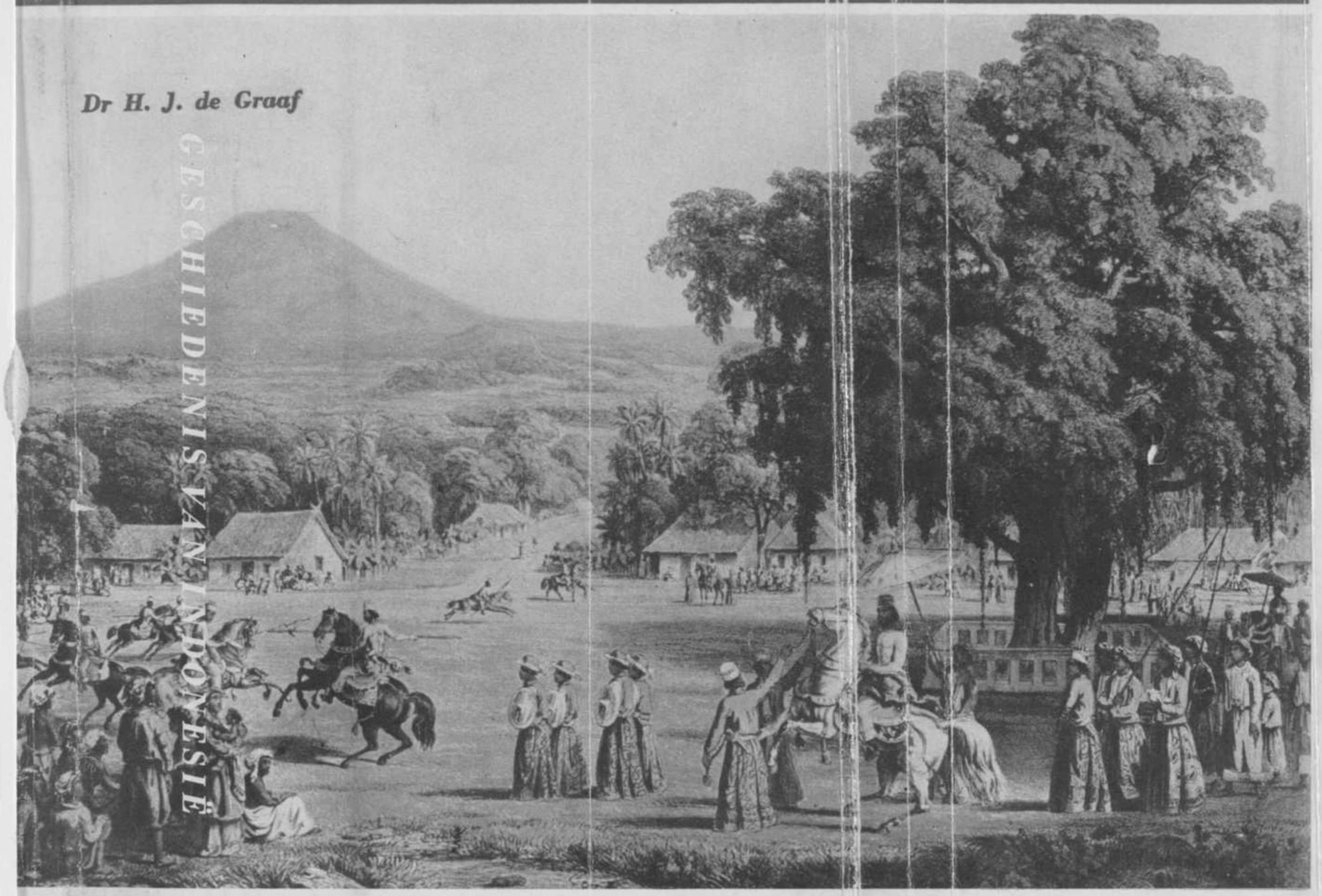

Dr H. J. de Graaf

GESCHIEDENIS VAN INDONESIË

Dr H. J. de Graaf

GESCHIEDENIS VAN INDONESIË

N.V. UITGEVERIJ W. VAN HOEVE

Dr H. J. DE GRAAF

GESCHIEDENIS VAN INDONESIË

Voor vele Nederlanders betekent „Geschiedenis van Indonesië" bijkans hetzelfde als geschiedenis der Oost-Indische Compagnie en van het Gouvernement van Ned. Indië. Het onderwijs was veelal beperkt tot het impompen van enige verplichte leerstof, hetgeen tot gevolg had, dat de geschiedenis niet leefde.

Hoe kan het ook anders, waar de bestaande handboeken zo weinig wisten te vertellen over de in Indonesië inheemse bevolking naast het teveel aan aandacht, dat besteed werd aan de daden der kolonisatoren.

Als resultaat ener carrière in Indonesië, welke grotendeels gewijd was aan de studie der Indonesische geschiedenis, verschijnt thans dit boek, dat meer dan enig ander modern boek over dit onderwerp, aandacht schenkt aan de inheemse bronnen, speciaal de Javaanse.

Voor de oudere Javaanse geschiedenis tot ongeveer 1680 is gebruik gemaakt van een nieuwe theorie over de dubbelheid van het Javaanse gezag, dat geestelijke en wereldlijke dragers kende, welke het tijdperk van de godsdienstovergang verduidelijkt.

Veel ruimte werd geschonken aan de z.g. cultuurgeschiedenis; behalve in een drietal aparte hoofdstukken daarover, komen ook elders vele cultuurhistorische wetenswaardigheden voor.

Daar het werk, zonder aan de strenge eisen der wetenschap tekort te willen doen, voor een brede kring van lezers bedoeld is, heeft de schrijver zijn verhaal gekruid met talrijke anecdoten en schilderachtige bijzonderheden, welke, naar hij meent, ook de klasseonderwijzer welkom zullen zijn daar ze hem rijke vertelstof bieden. De ervaring heeft geleerd dat hieraan, vooral in Indonesië, een groot gebrek bestaat.

De lezer zal de eenvoudige taal en de pittige stijl van de schrijver, welke zich zo goed aanpassen bij de schilderachtige verhaaltrant der oude Indonesische histories, doch voor een geschiedenisboek minder gebruikelijk zijn, weten te waarderen. Ook, dat het traditioneel geworden „neutrale" standpunt t.a.v. de godsdienst niet werd ingenomen, omdat anders aan het karakter van de V.O.C.-tijd onrecht zou worden gedaan. Daarom werd ook de hun toekomende aandacht geschonken aan Kerk, Missie en Zending.

De bonte stof wordt bij het begin van elk hoofddeel samengevat in korte inleidende hoofdstukken. Een register vergemakkelijkt het zoeken, terwijl op de toegevoegde kaarten de meeste in de tekst genoemde plaatsnamen gevonden kunnen worden. Naast lijsten der Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal werden enige stambomen van Javaanse vorstenhuizen opgenomen. Het illustratiemateriaal is grotendeels nieuw en van cultuurhistorische aard.

N.V. UITGEVERIJ W. VAN HOEVE

Beeld van Sjiwa als Mahadewa in de hoftempel van de Tjandi Lara Djonggrang.

Foto Oudheidkundige Dienst.

494337

GESCHIEDENIS
VAN
INDONESIË

door

Dr H. J. DE GRAAF

lector in de geschiedenis van Indonesië
aan de Universiteit van Indonesië
te Batavia

N.V. UITGEVERIJ W. VAN HOEVE - 's GRAVENHAGE / BANDUNG

1949

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

INLEIDING

Gedurende meer dan twintig jaar, dat schrijver dezes tussen de keerkringen vertoeft, is hij meermalen in de gelegenheid geweest van gedachten te wisselen met vertegenwoordigers van het onderwijs in Indonesië: Inheemsen en Uitheemsen, onderwijzers en leraren, docerenden en inspecterenden. Bijkans algemeen was de klacht over het onderricht in de z.g. Indische geschiedenis. Niemand was voldaan, laat staan geestdriftig, velen uitten hun bezwaren.

Deze waren velerlei. Vooreerst eigen onkunde en de onmogelijkheid deze te verhelpen. De fout begon al met de onderwijzersopleiding in Nederland, waarbij aan de geschiedenis dezer landen weinig of geen aandacht werd besteed. De hier overgekomen onderwijzers en leraren ontbrak gemeenlijk lust of tijd om het ontbrekende op ernstige wijze aan te vullen. Inspirerende boeken immers zijn schaars: de werken van dr F. de Haan zijn in dit opzicht een witte raaf. Vertelstof bieden de bestaande handboeken slechts in geringe mate. Werken als de geschiedenissen van Noord-Nederland van mr J. van Lennep, waarop talloze smakelijke vertellingen uit de gezellige geschiedenisuurtjes of de historische jongensboeken onzer jeugd teruggaan, ontbreken ten enenmale voor de Indische geschiedenis.

Bovendien hebben we hier de moeilijkheid, dat in deze Oosterse landen twee en zelfs meer volken hun gemeenschapsidealen hebben nagestreefd, zodat hun daden niet steeds even begrijpelijk of te waarderen zijn voor elkander, afgezien van het feit, dat de wederzijdse ontmoeting zelden in volmaakte harmonie plaats vond. Wat de een deed juichen, perste de ander een jammerklacht af.

De meeste Europese onderwijzers maakten zich dan ook maar van het onderwijs in de Indische geschiedenis met een Jantje van Leiden af. Zij beperkten zich tot het inpompen van de verplichte leerstof en reserveerden hun fantasie, geestdrift en vertelkunst voor de z.g. „vaderlandse geschiedenis", waartegenover de kinderen der z.g. „blijvers" wel min of meer vreemd moesten staan.

Des te verheugender is de in de laatste jaren ontwaakte belangstelling van Indonesische zijde voor de lotgevallen van eigen land en volk, blijkende uit vele Maleise publicaties welke evenwel uiteraard enigszins aan het euvel van een zekere eenzijdigheid mank gaan.

Deze is evenwel begrijpelijk wanneer wij vaststellen, hoe de bestaande handboeken voor zo ver het de geschiedenis na het jaar 1600 betreft, betrekkelijk weinig mededeelden omtrent de lotgevallen der Indonesiërs, terwijl bijna uitsluitend de aandacht viel op de daden der kolonisatoren. Deze fout berustte niet op een partijdige voorkeur, doch hing samen met de eigenaardige ontwikkeling der historische studiën hier te lande, waarover door mij reeds het een en ander geschreven is (Kol. Tijdschrift No. 6, Nov. 1940).

Ernstig is overwogen, of in deze leemten zou kunnen worden voorzien door de samenstelling van enige nieuwe leerboeken. Nadenken en proefnemingen hebben

er mij echter van overtuigd, dat weinig verbetering te verwachten is, zo lang het onderwijzend personeel niet over een bruikbaar handboek beschikt, waaruit het de stof voor zijn onderricht kan putten.
Met deze stof, aan een dergelijk handboek ontleend, zou het misschien mogelijk zijn bijzondere leerboeken, geëigend voor elk soort van onderwijs en vooral getoetst aan de onderwijspraktijk te schrijven.
De lezer zal daarom in dit werk vinden:
1° de lotgevallen der *verschillende volksdelen*, waaruit deze bonte maatschappij bestaat. Op gevaar van te uitvoerig te worden zijn ook de locale lotgevallen van sommige volken, voor zover bekend, kort behandeld. Gezien de achterlijkheid der Indische geschiedschrijving moest dit op veel punten bij een poging blijven.
2° tal van *anecdotes en uitweidingen*, die geschikt lijken om de historische gebeurtenissen aanschouwelijker en levendiger voor te stellen, dan tot dusverre mogelijk en gebruikelijk was. Dikwijls is stof opgenomen, welke niet volkomen de toets der Westerse critiek kan doorstaan, met name die welke ontleend is aan de z.g. Inheemse geschiedbronnen. Toch heb ik niet geaarzeld dit materiaal te gebruiken, hetzij uit noodzaak, omdat betrouwbaarder gegevens ontbraken, hetzij wegens de schilderachtige verhaaltrant dezer oude histories. Geen andere geschiedenissen zijn echter opgenomen, dan die ten minste de *geest* der gebeurtenissen getrouwelijk weerspiegelen en door stijl zijn zij onderscheiden van die gedeelten, welke met groter historische nauwkeurigheid geschreven zijn.
3° de *resultaten van het moderne onderzoek* der laatste kwart eeuw. Men zal dus over het rijk Sjriwidjaja iets anders vinden, dan in de meeste tot dusverre gebruikte leerboekjes.
Men zal echter missen een behandeling der gebeurtenissen na December 1941. Wij staan nog te dicht bij de gebeurtenissen, waarover wij bovendien nog maar zeer gebrekkig zijn ingelicht, om er een rustig op feiten gegrond oordeel over te kunnen vellen.

Ten slotte een woord over de wijze van behandeling der stof, tot *alle* lezers.
De ontmoeting tussen Oost en West is hier te lande helaas niet zonder botsingen verlopen, in de Archipel evenmin als daar buiten. Naar het opzettelijk verdoezelen van onaangename episoden — en in welke volksgeschiedenis ontbreken zij? — is niet gestreefd. Een jarenlange, tot dankbaarheid stemmende ervaring heeft echter geleerd, dat een openhartige uiteenzetting, waarbij ernstig getracht is, niet om de zaken fraaier voor te stellen dan zij waren, maar om opzettelijke partijdigheid te vermijden en ieder het zijne te gunnen, een gewilliger oor vindt, dan een wantrouwen wekkende geheimhouding, of een angstvallige voorzichtigheid.
Niet dat de schrijver van mening is, dit ideaal der onpartijdige geschiedschrijving in voldoende mate bereikt te hebben. Voor elke welwillende vingerwijzing op het doornige pad der historische billijkheid zal hij echter erkentelijk blijven.
Bij de spelling der eigennamen is getracht een middenweg te bewandelen tussen de gebruikelijke, maar niet steeds juiste schrijfwijze en de wetenschappelijk verantwoorde wijze van spellen, die op de belangstellende buitenstaander verwarrend zou kunnen werken.

1.

DE INDONESIËRS EN ZUID-OOST AZIË

(tot 1650)

INDONESIË TUSSEN DE WERELDDELEN

De Indische Archipel ligt aan de rand der cultuur, eenzaam tussen twee Oceanen en twee werelddelen. Dit bepaalt grotendeels haar lot. Voor zich heeft zij het rijke en veelbewogen Azië, waarop zij steeds het oog geslagen houdt; achter zich ligt het arme, dorre Australië, waarvan zij nauwelijks weet heeft. Haar ligging is dus bijna even eenzaam als die der Japanse eilanden, wier rol op het grote wereldtoneel tot in de 19e eeuw toe steeds een zeer bescheidene is geweest.

De vereenzaming had een belangrijk voordeel. Machtige veroveraars hebben deze landen tot voor kort met rust gelaten. De Archipel was te moeilijk bereikbaar, lag te ver uit de koers. Daarom konden de Indonesiërs rustig hun eigen gang gaan, hun nationaal tehuis naar eigen smaak inrichten. Geen vreemdeling dwong hen een bepaalde weg te volgen, tot op de komst der Westerlingen, die heel Azië veranderden.

Eén factor verloste Indonesië enigszins uit haar isolement: de handel. De schepen, welke van China naar Indië en terug voeren, moesten wel de Archipel passeren. Zij raakten echter het meest tot ontwikkeling gekomen eiland Java daarbij zelden of niet. Dit werd echter wel aangedaan door de kooplieden, die uit waren op de producten van dit eiland zelve of op die der Oostelijker gelegen specerijeilanden.

Zo werd Indonesië bezocht door vaartuigen uit Indië en China en het contact met de cultuur dier beide landen is vrij levendig geweest. Echter, ofschoon de Chinese cultuurstroom zeker niet onderschat mag worden — van oudsher was hier het Chinese aardewerk zeer gezocht — treedt de invloed van Indië, die der Hindoe's, toch het duidelijkst aan de dag. Zelfs de sterke immigratie der Chinezen in later eeuwen heeft hierin niet veel kunnen veranderen. Daarvoor bleef de Chinees toch te vaak buiten de inheemse samenleving staan.

De vreemde cultuur raakte niet alle Indonesische volken op gelijke wijze. Van de grootste eilanden, zoals Borneo en Sumatra, stond slechts de kust voor het wereldverkeer open. Andere eilanden, al te ver bezijden de handelswegen gelegen, merkten weinig of niets van de drukke internationale scheepvaart en volhardden hardnekkig bij de overleveringen der ouden. Daardoor is het verklaarbaar, dat, niettegenstaande de alle eilanden omspoelende en verbindende zee, toch de cultuurverschillen zo groot zijn. Terwijl sommige stammen, gelijk die uit de binnenlanden van Nieuw-Guinea nog in het stenen tijdperk verkeren of daar pas uitgetreden zijn, hebben andere gemeenschappen alles wat Azië gedurende twintig eeuwen beroerde op hun wijze meegemaakt en verwerkt.

Wij denken hierbij in de eerste plaats aan de Javanen, die vrij spoedig door hun aanraking met de Hindoe's een dergelijke graad van ontwikkeling hebben bereikt, dat zij ons belangrijke geschriften, documenten en monumenten konden nalaten. Hun geschiedenis zal ons dan ook het vaakst bezig houden.

Dit betekent niet, dat de overige volken niets beleefd of doorgemaakt zouden hebben. Er zijn aanwijzingen te over van het tegendeel. Echter moeten wij hieraan minder aandacht besteden, daar hun lotgevallen ons grotendeels onbekend zijn gebleven. Dit geldt zelfs voor een zo belangrijk eiland als Sumatra, welks historie nog vrijwel in het duister ligt.

De rijke verscheidenheid van talen, staatsinstellingen en volksgebruiken wijst intussen op een langdurige ontwikkelingsgang, die wij wel kunnen vermoeden, doch zelfs nauwelijks vermogen te schetsen.

Doch hoeveel cultuurelementen ook door sommige volkeren in de Archipel mogen opgenomen zijn, vóór de twintigste eeuw hebben zij de wereld daar buiten slechts met zeer weinig verrijkt. Daarvoor was hun ligging te afgelegen. Zij vervormden en verwerkten het vreemde tot iets eigens, iets origineels vaak, soms zelfs tot iets schoons, maar het bleven verborgen schatten, vergaderd en bewaard tot het tijdstip, waarop Indonesië buiten haar wil volledig binnen de kring van het wereldverkeer getrokken zou worden en de verbaasde mensheid van haar merkwaardige cultuur zou kennis nemen.

DE INDONESIËRS

Mijn moederland! De verbeelding der dichters heeft voor
U tallooze namen geweven,
Zij tooit U daarmede als een bruid met heerlijke juweelen.
Nata Soerata.

Wat verstaat men onder Indonesiërs? Wat betekent het woord Indonesië? Indonesië beduidt: eilandenrijk der Indiërs en is dus hetzelfde als Insulinde, een term door de schrijver Multatuli gevonden. Het woord Indonesië daarentegen is een bedenksel van de Duitser Bastian, die het voor het eerst in 1884 gebruikte, en wij kunnen hem met zijn vondst gelukwensen. Immers, „Indonesiërs" is een handige term, handiger dan Maleiers, wat vroeger nog al eens gebezigd werd, maar tot misverstanden aanleiding kan geven.

Wat zijn de grenzen van Indonesië? De geleerden zeggen, dat het gebied van Indonesië is, waar men *Indonesische* talen spreekt. De Indonesiërs worden dus gekenmerkt door hun taal, niet door hun lichamelijke kenmerken. Deze lopen dan ook sterk uiteen. Men vergelijke slechts een Alfoer met een Soendanees!

De Indonesische taalfamilie bevat de meeste talen van de Archipel, zelfs nog enige ver daarbuiten. Op Madagaskar wordt n.l. een Indonesische taal gesproken. Hoe en wanneer die Indonesiërs daar gekomen zijn is voorlopig nog niet verklaard.

Aan hun onderlinge gelijkenis kunnen wij zien, dat de talen, in dat uitgebreide gebied gesproken, familie van elkander zijn. Ze bevatten dus woorden, die naar vorm en betekenis weliswaar niet precies eender zijn, doch sterk op elkander gelijken. Nemen we b.v. het woord, dat a.h.w. ieder rechtgeaard Indonesiër op de tong ligt, dat voor *rijst*. Voor de rijst in bolster heeft het Maleis de vorm: *padi*, het Atjehs: *pade*, het Bataks: *page*, het Niassisch: *faghe*, het Lampongs: *pari*, het Javaans: *pari*, het Soendanees: *pare*, het Madoerees en Balinees: *padi*, enige Dajakse talen: *paräi*, *paroi* en *pare*, enige Noord-Celebes-talen: *pale* en *payoi*, het Makassaars: *pare*. Op Ambon, Boeroe en Ceram spreekt men van *hala*, op Alor van *pari* enz.

Deze reeks ware nog te verlengen en ook van andere woorden zouden we dergelijke lijsten kunnen opstellen, doch het bovenstaande zij voldoende om de verwantschap der Indonesische talen te tonen.

Wanneer we nu het gebied der Indonesische talen nagaan, valt ons op, dat niet alle volkeren binnen de grenzen van „Nederlandsch-Indië" een Indonesische taal bezigen, b.v. die van Zuid-Nieuw-Guinea en Noord-Halmahera met Ternate en Tidore, terwijl men daar buiten in de Archipel wèl Indonesische talen spreekt, b.v. in Malakka, Engels Borneo en Portugees Timor. Indonesië valt dus niet samen met Nederlandsch-Indië.

Toch is het steeds meer de gewoonte geworden om beide termen door elkander te gebruiken en dus de Inheemse bewoners van dit eiland-Indië met Indonesiërs aan te duiden.

Ofschoon verspreid over honderden eilanden, die soms door wijde zeeën van elkander gescheiden zijn, spreken dus de Indonesiërs verwante talen. Deze verwantschap duidt op een vroeger dichter bijeenwonen, waarna zij vervolgens over de Archipel verstrooid werden. Waar woonden zij oorspronkelijk, wat is het gemeenschappelijke vaderland der Indonesiërs?

Een Nederlands geleerde, die slechts zijn eerste jeugdjaren in Indonesië heeft doorgebracht (Poerwaredja kan er zich op beroemen hem met de grote schilder Jan Toorop te hebben voortgebracht), Prof. Dr *H. Kern*, heeft vanuit zijn Leidse studeerkamer gepoogd daarachter te komen. Hij kende vele Indonesische talen — een marmeren plaat in de voorhal van het Bataviase Museum met een verguld opschrift in het Nederlands en Javaans eert hem als de grondlegger der Indonesische taalwetenschap — en hij vergeleek ze ook. Daarbij pikte hij er 30 woorden uit, die zij gemeenschappelijk hadden en welke meest planten of dieren aanduidden.

Daar hiertoe o.a. het suikerriet, de bamboe en de rijst, de haai, de krokodil en de zeeschildpad behoorden, trok Prof. Kern de slotsom, dat het oorspronkelijk vaderland der Indonesiërs in de *tropen* en *aan zee* moet gelegen hebben, en naar zijn mening kon dit moeilijk iets anders geweest zijn dan *Achter-Indië*. Hij werd in die mening versterkt door het feit, dat Atjehers en Maleiers het Zuiden aanduiden met *selatan*, hetgeen letterlijk: zeeëngtestreek betekent. Met deze selat (=zeestraat) moet wel de straat van Malakka bedoeld zijn, die genoemde volkeren éérst in het Zuiden, en pas ná hun tocht naar Sumatra aan de Noordkant kregen.

De *taalwetenschap* had Kern dus geleerd, waar de Indonesiërs vandaan kwamen. De grote man was reeds jaren overleden, toen zijn vernuftige onderstelling plotseling door een andere, veel jongere wetenschap werd ondersteund, n.l. door de *prae-historie*, of vóór-geschiedenis.

De mens wil n.l. graag iets weten over de tijd, waaromtrent wij mondelinge of schriftelijke berichten missen. De sporen van het menselijk bedrijf: wapens, werktuigen, woningen, zijn, hoeveel de tand des tijds ook moge vernielen, vaak duidelijk genoeg om een geoefend man te doen zeggen: „Hier herken ik de sporen van menselijke arbeid en op grond daarvan kan ik omtrent deze mens iets vertellen".

Zelfs de stervende mens laat nog iets van zich zelf achter, n.l. zijn geraamte, in de eerste plaats zijn *schedel*. Deze kan b.v. door een bandjir of een aardverschuiving soms onder de grond raken, indien hij al niet opzettelijk door nabestaanden ter aarde besteld is, en eeuwen lang geheel of gedeeltelijk bewaard blijven, als de geologische omstandigheden gunstig zijn.

Zo heeft men verschillende thans uitgestorven mensenrassen ontdekt, of wat men daarvoor houdt, meestal genoemd naar de eerste vindplaats. Zo heet de Heidelbergmens naar een in 1907 bij Heidelberg opgedolven stevige onderkaak en de Peking-

mens werd het eerst in de buurt van Peking aangetroffen. De Neandertaler werd het eerst in het Neanderdal in de buurt van Düsseldorf gevonden. Men zegt dat dit mensenras omstreeks 40.000 jaar geleden geleefd heeft; de eerstgenoemde twee zouden daarentegen veel ouder zijn.

De eerste belangrijke vondst van die aard in Indonesië werd in 1891 gedaan door de toenmalige gouvernements-arts dr Dubois, die bij Trinil aan de Solo-rivier een belangrijk schedelfragment en op 15 meter daar vandaan een dijbeen aantrof, die hij aan een door hem Pithecanthropus erectus genoemd wezen toeschreef. Daar dit „opgericht (lopende) aapmens" betekent, vertolkt deze naam dus Dubois' overtuiging, dat wij hier te maken hebben met een schepsel, dat een overgangsstadium tussen aap en mens zou vormen.

Deze ontdekking baarde in de ganse wereld groot opzien — meer dan 500 publicaties er over zagen het licht — en sommigen meenden, dat de „missing link", de ontbrekende schakel tussen mensen en dieren was gevonden. Over deze kwestie is evenwel het laatste woord nog niet gezegd, ook niet toen sedert 1936 op andere plaatsen meer dergelijke schedels ontdekt werden, zelfs van een zeer jeugdige Homo Modjokertensis, natuurlijk uit de buurt van Madjakerta.

Men pleegt deze alleroudste Javaanse schedels in verband te brengen met de hierboven genoemde eveneens zeer oude Peking-mens.

Veel jonger is de bij Wadjak (in Zuid-Kediri) in een marmergroeve het eerst ontdekte Wadjak-mens, wiens schedel er inderdaad heel wat „menselijker" uitziet. Men stelt deze meestal in de buurt van de Europese Neandertaler.

Overigens is over deze oudste Javaanse mensheid, niettegenstaande de grote ernst waarmede deze merkwaardige overblijfselen worden bestudeerd, feitelijk toch bitter weinig bekend. Het blijft echter boeiend om te bedenken, dat deze vermoedelijk menselijke wezens de tijdgenoten waren van olifanten en reuzenkarbouwen, welke men thans op Java hoogstens in dierentuinen kan bewonderen. Een feit is het ook, dat omtrent het verband tussen deze vroegste Javanen en de later op Java aangetroffen mensenrassen nog niets is komen vast te staan.

Behalve zijn botten, laat de mens ook werktuigen achter, en hoe verder men in het verleden teruggaat, des te eenvoudiger en primitiever. Het eerst natuurlijk voorwerpen van hout en bamboe, maar de alles slopende tand des tijds weet daar in een tropisch klimaat spoedig raad mee.

Vervolgens kwam de mens er toe steviger werktuigen van steen te vervaardigen en van tijd tot tijd haalt de nijvere tani (boer) ze met zijn patjol (soort houweel) naar boven. Gigi goentoer, watoe ing kilat, donderstenen noemt hij ze en verheft ze soms tot poesaka's, heilige, toverkrachtige erfstukken, of gebruikt ze als amuletten. Een brullende stier zou ze uitgespuwd hebben, verhaalt men.

Uiteraard zijn de oudste dezer stenen gereedschappen weinig bewerkt, erg ruw. De nieuwere daarentegen zijn keurig gepolijst, soms zelfs doorboord om er een steel in te steken, wat een ontzaglijk geduldwerk moet geweest zijn. Toch zijn er zelfs glad gepolijste armbanden van kostbare steen gevonden.

Op allerlei plaatsen in de Archipel zijn deze stenen bijlen, patjols en messen (zonder

de bijbehorende houten stelen en heften natuurlijk) voor de dag gekomen. In het Museum te Batavia kan men ze in glazen kasten keurig ge-etiketteerd, verschillend van vorm en grootte, eiland bij eiland zien uitgestald. Men vindt er prachtexemplaren onder, vervaardigd van kostbaar gesteente, de fraaiste van Azië. Men kan zich nu nauwelijks meer voorstellen, dat deze sierlijke werktuigen ooit practisch gebruikt zijn. Denkelijk dienden ze slechts tot sieraad of bij plechtigheden, zoals bij ons de zilveren troffel, waarmede vostelijke personen de eerste steen van een gebouw leggen.

Nu is een der fraaiste resultaten van het praehistorisch onderzoek, dat men in de bodem van Sumatra en Java een zelfde soort stenen bijlen heeft aangetroffen, als de Franse oudheidkundige dienst in Indo-China (dat is dus het veronderstelde stamland der Indonesiërs). Dat zijn n.l. bijlen, die naar hun rechthoekige doorsnede gemeenlijk *vierkantsbijlen* genoemd worden.

De veronderstelling ligt voor de hand, dat de oudste exemplaren van dit soort bijlen in het Indonesische stamland gekapt en geslepen zijn en dat de Indonesiërs op hun tocht naar en door de Archipel, deze vierkantsbijlen zijn blijven vervaardigen en deze onderweg, als evenzovele visitekaartjes, hebben achtergelaten in graven of eenvoudigweg verloren, aldus onopzettelijk kennis van hun aanwezigheid gevende.

Het praehistorisch onderzoek heeft Prof. Kern dus krachtig ondersteund, toen hij het vaderland der Indonesiërs in Achter-Indië zocht. Bovendien wijzen de bronsvondsten uit een latere periode in een zelfde richting.

Over de tocht der Indonesiërs van eiland tot eiland is ons verder niets overgeleverd. Geen sage, geen overlevering van vader op zoon verteld, doet er ons kond van. Slechts maken de praehistorische vondsten het aannemelijk, dat de overkomst en doortocht der Indonesiërs niet in één keer heeft plaats gevonden, maar in meerdere. Het eerst zal b.v. een volk, in het bezit van stenen bijlen overgekomen zijn; daarna pas stammen, die reeds metalen werktuigen gebruikten.

Hoe leefden oudtijds die Indonesiërs? Wat was hun cultuur? Op welke trap van beschaving stonden zij?

Vooreerst verraden ons de bodemvondsten het een en ander, vooral over hun stoffelijke cultuur. Wij vinden n.l. grote stenen patjols; deze kunnen voor het zware werk op de sawah gebezigd zijn. Er was dus *sawah-bouw*.

Er zijn ook kleine stenen bijltjes, alleen maar bruikbaar voor fijn houtsnijwerk. De *houtbewerking* stond dus op een vrij hoog peil.

Scherven van aardewerk, o.a. gevonden in hopen vuilnis ter Sumatra's Oostkust, bewijzen, dat de Indonesiërs ook *pottebakkers* waren.

Zij hadden een handige wijze om hun potten te versieren. Als de pot gevormd, maar nog niet gebakken was, legde men er vlechtwerk of weefsel op, dat in de natte klei werd afgedrukt en een aardig, soms heel fijn patroon achterliet.

Zo verrieden deze oude Indonesiërs, dat zij bekwame *mattenvlechters* en *wevers* waren.

Ook de metaalbewerking was de Indonesiërs ten slotte niet vreemd meer. In de laatste eeuwen voor Christus moet deze kunst hier zijn ingevoerd vanuit China; eerst het brons, dat zeer spoedig door het ijzer gevolgd werd. De zuivere bronstijd moet hier slechts zeer kort geduurd hebben.
Er zijn bronzen wapens gevonden, zo fraai, maar ook zo fantastisch van vorm, dat ze alleen maar als sieraad of bij plechtigheden konden worden gebruikt.
Een bewonderingswaardig product der Indonesische metaalgieters zijn de z.g. *keteltrommen*. Dit zijn trommels van grote afmetingen, uit zeer dun gegoten koper vervaardigd en met mooie figuren versierd. Op Bali, in Pedjeng, staat er een met een doorsnede van ongeveer twee meter: de maan van Pedjeng.
Deze trommels werden weliswaar het eerst in Achter-Indië gegoten, doch daarna had de vervaardiging hier te lande plaats, hetgeen bewezen wordt door de vondst van een gietvorm op Bali.
Ze zijn tot op de huidige dag in sommige delen van de Archipel geliefd gebleven. Op de duur kregen ze een meer langwerpige vorm en lijken dan enigszins op zandlopers. Men noemt ze dan *moko-moko's* en treft ze aan op de eilanden in de buurt van Flores. Vermoedelijk dienden ze bij het magisch oproepen van regen, en het valt ook op, dat sommige van bronzen kodoks (=padden) voorzien zijn, welke onschuldige dieren immers juist in de regentijd hun weinig welluidende stemmen laten horen.
Zelfs ijzer werd bewerkt.
Dit heeft ons een aardig bewijs geleverd, dat de Indonesiërs inderdaad konden weven. In een steenkistgraf op Java had men eertijds ijzeren voorwerpen, in doek gewikkeld, neergelegd. Het ijzerroest nu conserveerde een klein deel van het overigens geheel vergane weefsel.

Overziet men al deze kundigheden, dan komt men tot de overtuiging, dat de Indonesiërs van een 2000 jaar geleden heel wat meer vaardigheden bezaten dan b.v. de Berg-Papoea's, die noch metalen, noch aardewerk, noch het weven kennen, en dus o.a. niet eens op onze wijze kunnen koken. Het valt moeilijk zich voor te stellen, hoe men bij gebrek aan zoveel kundigheden, toch in staat is tot een „menswaardig" bestaan.
Toch mene men niet, dat de invoer der metalen aan het gebruik van stenen werktuigen een plotseling einde maakte.
Op de Baraboedoer, gebouwd in een tijd, toen men zeker brons en ijzer kende, staat een afbeelding van twee mannen, die met een *stenen* bijl een boom omkappen.
Naast het metaal bleef dus de steen nog lang in gebruik. Ja zelfs nu bezigt men bij de besnijdenis soms een bamboemes.

Het bezit van ijzeren werktuigen vergemakkelijkt de bewerking van grote stenen. Zo ontstond een z.g. *megalithische* cultuur, die op sommige plaatsen tot nu toe voortduurt, b.v. op *Nias* en *Flores*.

Beroemd zijn in dit opzicht de overblijfselen op de Pasemah-hoogvlakte (boven Palembang). Men treft er grote, maar toch eertijds zeer fijn bewerkte beelden aan van een volk, waarvan de geschiedenis ons weinig of niets weet te vertellen. Zij droegen helmen, hanteerden korte zwaarden, droegen een gans andere kledij dan de tegenwoordige Indonesiërs, temden de olifant.
Hun doden begroeven zij in gezelschap van kostbare kralen binnen z.g. steenkistgraven.
Waarschijnlijk vereerden zij hun voorouders en richtten kleine hunebedden op, zomede trappenpyramiden.
Sommige dezer zaken werden ook onder de latere Indonesiërs in de Hindoeïstische en Mohammedaanse tijdperken voortgezet, met name de genoemde trappenpyramiden.
Dergelijke monumenten vindt men ook op andere plaatsen in de Archipel, b.v. hunebedden in Oost-Java, steenkistgraven in Midden-Java ten Zuiden, pyramiden in West-Java.
De stomme getuigen in en boven de grond delen ons voornamelijk iets mede omtrent het technisch kunnen der vroegere Indonesiërs.
Doch hoe komen wij iets te weten omtrent hun godsdienst, hun maatschappij, hun bestuur?

Willen wij daarover wat vernemen, dan dienen wij een bezoek te brengen aan nu nog levende, maar zeer conservatieve Indonesische volksstammen, in het binnenland of op eenzame eilanden, van welke wij mogen veronderstellen, dat zij leven, zoals eertijds hun voorvaderen leefden, eigenlijk: levende antiquiteiten.
Zulke behoudzieke Indonesiërs vinden wij zelden aan de kusten, waar ze alle gelegenheid hebben om met allerlei nieuws in aanraking te komen.
Om hen in hun natuurstaat aan te treffen, moeten wij het binnenland in, de rivieren op, want daar wonen de achterlijke bovenlanders, de „orang oedik", wier reputatie enigszins met die onzer Achterhoekers kan vergeleken worden. Maar wij moeten ons voor een bezoek haasten, want de moderne beschaving dringt snel door en maakt weinig omslag met de adat en gewoonten der eertijds zo vereerde voorvaderen. Vooral tegenwoordig!
Doch zelfs bij de huidige Indonesiërs treft men nog veel gebruiken aan, die herinneren aan de oude tijden. Het bestuderen daarvan kan ons helpen, om ons de vroegere toestanden voor ogen te stellen. Zo kunnen wij ons een beeld vormen van de tijd, toen de Indonesiërs nog niet lang in hun tegenwoordige woonplaatsen gezeten waren.

De grootste moeilijkheid bij het hanteren dezer gegevens, aan land- en volkenkunde ontleend, is echter in een bepaald geval vast te stellen, *wanneer* de een of andere adat in gebruik of onbruik is geraakt. Men dient deze gegevens dus voor de historie met de grootste omzichtigheid te gebruiken.

Voor de godsdienst der oude Indonesiërs hebben de geleerden twee vreemde woorden bedacht: *animisme* en *dynamisme.*

Het woord animisme komt van het Latijnse „anima" (=ziel) en betekent het geloof aan *geesten.*

Wanneer iemand slaapt en droomt, stelt men zich voor, dat zijn geest het lichaam verlaat, uit wandelen gaat en wonderlijke avonturen beleeft. Het is dan ook erg gevaarlijk zo'n slapend persoon plotseling te wekken. Het zou zijn dood kunnen zijn, als de op stap zijnde geest het lichaam niet meer tijdig kon terug vinden.

Of men gelooft, dat de geest van een overledene het lichaam overleeft en nog enige tijd door blijft „spoken". De ontmoeting met zo'n verschijning kan heel onaangename gevolgen hebben. Soms zijn de geesten der afgestorvenen jaloers op de nog levenden en trachten hun de voet dwars te zetten. Daartegen moet men op zijn hoede wezen. Het beste is derhalve met zo'n geest op goede voet te staan. Immers, hij kan ook wel gunstig op iemand's levenslot inwerken.

Vandaar de *verering van geesten,* vaak die der voorouders, door offers en toverspreuken; de pogingen om een geest te doen afdalen in een voorwerp (een beeld of een schedel), of zelfs in een mens, een medium.

Op Java bestaan nu nog kinderspelen, die oorspronkelijk wel het bezield raken van een mens door een vreemde geest moeten voorstellen.

Lang geleden moet er ook een voorloper van de huidige Javaanse wajang koelit (=schimmenspel) bestaan hebben, waardoor men de geesten der voorouders kon oproepen. Mogelijk zijn de Garebeg-feesten in de Vorstenlanden een plechtigheid, die een gemeenschappelijke maaltijd met de opgeroepen voorouderlijke geesten ten grondslag heeft.

Pas later ontdekte men, dat er in de „godsdienst" dier zogenaamde eenvoudige lieden nog andere dingen waren dan die, waarop men het etiket „animisme" kon plakken.

Terwijl het animisme „geesten" kent, die een *persoonlijk* karakter dragen en soms een naam hebben (dus een „hij" of een „zij") komen in het leven der Indonesiërs ook krachten voor, die enkel maar *kracht* (Grieks: dynamis, vandaar: *dynamisme*) zijn, onbezield (dus een „het"). Men zou het enigszins met electriciteit kunnen vergelijken. Ieder mens behoeft een zekere „lading" met die „electriciteit", anders sterft hij. Bezit men er veel van, is men er zwaar mee geladen, dan kan zo iemand zelfs gunstig, doch ook wel gevaarlijk voor zijn omgeving zijn, b.v. een vorst, of een machtig tovenaar. Heeft men te weinig, dan wordt men ziek en sterft ten slotte, tenzij de priester of priesteres tijdig optreedt en in het gebrek voorziet, door, gelijk bij de Toradja's geschiedt, nieuwe „zielestof" uit de hemel te halen.

Niet slechts mensen, doch ook voorwerpen (wapens en boeken) en zelfs woorden (toverspreuken) kunnen vol kracht zijn, ten goede of ten kwade.

In sommige lichaamsdelen van de mens zit veel van die „zielestof" opgehoopt, b.v. in het hoofd, en met name in het haar. Dit laat men daarom lang groeien. Het

betekent een grote zelfoverwinning, wanneer een tot het Christendom bekeerde zijn krullen laat afknippen.

Een eenvoudige wijze om de hoeveelheid zielestof van zich zelf of zijn gemeenschap te vermeerderen, is daarom een lid (of leden) van een naburige stam op verraderlijke wijze het hoofd af te houwen, diens *kop te snellen.* Anderen bracht deze levensbeschouwing tot kannibalisme.

Het behoeft niet gezegd te worden, dat bedoelde handelingen er weinig toe bijdroegen om de rust en vrede in de Archipel te vergroten. Meer beschaafde volkeren, zoals de Javanen, zijn daarom tot humaner methoden gekomen, om zich van een hoeveelheid kracht, bij hen later *sekti* genaamd, te verzekeren, b.v. zich alle levensgemakken te ontzeggen, door zich in een hol of op een bergtop terug te trekken, hetgeen zij nu *tapa* noemen. Door tapa wordt men krachtig, onkwetsbaar, wijs, enz.

Gelukkig beginnen deze ongezonde gewoonten meer en meer in onbruik te geraken, dank zij het ingrijpen der politie en niet het minst door het voortschrijdende onderwijs. Maar het zal nog wel enige jaren duren, eer de Indonesische volkeren hun eeuwenoud geloof aan de mogelijkheid om zich door bepaalde handelingen, gebaren of woorden *kracht* te vergaderen, geheel hebben opgegeven.

Vindt men zelfs in Nederland geen sporen van dit bijgeloof?

Grote rijken met machtige koningen trof men in Oud Indonesië vermoedelijk nog niet aan. Er waren talrijke kleine gemeenschappen, die elkander het leven zuur maakten met grenstwisten, koppensnellen en wat dies meer zij.

Hoewel deze oorlogjes, vergeleken met wat nog kort geleden het moderne Europa aanbood, nauwelijks die naam verdienen, waren zij door hun veelvuldigheid toch hinderlijk.

Voor de veiligheid lagen de dorpen daarom niet aan de kust of in de vlakte, doch vaak op heuveltoppen; zij waren dan stevig versterkt met paggers van bamboe of hout.

Het gemeenschapsleven, in het bijzonder dat der familie, was zeer innig en binnen die gemeenschappen was de *adat* de ongeschreven, doch mondeling overgeleverde grondwet. De ouden van dagen kenden die het beste en waakten streng tegen overtreding, vooral bij de jongeren.

Vrije huwelijkkeuze was in veel gevallen uitgesloten. De adat bepaalde met wie(n) men wel of niet mocht trouwen.

Evenmin kwam vrije beroepskeuze voor. Men werd, wat zijn vader was. Ieder wist nauwkeurig de plaats, waar hij behoorde te staan; ieder kende de houding, die hij tegenover zijn omgeving diende aan te nemen.

De gemeenschap, meer bepaald de familie, speelde dan ook de baas over de enkeling, die zich had te schikken, of mocht heengaan. Individualisme, zo eigen aan de „moderne mens", was zeldzaam. Een ieder gevoelde zich in de eerste plaats lid der gemeenschap, hetzij deze klein of groot mocht zijn.

Persoonlijk bezit kwam slechts in beperkte mate voor. Er bestaan nòg groepen,

waar men slechts de kleren, die men aan zijn lijf draagt, en zijn kapmes bezit. Op de rest heeft feitelijk de gehele gemeenschap aanspraak. Dit heeft de Indonesiërs weinig aangemoedigd tot het verwerven en behouden van rijkdom. Men moest het toch weer afgeven aan het eerste het beste familielid, dat er om vroeg, wilde men niet voor gierig versleten worden.

Omgekeerd bewaarde dit systeem vaak voor totale verarming, hetgeen in tijden van malaise of oorlog van grote betekenis was. Zo lang de gemeenschap nog iets bezat, behoefde men nog niet te verhongeren.

Dat de familie zich sterk als een eenheid voelde, kwam soms tot uitdrukking in de bouw der huizen: *grote familiehuizen*, waarin een geheel geslacht leefde. Men ontmoet ze nu nog op Borneo en vermoedelijk hebben ook de oudste Javanen ze gekend.

Voor de veiligheid waren alle woningen op palen en soms in het water gebouwd, zoals b.v. bij de Kinderzee op Java. Feitelijk is alleen in Midden- en Oost-Java de paalwoning op het platteland in onbruik geraakt.

Niet steeds bleef de familie bijeen wonen. Ze raakte uit elkaar en er ontstonden dorpen, die brokstukken van verschillende families herbergden, b.v. in Batakland, waar de dragers van dezelfde familienaam, hoe verstrooid ook, zich toch als verwanten beschouwen en niet met elkander mogen trouwen.

Toch wint op de duur de plaatselijke groep, en niet de familie of het geslacht vormt dan de grondslag der maatschappelijke organisatie, maar de dessa of kampong. Soms is dan het besef, dat men tot een bepaalde familie of geslacht behoort, nog zeer levendig, vooral als een der voorvaderen op een of andere wijze heeft uitgeblonken en zijn graf bekend is. Dan worden zelfs op Java nog z.g. familieverenigingen opgericht, wier leden het graf vereren en elkander helpen.

De familiezin is trouwens bij de gemiddelde Indonesiër heel wat krachtiger dan bij de Nederlander, die er zich wel eens over verbaast, dat een bewoner van deze Archipel zoveel familieleden kent en .... onderhoudt.

Vaak had de gemeenschap een godsdienstige betekenis voor de leden.

Op Java brengt men nog geregeld offers aan de tjakal-bakal ener dessa, de eerste. die daar de patjol in de grond geslagen heeft. Men verwacht, dat hij het dorp beschermen zal. Feesten met een min of meer religieus karakter versterken het gemeenschapsgevoel, zoals bij de Nederlanders de verjaardag der Koningin.

Bij de Indonesische gemeenschapsfeesten vonden soms merkwaardige plechtigheden plaats, waarbij 's nachts aan de ingewijden de geheimen der gemeenschap werden onthuld. Een verre nagalm dezer plechtige stamfeesten vernemen wij uit de wajang-vertoningen der Javanen.

Het is derhalve nuttig zich er rekenschap van te geven, dat de feiten der Indische geschiedenis niet plaats hadden in Europa, te midden van uitsluitend Europeanen, doch op Indonesische bodem, voornamelijk onder de kinderen van dit land. Daardoor hebben de Europese geschiedschrijvers, waarvan meer dan een (en niet de onbekwaamsten) nimmer een voet in de tropen zetten, de Indonesiërs vaak verkeerd begrepen en, wat erger is, onbillijk beoordeeld.

Europeanen mogen daarom nimmer vergeten, dat de Indonesiërs weliswaar net zo goed kinderen van één Vader zijn als de Nederlanders, doch dat hun adat, zelfs van velen die van de boom der Westerse kennis geproefd hebben, bijna *in ieder opzicht* van de West-Europese afwijkt. Het is plicht, hiermede rekening te houden.

DE BESCHAVING DER HINDOE'S

In a dim, distant, unrecorded age
We had met, thou and I, —
When my speech became tangled in thine
and my life in thy life.
Rabindranath Tagore, uit: To Java from the Pilgrim Crown India.

In de loop van de 18de eeuw kwamen de Europeanen tot de overtuiging, dat de beschaving der Voor-Indiërs eertijds een grote invloed op die der Indonesiërs, of meer bepaald op die der Javanen moet gehad hebben. Vrij algemeen was de mening verbreid, dat dit aan een verovering door de Hindoe's te danken was. Men bracht dit zelfs in verband met het veronderstelde gedweeë karakter der Javanen: nooit was de landzaat vrij geweest, steeds had hij voor vreemden moeten buigen. Een Nederlands dichter, de zeeofficier H. A. Meyer, drukte dit zelfs weemoedig uit:

Aan Java's strand verdrongen zich de volken;
Steeds daagden nieuwe meesters over 't meer
Zij volgden op elkaar, gelijk aan 't zwerk de wolken
De telg des lands alleen was nooit zijn heer.

Deze opvatting is onjuist. Wat er ook aan de persoonlijke vrijheid der Indonesiërs moge ontbroken hebben, door vreemdelingen zijn zij feitelijk pas in en na de 17de eeuw overheerst geworden. Een Hindoe-heerschappij heeft niet plaats gevonden. Men zal zich het binnenstromen van de Hindoeïstische cultuur dan ook op vreedzame wijze moeten voorstellen.
Aangelokt door de specerijen, die in het Oosten van de Archipel voorkwamen, deden Voor-Indische handelaars ook Sumatra en Java aan en vestigden zich daar in afzonderlijke wijken, gelijk het de eeuwen door gebruikelijk is gebleven, dat vreemde handelaars hun eigen kampong hadden. Vanuit deze vreemdelingenkampongs verhuisden op de duur enige beschavingsgoederen naar de nabijgelegen vorstenhoven, indien men hiervoor in deze tijd reeds een dgl. weids woord mag gebruiken. Wij zullen opmerken, dat bijzonder op het gebied van de godsdienst en de staatsinrichting (en wat hiermede samenhing) de invloed der Hindoe's groot is geweest. Bij het overbrengen dier beschavingsgoederen zullen in de eerste plaats wijze *Brahmanen* een belangrijke rol hebben gespeeld.
Ook de Javanen zelve hangen de mening aan, dat niet door een despotisch veroveraar, maar door een grote wijze de Voor-Indische cultuurelementen het Javaanse volk bereikt hebben. Zij vertellen over deze gebeurtenis het volgende verhaal:

In oude tijden heerste over Java een woesteling, die een noodlottige voorliefde koesterde voor kindervlees. Van tijd tot tijd moesten de rampzalige inwoners hem jonge kinderen verschaffen. Men bevond zich toen nog in een tijdperk van *kannibalisme*. Deze wantoestand duurde tot de komst van *Adji Saka*, een vreemdeling

uit Tjampa. Alvorens Java te bereiken, liet hij een zijner beide dienaren, Dora en Sembodra geheten, met zijn kris op een eiland achter, bevelend die slechts aan hem zelf af te geven.
Op Java woonde hij in bij een weduwe en vernam van haar de verschrikkelijke toestanden, die daar heersten. Hij besloot een eind aan die barbaarsheden te maken, veranderde zich in een kind en bood zich de wreedaard aan. Hij stelde echter één voorwaarde: als loon voor het lekkere hapje, waarop het monster zich reeds verheugde, vroeg hij slechts zoveel grond, als hij met zijn hoofddoek kon bedekken. Niets kwaads vermoedende ging de slechte vorst daarop in, doch toen men de hoofddoek ontplooide bleek deze in staat om Java geheel te overdekken. Java behoorde dus billijkerwijze aan de wijze Adji Saka, die zijn oude vorm weer aannam, terwijl de tyran zich in zee stortte en in een witte reuzenschildpad veranderde.
Daarop besloot Adji Saka zijn kris te ontbieden en zond daar zijn overgebleven dienaar op uit, wat tegen de afspraak was. De bewaarder wilde daarom het wapen niet overgeven, een gevecht ontstond en beiden lieten het leven. Toen Adji Saka, het wachten moede, eens poolshoogte ging nemen, vond hij twee lijken, wat hem inspireerde tot een vierregelig gedicht, dat juist bestond uit alle 20 letters van het Javaanse alfabet *anatjaraka, datasawala, padadjajanja, magabatanga.* [1])
Hiermede had Adji Saka dus de Javanen het *schrijven* bijgebracht en daar deze wonderlijke voorvallen juist in het jaar 78 na Christus plaats vonden, begon hiermede ook de *Saka-* of Javaanse jaartelling, welke nog in zwang is.
Uit dit verhaal blijkt wel duidelijk, dat de Hindoe's hier louter als brengers van beschaving geschilderd worden, die een einde maakten aan barbaarse gewoonten en de kinderen des lands vertrouwd maakten met de schrijfkunst en de tijdrekening. Niet voor niets heten de elkaar vernietigende dienaren van Adji Saka Dora en Sembodra, hetgeen leugen en ongerijmdheid betekent.

Behalve met schrift en tijdrekening, verrijkten de Hindoe's de Javanen nog met enige andere zaken, n.l. met delen van hun godsdienst en wijsbegeerte, zo ook daarmede samenhangende elementen van hun staatsbestuur. Ook belangrijke Hindoeïstische dichtwerken maakten hier opgang en vonden navolging.
Men mene echter niet, dat de vreemde invloed dadelijk tot het ganse volk doordrong. Aanvankelijk stonden enkel de hogere kringen voor het nieuwe open en kon zich alleen dáár een Hindoe-Javaanse beschaving ontwikkelen, ofschoon op Indonesische bodem. Slechts langzamerhand is er ook iets van deze cultuur tot het gewone

---

[1]) Een luimige muze verleidde mij tijdens de krijgsgevangenschap tot de volgende vrije weergave van het Anatjaraka in Limerick-vorm:

Twee boden van Kjai Adji Saka, (uitspraak: Sòkò)
Geraakten verschrikkelijk aan 't knokken.
Het eind evenwel
Was, helaas! gelijk spel:
Ze sloegen elkander tot brokken.

volk doorgedrongen, maar heeft daar nooit zo'n onthaal gevonden, als bij de hogere standen.
Er waren dus de voornamen, die hun Indonesische cultuur verrijkten en gedeeltelijk ook vervingen door de nieuwe beschaving uit Hindoestan, en daarnaast de eenvoudige dessalieden, die op gewone wijze doorgingen en hun Indonesische adat slechts incidenteel met Hindoeïstische elementen uitbreidden.
Deze toestand vinden wij thans nog op Bali.
Daarom zijn de Javanen geen Hindoe's geworden, ja, hebben zich slechts in geringe mate met hen vermengd. Alleen in aristocratische kringen meent men sporen van bloedmenging te onderkennen.
De volkstaal der Hindoe's heeft dan ook geen invloed op het Javaans uitgeoefend, maar wel het geleerde *Sanskriet*. De uit die taal in het Javaans overgenomen woorden zijn dan ook vrij zuiver. Het is een *geleerde* ontlening.
Wel zijn de oudste inscriptie's in het Sanskriet gesteld, doch vrij spoedig zijn de Javanen tot hun eigen taal overgegaan, vrij wat vlugger dan de Nederlanders in de Middeleeuwen van het Latijn afgestapt zijn.
Ook de invloed op de kunst is voor een deel tenminste door middel van geleerde handboeken uit Hindoestan geschied. Deze handboeken leerden de Javaanse kunstenaars aan welke voorschriften de tempels en beelden moesten voldoen. In de uitvoering der onderdelen waren deze Javanen echter vrij, en zij hebben deze vrijheid uitstekend benut. Slechts zelden zal men in Voor-Indië tempels vinden, die met de Javaanse vergeleken kunnen worden. Java's kunst vertoont een eigen karakter.

Bezien wij thans de godsdienstige elementen, die naar Java zijn overgebracht. Dit was vooreerst een reeks nieuwe goden, die naast de geesten der Indonesische voorouders en de oude godenfiguren een plaatsje vonden.
Een aantal hunner was in het moederland door de Hindoe-priesters tot een drieeenheid of Trimoerti gerangschikt en verenigd, maar hadden eertijds op zichzelf gestaan. Dit waren: *Brahma, Sjiwa en Wisjnoe*, die men gewoonlijk de scheppende, vernielende en onderhoudende goden noemt.
Het overzicht zal er niet eenvoudiger op worden door de mededeling, dat elk dier godenfiguren weer onderscheidene gedaanten kon aannemen, wat op de verschillende oorsprong wijst.
Zo was Wisjnoe, de onderhouder, zo genadig de mensen achtereenvolgens in verschillende gestalten ter hulp te schieten; om te beginnen in diervormen, doch later in die van *Kresjna* en *Rama*, helden uit de grote gedichten der Hindoe's, en zelfs in die van Boeddha. Men beeldt hem soms af rijdende op de monstervogel, de *Garoeda*.
Bovendien was er nog zijn gemalin, *Dewi Sjri*, onder wier naam nu nog bij de Javanen de *rijstgodin* bekend staat.
Ook *Sjiwa* treedt op in verschillende vormen, die niet alle even vriendelijk zijn. Hij kan een statige *Mahadewa*, een groots vorst zijn, doch ook een huiveringwek-

kende *Mahakala* of doodsgod. Waardig is zijn optreden als *Bhatara Goeroe*, onder welke naam hij nu nog in de wajang of het schimmenspel bekend staat. Zelfs de Bataks noemden een hunner oppergoden zo. Als voortplantingsgod berijdt hij een *stier*, wat een zeer sprekend symbool is.

Zijn gemalin *Doerga* wekt evenzeer ontzag. Men ziet haar vaak afgebeeld in strijd met een reus. Deze heeft zich, om haar te ontsnappen, dank zij zijn geweldige toverkracht, in een stier veranderd, doch zij gaat onvervaard op zijn rug staan en dwingt haar machtige tegenstander zijn vorige gedaante weer aan te nemen.

Zijn zoon *Ganesja*, de god met de olifantenkop, is de verpersoonlijking van de nooit verzadigde dorst naar wijsheid. Tevens wordt hij vereerd als de uit de weg ruimer van hindernissen.

Het uiterlijk dezer vergadering wordt nog bonter door de aanwezigheid van talrijke armen. In ieder daarvan houden zij een voorwerp, dat een bijzondere betekenis voor hen heeft, b.v. een waterkruik, een bijl, een waaier, enz. en waardoor ze te herkennen zijn. Van deze goden maakten de Javanen talloze beelden, waarvan er zovele zijn, dat niet slechts verschillende musea er mee gevuld zijn, doch ook vele residentie- en regentschapserven er mede zijn versierd, zij het dan met gemis van hun neus of een hunner overtalrijke ledematen.

Dit nieuwe godengezelschap verdreef niet de oorspronkelijke Javaanse godenschaar, al zijn daar ook geen beelden van gemaakt. Rustig leefden oude en nieuwe goden naast elkander voort. De Javaanse godenhemel werd er alleen maar wat door uitgebreid en ten slotte wisten de Javanen zelf niet beter, of de ingevoerde goden waren altijd de hunne geweest. Thans echter kent het volk van de talloze Hindoe-goden niet veel meer dan Bhatara-Goeroe (op zijn stier) en Dewi Sjri. Keren wij thans uit die godenhemel op de aarde terug.

De maatschappij der Hindoe's was in *vier kasten* verdeeld. Deze waren streng van elkander gescheiden, mochten geen onderlinge huwelijken sluiten, elkanders eten niet aanraken enz. Zo is de toestand in Voor-Indië, of eigenlijk nog veel ingewikkelder, want het aantal kasten is sterk toegenomen en de gestrengheid der bepalingen is er niet op verslapt. Daardoor is het verkeer tussen de mensen onderling niet vereenvoudigd, maar iedereen weet nu precies op welke sport van de maatschappelijke ladder hij thuis hoort en beseft goed, dat hij er onder geen voorwaarde van af mag. Dat voorkomt verwarring en dooreenmenging van standen, het ideaal dus van sommige ouderwetse mensen in Europa, die het ook onbehoorlijk vonden als iemand niet in zijn stand bleef.

Ook op Java is een poging tot zekere ordening gedaan door invoering der vier kasten. 1e de priesters of *Brahmanen*, 2e de krijgslieden of *Ksatrija's*, 3e de handelaars of *Waisja's*, 4e de landbouwers of *Soedra's*.

Men ziet uit deze reeks, dat de wijze Brahmanen, uit welke slechts de priesters konden voortkomen, in de eerste plaats kwamen, daarná pas gevolgd door de Ksatrija's, waartoe de vorst met de zijnen dienden te behoren. Het allergrootste deel der Javaanse (en Balinese) bevolking werd tot de soedra's gerekend en onderging daardoor slechts geringe invloed der Hindoe-beschaving. Tot de kennis der heilige

boeken hadden zij geen toegang; deze was hun streng ontzegd. Wee de Brahmaan, die zijn kostelijke kennis aan een lage soedra mededeelde! Men beschouwde het zelfs als een teken van de naderende wereldondergang, wanneer de „onaantastbaren" van de heilige boeken inzage kregen. De kastenindeling berustte dan ook op godsdienstige grondslag en de Hindoe's vertelden er heilige mythen over, om het ontstaan te verklaren.

Slechts één kans bezaten de ongelukkigen, die van de heilige geschriften waren uitgesloten. De Hindoe's, en met hen de ge-hindoeïseerde Javanen, geloofden stellig aan de *zielsverhuizing*, d.w.z. na zijn dood ging de ziel van de mens over in een ander wezen, welks gedaante afhing van zijn vroeger levensgedrag. Zo zou een huurkoetsier, die de zweep te druk gehanteerd had, grote kans lopen als ongelukkig rijtuigpaardje te herleven, terwijl het biekje, dat geduldig de slagen van zijn meester verdragen had, in een volgend bestaan wellicht tot mens zou mogen opklimmen.

Daarom konden de Soedra's, die zich deugdzaam gedroegen, herboren worden als lid der hogere standen, wie de lezing der gewijde boeken vergund was. Dat was tenminste een troost in hun bestaan, dat vooral in Voor-Indië verre van rooskleurig was.

Gelijk wij hierboven zagen, waren de *Brahmanen* de eerste stand. Geen wonder ook: zij hadden een bijzondere kennis der overgeleverde wijsheid. Zij waren ervaren in toverkunsten en beschikten soms over een verschrikkelijke *magie*, waarmede zij, indien het hun lustte, de hoogste zegeningen konden verspreiden, maar ook de grootste rampen konden stichten. Had niet een wijs en toverkrachtig kluizenaar, zo verhaalden de Javanen, eens zoveel *sekti* of tovermacht verworven, dat de goden in de hemel er bevreesd voor werden en tot beschermende maatregelen moesten overgaan, n.l. door het zenden van een wonderschone nimf, die de geestelijke oefeningen van de kluizenaar en daarmede diens tovermacht verstoorde?

Die toverkracht kon zo'n geestelijke verkrijgen of vermeerderen door *tapa*, d.w.z. door zich allerlei, wat het leven veraangenaamt, te ontzeggen, zich vele harde ontberingen te getroosten. Ten slotte werd hij dan na een lange tijd van geestelijke inspanning, geweldig sterk en bijna onoverwinnelijk en in staat tot het verrichten van bovennatuurlijke kunsten, als door de lucht vliegen, van gedaante veranderen, onzichtbaar worden enz. Zelfs nu nog heb ik Javaanse leerlingen gekend, die vlak voor het gevreesde eindexamen opzettelijk weinig aten, dronken en sliepen, ten einde kracht te verzamelen voor de zware gang naar het examentafeltje.

Meestal maakten die priesters en wijzen slechts zelden gebruik van hun ontzaggelijke vermogen en streefden niet naar de ontwrichting van staat en maatschappij. Gewoonlijk waren zij tevreden met de positie van meest geëerde onderdaan des konings en leidden een rustig en beschouwend leven, waarbij zij zich onledig hielden met studie en overpeinzing, onderwijs in de heilige boeken of het uitdelen hunner geestelijke gaven (tegen een bescheiden vergoeding) aan hen, die er om kwamen vragen. Thans verkopen de Balische pedanda's door hen gewijd water aan de grote schare.

Vaak vormden zij op eenzame plekken met hun volgelingen z.g. *mandala's* (d.w.z.

kringen) kleine scholen met eenvoudige internaten, waar zij de jeugd der hogere kasten in de geheimen hunner wijsheid en kunsten inwijdden.

Tegenover de stemmige verschijning der Brahmanen blonk des te schitterender uit de glorie der *wereldlijke machthebbers*, der *vorsten*. Hoewel slechts tot de tweede of *ksatrija-kaste* behorende, golden zij bij de Javanen toch voor op aarde rondwandelende goden. Deze hemelbewoners plachten n.l. wel eens op aarde neder te dalen en bij voorkeur namen zij dan, volgens de algemene opvatting, hun intrek in de lichamen der oppervorsten of *maharadja's*.

Deze groot-koningen regeerden maar niet over enkele dessa's of wat wij een regentschap zouden noemen, doch beheersten een wijd uitgestrekt gebied, waar vele lagere gezaghebbers voor hen bogen. Hij was hun aller oppervorst en dus moest hij wel een bijzonder persoon zijn, een op het ondermaanse in menselijke vormen zich verschuilende godheid.

Het is begrijpelijk, dat de eenvoudige onderdanen voor zulk een god-vorst de diepste eerbied koesterden, zoals de Tibetanen nu nog voor hun opperste Lama's, die zij ook door een godheid bezield denken, in het stof kruipen. Lodewijk XIV, de Zonnekoning, kon nog zeggen: De Staat ben ik! Deze god-koningen achtten zich zelfs de gelijken van de grootste machten in hemel en op aarde. Vandaar, dat zij op onbeperkte gehoorzaamheid aanspraak konden maken, wat de stevigheid van het Staatsgebouw ten goede kwam, maar aan de persoonlijke vrijheid afbreuk deed.

Na hun dood, want zelfs deze vergoddelijkte vorsten vertoefden niet eeuwig op aarde, deed men moeite de kracht van hun persoonlijkheid voor het rijk te bewaren, volgens oud-Indonesisch gebruik. Van ouds immers plachten de Javanen de graven hunner voorouders te vereren, te naderen in eerbiedige houding en voorzien van offers, in de hoop daardoor zich de *hulp* en *medewerking* dier voorouders te verzekeren. Nòg is Java overdekt met duizenden graven, welke verering genieten, zoals die van tjakalbakals of dessastichters, heilige, vrome mannen, ja zelfs van Europeanen.

Daarom dienden in het bijzonder de graven der overleden vorsten bijzonder vereerd te worden, opdat hun zegenrijke invloed niet voor het rijk verloren zou gaan.

Hun lichamen werden dus wel naar Hindoeïstische gewoonte verbrand, doch de as werd zorgvuldig in een urn bewaard en begraven in een put. Daarboven werd een monument gebouwd, dat de Javanen *tjandi* en wij tempel noemen. Tjandi betekent graf en feitelijk kan men zo'n tempel als een groot grafmonument beschouwen.

In de tempel, vlak boven de put, werd een beeld geplaatst, dat de overleden vorst als de godheid voorstelde, die zich in hem belichaamd had. Daarom was zo'n beeld ook met de attributen van die godheid voorzien, maar het gelaat droeg enigszins de trekken van de mens, zoals men hem op het ondermaanse gekend had, zij het ook verfraaid en gestyleerd. De bedoeling was, dat de godheid, die naar zijn godenhemel was teruggekeerd, door middel van dat beeld, hetwelk zijn trekken en attributen droeg, er toe bewogen zou worden, om naar zijn stoffelijk overschot in de urn terug te keren en zijn opvolgers tot heil en zegen te strekken. Dezen beschouwden het dus als een nuttige zaak door een herhaald bezoek aan de tjandi's hunner voorgangers

hun geestelijke kracht te versterken of te vermeerderen. Ten einde te zorgen, dat de godheid, die naar zijn godenwereld teruggekeerd was, niet te spoedig spijt zou krijgen van het verlaten zijner hemelse heerlijkheid, werd getracht, naarmate van de financiële draagkracht, de tjandi te maken tot een soort van afbeelding van de godenhemel, die volgens de opvatting der Hindoe's de bergvorm bezat, de *godenberg*. Een tempel diende dus niet alleen het beeld van de overleden vorst (of vorstin) te bevatten doch zo mogelijk ook de afbeeldingen der overige bewoners van de godenberg. Het rijkste voorbeeld leveren daarvan de tempels van Prambanan op, die een grote weelde van versieringen en beelden ten toon spreiden.

Een vorst, in wie Sjiwa vlees geworden was, zou dus een graftempel krijgen, waar in de hoofdkamer een beeld of symbool van Sjiwa zou staan. Aan de Oostzijde was de ingang, aan de Zuidzijde een beeld van Bhatara Goeroe, aan de Westkant een van Ganesja en naar het Noorden een van zijn gemalin Doerga. Zo was dus de hele godenfamilie aan de tempel volledig.

Voorstellingen van bloemen, dieren en geesten moesten verder bij de goddelijke geest de illusie wekken, dat hij, ook al nam hij weer tijdelijk zijn intrek in de as der overledenen, toch zijn heerlijke godenberg niet verlaten had. Hij moest er zich dus thuis voelen.

Een tjandi is daarom een vermetele poging om de geest van een god aan zich te binden, tot heil van zich zelf.

Alleen Madjapahit telde in 1365 reeds 27 koninklijke graftempels, die geregeld onderhoud vergden. Merkwaardig is, dat men in Voor-Indië, in tegenstelling tot Achter-Indië, van deze officiële, vorstelijke grafverering, weinig weet. Het is dus iets eigenaardig Indonesisch en stellig oeroud.

Men diene er rekening mee te houden, dat de goden niet steeds in de tempels woonden. Op bepaalde tijden werd hun geest er heen gelokt door de verrichting van bijzondere plechtigheden, die wellicht hun voortzetting hebben in de huidige Garebegfeesten der Vorstenlanden. De Javaanse tjandi was daarom geen blijvende woonplaats van de godheid, zoals in het oude Egypte.

In de Hindoe-Javaanse staat bestonden dus twee machten, een *geestelijke* der *priesters*, en een *wereldlijke* der *maharadja's*. In deze stoffelijke wereld waren de laatsten de voornaamsten, in de wereld van de geest echter de eersten.

Er konden zich echter bijzondere gelegenheden voordoen, dat de priesters uit hun afgetrokkenheid opgeroepen werden om een zeer belangrijke taak te verrichten, b.v. in tijden van overgang, van crisis. Zij oefenden dan een zeer grote invloed uit, ook op de dingen dezer wereld en waren tijdelijk echt de voornaamsten.

Het was voor de koning van het grootste belang, dat inderdaad werd vastgesteld, dat hij en niemand anders de belichaming der godheid was, waarvoor hij zich uitgaf; dat hij werkelijk de persoon was, door de geest van een god bezield. Indien de priesters dit bevestigden, kon en mocht er geen twijfel meer bestaan en moest de vorst algemeen als een vleeswording der godheid erkend worden. Ontkenning was dus niet alleen verzet tegen de staatsmacht, doch ook twijfel aan de uitspraak der priesters. Politiek verzet zal dus alleen mogelijk zijn geweest in de vorm van

ketterij, zoals trouwens wel meer in het Oosten voorkwam, met name in China. Omgekeerd is het ook wel eens gebeurd, dat de geestelijken t.a.v. een bepaald pretendent beslist geloochend hebben, dat hij door een godheid bezield was. Hij was de rechtmatige vorst niet! In zo'n geval werd de toestand van zulk een vorst door het priesterlijk verzet bijzonder moeilijk. Hij liep dan grote kans troon en leven te verliezen.

Ofschoon deze gevallen in de lange Hindoe-Javaanse geschiedenis uitzondering waren, zijn zij toch voldoende geweest om het besef levendig te houden, dat feitelijk de geestelijke macht boven de wereldlijke stond en de laatste slechts met goedvinden van de eerste mocht heersen.

De Javanen zijn zich nog eeuwen hiervan bewust gebleven en wellicht zelfs nog tot op de huidige dag.

De algemene eerbied voor de god-vorst hield het land in vrede en rust. Waar het geestelijke respect nog te kort schoot, kwam de sterke arm van het geweld te hulp. Voor deze rust en orde betaalden de onderdanen en brachten grif schatting op. In de Nagarakertagama, het lofdicht op de Madjapahitse koning Hajam Woeroek, zijn de betuigingen, dat de vorst van goddelijke afkomst is, bijna even talrijk als de verzekeringen, dat de belastingen, dank zij het dankbare volk, als een bandjir binnenstromen.

Sommige dessa's waren van lasten vrijgesteld, met de bepaling, dat zij hun gaven moesten besteden aan het onderhoud van een graftempel, een klooster of kluizenarij. Zulke dessa's, *perdikan-dessa's*, (d.w.z. dessa's, *vrij* van staatsbelastingen), bestaan er nu nog wel, al werken zij tegenwoordig voor andere doeleinden dan in de Hindoe-Javaanse tijd.

Ook bestonden er herendiensten ten bate van wegen en bruggen, tempels en kratons, zodat het lot der over het algemeen geduldige onderhorigen niet steeds benijdenswaard was. Er bestond evenwel een sterke neiging om zich niet al te zeer over de vrijheden en rechten der onderdanen te bekommeren, zodat de ganse maatschappij op de duur doordrongen werd met een onderdanigheid en gedweeheid, waardoor vooral de Javanen zich sterk van de bewoners der overige eilanden onderscheidden. Op geen ander eiland is de macht der vorsten zo volstrekt geweest. De goede zijde was, dat ook nergens anders de beschaving van de Kraton zo diep in de dessa is doorgedrongen. De Javaan is onderdanig, maar hoffelijk. Het adellijke levensideaal gaf de toon aan, ook bij de kleine man.

Onafhankelijke dorpsrepublieken, die ook op Java wel zullen bestaan hebben (op Bali vindt men ze nog) raakten in de verdrukking en eindelijk in het vergeetboek. Zo bleef de kleine man, wanneer zijn smeekbeden onverhoord bleven en zelfs een algemene, zwijgende protestbetoging, het *pepe-zitten*, geen resultaat had opgeleverd, geen andere toevlucht over dan het hazenpad. In de uitgebreide, nog woeste gedeelten van Java bestond hiervoor nog ruimschoots de gelegenheid. Men noemde dit later *Volksverloop* en zelfs onder de Japanse bezetting hebben nog enigen om aan de onderdrukking te ontkomen, de wijk in het thans geringe oerbos genomen. Het scherpe onderscheid tussen hoog en laag uit zich nergens zo duidelijk, als in de

verschillende talen, die de kleine man tegen zijn meerdere bezigt. Nergens ter wereld komt de bouw van de maatschappij zo duidelijk tot uiting als in het Krama (hoog) en Ngoko (laag) van het Javaans, om maar te zwijgen van het Krama-inggil, alleen gebruikelijk, wanneer men spreekt over God of over een Vorst of personen en voorwerpen, die met hem in betrekking staan. Dit taalverschil schijnt zich pas tegen het einde der Hindoe-Javaanse periode met volle kracht te hebben doen gevoelen.

Een Javaanse burgerstand heeft zich wel hier en daar kunnen ontwikkelen, doch heeft nooit die volheid van macht en onafhankelijkheid kunnen bereiken, waarop de Middeleeuwse steden van West-Europa prat gingen. Men vindt er de resten van in Koedoes, Kota Gede en Lawejan (Solo). In de ogen der aristocratie gelden de rijke bewoners dezer steden toch als minderwaardig, niettegenstaande hun welvaart. Het feodale, adellijke ideaal heeft het op Java gewonnen.

HET BOEDDHISME

Nu volgen de vier heilige waarheden. Laat ze door U beheerst worden.... Ze zijn: de waarheid van het lijden; de waarheid van de onderdrukking; de waarheid van de oorzaak; de waarheid van de weg.

Uit de: Sang hyang Kamahayanikan.

Behalve met de oorspronkelijke godsdienst der Hindoe's, het Brahmanisme, hebben de Javanen ook kennis gemaakt met een kind daarvan: het Boeddhisme. Geheel anders dan het Brahmanisme, welks oorsprong zich ver in het verleden verliest, heeft het Boeddhisme een stichter, *Boeddha Gautama*, een historisch persoon, die omstreeks 500 v. Chr. in Indië leefde.
Men verhaalt ons zijn levensgeschiedenis breedvoerig en kan die zeer fraai in steen zien uitgehouwen op een der laagste galerijen van de Baraboedoer, in een lange reeks van taferelen. De overlevering heeft het verhaal ongetwijfeld mooier gemaakt, dan het in werkelijkheid was, doch al houden wij met deze opsiering rekening, dan krijgen wij toch de indruk van een machtige religieuze persoonlijkheid.

Boeddha was een koningszoon uit Kapilawastoe, een klein staatje in Noord-Bengalen. Hij behoorde tot het geslacht der *Sjakja's*, vandaar, dat hij ook wel *Sjakjamoeni* genoemd wordt: de monnik uit het geslacht der *Sjakja's*.
Zijn wonderbare geboorte was zijn moeder *Maja* te voren in een droom aangekondigd. Toen zij hem ten slotte, staande onder een boom, ter wereld bracht, kon hij dadelijk lopen en deed zeven stappen naar de vier windrichtingen en waar zijn voeten de aarde raakten, ontsproten bloemen. Dit alles werd begeleid door hemelse muziek en een bloemenregen.
Bij zijn komst in de tempel, daalden de godenbeelden in eerbied van hun voetstuk af; lezen leren was overbodig, want hij kende dadelijk het hele alfabet, tot stomme verbazing van de voor hem neerknielende onderwijzer.
Zijn ouders, bevreesd door voorspellingen, hielden hem binnen de omtuining van het paleis, ten einde hun zoon niet met het leed der wereld in aanraking te brengen. Eindelijk gebeurde dit toch.
De jonge prins maakte een rijtoer buiten het paleis. Op de eerste tocht aanschouwde hij, dank zij de hulp der goden, een *grijsaard;* op de tweede een *zieke* en op de derde een *lijk*. Deze ontmoetingen gaven hem stof tot nadenken over de vergankelijkheid van al het aardse. Beslissend voor zijn verdere leven was, dat de goden hem ook nog een vierde verschijning toonden, n.l. die van een *monnik*, welke leed en smart te boven gekomen was. In de richting van dit monniksideaal zou verder zijn leven gaan.
Zijn koninklijke ouders dachten er anders over en hielden al een bruid voor hem gereed. Boeddha gehoorzaamde, trad in het huwelijk en kreeg zelfs een zoon. Doch de komst van de nieuwe wereldburger werd door hem niet met de gewone vreugde

begroet, integendeel. Hij meende, dat hij door dat kind met een nieuwe band aan al het aardse en vergankelijke verbonden was. Het leven was toch al ellendig genoeg en nu nog een zoon!
De drang om zich uit de wereld terug te trekken en monnik te worden, werd hem ten slotte te machtig, zodat hij op een nacht paleis en hof, ja zelfs vrouw en kind verliet en de eenzaamheid introk. Op wonderbaarlijke wijze waren de goden hem op deze vlucht behulpzaam. De paleiswachters lagen in diepe slaap verzonken, de hoeven van het paard maakten geen geluid.
Zijn schitterende uitrusting verwisselde hij voor de lompen van een bedelaar en als monnik voorzag hij voortaan in zijn levensbehoeften, door langs de huizen te bedelen.
Aanvankelijk wendde hij zich tot de Brahmanistische kluizenaars en trachtte met hun hulp, in weergaloze kastijdingen van het lichaam de volmaaktheid en de rust te verkrijgen. Doch hoewel hij zich bijzonder inspande en zich de zwaarste beproevingen oplegde, zijn doel bereikte hij niet. Het ganse bestaan der mensen bleef voor hem ijdel en nietig, een aaneenschakeling van smart en ellende. De hevige inspanning, die zich de kluizenaars getroostten, versterkte eer de levenskracht, dan dat zij die uitdoofde en rust schonk.
Door onthouding kwam hij er niet, begon hij ten slotte in te zien, en hij ging weer gewoon leven, eten en drinken naar behoefte.
Toen, na jaren, achtten de goden het ogenblik gekomen, dat Sjakjamoeni de ware leer zou vinden. Hij nam plaats onder een boom, de *Bodhi-boom*, en daar, in een vreselijke nacht, kwam de waarheid, de verlichting over hem. De boze duivel *Mara* riep vergeefs al zijn helse scharen op om deze te beletten en de verlossing der mensen tegen te houden. Vergeefs. Al hun gevaarlijke wapens konden niet verhinderen, dat Boeddha de verlichting deelachtig werd.
Was hij te voren nog maar *bodhisattwa* geweest, thans was hij werkelijk Boeddha, de Verlichte, de Ontwaakte, het *Licht van Azië*.
Daarop begon hij de Leer te prediken. Het eerst bekeerde hij zijn vijf vroegere Brahmanistische medekluizenaars. Daarop wendde hij zich tot zijn familie, toen tot anderen, ja, zelfs tot de goden richtte hij zich, want ook dezen waren niet almachtig, maar hadden hulp nodig.
Hij vestigde zich in een bosje bij Benares, het *Gazellenpark* geheten, waar hij een kring van aan zijn persoon verknochte leerlingen om zich heen verzamelde. Van daaruit verspreidde zich zijn prediking over een groot deel van Voor-Indië. Dikwijls ondervond hij tegenwerking, welke hij evenwel zegevierend te boven kwam. Zo liet zijn boze neef, *Dewadatta*, een olifant op hem los, nadat hij het beest eerst met 16 liter sterke drank dronken had gevoerd. De dikhuid knielde echter voor Boeddha neer.

Wat leerde nu deze Verlichte?
Zijn leer was op eigen levenservaring gegrond en werd geformuleerd in de vier voortreffelijke waarheden.

Het leven der mensen, ja van het gans heelal, was niet de moeite waard, want het bracht enkel leed. De wereld had veel weg van een groot ziekenhuis, maar dan zonder artsen of verpleegsters, want iedere hulp vergrootte maar de ellende. Zelfmoord baatte niet, want volgens de Hindoe's werd men toch opnieuw geboren en begon hetzelfde leven weer.
Kon men het leven zelf maar uitblussen, zoals een kaars uitgedoofd werd.
Maar dan moest men alle lust om te leven verbannen, de gewone maatschappij verlaten en monnik worden, d.i. door ernstig mediteren zich ervan te overtuigen, dat wat men zag of hoorde van nul en gener waarde was.
Pas, als men alle verlangen om te leven in zich voor goed uitgedoofd had, was het doel bereikt en zou men geschikt zijn om het Nirwana, de eeuwige slaap in te gaan, waar geen leed meer bestond, omdat het leven er ontbrak.
De weg daarheen was het edele achtvoudige pad: het rechte inzicht, het rechte voornemen, het rechte spreken, het rechte handelen, de rechte broodwinning, het rechte streven, de rechte bezinning, de rechte verinnerlijking.
Velen, teleurgesteld door de smarten des levens, zochten bij Boeddha hun toevlucht en sloten zich aan bij de *Monniksorde*. Bedelend, met geschoren kruin, gehuld in de oranjekleurige pij en met de bedelnap in de hand, schreden zij zwijgend langs de straten en zochten hun levensonderhoud, niets vragend, maar ook voor niets dankend. Ook vrouwen werden tot de orde toegelaten, zij het na enige aarzeling. Boeddha vreesde van haar aanwezigheid grote nadelen voor zijn orde.
De kern der Boeddhistische kerk vormde dus de monniksorde. Leken mochten wel belangstelling tonen, ook door hun gaven, doch feitelijk waren zij slechts buitenstaanders.
Deze drie: de Boeddha, de Leer en de Orde, zijn de grondslagen van het Boeddhisme. Wie Boeddhist wenst te worden, neemt tot dit drietal zijn toevlucht.
Boeddha is ongeveer 80 jaar geworden. Hij stierf na het nuttigen van bedorven varkensvlees. Men verhaalt, hoe velerlei soorten schepselen om hem heen stonden, toen hij, op zijn zijde liggend, kalm en gelaten dit tranendal verliet en het stille Nirwana ingleed, zonder meer de kans te lopen ooit ergens herboren te worden. Hij meende zijn levenswil volkomen vernietigd te hebben. „Werkt ijverig aan Uw bevrijding," waren zijn laatste woorden. Niemand wilde de brandstapel ontsteken, zij ontbrandde echter vanzelf.
Boeddha's leer is ietwat somber. Ter wille van de grote massa zijn dan ook verschillende wijzigingen aangebracht en hierover zijn Boeddha's volgelingen het niet altijd eens geweest.
De talrijkste groep meende door die veranderingen bijzonder verrijkt te zijn en noemde zich trots het *Mahajana* of Grote Voertuig (naar het Heil), terwijl zij op haar tegenstanders neerkeek, die zij verachtelijk het *Hinajana* of Kleine Voertuig, noemde. Toch hadden die laatsten zich het zuiverst aan Boeddha's leer gehouden. Men treft hen nog op Ceylon, in Birma en Siam aan. In Voor-Indië vindt men na de Islamietische verovering nauwelijks meer Boeddhisten.
Het Mahajana heeft daarentegen veel veranderd en toegevoegd. Terwijl Boeddha

de ganse schepping door een zwarte bril had bekeken, alle schepselen, goden en geesten incluis, aan het leed onderworpen zag, zodat er in de grond geen diepgaand verschil meer bestond tussen mensen, dieren, duivels en goden, schiep het Mahajana een heel nieuwe godenhemel vol Boeddhistische goden en godinnen, die men aanbidden en tot wie men om hulp smeken kon. Men bedenke wel: Boeddha bad nooit, mediteerde slechts. Op Java (en Tibet) vinden wij die goden in groten getale afgebeeld in steen en metaal.

Bovendien behoefde men niet dadelijk meer in het Niets, het Nirwana, te verdwijnen, doch kon desgewenst zijn medeschepselen van dienst zijn in de rol van een bodhisattwa, bij het bereiken van de eeuwige rust. Het was dus niet noodzakelijk voor eeuwig in te sluimeren, doch men mocht nog enige tijd actief en werkzaam blijven tot heil der mensheid. Dit leek een heel wat aangenamer toekomst dan de totale uitblussing, welke Boeddha voor de geest gestaan had.

Deze Mahajana-leer heeft veel meer succes gehad dan het Hinajana en vond talloze aanhangers in China, Japan, Tibet en ook vroeger in Indonesië, al was daar eerst het Hinajana.

Hier werd het zelfs de gewoonte om het heil langs enigszins zonderlinge omwegen te bereiken. Een gewoon Boeddhist leidt een ingetogen, armoedig leven, spaart zijn medeschepselen o.a. door geen vlees te eten, is vriendelijk tegen al wat leeft, geeft zich over aan diepe overpeinzingen. Doch op Java en ook elders waren er, die liever zekere toverpraktijken toepasten om hun doel sneller te bereiken. Sommige dier praktijken waren bepaald griezelig. In Tibet, waar dit wonderlijk soort van Boeddhisme nu nog in volle bloei is, kan men het goed bestuderen. De *Lama's* of toverpriesters blijken er tot geweldige toverkunsten in staat te zijn, dank zij de grote beproevingen, waaraan zij zich onderwerpen. Dit heet het *Mantrajana*.

Bij dit Mantrajana raken de oorspronkelijke bedoelingen van het Boeddhisme wel wat op de achtergrond en de grote massa heeft meestal slechts oog voor de wonderbaarlijke toverkunsten der priesters, die door strenge onthouding (zo iets als het Javaanse tapa) geweldige *krachten* konden vergaderen of ontketenen, dus juist wat Boeddha verboden had. Het is ook verwonderlijk, hoe b.v. in Tibet de meest tegenstrijdige richtingen kalm naast elkaar voortbestaan.

Dit Boeddhisme toonde ook grote belangstelling voor de verlossing der dodenzielen, waarvoor een soort dodenmis werd gelezen. Dit gebruik sloot nauw aan bij de Indonesische *dodenverering* en moest hier derhalve gemakkelijk ingang vinden.

Zo is het Boeddhisme ten slotte erg dicht in de buurt van het Brahmanisme gekomen en voor de Javanen waren beide godsdiensten ongeveer gelijk. Het einddoel bleef toch hetzelfde: versterking van het eigen ik. Waarom zich dan nog druk gemaakt over kleine verschillen!

Doch in één opzicht onderscheidde het Boeddhisme zich duidelijk van het Brahmanisme: het was een internationale godsdienst. Het wendde zich tot iedereen, zonder verschil te maken tussen taal en ras. Onversaagde monniken trokken naar Midden-Azië en China om de verlossing te prediken aan een zuchtende mensheid. Hoge

bergen, woeste zeeën, ijskoude of gloeiende zandwoestijnen konden hen niet weerhouden. Ook naar deze Archipel zullen zij hun schreden gericht hebben, wellicht nog vóór het Hindoeïsme hier toegang vond. Waar hun prediking gehoor vond, ontstonden monnikengemeenschappen, die de heilige boeken bestudeerden en tempels bouwden ter ere van de in het Nirwana ontslapene. Een land als het oude Japan heeft aan hun arbeid ongeveer zijn ganse hogere beschaving te danken. Het Boeddhisme bracht sluimerende krachten tot ontwikkeling en in ieder gebied gaf het aan oorspronkelijke kunstvormen het aanzien. Elk land heeft dus zijn eigen Boeddhistische kunst, ook al vindt men overal dezelfde motieven terug. Wij denken in de eerste plaats aan 't Boeddhabeeld, dat de Begenadigde voorstelt, met gekruiste benen zittende, de ogen gesloten, de handen in betekenisvolle houdingen, die slechts voor de ingewijde verstaanbaar zijn. Bovendien herkent men de Boeddha aan de bijzondere lichaamskenmerken: de schedelverhoging, het juweel in het voorhoofd, de plooien in de hals, enz., welke, ofschoon van de natuur afwijkende, toch niet hinderlijk zijn voor de toeschouwer.

Even bekend is het Boeddhistische symbool, de *stoepa* of *dagob*, oorspronkelijk een ronde aardheuvel, opgeworpen boven een relikwie van de allerheiligste. Een hek met vier poorten sloot het van de profane wereld af, een aantal pajongs (= zonneschermen) op de top verkondigde zijn heiligheid. Deze grondvorm heeft zich in allerlei landen gewijzigd. In Japan en China is het tot de zo bekende *pagoden* geworden, mogelijk slechts de omhulling van een oorspronkelijk daar binnen gelegen stoepa. In Tibet zijn het de ui-vormige tsjorten, die men overal langs de wegen aantreft, terwijl de Javaanse stoepa meer een klokvorm heeft. Men herinnert zich hem op de *Baraboedoer*, waar hij in grote aantallen voorkomt.

Boeddhisme en Brahmanisme, die in het moederland oorspronkelijk fel tegenover elkaar hadden gestaan, waren op Java met elkaar samengevloeid, gingen bijna hand in hand. Boeddha en Sjiwa heetten daar aspecten van hetzelfde goddelijke wezen, wat in Voor-Indië zeker niet het geval was. Sjiwa en Boeddha zijn feitelijk één. Men vindt zelfs tempels, gewijd aan *Sjiwa-Boeddha*, treft Sjiwaïetische teksten aan op Boeddhistische tempels enz.

Op Bali kan men U slechts met moeite het onderscheid duidelijk maken tussen een *pedanda Sjiwa* (een Brahmanistische priester) en een *pedanda Boeddha* (zijn Boeddhistische collega). Voor de eenvoudige Baliër zijn beide godheden feitelijk hetzelfde.

Men hoede er zich evenwel voor deze houding toe te schrijven aan een verdraagzaamheid, zoals deze ons sedert de eeuw van Voltaire door verlichte kringen in Europa wordt aangeprezen. Daarvoor liggen de uitgangspunten van Baliërs en Broeders Vrijmetselaren te ver uiteen.

MIDDEN-JAVAANSE KONINGEN

(tot ± 1000)

> En terwijl hij de aarde.... regeert, legt het volk, zonder beducht te zijn voor rovers of andere gevaren, zich te slapen op de grote weg en bezitten de mensen, rijk in goede naam, het goede, nuttige en aangename.
>
> *Inscriptie van Tjanggal. 732.*

Wij zagen in het voorgaande, hoe dank zij de bijzondere wijdingskracht der Voor-Indische Brahmanen een op Hindoe-Javaanse leest geschoeid groot-koningschap in het leven werd geroepen.

Welke waren nu de maharadja's, die over Java geregeerd hebben?

Omstreeks 400 regeerden in West-Java blijkens enige daar gevonden Sanskriet-opschriften vorsten, wier namen alle op -warman eindigen, b.v. *Poernawarman*.

Hun rijk heet *Taroema*, wat ons aan de rivier de Tji Taroem doet denken, maar ook aan indigo (= taroem) eertijds zo vaak gebruikt bij het batiken. Deed men toen reeds aan die kunst?

Op sommige stenen staan een paar voetafdrukken uitgehakt, met een bijschrift b.v. dat dit het voetenpaar is van de machtige heerser, de doorluchtige Poernawarman, de heer van Taroemanagara, gelijk aan de voetsporen van Wisjnoe!

Op één steen vindt men zelfs de sporen afgebeeld van olifantspoten, met de mededeling dat dit de voeten zijn van de olifant van de zegevierende koning van Taroema. Een olifant was een teken van vorstelijke waardigheid.

Bij Toegoe, in de buurt van Tandjong Priok, wordt in een opschrift de voltooiïng van een waterbouwkundig werk vermeld, een belangrijk graafwerk. De Brahmanen werden, wegens hun magische verdiensten bij de arbeid(?), bedacht met 1000 runderen.

Mogelijk dat de Chinese pelgrim *Fa Sjiën* dit rijk heeft aangedaan, toen de storm hem, verrijkt met Boeddhistische handschriften en beeldwerken, op zijn terugreis van het heilige land Indië, gedurende 13 dagen, uit de koers sloeg. Na 90 dagen (Dec. 414) bereikte hij een land *Ya-va-di*. „In dit land bloeien de ketterse Brahmanen, maar het Boeddhisme verdient nauwelijks vermelding". Hij bleef er 5 maanden. Pas na een nieuwe reis van 3 maanden in een ander schip en veel onaangename avonturen, bereikte Fa Sjiën zijn vaderland. Dit is het eerste bericht uit Chinese bron, dat wij over Java hebben. Het is nog vrij sober, maar schijnt op het bestaan van een Hindoe-Javaanse maatschappij te duiden, waarin het Boeddhistische aandeel nog zeer klein was. Dit zou later anders worden.

Enige eeuwen zwijgen dan de berichten. Geen stenen opschriften zijn gevonden, geen Chinees kroniekschrijver vond iets merkwaardigs over Java mede te delen.

Dan komt opeens *Midden*-Java binnen onze gezichtskring. Ho-ling noemden de Chinezen het. Men heeft er dadelijk het woord *Kaling*, *Kalinga*, in herkend, de naam van een streek in Zuid Voor-Indië, waaraan ook het woord Klingen (voor Brits-Indiërs) is ontleend.

De Chinezen vertellen er enige bijzonderheden van, die hun opvielen: de stadswallen waren niet van steen of aarde, zoals in China, doch van hout gemaakt. De koning woonde in een gebouw van twee verdiepingen, met palmblad gedekt; hij zat op een ivoren bank. De Javanen kenden het schrift en iets van astronomie. Het meest opvallende was, dat zij niet met stokjes als de Chinezen, maar met hun vingers de rijst aten. Uit de bloemen van de kokospalm distilleerden zij een geestrijke drank. Omstreeks 675 werd Java door een koningin geregeerd, welke met ijzeren hand de orde handhaafde. Wat op de weg was gevallen, dorst niemand op te rapen. Een naburig vorst wilde daarvan eens de proef nemen en liet midden op een weg een zak goud neerleggen. Gedurende drie jaren ging iedereen er schuw voorbij, tot de troonopvolger de zak met de tenen aanraakte. De koningin werd nu zo boos, dat zij de schuldige wilde laten onthoofden, doch op voorspraak der ministers beperkte zij zich tot het afhouwen der schuldige voeten. Toen de naburige vorst dit vernam, werd hij zo bevreesd, dat hij van een voorgenomen oorlog afzag.
Gelukkig bezitten wij naast dit fantastische, ietwat te Chinees aandoende verhaal, nog een betrouwbaar gegeven. Java blijkt een centrum van Boeddhistische studie te zijn geworden; wel een grote verandering na het bezoek van Fa-Sjiën in 414. De Chinese pelgrim *Hwoei-ning* werkte er drie jaar samen met de Javaanse geleerde *Djnanabhadra* aan de vertaling van enige Boeddhistische schrifturen. Deze Javaan wijdde zelfs een jeugdige Chinees tot geestelijke.

Dan zwijgen de oorkonden en berichten enige tijd over Java en wij moeten tot 732 wachten, eer wij de oudst gedateerde oorkonde van dit eiland bezitten, die van Tjanggal in Kedoe. Hierin verkondigt een koning Sandjaja, dat hij op een berg een lingga (Sjiwa-symbool), heeft doen oprichten. Zijn vader, Sannaha, regeerde reeds, na de onderwerping zijner vijanden, in gerechtigheid en sedert diens dood heerste koning Sandjaja „kenner van de fijne zin der oude boeken, veroveraar van het gebied der naburige vorsten". Onder zijn bewind heerste grote veiligheid. Er bestond zelfs korte tijd een Sandjaja-jaartelling. Inderdaad zou hij ook volgens latere bronnen een machtig veroveraar geweest zijn.

In 778 blijkt over Java een ander vorstengeslacht te heersen, n.l. de *Sjailendra's* (of bergheren), die zich ook trots *Maharadja's* (groot-koningen) laten noemen. Dit blijkt uit de in dat jaar gedateerde stichtingsoorkonde van de *Kalasan-tempel*, gelegen aan de straatweg Solo-Jogja. De vorst *Panangkaran* was door zijn goeroe's tot de bouw van deze fraaie tempel overreed; er was een bronzen beeld van de Boeddhistische godin Tara, naast een verblijf voor de monniken opgericht. De bewoners van het dorp Kalasan (het heet nòg zo) waren verplicht tempel en monniken te onderhouden.
Hier is dus een geslacht aan het bewind gekomen, dat zich bijzonder voor Boeddhistische zaken interesseerde, met name voor het Mahajana, en dit ook in de toekomst zou blijven doen. Misschien dat de voorafgaande dynastie zich naar Oost-Java terugtrok.

De Sjailendra's deden hun macht tot ver buiten Java en de Archipel gevoelen. Wij hebben daarvoor verschillende aanwijzingen.

In 767, zo verhalen de Annamietische annalen, werd Tonkin geteisterd door benden, afkomstig van Java en de Zuidelijke eilanden. Ze werden in zee teruggeworpen. Zeven jaar later volgde een nieuwe inval. Het beeld dezer barbaren is niet aantrekkelijk: „Lieden, geboren in andere landen, levende van voedsel, nog afschuwelijker dan lijken, schrikverwekkend, geheel zwart en mager, vreselijk en slecht als de dood, op schepen gekomen". Wie zou hierin de Javanen herkennen? Zij stelen de lingga (het Sjiwa-symbool) en verbranden de tempel. Zij worden echter op goede schepen achtervolgd en door de koning op zee verslagen. Het blijft echter merkwaardig, dat deze Javanen hun moorddadige tochten zo ver uitstrekten.

Ook over Kambodja schijnen ze iets te zeggen te hebben gehad, al bezitten we daarover slechts een laat en enigszins naïef verhaal uit Arabische bron. Een Khmers koning aldaar had het verlangen geuit op een bord voor zich het hoofd van de *Maharadja van Java* te zien. Toen deze dit vernam, ondernam hij een tocht naar Kambodja, voer de rivier op, die naar de hoofdstad leidde, nam de praatgrage koning gevangen en liet hem onthoofden. Daarna gelastte hij de rijksbestuurder een opvolger te zoeken. Het hoofd nam hij mee, liet het balsemen en zond het in een pot aan de opvolger, vergezeld van enige hartige opmerkingen. Deze gebeurtenis maakte op de vorsten van China en Indië een diepe indruk en sedert die tijd plachten de Khmer-koningen iedere morgen bij het opstaan het gelaat naar het eiland Java te richten en zich tot op de aarde te buigen voor de Maharadja.

Mogelijk, dat in dit schilderachtige verhaaltje een kern van waarheid schuilt, en Java van de verwarring, die omstreeks die tijd in Kambodja heerste, partij heeft getrokken.

Op wat vaster grond staan wij ten opzichte van de Sjailendra-heerschappij over het rijk *Sjriwidjaja* in de 9e eeuw, d.w.z. over Sumatra en Malakka.

In 891 laat de Sjailendra-koning *Balapoetra* bij het vermaarde Boeddhistische heiligdom *Nalanda* in Voor-Indië een klooster stichten ten behoeve van de Sumatranen. Trots noemt hij zich de kleinzoon van het sieraad uit het Sjailendra-geslacht, de koning van *Java*. Java heeft dus aan Sumatra een koning geschonken, Java is dus de meerdere.

Wat was nu dit rijk *Sjriwidjaja?*

In 644 verschijnt voor het eerst de naam *Malajoe*, waarvan ons woord Maleis is afgeleid. Het heeft dus al een heel wat eerbiedwaardiger ouderdom dan het woord Indonesisch, dat bovendien nog de vinding van een buitenlander is. Men heeft in dit Malajoe *Djambi* herkend, dat in genoemd jaar voortbrengselen des lands de Keizer van China aanbiedt. Een halve eeuw later is dit rijk al weer verleden. De Chinese Boeddhistische geleerde *I-tsing* spreekt dan over Malajoe: hetwelk nú het land van *Sjriwidjaja is*. Er is dus een nieuwe macht verschenen. Men zoekt dit nieuwe rijk in de buurt van *Palembang* en het is duidelijk, dat het zijn Noordelijke buurman veroverd heeft.

Het lijkt mij niet toevallig, dat zich juist, niet ver van Palembang, de *Boekit*

Segoentang bevindt, een kleine heuvel, die zich even boven het terrein van die vlakke waterstad verheft. Van daaruit zou, volgens de volksoverleveringen, de Maleise grootheid haar loop genomen hebben.

Er wordt bij de Maleiers verhaald, dat de stichter der Inheemse dynastieën, een zekere *Sang Sapoerba* was, zoon van de Heerser van Oost en West en een zeenimf. Hij openbaarde zich op de berg Segoentang. Twee meisjes hadden reeds de gehele nacht een licht zien schijnen op de heuvel en de volgende morgen ontdekten zij, dat hun rijstoogst in edele metalen veranderd was. Zij ontmoetten verder drie jonge mannen: de oudste was op een zilverwitte stier gezeten en droeg een zegel, de jongeren droegen als tekenen van gezag, zwaard en speer. Zij noemden zich vorsten van de stam van de grote Alexander.
De oudste, *Sang Sapoerba Trimoerti Triboeana* werd in de Moesi-vlakte overal als koning erkend.
Later trok hij de bergen van Menangkabau over, versloeg de draak Si-Katimoena en het dankbare volk erkende hem als vorst. Hij werd de stamvader van een lange rij van koningen over *Menangkabau.*
Zijn verwant, Nila Oetama, stak de zee over en werd de stichter van *Toemasik-Singapore* (de voorloper van Malakka).
Aldus de overlevering, waarvan de kern juist is: Palembang is het oudste rijk, dat van Sjriwidjaja; Menangkabau en Malakka worden later van betekenis.
Is het ook niet merkwaardig, dat juist op die geheimzinnige Boekit Segoentang enige jaren geleden een meer dan drie en halve meter hoog Boeddhabeeld in stukken en brokken is gevonden, welke ontdekking een roman op zichzelf is.
Dit rijk Sjriwidjaja heeft zich echter niet tot Palembang beperkt. Wij leren dit uit de schaarse Maleise oorkonden, die uit deze tijd bewaard zijn gebleven. De oudste (683) juist bij de *Boekit Segoentang* gevonden, verhaalt van een koning, die per schip een pelgrimstocht ondernam om bovenaardse macht te verwerven. Blijkbaar niet zonder succes, want daarna bezorgde hij het land Sjriwidjaja overwinning, macht en rijkdom. Misschien zijn hiermede de expedities bedoeld, die leidden tot de overwinning van *Djambi* en *Banka,* want daar zijn twee stenen gevonden, die de bewoners bedreigen en vervloeken, indien zij niet aan het gezag van Sjirwidjaja blijven gehoorzamen (686). De Banka-steen eindigt zelfs met de vermelding van een tocht naar het nog onoverwonnen *Java* (het oude rijk Taroema?).
Niet alleen vergrootte Sjriwidjaja dus zijn macht op het eiland Sumatra, doch het strekte die tevens uit over de straten Soenda en Malakka. Wij aanschouwen hier de wording van een machtig zeerijk.
Geestdriftige beschrijvingen hebben ons Arabieren en Chinezen er van nagelaten. De uitgestrektheid maakte een diepe indruk op de Arabische koopman Soeleiman (851).
Wanneer de hanen van dit land bij het ochtendgloren beginnen te kraaien, beantwoorden zij elkaar over een uitgebreidheid lands, die 625 kilometer en meer

bedraagt, omdat de kampongs aan elkaar grenzen en zonder onderbreking elkander opvolgen. Een latere meent, dat men met het snelste schip in geen twee jaar al de eilanden kan bezoeken, die alle bewoond zijn. Geen koning bezit meer verschillende reukwerken en parfums dan deze, zijn landen brengen kamfer, aloé, kruidnagelen, sandelhout, muskaatnoten, kardamon, enz. op. Volgens de Chinezen was het zeerijk onbetwist de meesteres over de zee-engten, waardoor het de doorvoerhandel van China en Indië beheerste.

De kern vormde ongetwijfeld de Maleise bevolking, voor welke ook thans nog de zee het element is. De koning had eigen naar Indië varende schepen. Maar in de schaduw der paleizen vond ook de Boeddhistische geleerdheid een schuilplaats. De reeds vermelde I-tsing constateerde, dat er in Sjriwidjaja meer dan 1000 Boeddhistische priesters waren en dat het aanbeveling verdiende voor hen, die zich ter verrijking hunner kennis naar Voor-Indië begaven, eerst één of twee jaren op Sumatra te studeren. De wijze Dharmapala had er reeds in de 5e eeuw het Mahajana gedoceerd, in 717 gaf de geleerde Wadjrabodhi er gedurende een vijf maanden les in het Tantrisch Boeddhisme, dat wij later zulke vorderingen in de Archipel zien maken.

Over dit zeerijk, het machtige Sjriwidjaja, zien wij dan vanaf het einde der 9e eeuw de Sjailendra's heersen, die van Java afkomstig heten.

Wij zullen dus eerder aan een *Javaanse heerschappij over Sumatra*, dan aan het omgekeerde dienen te denken, zoals voor enige jaren nog gebruikelijk was.

Al deze historie hangt af van de heus niet eenvoudige verklaring van enige weinige, vaak slecht leesbare oorkonden, waarvan er ieder ogenblik een nieuwe kan gevonden worden, die de hier aanvaarde slotsom omverwerpt. Men neme daarom deze mededelingen over de Sjailendra's op Java en Sumatra onder zeker voorbehoud aan.

Voor de overheersende positie van Java pleit intussen ook, dat op Java zeer vele en omvangrijke, op Sumatra daarentegen slechts weinige en betrekkelijk kleine monumenten werden aangetroffen.

Wel is het merkwaardig, dat na 850 op Java geen Sjailendra-oorkonden worden gevonden, terwijl dit geslacht juist op Sumatra blijkt voort te regeren. De unie tussen de beide eilanden is blijkbaar kortstondig geweest.

Het heeft er de schijn van, alsof een nieuw koningsgeslacht op Java aan het bewind is geraakt, dat niet alleen over Midden-Java regeert, doch ook in Oost-Java connecties heeft. Bovendien is het merkwaardig, dat zij zich beroepen op de hiervoren genoemde *Sandjaja*, zodat het schijnt, dat zij een traditie, door de Sjailendra's tijdelijk onderbroken, willen voortzetten.

Is het soms het koningsgeslacht, dat vóór de Sjailendra's in Midden-Java regeerde, voor deze naar het Oosten uitweek, en na 850 opnieuw in het midden van Java zijn hoofdstad vestigde? Mogelijk mag een kleine tempel in Oost-Java, de *Tjandi Badoet* bij Malang, die in Midden Javaanse stijl is gebouwd, aan een dezer vorsten worden toegeschreven.

Omstreeks 900 regeert over Java koning *Balitoeng*. Hij is zowel over Oost- als Midden-Java de baas, maar hij schijnt zich van het laatste eerst in de loop zijner regering meester gemaakt te hebben. Deze machtsaanvaarding zou dan in het jaar 907 met een huwelijk en een naamsverandering bezegeld zijn.
Zijn opvolger heet *Daksa*, die slechts kort (na 910—919) moet geregeerd hebben. Men schrijft hem de bouw van de geweldige *Lara-Djonggrang-tempels* toe.
De Kraton dezer vorsten moet te Medang gelegen hebben in het land *Mataram*, de eerste maal, dat deze naam verschijnt, doch het is nog niet mogelijk de plek daarvan met zekerheid aan te wijzen.
Kort voor 929 moet een gewichtige verandering hebben plaats gehad, vermoedelijk de verhuizing van de Kraton. Immers, terwijl de vroegere vorsten nog in hun oorkonden spraken van de goden, die de Kraton van Z. M. te Medang in het land Mataram beschermen, spreekt de dan opgetreden koning *Sindok* over de Kraton van de *vergoddelijkten* te Medang. Dat wil dus zeggen, dat die Kraton niet meer de zijne is, doch van zijn ten hemel gevaren voorgangers. Hij is verhuisd en wel naar Oost-Java, waarvan dan ook zijn meeste oorkonden zijn.
Over de oorzaak of reden der verhuizing wordt zeer verschillend geoordeeld, zodat het wel duidelijk is, dat wij er nog weinig van afweten. Genoemd worden een verschrikkelijke vulkanische uitbarsting, een hevige epidemie, een burgeroorlog, de verplaatsing van het economische centrum. Wellicht was ook de vrees voor het machtige Sjriwidjaja in het spel.
Alvorens ons hierin te verdiepen, wenden wij ons tot het schoonste, wat deze zo gebrekkig bekende vorsten ons hebben nagelaten: hun majestueuze tempels.

MIDDEN-JAVAANSE TEMPELS

De heuvel rijst, der steenen stad ten schoor
Van zeven ommegangen vast omklonken
Door vrome hand aan Boeddha's eer geschonken
Verrijst de tempel van Baraboedoer.

Nata Soerata.

Van Java's verleden trokken de geheimzinnige tempels der „Braminen", het eerst de aandacht, zonder dat men aanvankelijk wist, door wie en wanneer ze gebouwd waren. Pas na de ontcijfering der oudste inscriptie's ging over Java's vroegere geschiedenis meer licht op. Gewoonlijk ziet men de tempeltjes, welke op het *Diëng-plateau* liggen, voor de oudste aan. Daar, op de bodem van een uitgedoofde krater, waar zwavelbronnen nog van de eertijds hier werkende natuurkrachten getuigen, bevindt zich een aantal kleine tempels, eenvoudig van bouw, maar toch van een vorm en karakter, die men in Voor-Indië tevergeefs zal zoeken. Hier moeten vroeger de vergoddelijkte voorouders der Indonesiërs vereerd zijn, wellicht nog voordat een Brahmaan op Java voet aan wal had gezet. Het is dus te begrijpen, dat de gehindoeïseerde Javanen, die in de helden van het Mahabharata hun voorouders meenden te herkennen, aan die tempeltjes namen van Mahabharata-helden gegeven hebben als: Ardjoena, Bima enz. Opvallend zijn ook de z.g. *Hindoetrappen*, die van het dal naar de hoogvlakte leiden en stellig voor processies gebruikt werden.

Bouwkundig verwant met de tempels van de Diëng zijn ook de *Tjandi Sanga* of de 9 tempels die tegen de helling van de Oengaran gelegen zijn en wier ligging even indrukwekkend is. In de vlakte ligt de *Tjandi Kalasan*, aan de straatweg tussen Jogja en Solo. Het is de oudste gedateerde tempel: 778 vermeldt de vlak bij gevonden oorkonde als het stichtingsjaar van dit heiligdom, dat, gelijk wij zagen aan de verheven godin Tara gewijd is door de leraren van de *Sjailendra-koning*. Het is ook de eerste vermelding van dit vorstengeslacht dat zowel op Java als Sumatra zoveel zou betekenen. Van het bronzen beeld der vorstin is slechts een enkele lok bewaard gebleven. De tempel staat nog overeind, het nabijgelegen klooster echter niet meer. Een restauratie, in 1928 voltooid, heeft hem voor dreigende ineenstorting behoed en veel van zijn oude schoonheid teruggegeven.

Niet ver daar vandaan, aan dezelfde straatweg, ligt de *Tjandi Sari*, oudtijds waarschijnlijk een schathuis. Van binnen kan men nog zien, dat er vroeger een verdieping in was.

Het grootste heiligdom, een wonder der wereld, is de *Tjandi Baraboedoer*, met bijbehorende tempels, tussen Magelang en Jogja.

Bij een bezoek kan men beginnen met de kleine *Tjandi Pawon*, die men ten onrechte meest overslaat, omdat hij in het groen van de kampong verborgen ligt. Het is een aardig tempeltje, een der eerste, die de grote geleerde, Dr Brandes, zij

het ietwat gedurfd, heeft gerestaureerd. Men kan hieraan goed zien, hoe een Midden-Javaanse tempel er gewoonlijk uitziet: een breed voetstuk, over een, met fraaie zijstukken versierde trap bestijgbaar, een wat kleinere tempelkamer, die op het voetstuk een gang openlaat (voor ommegangen?). In de tempelkamer is ruimte genoeg voor een (thans verdwenen) beeld en één of meer priesters. Daarop een in hoofdzaak pyramide-vormig dak, sierlijk opgebouwd uit klokvormige stoepa's, het Boeddhistische symbool (wat voor de Christenen het kruis is).
Evenals bijna alle Midden-Javaanse tempels is dit tempeltje uit natuursteen opgebouwd, die de vroegere bouwmeesters lieten hakken uit de bekende kalistenen, waaraan Java nog steeds geen gebrek heeft.
Een weinig verder ligt aan de weg de machtige *Tjandi Mendoet*, naar hetzelfde plan als de Tjandi Pawon gebouwd, doch niet ten einde toe gerestaureerd. Men was n.l. niet geheel zeker van zijn zaak en vanuit Nederland kwam een ministerieel telegram, dat de verdere restauratie aflastte (1904). Treedt men het halfduister der grote tempelkamer binnen, dan ziet men, zodra de ogen enigszins aan het schemerlicht gewend zijn, de gestalte van een kolossaal beeld van Boeddha, zittend „op zijn Europees" en met de handhouding, waarin hij de wet verklaarde. Dat wij ons in verbeelding naar het Gazellenpark bij Benares moeten verplaatsen, waar hij zijn leer verkondigde, maken wij op uit een kleine afbeelding dezer dieren onder Boeddha's voeten. De indrukwekkende figuur wordt geflankeerd door twee kleinere, rijk getooide beelden van bodhissattwas. De tempel moet om de beelden zijn heengebouwd, want zij kunnen niet door de nauwe deur.
Ten slotte bereiken wij de heuvel van *Tjandi Baraboedoer*, die met de twee voorgaande heiligdommen in een rechte lijn ligt, wat wel een betekenis moet hebben.
Gelijk de Javanen van oudsher op de heuvelen of tegen de bergen aan plaatsen van verering bezaten, (vlak ten Noorden van Moentilan ligt nog een heilig heuvelgraf en op de Tidar bij Magelang eveneens), zo werd op deze heuvel een bergklooster gevestigd (gelijk de naam schijnt te betekenen). Er zal dus wel een, thans verdwenen, klooster met cellen, eet-, vergader- en meditatieruimten bestaan hebben. Men heeft er slechts enige bronzen spijkers van terug gevonden. Het was dus zeker van hout.
Thans zien wij slechts het kolossale bergheiligdom, een „epos in steen", gebouwd rondom een heuveltop. De kern ervan is dus de natuurlijke aarde en men kan er niet ingaan, zoals sommige naïevelingen menen. Men kan er omheen wandelen, langs de vier galerijen, die van hoge balustraden voorzien zijn. Deze zijn nagenoeg vierkant van plattegrond en worden gevolgd door drie kringen van 72 stoepa's, welke weer bekroond worden door de grootse hoofdstoepa, die eertijds wel een relikwie van Boeddha zal hebben bevat. In de kleinere stoepa's zijn Boeddhabeelden, die men door de openingen kan zien.
Aan weerszijden zijn de vierkante galerijen van reliëfs voorzien. De eerste omvat het leven van Boeddha, zoals het ons beschreven is in een oud geschrift, de *Lalitawistara;* andere reliëfs stellen afbeeldingen uit vroegere levens van Boeddha

voor, de z.g. *jataka's* b.v. toen hij optrad als haasje en in de kokende pot van een kluizenaar sprong, om deze hongerige tot voedsel te strekken; of toen hij als zeeschildpad opduikende, schipbreukelingen redde (laatstgenoemd reliëf vindt nog bij de bevolking verering, die het met gele boré (= zalf) insmeert; evenzo wordt ook nog een der Boeddhabeelden van de bovenste cirkels vereerd en voor de wajangheld Bima versleten).

De balustrades zijn verder op regelmatige wijze voorzien van 432 Boeddhabeelden, die in sierlijke huisjes gezeten, naar de vier windstreken gericht zijn.

Naar de top voert een viertal trappen, die onder schitterende poorten doorgaan, versierd met dreigende monsterkoppen, welke kwade invloeden moeten afweren.

Opgemerkt dient te worden, dat zomin de oude Hindoe's als de Javanen bogen hebben kunnen construeren, wat met het oog op de aardbevingen ook minder wenselijk zou geweest zijn, maar een ruimte overbrugden door de opeengestapelde stenen elkaar te laten naderen. Deze primitieve techniek staat echter het aesthetisch effect niet in de weg. Wilde men alle beelden en reliëfs aandachtig bekijken, dan zou men dagen werk hebben. Het indrukwekkendst is de Baraboedoer bij maanlicht, wanneer de honderden beelden nog fantastischer lijken.

Na eeuwen van verval, waarvan het hoogtepunt wel het theekoepeltje vormde, dat men op de top had gebouwd, is dit grootse monument door de genie-officier T. van Erp gerestaureerd (1911). Het merkwaardigste is, dat bij de eerste schoonmaak door Ir IJzerman een bedolven voet is ontdekt, die een onvoltooide reeks reliëfs, de smarten van de Boeddhistische hellen voorstellende, bevatte. Tevens werden toen enige korte Javaanse opschriften ontdekt, blijkbaar bestemd voor de Javaanse beeldhouwers.

Het laatste, grote Boeddhistische monument, dat wij zullen noemen is de *Tjandi Sewoe* of Duizend Tempels bij Prambanan (op de grens van Jogjakarta en Soerakarta). In de loop der eeuwen is dit machtige, en toch zeer sierlijke tempelcomplex op ergerlijke wijze als steengroeve benut, zodat er een droeve bouwval van over is, die slechts hier en daar nog de sporen van vroegere pracht vertoont. Geen enkele der schitterende nissen bevat meer een Boeddhistisch beeld, alle zijn de prooi der verzamelaars geworden.

Een der kleine bijtempeltjes is door de Oudheidkundige Dienst tot aan de top weer opgebouwd en levert een aangename verrassing tussen de troosteloze ruïnes. Volkomen intact gebleven zijn de monsterbeelden der 8 raksasa's of reuzen, die met hun knotsen meer dan levensgroot de vier toegangen bewaken en met hun bolle ogen en slagtanden de bezoeker dreigend aanstaren.

Bij deze korte opsomming van het allervoornaamste moeten wij het laten.

Van de niet-Boeddhistische monumenten is de *Tjandi Lara Djonggrang* (meestal genoemd Tjandi Prambanan, maar de Tjandi Sewoe ligt ook bij Prambanan), het belangrijkste en grootste.

De machtige tempels ontlenen hun naam aan een Inheems verhaal. Toen de tempeltorens ingestort lagen en het ganse complex meer het uitzicht had van dichtbegroeide heuvels, dan van een heiligdom, was nog slechts een neventempelkamer toegankelijk, die van Doerga, door de Inheemsen Lara Djonggrang genoemd.

Over haar vertellen de Javanen de volgende historie:

Zij was de dochter van de reuzenvorst *Ratoe Baka,* wiens Kraton men op de heuvels ten Zuiden van Prambanan aanwijst. Deze wordt verslagen door een prins Bandawasa van Pengging, waarop de overwinnaar naar de hand der dochter dingt. Zij durft de moordenaar van haar vader niet weigeren, doch bedenkt een list. Als huwelijksgift eist zij de vervaardiging van twee putten en duizend tempels in één nacht. Bandawasa roept daarop de hulp van zijn vader in, die als kluizenaar tot vele dingen in staat is. Inderdaad brengt hij het tot 995 stuks, maar wordt in de tijdige voltooiing verhinderd door het geluid van de vervroegde rijststampers. Zij krijgt voor straf de vloek van de teleurgestelde Bandawasa te dragen, als gevolg waarvan zij in steen verandert. Zo ontstond haar beeld, dat zijn naam aan de tempels gaf.

De geschiedenis der restauratie bevat treurige en blijde momenten. Nadat aardbevingen en het algemeen verval de trotse tempels tot een droevige ruïne hadden doen ineenstorten, dienden zij als steengroeve ten bate van enige suikerfabrieken, het station Prambanan en ontelbare dorpels, putten, bruggen, omheiningen enz. der bevolking.

Nadat alzo jaren was geroofd en geplunderd, ging een geestdriftig, maar onbesuisd liefhebber der Javaanse Oudheid er tegen het einde der vorige eeuw toe over het puin en andere brokstukken der 8 voornaamste tempels op te ruimen en op één hoop te gooien, door elkaar. Dr Brandes schreef verontwaardigd over een „archeologische moord op grote schaal". Hoe zou men ooit in staat zijn al die van de tempels afgestorte stukken weer op hun oude plaats terug te brengen, waar alles dooreen geworpen, een grote berg puin vormde?

Jaren lagen toen de naakte overblijfselen der 8 tempels op een keurig grasveld, toen toch weer de lust opkwam, om te herstellen, wat mogelijk was. In de beginne leek het vraagstuk onoplosbaar: een achtvoudige legkaart-puzzle in drie dimensies, waarvan heel wat stukken nog ontbraken. Toch is men er de laatste 20 jaar, dank zij de nauwe en onverdroten samenwerking van Indonesisch en Europees personeel in geslaagd twee der kleinere tempels tot de top te restaureren, terwijl de plannen voor de grootste geheel gereed liggen.

Met het uitvoeren dezer restauratie was men voor de oorlog druk bezig, en dit viel niet mee, want de stenen moesten eerst worden uitgezocht, gesorteerd, in een proefopstelling op de grond worden geplaatst, en ten slotte met hulp van een grote steiger tientallen meters de lucht in worden gevoerd naar de plek, die hun reeds duizend jaar geleden was aangewezen.

Na de voltooiing dezer restauratie hoopt men een bouwwerk verkregen te hebben, dat in grootsheid met de Baraboedoer zal wedijveren.

De Tjandi Lara Djonggrang bestaat uit drie hoofdtempels, aan de goden van de Trimoerti gewijd, Sjiwa, de op Java meest vereerde, in het midden, Brahma, met zijn vier hoofden, ten Zuiden en Wisjnoe ten Noorden daarvan. De beelden waren gelukkig te geweldig om meegenomen te kunnen worden, lagen bovendien nog onder het puin, zodat ze nog aanwezig zijn. Ten Oosten van deze rij staan nog drie tempels, waarvan de middelste de kolossale Sjiwastier bevat, welke van naar kinderen hunkerende Indonesische vrouwen grote verering geniet. Verder staan er nog de twee z.g. hoftempeltjes, die geheel gerestaureerd zijn.

Deze acht tempels lagen binnen een drievoudige omheining van muren, waartussen, in lange rijen, niet minder dan 157 kleinere tempeltjes gelegen waren, thans nog slechts als ruïnes over.

Het geheel was zulk een geweldig complex, dat men er de graftempels van de Javaanse koning *Balitoeng* en zijn hof in heeft menen te zien. Deze zou dus als een Sjiwa op aarde geregeerd hebben. In de tempelputten, onder de beelden, zijn ook urnen met as gevonden.

Aan de Zuid-West- en Noord-zijden van de tempelkamer liggen kleinere kamers, die de beelden van Bhatara Goeroe, Ganesja en Doerga (Lara Djonggrang) bevatten. Het majestueuze beeld van Sjiwa als Mahadewa in de hoofdkamer, dat waarschijnlijk Balitoeng zelve voorstelt, is in zijn meer dan levensgrootheid zeer indrukwekkend. De wanden van de nu helaas nog dakloze kamer (7 maal 7 meter) zijn prachtig versierd met tapijtachtig reliëf. Zeer merkwaardig is de balustrade om de tempel heen. Deze behelst n.l. aan de binnenzijde een reeks voorstellingen uit het *Ramajana*, welks held *Rama* een der gedaanten (awatara's) is, waarin de god Wisjnoe de mensheid te hulp schiet. De inhoud dezer reliëfs luidt ongeveer als volgt:

In de godenhemel besluit de god Wisjnoe menselijke gedaante aan te nemen, ten einde de wereld te verlossen van de reus *Rawana* of *Dasamoeka*, die kluizenaars kwelt.

Aldus wordt hij geboren als *Rama*, de zoon van koning *Dasarata* over het rijk *Ajodhja* en groeit op tot jongeling.

Na in een schietwedstrijd over al zijn mede-candidaten te hebben gezegevierd, wint hij de hand der schone prinses *Sita*. Vervolgens zal hij zijn vader als vorst opvolgen en reeds maakt men alles voor de troonsbestijging gereed. Dan begint het ongeluk.

Dasarata heeft nog meer vrouwen dan Rama's moeder en een van haar heeft hij, tijdens een zware ziekte, waarin zij hem trouw verpleegde, beloofd twee harer wensen te vervullen. Thans eist zij de opvolging van haar zoon *Bharata* en *Rama's* verbanning.

Rama onderwerpt zich gehoorzaam en trekt, met zijn broer, de trouwe *Laksjmana* en Sita het bos in, door allen betreurd.

De reus Dasamoeka begeert nu Sita en begeeft zich, als kluizenaar vermomd, naar het eenvoudige verblijf der woudbewoners. Een collega, die zich in een gouden gazel veranderd heeft, lokt onderwijl het broederpaar weg. De baan is dus vrij. De

argeloze Sita wordt nu door de lucht naar het eiland *Langka* (Ceylon) gevoerd. Onderweg heeft Dasamoeka nog een hevige strijd te doorstaan met de vogel *Djatajoe* die de schaking tracht te verhinderen. Stervend stort deze neer aan de voeten der broeders, wie hij Sita's lot openbaart. Hier zijn we op het dieptepunt van het verhaal.

Vervolgens ontmoeten zij ook nog een hoofdeloos monster, dat Rama van zijn vloek bevrijdt door een pijlschot. Het blijkt natuurlijk een betoverde prins te zijn, die hun adviseert met de apenkoning Soegriwa een verbond te sluiten. Deze blijkt door zijn slechte broeder van heerschappij en gemalin beroofd te zijn. Besloten wordt het geschil door een worstelwedstrijd te beslechten en als deze goed aan de gang is, schiet Rama Soegriwa's tegenstander listig dood. Soegriwa is daardoor in staat Rama met zijn apenleger te helpen. Een krijgsraad besluit thans de apen naar alle oorden der wereld te sturen, om Sita op te sporen. De sluwste en dapperste hunner, *Hanoeman*, gelukt dit. Hij dringt tot Langka door, waar hij een geheim onderhoud met Sita heeft, doch wordt betrapt. Voor straf steken de reuzen zijn staart in brand, maar Hanoeman weet zich los te rukken en springt weg over de daken, die ook in brand vliegen. Op grond van zijn verslag besluiten de bondgenoten Langka te veroveren.

Aan de zee-oever gekomen, krijgen zij van de zeegod de raad naar Langka een brug te bouwen. Het apenleger stort daarop zware steenbrokken in zee, die een dam vormen (thans de z.g. Adamsbrug) waarover het leger oprukt. Hier eindigt de reliëfreeks, maar niet het verhaal, dat een blij einde heeft. Rawana c.s. worden na een hevig gevecht verslagen en Rama vindt zijn trouwe Sita terug.

Op de hoofdtempel van de *Tjandi Panataran* (bij Blitar) bevindt zich een zelfde reliëfreeks, die pas begint bij het optreden van Hanoeman, doch ook de nederlaag der reuzen afbeeldt.

Vlak bij Prambanan komt het Zuidergebergte tot dicht bij de straatweg Solo-Jogja en vormt een natuurlijke grenspaal tussen de landschappen Jogjakarta en Soerakarta. Het lijkt daarom niet toevallig, dat juist deze plek voor zo machtige tempels is uitgekozen, van waaruit de energie gelijkelijk over twee landen zou kunnen stralen. Bovendien vindt men in het Zuidelijk verlengde van een lijn over de Tjandi's Sewoe en Lara Djonggrang op het gebergte de bouwvallen van de z.g. *Kraton van Ratoe Baka*. Het is hoogst twijfelachtig, of dit ooit een Kraton geweest is. Kratons lagen steeds in de vlakte. Maar waar de bouwers der Hindoe-Javaanse monumenten geresideerd hebben, is tot dusverre een raadsel.

Wel vindt men op het plateau van Ratoe Baka geweldige tempelgrondvesten, kluizenaarscellen, in de rots uitgehouwen, en onlangs is er door de Oudheidkundige Dienst een meervoudig poortgebouw hersteld.

Ofschoon nog veel duister is in de oude geschiedenis van Java, mogen wij toch voor de resultaten van het oudheidkundig onderzoek gedurende de laatste eeuw dankbaar zijn. Terwijl wij tot op Raffles weinig meer wisten, dan hetgeen de Javaanse overlevering ons omtrent het rijk van Madjapahit (gesticht 1293) geliefde mede te delen,

kunnen wij thans Java's historie, ten minste in hoofdtrekken, vanaf het jaar 500 nagaan.
Dit is te danken aan de arbeid van taalkundigen als Prof. Kern, de man, „die iedere dag een taal leerde", zoals men schertsend zeide; aan oudheidkundigen, zoals Dr Brandes en de chef van de Oudheidkundige Dienst, Dr Stutterheim, om slechts van overledenen te spreken.
Het mag verheugend genoemd worden, dat zich thans ook een enkele Indonesiër in de dunne rijen van hen geschaard heeft, die de sluier, welke nog over Indonesië's verleden rust, willen opheffen.
De zorg voor onderhoud en herstel der z.g. Hindoe-monumenten, rust op de *Oudheidkundige Dienst.* Wie daarom iets waardevols of ouds vindt, is verplicht deze rechtstreeks of via de autoriteiten daarvan in kennis te stellen, opdat geen enkel gegeven verloren ga. Achterhouden is strafbaar, eerlijke vinders daarentegen worden beloond. De uitvoer van oudheidkundige voorwerpen mag slechts met toestemming van genoemde dienst geschieden.
Bewaarplaatsen van oudheidkundige voorwerpen zijn de *musea,* waarvan dat van het Bataviaas Genootschap, gesticht in 1778, het oudste en het rijkste is.
In Europa vindt men de mooiste Indonesische oudheden in 's Rijks Ethnografisch museum te Leiden, zo mede ook enige in het Indisch Instituut te Amsterdam.

ERLANGGA

(928—1049)

> De grote Bharada antwoordde:.... Gij wilt U dus gaan wijden aan de *Heilige Dharma.* Thans informeerde koning Erlangga: Heer, hoe groot moet de som zijn, die ik U moet *betalen* voor de ceremoniën?
>
> *Tjálon Arang.*

Sedert 928 schijnen geen Maharadja's meer over Midden-Java geregeerd te hebben. Het volgende jaar maken wij kennis met een vorst, van welke slechts sporen in de Brantas-vlakte gevonden zijn, t.w. Mpoe Sindok. Diens ruim 20 oorkonden zijn niet in staat om ons een helder denkbeeld te verschaffen omtrent deze overwinnaar ener grote menigte van koningen, gelijk zijn opvolger en nazaat Erlangga hem noemt, of de met luister, roem en macht gezegende heerser van Java. Velen uit later eeuwen beroepen zich echter in oorkonden op deze Sindok, zodat hij toch wel een bijzonder persoon kan geweest zijn.

Mogelijk zijn de jaren na 928 een zeer rumoerig tijdperk op Java geweest (een botsing tussen Midden- en Oost-Java?), waarin slechts de figuur van de Oost-Javaanse Mpoe Sindok bijzonder opviel en door het nageslacht als de grote voorganger (en liefst als voorvader) werd gehuldigd. Schaars zijn in de halve eeuw ná Sindok de oorkonden, wat dan inderdaad op een weinig rustige tijd kan wijzen. Is dientengevolge de Kraton verplaatst? Dan rijst opeens de veel tastbaarder gestalte van koning *Erlangga* op. Hij is het beste bekend door de grote, z.g. Calcutta-steen, waarop hij in het Oud-Javaans en Sanskriet zijn eigen lotgevallen en die zijner voorgangers tot op Sindok toe, in pralende bewoordingen verhaalt. Feitelijk is hij geen Javaan, doch een Balinees. Zijn vader, prins Oedajana, een mislukte Kambodjaanse vorst, die stadhouder van Bali was geworden, huwde een Javaanse prinses, een achterkleindochter van Sindok, en aan zijn moeder ontleende Erlangga zijn aanspraken op de troon. Overigens moeten wij ons hem niet als een buitenlander voorstellen, vreemd aan alles, wat Javaans was. Terwijl er op Bali reeds enige eeuwen een Hindoe-Balische cultuur zich ontwikkelde, had deze juist onder Oedajana (in verband met diens huwelijk?) een sterker Javaans karakter aangenomen.

Het was kort na Erlangga's verlovingsfeest op Java, dat de hoofdstad, „waar zo lang een vrolijkheid heerste als in Indra's rijk", door een buitenlandse vijand in de as werd gelegd. „Geheel Java zag er te dien tijde uit als een zee en vele hooggeplaatste personen sneuvelden, in de eerste plaats was dat het tijdstip dat Z.M. de Koning zaliger sneuvelde, die is bijgezet in het heiligdom te Wwaten, in . . . het jaar 1007". Aldus het bericht op de Calcutta-steen.

Als middellijke of onmiddellijke oorzaak van deze ramp heeft men Sjriwidjaja aangewezen. Immers, in de laatste jaren der 10e eeuw was er tussen Java en dit rijk herhaaldelijk oorlog.

Het was zelfs zo erg, dat enige gezanten van Sjriwidjaja, die uit China terug wilden keren, daarin werden verhinderd door de tijding, dat de Javanen hun land waren

binnengevallen. Een heel jaar waren ze daarom maar in Kanton blijven wachten. Toen ze zich eindelijk in het voorjaar van 992 naar Tjampa (Indo-China) waagden, vernamen ze zulk slecht nieuws, dat de gezant haastig naar China terugkeerde en de Keizer verzocht het zeerijk onder zijn hoede te nemen.

Geprikkeld door de Javaanse aanvallen en aangemoedigd wellicht door de Chinese bescherming, is Sjriwidjaja daarop vermoedelijk tot een tegenaanval overgegaan. Het is mogelijk, dat vazallen, die het juk van de Javaanse oppervorst moede waren, hierbij een noodlottige rol hebben gespeeld.

Op de reeds genoemde Calcutta-steen wordt n.l. als vijand niet Sjriwidjaja, maar alleen de vorst van Woera-wari genoemd, en misschien hebben we in deze een plaatselijke grote te herkennen, die van de opschudding gebruik maakte om de vaan des opstands te verheffen. Het gevolg was, dat het gehele Javaanse rijk in de grootste verwarring geraakte en in verschillende delen uiteen viel.

Koning Erlangga, „nog niet zeer geoefend in het krijgsbedrijf", beweert toen een viertal jaren bij kluizenaars op Imagiri te hebben doorgebracht. Samen met zijn trouwe dienaar Narottama verbleef hij daar, gekleed in boomschors, en nuttigde het voedsel van heremieten en monniken. Het was echter niet zijn bedoeling, zich voor goed aan de wereldse zaken te onttrekken.

Zijn verheffing tot vorst ging niet buiten de geestelijkheid om. In 1010 kwamen zowel vertegenwoordigers der bevolking als Brahmanen hem uitnodigen, het gezag op zich te nemen. Pas in 1019 had de officiële huldiging plaats, vermoedelijk bij het graf van de grote Sindok (zijn veronderstelde voorvader en voorganger) en door de gezamenlijke geestelijken der Boeddhisten, Sjiwaieten en Brahmanistische kluizenaars. Een plechtiger bevestiging kon men zich niet voorstellen, al was het gebied, waarover hij wat te zeggen had voorlopig nog maar klein, n.l. tussen Soerabaja en Pasoeroean gelegen.

Pas ongeveer 10 jaar later begon hij met de verovering van het overige Java, wat hem tot 1037 bezig hield.

In weinig vleiende bewoordingen laat Erlangga zich over zijn politieke tegenstanders uit, die vermoedelijk wel met hem naar de kroon gedongen zullen hebben.

Kwelgeesten noemt hij hen, maar stuk voor stuk worden zij gedwongen Erlangga's oppergezag te erkennen. Hun residentie wordt verbrand en hun steden geblakerd. In het Zuiden wordt afgerekend met een vrouw van geweldige kracht, een reuzin gelijk, van welke expeditie de troepen met rijke buit terugkeerden.

Ten slotte bleef nog Wengker over, waarmede Erlangga al vroeger gestreden had. In een driejarige oorlog werd dit Madioense rijkje ten onder gebracht, waartoe „ontelbare legers van strijdvaardige en krachtige manschappen" benodigd waren. Het leger van Wengker's koning Widjaja werd volkomen verslagen, de vorst door zijn eigen troepen gevangen genomen, waarop hij sneuvelde. Daarna „plaatste zich de doorluchtige koning van Java zegepralend op de van juwelen flonkerende troon, na de voeten te hebben gezet op de hoofden zijner vijanden". Dit was in 't jaar 1037.

Erlangga bouwde nu zijn Kraton *Kahoeripan*, een plaats van onbekende ligging.

De nieuwe oppervorst van Java had ongestoord zijn gang kunnen gaan bij het ten onderbrengen zijner vijanden, omdat juist in deze periode de erfvijand Sjriwidjaja werd bezig gehouden door een inval der Cola's uit Zuid-Indië.
Nadat de verhouding tussen de Cola-vorst *Radjaradja* en Sjriwidjaja niets te wensen had overgelaten, kwam daarin onder diens opvolger *Radjendracoladewa* een ongunstige verandering. Tweemaal deed deze een inval in het rijk van de koning van Kedah (Malakka) en Sumatra, n.l. in 1023 en 1030.
De aanzienlijke vloot begon met een aanval op Sjriwidjaja zelve, waarbij de koning gevangen en zijn schatten vermeesterd werden. „De oorlogspoort van de grote vijandige stad, de juwelenpoort, schitterend versierd, de poort der grote edelstenen, het bloeiende Sjriwidjaja" vielen in handen der Cola's.
Na nog enige veroveringen op Sumatra's Oostkust o.a. van „het oude Malajoe (met) een fort gelegen op een hoge heuvel" keerde de expeditie zich naar het Maleise schiereiland, waarbij vooral plaatsen om en bij de landengte van Krak het doelwit waren. Hier immers concentreerde zich de handel en lagen schatten opgehoopt.
Dan de verovering van Kedah „van geweldige kracht, dat werd beschermd door de naburige zee". Ten slotte keerden de Cola's over Atjeh en de Nicobaren naar huis terug.
Blijvend was de Cola-heerschappij over Sumatra niet, daarvoor lag het rijk der veroveraars te ver af. Vrij spoedig schijnt Sjriwidjaja zich van de slagen hersteld te hebben en zond weder gezantschappen naar China, of er niets gebeurd was.
Sjriwidjaja's verzwakking veroorzaakte een betere verstandhouding tussen dit land en Java. Omstreeks 1030 schijnt Erlangga een huwelijk met een Sumatraanse prinses te hebben gesloten. Ter ere van dit feest dichtte de dichter *Kanwa* de *Ardjoenawiwaha:* Ardjoena's huwelijk. Het doel werd bereikt. Sedert die tijd bestond een zeker evenwicht tussen de beide staten. In 1041, wellicht bij de dood dier prinses, stichtte de vorst het klooster Poetjangan in de Brantasdelta. Het volgende jaar werd hij monnik, ofschoon hij toch door bleef regeren. Deze rustige toestand bevorderde Java's zeehandel, die wij zich zien uitbreiden. Op de bewaarde oorkonden staan de namen van volkeren uit Voor- en Achter-Indië vermeld als bezoekers van het eiland. Wanneer de vorst een gevaarlijke rivierloop van de Brantas, die nòg zorgen baart, verbetert, strekt dit tot grote vreugde der prauwenbezitters, die te Oedjoeng Galoeh (in of bij Soerabaja?) lading komen innemen en ook van de daar samenkomende gezamenlijke scheepskapiteins en kooplieden uit andere landen. Mogelijk dat ook Toeban voor het eerst opbloeide.

Van de hoge beschaving aan Erlangga's hof getuigt niet alleen de reeds genoemde Ardjoenawiwaha, doch ook de drie zangen van het heldendicht de *Mahabharata*, die hij in het Javaans liet overzetten. Bovendien is uit zijn tijd, een wetboek, de Sjiwasasana. In 1049 stierf de grote vorst. Hij werd begraven op de badplaats *Belahan*, waar men een prachtig beeld van Wisjnoe, gezeten op Garoeda vond, tussen twee beelden van Wisjnoe's gemalin Laksjmi. Waarschijnlijk stelden zij de koning en twee zijner gemalinnen voor. Deze kunstwerken geven een loffelijk getuigenis van

de bekwaamheid der kunstenaars dier dagen. Prachtig zit de kalme en waardige koningsfiguur boven het woedende monster. Nu staat deze beeldengroep in het Museum van Madjakerta, een stichting van de Regent aldaar. Bovendien leeft Erlangga's herinnering nog in Balische verhalen voort, waarin men hem als landsman viert.

Jammer, dat deze bijzondere heerser kort voor zijn dood een daad bedreven heeft, waardoor hij een deel van het bereikte, de eenheid van Java, op zijn minst weer in groot gevaar bracht.

Waarschijnlijk niet kunnende besluiten, aan wie zijner beide zonen hij het rijk zou toekennen, besloot hij het onder hen te verdelen. Erlangga's goede bedoelingen hadden een slecht resultaat, hoeveel voorzorgen hij ook genomen had. Immers, hij had de Boeddhistische tovenaar, Mpoe *Bharada*, „die de volkomenheid der ware kennis bereikt had, grootmeester in de joga-praktijk en leraar der magie", uitgenodigd, het rijk voor hem te delen. Deze goot daartoe toverwater uit zijn kruik over de grenslijn heen. Doch de overlevering verzekert, dat het magische ritueel niet geheel ten einde toe kon worden ten uitvoer gebracht. Bharada's mantel bleef aan een tamarinde-boom haken, die daarom voor straf vervloekt werd en tot een dwergtamarinde werd. De onoverschrijdbare grens kwam niet geheel tot stand en het gevolg was een burgeroorlog.

HET RIJK VAN KEDIRI

(1050—1222)

> Voorts wordt van den luisterrijken Vorst Djaja-Baja door de ganse wereld verhaald, dat hij de aarde ten beschermer verstrekte. Zijn vijanden naderden hem huldigend. Zijn krijgsroem was alom verbreid. Hij was als de spijker der wereld. *Brata—Joeda I, 8.*

De delen, waarin Erlangga's rijk gesplitst werd, heetten *Djanggala* en *Pandjaloe.*

Het eerste, (welks naam, met het Brits-Indische woord jungle overeenkomt), omvatte waarschijnlijk de Oosthoek, de residenties Pasoeroean, Soerabaja en Rembang, en wat zich verder daarbij Westwaarts aansloot. Mogelijk dat Erlangga's hoofdstad Kahoeripan, ook die van Djanggala was.

Pandjaloe lag meer in het binnenland en omvatte de residenties Kediri en Madioen, en wat ten Westen daarvan lag. Hoofdstad was Kediri of Daha, waarnaar het rijk meestal genoemd werd. De verdeling lijkt er een tussen kustgebied en binnenland. „Koning Erlangga maakte *uit liefde* voor zijn kinderen, dat *beiden koningen* waren", vermeldt de Nagarakartagama, maar een jongere bron merkt met smart op, dat „*twee* vorsten uit *vijandschap* jegens elkander *begerig* waren tot de *strijd*".

Tussen beide staten is op de duur die strijd niet uitgebleven.

Djanggala, hoewel groter, raakte spoedig op de achtergrond. Nauwelijks zijn er enige oorkonden van over. Omtrent Kediri vloeien de berichten iets rijker. Daar monumenten nagenoeg niet zijn bewaard en alleen de overgebleven letterkundige werken enige schaarse bijzonderheden verschaffen over de staatkundige geschiedenis, is deze periode over het algemeen vrij duister.

Aan de overgeleverde vorstennamen kunnen wij slechts weinige feiten verbinden. Een welkome uitzondering is koning *Kamesjwara I*, die een prinses uit Djanggala, Ratoe Kirana huwde, met welke hij „altijd op zijn gouden leeuwentroon gezeten was". Te hunner eer schreef de dichter Dharmadja het dichtwerk *Smaradahana*, verhalende hoe de liefdegod heer Kama door Sjiwa's vuur verbrandde (en in Z.M. herleefde). Men meent in hem het historische voorbeeld te zien voor de held der *Pandji*-romans, die tot ver buiten Java geliefd zijn geworden, b.v. in Thailand en Kambodja.

Het enige grote staatkundige feit is de ondergang van Djanggala door Kediri onder koning *Djajabhaja.*

Naar aanleiding van de onderwerping van deze broederstaat, ontving de dichter *Mpoe Sedah* de opdracht de geschiedenis van een andere broederstrijd in verzen over te brengen, t.w. een episode uit het heldendicht, de *Mahabharata*, geheten de *Bratajoeda* (1157).

Dit gedicht, dat tot op de huidige dag nog steeds gelezen, overgeschreven en omgewerkt is, heeft Djajabhaja's naam helpen vereeuwigen en hem gemaakt tot de

geheimzinnige, wijze koning uit de voortijd (oudere vorsten kenden de latere Javanen niet), aan wie men grif allerlei voorspellingen in de mond legde.
In tijden van crisis doen deze „pralambangs" van Djajabhaja opgeld, b.v. tijdens de communistische relletjes in 1926/27, maar in het bijzonder kort voor en tijdens de Japanse bezetting hebben zij menig overigens koel hoofd door de war gebracht. De grote moeilijkheid voor de goedgelovigen is aan te tonen, dat dit mengsel van Hindoeïstische en Mohammedaanse voorspellingen over het wereldeinde, vermengd met praatjes van moderne vinding, inderdaad van koning Djajabhaja uit de 12e eeuw afkomstig is. Het sombere slot dezer voorspellingen is meestal de a.s. wereldondergang, zodat ter geruststelling der bezorgde gemoederen hier zij meegedeeld, dat reeds T. S. Raffles in 1817 in zijn History of Java (II, 70) een aantal dezer profetieën noteerde en wel — hoe onvoorzichtig van de profeten! — voorzien met jaartallen. Hiervan zijn er al vast twee *niet* uitgekomen, b.v. die van de verhuizing van de Solose Kraton in 1939, juist het jaar, dat men het 200-jarig bestaan van die Kraton met een gezellige passar malem (= kermis) vierde. De overige gevaarlijke voorspellingen kunnen wij daarom met een gerust hart afwachten.
Wat de bouwkunst van Kediri betreft, deze heeft, ofschoon „bewonderd door de wereld en bezongen door het volk" aan de tand des tijds slechts weinig weerstand kunnen bieden. Wij mogen blij zijn, dat we nog een paar mooie gebeeldhouwde kluizenaarsgrotten bezitten, b.v. die te *Selamangleng* bij Toeloeng Agoeng. Deze is misschien wel de kluizenarij van een vorstelijk persoon geweest, gezien de fraaie reliëfs, die voorstellingen geven uit het leven van de held Ardjoena, welke hemelnimfen van zijn energiek doorgezette tapa proberen af te brengen, een verhaal uit de Ardjoenawiwaha.
Willen wij echter weten hoe de Javaanse tempels er in de Kedirise tijd misschien uitzagen, dan moeten wij oversteken naar Bali. Bij *Tampaksiring* stroomt een kali door een diepe kloof, in welker wanden zowel vlijtige als kunstvaardige handen diepe nissen hebben gehakt, maar daarin zoveel achtergelaten, dat tempelvormige graven zijn overgebleven.
Dit waren vorstengraven o.a. van Erlangga's broeder, toevertrouwd aan de goede zorgen van kluizenaars. Daarnaast zijn immers nog de kloosterachtige verblijven in de rots uitgehouwen. Thans zijn de cellen leeg en verlaten. De huidige Baliërs voelen er niet veel voor om zich uit de vrolijke wereld terug te trekken.

Het gemis aan historische gegevens voelen wij dubbel smartelijk door het Chinese bericht uit 1178 omtrent de belangrijkheid van het Javaanse rijk, luidende: „van alle vreemde rijke landen, die een grote voorraad en verscheidenheid van kostbare goederen hebben, overtreft geen het land der Arabieren (het khalifaat der Abbasiden in Bagdad), daarop volgt *Java* en in de derde plaats Sjriwidjaja".
Waar wij reeds enige malen het grote Hindoese epos, *Mahabharata* vermeld hebben, volge hier ten dienste van de belangstellende lezer de korte inhoud van dit voor cultuur en letteren der Javanen zo belangrijke heldendicht.
Het verhaal speelt in Ngastina (Hastina-poera=olifantenstad). Van de beide prinsen

Destarata en *Pandoe* is de eerste blind, de tweede aanvaardt dus de rĕgering. Diens kinderen heten de vijf *Pandawa's: Joedistira* (de rechtvaardige), *Werkodara* of *Bima* (de geweldige), *Ardjoena* (de edele), benevens Nakoela en Sadewa. Destarata's zonen, de Kaurawa's geheten, zijn honderd in getal, Soejoedana en Doersasana zijn van hen de voornaamsten.

Na Pandoe's vroegtijdig zich in de eenzaamheid terugtrekken en overlijden, neemt de blinde Destarata zelve het bewind over. Door dezelfde leermeesters laat hij Pandawa's en Kaurawa's opvoeden. Op de duur ontstaat er tussen de neven een zeer gespannen verhouding. Door allerlei slinkse middelen trachten de Kaurawa's hun tegenpartij uit de weg te ruimen, doch het gelukt hun niet zich blijvend van hen te bevrijden. Ten slotte wordt een dobbelpartij tussen Soejoedana en Joedistira gehouden, waarbij de laatstgenoemde alles, tot zelfs zijn vrijheid verliest en met de zijnen 12 jaar lang moet ronddolen. Het daarop volgende, 13e jaar brengen de Pandawa's onherkend in eenvoudige betrekkingen aan het hof van Wirata door. Wanneer zo eindelijk de tijd hunner ballingschap verstreken is, eisen zij van Soejoedana de helft van het rijk voor zich op. De Kaurawa's weigeren en de wapens zullen moeten beslissen. Achttien dagen lang duurt de bittere worsteling, de *Bratajoeda*, tot ten slotte alle Kaurawa's, die er aan deelnemen, zijn omgekomen en Joedistira zelve het bewind aanvaardt.

Het geweldige dichtwerk, in 18 boeken, parwa's geheten, verdeeld, telt 100.000 strofen en is daarmede het grootste heldendicht ter wereld.

Zijn grote omvang heeft het ook gekregen door de vele uitweidingen, welke niet onmiddellijk met de hoofdgeschiedenis samenhangen. Zo dienen vermeld te worden de roerende geschiedenis van huwelijkstrouw: *Nala* en *Damajanti*, en vooral de *Bhagawadgita*, het Lied des Heren. Dit bevat het gesprek tussen Ardjoena en zijn wagenmenner *Kresjna*, die een incarnatie van Wisjnoe blijkt te zijn, vlak voor het begin van de grote slag. Ardjoena aarzelt n.l., deinst terug voor het doden van bloedverwanten en wordt daarom door Kresjna-Wisjnoe onderricht in de vele levenswegen. Ten slotte prijst deze hem als de beste de bhakti aan, de innige verering der godheid, waarop Ardjoena eerbiedig voor de stralende, zich openbarende godheid nederknielt. „Wie eenmaal deze geschiedenis heeft vernomen, die heeft geen lust nog iets anders te horen, zoals hij, die met het gezang van de kokila (koekoek) heeft kennis gemaakt, geen behagen kan scheppen in het ruwe ravengekras".

Grote gedeelten van het Mahabharata zijn in proza of poëzie door de Javanen vertaald en bewerkt, en bijzonder de *wajang poerwa* ontleent haar verhalen aan episoden uit dit werk. Elke Javaan zijn de hierboven genoemde figuren en nog talloze meer vertrouwd in de eigenaardige vorm, die zij in dit schimmenspel bezitten.

HET RIJK VAN SINGASARI

(1222—1292)

Door die kris zal Angrok sneven; zijn kinderen en kindskinderen zullen door die kris omkomen; zeven koningen zullen er door sterven!

Vloek van de smid Gandring.

Met de 13e eeuw wordt het geschiedverhaal minder droog en meer samenhangend. Het is niet meer bijna uitsluitend een opsomming van twijfelachtige vorsten en dubieuse jaartallen, aangezien wij dan kunnen putten uit de op Bali bewaard gebleven *Pararaton*, of het Boek der Koningen van Toemapel en Madjapahit. De in 1222 optredende nieuwe dynastie van Singasari vond n.l. haar voortzetting in die van Madjapahit en toen de Javaanse traditie door de komst van de Islam op Java werd afgebroken, namen uitwijkende Hindoe-Javanen de overleveringen dier dynastieën mee naar Bali, waar we er in deze kroniek een neerslag van vinden.
Als eerste klas hulpmiddel staat ons bovendien het lofdicht op koning Hajam Woeroek, de *Nagarakertagama* ter zijde (waarover later meer), terwijl ook de inscripties en monumenten nog hun bijdragen leveren.

Aan Kediri's glorie kwam een plotseling einde van onverwachte zijde.
Als vazal van de Kedirische vorst regeerde in Singasari (bij Malang) de regent *Toenggoel Ametoeng*, die als echtgenote de dochter van een Boeddhistische kluizenaar had. Indertijd had hij deze vrouw, *Poetri Dedes* genaamd, geschaakt, wat hem de vloek haars vaders op de hals had gehaald.
In die dagen bevond zich daar een jongeling, *Ken Angrok* geheten, die niettegenstaande zijn jeugd reeds tal van avonturen achter de rug had. Hierbij had hij zich een vastberaden en doortastend persoon getoond, doch tevens als iemand, die voor geen misdaad terugschrok.
Daardoor was hij er in geslaagd, ofschoon van eenvoudige afkomst, enige treden op de maatschappelijke ladder omhoog te klimmen en had de aandacht van zeker kluizenaar *Lohgawe* op zich gevestigd. Deze was het al spoedig duidelijk geworden, dat onze jeugdige booswicht de incarnatie van een godheid moest zijn. Dit behoeft ons niet te verbazen, wanneer wij er ons slechts rekenschap van geven, dat ook de goden der Hindoe's verpersoonlijkingen waren van wilde natuurkrachten, die soms de perken te buiten gingen en in die razernij zowel goed als kwaad konden stichten.
Vandaar het idee, dat de koning boven de moraal verheven is.
's Jongelings geniale boosheid scheen hem voor bevordering geschikt te maken. Dit bleek zeer duidelijk uit zijn behandeling van de smid *Gandring*. Bij deze in de oud-Javaanse maatschappij zeer geziene kunstenaar had Angrok een kris besteld.
Vijf maanden arbeidde de pandai (= smid) onverdroten aan het wonderwapen en

nog was het niet geheel gereed, toen de jonge man zijn bestelling reeds kwam opvragen. Daar Gandring het onvoltooide wapen weigerde over te geven, ontrukte Angrok het de kunstenaar en doorstak hem met zijn eigen werk. Stervend sprak de smid een vervloeking uit: „Angrok, zijn kinderen en kindskinderen, zeven koningen zullen door deze kris vallen".

Met deze wonderkris had Angrok een boze bedoeling. Hij was n.l. in dienst getreden bij de reeds genoemde Toenggoel Ametoeng en begeerde zowel diens vrouw als zijn ambt. Bij het verwerven van beide zou de kris hem goede diensten bewijzen. Hij schonk hem n.l. aan een vriend, die er gaarne mee pronkte. Toen ongeveer iedereen in de kaboepaten (= regentswoning) de kris en zijn nieuwe eigenaar kende, stal Angrok hem 's nachts terug en doorstak er Toenggoel Ametoeng mede, de kris in de wond latende. De volgende morgen werd de misdaad ontdekt en de ongelukkige ijdeltuit gedood. Angrok huwde daarop de weduwe Poetri Dedes en werd regent van Singasari.

Intussen was er in Kediri een hevige twist ontstaan tussen de Vorst *Kertadjaja* en zijn geestelijkheid. Eerstgenoemde wenste zich boven de geestelijke heren te stellen, eiste dat zij voor hem de sembah (nederige begroeting) zouden maken, op grond van het feit, dat hij Bhatara Goeroe in eigen persoon zou wezen. Zij weigerden eenstemmig, waarop de koning hun zijn wondermacht vertoonde: hij plaatste een speer met de schacht in de grond, ging boven op de punt zitten, vierarmig en drieogig (net als Sjiwa), doch vermocht, niettegenstaande deze ongemakkelijke houding, niemand van zijn goddelijkheid te overtuigen.

Men ziet, dat hier een strijd gaande is over de erkenning van Kertadjaja's koningschap, dat immers zo nauw met zijn goddelijkheid samenhing.

Na hun besliste weigering vloden de geestelijken naar Angrok, die hen vriendelijk ontving, wat natuurlijk een breuk met zijn leenheer in Kediri betekende.

Tot beloning erkenden de Sjiwaietische en Boeddhistische geestelijken, waarvan de voornaamste de eerwaarde Lohgawe was, de jeugdige avonturier als koning van Toemapel-Singasari, onder de naam van *Sri Radjasa*.

Enige tijd later keurden de geestelijke heren ook goed, dat Angrok de waardigheid van Bhatara Goeroe aanvaardde, aangezien Kertadjaja had beweerd, dat alleen, indien Bhatara Goeroe zelve uit de hemel neder kwam dalen, zijn rijk ten onder gebracht zou kunnen worden.

Hier hebben wij dus de volledige wijding tot koning, tot god-vorst voor ons.

Daarop trok Angrok tegen Kediri op en na een vreselijke slag bij *Ganter* (ligging onbekend) waarin velen sneuvelden, nam Kertadjaja de vlucht, verdween in een godshuis(?) en Angrok's overwinning op Kediri was volkomen. Dit geschiedde in het jaar 1222.

Hiermede was tevens in zijn ogen de eenheid tussen de rijken Pandjaloe Kediri en Djanggala hersteld. Mogelijk, dat toen een verwant van de verslagen koning als vazal over Kediri werd aangesteld, hetgeen vaak de gewoonte was. Alleen door een telg uit het oude vorstenhuis kon de bevolking in toom gehouden worden.

Het overige van Angrok's regering verliep waarschijnlijk rustig. Hij kreeg bij zijn

Poetri Dedes verschillende kinderen, voerde enige maatregelen van bestuur in, die wij nu niet meer geheel kunnen begrijpen, omdat de termen ons vreemd zijn geworden, maar vond een gewelddadig einde.

Ken Angrok's stiefzoon *Anoesapati*, een zoon van Dedes en haar eerste echtgenoot, de regent Toenggoel Ametoeng, verbaasde zich over de koele behandeling, die hij van de vorst ondervond, in tegenstelling tot de warme genegenheid, waarin de overige kinderen zich mochten verheugen. De koningin, die blijkbaar langzamerhand genoeg van de parvenu gekregen had, onthulde haar zoon het geheim zijner afkomst en overhandigde hem de befaamde kris. Anoesapati wist toen een hoog ambtenaar over te halen, de koning te doden, hetgeen deze getrouwelijk volbracht, „op het ogenblik, dat hij at, de zon net was ondergegaan en men de lampen aanstak". De moordenaar vluchtte snel naar Anoesapati, doch kreeg in plaats van de verwachte beloning een krissteek, waaraan hij stierf. Daarop werd Anoesapati koning in Angrok's plaats. Slechts vijf jaar had deze geregeerd (1222—27). Zijn as werd ter aarde besteld in twee graftempels, een Sjiwaietische en een Boeddhistische, welke niet meer in wezen zijn. Van zijn vrouw bezitten wij misschien een fraai portret in het prachtige *Pradjnaparamita-beeld* in Leiden, dat vroeger door de bevolking Poetri Dedes werd genoemd.

Anoesapati's regering verliep verder rustig. *Tohdjaja*, een echte zoon van Angrok, vernemende hoe Anoesapati aan het bewind was gekomen, besloot zijn vader te wreken. Anoesapati nam daartegen maatregelen. Hij liet zijn slaapkamer door water omgeven (iets wat meer Indische vorsten gedaan hebben, maar dan meestal om de koelte). Tevergeefs! Bij een hanengevecht was de Vorst zo verdiept in dit bloedige spel, dat hij door Tohdjaja vermoord werd.

Het valt moeilijk ons voor te stellen, dat de stoffelijke resten van een vorst, die door een moord aan de regering kwam en door een moord uit de weg geruimd werd, in zulk een heerlijke graftempel als de ons bewaard gebleven *Tjandi Kidal* (ten Zuiden van Malang) werden bijgezet. Het bijzettingsbeeld daaruit heeft vermoedelijk zijn weg gevonden naar het Indisch Instituut te Amsterdam.

Tohdjaja heeft zeer kort geregeerd. Binnen het jaar was hij ook al vermoord. Bij een oproer was de koning gewond en per draagstoel had hij moeten vluchten. Op onvoorzichtige wijze had hij daarbij een der dragers op het los raken van diens sarong gewezen. Daarop schijnt men hem om hals te hebben gebracht.

Zijn neef volgde hem op als *Djaja Wisjnoewardhana* (1248—68), de enige vorst dezer dynastie, welke niet vermoord is. Het moet een rustige regering geweest zijn. Trouw bijgestaan werd de koning bij zijn bestuur door zijn neef *Mahesa Tjampaka*. Samen regeerden zij als Wisjnoe met Indra (Nagarakertagama) of als twee slangen in één gat (Pararaton).

Waarschijnlijk beducht voor weer zo'n onregelmatige regeringsoverdracht, gelijk er al verscheidene kort na elkaar hadden plaats gevonden, liet de koning zijn zoon *Kertanagara* reeds in 1254 zekere wijding ondergaan als kroonprins en mede-regent. De hoofdstad, vóór Ken Angrok Toemapel geheten, daarna Koetaradja en onder Wisjnoewardhana *Singasari*, werd verfraaid en de onderdanen uit Djanggala en

Kediri stroomden toe om zich daar te vestigen. Slechts éénmaal wordt een oorlog vermeld, n.l. tegen een „slechtaard" Linggapati genaamd, welke aan de Noordelijke Brantas-oever niet ver van Madjakerta zijn zetel had. In verband hiermede staat wel de aanleg van een versterkte plaats te *Tjanggoe* Noord, dat later de haven van Madjapahit geworden is.

's Konings as werd ten dele bijgezet in de grote graftempel bij Toempang, de *Tjandi Djago*. Vertoonde de Tjandi Kidal door zijn wijd voetstuk nog een herinnering aan Midden-Javaanse tempels, waarvan hij weer afweek door zijn breed uitgebouwd, steil pyramidevormig dak, dat in een kubus uitliep, de Tjandi Djago is een nog sterker breuk met het Hindoeïstische verleden en een toenadering tot oude Indonesische gebruiken.

Deze tempel immers is gebouwd op een drietal terrassen, die steeds kleiner wordende, enigszins een berghelling nabootsen. Het moet dus een bergheiligdom verbeelden, waaraan het oudste Indonesië zo rijk was. Reliëfreeksen rond de terrassen geven voorstellingen uit verschillende dichtwerken, waarvan slechts één Boeddhistisch is. Sommige zijn zo afgebeeld, dat de figuren aan wajangpoppen doen denken. Voor het eerst zien wij de helden gevolgd door hun *panakawans* of dienaren, gelijk thans nog in de wajang het geval is. De eigenlijke beelden uit de tempel, vijf in getal, zijn echter zuiver Boeddhistisch. Het hoofdbeeld stelde de koning als *Amoghapasja* voor, vermoedelijk de plaats van het opperwezen innemende.

Kertanagara volgde zijn vader inderdaad zonder enige stoornis op. Over hem wordt in de bronnen zeer verschillend geoordeeld. Voor de Pararaton-schrijver was hij een roekeloze dwaas, wiens grootste begeerte naar lekker eten en drinken uitging. De auteur van de Nagarakertagama daarentegen acht geen der vorige heersers zo beroemd als deze koning. Zijn uitnemend beleid werd slechts geëvenaard door zijn toewijding aan het Boeddhisme. De oplossing ligt in het laatste. Zijn belangstelling gold een soort van Tantrisch Boeddhisme, welks geheimzinnige, wonderlijke wijdingen de buitenstaanders wel op een dwaalspoor moesten leiden. Inderdaad is de vorst tot *Djina-Boeddha* gewijd en ter vastlegging van dit grote feit werd de koning als zodanig in steen afgebeeld op de begraafplaats Woerare, de oude woonplaats van de grote wijze Bharada in Lemah Tjitra, die wij ons uit de geschiedenis van Erlangga herinneren. Thans prijkt dit beeld onder de naam van *Djaka-Dolok* (of vette jongeling) in het Kroesenpark te Soerabaja, waar het door de bevolking vereerd wordt met wierook en bore-zalf. Had de neus van dit beeld niet zwaar van de tand des tijds te lijden gehad, dan zouden wij hier een welgelijkend portret van de veel besproken koning voor ons hebben.

Belangrijk en merkwaardig is Kertanagara's regering door het op touw zetten van een staatkunde, die op veroveringen uit was. Een rijksbestuurder, Raganatha, die zich hiermede vermoedelijk niet kon verenigen, werd opzij geschoven. Deze politiek gold zowel Java als de omliggende eilanden.

Midden-Java werd ten onder gebracht, opstanden neergeslagen.

In 1284 toog een expeditie naar *Bali*, welks koning als gevangene voor Kertanagara gebracht werd. De onderwerping was echter niet blijvend. Bali maakte zich weer

vrij, zodat het in 1343 door Gadjah Mada opnieuw moest worden onderworpen. Deze verovering wekt des te groter verwondering, omdat Kertanagara de handen reeds vol moet gehad hebben met zijn expeditie naar *Sumatra*.

Aanvankelijk had het zeerijk van Sjriwidjaja zijn door de invallen der Cola's onderbroken bloei kalm voortgezet. Toen in de 12e eeuw Voor-Indië door hevige binnenlandse oorlogen geteisterd werd, verlegden de Chinezen hun handel naar dat zeerijk en de daarvan afhankelijke eilanden. Zij traden in verbinding met de bewoners en knoopten zelfs met hen familiebanden aan, en wel op grond van hun eerlijkheid, goed gedrag, zachtheid van zeden, vlotheid van zaken doen. Vandaar dat dit eiland zo dicht bevolkt en druk bezocht was! Aldus het uiterst vleiende getuigenis van de Arabische aardrijkskundige Edrisi (1154).

In het midden der 13e eeuw telde het nog 15 vazallen, aan weerszijden van straat Malakka gelegen, waardoor het dus de handelswegen beheerste. Jammer, dat het daarvan misbruik schijnt gemaakt te hebben. Het dwong de schepen op zijn rede het anker te laten vallen. Zo niet, dan werd geweld gebruikt. Prauwen kwamen naar buiten, bemand met lieden, die tot alles in staat waren.

Reeds op het einde der 12e eeuw was de achteruitgang echter begonnen. Van Kampar verzekeren Chinese berichten nadrukkelijk, dat het vroeger een vazalstaat, doch na een oorlog een eigen koning aan zijn hoofd gesteld had. Eveneens op het schiereiland Malakka gelegen gedroeg zich de vorst van Tambralingga (Ligor) in het midden der 13e eeuw vrij onafhankelijk, zond expedities naar Zuid-Indië en Ceylon en stichtte op dit eiland zelfs een nederzetting.

Van Malajoe kwam echter het grootste gevaar. Reeds in de 11e eeuw had het op eigen houtje gezanten naar China gezonden en op het einde der volgende ontbrak het op de lijst der vazallen. Was het begonnen de plaats van Palembang in te nemen? Het was juist naar dit Malajoe, dat zich in 1275 te Toeban een expeditie inscheepte, de *Pamalajoe*. Doel was Djambi tot een Javaanse vazalstaat te maken. Dit doel werd bereikt, wat blijkt uit overbrenging in 1286 van een Boeddhistische beeldengroep naar Soengai Langsat aan de rivier van Djambi. Deze groep stelt n.l. dezelfde figuren voor, als die aan de Tjandi Djago.

De bedoeling was ongetwijfeld de geest van Kertanagara's vader ook zijn invloed te laten gelden in het overzeese Sumatraanse gebied. Over deze gave, zo luidt het opschrift, „verheugden zich eerbiedig alle onderdanen in het land Malajoe, brahmanen, ksatrija's, waisja's en soedra's (dus alle vier kasten) en in de eerste plaats Z.M. de koning" („de vazalvorst").

Ongetwijfeld betekende de stichting van deze Javaanse vazalstaat de ondergang voor het Sumatraanse zeerijk, welks bezittingen op Malakka reeds door de Thai's (Siamezen) bedreigd werden.

Malajoe nam vermoedelijk zeer snel in bloei toe. De Venetiaan Marco Polo, die in 1292 Sumatra's Noordpunt aandeed, spreekt van een rijk met een eigen koning, een eigen taal, en een fraaie, grote hoofdstad, waarin een levendige specerijenhandel gedreven werd.

Wellicht hebben de Javanen ook van de gelegenheid gebruik gemaakt om zich op

het eiland *Singapore* te vestigen, waar de stad Toemasik lag. Misschien gaven zij aan hun nederzetting de thans nog gebruikelijke dubbele naam Singa-poera, leeuwen-stad. Wij zouden er zeker meer van weten, indien een grote oud-Javaanse inscriptie niet door de Engelse gouverneur van Singapore in ± 1840 ter wille van de havenaanleg met buskruit vernield was.

Van 's konings buitenlandse invloed getuigt ook het huwelijk van een Javaanse prinses met een koning van *Annam*. Mogelijk staat dit huwelijk in enig verband met het gevaar, dat laatstgenoemd rijk vanuit het Noorden bedreigde: de *Mongolen*.

OPKOMST VAN MADJAPAHIT

(1292—1328)

Nadat Rad. Soesoeroch afscheid genomen had, vertrok hij met zijn 100 volgelingen. In het bos hield hij stil onder een *madja-boom* met slechts één vrucht. Hij gaf bevel de madja-vrucht te plukken. Toen hij er van at, bleek ze bitter te zijn. De Raden vestigde zich daar en de plaats werd genoemd het dorp *Madjapait*.

Mythische oorsprong van Madjapahit volgens de Babad Tanah Djawi.

Nog was de expeditie van Kertanagara naar Djambi, de Pamalajoe, niet teruggekeerd, toen het Javaanse rijk een ernstige ramp trof.

In China hadden machtige Mongoolse veroveraars in 1276 een einde gemaakt aan het kunstzinnige, maar zwakke rijk der Soeng-keizers. Dank zij hun moed, gehardheid en list stichtten deze barbaren in weinige jaren een kortstondig wereldrijk, groter dan er ooit geweest is, zich uitstrekkende over het grootste deel van Azië en de Oostelijke helft van Europa. Het hoofd der Mongolen, *Koebilai Khan*, vestigde zich, nadat ook China in zijn handen gevallen was, in Peking en hield daar een schitterend, reeds geheel op Chinese leest geschoeid hof.

Wel gehoorzaamde het vasteland nu aan zijn grillen, doch de eilanden van Azië waren nog onafhankelijk: Japan en Indonesië. Naar beide streken heeft de keizer expedities gezonden, doch zonder veel resultaat. Het water was niet het element, waar zich de Mongolen thuis voelden.

Het begon met het zenden van een gezantschap naar Java, om van de vorst onderwerping aan de nieuwe, Mongoolse Zoon des Hemels te vragen. Daarop volgde een uitnodiging aan de Javaanse koning om persoonlijk zijn opwachting in Peking te maken. Kertanagara weigerde, ook toen de verzoeken herhaald werden. Ten slotte verloor hij zijn geduld en zou de Chinese gezant met verminkt gelaat (zonder neus en oren?) naar huis hebben gezonden.

De vertoornde Koebilai Khan beraamde toen een strafexpeditie tegen Java. Een leger van 20.000 man werd bijeengebracht, 1000 schepen met provisie voor een jaar voorzien, drie bevelhebbers aangesteld. Doel van de tocht was het wreken van de belediging, de keizer in zijn gezanten aangedaan. Voordat de schepen over de stormachtige zeeën Java bereikt hadden, was daar reeds heel wat gebeurd.

In Kediri was sedert 1271 *Djajakatwang* onderkoning, vermoedelijk een spruit uit het oude koningshuis. Deze verlangde vurig, de gehate Singasarische heerschappij af te schudden. In zijn begeren werd hij gesteund door een andere ontevredene, *Wiraradja*. Deze was van eenvoudige afkomst, door Kertanagara verheven tot een aanzienlijke betrekking, met de titel Aria, doch was vervolgens wegens onbetrouwbaarheid uit 's konings omgeving verwijderd en tot goeverneur van Soemenep aangesteld. Dit laatste lijkt, gezien de afzondering van deze plaats, niet verstandig. Vanuit zijn isolement spoorde Wiraradja Djajakatwang aan een opstand te beginnen, omdat hij de omstandigheden gunstig achtte.

De Kediriër zond toen een leger, maar niet zijn beste troepen, met veel vaandels en muziek Noordwaarts van de Penanggoengan op de Kraton af, terwijl een andere,

grotere legermacht, van beter allooi, bezuiden de Kawi opmarcheerde. De bedoeling was om de kern der Singasarische troepen met hulp der minderwaardige Noordelijke troepen uit de Kraton weg te lokken, opdat het goede, Zuidelijke leger gelegenheid zou krijgen zich van de nauwelijks verdedigde hofstad meester te maken. De list gelukte volkomen.

Op de tijding van het gevaar, dat hem uit het Noorden bedreigde, stuurde Kartanagara zijn neef en schoonzoon Raden Widjaja met niemand minder dan Djajakatwang's eigen zoon (zo weinig ernstig zag hij de toestand blijkbaar in), er op af, die zonder veel moeite de vijanden terugsloeg.

Ondertussen rukte het Zuidelijke leger op en drong gemakkelijk de Kraton binnen. Kartanagara werd te midden van zijn geestelijkheid, tegelijk met zijn rijksbestuurder, neergestoten.

Of het heiligdom in Singasari, waar Kartanagara's as ter aarde zou besteld zijn, de z.g. *torentempel* aldaar is, staat niet volkomen vast. Het is echter wel een der merkwaardigste en fraaiste voorbeelden der Oost-Javaanse bouwkunst. Toen het nog ongeschonden was, drukte het met zijn vijf oprijzende daken, waarvan het middelste hoog boven de andere vier uitstak, nog sterker dan andere tempels de bergvorm uit. De beelden, die reeds vroeg de belangstelling hebben getrokken, bevinden zich nu in Leiden.

Het leger van Raden Widjaja stond ondertussen nog zegevierend te velde, maar had zijn basis verloren.

Op het vernemen van de val der hofstad, trad echter een algemene ontbinding van het leger in. Djajakatwang's zoon pleegde verraad en liep over. De manschappen deserteerden. Ten slotte waren er nog maar twaalf, die hem trouw bleven. Zij vonden toen, na veel avonturen, o.a. het overzwemmen van de Brantas, onderdak bij het dorpshoofd van Koedadoe, die Raden Widjaja welkom heette, voedsel en herberg verschafte, hem de weg wees naar Madoera en zelfs nog een eindweegs begeleidde. Toen alles ten goede gekeerd was, richtte Raden Widjaja een steen op, waarin hij, na het in herinnering brengen der ervaren gastvrijheid, aan het dessahoofd en diens afstammelingen de inkomsten der dessa voor eeuwig vermaakte.

De vluchtende prins bereikte Soemenep en werd daar door de verraderlijke Wiraradja vriendelijk ontvangen. Tegen toezegging van de helft van Java beloofde deze zijn medewerking en beraamde met de prins Djajakatwang's val. Raden Widjaja moest zich in schijn aan de Kediriër onderwerpen en de woeste gronden van Tarik vragen, ter bewerking voor zijn Madoerezen. De nieuwe dessa zou het middelpunt van een hernieuwd verzet kunnen worden. Inderdaad aanvaardde Djajakatwang de huldiging van Raden Widjaja en schonk hem het Tarikse gebied. Daar werd de stad Madjapahit gesticht, als vele Javaanse plaatsen naar een plant genoemd, een bittere madja-vrucht.

Op dit gewichtige ogenblik kwamen de Chinezen opdagen. Raden Widjaja onderwierp zich dadelijk, werd hun bondgenoot, maar kon het natuurlijk niet tegen Djajakatwang bolwerken. Gelukkig schoten de Chinezen hem snel te hulp en ontzetten Madjapahit. Daarna rukten zij verder naar Kediri op. Djajakatwang

had daar niet minder dan 100.000 man verzameld en er werd van 6 uur 's morgens tot 2 uur 's middags gestreden. Pas bij de derde aanval weken de troepen van Kediri. Vijfduizend sneuvelden, velen verdronken in de rivier. Djajakatwang trok zich in zijn Kraton terug, maar na opeising kwam hij zich reeds 's avonds overgeven. Hij schijnt enige tijd later in gevangenschap te zijn overleden.

Raden Widjaja wilde nu zijn kans waarnemen. Hij vroeg de Chinezen verlof naar Madjapahit terug te keren. Het hem begeleidende escorte van 2 officieren en 200 man, maakte hij onderweg af. Toen keerde hij zich tegen de Chinese hoofdmacht, sneed de achterhoede af en slechts met een verlies van 3000 man konden de Chinezen de kust bereiken.

De Chinese generaals pleegden overleg, of zij de tocht zouden voortzetten, of niet. Zij werden het niet eens en het slot was, dat men zich maar weer inscheepte. Men had immers naar de letter aan 's konings bevel voldaan; de koning van Java was verslagen. Dat men integendeel Kertanagara's opvolger van een lastige tegenstander had afgeholpen, werd niet beseft.

Koebilai Khan was over deze terugkomst allesbehalve gesticht, en bestrafte zijn generaals met boete en zweepslagen. Na enige tijd begenadigde hij hen.

Raden Widjaja was gelukkig zo verstandig, om toch weer spoedig gezantschappen naar China te zenden en omgekeerd eiste Koebilai Khan zijn persoonlijke overkomst niet, zoals hij van Kertanagara verlangd had. Nu was Java weer vrij. De dynastie van Singasari was herleefd in die van Madjapahit. Hoewel slechts dubbel schoonzoon van de laatste koning Kertanagara, was dit voor de Javanen toch voldoende reden om hem als wettig opvolger te erkennen.

Als koning *Kertaradjasa* regeerde hij over Java, waar „de wereld weer helder en klaar was geworden". Geen geringe bijdrage tot de vreugde zal de terugkomst der Sumatraanse troepen geleverd hebben, juist 10 dagen na het verdwijnen der Chinezen. Zij brachten als buit enige Sumatraanse prinsessen mede, met een van welke de koning huwde. Deze werd de moeder van Kertaradjasa's enige zoon: *Djajanagara.*

Naar de officiële opvatting was Madjapahit, op de veronderstelde grens van Kediri en Singasari gelegen, de synthese dier beide landen. 's Konings dochters werden dan ook naar de beide vroegere kratons Daha en Kahoeripan betiteld.

Ofschoon de Pararaton ons optimistisch verzekert, dat het onder koning Kertaradjasa overal in het rijk rustig was, en „dat iedereen zich verheugde in de aanblik van 's konings gemalinnen", moet bij nadere beschouwing zijn regering toch verontrust zijn door zware opstanden, o.a. door die zijner vroegere strijdmakkers: *Rangga Lawe, Sora* en *Nambi.*

Rangga Lawe kwam het eerst in verzet (1295), en wel omdat hij geen rijksbestuurder had mogen worden. Middelpunt van het oproer was Toeban (men wijst er nog zijn graf aan). Toen een der voornaamste opstandelingen hun zaak ontrouw werd, mislukte de beweging. Allen kwamen er bij om.

Sora verhief zich drie jaar later (1298). Twee jaar duurde zijn opstand, voordat de orde hersteld was.

Nambi begon het laatste een verzet, dat het langst geduurd heeft. Hij was de zoon

van de sluwe Wiraradja, hier voor vermeld, die als loon voor zijn aan de koning verleende hulp een groot gebied in de Oosthoek gekregen had. Daar maakte hij zich vrijwel onafhankelijk van de kroon.
Ook Nambi trok Oostwaarts, z.g. om zijn zieke vader een bezoek te brengen. Inderdaad koesterde hij minder onschuldige plannen. Hij vestigde zich n.l. in Lembah, dat hij geducht versterkte. Pas vele jaren, onder de volgende koning, werd Loemadjang weer onderworpen nadat Nambi gestorven was (1316).
Merkwaardig is, dat over enige dezer opstanden op Bali z.g. „historische romans" bestaan, een bewijs, welk een diepe indruk zij in de geesten hebben achtergelaten. Wij kennen een Rangga Lawe en een Kidoeng Sorandaka.
Een scherper herinnering aan deze eerste koning van Madjapahit zijn de prachtige portretbeelden van hem zelf en een zijner gemalinnen, die zich eens in hun graftempels en thans in het Bataviase museum bevinden.
Verwonderlijk is het ook, dat juist deze koning van alle Madjapahitse vorsten in het geheugen der Javanen is blijven hangen, en wel onder de naam van *Brawidjaja*. Zo treedt hij op als de stamvader der latere Demakse en Mataramse vorstenhuizen; ja, weinig aanzienlijke Javanen zijn er, die niet prat gaan op een afstamming van Brawidjaja.
's Vorsten enige zoon, *Djajanagara*, volgde hem op in 1309. Ook diens schreden gingen niet dadelijk op rozen. Wij noemden reeds Nambi's opstand, een erfenis van zijn vader. Ernstiger nog was het oproer van Koeti, dat in 1319 losbarstte. Het kwam zelfs zo ver, dat de koning 's nachts de Kraton moest verlaten, slechts vergezeld door een wacht van 15 man, waaronder zich echter een zekere *Gadjah Mada* bevond. Zij moesten zich enige tijd verborgen houden en toen een der wachten om verlof vroeg en daar zelfs op aandrong, stak Gadjah Mada hem eenvoudig overhoop. De verlofganger mocht eens de schuilplaats van de koning verraden! Daarop trok Gadjah Mada zelve er op uit, polste de stemming der bevolking door het valse gerucht te verspreiden, dat Djajanagara dood was. Toen hierop algemeen droefheid ontstond, begreep hij, dat zijn heer nog een goede kans maakte, beraamde een contra-revolutie en de opstandeling werd gedood. Het was de eerste maal, dat de latere rijksbestuurder op de voorgrond trad. Onder Djajanagara's regering werd Java voor het eerst door een Europeaan bezocht (1321), de missionaris *Odorico de Pordenone*, die er een geestdriftige, maar vage beschrijving van geeft. „Het heeft 'n omtrek van 3000 mijlen. De koning van dit eiland heeft zeven koningen onder zich, allen gekroond. Dit eiland is dicht bevolkt en op één na het beste van de wereld . . . De koning . . . woont in 'n prachtig en zeer groot paleis."
Jammer, dat Djajanagara door moord om het leven kwam. De vrouw van een zijner edelen beschuldigde de vorst bij haar echtgenoot van overspel. Deze, als arts bij de koning geroepen om een gezwel te snijden, zou van deze enige gelegenheid gebruik gemaakt hebben om hem te doorsteken (1328).
Zijn graftempels kennen wij niet, doch wel hebben de aanleg en bouw van het tempelcomplex van *Panataran* grotendeels onder Djajanagara's regering plaats gevonden.

Gerestaureerde hoftempel van de Tjandi Lara Djonggrang (Prambanan)

Foto-archief Indisch Instituut

Relief van een Javaans vorst op de Tjandi Plaosan

Opname Oudheidkundige Dienst
Foto-archief Indisch Instituut

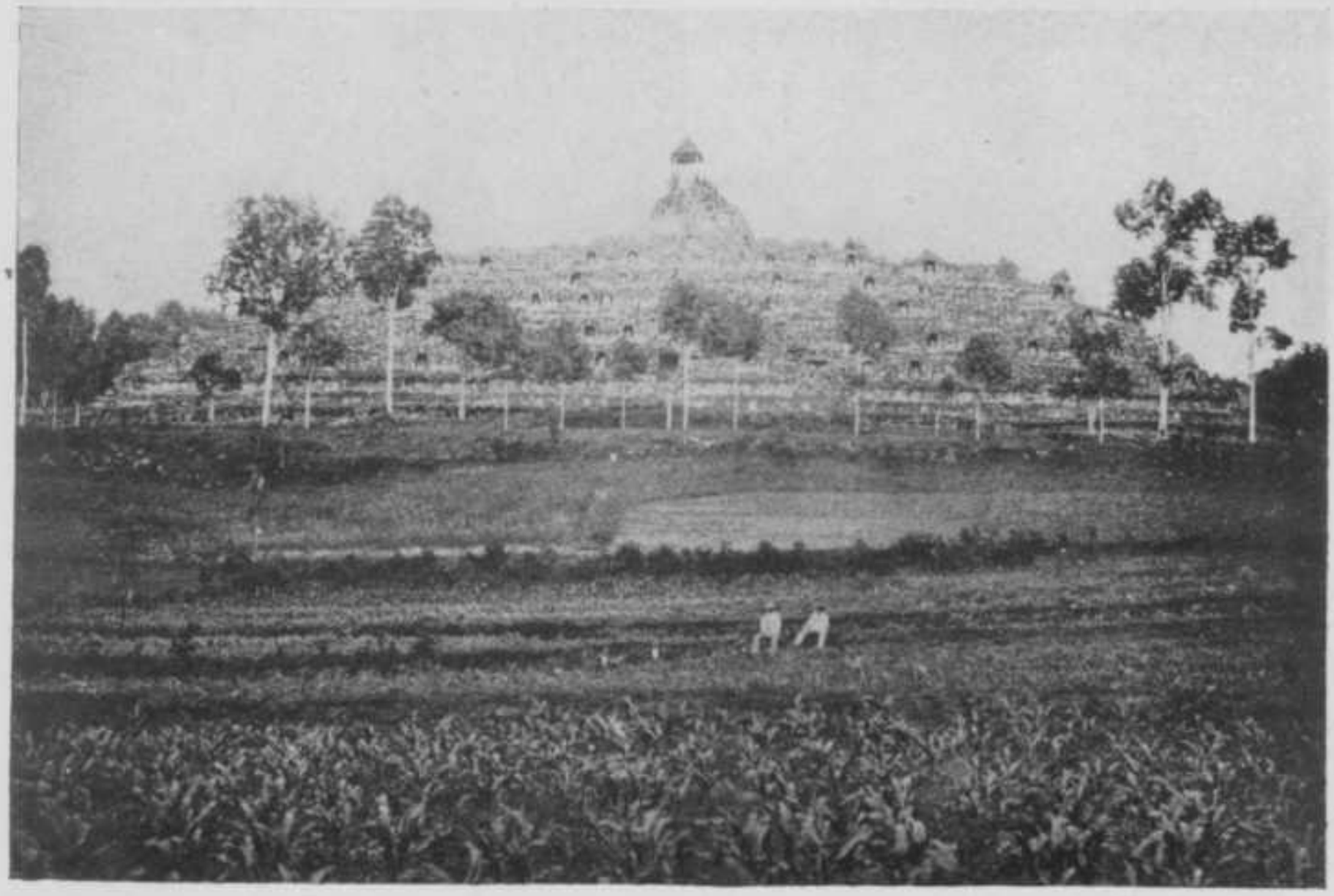

Baraboedoer voor de restauratie

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

Oost-Javaanse tempel

Opname Oudheidkundige Dienst
Foto-archief Indisch Instituut

Relief op de Tjandi Panataran

Foto-archief Indisch Instituut

Madjapahits beeld

Opname Oudheidkundige Dienst
Foto-archief Indisch Instituut

Oost-Javaanse hofstad op een relief v. Trawoelan

Opname Oudheidkundige Dienst
Foto-archief Indisch Instituut

DE BLOEITIJD VAN MADJAPAHIT

(1328—1389)

Akoe mengembara seorang diri
Antara bekas Madjapahit;
Akoe bermimpi, terkenang doeloe
Dan teringgat waktoe sekarang.
O, Bewata, pabila gerang
Akan kembali kemegahan
Dan keindahan tanah airkoe.

Sanoesi Pané.

De opvolging van Djajanagara, die geen kinderen naliet, werd op enigszins opvallende wijze geregeld. De regering zou n.l. overgaan op zijn moeder, Kertanagara's dochter, maar omdat deze een Boeddhistische non was geworden, nam háár dochter het voor haar waar. In 1350 eindigde dit regentschap door de dood van de nonvorstin en nu volgde niet de dochter, die zo lang het regentschap had gevoerd, op, doch haar inmiddels volwassen geworden zoon, gesproten uit haar huwelijk met de vorst van Singasari, een voornaam Javaans edelman.

Deze jonge vorst is de als *Hajam Woeroek* meestal bekend staande koning, onder welke het rijk het toppunt van bloei bereikte.

Dit was vooral te danken aan het krachtig optreden van de reeds genoemde *Gadjah Mada*, die in 1331 rijksbestuurder was geworden.

Op de Paseban van Madjapahit deed hij toen de beroemde gelofte, dat hij geen verlof zou nemen, alvorens hij de andere eilanden van de Archipel aan zijn koning zou hebben onderworpen. Hij stuitte echter op verzet aan het hof, weshalve hij zich bij de regentes beklaagde. Dit leidde tot het uit de weg ruimen van enige politieke tegenstanders. Hiermede was de oppositie het zwijgen opgelegd en kon de rijksbestuurder zijn gang gaan.

Over die veroveringen horen we betrekkelijk weinig. Stellig werden ze sterk bevorderd door het feit, dat zich reeds op vele plaatsen in de Archipel Javaanse handelskoloniën hadden gevestigd. In veel gevallen zal zich de Madjapahitse heerschappij beperkt hebben tot haar erkenning door die Javaanse handelaars in de vreemde.

Zo bestonden er ongetwijfeld dergelijke handelsnederzettingen op het schiereiland Hitoe van Ambon.

Op Java moest nog slechts gestreden worden tegen de vorst van Soenda, hetgeen een zeer treurige geschiedenis was.

De *Kidoeng Soenda* geeft er ons een dichterlijke beschrijving van.

In het begin der 14e eeuw was de kraton *Pakoean Padjadjaran* gesticht, waaraan bij Buitenzorg de reeds in de Compagniestijd vermaarde *Batoe Toelis* met het jaartal 1333 herinnert. Daarvóór regeerde de dynastie in *Galoeh*, meer Oostelijk en droeg een sterker Soendanees karakter. Dit veranderde, toen zij zich in het Buitenzorgse vestigden. Zij volgden toen meer de Javanen na. Hajam Woeroek, zo verhaalt de Kidoeng Soenda, zocht een echtgenote. Talrijke portretten van wonderschone prinsessen werden hem getoond, geen enkel voldeed. Toen kreeg hij het welgelijkend konterfeitsel der prinses uit de Soendalanden voor ogen. „Op 't aanschouwen ge-

raakte hij geheel in vervoering; hoe langer hij het met aandacht bekeek, des te dieper indruk maakte het op hem. Het was hem te moede, alsof het leven uit hem week, of hij dronken werd, of zij haar intrek had genomen in zijn binnenste en hem voor ogen zweefde". In werkelijkheid zal dit, gelijk zovele vorstenhuwelijken, wel een politiek huwelijk zijn geweest, ten doel hebbende de Soendalanden nauwer aan de Madjapahitse kroon te verbinden. Er wordt dan verhaald van het huwelijksaanzoek, de inwilliging daarvan en het vertrek van de Soendanese maharadja naar Madjapahit, met zijn dochter. De zeetocht verloopt uitstekend en de Soendanezen legeren zich op de plaats Boebat, ten Noorden der hofstad. Dan ontstaat er een meningsverschil. De boze Gadjah Mada wil de Soendanese vorst slechts als vazal in Madjapahit zien, deze wenst als schoonvader des konings van Madjapahit ontvangen te worden. Het eind is, dat de wapens beslissen. In een bloedige strijd gaat het zich dapper verwerende Soendanese gezantschap te gronde. De koning van Padjadjaran sneuvelt, doch ook de jonge bruid krist zich. Na de slag ziet men Hajam Woeroek door wroeging verteerd, ontdaan van zijn koninklijke tooi, bij het lijk zijner bruid staan. „Zijn enigste verlangen was nog slechts met haar zich te verenigen; wat had het leven nog voor waarde?" . . .
Het slot van de Kidoeng Soenda is de grootse lijkverbranding. „Terneergeslagen ging men terug naar de kraton, het was alsof alle levensvreugde was verdwenen."

Bali, dat reeds in 1284 was genomen, moest opnieuw veroverd worden. Dit geschiedde in 1343 waarbij de „snode en laaghartige vorst" met al de zijnen omkwam. Het moet heel wat moeite gekost hebben om dit krijgshaftige eiland ten onder te brengen.
In *Sumatra* bouwde men voort op de grondslagen door koning Kertanagara gelegd. Prins *Aditjawarman van Malajoe* bracht zijn leertijd door aan het Javaanse hof en trok, volwassen geworden, naar Malajoe om daar het vazalkoningschap te aanvaarden. Het beeld van Kertanagara's vader, dat wij reeds elders bespraken, liet hij toen in een nieuwe tempel opstellen (1341) en van een pronkerig opschrift in „potsierlijk Sanskriet" (Kern) voorzien. Het is wel merkwaardig, dat het middelpunt der Maleise macht steeds meer stroomopwaarts werd verplaatst naar de omgeving van *Pagar Roejoeng*, waar de oude zetel der keizers van Menangkabau nog eeuwen zou staan.
Op zijn oorkonden trok Aditjawarman zich weinig meer van Madjapahit aan en gedroeg zich vrijwel als een onafhankelijk vorst. Zijn wijding volgens de woeste Bhairawa-cultus heeft hem ongetwijfeld in die mening versterkt. Hij ontving n.l. in het jaar 1375 „in de Dodenmaand . . . op het lijkenveld de hoogste wijding . . . eenzaam tronende op een verheven zetel, een lijkenstapel, duivels lachende en bloed drinkende, terwijl zijn grote mensenoffer opvlamde en een ondragelijke lucht verspreidde, die de ingewijde echter aandeed als de geur van tienduizenden van millioenen bloemen". Laten wij hopen, dat deze soep niet zo heet werd gegeten, als zij opgediend werd. In dit opzicht volgde dus Aditjawarman de Javaanse koning Kertanagara na. Evenals diens vader achtte hij zich de incarnatie van de bodhisattwa *Amoghapasja*.
Bij zijn vreemdsoortige wijdingen hanteerde de vorst vermoedelijk een dolkmes, dat

thans behoort tot de rijkssieraden van *Pagar Roejoeng*. Waarschijnlijk stelt het grote *Bhairawabeeld* van Padang Rotjo, thans te Fort de Kock, de koning voor in zijn bijna duivelse gedaante met het befaamde offermes in de hand.

Met deze vazal als bondgenoot kon het de Javanen niet meer moeilijk vallen een einde te maken aan het kwijnende Sumatraanse zeerijk. In 1377 zond het voor het laatst een gezantschap naar China, de bevestiging vragende voor zijn pas opgetreden jonge koning. Wellicht bedoelden ze hulpverlening. Het baatte niet meer. Wel stuurde de Chinese keizer door enige gezanten een benoemingsbrief met zegel, doch de vorst van Java ving deze heren op en was zo gebelgd over de Chinese inmenging, dat hij hen liet doden. De keizer berustte er in en beperkte zich tot een berisping.

De oude mededinger werd nu voor goed onschadelijk gemaakt. Het land verarmde. er ontstond een grote bandeloosheid en wanorde, wat voor de Javanen reden was, om het land te ontruimen en voor Chinese zeerovers, om er zich te vestigen. Zo was het einde van het machtige, roemrijke Sjriwidjaja: een zeeroversnest! Dit geschiedde in het begin van de 15e eeuw, toen Java al de kracht miste om deze piraten onder de duim te houden.

Dit was niet het geval in de voorafgaande eeuw. Toen konden zij nog de orde op zee handhaven t.a.v. de tot in de jongste tijd beruchte *Soeloe-eilanden*. Kort na 1368 hadden deze zeerovers een tocht gemaakt naar West-Borneo en veel buit gemaakt. Verdwenen waren zij eerst bij de komst van een Javaanse zeemacht. Java treedt dus duidelijk op als handhaver van de orde in de Archipel.

Ook bij *Singapore* treden de Javanen op, getuige de reeds vermelde grote stenen oorkonde, die uit deze tijd dateert.

Naar het Noorden toe, zal Madjapahit's macht en invloed zijn afgenomen. Wel schijnen de daar ontstane Moslimse staatjes Madjapahit's opperheerschappij erkend te hebben, doch heel zwaar zal haar juk zo ver van het centrum wel niet meer gedrukt hebben. Het is aannemelijk, dat deze Islamieten naar elke gelegenheid zullen hebben uitgekeken, om zich van het heidense oppergezag te bevrijden.

Hoe bestuurde de Maharadja van Madjapahit zijn rijk, dat zich in uitgestrektheid met het gebied van Nederlandsch-Indië laat vergelijken?

Men zal zich geenszins een even intensieve bestuursvoering mogen voorstellen, als, tot aan de oorlog met Japan toe, van Buitenzorg uitging.

Vooreerst was er een groot verschil tussen Java en de buitengewesten. Maar zelfs op Java grepen de vertegenwoordigers van Hajam Woeroek nimmer zo diep in het volksleven in, als door het B.B. geschiedde.

De voornaamste taak der oude Javaanse ambtenaren was de handhaving van het gezag met geestelijke en wereldlijke middelen, het innen van belastingen, het onderhoud der wegen, de rechtspraak, waardoor de rust en vrede in de Archipel gehandhaafd bleven.

Op Java werden dikwijls familieleden met hoge betrekkingen bekleed, hetgeen tot op de huidige dag nog in de Vorstenlanden geschiedt. Of eertijds machtige vazallen huwden Madjapahitse prinsessen. Naar de buitengewesten werden geestelijken,

Sjiwaieten en Boeddhisten gezonden om de belastingen te innen. Ten einde hen van wereldse smetten te vrijwaren, was het hun verboden handel te drijven. Dat hiervoor geestelijken werden gebruikt, hangt wel samen met de bovennatuurlijke zijde, die dit oud-Javaanse bewind had. Wie konden de onderworpen volken hiervan beter overtuigen, dan deze geestelijke heren met hun indruk makende ceremoniën? De Sjiwaieten hadden dan ook in opdracht „het Sjiwaïsme te bevestigen, opdat het niet zou afdwalen", wat moeilijk iets anders kan betekenen, dan de bestaande god-koningverering te handhaven.

Van de hoofdstad Madjapahit en zijn bewoners bezitten wij een geestdriftige beschrijving door *Prapantja*, superintendant der Boeddhistische geestelijken van Madjapahit. Het gedicht heet: *Nagarakertagama* en werd in 1365 voltooid. Als hofpoëet heeft de dichter natuurlijk meer oog voor de zon- dan voor de schaduwzijden van Hajam Woeroek's bewind, maar als enig uitvoerig bericht van een tijdgenoot heeft dit zeldzame boek al een heel bijzondere waarde. Het werd n.l. in 1894 in de poeri van de vorst van Lombok gevonden en door Dr Brandes, die als geleerde aan de expeditie was toegevoegd, uit de vlammen van een kampvuur gered.

Met warmte schildert Prapantja ons de *hofstad Madjapahit*, met zijn „ringmuur van rode baksteen, dik en hoog", de door hoge bomen overschaduwde pleinen, poorten met kunstige figuren versierd, weidse pendapa's, „het gebouw van weergaloze bouwtrant, prachtig, hoog, met sieraden, waar Z.M. de Vorst audiëntie geeft, in het onvergelijkelijke overdekte paviljoen, aan degenen, die eerbiedig naderen". Dit en de paleizen van zijn vader en zuster „gelijken Hemelwoningen".

„Al de huizen zijn voorzien van zuilen met beeldhouwwerk, sierlijk geschilderd . . . Overal ziet men de voortbrengselen van pottenbakkerskunst dienende voor de toppen van de daken van de voorname huizen . . . Bloemen van allerlei soort zijn overal verspreid op het voorplein".

Overblijfselen van deze top- en nokversieringen zijn niet alleen op het terrein van Madjapahit gevonden, doch deze wijze van versieren is nog gebruikelijk in de buurt van Koedoes.

Dan volgen de verblijven der hoogste priesters en ambtenaren. Ten slotte ook de schitterende heiligdommen aan de dienst van Sjiwa en Boeddha gewijd. Jammer, dat van al die heerlijkheid zo weinig is overgebleven. De houten gebouwen waren te gemakkelijk een prooi van de tand des tijds en de menselijke vernielzucht. Van de stenen poorten staat er nog maar een tweetal overeind: de grote *Wringin-Lawang*, een gespleten poort, die sommigen aan Gadjah Mada's hof willen toekennen, en de slanke *Badjang-Ratoe*, die tot de top is bewaard gebleven. Verder is enige tientallen jaren geleden de badplaats *Tjandi Tikoes* opgegraven, met sierlijke spuiers en kleine tempeltjes als ornamenten.

Voorts liggen er talloze fundamenten van rode baksteen in de velden, waar eenmaal Madjapahit stond, en telkens stuit de patjol van de nijvere landman op oudheden, die hij verkoopt aan belangstellenden als Ir Maclaine Pont, die zich voor het onderzoek van Madjapahit zoveel moeite gegeven heeft. Vlak voor de oorlog met

Japan had de Oudheidkundige Dienst hier een streng wetenschappelijk onderzoek ingesteld. [1])

Over de *persoon des konings* raakt Prapantja niet gauw uitgepraat. „Wij zullen de lof verkondigen van Z.M. de Koning, die der Zon gelijk, een, de wereld veroverend, heerser is. De vijanden zijn ten onder gebracht als de duisternis en alles wat er op de wereld is, heeft hij overmeesterd. Opgetogen zijn de goeden . . . de bozen vertonen hun aangezicht niet . . . Trouw leveren de randgemeenten over 't gehele rijk belasting op; als water wordt het door hen aangeboden naar behoren". Dat hij hem verder met ongeveer alle goden van het Indische pantheon vergelijkt, spreekt vanzelf. Evenzo zijn voornaamste gemalin „onvergelijkelijk in schoonheid, in waarheid de Koning waardig", zijn dochter, „uitermate liefelijk" en zijn schoonzoon. „Als een mannelijke en vrouwelijke godheid zijn zij later getrouwd, tot vreugde van het land".

Wanneer een dergelijk hoog persoon een woudkluizenarij bezoekt, moet zelfs de Boeddhistische superintendant toegeven, dat „de verschillende jonge en schone kluizenaarsmeisjes . . . smachtend achterbleven: verliefd hielden zij hem voor de Minnegod, die nederdaalde om hen te verleiden".

Ook een bloedige jachtpartij, waarbij zijn vorst al weder een voorname rol speelde, inspireert hem tot 6 zijner 98 zangen en hij sust zijn Boeddhistisch geweten, met de overweging: „Daar hij (de koning) bekend was met het kwaad der wilde beesten, maakte hij zich geenszins schuldig aan een ondeugd; de plicht om geen levend wezen leed te doen, werd (daardoor) niet verzuimd".

Vele strofen worden ook gewijd aan de schitterende hoffeesten, waarbij de koning natuurlijk sterk op de voorgrond trad. Zo b.v. het vermaarde sjraddha of doden-offer-feest, dat ons menigmaal de Garebeg's der Vorstenlanden in herinnering brengt. Wij menen zelfs al lezende de vermaarde, ter moskee gedragen spijsbergen, te herkennen.

Ook zien wij Prapantja in Hajam Woeroek's gevolg grote *reizen door de Oosthoek* ondernemen. Prachtig is de eindeloze stoet van karossen van de vorst en zijn hovelingen. Zij hebben fantastische vormen en schitteren van verguldsel. Zij doen ons denken aan die fraaie koetsen, welke thans nog in de kraton Kasepoehan te Tjirebon bewaard worden, de kareta singa. Talloos zijn ook de dienaren, te paard, op olifanten en te voet. Zelfs ezels en kamelen liepen in de optocht mee.

---

[1]) Bijna tezelfder tijd poogde dr W. F. Stutterheim, Chef van de Oudheidkundige Dienst in Indonesië, er achter te komen welke gebouwen, pleinen en poorten Prapantja nu wel eigenlijk tot zijn hoogdravende lofzang inspireerden. Hij deed dit vnl. door nauwkeurige lezing van de tekst en vergelijking met Balische vorstenhoven, zomede oude en nieuwere kratons in Midden-Java.

Zijn slotsom was, dat de veelbezongen kraton van Madjapahit in hoofdtrekken gebouwd was als de latere Mataramse kratons, hoewel met enige opmerkelijke verschillen. Inplaats van de grote moskee aan de Westzijde van de aloen-aloen, zoals thans, trof men in Madjapahit een grote rijkstempel aan de Oostzijde van dit plein aan, terwijl men, de Kraton van de Noordzijde binnentredende, het eigenlijke vorstenverblijf niet aan zijn rechter- doch aan zijn linkerhand aantrof. Een Zuider-aloen-aloen ontbrak vooralsnog, tenminste er zijn geen bewijzen voor. Deze verschillen laten zich verklaren uit de verandering van godsdienst.

Meermalen bezocht de koning tempels en andere heilige plaatsen, ten einde zijn magische kracht (sekti) aan te vullen. Tweemaal stapte hij zelfs af aan een heiligdom bij het meertje Wendit (nabij Malang), waar nu een gezellige uitspanning met brutale apen is.
De onderhorigen boden de koning varkens, schapen enz. aan, welke geschenken hij met stapels kledingstukken beantwoordde.
Wanneer de stoet passeerde, stond het publiek aan weerszijden „als ware het een afsluitdam". Dicht opeen wachtten zij geduldig op het voorbijkomen van de Vorst. Haastig liepen de vrouwen de deur uit, rumoerig om een plaats vechtende . . . Degenen, wier huizen ver af waren beijverden zich om plaats te vinden in hoge bomen, aan wier takken meisjes, oudere en jonge in trossen zich vastklemden . . . Bij de aankomst des konings weergalmden de bekkens (gamelan?) en klaroenen in accompagnement, alle mensen op de hoofdweg bukten in stil ontzag.
Mocht men dus Prapantja geloven, dan zou onder Hajam Woeroek ongeveer de hemel op aarde zijn neergedaald, doch hij was hofdichter en zulke lieden mag men een weinig overdrijving niet euvel duiden. Trouwens, Madjapahit was ook een grote, prachtige stad, waarvan de herinnering van Ambon tot Menangkabau bewaard bleef. Gelijk wij reeds schreven, is er van Madjapahit's glorie weinig meer te bekennen. Willen wij ons een denkbeeld vormen van een tempelcomplex uit Madjapahit's bloeitijd, dan moeten wij ons ten Noorden van Blitar naar *Panataran* begeven.
Daar, tegen de helling van de Keloed, zijn voldoende, nagenoeg gave monumenten en bouwvallen te zien, om met hulp, van wat wij op Bali kennen, te weten te komen, hoe het ongeveer moet geweest zijn.
Terwijl de grote complexen der Midden-Javaanse tempels, zoals de Tjandi Sewoe of de Tjandi Lara Djonggrang (Prambanan) regelmatig en symmetrisch zijn aangelegd en opgebouwd, is dat niet meer het geval bij de *Tjandi Panataran*, schijnbaar ordeloos liggen de verschillende, veelsoortige gebouwen, tempels, balé's, beelden, over een drietal achter elkaar gelegen pleinen verdeeld. Balische bezoekers voelen zich hier dadelijk thuis, omdat zoveel hen herinnert aan de tempelaanleg van hun eiland, en menen verschillende bouwvallen te herkennen.
Op de plaats waar bij hen de godenhuisjes staan verrijst de hoofdtempel, een terrassenbouw in drie lagen, die reeksen reliëfs bevat, o.a. een deel van het *Ramajana* verbeeldende, maar in een gans andere, meer wajangachtige stijl dan op de hoofdtempel van Prambanan.
In de middelste afdeling staat het beroemde *naga-* (=slangen) *tempeltje*, dat volgens de Balische tradities de bewaarplaats der goddelijke eigendommen zou moeten zijn, versierd met geweldige om het gebouwtje kronkelende slangen. Een nieuwere opvatting ziet er een plaats van afzondering en wijding voor de koning in.
In de eerste afdeling rijst het z.g. *jaartaltempeltje*, (1369), merkwaardig, omdat de Oudheidkundige Dienst er in geslaagd is, dit juweeltje van Oost-Javaanse bouwkunst tot de top toe te reconstrueren.
Dan zijn er ten slotte de wijde terrassen, die wel pendapa's zullen gedragen hebben, van welke men een als de *balé-agoeng* der Balische tempels, waar men vergaderingen

en slametans hield, heeft herkend. Het andere, rijk versierd met reliëfs, diende voor de uitstalling der offers.
Eindelijk, achter de tempel, buiten het eigenlijke complex, ligt een schilderachtig *badplaatsje*, uit de nadagen van Madjapahit, (1415) voorzien van Indonesische fabels, o.a. van de boze krokodil en de goedhartige, maar domme sapi (koe).
Er liggen nog vele tempelbouwvallen in Oost-Java, waarvan wij nog slechts willen noemen de *Tjandi Djaboeng* bij Kraksaän, welke de enige ronde tempel op Java is, prachtig getooid met reliëfs, uitgehakt in de rode baksteen, en de *Tjandi Djawi* bij Prigen, een heiligdom, dat aan Sjiwa en Boeddha tegelijk gewijd was, met een beeld van Sjiwa, „onbeschrijflijk prachtig" beneden, en een van Boeddha boven met een kroon, „die zijn wedergade niet heeft". Het laatste was echter van buiten af niet te zien, zodat de tempelopzichter eens zeer verbaasd was, toen hij een Boeddhistische monnik het Sjiwa-beeld zag vereren, naar hij meende. De eerbied was echter voor het beeld in de toren bedoeld. Thans is deze tempel door de Oudheidkundige Dienst onderzocht en zoveel mogelijk hersteld.

MADJAPAHIT'S ACHTERUITGANG, MALAKKA'S OPKOMST

(1389—1520)

> Daarom heeft ook Allah — geloofd zij de naam des Almachtigen — aan de Maleise vorsten de genade verleend, dat zij nooit hun Maleise onderdanen vernederen. En als een Vorst een zijner Maleise onderdanen vernedert, zo is dat een teken, dat zijn land de ondergang nabij is.
>
> *Sadjarah Malajoe II.*

Nadat Hajam Woeroek in 1389 overleden was, is het niet lang meer rustig in het grote rijk geweest.

De machtige vazallen begonnen Madjapahit's gezag drukkend te vinden. Zo lang een krachtig heerser de teugels van het bewind in handen hield, gehoorzaamden zij min of meer gewillig, doch wanneer zwakkelingen op de troon zaten, trachtten zij het zware juk af te schudden. In de eerste plaats natuurlijk zij, die veraf zaten, in de buitengewesten. Vooral was dit het geval,wanneer de koninklijke familie zelve door tweedracht verscheurd werd.

Hajam Woeroek werd n.l. opgevolgd door zijn neef en schoonzoon *Wikramawardhana*, (hij was met de dochter der hoofdvrouw gehuwd), doch een zoon uit een bijvrouw *Wiraboemi*, kreeg de Oosthoek. De eerste jaren hebben die twee elkaar nog kunnen verdragen, doch in het begin der 15e eeuw barstte de burgeroorlog uit, die als *Paregreg* bekend staat. Wel overwon Wikramawardhana en kon hij tot 1429 door blijven regeren, maar Madjapahit's gezag was zwaar geschokt.

Hoe verwoed de strijd geweest was, bewijzen wel de onaangename ervaringen, die een Chinees gezantschap opdeed. In China waren n.l. de Mongolen verdreven en sedert 1368 regeerde er weer een nationale dynastie, die der Mings. Zeven expedities zond keizer Yoeng-Lo (1403—24) en zijn opvolger naar de Zuidelijke zeeën, hetzij om handelsrelaties aan te knopen, hetzij om 's keizers gezag uit te breiden.

In 1405 was het Chinese gezantschap juist geland, toen de oorlog tussen de Javanen op zijn hevigst woedde. Terwijl de troepen van Wikramawardhana het marktplein binnendrongen, sloegen zij in de opwinding 170 man uit het gevolg der Chinezen dood. Wikramawardhana zond zijn verontschuldigingen naar Peking en de keizer berispte hem, legde een boete van 60.000 tail goud op, waarvan hij in 1408 een zesde deel betaald had. De rest schonk de keizer hem toen edelmoedig kwijt, daar de Javaan zijn goede wil had getoond.

De meeste tochten waren onder leiding van de hoveling *Tsjeng Ho*, die bij de Chinezen hier te lande zeer goed bekend is onder de naam van *Sam Po Toa Lang*. Zij noemen hem de eerste Chinees op Java en wijzen nog zijn huis, zijn graf enz. aan. In Semarang wordt nog jaarlijks een feest te zijner ere gevierd met een vrolijke optocht. Het is natuurlijk zeer moeilijk na te gaan, of alles, wat men over die *Sam Po* vertelt, betrouwbaar is, maar dat omtrent deze tijd, toen Madjapahit's roem taande, veel Chinezen hun geluk in de Archipel beproefd hebben, lijkt wel aannemelijk.

Zeker is het, dat Tsjeng Ho's expedities verschillende gewesten, die te voren schatting aan Madjapahit betaalden, er toe brachten hun tribuut voortaan naar Peking

te zenden, b.v. Noord-West Borneo. Een enkel gebied was nog wel zo voorzichtig om een tijd lang zowel aan Madjapahit als naar China bijdragen te sturen, doch ten slotte won het laatste het.

Zo brokkelde Madjapahit's gezag in de Buitengewesten gestadig af.

Met name moet dit het geval met *Sumatra* geweest zijn.

Wij zagen reeds, hoe koning Aditjawarman, als vazalvorst van Madjapahit zich in zijn officiële Sanskriet proclamaties weinig meer aan zijn opperheer liet gelegen liggen. Dit moet in toenemende mate het geval zijn geweest. Ofschoon het gezag van Aditjawarman en zijn nakomelingen nog enige eeuwen min of meer van kracht is gebleven, loochenden zij sedert de 16e eeuw hun Madjapahitse afkomst, en schreven die toe aan niemand minder dan aan Alexander de Grote, de in Oost en West vereerde Macedonische held: *Iskandar Doelkarnain*, gelijk hij hier te lande heet.

De Menangkabauers vertellen nu zelfs een verhaal, dat de naam van hun land moet verklaren, hetwelk allesbehalve vleiend is voor de Javanen van Madjapahit.

Het gaat over een strijd tussen beide volken, die beslist zou worden door een gevecht tussen een paar karbouwen. Die van Madjapahit hadden een grote strijdbuffel, de Sumatranen kozen een hongerig buffelkalf, welks kop zij van een ijzeren punt hadden voorzien. Door deze list behaalde de Menangkabause kampioen de overwinning (menang=overwinnen; kabau=karbouw).

Mogelijk dat ook de door de Bataks zo hoog vereerde *Si Singamangaradja*, wie allerlei toverkracht werd toegeschreven, afstamt van een Madjapahits gezaghebber.

Inmiddels had in het Noorden van Sumatra een nieuwe godsdienst zijn nog bescheiden intree gedaan, de Islam. Dit hangt samen met een verlegging van de handelsweg, die van de Middellandse Zee naar het Oosten voerde. Oudtijds ging de weg, langs welke de specerijen der Molukken Europa bereikten over Ceylon, Ormoes, Bagdad en de kuststeden van Syrië, waar de Italiaanse handelaars uit Genua en Venetië de kostbare koopwaar in ontvangst namen.

Gedurende de kruistochten was het handelsverkeer meermalen belemmerd, terwijl in 1258 Bagdad, de fabelachtige stad der Kaliefen, door de Mongolen geheel verwoest werd.

Dit was voor de handelaars aanleiding om deze route te mijden en een andere te kiezen; n.l. over *Egypte*, *Aden*, *Goedjarat*, met zijn gastvrije baai van *Cambaja*, die wel een 1000 schepen kon bevatten.

Op het einde der 13e eeuw hadden de Islamieten zich van deze streek meester gemaakt. Cambaja pronkte dan ook met schone moskeeën. In het begin der 15e eeuw werd Goedjarat een zelfstandig Islamietisch rijk met de hoofdstad Ahmedabad. Vanuit dit centrum ging de Islamietische propaganda verder en bereikte op het einde der 13e eeuw Noord-Sumatra, bij het begin der 15e Oost-Java en tegen het jaar 1500 de Molukken.

De eerste, die de aanwezigheid van de Islam op Sumatra in Europa bekend maakte, was de „Prins der Ontdekkingsreizigers", *Marco Polo*. Deze koene Venetiaan, sedert 1274 aan het hof van de reeds genoemde keizer Koebilai Khan vertoevende, werd in het jaar 1292 met een talrijk gezantschap medegezonden, dat een Mongoolse

prinses naar haar bruidegom in Perzië, waar de Mongolen ook een dynastie hadden, zou begeleiden. Op deze lange tocht deed Marco Polo ook *Perlak* (thans Peureula) op Sumatra aan, waarover hij in zijn reisboek het volgende verhaalt: „Dit koninkrijk wordt zoveel door de Moslimse kooplieden bezocht, dat zij de inboorlingen tot de wet van Moehammad hebben bekeerd; ik bedoel, alleen de lieden van de *stad*, want het volk in het binnenland leeft als beesten, eet mensenvlees, en alle andere soort van vlees, rein of onrein".

De bekering tot de Islam was er dus pas begonnen, wat onder meer blijkt uit het feit, dat in *Samoedra* nog een rijk en groot koning heerste, die een heiden was. Dat moet spoedig veranderd zijn, want thans vinden wij daar de grafsteen van een in 1297 overleden Islamietisch soeltan, *Malik al Saleh*.

Opvallend is de uitheemse oorsprong van de steen. Hij is vanuit *Cambaja*, in Goedjarat kant en klaar aangevoerd. Dit blijkt duidelijk uit de stijl. Bovendien heeft een dier Samoedrase grafstenen oorspronkelijk in een heidense tempel gezeten, wat bleek, toen men hem omdraaide en Hindoeïstische reliëffragmenten te voorschijn kwamen.

Hierdoor werd mede waarschijnlijk gemaakt, dat Indonesië zijn Islam niet rechtstreeks uit Arabië, maar uit Voor-Indië, en wel bijzonder uit Goedjarat heeft ontvangen. Dat hoeft ons niet te verbazen, daar de eerste brengers van deze godsdienst kooplieden waren, die de grote handelsweg van Kaïro naar de Molukken afreisden.

Nog eeuwen lang heeft de Indonesische Islam onder de invloed van Voor-Indië gestaan, tot het contact met het heilige land zelve, met Arabië, van groter betekenis werd.

Veel meer dan havenkoningen waren deze Moslimse vorstjes aan Sumatra's Noordkust niet. Het binnenland bleef onbekeerd en als het geen schatting betaalde, vijandig gezind.

De koning van Samoedra, kleinzoon van *Malik al Saleh* spreidde (als pas bekeerde?) een grote ijver in godsdienstzaken ten toon en had volgens Arabische getuigenissen, zijn hof op Voor-Indische wijze ingericht. Onder zijn hoge staatsdienaren bevonden zich Perzen. De rijksbestuurder werd zelfs emir genoemd. De uitheemse invloed was er dus vrij sterk.

Hij bezat voorts schepen, die op China voeren, van tijd tot tijd werd er een „heilige oorlog" gevoerd met de ongelovige binnenlanders, waar echter meer buit gemaakt werd, dan bekeerlingen.

In de 15e eeuw was het uit met Samoedra en speelde *Pasei*, dat aan de andere oever van de gelijknamige rivier gelegen was, de eerste viool. Het stond bekend om zijn uitvoer van kamfer. Later, in de 16e eeuw, is dit staatje in het grote rijk van Atjeh opgegaan.

Inmiddels was een andere haven Islamietisch geworden, die al de vorige de loef zou afsteken, t.w. *Malakka*.

Maleiers, gevlucht uit het door Gadjah Mada of eerder veroverde Toemasik (thans Singapore) hadden na enige tussenstations, zich op het einde der 14e eeuw bij de

heuvel van Malakka gevestigd. Ofschoon in vijandschap met Madjapahit levende, moet dit geheimzinnige oer-Malakka toch niet afkerig van de Hindoeïstische cultuur geweest zijn. De Maleise adel voert nog Sanskriet titels, enige Maleise rijkssierraden zijn in Hindoeïstische stijl, een Sumatraanse makara-monsterkop is bij de stad Malakka opgedolven. Gehuld in een zeer hoog gewaardeerde mythe bleef de herinnering aan het oude Maleise rijk Sjriwidjaja en de afstamming van de *Boekit Segoentang* (de berg Meroe genaamd) bewaard. De Hindoeïstische naam van de halfgod, die daar neerdaalde, werd de nieuwe Maleise vorst nog als een diep staatsgeheim in het oor gefluisterd.

De handelsmetropool begon nederig als pasar gelap (dievenmarkt), doch al spoedig nam de stad in aanzien toe. Aan de grote verkeersweg door straat Malakka had de scheepvaart een schuil-, pleister- en overlaadplaats hard nodig.

Ofschoon het voor Madjapahit niet meer hoefde te vrezen, — dat had in de 15e eeuw op zee afgedaan — duchtte het nog het meer nabijgelegen Siam, welks vazal het werd.

De eerste, duidelijk aanwijsbare vorst heette *Paramesjwara*, doch daar hij ook als *Iskandar Sjah* voorkomt, had hij wellicht de Islam omhelsd. Om van de Siamese opperheerschappij verlost te worden, zond hij een ambassade naar China, welke Malakka nederig opdroeg aan de Zoon des Hemels. In antwoord maakte deze de gelukzoeker — hij schijnt niet veel meer geweest te zijn — tot koning. Zijn onderhorigheid aan China deerde hem minder dan die aan de Siamezen. Peking was ver weg en Ajoedhia dicht bij. Bovendien was de keizer nooit veeleisend en spoedig tevreden met uiterlijk vertoon, mits men hem slechts als opperheer huldigde. In 1411 kwam de nieuwe koning zelve met zijn gezin in Peking, waar de keizer hem audiëntie verleende, met onderscheiding behandelde en met geschenken overlaadde. Malakka begon dus iets te betekenen. In 1414 stierf zijn eerste vorst, hoog bejaard. Zijn opvolger Moehammad Sakandar Sjah (1414—24) bezocht China tweemaal. De eerste keer om het overlijden van zijn vader te melden, de tweede om over de overlast der Siamezen te klagen.

Hij werd opgevolgd door *Moehammad Sjah*, die voor het eerst de Soeltanstitel voerde. Driemaal bezocht hij China. Later hebben de Maleiers ons deze huldigingsbezoeken trachten voor te stellen als bijzonder kranige stukjes, waarbij zij de Chinezen door hun ongelooflijke brutaliteit overbluften.

Ten einde de vorst van Malakka te imponeren had de keizer van China n.l. een schip vol naalden gezonden: ieder Chinees huisgezin zou daar één naald toe hebben bijgedragen. Als antwoord zond de Malakkaan de keizer een lading sago, waartoe ieder bewoner van Malakka een korrel zou geleverd hebben. Dit maakte zoveel indruk, dat de Zoon des Hemels besloot de Soeltan tot zijn schoonzoon te maken, door hem te laten trouwen met de prinses Hang-Li-po. Eerst toen zou de vorst van Malakka het woord „sembah" (=nederige groet) in zijn brieven aan de keizer gebruikt hebben, want hij was toch zijn schoonvader.

Twee dagen na de ontvangst van deze huldiging kreeg de keizer last van vreselijke

jeuk en witte vlekken op de huid. Een arts schreef deze kwaal toe aan de huldiging uit Malakka, en gaf als geneesmiddel het waswater van de Soeltan van Malakka voor inwendig gebruik. Alzo geschiedde en met succes, doch de keizer verbood voortaan alle huldigingen van Malakka voor zichzelf èn zijn opvolgers.

Soeltan *Moezaffar* Sjah is de eerste, die onder die naam in de Chinese annalen voorkomt: Soe-loe-tan Woe-ta-foe-na-sja. Hij regeerde van 1445 tot 1458. Ofschoon hij, om op de troon te komen, zijn stiefbroeder vermoordde, is hij toch een der belangrijkste Maleise soeltans. Onder hem begonnen de veroveringen. Er ontstond een nieuw Maleis rijk, bescheiden voortzetting van Sjriwidjaja. Hij zou reeds Pahang, Kampar en Indragiri bemachtigd hebben. De Siamezen versloeg hij te land en ter zee en naar China zond hij slechts gezanten. Persoonlijk trok hij er niet meer heen.

Zijn zoon, Soeltan *Mansoer* Sjah zette de uitbreidingspolitiek zijns vaders onvermoeid voort. Een indruk van zijn glorie geeft wel de beschrijving van het paleis, dat hij zich liet bouwen: een prachtig gebouw, 17 zuilenrijen groot, iedere zuil zo dik, dat een man ze juist kon omspannen, de afstand tussen iedere twee zuilen bedroeg 3 vadem. Het dak verhief zich in 7 verdiepingen; alle vensters waren beschilderd en verguld, alle balken rijk besneden; de spits van het dak was van rood glas, zodat zij als een karbonkel lichtte, wanneer de zon er op scheen. Rondom aan de wanden van het paleis waren grote spiegels aangebracht, waardoor de zonnestralen weerkaatst werden. . . De vloerbalken waren een el breed en één span 3 duim dik. De deurposten waren 2 el dik en 1 el breed en alle rijk besneden. Veertig deuren had het gebouw, alle verguld. Het dak was met koperen en tinnen platen gedekt. Het was een paleis, zoals toen geen andere vorst in de wereld bezat.

Helaas ging dit trotse bouwwerk spoedig in vlammen op. De Soeltan en de zijnen konden zich redden, maar de kostbare rijkssieraden gingen verloren. Doch geen nood! De Soeltan beval binnen een maand een nieuw paleis te laten bouwen. Ieder deel des rijks nam een stuk voor zijn rekening. Op tijd kwam het wonderwerk tot stand, dat het vroegere paleis nog zou overtroffen hebben. Aldus de Maleise kronieken (Sadjarah Malajoe), die de herinneringen aan deze gouden eeuw van Malakka bewaard hebben.

Toen Soeltan Mansoer Sjah het tijdelijke met het eeuwige zou verwisselen, riep hij zijn dienaren bijeen en beval zijn zoon in hun zorg aan. Zich tot deze wendende, drukte hij hem op het hart, dat het leven slechts een voorbereiding was voor de dood, en dat zijn onderdanen, de wortel, waardoor hij leefde, het eindoordeel over hem zouden uitspreken.

Des Soeltans grafsteen is de enige, die in Malakka aan de vernielzucht der Portugezen ontsnapt en thans in het Raffles-museum te Singapore te zien is.

In deze tijd valt ook het leven van de echt Maleise held *Hang Toeah*, bekend uit het nationale epos de *Hikajat Hang Toeah*, dat omstreeks het jaar 1700 moet vervaardigd zijn. Echter treffen we daar geen historie-getrouwe weergave in van 's mans heldendaden. Bezwaarlijk kan een tijdgenoot van Gadjah Mada (14e eeuw) tevens

nog de inneming van Malakka door de Nederlanders meemaken (1641). Maar in dit lange leven zien wij hem overal de eer van zijn land hooghouden, dapperheid en sluwheid parende aan vorstentrouw, zodat hij de ideaal-Maleier is, levend in de glansperiode van het rijk van Malakka.

De Maleiers beschouwen de regering van Mansoer's zoon, Soeltan *Ala'oe'd-din Sjah* (1477—±1488) als het hoogtepunt van Malakka's grootheid. Van zijn macht getuigt, dat zijn broeders als vazalvorsten over Pahang en Jeram regeerden, terwijl hij zijn zoon over Kampar aanstelde.

Volgens de Portugezen zou hij op aanstoken der gevangen vorsten van Pahang en Indragiri vergiftigd zijn, juist toen hij op het punt stond om als pelgrim naar Mekka te tijgen. De Maleise verhalen bewaren over zijn einde een bedenkelijk stilzwijgen.

Malakka's laatste vorst, de zoon van de vorige, Soeltan *Mahmoed* Sjah (in Malakka: 1488—1511; in Djohor: 1511—28) heeft een slechte naam achtergelaten. Hij zou zich aan tal van buitensporigheden hebben schuldig gemaakt. In regeringszaken ging weinig kracht van hem uit en het was daarom niet zo onverstandig van hem, dat hij deze aan zijn bekwamer dienaren overliet. Aan zijn kwaad gedrag wijten de Maleise kronieken de ondergang des rijks.

In 1509 verschenen de eerste Portugezen voor Malakka.

Wij zien dus, dat de opdringende Islam Noord-Sumatra eerst aan de Madjapahitse invloedssfeer onttrekt, dat het Moslimse Malakka vervolgens de taak van Sjriwidjaja aan de zeestraat overneemt en dat in het Sumatraanse binnenland de Menangkabauers zich geheel van Madjapahit los maken. Het op Toemasik's puinhopen gestichte Javaanse Singapoera heeft het blijkbaar niet lang volgehouden. Palembang, de zetel der vroegere zeekoningen, is voorlopig niet veel meer dan een Chinees zeeroversnest.

Dat nu opnieuw een Maleise staat zo krachtig deelneemt aan de interinsulaire handel, is van groot taalkundig belang geweest. Aanvankelijk moet Javaans nog gebruikelijk geweest zijn aan het hof in Malakka, doch spoedig krijgt Maleis de overhand en verbreidt zich langs de handelswegen door de ganse Archipel. Het wordt de lingua franca (handelstaal) der Indonesiërs en van hen, die met hen willen handel drijven. Ook na de val van het Maleise rijk is deze verspreiding van het Maleis voortgegaan. Deze expansie heeft de zuiverheid van het Maleis niet bepaald bevorderd.

Het rijk van Madjapahit schrompelde langzamerhand ineen, tot het over niet veel meer dan Java iets te zeggen had, en daarmede taande ook de macht van de Maharadja.

Zware rampen troffen vorst en volk: een groot aantal sterfgevallen in de koninklijke familie, een vulcanische uitbarsting, een hevige hongersnood, een tijd lang helemaal geen koning en dus anarchie.

Chinese berichtgevers schilderen ons de Javanen van die tijd als twistziek: iedere man droeg zijn kris met een greep van goud, rhinoceroshoorn of ivoor, en wel vanaf zijn derde jaar. Zij zijn dadelijk gereed om er mee te steken.

De huidige Javanen vertellen, dat Madjapahit na een zevendaagse veldtocht door

de Mohammedanen veroverd is en wel juist in het Javaanse jaar 1400 (A.D. 1478). Zij hebben er ook een z.g. tjandra sengkala op gemaakt, een jaartalspreuk, welke luidt: „Sirna hilang kartaning boemi" (verdwenen, verloren is de heerlijkheid des rijks). Elk woord heeft ook een eigen cijferwaarde en deze bedraagt voor de vier woorden resp.: 0 0 4 1, het welk 't bedoelde Saka-jaar in omgekeerde volgorde geeft.

Bij deze verovering van Madjapahit zou elk z.g. Islamprediker of wali zijn steentje bijgedragen en in het bijzonder de geestelijke heer van Giri zich onderscheiden hebben. Aan hem werd gedurende 40 dagen na de verovering het gezag over Madjapahit opgedragen. Dit is daarom des te wonderlijker, omdat de echte Girische overleveringen zulk een belangrijke rol aan hun hoog vereerde Soenan Praboe Satmata (gelijk hij bij hen heet) niet toekennen.

Vermoedelijk is daarom een misverstand in het spel. In 1478 is Madjapahit ingenomen, niet door Moslims, maar door de naburige Hindoeïstische vorst *Girindrawardhana* van Kediri, wiens vorstenhuis daar sedert 1437 al onafhankelijk was. Mogelijk dat de eerste vier letters van zijn naam de verwarring met de Girische priestervorst hebben veroorzaakt.

Integendeel schijnt een der laatste vorsten van Madjapahit, *Patih Oedara*, door de Islamieten in het nauw gedreven, nog in 1512 de vriendschap der Portugezen, die toen net in Malakka zaten, gezocht te hebben door de toezending van enige echt Javaanse geschenken: een gamelan en enige beschilderde doeken, dus: batiks. Vermoedelijk heeft het een paar jaar daarna alle betekenis verloren. De Portugese hulp zou waarschijnlijk toch te laat zijn gekomen.

Dat er uit de vervaltijd weinig grootse monumenten over zijn, behoeft geen verwondering te wekken.

Slechts tegen de berghellingen zijn ons enige merkwaardige bouwwerken bewaard gebleven. Zij zijn steeds minder Hindoeïstisch en meer Javaans.

In de eerste plaats de *Tjandi Soekoeh* op de Lawoe, als vele oud-Javaanse bergheiligdommen, langs trappen en door poorten bereikbaar. Het wonderlijkste is de hoofdtempel, die de vorm ener afgeknotte pyramide heeft, waarop een grote lingga moet gestaan hebben. Soortgelijke heiligdommen heeft men ook op de eilanden der Stille Zuidzee gevonden.

Van deze Tjandi is ook een groot beeld van een der Mahabharata-helden afkomstig, n.l. Bima, dat nu in de Solose Partini-tuin prijkt. In hem vereerde men de grote, onstuimige waarheidszoeker, wie ten slotte, na veel zwerven en strijden, door bemiddeling van *Dewa Roetji*, de waarheid van het Al-éne deelachtig werd: men moest het heelal in zich zelf zoeken, een echt pantheïstische gedachte dus.

Dit Dewa-Roetji-verhaal is tot op heden buitengewoon geliefd gebleven en in menig Javaans huis hangen de afbeeldingen van de grote Bima en de kleine Dewa Roetji. Het overige beeldhouwwerk op de Tjandi Soekoeh is wel levendig, maar boers en plat van uitvoering. Ook andere beelden vertonen achteruitgang, verstening. De voorgestelde goden (of koningen?) zien er stijf en doods als palen uit, vast omklemd door de eivormige Madjapahitse stralenkrans, doen ze in de verte denken

aan de voorouderbeelden op andere eilanden, b.v. Borneo. Het is de achteruitgaande kunst van een zinkend rijk.

Andere bergheiligdommen zijn de van altaren voorziene terrassen, die enige jaren geleden op de heilige berg *Penanggoengan* na een bosbrand van het kreupelhout in groten getale zichtbaar werden. Ze herinneren enigszins aan het grote heiligdom Besakih op Bali. Merkwaardig is, dat het jongste daar aangetroffen jaartal A.D. 1500 is, dus nog 22 jaar na de z.g. val van Madjapahit.

De Hindoe-Javaanse cultuur stierf niet. Op Java bleven volksdelen in Oost (de *Tenggerezen*) en West (*de Badoeis*) zich tot op de huidige dag tegen de Islam verzetten. Het Hindoeïstische rijkje *Balambangan* hield het vol tot het einde der 18e eeuw. Maar tot zeer rijke ontplooiing en grote originaliteit kwam de Hindoe-Javaanse cultuur op *Bali*, dat reeds sedert zijn verovering door Madjapahit in 1343 in nauwe cultuurgemeenschap met Java had gestaan. Daarheen spoedden zich na de Islamietische verovering opnieuw vele Javaanse cultuurdragers, Brahmanen en Ksatrija's. Daar wekt zij thans nog de bewonderende belangstelling der wereld.

DE WALI'S OP JAVA

(1400—1570)

„De strekking van de Mohammedaanse en Boeddha-godsdienst is geheel dezelfde, maar de voorschriften omtrent het ceremonieel zijn niet gelijk. Doch dat doet niet ter zake."

Brawidjaja tot Sajid Rachmat en Sajid Rachman van Tjempa i/d Babad Dipanagara.

Tijdens de bloei van het rijk Madjapahit en ook daarvoor waren er wel eens Islamietische kooplieden op Java geweest en hadden zelfs in de hofstand mogen wonen, waar de Hindoeïstische Javanen hen rustig hadden laten zitten, zo lang zij niet met de adat van dat rijk in botsing kwamen.

Zo vindt men als oudste Moslimse graf, de steen van Leran, die het jaartal 1082 draagt, terwijl op het terrein van Madjapahit zelve de grafstede der Islamietische *Poetri Tjampa,* gemalin van een der laatste Maharadja's wordt aangetroffen. Deze dame is nog steeds het onderwerp van vele Islamietische overleveringen.

De vorst van Madjapahit had zelfs Moslimse ambtenaren in zijn dienst, b.v. in de havensteden als sjabandars (havenmeesters), om de vreemdelingen geschikt te kunnen ontvangen.

In de 15e eeuw merken we voor het eerst een zekere uitbreiding van de Islam onder de bewoners op.

De Chinese Islamiet *Ma Hoean,* die als tolk-secretaris met Tsjeng Ho de Archipel bezocht had, schreef in 1416, dat er op Java drie soorten mensen waren: 1e de *Moslims,* die van het Westen gekomen zijn en zich hier gevestigd hebben, hun kleding en voedsel is schoon en netjes, 2e de *Chinezen* . . . die weggelopen zijn en zich hier gevestigd hebben, wat zij eten en gebruiken is ook heel mooi en velen hunner hebben de Islam aangenomen en nemen zijn voorschriften in acht. De 3e soort zijn de *inboorlingen,* die heel lelijk en vuil zijn. Zij lopen rond met ongekamde haren en blote voeten en geloven echt in duivels . . . Hun voedsel is erg vuil en slecht, zoals b.v. slangen, mieren en alle andere soorten insecten en wormen, die een ogenblik boven het vuur gehouden en gegeten worden; hun honden eten en slapen met hen samen . . .

Zien wij af van het ongunstig oordeel over de kinderen des lands, dan blijft de waardevolle mededeling over, dat de Islam blijkbaar pas zijn intocht had gedaan. De Moslims, kooplieden van buiten, hadden nog niemand anders kunnen bekeren dan enige Chinezen.

Wie waren nu die eerste predikers van de Islam?

De Javanen noemen hen gewoonlijk *wali's,* een afkorting van: wali oellah (hij, die Gode nabij staat) en wij zeggen meestal „Islampredikers", ofschoon men zich niet moet voorstellen, dat zij hun geloof door straatpredicaties trachtten te verkondigen en evenmin mag aannemen, dat hun Islam van ketterse smetten vrij was. De Javanen kennen hun namen, noemen een negental (al zijn het niet steeds dezelfde namen) en verhalen, dat zij wel eens samen kwamen in een kerkvergadering, om

Moskee van Demak Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

Moskee, minaret en school te Bantam

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

INDONESIË TIJDENS DE ISLAMISERING
Schaal 1: 22500.000
Patani
Pasé
Samoedra
Perlak
ATJEH
1295
Bataks
KEDAH
1414
MALAKKA
JOHOR
BRUNEI
1500
Bajaks
Sukadana
MENANG KABAU
1500
Indrapoera
PALEMBANG
Silebar
Lampong
BANDJERMASIN
Martapoera
MAKASSAR
1660
Buton
Moratai
Halmaheira
Djailolo
TERNATE
TIDORE
1435
Banjan
Hoamoal
Ceram
Boeroe
1500
Hitoe
Banda
Lijnen : verspreiding v/d Islam
Jaartallen : vestiging v/d Islam
BANTAM
PADJADJARAN
DEMAK
1500
Tjirebon
Soenda Kalapa
Batavia
1527
MATARAM
Bali
Lombok
GELGEL
Sumba
Sumbawa
Flores
Timor
Lampong
BANTAM
(Soerosoman)
Soenda Kalapa
(Djajakarta)
Poelosari
Pakoean
Badoeis
PADJADJARAN
Goen Djati
Tjeribon
1625
Oekoer
Soemedang
Galoeh
1595
Banjoemas
1586
Bagelen
Japara
Kalinjamat
1616
Pati
1616
Lasem
1616
DEMAK
Koedoes
Prawata
Semarang
Kadilangoe
Salatiga
Tingkir
Djipang
Toeban
1616
Oedjat
Grisee
1613
Giri
1633
Wirasaba
Arisbaja
Sampang
1624
Pamekasan
Soemenep
Soerabaja
1625
PADJANG
1618
MADJAPAHIT
Madioen
Kediri
SINGHAS
DEHANG
Panaroekan
Pasoeroean
1617
Panaraga
Tenggerezen
1614
Bali
GELGEL
BELAMBANGAN
1639
Rangging
K. Gede
Plered
Imagiri
Tembajat
MATARAM
JAVA
DE EERSTE ISLAMIETISCHE RIJKEN
Schaal 1: 5.800.000
Jaartallen: verovering door Mataram
Kraton

belangrijke staatkundige, doch vooral godsdienstige vraagstukken te bespreken. Zo eenvoudig is het echter niet gegaan, al was het alleen maar, dat de oudst vermelde wali in 1419 overleed en de jongste pas in 1570 dit tijdelijke zegende, zodat zij zeer bezwaarlijk tegelijkertijd in dezelfde kerkvergadering kunnen gezeten hebben.
De verhalen over hen, die talrijk zijn, moeten dan ook met grote voorzichtigheid gelezen worden. Het volgende schijnt omtrent hen wel vast te staan.

Verscheidene wali's waren *vreemdelingen* uit een ver land, uit het Westen, Sumatra of zelfs nog verder, voor de meeste Javanen totaal onbekend en dus geheimzinnig aantrekkelijk. Men luistert vaak aandachtiger naar een vreemde, die iets nieuws weet te vertellen, dan naar een door en door bekend landgenoot, die het oude herhaalt.
Men kan aannemen, dat de wali's hun leer in kleine kring, in gesprekken onder vier ogen hebben verkondigd, of wel, wanneer zij enige vorderingen gemaakt hadden, in scholen, gewoonlijk *madrasah's* geheten. Deze inrichtingen vonden vermoedelijk hun voorbeeld in de mandala's der Hindoe-Javanen en hun voortzetting in de latere pesantren's.
Sommige genoten een buitengewoon aanzien. Die te Giri werd zelfs door lieden uit de Molukken bezocht, zeker tot diep in de 17e eeuw.
Het waren geen moderne onderwijsinrichtingen met lesroosters, programma's, klassenindeling, inspecties en examens. De leerling, die gewoonlijk bij zijn vereerde meester aan huis huis woonde, werd door deze ingewijd als in een geheime leer. Zo ontstond tussen leermeester en leerling een band voor het leven. Het was een eer te behoren tot de discipelen van een bepaalde grote wijze.
Zo groot was de verering, die deze wijze mannen genoten, dat men hun wonderen toedichtte. Zij verrichtten die, dank zij hun bovennatuurlijke vermogens, spelenderwijze, meestal nadat zij zich door een langdurige voorbereiding, door *tapa*, voor hun heilig ambt bekwaam hadden gemaakt.
Zo veranderde Soenan Kalidjaga een klomp aarde in een brok goud en omgekeerd, alleen om de ongelovige regent van Semarang te overtuigen. Deze, op zijn beurt Soenan geworden, toverde rijst in zand om, ten einde enige leugenachtige rijstkooplui te straffen. De beide Soenans Giri en Bonang vermochten op zee te wandelen; Soenan Goenoeng Djati genas een melaatse vrouw, enz.

Geen wonder, dat de Javanen hun traditie getrouw, ook het stoffelijk overschot en het graf dezer heilige mannen plachten te vereren.
Dikwijls lagen deze graven op *heuvels*, waar de wijze vroeger zijn lessen had gegeven. Langs vele trappen en door fraaie poorten bereikte men het heilige graf. Ook dit is weer volgens oud-Javaans gebruik. Dat de Soenans Giri, Bajat en Goenoeng Djati op heuvels begraven lagen, blijkt reeds uit de namen van twee hunner. Boven deze graven werden klamboe's gehangen. Dan volgde een houten grafhuis, vaak met keurig snijwerk versierd. Daaromheen was weer een stenen grafhuis

Kraton

gebouwd. Zo vinden we het in veel gevallen, doch afwijkingen zijn mogelijk. Bij het grafhuis was soms een moskee; een pendapa voor de gewijde slametans, in gemeenschap met de heilige genoten; gespleten en gesloten poorten in oud-Javaanse trant; meestal een schilderachtig geheel. Regelmatig werden er bloemen en wierook geofferd, gebeden, gepreveld, slametans gehouden en . . . op grote schaal gebedeld, zoals bij alle bedevaartplaatsen ter wereld. De bewakers van het graf zijn meestal afstammelingen van de heilige en weten de belangstellende het een en ander over diens levensloop mede te delen.

Zelfs na hun dood blijven de heiligen soms doorgaan met wonderen doen. Toen men Soenan Bonang's lijk naar dat van zijn vader bij Soerabaja wilde vervoeren, hielden wind en golfslag het schip tegen, zodat men het maar in Toeban begroef, waar het nog ligt. Soenan Ampel's graf duldde geen enkele afdekking. Zodra men er een klein afdakje met klamboe boven aanbracht, vloog het in brand. Soenan Ampel ligt ook nu nog in de open lucht. Toen snoodaards Soenan Giri's eeuwige rust verstoorden, kwam er zo'n grote bijenzwerm uit zijn graf opstijgen, dat alle grafschenners werden doodgestoken (op één na, die de Islam omhelsde).

Zeer verwonderlijk is deze dodenverering, daar zij feitelijk in strijd is met de rechtzinnige Islam.

Ook is het een feit, dat een deel van de tovermacht der heiligen overgaat op hun nakomelingen. Het is een grote eer van zo'n heilig man af te stammen en zo ontstaan er befaamde „priester-geslachten", waarvan wij er enige in de Javaanse gegeschiedenis zullen ontmoeten.

Door al deze zaken vertoonden de Moslimse leraren grote overeenkomst met de wijzen en kluizenaars van de „djaman Boeda", (Boeddha-tijd), zoals men het noemt. Dank zij deze uiterlijke overeenstemming met de oude gewoonten, merkten de Hindoe-Javanen aanvankelijk weinig vreemds in deze nieuwlichters. Mochten hun lessen ook al enigszins afwijken van die der Brahmanen en heremieten, er waren al zoveel secten, die naar de algemene overtuiging toch langs verschillende wegen hetzelfde doel nastreefden, dat er gerust nog eentje bij kon. Tegen een nieuwe richting van overzee was in beginsel geen ernstig bezwaar.

Zij zagen de nieuwe leer eenvoudig voor een bijzonder soort toverij aan (waar in sommige gevallen wel reden toe geweest zal zijn), gelijksoortig aan de hunne, waarmede men macht kon verwerven en uitoefenen. Hoe meer macht, des te beter!

Het is dus begrijpelijk, dat de wali's niet alléén met grote *verdraagzaamheid*, maar zelfs met een zekere onderscheiding door de Hindoe-Javanen behandeld werden.

Sommigen meenden zelfs, dat er tussen hetgeen zij van hun Hindoeïstische wijzen en priesters vernomen hadden en de nieuwe leer van overzee, in de grond niet zoveel verschil was. Eigenlijk *waren beide hetzelfde*, alleen de woorden en vormen verschilden enigszins. Toen Soenan Ampel, neef van de reeds vermelde Poetri Tjampa, aan het hof van Madjapahit kwam, werd hij door de Vorst allerminzaamst ontvangen. Na een godsdienstig tweegesprek moest laatstgenoemde toegeven, dat toch feitelijk beide godsdiensten hetzelfde leerden, slechts de voorschriften waren wat anders.

En toen de laatste der Pandawa's, Joedistira, vertegenwoordiger van het stervende heidendom, de vermaarde Soenan Kalidjaga ontmoette, maakte deze de verstokte heiden duidelijk, dat zijn onbegrepen wonderboek, de *Serat Kalimasada* (feitelijk Kali of Doerga's grote genees- of tovermiddel), eigenlijk hetzelfde was als de Kalimat Sjahada (= formulier der Moslimse geloofsbelijdenis). De Javanen zijn dol op dergelijke woordspelingen.

Evenwel, hoezeer de wali's zich ook in uiterlijke vormen bij hun omgeving aanpasten, rotsvast waren zij er van overtuigd, dat ze *iets nieuws* brachten en dat tussen dat nieuwe en het oude ingrijpende verschillen bestonden. Zo is nu eenmaal de Islam, waar zij ook voorkomt, sterk zelfbewust.
Hoe verbasterd ook bij tijden hun onderwijs moge geweest zijn, in ieder geval zal er in zijn voorgekomen, dat er *één God, Allah* bestond, die alles had geschapen en beheerste en aan wie men zich moest overgeven en *onderwerpen*. Dit laatste zit al in het woordje Islam.
Deze God was ook de *enige God; geen gezel* had hij. Daarom was het godslasterlijk, wanneer een mens zich zelf God noemde, zoals de Javaanse vorsten plachten te doen. Alle mensen waren voor Allah gelijk, zelfs de koningen. Daarom maakten zij bij hun onderwijs geen verschil tussen de kasten, doch openbaarden hun wijsheid aan iedereen. Hun leer was voor alle volken, dus internationaal.
Die God schreef bij monde van Zijn Profeet, een eenvoudige eredienst voor, o.a. het aanvaarden en opzeggen van de geloofsbelijdenis (de „twee woorden") en enige formuliergebeden, die elke Moslim verplicht is vijf maal daags onder het uitvoeren van zekere gebaren en houdingen (staan, buigen, knielen enz.) uit te spreken (de salat). Voorts de vasten in de maand *Ramadhan*, de pelgrimstocht naar *Mekka* en bijdragen. Dit noemt men de vijf zuilen van de Islam.
Deze leer kwam dus in botsing met de Hindoe-Javaanse gedachte van de goddelijkheid der vorsten en de indeling der kasten. Vooral het eerste moest op de duur aanstoot geven. Geen wonder dan ook, dat een zekere overlevering de wali's óók ziet als grote kampioenen vóór de waarheid en tegen de leugen. In hun strijd tegen de valse leringen der Hindoeïstische wijzen en priesters, waren zij onvermoeid. Als zij de zege behaalden, was er van verdraagzaamheid geen sprake meer, maar was het met het heidendom gedaan.
Echter, geen zuiver geestelijke wapenen hanteerden zij menigmaal, doch wapentuig, van bedenkelijk allooi, t.w. *toverpraktijken*. En daar de Islamietische wondermannen béter konden toveren dan hun Hindoeïstische tegenstanders, over de sterkst werkende spreuken, ja zelfs over een heel boek vol krachtige woorden, de *Koran* beschikten, behaalden zij in de regel dan ook gemakkelijke en glansrijke overwinningen, aldus de volksoverlevering. Welke heidense tovenaar zou ook opgewassen zijn tegen de kracht der woorden, dat Allah alleen God en Mohammed zijn Profeet is? Veranderden deze niet Soenan Geseng's palmsuiker in louter goud? In deze toverij der wali's zien wij dus weer een zich aanpassen bij de Javaanse omgeving.
Daar deze ilmoe of wetenschap de overwinning behaalde, volgden de meesten haar

en noemden zich Islamieten, ook al zouden zij het in onze ogen maar half zijn. Zij zagen de Islam niet zo zeer aan voor een onderwerping aan Allah en zijn Gezant, als wel voor een nieuw soort krachtiger, maar ook aantrekkelijker toverij, onder welks bescherming zij zich gaarne stelden.

Men weet daarom heel wat te verhalen over de *wedstrijden* tussen wali's en Hindoeïstische kluizenaars, een soort van magische tweegevechten, waarbij de oudere partij het regelmatig tegen de jongere moest afleggen.

Zo gaat Soenan Bajat met een heidens tovenaar een wedstrijd aan in de verdwijnkunde. Daarbij verstopt hij zich tussen de wenkbrauwen van zijn tegenstander, zonder dat deze er erg in heeft. De overblufte heiden wordt natuurlijk dadelijk Islamiet.

Terwijl Hindoeïstische Javanen zich vrij lauw toonden, spreidden de wali's en hun aanhang een opmerkelijke activiteit ten toon. Daarom maakten de laatsten vorderingen, terwijl het Hindoeïsme op Java achteruitging. Later hebben Javanen, die met het heidense verleden sympathiseerden, de Islamieten verweten, hun verdraagzaamheid met intolerantie te hebben beantwoord. Met de zelfbewustheid, hun godsdienst eigen, hadden dezen echter in die tegemoetkoming een hulde en erkenning gezien.

Op de duur ontging het de Hindoeïsten niet, dat deze nieuwe tovenaars heel wat anders brachten dan die van de oude tijd, dat hun nieuwe leer het geloof in de goddelijkheid der Hindoeïstische vorsten langzamerhand moest ondermijnen, niet alleen bij de grote vazallen maar ook bij het lagere volk. Ook was de oude gewoonte om de hoogste wijsheid slechts voor de hoogste drie kasten te bestemmen, lijnrecht in strijd met die der nieuwlichters, welke hun boodschap aan iedereen brachten.

Daardoor zouden de onderdanen niet alleen hun eerbied voor de goddelijke koningen verliezen, maar zou ook hun geloof in de juistheid der kastenindeling geschokt worden. Hoe zouden de onderhorigen nog willen gehoorzamen, na de ontdekking, dat hun vorst geen ontzag eisende godheid was, doch slechts een gewoon mens als iedereen? Hoe zouden zij nog langer de billijkheid van het kastenstelsel erkennen, na de openbaring van de algemene gelijkheid der gelovigen?

De Islam dreigte dus zowel een staatkundige als een maatschappelijke omwenteling voor te bereiden.

Het dreigende onheil diende afgeweerd te worden en de Hindoeïsten hebben werkelijk enige gewelddadige pogingen gedaan om de Islam op Java te vernietigen, of ten minste zijn voortgang te stuiten. Deze aanvallen mislukten; het Hindoeïsme was ten dode opgeschreven.

Echter niet geheel. De Islam kon slechts zegevieren door enigszins aan de wensen der Javanen tegemoet te komen. Belangrijke delen van het Hindoeïsme en van wat daaraan was voorafgegaan, bleven gespaard. De overlevering verdedigt deze concessies. Toen de eerste Moslimse vorst van Demak, Raden Patah, als *Hadji* gekleed, op de Javaanse troon wilde plaats nemen, werd hij telkens ziek of verloor het bewustzijn. Toen hij echter zich tooide met het Javaanse vorstelijke hoofddeksel en de oorversiersels (soempings), gebeurden er geen ongelukken meer.

De *Garebegs* in de Vorstenlanden zijn vermoedelijk een feest, waarbij de geesten

der voorouders worden opgeroepen, en hetwelk zeker op Vóór-Hindoeïstische gebruiken teruggaat. Toch is het, zij het enigszins in Islamietisch kleed gestoken, in stand gebleven.

Maar het blijft merkwaardig, dat daarbij een week lang op het moskee-erf een gewijde *gamelan* zijn tonen laat horen, terwijl de Mohammedaanse eredienst volstrekte stilte eist. Men voert aan, dat deze muziek oorspronkelijk de bedoeling had, de nog wat trage gelovigen naar de moskee te lokken, wat duidelijk een praatje voor de vaak is. Eigenlijk moeten deze gamelanklanken de voorouderlijke geesten oproepen om deel te nemen aan de gemeenschappelijke maaltijd met de levenden.

Zelfs de *moskee* op Java ziet er anders uit dan in Arabië. Zij heeft een ruime voorgalerij (soerambi), waar een grote trom (bedoeg) hangt, die de gelovigen tot het gebed helpt oproepen. De bedoeg komt vrijwel overal in de Archipel voor en zal wel in verband staan met de grote belangstelling, die de Indonesiërs van oudsher (men denke slechts aan de voorhistorische bronzen keteltrommen), voor trommels koesterden, maar de soerambi beperkt zich in hoofdzaak tot Midden- en Oost-Java, wordt nog wel in West-Java gevonden, maar is kennelijk geïmporteerd. Buiten Java komt hij, bij mijn weten weinig of niet voor. Misschien is de soerambi oorspronkelijk een bale agoeng (langwerpig afdak) geweest, bestemd voor het houden van sedekah's of maaltijden, welke al gauw bij de Javanen een heel andere betekenis kregen dan bij de Arabieren. Was het houden van een sedekah volgens de Mohammedanen een verdienstelijk werk wegens de stoffelijke en geestelijke weldaad, die men zijn gasten bewees door het aanbieden van smakelijke spijzen met koranreciet, de Javanen zien vaak in deze slametans een poging om met de overledenen in contact te komen en houden ze daarom soms op kerkhoven.

De dodenverering is dan ook onder de Islam ongestoord doorgegaan en stellig is menig Moslims heiligengraf niet de laatste rustplaats van een aanhanger van de Profeet, doch gaat tot in vóór-historische tijden terug.

De oudste moskeeën misten, behalve een soerambi, ook meestal een minaret (menara). Een der eerste is die van *Koedoes*, nog geheel in Hindoe-Javaanse trant gebouwd, naar het model van de huidige Balische tromtorens opgericht.

Ook waren de moskeeën, bijzonder die in de hoofdplaatsen, méér verdiepingen rijk dan tegenwoordig, hadden de torenvorm en waren wellicht minder bedoeld als verzamelplaats der gelovigen, dan als plekken van openbaring van Allah.

Door lager en breder te worden, beantwoorden de tegenwoordige moskeeën meer aan het eerst genoemde doel. Ten slotte hebben we in de Vorstenlanden nog een aantal moskeeën, die in het water liggen, waarvan er vroeger meer waren (vgl. hiermede de Tjandi Djawi). Ook de *wajang* in zijn verschillende vormen, bleef in zwang, hoe heidens de oorsprong en strekking ook moge zijn. De strenge vromen (kaoem poetih=de witten) plegen er zich dan ook niet heen te begeven. De traditie kent zelfs aan verschillende grote voormannen van de Islam op Java ingrijpende bemoeienis met de wajangvertoningen toe.

In het geheim bloeide de *ketterse mystiek*, die de eenheid Gods en der mensen

leerde: de *kawoela* (dienaar) was gelijk aan de *Goesti* (Heer). Deze kawoela-Goesti-leer wordt nog druk aangehangen.
Het eerst zou *Sjech Siti Djenar* (zelf een wali), haar verkondigd hebben. Merkwaardigerwijze verhaalt de overlevering, dat zijn collega's deze gevaarlijke leer op zich zelf niet afkeurden, doch wel de overhaaste wijze, waarop onze wali haar aan Jan en alleman verteld en nog erger gedemonstreerd had door openlijke verachting van de Wet.
Hij werd nu veroordeeld en wel tot de brandstapel, doch schreef te midden der vlammen een gedicht, waarin het volgende voorkwam:
Doch ik heb gehoord, toen ik nog een kleine jongen was, dat men géén Moeslim is door de sembajang (het gebed), géén Moeslim door doen en laten, géén Moeslim door vasten, géén Moeslim door kleed, géén Moeslim door hoofddoek. Ik hoorde, dat het zeer moeilijk is, Moeslim te zijn, en zeker ook is men het niet door het verwerpen van het verbodene en het verkiezen van het geoorloofde.
Doch genoeg over deze ketterse richtingen in de Islam, welke vooral op Java een vruchtbare bodem vonden.

WALI'S VAN DE OOSTHOEK

(1489—1520)

> **Maar hoe ook de ondergang van het groote rijk is geweest, den laatsten stoot zijner ineenstorting hebben zeker wel deze dweepende, krachtige priestervorsten met de ontzagwekkendheid hunner donkere starre oogen en het imperatieve gebaar hunner donkere, pezige handen gegeven.**
>
> *Louis Couperus: Oostwaarts.*

De oudste wali's van Java vinden wij in het Oosten. Dit behoeft ons niet te verbazen. De Islam volgde de handel en deze was, ook toen het rijk van Madjapahit ten ondergang neigde, nog sterk geconcentreerd in de handelsplaatsen om en bij die hofstad, zoals Toeban, Gresik en Soerabaja.

Over de eerste wali *Malik Ibrahim* horen wij niet veel meer dan wij uit het opschrift van zijn marmeren grafzerk op de pasarean (=begraafplaats) te Gresik leren. Het luidt (beknopt): „Dit is het graf van den begenadigden . . . Malik Ibrahim, den rechtgelovigen . . . Overleden op Maandag, de 2e dag der maand Rabioe'l-awal in het (Moslimse) jaar 822" (met veel lofprijzingen en wensen voor de dode, welke wij kortheidshalve overslaan). Dit komt overeen met het Christelijke jaar 1419, waarin wij, blijkens de mededeling van de Chinees Ma Hoean, nog niet op een sterke Islamering behoeven te rekenen. Malik Ibrahim in de volksmond de „Westerling" genoemd — men zag hem dus nog duidelijk als een vreemdeling — was vermoedelijk een Perzisch koopman uit Goedjarat, die nog zó weinig ingeburgerd was op Java, dat men zijn grafsteen uit zijn land van herkomst liet komen, evenals de vorstjes aan Sumatra's Noordkust gedaan hadden.

Of hij hier als werver voor de Islam is opgetreden en of hij als zodanig succes heeft gehad, valt niet met zekerheid te zeggen. Zelfs de overlevering is omtrent het doen en laten van deze eerste der wali's zeer karig in haar mededelingen.

Anders is dit met de tweede, grote wali, *Raden Rahmat*, alias *Soenan Ampel*, die vermoedelijk in het midden der 15e eeuw optrad. De laatstgenoemde naam dankt hij aan zijn woonplaats, de wijk *Ampel Denta*, thans de Arabische kamp van Soerabaja, waar zijn graf nog grote verering geniet. De overlevering schildert hem als een zeer eerbiedwaardige, hoogbejaarde verschijning, die in genoemde wijk een schare toegewijde leerlingen om zich heen verzamelde. Hij was dus de stichter van een madrasah of godsdienstschool.

Hij zou de neef van de raadselachtige Poetri Tjampa, de Moslimse gemalin van een der laatste Madjapahitse vorsten geweest zijn, wier grafstede op het terrein van de verdwenen hoofdstad aangewezen wordt. Hij zelf huwde met Njai Ageng Manilla, uit de familie der Toebanse strandgouverneurs. Hij zal zich dus in deftige kringen bewogen hebben. Bovendien waren huwelijksbanden, zoals nu nog, zeer bevorderlijk voor de uitbreiding van de Islam, aangezien geen Moslim duldde, dat zijn heidense echtgenote bij haar dwaling volhardde. Zij moest de Islam omhelzen.

Zijn buitenlandse afkomst bleek nog duidelijk uit het feit, dat hij steeds in een buurt

heeft gewoond, welke nu nog de vreemdelingenwijk is, n.l. de Arabische kamp, toentertijd buiten de Inheemse wijken en het bestuursmiddelpunt ten Zuiden van de aloen-aloen, de „Kraton", aan de mond van de Kali Mas gelegen. Het moet als een concessie ten aanzien van de orthodoxie beschouwd worden, dat hij bij de moskee begraven mocht worden, maar hij is daarentegen de enigste der wali's, die geen grafhuis boven zijn stoffelijk overschot zag opgericht. Reeds ds Valentijn viel dit op in 1706, toen hem verteld werd, dat zelfs een boven zijn graf gespannen klamboe of gordijn in vlammen opging.

Zijn dood moet in het jaar 1481 hebben plaats gevonden, wat zeer wel mogelijk lijkt. Hij kon tevreden op zijn voltooid levenswerk terugzien. De overlevering laat een schare van leerlingen, w.o. verscheidene wali's, zich om zijn sterfbed verenigen.

Twee zijner zonen, de Soenans *Dradjat* en *Bonang*, (die zich later in Toeban vestigde) brachten het ook tot wali, doch de meeste roem behaalde een zijner leerlingen, *Soenan Giri.*

Volgens de overlevering is hij de pleegzoon ener rijke weduwe, *Njai Gede Pinatih*, die hem als kind had aangenomen, toen hij, in een ijzeren kist gesloten, over zee was komen aandrijven.

Over zijn afkomst doet men het volgende verhaal:

Zijn vader is *Maulana Iskak*, die de dochter van de vorst van Balambangan op wonderbaarlijke wijze van een ernstige ziekte geneest. Gelijk het in de sprookjes steeds het geval is, mag hij daarop de prinses huwen, doch aangezien haar vader volstandig weigert de Islam te aanvaarden, keert Iskak ontstemd naar Malakka terug. Wanneer enige tijd later de prinses van een welgeschapen zoon bevalt, is diens grootvader zo vertoornd over zijn ongewenste verschijning, dat hij hem in de reeds vermelde kist laat opsluiten en in zee gooien. Gelukkig blijft de kist drijven en wordt door een schipper, in dienst van Njai Gede Pinatih, die een handelaarster is, opgevist en naar Gresik gebracht. De rijke koopvrouw aanvaardt het wicht als haar zoon.

Wanneer haar pleegzoon de 11-jarige leeftijd bereikt heeft, wordt hij ter lering naar Soenan Ampel gestuurd. Daar blijkt reeds zijn roeping, zich uitend in een lichtglans, die 's nachts van de in de moskee slapende jongeling uitstraalt. Daar sluit hij ook vriendschap met des Soenans zoon, de latere Soenan Bonang. Zijn naam luidt dan *Raden Pakoe.*

Beiden besluiten, na bij Soenan Ampel volleerd te zijn geworden, naar Mekka te reizen, doch zij brengen het niet verder dan Malakka, waar zij Maulana Iskak ontmoeten. Deze is natuurlijk zeer verheugd zijn zoon te zien, onderwijst hem in nog meer geheimen van de Islam, doch ontraadt de jongelingen ten sterkste de reis naar Mekka voort te zetten. De tocht naar Malakka is reeds voldoende. Raden Pakoe krijgt dan de naam van *Praboe Satmata.*

Rijker aan geestelijke schatten keren beiden naar Java terug, echter niet zonder het verrichten van enige mirakelen, als het wandelen over de zee. Soenan Bonang vestigt zich nu in Toeban, waar hij bestemd is om de grote heilige te worden, terwijl Praboe Satmata weer Gresik opzoekt. Slechts korte tijd houdt hij zich daar met de koop-

handel zijner pleegmoeder onledig. Ofschoon dit laag bij de grondse bedrijf van allerlei wonderen vergezeld gaat, wendt hij zich toch spoedig tot een verhevener bezigheid: tapa.
Veertig dagen en nachten verblijft hij in het kreng van een dode karbouw. Na afloop gevoelt hij begrijpelijkerwijze lust om zich te baden en bij gebrek aan water, doet hij in een nog daarnaar genoemde dessa, een bron ontspringen.
Na deze reizen en beproevingen is het ogenblik voor Praboe Satmata gekomen, om zich aan de wereld te openbaren. Hij vestigt zich op de berg (Sanskriet: giri) bij Gresik en wordt de eerste der befaamde *Soenans van Giri*. Op die heuvel moet zelfs iets als een kraton gesticht zijn, want men spreekt er van *Giri Kedaton*. Het belangrijkste is er natuurlijk de moskee. Het wordt een madrasah, een godsdienstschool. Leerlingen stromen van alle kanten toe, zelfs vanuit de Molukken. Tal van gebieden ten Oosten van Gresik, beroemen er zich op, vanuit Giri tot de Islam bekeerd te zijn, b.v. Madoera en Lombok, Makassar, Hitoe en Ternate.
Tijdens Soenan Giri's leven hebben de lieden van Madjapahit getracht met geweld de opdringende stroom van de Islam tegen te houden. Zo zouden deze, terwijl de heilige bezig was met het schrijven van een stichtelijke kitab (vroom boek) met een kalam (pen), onverhoeds zijn studeercel zijn binnengedrongen. Zonder aarzelen werpt de toverkrachtige man hun de kalam toe, die in een kris verandert en geweldig begint te draaien, te wervelen (moenjeng), en, dat spreekt wel vanzelf, alle kafirs (ongelovigen) doorsteekt. Deze heilige kris, sedert *Kalam-moenjeng* geheten, wordt voortaan als een poesaka (heilig erfstuk) te Giri bewaard.
Na zijn dood wordt de eerste Soenan van Giri in een schitterend praalgraf op de berg van Giri begraven, waarheen nu nog duizenden pelgrims trekken. Onder zijn opvolger is zijn rust door de Hindoe-Javanen verstoord. Zij hebben daarbij meer succes dan de eerste keer. De heilige berg moet door de Islamieten ontruimd worden en de aanvallers randen zelfs het graf van de eerste Soenan aan. Reeds hebben zij het rek bereikt, dat in plaats van een doodkist, het lijk van de vrome bedekt, als een bijenzwerm uit het graf te voorschijn schiet. De grafschenders worden onbarmhartig gestoken en nemen de vlucht. IJdele poging: Allen komen om, op één na, die zich tijdig bekeert.
Het is niet eenvoudig vast te stellen, wat er in deze heiligenlegenden historie, wat verdichting is. Vast staat in ieder geval, dat zij, zonder de grote geestelijke betekenis van deze heiligen nimmer ontstaan zouden zijn.
Aan de komst van de Islam langs de weg des handels, herinnert ongetwijfeld de mededeling, dat Soenan Giri het pleegkind van een koopvrouw en zelf ook een tijdje handelaar was. Ook Malakka, het grote Islamietische handelscentrum, speelt een belangrijke rol in het verhaal.
Was Raden Rahmat nog maar prediker in de vreemdelingenwijk geweest, deze eerste priestervorst van Giri leraarde, gelijk de vroegere, Hindoeïstische wijzen, reeds vanaf een heuvel en werd er ook begraven. Hij is dus al heel wat Javaanser dan zijn leermeester, immers, bergheiligdommen zijn oud-Indonesisch, evenals berggraven. Wel was het altijd een hoge eer geweest, afstammeling van een wali te heten. In de

roem der voorouders deelde ook de minder uitblinkende afstammeling. Maar nergens bleef een waligeslacht zó lang en zó zeer in ere en van een dergelijke invloed als het Girische. De aanwezigheid van de drukbezochte madrasah moet dit in de hand hebben gewerkt. Tot ver in de 17e eeuw bezochten zonen van orangkaja's (voornamen) uit de Molukken haar. Brieven van de „Radja boekit" (Vorst van de Berg), zoals zij de priestervorst noemden, werden op Hitoe met muziek en saluutschoten begroet en ingehaald, daarna plechtig in de moskee voorgelezen. Djimats, uit Giri afkomstig, waren hoog in tel. Bovendien was de staatkundige rol dier priestervorsten belangrijk. Het gezag, dat aan de Madjapahitse heerser ontglipte, scheen hun ten deel gevallen. Hun stem bij de verheffing van koningen woog zwaar. Zij werden bij regeringsveranderingen geraadpleegd. Bijna waren ze dus koningmakers. In dit opzicht stemmen trouwens alle wali's min of meer met die van Giri overeen, ofschoon de macht en het aanzien dezer laatsten in omvang en langdurigheid het verre van die der anderen wonnen.
De majesteit, die de Hindoeïstische Maharadja's hadden verloren, was op de getulbande hoofden der wali's neergedaald.

Bij het begin der 16e eeuw was het werk dier wali's ook aan buitenlanders duidelijk geworden. In 1514 schreef de Portugese gouverneur van Malakka aan zijn koning: „Java is een groot eiland. Het heeft twee kafir-vorsten: de een heet koning van Soenda (d.i. die van Padjadjaran), de ander koning van Java (n.l. van Madjapahit). De zeestranden zijn van *Moren*, en wel erg machtige, grote kooplui en heren noemen zich *gouverneurs*. Ze hebben veel jonken, grote overvloed (van eetwaren?). Ze hadden altijd handel met Malakka. Enigen hunner zijn onze vrienden; de anderen kunnen wel niet minder doen".
De Hindoeïstische rijken Madjapahit en Padjadjaran bestaan dus nog, maar de stranden hebben zich van hen losgemaakt. Het zijn Moslimse strandheren, die het bovennatuurlijke gezag van de binnenlandse Maharadja verwerpende, zich ook aan diens wereldlijk gezag onttrekken, onafhankelijk worden. Wat hierbij de doorslag gegeven heeft, de begeerte naar zelfstandigheid of de Islamietische geloofsovertuiging, vermag het historisch onderzoek niet meer uit te maken.
Nog enige tientallen van jaren en het laatste Hindoeïstische rijk viel de Moslimse veroveraars in handen.

DE SOELTANS VAN DEMAK

(±1500—1546)

> **Maar weet,.. als de moskee van Demak en de heilige graven van Adi-Langoe er nog maar zijn, want van de Javaanse poesaka's zijn alleen die twee onmisbaar.**
> *Babad Tanah Djawi.*

De onderhorige vorsten van Madjapahit zagen het verzwakken van die grootheid met vreugde. Terwijl zij de Islam beleden, maakten zij zich van de macht in hun gebied meester en stichtten onafhankelijke staatjes. Het grote rijk viel uiteen, daar geen kracht het meer samen hield, doch niet plotseling. Geleidelijk aan verdween Madjapahit's invloed. Na 1522 zwijgen de berichten over de eens zo roemrijke stad. De plaats werd verlaten, leeggehaald door de omwonenden; men vond er slechts bouwvallen. Maar de herinnering bleef bij het volk leven tot op de huidige dag.

Zou Madjapahit een opvolger krijgen?

In een gebied, dat tot dusver nog weinig van zich had laten horen, n.l. de streek ten Zuiden van het Moeria-gebergte, moet zich omstreeks 1500 een ondernemend persoon gevestigd hebben, die ons bekend is als *Raden Patah*. De latere overleveringen konden wel niet minder doen, dan hem een afstamming uit Madjapahit toeschrijven, maar het is waarschijnlijker, dat hij uit Palembang afkomstig was, waarmede hij later zulke goede relaties blijkt te hebben. Ook stroomde er waarschijnlijk Chinees bloed door zijn aderen, wat de overlevering ons stellig verzekert en de aanwezigheid van een Chinezenkolonie in Palembang sedert het eerste kwart der 15e eeuw zeer aannemelijk maakt.

In dit nog woeste gebied, *Bintara* geheten, waarover hij namens de vorst van Madjapahit het bewind voerde, stichtte Raden Patah een kraton, *Demak*. Dit wordt het middelpunt van een nieuw rijk, dat de heerschappij over geheel Java en ook daarbuiten heeft nagestreefd.

De traditie schildert hem ons als de lieveling der wali's, die hem als oppervorst zouden erkend en gehuldigd hebben. Dus alweer de verheffing door „priesters" gelijk in de Hindoe-Javaanse tijd. Aan deze Raden Patah wordt ook de stichting der wijdvermaarde moskee van Demak toegeschreven. Ofschoon herhaaldelijk verbouwd en uitgebreid draagt dit bedehuis toch nog sporen van vroegere pracht en grootheid.

Daar is b.v. het viertal machtige houten zuilen, dat, ofschoon uit talrijke met ijzeren banden omklemde kleine stukken hout samengesteld, toch door alle verdiepingen van de moskee heendringt en het dak bereikt. De wijde soerambi is opvallend door de acht fraai gesneden pilaren, die uit Madjapahit afkomstig heten. Dan is er een prachtige oude mimbar (preekstoel), in oud-Javaanse stijl, welke onder een klamboe (gordijn) bewaard wordt. Verder nog vele mooie stukken houtsnijwerk en in de muren gemetseld porselein. Naast de moskee liggen de graven der soeltans van Demak.

Natuurlijk doet over deze moskee menige legende de ronde. Hier zouden de wali's hun kerkvergaderingen gehouden hebben, ja, zelfs eigenhandig aan de bouw hebben medegewerkt. Aan Soenan Kalidjaga, niet ver van Demak begraven, wordt daarbij een bijzondere rol toegekend. Hij zou een zuil uit overgeschoten spaanders hebben samengesteld, ten bewijze waarvan door de djoeroekoentji (moskeebewaarder) naar een der geweldige houten zuilen wordt verwezen. Evenwel zijn alle vier zuilen van gelijke samenstelling, zodat dit verhaal moeilijk in Demak kan ontstaan zijn.
Bij een dier kerkvergaderingen zouden de hoofddoek en het bidkleedje van Mohammed zelve, uit de lucht in de schoot van Soenan Kalidjaga gevallen zijn enz. Naar men zegt, staat een zevenvoudig bezoek aan deze moskee gelijk met een pelgrimstocht naar Mekka. Inderdaad trekken er jaarlijks nog duizenden heen.
Over de apocriefe verovering van Madjapahit door een Islamietisch leger onder aanvoering van Raden Patah, spraken wij reeds.
In 1518 overleed Raden Patah, twee zoons nalatende.
De oudste, Pangeran Sabrang Lor (Inheemse naam) of Pati (J.) oenoes (Portugese naam) had reeds vroeger van zich doen spreken door zijn gedurfde tocht naar Malakka, waar hij de Portugezen, zij het zonder succes, had bestreden (1512).
Zijn bewind duurde slechts drie jaar, waarna hij opgevolgd werd door zijn broer *Tranggana*, die na een voorspoedige regering van een kwart eeuw in 1546 door moordenaarshand viel.
Onder hem bereikte het rijk zijn hoogtepunt van bloei. In Islamietisch kleed scheen het zeerijk van Madjapahit te herleven. Het strekte zich uit over nagenoeg geheel Java en belangrijke delen der buitengewesten.
De uitbreiding van het rijk van Demak kan wellicht het best naar de windrichtingen behandeld worden.
*West*waarts vond het al vrij vroeg zijn uiterste grens in Malakka, dat de Portugezen in 1511 veroverd hadden. Reeds het volgende jaar deed *Pati Joenoes* een krachtige poging om deze belangrijke havenstad op de ongelovigen te herwinnen. Hierbij had hij gerekend op de hulp, die de Javaanse koopmansnederzetting aldaar zou verlenen. Met een aanzienlijke vloot van 100 schepen, waarop 12.000 Javanen, voer hij om Sumatra heen en verraste de Portugezen door zijn komst van een onverwachte zijde en onder een luid krijgsgeschreeuw. Doch, ofschoon Pati Joenoes over een buitengewoon versterkt vaartuig moet beschikt hebben, dat wel iets van een pantserschip had, mislukte zijn opzet toch en moest hij onverrichterzake terugtrekken. Zijn slagschip zette hij op het strand van Japara (Demak's beste haven), er zich op beroemende, tegen het dapperste volk ter wereld, de Lusitaniërs, gestreden te hebben. Op deze tocht werd Pati Joenoes ook vergezeld door lieden uit Palembang, het land, waar zijn vader vandaan kwam.
Demak's derde vorst, *Tranggana*, voerde de soeltanstitel en het is waarschijnlijk, dat hij die gekregen heeft van een persoon, die de Portugezen Falatehan noemen, doch die in de wandel bekend staat als *Soenan Goenoeng Djati*, de heilige van de Djatiberg. Wij kunnen deze opvallende heer als de laatste der wali's beschouwen, doch zeker niet als de onbelangrijkste. Meesterlijk verenigt hij de rollen van

godsdienstleraar, staatsman en soldaat in zijn persoon, gelijk wel bij beroemde oelama's in Atjeh het geval is. Hij komt ook uit Pasei, maakte, na de verovering van die plaats door de Portugezen (1521) een tocht naar Mekka, vanwaar hij na enige jaren van studie terugkeerde en zich op Java vestigde. Hier bezorgde deze heilige man de Demakse vorst waarschijnlijk de Soeltanstitel (vele soeltanstitels komen in die tijd nog rechtstreeks uit Mekka), wat hem zeer in aanzien deed stijgen. Hij trouwde met een zuster van Tranggana en werd Demak's vertegenwoordiger over de Westelijke kusten van Java, welke nog heidens waren. Het geschenk van een kanon, *Ki Amoek* geheten en nog in Bantam te zien, bezegelde dit verbond. Deze gebieden waren niet meer zuiver Soendaas gebleven. Zowel in Tjirebon als in Banten hadden zich Javaanse kolonisten gevestigd, die de landstaal door het Javaans vervangen hadden. Toch stonden zij nog onder het oppergezag van de heidense vorst van Padjadjaran (bij Buitenzorg).

Diens stadhouder in Banten bekeerde Falatehan tot de Islam en maakte zich toen met hulp van Demakse troepen van het bewind meester. Sedert regeerde hij over Banten, in naam van Demak. Op de duur kreeg daar een zeer orthodoxe Islam de overhand.

Dit binnendringen van de Islam in het Bantamse betekende natuurlijk een groot gevaar voor het heidense Padjadjaran, welks hoofdstad *Pakoean* aan de Tji Liwoeng bij Buitenzorg lag. Toen dan ook in 1522 een Portugees schip Pakoean's haven, *Soenda Kalapa* (nu Batavia) aandeed, sloot de Soendase regent van die plaats een nauw verbond met hem. De Portugezen zouden een vesting bouwen aan de mond der Tjiliwoeng, en daar voor 1000 zakken peper per jaar mogen kopen. Een stenen paal met opschrift (padrao), zoals de Portugezen wel meer op door hen bezochte kusten oprichtten, werd ter herinnering van dit verdrag opgesteld. Hij staat nu in het Museum van het Bat. Genootschap.

Jammer, dat de Portugezen te laat kwamen. Toen zij eindelijk verschenen(in 1527) hadden de Bantamse Islamieten reeds Soenda Kalapa veroverd en *Djajakarta* gedoopt.

Zij begroetten de Portugezen vijandelijk en lieten ze zelfs niet aan land komen. Daarna moesten deze voor peper te Bantam op de passar komen.

Later heeft Soenan Goenoeng Djati zich ook van Tjirebon meester gemaakt. Daarheen is hij in 1552 verhuisd en op aartsvaderlijke leeftijd in 1570 gestorven. Daar ligt hij ook enige palen buiten de stad op de *Djatiberg* begraven. Tjirebon teert nog steeds op zijn heiligheid, ook stoffelijk.

Het merkwaardige nu van deze wali is, dat hij in tegenstelling tot zijn Javaanse collega's afstammelingen heeft nagelaten, die de geestelijke rok aan de kapstok hebben gehangen en volkomen *wereldlijke vorsten* zijn geworden, zowel in Bantam als in Tjirebon.

Met Demak werden de banden steeds losser, vooral na het uiteenvallen van het rijk in 1546. Demak's opvolgers, de vorsten van Midden-Java ten Zuiden (Padjang en Mataram), hebben evenwel nog lang aanspraak op West-Java gemaakt. Ten aanzien van Tjirebon vermochten de Matarammers nog een tamelijk succes boeken,

doch Bantam heeft zich nimmer onder hen willen schikken en is zelf op veroveringspolitiek uitgegaan.
In *Noordelijke* richting schijnen de vorsten van Demak nog over Borneo's Zuidkust geheerst te hebben, maar erg stellig zijn de berichten niet.
Over de *Zuidelijke* uitbreiding zijn wij uitvoeriger ingelicht, doch dit bewaren wij voor een volgend hoofdstuk.
Ook *Oostwaarts* streefde Demak en in dit gebied, waar het verdwenen Madjapahit zijn zetel had gehad, stuitte het op de grootste moeilijkheden.
Overzee heeft Tranggana waarschijnlijk met hulp van de Girische priestervorst Lombok voor de Islam en voor zijn heerschappij gewonnen. Op Bali bleef echter onwrikbaar het heidendom zich handhaven. Mogelijk heeft hij zich ook in de strijd der Ambonezen met de Portugezen in de Molukken gemengd, of hebben dit althans Javaanse kooplieden uit zijn gebied gedaan. Resultaten voor zijn gezag heeft deze oorlog niet opgeleverd.
In Oost-Java heeft Tranggana het Hindoe-Javanisme niet geheel kunnen overwinnen.
Er is sprake van een Hindoeïstisch rijkje, *Soepit Oerang* genaamd, dat wellicht Malang tot hoofdstad had (Malang=tegenstreven). Dit staatje werd door Demak geheel ten onder gebracht. Men wijst er nog een koeta bedah, een verwoeste stad aan.
Minder gelukkig was Tranggana in zijn strijd tegen het Oostelijker gelegen Balambangan, waarvan Panaroekan toen het voornaamste bolwerk was.
Wij bezitten een overdreven verhaal van Portugese zijde over de aanval op deze stad. De Soeltan voer er heen met 1700 of 2700 schepen, bemand met 800.000 koppen. Na een bombardement van liefst 3 maanden, werden 1000 stormladders tegen de muren der stad geplaatst, maar de aanval werd afgeslagen, wat aan 40.000 der bestormers het leven kostte. Terwijl men er over beraadslaagde, wat verder te doen, vroeg de Soeltan een 10-jarige knaap, regentenzoon uit Soerabaja, die zijn sirihdoos droeg, om een betelnoot. De jongen, te verdiept in de besprekingen, hoorde niets en kreeg voor straf een tik op zijn hoofd, een bedenkelijke behandeling voor een Javaan. Hierdoor diep gekrenkt, trok de knaap een kleine kris en doorstak de vorst, die onder de uitroep: „Ik sterf!" ter aarde stortte. Niet slechts de schuldige, doch ook zijn ganse geslacht, werd wreed ter dood gebracht (geëmpaleerd). Het verdere beleg was een grote mislukking. In totaal lieten de belegeraars er 130.000 man, beweert onze Portugees.
Dit bracht de ondergang des rijks met zich mee, dat uiteen viel (1546).
In Demak volgde nog Tranggana's zoon op onder de naam van *Soeltan Prawata* (naar zijn zomerverblijf geheten), maar daar buiten vierden de verwarring en regeringloosheid hoogtij.
Soeltan Tranggana mocht al getracht hebben door het sluiten van vele huwelijken met zijn dochters de vazallen aan zich te binden, bij zijn dood bleek van trouw al zeer weinig en ging ieder zijns weegs. De meest brutalen streefden zelfs naar de oppermacht.

Zien wij thans wat er van het Hindoeïsme in Oost-Java en op Bali werd.
Balambangan is voorlopig onafhankelijk gebleven. Indien het ook al eens door een Moslimse macht onder de voet gelopen werd, is het steeds weer door eigen kracht, of met hulp der naburige Baliërs herrezen. Van 1584 tot 1599 hadden de Portugezen er zelfs een Franciscaner missie. Ze kwamen er meermalen en omgekeerd kwam een gezantschap van de vorst van Panaroekan in Malakka (1528). De Portugezen noemden hem onze vriend. Pas de verovering door de Nederlanders heeft er een eind aan het Hindoeïsme gemaakt. Tot op die tijd bleef het in zwang, wat o.a. uit de weduwenverbranding bleek. Trots noemde de vorst zich soesoehoenan, als die in Mataram.
In het hart van het Tenggergebergte is de Islam tot op heden nog niet binnen kunnen komen. De *Tenggerezen* blijven aan hun oude godsdienst, die meer Oud-Javaans dan Hindoeïstisch is, vasthouden en vieren hun jaarlijks *Brama-feest*. Daarbij verrichten hun doekoens of priesters allerlei plechtigheden, gewapend met hun wonderlijke bronzen *zodiakbekers*, welke nog uit de Madjapahitse tijd stammen. Hun afkeer van de Islam blijkt ook uit het fokken van een eigen hondenras. Ook op *Bali* hield men zich aan het oude en kon de Islam slechts aan de kust enkele dessa's bekeren. Vele voorname Hindoeïstische Javanen, die zich met de gang van zaken op Java niet konden verenigen, verlieten hun vaderland en staken naar Bali over, waar zij het, sedert de verovering van Bali door Madjapahit in 1343, bloeiende Javanisme kwamen versterken. Hun afstammelingen noemen zich nog trots „*Wong Madjapahit*".
Voor een deel waren deze vluchtelingen afkomstig uit ontwikkelde kringen. Zij brachten dus heel wat Javaanse cultuur naar Bali over, dat er weliswaar reeds veel van bezat, doch er nu nog meer van kreeg. Zo zette de Hindoe-Javaanse cultuur zich op het kleine Oostelijker gelegen eiland voort. Middelpunt daarvan was het staatje *Gelgel*, waar de oppervorst, de *Dewa Agoeng* zijn gezag over zijn weerbarstige vazallen trachtte uit te oefenen, met afnemend succes.

DE SOELTAN VAN PADJANG

(1568—1586)

Sandoeng djekloek djaka Tingkir.
(Waar men ook komt, spreekt men over Djaka Tingkir.)
Uit een Javaans kinderliedje.

Terwijl dus het Demakse zeerijk uiteenviel, na zelfs niet bij machte te zijn geweest de tegenstand van het stervende Hindoeïsme op Java te vernietigen, bedreigde, hoewel indirect, een nieuw gevaar de handeldrijvende kuststeden: de opkomende Portugese macht in Malakka en de Molukken.

Tot dusver hadden de Javanen regelmatig en ongestoord op de Molukken kunnen handel drijven, waar hun rijst en andere levensmiddelen bijzonder welkom waren, aangezien de inwoners al hun energie aan de verwerving der muskaatnoten en kruidnagelen besteedden en voor de voorziening in hun levensbehoeften op Java rekenden. Zó gezocht waren deze specerijen, dat de Javaanse kooplieden, indien zij ze konden aankopen, de daarbij geleverde rijst niet eens in rekening brachten. Vervolgens werden die specerijen naar Malakka gevoerd en daar aan de Islamietische kooplui gesleten.

Doch, gelijk reeds verhaald werd, hadden de Portugezen zich in 1511 van Malakka meester gemaakt en daarop onverwijld koers gezet naar de Molukken. Zij vestigden er zich in Ternate en op Ambon en, ofschoon zij op den duur geen volledig specerijenmonopolie wisten te vestigen en te handhaven, werd toch de geregelde aanvoer naar de Javaanse havens op ernstige wijze gestoord. Het was gedaan met het rustige varen der Javanen op de specerij-eilanden. Hun rol van bemiddelaars tussen de Molukken en Malakka raakte uitgespeeld, daar nu beide eindpunten van deze handelsweg in de handen der mededingers waren gevallen. De opkomst van Bantam vermocht hierin slechts gedeeltelijk te voorzien.

Natuurlijk onderkenden de leidende kringen aan Java's Noordkust wel het dreigende gevaar en energieke pogingen hebben sommige heersers in het werk gesteld om het af te wenden.

Vooreerst hebben zij er ernstig naar gestreefd om Malakka voor de Islam en dus voor hun handel te herwinnen. Wij vermeldden reeds de grootscheepse aanval op deze havenstad door de tweede heerser over Demak *Pati Joenoes*, en het geringe succes, dat hij daarbij behaalde. Even weinig resultaat hadden de pogingen der hierna te vermelden *vorstin van Japara*, die in 1550 en 1574 de Atjehers bij een aanval op Malakka de behulpzame hand bood. Gedurende 130 jaren bleef Malakka de onwrikbare hoeksteen der Portugese macht in het verre Oosten.

Niet minder krachtig was de inspanning der Javanen om de macht der Portugezen in de Molukken te schokken.

De Hitoeëzen, in voortdurende strijd met de Lusitaniërs, zochten de hulp van een Pangeran van Japara (de Soeltan van Demak?) en verkregen die soms. Een

Javaanse zeemacht onder een zekere *Martadjoeta* tastte echter vergeefs de Portugezen op Hitoe aan. Martadjoeta sneuvelde hierbij.
In 1565 sloten die van Hitoe een verbond met de *Radja Giri* of *Radja Boekit*, in wien wij een priestervorst van Giri herkennen, afstammeling van den heilige *Soenan Praboe Satmata*, hier voren vermeld. Zij kregen Javaanse hulptroepen, die zich bij de vesting der Portugezen op Hitoe legerden op een plaats, die later nog Kota Java genoemd werd. Drie jaar bleven ze daar liggen en na wat geplunderd te hebben, keerden ze onverrichterzake naar Java terug.
De Portugezen wisten dus, niettegenstaande al deze pogingen om hen te verdrijven, hun positie te handhaven en de Javaanse specerijenhandel moet daar onder geleden hebben.
Daarmede ging de voorspoed der kuststeden ongetwijfeld achteruit en zeker ook hun militaire macht, daar zij, als vele rijke zeestaten in de oude tijd, o.a. met huurtroepen werkten: geen geld geen Zwitsers, gold ook voor het vroegere Java.
Nu was de verhouding der havenplaatsen tot het weinig gecultiveerde binnenland niet steeds vreedzaam. Wij zullen hierna de botsing van Demak met het rijkje van Pengging vermelden. Zo lang de kuststeden rijk en welvarend waren, konden zij het echter wel tegen de talrijke scharen der binnenlanders bolwerken. Dit moest wel veranderen, toen hun voorspoed begon te tanen. De hegemonie van Java ging naar de bovenlanden over.
Keren wij nu naar Midden-Java ten Zuiden terug, de tegenwoordige Vorstenlanden, bestemd om zulk een grote rol te spelen in Java's geschiedenis.
De Islamering dezer streken wordt toegeschreven aan *Kjai Ageng Pandanarang*, alias *Soenan Bajat*. De overleveringen omtrent deze apostel der Vorstenlanden zijn merkwaardig. Het verhaal gaat, dat er weer een kerkvergadering in de hoogheilige *moskee van Demak* plaats heeft. In de vacature van *Sjech Siti Djenar*, die wegens onvoorzichtige bekendmakingen der geheime leringen ter dood was veroordeeld, dient voorzien te worden. *Soenan Kalidjaga*, de beschermheilige der Vorstenlanden, noemt de naam van de regent van Semarang, wat verbazing wekt, daar deze niet slechts nog heiden, doch ook verzot op aardse rijkdommen is, getuige zijn prachtige kaboepaten.
Na enige voorafgaande ontmoetingen, waarbij *Soenan Kalidjaga* de weerbarstige regent als alang-alang verkoper tracht te benaderen, zonder het minste succes, overtuigt hij deze ten slotte, door drie kluiten in goud te veranderen, van de nietigheid van het aardse slijk en het noodzakelijke om de Islam te belijden. De bekeerling, vol vuur, geeft zijn schatten weg en trekt naar het Zuiden, doch zijn vrouw die niet achter wil blijven, gaat mee, echter niet alvorens zij haar bamboewandelstok met de nodige sieraden en edelstenen gevuld heeft. Natuurlijk heeft de a.s. heilige het klein geloof zijner echtgenote gemerkt en als bij Salatiga een paar rovers hem aanranden, verwijst hij dezen zonder aarzeling naar zijn achteraan sukkelende vrouw. De schatten in de stok staat hij gaarne af, doch als zij, nog niet voldaan, beginnen zijn echtgenote te fouilleren, worden beide boosdoeners door de beschikking van Allah voorzien van een slange- en schapekop. Met dit zonderlinge gezelschap trekt onze

Kjai verder. In het dorpje Wedi, niet ver van Tembajat, neemt hij dienst bij een rijsthandelaarster, wier zaken onder hem bijzonder floreren. Er gebeuren tal van wonderen: hij schept, wanneer hij niet zo gauw wat anders kan vinden, de watervaten voor de rituele wassingen vol met een krandjang (mand); wanneer een passarganger hem rijst weigert te verkopen, voorgevende, dat het maar wedi (zand) is, wordt het ook wedi, vandaar de dessanaam. Is er geen brandhout, hij steekt eenvoudig zijn handen in het vuur, dat lustig opvlamt, zonder hem leed te doen enz. Natuurlijk ontstond er ook op wonderbaarlijke wijze een bron, evenals bij Soenan Giri. De belangstelling wordt zo groot, dat de Kjai zijn toevlucht zoekt op de berg *Djabalkat*, bij *Tembajat*. Daar bouwt hij met zijn vreemde gezellen een moskee. Alle heidense kluizenaars uit de buurt bekeren zich, zij het sommigen pas na een hardnekkig gevecht in de toverij. Zo laat een hunner een snel vliegende duif los en daagt de Kjai uit, die te vangen. Het lukt echter wonder makkelijk, daar hij een zijner houten sloffen omhoog slingert, die de duif achterna vliegt, inhaalt en dood terugbrengt. Hetzelfde geschiedt met het in de lucht geworpen mutsje van de heidense tovenaar. De wedstrijd in de „verdwijn"kunde bespraken wij reeds. Een andere heiden is zeer precies op zijn sawahdijkjes en windt zich op, wanneer onbevoegden daarop wandelen. De Kjai kan er, zonder ze ook maar het minst te beschadigen, over heen zweven. Op Vrijdag Kliwon van de maand Roewah (dit wordt voortaan een bijzondere dag voor Tembajat) ontvangt hij de goddelijke ingeving en de rechte leiding en voortaan heet hij *Soenan Bajat*. Vanaf de Djabalkat roept hij op tot het gebed, maar zo luide, dat zelfs de Soeltan in Demak er zich over ergert, reden waarom hij met hulp zijner volgelingen de top van de berg omlaag schuift, met moskee en al, tot waar deze nog staat. Het is een ouderwetse moskee, zonder soerambi, staande op een *trappenpyramide*, dus iets echt oud-Indonesisch. Gelukkig dat, wanneer eens Soenan Kalidjaga zich over 't wonderbaarlijk uiterlijk zijner vrienden verbaast en de Soenan Bajat opmerkt: „Het zijn eigenlijk mensen", de beide dierhoofdigen hun normaal uiterlijk terugkrijgen. Zij worden later op afzonderlijke heuvels begraven, die met de schapekop (*Sjech Domba*) is nog de toevlucht voor zenuwachtige examencandidaten.

Na precies een kwart eeuw als Soenan te zijn opgetreden, sterft de heilige en wordt op de Djabalkat, waar hij geleerd heeft, ter aarde besteld.

Een statig grafhuis dekt zijn gebeente, honderden stenen treden vergemakkelijken de talloze pelgrims het bezoek aan het graf, dat zij door prachtige, hoewel zeer vervallen, oud-Javaanse poorten bereiken.

Doch, ook al mogen de verhalen omtrent Soenan Bajat ietwat fantastisch zijn, aan zijn grote betekenis voor de Vorstenlanden valt niet te twijfelen. Hij is de grootste heilige van Midden-Java ten Zuiden en velen noemen hem hun stamvader. Wij zullen Tembajat herhaaldelijk zien als een middelpunt van verzet, zowel tegen de Mataramse vorsten, als tegen de Nederlanders. In hofkringen staat Tembajat daarom [illegible]n kwade reuk en kratonmensen komen er zelden.

[illegible]ntigtal kilometers meer naar het Oosten ligt de kleine badplaats *Banjoedana*. [illegible]e Solose jongelui er wel heen om te zwemmen, te snoepen en de krokodil

te voeren met levende kippen, maar oudtijds lag hier de hoofdplaats van een klein koninkrijk, *Pengging*, dat zich er later op beroemde, zelfs het grote Madjapahit getrotseerd te hebben. Men zal zich de macht van dit rijk in Java's binnenlanden niet te groot moeten voorstellen.

In de tijd van Demak regeerde er *Kjai Ageng Pengging*, alias Djajaningrat. Deze had twee zonen, *Ki Kebo Kenanga* en *Ki Kebo Kanigara*. De laatste bleef het heidendom trouw, trok als kluizenaar de Merapi op en werd na zijn dood verbrand. Zijn jongere broer aanvaardde de Islam, doch men vrage niet op welke wijze. *Sjech Siti Djenar* (Lemah Abang) was zijn geestelijke en politieke adviseur, die hem bezwaarlijk tot een orthodox Moslim zal hebben kunnen maken.

Toen Demak tot bloei kwam, strekte het ook zijn belangstelling uit naar Java's binnenlanden. Dientengevolge werd een wali, *Soenan Koedoes*, die wij later nog in twijfelachtige gevallen tegen Mataram zullen zien optreden, naar Pengging gestuurd. Maar Ki Kebo Kenanga weigerde zich in Demak te vertonen en werd toen door de weinig kieskeurige Soenan Koedoes eenvoudig vermoord. Gelukkig, dat zijn vrouw zich juist op die tijd in Tingkir bij Salatiga bevond, waar zij van een zoon beviel, die daarom *Djaka Tingkir* heette, de knaap uit Tingkir. Van deze jongeling zijn de Vorstenlanden thans nog vervuld, doch het zou ons te lang bezig houden, indien wij al de hem toegeschreven avonturen verhaalden. Een keuze is noodzakelijk.

Na van allerlei beroemde Kjai's onderwijs genoten te hebben, spoedt Djaka Tingkir zich naar Demak, waar hij de aandacht op zich vestigt, door achteruit over de moskeevijver te springen. De Soeltan stelt hem daarom tot hoofd over zijn lijfwacht aan. Enige tijd later komt hij met de vorst in conflict, omdat hij iemand, die soldaat bij de lijfwacht wil worden, doodslaat, wat hem als officier onmogelijk maakt. Hij wijkt dus uit, doch vele heilige mannen werken mee aan zijn terugkeer, die onder tal van avonturen, o.a. een gevecht met krokodillen, plaats vindt. In Demak maakt hij eerst een buffel goed dol, door deze een witte steen in de bek te stoppen en treedt daarna als redder des vaderlands op, door het beest weer te temmen. Daarover is de Soeltan zo in zijn schik, dat hij hem al het voorgaande vergeeft, zijn dochter tot vrouw en *Padjang* als regentschap aanbiedt. Hij krijgt dan de titel van *Pangeran Adiwidjaja* en begeeft zich haastig naar zijn nieuwe standplaats, die toen zeker al een drietal eeuwen een plaats van betekenis moet geweest zijn.

Het is in die dagen, dat het grote rijk van Demak uiteen valt, ieder naar onafhankelijkheid en enkelen naar de oppermacht streven, terwijl de rechthebbende vorst, Soeltan Prawata slechts schaarse erkenning vindt.

Pangeran Aria *Penangsang* van *Djipang*, leerling van de reeds genoemde Soenan Koedoes, doet een geweldige greep naar de macht. In zijn middelen is hij niet kieskeurig. Hij wordt ons geschilderd als een toonbeeld van verdorvenheid en slechtheid, maar . . . het portret is van zijn tegenstanders afkomstig. Zo zou hij, verschillende groten, die hem in de weg stonden, door sluipmoordenaars om het leven hebben gebracht. Eerst gaat *Soeltan Prawata* er aan, daarna de regent van Japara, die voogd is over de Demakse troonopvolger, *Aria Pangiri*. Diens echtgenote, de *Ratoe Kalinjamat* deed toen een dringend beroep op de overige regenten om de dood van

haar man te wreken. Deze kranige dame, ook in de Portugese kronieken vorstin van Japara genoemd, zou het initiatief tot enige mislukte expedities tegen Malakka genomen hebben (1550 en 1574). Haar graf en dat van haar man zijn toonbeelden van Islamietische kunst.

Ook Adiwidjaja zouden Penangsang's moordenaars om het leven gebracht hebben, indien hij niet onkwetsbaar gebleken ware voor hun krissen. De daders werden gevat, bekenden en kregen vergiffenis. Sedert is het oorlog met Penangsang. Adiwidjaja loofde toen Mataram als prijs uit voor hem, die deze zal verslaan. Men komt overeen het geschil te beslechten door een tweegevecht tussen Aria Penangsang en Pangeran Adiwidjaja. Een dienaar van de laatste, *Kjai Gede Pamanahan*, laat op het beslissende ogenblik een aantal merries los, die Aria Penangsang's strijdhengst onhandelbaar maken, zodat het weinig moeite kost om zijn ruiter af te slachten. Voor deze krijgslist vraagt Kjai Gede Pamanahan als loon Mataram, dat hij pas na lang aandringen door tussenkomst van de bekende *Soenan Kalidjaga* ontvangt.

Adiwidjaja is door de moord op Aria Penangsang *Soeltan van Padjang* geworden. Dit moet volgens Raffles in 1568 geschied zijn. Lang zou zijn rijk niet duren, al heette hij dan ook (volgens de kroniek van Bandjermasin) Soeltan Soerja Alam (= zon der wereld) en noemden de Portugezen hem imperador. De overlevering verhaalt immers, dat toen hij met zijn talrijk gevolg zich kwam vertonen voor de Girische priestervorst om in zijn waardigheid bevestigd te worden, deze onder de neergehurkte hofgroten ook de reeds genoemde Kjai Gede Pamanahan ontdekte, wiens geslacht hij een grootse toekomst en de heerschappij over Java voorspelde. Op deze woorden, historisch of niet, hebben de latere Mataramse geschriften zich beroepen.

In Mataram vestigde deze Kjai Gede Pamanahan, nu ook wel Kjai Gede Mataram genoemd, zich op de plek van het tegenwoordige *Kota Gede*, toenmaals een woeste streek. De grootheid der vroegere vorsten, waarvan de tempelruïnen getuigden, was gans vergeten. In deze woestenij verzamelden zich om Kjai Gede Mataram kolonisten, een kleine staat werd gesticht. Omstreeks 1575 moet hij overleden zijn, zijn zoon Senapati als opvolger aanwijzende. Hij werd begraven ten Westen van de moskee, waar ook zijn zoon en kleinzoon een rustplaats zouden vinden.

Terecht wordt hij geëerd als de eerste, historisch zekere Matarammer, de stamvader van een beroemd vorstenhuis. Of hij zelf reeds die belangrijke rol gespeeld heeft, die de hierboven vermelde overlevering hem wil toekennen, wordt door andere, minder bevriende tradities bestreden. Hij zou slechts sirihdoosdrager van de Soeltan van Demak geweest zijn enz.

Zeer zeker hangt zijn directe afstamming van Madjapahit's laatste vorst, Brawidjaja, via een aantal vage en mythische persoonlijkheden, volkomen in de lucht. Hiervoor laten zich geen deugdelijke bewijzen aanvoeren.

In Demak handhaafde zich nog steeds Soeltan Prawata's zoon, Aria Pangiri, min of meer onafhankelijk, nog omgeven van de glorie, die sedert Raden Patah van Demak uitstraalde.

SENAPATI VAN MATARAM

(1575—1601)

Men kan hem met recht Martawisa (nektarvergif) noemen, uiterlijk nektar, innerlijk vergif.
De Panembahan Madioen over Panambahan Senapatt.

Kjai Gede Pamanahan, alias Mataram werd in zijn ambt opgevolgd door zijn zoon, die als *Senapati Ingalaga* (= aanvoerder in de strijd) bekend staat, of kortweg: *Senapati.* Over deze persoon zijn wij in de Babad tamelijk uitvoerig ingelicht, doch het is noodzakelijk de verhalen met veel critiek te lezen.
Hij blijkt iemand te zijn van grote moed en doortastendheid, die voor niets, zelfs voor geen misdaad terugdeinsde om zijn doel te bereiken. Zijn grote onstuimigheid werd slechts getemperd door de wijze raad van Kjai *Djoeroemartani* of Mandaraka, zijn behuwdoom en later patih (rijksbestuurder), die als zodanig zijn kleinzoon nog zou dienen.
Zijn eerste grote daad is zijn verbond met de Westelijke regentschappen. Enige boepati's (regenten), die om Padjang schatting te gaan brengen, langs de nieuwe stichting in Kota Gede kwamen, wist hij te bewegen, hun reis niet verder Oostwaarts voort te zetten, doch hem als hun heer te erkennen. Dit verbond is blijvend geweest. De verhouding tussen Mataram en de Westelijke landen was steeds veel beter dan met de Oostelijke.
Het tweede was de versterking van zijn dalem (behuizing) met een *stenen muur*, op advies van de befaamde *Soenan Kalidjaga.* Er staan nog brokstukken van overeind. Een en ander moest natuurlijk de toorn van de vorst van Padjang opwekken. Boden met waarschuwingen hadden bij Senapati geen uitwerking. Zelfs des Soeltan's zoon, *Pangeran Benawa* wist hij door een schitterend onthaal om de tuin te leiden, zodat de Soeltan van Padjang een goede indruk van hem kreeg, alle waarschuwingen ten spijt. Ten slotte gaf een brutale aanval van Senapati op Padjangse troepen, die een grote in verbanning naar Semarang begeleidden, de doorslag. De Soeltan verzamelde daarop zijn leger, besteeg een olifant en trok naar Prambanan: „de troepen van Padjang besloegen het ganse land". Daar tegenover kon Senapati slechts een 800 man stellen.
De uitbarsting van de Merapi en een groot aantal houtvuren op het Zuidergebergte zouden toen de ongelukkige Soeltan in paniek gebracht hebben, zodat hij terugtrok. Vergeefs bracht de rampzalige een bezoek aan het graf van de *heilige van Tembajat.* De deur van het grafhuis wilde niet open en de djoeroekoentji (sleutelbewaarder) legde dit zeer ongunstig uit. De dag daarna besteeg de vorst weer zijn olifant, viel er van af, bezeerde zich en werd eindelijk in een tandoe (draagstoel) thuis gebracht.
Voor het volgende diene een citaat uit de Babad Tanah Djawi:
„'s Nachts ging Senapati met de benen kruiselings zitten en bad tot God, daarop verscheen een geest, *Djoeroetaman* genaamd, deze was Senapati's gunsteling, maar

niemand zag hem als deze alleen . . ., zijn grootte overtrof die van anderen. Djoeroetaman zeide . . .: „Heer! indien gij Padjang wilt veroveren en de Soeltan doen omkomen, beveel mij zulks slechts, alsdan zal ik stellig de Soeltan om het leven brengen." Senapati zeide: „Djoeroetaman, ik geloof, hetgeen gij daar zegt, maar ik verkies het zo niet; en indien gij zodanig verkiest te handelen, *ik zeg u noch ja noch neen*." Vervolgens begaf Djoeroetaman zich naar de kraton te Padjang, en Senapati begaf zich op weg naar Mataram.

In die tijd zat de Soeltan juist op zijn legerstede, en werd door al zijn vrouwen verzorgd, ook al zijn zoons omringden hem . . . Vervolgens kwam de gemelde Djoeroetaman aan, maar niemand bemerkte zulks, daarna sloeg hij de Soeltan op de borst, die bewusteloos op de grond nederviel; bij zich zelve gekomen zijnde, was zijn ziekte zeer verergerd. Enige tijd daarna stierf hij en het algemeen geklaag veroorzaakte veel gedruis.

Het ware voor Senapati's goede naam beter geweest, als hij die gedienstige geest een beslister antwoord had gegeven dan „noch ja noch neen". In dit geval kan men zich moeilijk aan de verdenking onttrekken, dat Senapati van de dood van Padjang's Soeltan meer geweten heeft.

Des Soeltan's zoon, *Pangeran Benawa*, liet Senapati nu naar Padjang komen, waar hij de voeten van de overledene kuste.

Bij een vergadering van alle bloedverwanten was ook *Soenan Koedoes* aanwezig, die besliste, dat Pangeran Benawa hoofd van Djipang zou worden, maar een Adipati van Demak de overleden Soeltan in Padjang zou vervangen. Senapati keerde naar Mataram terug, niet al te ongerust over het verder verloop der gebeurtenissen.

Inderdaad maakte de Adipati van Demak zich al spoedig gehaat. Hij had o.a. vreemde huurtroepen van de kust meegebracht, Balinese, Boeginese en Makassaarse slaven, zo men meende, en de inwoners van Padjang beroofd van een derde hunner landerijen. Daardoor vervielen velen tot het roversbedrijf en anderen riepen Senapati te hulp, welke geheimzinnig deed (als indertijd bij de moord op de Soeltan). Pas, toen Pangeran Benawa, die in de afstand van Padjang niet kon berusten, hem te hulp riep, kwam hij in beweging. In het Zuidergebergte hadden beide eerzuchtigen een geheime samenkomst.

Bij de aanval op Padjang van twee zijden, gingen de gehuurde slaven spoedig aan de haal, toen men hun de vrijheid beloofde, maar slechts de echte Demakkers boden hevige tegenstand. De Adipati van Demak werd volgens de toenmalige, internationale gebruiken keurig behandeld. Enkel geboeid met een tjinde (zijden lap) werd hij in een tandoe naar Demak teruggebracht. Vervolgens bood Pangeran Benawa aan Senapati de heerschappij over Padjang aan, doch deze weigerde, vroeg slechts de heilige poesaka's (erfstukken), die zegen aanbrengen.

Voor ieder was het duidelijk, dat niet Pangeran Benawa, maar Senapati de man van de toekomst was. Dat scheen hij zelf ook wel te voelen, althans hij trachtte zich reeds Soeltan te noemen, doch dit was nog te hoog gegrepen. Hij heeft het nooit verder dan Panembahan Senapati gebracht, al bezat hij ook feitelijk de macht.

Na een jaar verdween Pangeran Benawa van het toneel, hetzij, wegens zijn overlijden, hetzij, doordat hij zich in de eenzaamheid terugtrok. Sedert heeft Senapati zich weinig meer om Padjang's aanspraken bekreund en nam zijn eerzucht een wijder vlucht. Hij plaatste er familieleden als zetbazen. Een aantal veldtochten, alle in Oostelijke richting, worden nu vermeld. Het Westen baarde geen zorg.

De eerste aanval was tegen *Soerabaja* gericht, dat toentertijd een aanzienlijke macht vormde, steunend op zijn buitenlandse handel en trots op zijn daar bewaarde Madjapahitse tradities.

Men zegt, dat toen het bij Djipang (Madjakerta) tot een treffen zou komen, afgezanten van de *priestervorst van Giri*, die immers een sterke, internationale invloed bezat, tussen beide kwamen. Een schikking kwam tot stand, waarbij Senapati terugtrok en Soerabaja Mataram's opperheerschappij in naam erkende.

Tevens verhaalt men, dat de Girische gezant beide kampioenen een raadsel opgaf, n.l. de keuze tussen doos en inhoud. De Soerabajaan koos de inhoud, maar Senapati de doos waarop de gezant verklaarde, dat dit de beste keuze was: Wie de doos had, bezat ook de inhoud. Op deze uitspraak beriepen zich later de Matarammers.

De tweede expeditie gold *Madioen*. Op aanstoken van Soerabaja, dat in zijn afhankelijkheid niet kon berusten, verzamelden de regenten van Madioen en Panaraga een leger, dat voor Senapati zeer gevaarlijk was. Een vrouwelijke afgezant, naar de Madioense regent gezonden, vermocht deze spoedig door een schijnonderwerping van Senapati tot een gedeeltelijke ontwapening te brengen en toen kostte het Senapati weinig moeite meer hen te verslaan. De regent van Madioen trachtte toen Senapati op een zelfde wijze te bestrijden, als deze hem aangevallen had. Hij liet zijn dochter in zijn dalem achter, in de stellige verwachting, dat Senapati voor haar bekoring zou bezwijken. De galante overlevering weet echter te verhalen, dat het omgekeerde gebeurde. Thans herinnert nog een dans, meermalen in de kraton uitgevoerd, aan de amoureuze historie van Senapati en de prinses van Madioen.

Senapati's derde veldtocht was tegen *Pasoeroean* gericht. Aanvoerder der troepen van dit staatje was *Adipati Kanitèn,* uit Balambangan. Bij een verkenning ontmoette Senapati deze dappere; het kwam tot een tweegevecht, waarin Senapati zijn tegenstander met de lans uit het zadel wist te werpen en daarna de door zijn val versufte, op een ongezadelde, kreupele merrie zette, met een dik touw als teugel. Zo zag zijn meester hem weer. Deze, ten zeerste ontsteld, liet zijn generaal om het leven brengen en bood Senapati zijn nederige onderwerping aan. Of dit meer is geweest dan een gebaar, mag betwijfeld worden. Nooit is Senapati zelve in Pasoeroean geweest.

De vierde vermelde veldtocht had ook een veel bescheidener doel. De vorst van Soerabaja bemoeide zich n.l. met Kediri en bij een regenten-vacature passeerde hij de broeders van de overledene. De oudste hunner, toevallig ook Senapati genoemd, stelde zich met de Mataramse Senapati in verbinding en zo werd een tocht ondernomen, om de overlopers in veiligheid te stellen. Dit gelukte. *Senapati van Kediri* werd in Mataram met open armen ontvangen, met een woning en mooie klederen begiftigd, als oudste zoon aangenomen. Als bouwmeester en legeraanvoerder bewees hij de Matarammers belangrijke diensten. Spoedig toonde hij zijn bruikbaarheid. De

Soerabajanen en hun bondgenoten ondernamen vanuit Madioen een dubbele aanval op Mataram, benoorden en bezuiden de Lawoe. Senapati van Kediri trok hun tegemoet en wist hen terug te slaan, maar sneuvelde.
Uit het relaas dezer veldtochten kan men opmaken, dat Senapati zijn macht vanaf Tjirebon tot Pasoeroean deed gevoelen. Niet overal drukte zijn gezag even zwaar. Het is zeer aannemelijk, dat kustregenten, zoals die van Soerabaja en omgeving, ook na hun onderwerping voor de vorm aan Senapati, zich vrij onafhankelijk bleven beschouwen en in die geest handelden. Hoe zou anders de laatste, grote aanval op Mataram vanuit Madioen mogelijk zijn, indien de staten van de Oosthoek niet zeer zelfstandig waren? De Nederlanders ten minste, die juist in Senapati's laatste regeringsjaren Java begonnen aan te doen, vernamen over deze grote vorst en zijn macht vrijwel niets, terwijl hun de kustpotentaatjes, als die van Toeban en Soerabaja, juist zo zeer opvielen, dat zij hen met de titel van „koning" versierden.
Zelfs in het reeds geruime tijd geleden veroverde gebied, als in Pati, ontbrak het niet aan hevig verzet. Reeds lang te voren had het hoofd van dit gewest zich onwillig getoond, was zonder verlof uit het leger naar huis gegaan. Vermoedelijk verontrustte hem de groeiende macht van Senapati. Op zijn beurt eiste hij het gehele gebied ten Noorden van het Noorder-Kalksteengebergte. Tevergeefs nam Senapati een tegemoetkomende houding aan. Het hoofd van Pati liep toch over. Zelfs de rijksbestuurder van Mataram, Mandaraka maakte zich ongerust. Zijn aanval was op het hart van Mataram gericht, en bereikte zelfs Prambanan, waar de lieden van Pati zich verschansten. Daar viel echter Senapati hen aan met zijn ruitervolk en sloeg hen uiteen. Voortrukkend maakten de Matarammers zich van Pati meester.
Deze gevaarlijke opstand vond waarschijnlijk in het jaar vóór Senapati's dood plaats. In 1601 overleed de grote aanvoerder, zijn machtig rijk in menig opzicht onvoltooid achterlatende. Niet alleen, dat nog vele streken van Java zich weinig van het Mataramse gezag aantrokken, doch bovendien had deze grote veroveraar zijn macht meer door de scherpte des zwaards, dan door die geheimzinnige aanwijzingen en bovennatuurlijke bewijzen weten aannemelijk te maken, zonder welke een Javaans koning geen recht vorst is. Hij was en bleef een geweldenaar, geen waarachtig koning, waarop ook de titel, waaronder hij bekend staat, n.l. Senapati, legeraanvoerder, wijst. Hij is de gelukkige soldaat, die de grondslagen ener dynastie legt, maar het gebouw niet afmaakt.
Het was eerst voor zijn grote kleinzoon weggelegd om zowel het rijk af te ronden als zijn koningschap in de harten zijner onderzaten te grondvesten. Deze was de eerste Soesoehoenan en voorshands de enige Soeltan.
Senapati's opvolger, *Panembahan Krapjak* (later zo genoemd naar zijn overlijden in de krapjak = tuin) was lang niet de gelijke zijns vaders. Van gebiedsuitbreiding was geen sprake en hij had genoeg te doen met opstanden. Pas in het laatst van zijn vrij korte regering kreeg hij de handen vrij om weer op veroveringen uit te gaan.
De eerste opstand was die van *Demak*, welke de Matarammers niet minder dan drie jaar bezig hield, n.l. van 1601 tot 1604. Hoogst pijnlijk moet het voor Panembahan Krapjak geweest zijn, dat het juist zijn oudere broeder was, die zich als vazal tegen

hem verzette. Een eerste aanval der Matarammers werd afgeslagen, mede dank zij de hulp van enige daar aangehouden Nederlanders, die zich voor het eerst met de Javanen maten.

Toen de vorst echter persoonlijk tegen Demak oprukte, moest de opstandige Pangeran het onderspit delven. Hij werd, zonder bedienden, naar Koedoes verbannen.

Een jongere broeder verzette zich in *Panaraga,* doch kon zonder persoonlijke tussenkomst van de vorst tot rede gebracht worden. Ook hij werd verbannen, zonder gevolg, wat voor een Mataramse grote, die zich gaarne door honderden van gevolgslieden vergezeld ziet, een zware straf moet betekend hebben.

Zo moest de rust in het rijk met geweld hersteld worden. Toen pas kon de koning het offensief tegen Soerabaja beginnen, dat hij op eigen terrein opzocht. Doch eer belangrijker resultaten dan brand en plundering van Soerabaja's omgeving waren bereikt, stierf de vorst in 1613.

SOELTAN AGOENG

(1613—1645)

Hij werd genoemd Z.H. Soeltan Agoeng, priestervorst Njakra-Koesoema en was bekend als begaafd met buitengewone sekti. Elke Vrijdag ging de Vorst zo maar naar Mekah om te bidden.

Babad Tanah Djawi.

Panembahan Krapjak werd niet onmiddellijk opgevolgd door zijn zoon, die ons als *Soeltan Agoeng* het best bekend is. Eerst regeerde korte tijd een zekere Adipati Martapoera, maar omdat hij bij vlagen krankzinnig was, zou hij spoedig door de oudere broeder zijn vervangen. In deze vond de dynastie een tweede hoogtepunt. Gedurende zijn ganse bewind heeft hij gestreden tegen binnen- en buitenlandse vijanden en bij zijn sterven erkende bijna geheel Java zijn gezag, terwijl hij zelfs in de buitengewesten vazallen telde. Hij was een machtig heerser, stichter van een groot rijk en derhalve, afgezien van de morele waarde zijner aanvalsoorlogen, een figuur van bijzondere betekenis, die op Java's lotgevallen een diepe en blijvende invloed heeft uitgeoefend.

Agoeng is de eerste Javaanse vorst, van welke wij een Europese persoonsbeschrijving bezitten, daar vóór zijn definitieve breuk met de Nederlanders in 1628, meer dan één gezant der V.O.C. voor hem mocht verschijnen (van 1614 tot 1623). Zij schilderen hem als iemand, met een zeer goed verstand en een veelzijdige en levendige belangstelling ook voor dingen, die niet dadelijk hemzelf of zijn rijk raakten, b.v. voor aardrijkskundige kwesties (landkaarten). Hij keek wakker om zich heen „als een leeuw" en weinig ontging zijn blik. Wee degenen, bij wie hij een verzuim ontdekte, b.v. toen hij merkte, dat een viertal zijner hovelingen bij het kemiri-spel hun noten niet goed schoon hadden gemaakt. Voor straf werden hun paarden de hals afgesneden, met de bedreiging, dat bij recidive hetzelfde hun zou overkomen. Hij gold voor zeer vroom, trok wekelijks met zijn groten naar de Vrijdagsdienst. Ook op Garebeg-feesten toog hij naar de moskee. In zijn gezelschap zag men geestelijke mannen.

Wij kunnen zijn regering verdelen in twee tijdperken, gescheiden door de dubbele belegering van Batavia in 1628—29. In de eerste periode maakte de Soeltan zijn grootste veroveringen. In het tweede zijn de buitenlandse successen minder opvallend, maar legt hij stevig de grondslagen voor de monarchie.

Agoeng's grootste vijand was aanvankelijk *Soerabaja*. Gelijk wij zagen was deze stad reeds in de vorige eeuw het middelpunt van anti-Matarams verzet. Feitelijk heeft Agoeng haar nooit kunnen veroveren. Deels op het eiland tussen Kali Mas en Kali Pegirian gelegen, deels daarbuiten, omringd door een hoge muur — een uitzondering voor een Javaanse stad — tartte Soerabaja alle aanvallen. De moerassige streken droegen ook tot de onneembaarheid bij, terwijl een rijke handel op de Molukken vorst en volk van het geld voorzag, zonder hetwelk geen oorlog kan gevoerd worden. Het was echter juist in die dagen, dat de concurrentie der Portugezen, en later nog

meer die der Nederlanders, merkbaar werden en Soerabaja's welvaart begonnen te ondermijnen. Toch wist het zich dapper te handhaven als nazaat der oude Madjapahitse tradities en cultuur.
Bovendien had Soerabaja machtige bondgenoten, de „koningen" van Kediri, Toeban en Pasoeroean, zodat het desgewenst tot de aanval kon overgaan.
Dit deed het in 1614, maar werd verslagen. Wel overtroffen de verliezen aan Mataramse zijde die der bondgenoten, doch Mataram kon gemakkelijker volk missen dan Soerabaja, zodat het laatste toch het onderspit dolf.
Het volgend jaar viel Wirasaba, welks regent verdronken werd, en kort daarop Lasem.
Daarna kwam het niet meer tot samenwerking tussen de bondgenoten. Ieder zorgde voor zich zelf en de Matarammer maakte hen stuk voor stuk af.
In 1616 werd Pasoeroean voor goed veroverd, drie jaar later gevolgd door Toeban, waar Agoeng op de koning een groot aantal olifanten — koninklijke rijdieren — buit maakte en naar Mataram sleepte.
In 1622 zond de vorst een vermetele expeditie over zee naar *Soekadana* op Borneo, naar men zeide een onderhorigheid van Soerabaja, en wist de grijze vorstin met haar schatten naar Java te voeren.
Na twee jaar moest het eiland *Madoera* er aan geloven. Het Westelijk deel gaf betrekkelijk weinig moeite. De Adipati van Sampang onderwierp zich vrijwillig, maar het Oosten, Pamekasan en Soemenep verdedigde zich taai. 2000 Madoerezen vielen als wanhopigen op 50.000 Matarammers aan en brachten hun een zware nederlaag toe. Een 6000, waaronder 17 voornamen, sneuvelden. Zowel de vrouwen als de mannen zouden de wapens gehanteerd hebben, en de laatsten haar echtgenoten, die in de *rug* gewond waren, dus op de vlucht, zelfs hebben afgemaakt.
De Matarammers werden tot aan de kust teruggedreven. Belangrijke versterkingen w.o. een nieuwe aanvoerder, en een uitdeling van toverrijst waren nodig om het geschokte moreel te herstellen. De tweede aanval had dan ook het gewenste succes.
De pangerans van Soemenep en Pamekasan sneuvelden en de Adipati van Sampang kreeg Agoeng's zuster tot vrouw en het gezag over heel Madoera. In de traditie staat hij bekend als Tjakraningrat I. De Oost-Madoerese dynastie was voorlopig uitgeschakeld, doch wij zullen haar later weer ontmoeten.
Ten slotte kwam de beurt aan Soerabaja om het hoofd in de schoot te leggen. Jaar op jaar had Agoeng reeds de stad geblokkeerd, de omstreken verwoest en verbrand. Gresik was enige malen in vlammen opgegaan. De Girische priestervorst verloor bijna al zijn onderhorigen, doch werd voorlopig nog met rust gelaten.
Soerabaja leed ontzettend onder al die vernielingen. Het riep zelfs de hulp der Nederlanders, zijn oude handelsconcurrenten in, en dezen zijn ook enige malen met schepen bijgesprongen, doch niet voldoende om de stad voor ondergang te bewaren.
Eindelijk, in 1625, damde Agoeng de Kali Mas af en bedierf het doorsijpelende water nog met krengen. In Soerabaja, dat tot in het begin der 20e eeuw met zijn watervoorziening te worstelen had, ontstond nu ook grote nood. Velen stierven aan besmettelijke ziekten. Het getal der inwoners zou van 50 à 60.000 tot op 1000

geslonken zijn. De grijze vorst besloot zich over te geven en zond zijn zoon Pangeran Pekik (de schone) er op uit, om zijn onderwerping aan te bieden. Soerabaja capituleerde dus bij verdrag.

Gelijk Agoeng meermalen placht te doen, toonde hij zich grootmoedig. Na enige tijd stelde hij onder zekere voorwaarden, *Pangeran Pekik* als zijn vazal over Soerabaja aan, nam hem zelfs in zijn familie op, door hem met zijn zuster te laten trouwen, terwijl hun beider dochter later met de kroonprins (de Adipati Anom) in het huwelijk trad. Zo was het Soerabajase vorstenhuis vast met het Mataramse verbonden. Agoeng zelf was trouwens met een Tjirebonse prinses gehuwd. Aldus zette hij de oude gewoonte voort, dat de oppervorst zijn vazallen door huwelijksbanden aan zijn geslacht verbindt.

Soerabaja's val is wel het grootste feit uit Agoeng's regering.

Behalve het kleine Balambangan bleef nu alleen West-Java over, waar men zijn heerschappij niet erkende. Zijn voornaamste aanspraken golden Bantam, dat hij als voortzetter van het rijk van Demak, begeerde. Echter lag de (in 1619) door *Jan Pietersz. Coen* „op de puinhopen van Jacatra" gestichte en bevestigde handelsnederzetting der Nederlanders, *Batavia*, in de weg. Zonder het bezit van Batavia was een tocht naar Bantam zo niet mogelijk, dan toch hoogst bezwaarlijk. Een langs de kust oprukkend leger zou vanuit zee van voedsel dienen voorzien te worden, en dat kon niet, zolang de Nederlanders die zee beheersten en in Batavia zaten. Daarom probeerde Agoeng de Hollanders, met welke hij over het algemeen in goede verstandhouding had geleefd — verschillende gezantschappen met geschenken hadden zijn hofstad bereikt — aan zijn zijde te krijgen, onder aanbieding van alle peper in Bantam.

Doch de Nederlanders, het nieuwe, dreigende gevaar onderkennende, waren hier niet op ingegaan en zo was het dan tot een breuk gekomen met hen. Tot tweemaal toe zond Agoeng zijn talrijke legerscharen voor de pas gebouwde muren van Batavia, doch hoewel hij de laatste keer zelfs zwaar geschut in stelling bracht, moesten zij toch onverrichterzake afdruipen. Tegen een ommuurde, Europese stad waren zijn krijgers niet opgewassen (1628—29). Bantam was daardoor gered, maar bleek weinig dankbaar.

Deze dubbele mislukking, na een bijna ononderbroken reeks van successen, schokte het gezag van de Soenan in hoge mate. Reeds onmiddellijk na de nederlaag voor Batavia waren de Soendase troepenafdelingen, de lieden van *Soemedang en Oekoer*, weggetrokken en lieten zich voorlopig niet meer zien. Een eerste poging om hen weer aan het Mataramse gezag te doen gehoorzamen, in 1630 ondernomen, mislukte. Pas, na het inzetten van een belangrijke troepenmacht, w.o. die van de jonge koning van Tjirebon, gelukte het de hardnekkige bergbewoners te onderwerpen. Een deel hunner had de wijk naar het Bataviase genomen, doch de hoge regering al te wantrouwig tegenover Inheemsen, had hen naar Bantam verwezen.

Aangename herinneringen heeft de Mataramse heerschappij in de Soendalanden niet achtergelaten. Met ergernis herdenken de Soendanezen, hoe hun regenten eertijds jaarlijks naar de hofstad werden opgeroepen, om daar op de aloen-aloen

grassprietjes uit de grond te trekken. Gelijk bekend, behoort de Noorder aloen-aloen in de Vorstenlanden volkomen kaal te zijn.
Ook in Mataram zelve werd het onrustig. Geestdrijvers zwierven door de dessa's, verzet tegen de Soenan predikende. Bijzondere, strenge maatregelen werden getroffen.
Wellicht, dat de Soenan, om zijn geschokt gezag te herstellen, contact heeft gezocht met het heiligdom van *Tembajat*, waarmede de Mataramse vorsten gewoonlijk weinig te maken hebben gehad. Verwachtte hij versterking van zijn invloed, indien hij zich met dit priestercentrum in verbinding stelde? Hij bouwde er in ieder geval een fraaie poort en een kleine pendapa, nu nog aanwezig. Het was hetzelfde jaar, (1633), dat hij de Islamietische tijdrekening invoerde.
Pas in 1635 schijnt Agoeng weer voldoende geestkracht verworven te hebben om tot de aanval over te gaan, die zich nu richtte tegen de laatste pandita, die hem nog geen hulde had bewezen, t.w. de *priestervorst van Giri*.
Hierbij maakte hij een handig gebruik van zijn zwager, de hiervoren vermelde *Pangeran Pekik*, de vroegere koningszoon uit Soerabaja. Deze had zich nu zo zeer met het Mataramse gezag verzoend, dat hij bereid was voor zijn opperheer de Girische priestervorst aan te tasten. Wellicht bestond er bij de Soerabajaan nog wrok tegen deze geestelijke, daterende uit de dagen van Soerabaja's onafhankelijkheid. Giri bood hardnekkig weerstand en de eerste aanval der Soerabajanen werd afgeslagen. Toen zou Pekik's echtgenote, een zuster Agoeng waardig, de ontmoedigde troepen eens hartig hebben toegesproken, ja, volgens sommigen als een tweede Kenau zich in de strijd hebben geworpen. Het gevolg was, dat Giri de vlag moest strijken en de priestervorst naar Mataram werd overgebracht.
Het verhaal van Giri's val wordt enigszins uitvoerig verhaald in de *Serat Tjabolang* en de *Serat Tjentini*. De twee zonen van Soenan Giri, en zijn dochter weigeren zich te onderwerpen aan Soeltan Agoeng en gaan aan het zwerven. Daarbij beleven zij tal van avonturen, waarbij vele onderwerpen uit het godsdienstige en maatschappelijke leven der Javanen ter sprake komen: een Javaanse encyclopaedie.
Tegen het kleine *Balambangan* heeft Agoeng verschillende tochten laten ondernemen, waarbij hij ook in conflict met Bali kwam. De Balinezen schijnen zich in de jaren van Soerabaja's achteruitgang, toen in de Oosthoek geen macht meer bestond om hen te weren, daar genesteld te hebben. Over het algemeen droegen deze expedities het karakter van roof- en plundertochten en plantten in de harten der Balambangers een onuitblusbare haat tegen alles wat Matarams was. Vele bewoners werden naar Midden-Java gevoerd, waar wij hen vermoedelijk als *Pingirs* en *Gadjah Mati's*, afzonderlijke volksdelen, later zullen terugvinden. Zelfs zouden Agoeng's troepen éénmaal (in 1639) straat Bali zijn overgestoken, zonder blijvend resultaat evenwel. Balambangan viel telkens, na de aftocht der Matarammers, weer in handen der Balinezen.
De Balambangers verkozen de Hindoeïstische Dewa Agoeng van Gelgel boven de Moslimse Agoeng.
Behalve door de reeds genoemde afval van Soemedang en Oekoer is Agoeng's

regering nog verontrust door twee grote opstanden in het gebied, dat reeds aan zijn grootvader onderhorig was, n.l. in Padjang en Pati.

In 1617 trachtte Padjang voor het laatst zijn onafhankelijkheid te herwinnen. Het werd zo grondig verwoest, dat er nu geen steen meer boven de grond staat, ofschoon de bewoners in het steenbakken moeten hebben uitgeblonken. Dit blijkt, behalve uit de bodemvondsten, uit het bericht, dat Agoeng de ongelukkige bewoners voor zijn nieuw verblijf naar Mataram voerde. Zelfs de Soeltansgraven van Padjang zijn verdwenen.

Pati verhief de vaan des oproers in 1627, nadat het van tevoren getracht had een anti-Matarams verbond tot stand te brengen. De dappere tegenstand van de Adipati Pragola maakte zulk een diepe indruk, dat men er een kwart eeuw later nog liedjes over zong bij de Javanen. Hiervan herkennen wij een weerklank in de befaamde liefdesroman *Pranatjitra.*

Het is de geschiedenis van een wonderschone maagd, krijgsgevangen gemaakt in Pati, die door de grote, maar stokoude Wiragoena als bijvrouw begeerd wordt. Zij verpandt echter haar hart aan de jeugdige knaap *Pranatjitra.* Het einde is tragisch. De bekende heer J. Kats sprak van een Javaanse Tristan-figuur. Het is een der zeldzame Javaanse verhalen, die gedeeltelijk in een burgerlijk milieu spelen.

Kennelijk was de bedoeling het Mataramse rijk te omringen met een kring van vazallen in de buitengewesten, wat de Nederlanders deed spreken van een Santa Liga, gedachtig aan het heilig verbond, dat onder paus Julius II tegen de zeemacht van Venetië gesloten werd.

Merkwaardig is Agoeng's verhouding tot de Portugezen geweest, die zich nog altijd in Malakka tegen Maleiers, Atjehers en Nederlanders wisten te handhaven. De Matarammer heeft het eerst getracht een verbond met hen te sluiten en wel met het oog op zijn tweede aanval op Batavia. Hij zond aan de vice-rey (onderkoning) gezanten, die om een vloot verzochten, welke de Nederlanders van de zeekant zou insluiten, terwijl hij hen zelf met 100.000 man van de landzijde zou bedreigen. Goa ging op dit voorstel niet in, daar men de Matarammer niet vertrouwde.

Echter waren enige jaren later de rollen omgekeerd. Malakka, door de Nederlanders benard, zond gezant op gezant naar Mataram, ten einde de Soenan tot een derde beleg van Batavia te bewegen. De Portugezen beloofden daartegenover een vloot in zee te brengen, die tussen 40 en 60 zeilen varieerde. Deze zeemacht was even ijdel als de 100.000 man van Agoeng. Nooit zijn de Portugezen er meer in geslaagd hun bezetting in Malakka zelfs met een enkel galjoen te hulp te komen. De Compagnie beheerste de zee. De Portugese gezanten werden in Mataram dan ook allesbehalve heus ontvangen, niettegenstaande de fraaie geschenken, welke zij meebrachten.

Met de Nederlanders is nooit vrede gesloten, ofschoon wij mogen aannemen, dat de wens daartoe van beide zijden bestond. De Compagnie was wel bereid Agoeng's aanspraken op het koninkrijk Jacatra voor de vorm te erkennen. Agoeng zou hiermede ook wel genoegen hebben genomen, mits de hulde hem in een passende vorm gebracht werd. Vooral aan het laatste heeft het ontbroken.

Een expeditie onder Vlack en van Maseyck in 1631 bombardeerde het versterkte

Japara en vernielde wat Javaanse vaartuigen, waarmede niets anders bereikt werd, dan dat men de vorst prikkelde.
Een gezantschap onder de bovengenoemde Maseyck in 1632 uitgezonden met een paard, werd verraderlijk gevangen genomen. Hiertoe behoorde ook de onderkoopman *Antonie Paulo*. Deze daad, enigszins verklaarbaar uit de keuze van Maseyck, ergerde de Nederlanders en bleef hen verbitteren, omdat Agoeng de gevangenen nooit heeft losgelaten, zelfs niet heeft willen uitwisselen.
Geen wonder, dat de Nederlanders toen een bondgenoot tegen Mataram zochten en er een meenden te vinden in de *Dewa Agoeng* van *Gelgel*, het opperhoofd in naam, van Bali. Een belangwekkend gezantschap, waartoe ook *Ds Heurnius* behoorde, verzamelde wel kostbare gegevens omtrent het wondereiland en zijn bewoners, doch had geen politieke gevolgen (1633). Zo bleef de verhouding enige jaren slecht.
De status quo bleef voorlopig gehandhaafd; onderwijl had de Hoge Regering slechts een open oog voor de bevrijding der gijzelaars.
Hiertoe deed men een energieke, doch mislukte poging in 1642.
In 1638 had de Bantamse vorst uit Mekka een vaandel, benevens de erenaam van soeltan ontvangen, daardoor niet weinig de ijverzucht van de Matarammer opwekkende.
Niet lang daarna moet een Javaans gezant de lange reis naar Mekka ondernomen hebben ten einde dezelfde gunsten, vermoedelijk tegen klinkende munt, te verwerven. In het begin van 1641 keerde de Javaan met de titel en enige voorname Arabieren per Engels schip uit Soeratte naar Bantam terug, vanwaar hij met een Bantams vaartuig naar een Mataramse haven vervoerd werd.
Enige maanden later zonden de Engelsen óók een gezantschap naar Mataram, medebrengende een paard en een kanon, en nu was de bedoeling, dat zij op de terugreis enige Javaanse en Arabische hoge heren op hun schip de „Reformation", naar Soeratte en wellicht nog verder zouden brengen. Zover kwam het evenwel niet. De Gouverneur-Generaal van Diemen liet de Reformation, toen deze in de baai van Batavia voor anker lag, aantasten en de Oosterse passagiers, na een scherp gevecht, van boord lichten. Deze volkenrechtelijk bedenkelijke daad had tweeërlei gevolgen. Ten eerste bedierf het voorlopig elke goede verstandhouding tussen de Britten en de Soeltan, daar eerstgenoemde zo bitter slecht voor diens gezanten hadden gezorgd. Ten tweede vertoornde het Agoeng in zulke mate, dat hij niet, zoals de Compagnie gehoopt had, de gevangen Nederlanders tegen de, voor Batavia gearresteerde gezanten inruilde, doch integendeel het hoofd der Nederlandse gijzelaars, de reeds vermelde Antonie Paulo, in zijn krokodillenvijver liet werpen. De ongure beesten zouden echter liever elkander, dan de ongelukkige martelaar hebben willen verslinden, die drie dagen en nachten om de dood had staan te bidden, zodat de Javanen genoodzaakt waren geweest hem in stukken te hakken. Doch ook toen lustten de boeaja's geen mensenvlees, zodat Paulo's stoffelijk overschot ten slotte maar ter aarde besteld was. Van de grote verering, die de Javanen hem toedroegen, getuigde nog jaren lang het afdakje, dat zij boven zijn laatste rustplaats hadden aangebracht.

Door deze oorlogstoestand viel het de Nederlanders gemakkelijk om de Javaanse handel in de Molukken te vernietigen. Onder Agoeng kwam het nog wel eens voor, dat daar een Javaanse prauw verscheen; daarna vindt men er slechts Makassaarse smokkelaars.

Ook pogingen der Javanen om *Malakka*, dat door de Nederlanders jaren geblokkeerd werd, van rijst te voorzien, mislukten en leidden tot het in de grond boren der talrijke prauwen. De oorlog was voor beide partijen onaangenaam, maar voor Agoeng het meest. Doch deze trotse vorst wilde niet buigen.

Agoeng's krijgsbedrijf heeft ongetwijfeld bijgedragen tot de grotere eenheid van Java, maar was aan de andere zijde ook zeer noodlottig. Van de kleine man, die krijgsdienst moest verrichten, werd veel gevergd. De hele bevolking werd soms opgeroepen en dan lagen de velden verlaten.

Bovendien werd de Pasisir (kuststreek), erfgename van Madjapahit, door de oorlog het hevigst getroffen. Dit was noodlottig voor Java's cultuur, daar juist de kust-Javanen boven de binnenlanders hadden uitgeblonken in litteratuur en kunst. Zijn de houtsnijders van Tjirebon, Koedoes, Japara en Madoera niet nog benoemd om hun vaardigheid? Door de vele bloedige veldtochten, de wreed neergeslagen opstanden en de hevige verwoestingen, mede door het verdwijnen van aanzienlijke, kunstzinnige vorstenfamilies, middelpunten van beschaving, ging deze streek achteruit. Toch zijn de poorten van Tembajat nog kennelijk op die van Koedoes geïnspireerd. Invloed van de kunst was er dus nog wel.

Een deel der oude cultuur namen de Matarammers over en het is zeer aannemelijk, dat de ontwikkelde Pangeran Pekik en zijn kring, die uit Soerabaja afkomstig was, jarenlang in Mataram moest verblijven, in dit opzicht een bemiddelaarsrol heeft gespeeld. Hij staat bij de Javanen als cultuuroverbrenger te boek.

Op de duur zouden de huidige Vorstenlanden het middelpunt der Javaanse beschaving worden en wel in die mate, dat de heugenis aan het overwicht van de kust in dit opzicht zelfs te loor ging. Deze heeft evenwel zonder twijfel oudere rechten.

Agoeng heeft zich niet alleen van de *macht* over Java verzekerd, hij heeft ook gezorgd, dat er van zijn persoon en van die zijner opvolgers *gezag* zou uitstralen. Tot dusverre hadden de Moslimse maharadja's hun gezag aan de wali's ontleend; dit was in overeenstemming met de oude Hindoe-Javaanse opvatting, dat de geestelijken slechts bevoegd waren, om het gezag toe te kennen.

Ook het Mataramse huis beriep zich voor zijn heerschappij over heel Java op de uitspraken van Soenan Giri en de welwillende samenwerking met Soenan Kalidjaga, om van andere gunstige wenken des hemels maar te zwijgen.

Agoeng, ofschoon een vroom Moslim, heeft er toch naar gestreefd zich in dit opzicht minder afhankelijk van de geestelijke machten te stellen en meer gezag in zijn persoon en huis te verenigen.

Vooreerst komt dit uit in de titels, voor de Javaan een zeer belangrijke zaak.

Aanvankelijk werd Agoeng slechts met *Pangeran* of *Panembahan* aangeduid, welke

titel veel te gering was t.o.v. zijn positie. Evenals zijn grootvader werd hij *Pangeran* (of Panembahan) *Senapati Ingalaga* genaamd.
In 1624, na de verovering van Madoera, veranderde dit. Hij nam de titel van *Soesoehoenan* aan, hetgeen „de in ere gehoudene" betekent, welke naam ook voor wali's gebruikelijk is. Heeft hij getracht hiermede iets van de geestelijke kracht der wali's voor zich zelf te verwerven? Hierop zouden meer dingen kunnen wijzen. Schrijft men hem niet het auteurschap van zeker mystiek geschriftje toe, de *Sastra Gending?*
In 1641 wist hij in navolging van Bantam, zich uit Mekka de soeltanstitel te verschaffen, die voluit luidde: „*Soeltan Abdoel Moehammed Maulana Matarâni*". In de overlevering is deze naam verloren gegaan en leeft de vorst nog slechts als *Soeltan Agoeng*, de grote Soeltan, voort. Het gebruik wil, dat wij hem in de regel bij deze posthume naam noemen. Zijn zoon is tot het vorige Soesoehoenan teruggekeerd.
Ook nog door andere daden van gewicht, trachtte de vorst zijn gezag te vergroten. Was Bantam een zeer groot kanon rijk, Ki Amoek, Agoeng rustte niet, voordat Mataram het grootste stuk geschut van Indië bezat: Sapoe Djagad (= die de wereld wegvaagt). Het prijkt nog op de aloen-aloen en geeft meer blijk van Agoeng's ondernemingsgeest dan van de kundigheid der Javaanse bronsgieters, wie dit werk enigszins boven hun krachten ging.
Voorts bouwde hij, als menig Javaans vorst, een nieuw verblijf, *Karta* geheten. In 1633 voerde hij de gemengd *Arabisch-Javaanse tijdrekening* in. Tot op dat jaar rekende men met Hindoeïstische zonnejaren, daarná met *Islamietische maanjaren* van ongeveer 354/5 dagen. Tot 1633 is dus het verschil met de Christelijke jaartelling 78 jaar, daarna wordt het steeds kleiner en bedraagt nu 68 jaar.
Reeds zijn grootvader Senapati was zeer gesteld geweest op de *poesaka's* (erfstukken) van Padjang. Onder Agoeng werd deze verzameling voltooid en bevatte stukken uit vele delen van Java, die vroeger zelfstandig waren. Genoemd mogen worden: de lans *Kjai Plered*, het slagbekken: *Kjai Bitjak*, vele krissen en vooral: *Njai Setami*, het heilig kanon, de laatste aanwinst (van de Portugezen?).
Het bezit dezer poesaka's, welke geen buitenstaander ooit te zien krijgt en die zeer zorgvuldig in een duister vertrek bewaard worden, verzekert de vorst de heerschappij over Java.
Zoals de wali's op hoge heuvelen begraven werden, zo wilde Agoeng rusten op de top van een berg. Hij koos de hoogten van *Imagiri*, niet ver van zijn Kraton. Daar ligt hij nu aan het hoofd zijner opvolgers, die lager gelegen zijn, thans verdeeld over twee begraafplaatsen: die van Jogjakarta en Soerakarta.
Zo werkte dus Agoeng welbewust op zijn wijze aan de opbouw van zijn gezag en dat zijner nakomelingen en niet zonder succes. Pas door hem kreeg de monarchie over Java deugdelijke grondslagen, hij was feitelijk de eerste echte opperheerser uit het Mataramse huis. Bij hem vergeleken verdwijnt Senapati in het niet; Agoeng was een werkelijk vorst. In hoofdzaak hoefden zijn opvolgers slechts op dit fundament voort te bouwen.
Bij het nageslacht liet hij de naam achter van een groot en een goed Koning.

WEST-JAVA NA DE ISLAMERING

(1550—1650)

De Soendase geloofsbelijdenis is:
Heer, het werd adat; Heer, het werd inzetting, dat de Islam is verboden, en niet toegankelijk ganselijk niet, den lieden van den vorst van Pakoean.
Belijdenis der Badoei's.

Gelijk wij zagen, was de Islam in Bantam gebracht door een zekere Falatehan. Ook in Tjirebon had hij zijn zoon, Pangeran Pasarean aangesteld. Toen deze in 1552 overleed, verhuisde de vader naar Tjirebon en heeft daar als hoog vereerd wali het bewind gevoerd. Begraven werd hij op de Djati-berg, en onder de naam van *Soenan Goenoeng Djati* staat hij bekend als de grootste heilige van West-Java. Duizenden bezoeken jaarlijks zijn weids aangelegd praalgraf, in welks binnenste deel geen niet-Moslim een blik wordt gegund. Er bestaan zo min nauwkeurige plattegronden als foto's van. Makkelijker bereikbaar zijn de grote keien in de buurt, waartussen de heilige man, rondkruipende tapa zou bedreven hebben. Het wordt een verdienstelijk werk geacht dit na te doen.
In Bantam werd Soenan Goenoeng Djati na 1552 opgevolgd door zijn zoon *Hassan Oedin*, die men daar als de eerste *vorst* beschouwt. Gelijk al zijn opvolgers droeg hij een Arabische naam, iets waartoe de Mataramse vorsten nooit blijvend hebben kunnen besluiten. Dit wijst er al dadelijk op, dat de orthodoxe Islam in Bantam dadelijk een heel wat vruchtbaarder bodem vond dan later in Midden-Java.
Onder zijn regering werd de vorstelijke zetel, die aanvankelijk in de Bantamse wijk Karang Hantoe (waar zich nog Falatehan's grote kanon, Kji Amoek, bevindt), gevestigd was, naar de plek ten Zuiden van de huidige aloen-aloen verplaatst. De grote passar, door zijn internationale handel vermaard, bleef er echter, evenals de eerste moskee (nu verdwenen). Ten Westen van de aloen-aloen verrees een nieuw bedehuis, dat tot op de huidige dag bestaat. Er vóór verheft zich een merkwaardige stenen minaret, een uitzondering op Java. De nieuwe kraton, Soerasowan genaamd, bleef tot het einde van het Bantamse rijk in gebruik. Ook met Bantam's versterkingen werd onder Hassan Oedin een ernstig begin gemaakt.
De Kraton-stichting hangt ongetwijfeld samen met de uitbreiding van het Moslimse gezag dieper het binnenland in. Zo verhaalt men van de bekering van 800 kluizenaars tegelijk op de berg *Poelosari* op hun halsstarrige leider na. Bergen waren n.l. de zetels van het oud-Soendase heidendom.
Diep in het binnenland hield zich nog het heidense rijkje *Padjadjaran* met de hoofdstad *Pakoean* staande, al was het door de val van Soenda Kalapa en de stichting van Djajakarta van de zee afgesloten en werd de Islamietische overmacht steeds dreigender.
Het maritieme karakter van het rijk bleek ook uit Bantam's gezagsuitbreiding over de *Lampongs*. Zelfs met Indragiri werden betrekkingen aangeknoopt. Hassan Oedin

huwde een prinses uit die streek, welke als bruidschat Silebar meebracht. Natuurlijk betekende dit uitbreiding van de Islam en van de pepercultuur.
Hassan Oedin is de enige der Bantamse vorsten, die benoorden de moskee, op de treurplaats Sabakingking begraven werd, waar men hem nog geregeld hulde betoont. Vandaar zijn posthume naam: *Pangeran Sabakingking*.
Zijn zoon, *Panembahan Joesoep* volgde zijn vader in 1570 op en regeerde slechts 10 jaar. Hij was het, die aan Pakoean's kwijnend bestaan een einde maakte. De schoonvader van de Soendanese koning voelde zich verongelijkt bij de ambtenverdeling en stelde zich daarom in verbinding met de Bantammers. 's Nachts werd de Zuidpoort van de hofstad stilletjes voor hen geopend en een verschrikkelijke moordpartij ving aan. Het gehele koninklijke geslacht kwam om het leven, slechts de groten, die de Islam tijdig omhelsden, bleven gespaard, kregen zelfs hun ambt terug.
Spoedig verbreidde de Islam zich in het binnenland, doch één kleine groep weigerde Moslim te worden, de *Badoei's*. Eenzaam en afgelegen wonen deze schaarse aanhangers van de oude „igama Soenda" in het Zuid-Bantamse, rustig en braaf, maar zeer gesteld op hun onafhankelijkheid. Geen vreemdeling, zelfs geen bestuursambtenaar is het geoorloofd hun binnenste dessa's te betreden. Het N.I. Gouvernement heeft steeds hun gevoelens gerespecteerd.
Toen Joesoep in 1580 overleed, was zijn zoon Moehammed pas vijf jaar oud en moest daarom enige tijd onder voogdij van zijn oom staan. Toen deze zich na vier jaar van de alleenheerschappij wilde meester maken door zijn neef eenvoudig opzij te schuiven, werd hem dit door de rijksbestuurder krachtdadig belet en het negenjarige kind al maar vast tot vorst uitgeroepen. Deze patih voerde voorlopig het bewind voor de minderjarige vorst.
Ongeveer 1590 verscheen aan het Bantamse hof een zekere *Pangeran Mas*, nazaat van Aria Pangiri, die wij reeds uit de geschiedenis van Demak en Padjang hebben leren kennen. Deze Pangeran had reeds lang overal rondgezworven, misschien wel tot in Malakka. Als deftige neef uit een aanzienlijk geslacht, werd hij tot leermeester van de nog jeugdige vorst verkozen.
Deze Demakse heer, welke later bij de Hollanders voor „keizer" doorging (vermoedelijk wegens zijn relatie met het beroemde vorstenhuis), schijnt de jonge Pangeran Mohammed op de gedachte te hebben gebracht om *Palembang* aan te vallen, waarmede zijn Demakse voorvaderen zulke oude relaties hadden.
Het plan viel bij de vorst in de smaak en niettegenstaande de afkeuring door de oude rijksbestuurder, stevende een vloot van 200 zeilen naar de Moesi.
Hun vierdubbele pagger van tambesi-hout baatte de Palembangers weinig. Uitvallen der belegerden werden afgeslagen en de stad geraakte in de hoogste nood. Reeds stond zij op het punt van te vallen, toen een onverwachte gebeurtenis redding bracht. Terwijl Pangeran Moehammed met zijn voornamen aan de dis was gezeten, trof hem een geketste kogel aan het hoofd. Hij was op slag dood. De rijksbestuurder nam het lijk op en wist nog drie dagen zijn dood te verheimelijken. Daarna maakte hij bekend, dat de koning wilde terugkeren.
Ten zeerste betreurde het volk de dood van de geliefde vorst en noemde hem sedert

Seda ing Palembang (gestorven in Palembang). Nog jaren daarna dorstte men naar wraak. Intussen had 's vorsten vroegtijdige dood alweer een regentschap noodzakelijk gemaakt, immers, de troonopvolger telde ditmaal slechts vijf maanden.
Over dit regentschap is veel te doen geweest. Herhaaldelijk betwistten de groten elkaar de eer voogd over de vorstelijke knaap te mogen zijn. Het laatst en het langst bekleedde *Pangeran Ranamanggala* deze post van 1608 tot 1624, veel langduriger dus, dan met het oog op 's vorsten leeftijd nodig leek. Deze flinke bestuurder durfde echter de teugels van het bewind niet zo spoedig aan zijn pupil toe te vertrouwen, daar deze niet beschikte over een te veel aan geest en karakter. Dit belette hem echter niet om reeds in 1618 vader van zeven kinderen te zijn.
Intussen was Bantam een aanzienlijke handelsstad geworden. De handel der Oosterlingen schuwde uiteraard de zeeëngte van Malakka met zijn Portugese contrôle en verkoos Straat Soenda. Daar ontmoetten elkaar de Archipel- en Oceaanvaarders, Europeanen en Aziaten, land- en zeelieden.
Bantam bracht ook zelf (met de onderhorige Lampongs) een zeer gewild product ter markt: de peper.
Geen wonder, dat de grote passar van allerlei handelaren uit Oost en West krioelde. Zelfs de Portugezen, op de peper belust, lieten er zich van tijd tot tijd vinden. Geen product uit Zuid- en Oost-Azië, dat er ontbrak. Bedenkelijk was, dat de Bantamse edelen meer als geldschieter dan als handelaar of schipper optraden, zodat een groot deel der handelsvoordelen hun neus voorbijging.
De Chinezen hadden er al een eigen wijk met stenen huizen en verschillende andere Europese naties verschenen er, nadat sedert 1596 Houtman op de rede het anker had laten vallen: Nederlanders en Engelsen, later ook Fransen en Denen.
Behalve als vissers voeren de Bantammers zelve weinig op zee. Gelijk de Antwerpenaren kort te voren, lieten zij de kooplui naar zich toekomen, verstrekten slechts geld op bodemerij aan kleine lieden. Er was dan ook maar één stenen huis in de stad, n.l. dat van de sjabandar of havenmeester. Als pauwen schreden de poenggawa's of edelen met hun statig gevolg door de stad, hoog geëerd door het mindere volk. Het burgerlijke element der samenleving had een sterk tegenwicht in het feodale, dat zich rondom de vorst schaarde.
Deze woonde aan de aloen-aloen in een weidse Kraton, deftig *Soerasowan* geheten. Op de *Batoe gilang*, die nog in Bantam wordt aangewezen, stond zijn troonzetel, wanneer hij de toernooien bijwoonde. Onder afdaken bewaarde hij de *bakleiprauwen* (of oorlogsschepen) waarmede hij zijn buitenlandse vijanden te lijf ging. Tegen hen had hij ook de zeezijde der stad van een hoge muur met houten torens voorzien.
Ook de *grote moskee* met vijf daken verrees aan de aloen-aloen. In tegenstelling tot de meeste Javaanse moskeeën bezit deze een hoge toren of *menara*, die oorspronkelijk wel bedoeld was als plaats voor de bedoeg of trommel. Men kon het geluid mijlen ver horen. Ten Noorden lagen de vorstelijke graven, die men slechts ongeschoeid mocht naderen.
Zo maakte Bantam op het einde der 16e eeuw een gelukkige tijd door, doch juist

toen verschenen op haar rede die Westerlingen, welke Indonesië's lot in de volgende eeuwen mede bepalen zouden, de Nederlanders.
De aanwezigheid hunne loge, hun handel en bedrijf aldaar, zouden tot tal van verwikkelingen leiden, zodat zij ten slotte na 1613 het naburige Djajakarta (tot Jacatra verbasterd), dat sedert 1527 een Bantamse onderhorigheid heette, verkozen boven de hoofdplaats. Ook hier bleven de meningsverschillen niet uit, totdat zij in 1619 Djakarta verwoestten en Batavia stichtten, dat bestemd was om ten slotte Bantam te overvleugelen.
In *Tjirebon* werd de hoogbejaarde Soenan Goenoeng Djati bij zijn dood in 1570 opgevolgd door zijn achterkleinzoon, *Pangeran* of *Panembahan Ratoe* genaamd, die eveneens een aartsvaderlijke leeftijd zou bereiken en door zijn kleinzoon vervangen worden, *Panembahan Girilaja* (1650).
Mocht Bantam zich in een weelderige handelsbloei verheugen, Tjirebon oefende slechts een half wereldlijk, half geestelijk gezag uit, dat zich tot ver in het binnenland uitstrekte. Kon Bantam zijn onafhankelijkheid lange tijd bewaren, Tjirebon raakte al spoedig onder de invloed van zijn machtige nabuur Mataram, dat immers het eerst in Westelijke richting zijn macht deed gevoelen. Dit leidde echter niet tot botsingen.
In 1590 kwam er een verbond tot stand en de Matarammer zou zelfs Tjirebon geholpen hebben bij de bouw van een ongemeen dikke muur (tegen Bantam?).
Een kwart eeuw later gaf de Tjirebonner, dan Agoeng's goeroe geheten, zijn dochter aan Agoeng ten huwelijk. Zij werd de moeder van de wrede Soenan Tegalwangi.

II.

DE WESTERLINGEN IN INDONESIË

(1511—1800)

DE GROTE VERANDERINGEN IN DE ARCHIPEL

(1200—1300)

Ik moet weer op zee gaan, een goed schip en in 't verschiet
Een ster om op aan te sturen, anders verlang ik niet.

J. Slauerhoff.

Twee zeer belangrijke feiten hebben de toestand van de Archipel ten sterkste beïnvloed: het verdwijnen van de invloed van het Hindoeïsme in verband met het opdringen van de Islam, en de vernietiging van de Oosterse zeehandel door de Westerlingen, met name de Portugezen.

Sedert de Islam zich steeds krachtiger in Voor-Indië deed gelden (na 1200 vooral), Bagdad na zijn verwoesting in 1258 door de Mongolen meer en meer vervangen werd door Kairo als handelsmarkt voor Oosterse waren, werd het aandeel, dat de Hindoe's in de handel op de Archipel bezaten, steeds geringer. In de loop van de tijd werd de handelsweg van de Middellandse Zee tot de Molukken geheel Moslims en de Zuidelijke zeeën werden enkel door Islamietische groothandelaars bevaren.

Hierdoor ontving het Hindoeïsme in de Archipel geen verse krachten meer uit het land van zijn oorsprong en begon, voor zover het niet kwijnde en ten onder ging, een eigen karakter aan te nemen, dat meer met de oorspronkelijke aard der Indonesiërs overeenstemde. Wij namen dit proces reeds waar in de geschiedenis der rijken Singasari en Madjapahit. Totdat de Islam in Indonesië verscheen breidden de Javaanse handel en de Javaanse macht zich over alle eilanden en kusten uit. Dit was de grote tijd van Madjapahit.

Gedurende de 15e eeuw verloor Madjapahit zijn zeemacht en kromp samen tot een binnenlandse mogendheid. Islamietische staten namen zijn rol ter zee over. In 1498 bereikten de Portugezen Voor-Indië, 11 jaar later verschenen zij in de Archipel. Het feit, dat de gehele handelsweg naar de specerij-eilanden zich in Moslimse handen bevond, was voor deze Kruisvaarders een reden te meer, om hen daar vandaan te jagen. Dit geschiedde met verbluffende snelheid en met een ongehoord succes. Het was ineens uit met de Moslimse suprematie over de zeeën. Overal wapperden de koningsvlaggen van Portugal en geen Oosterse zeemacht durfde zich met deze fanatieke haters van alles wat maar Islamietisch was, te meten. Slechts als smokkelarij kon de Oosterse handel zich nog enige tijd in kleinere omvang handhaven.

Dit had ten gevolge, dat de aanzienlijke, eertijds zo bloeiende handel der Aziaten verviel en de voorname handelsplaatsen achteruit gingen. Het zwaartepunt der Oosterse cultuur verplaatste zich allerwegen naar het binnenland. De zeehandel werd door de landhandel vervangen, het schip door de kameel.

Een soortgelijk verschijnsel merken wij ook in de Archipel op, nadat de Portugezen er sedert hun verovering van Malakka binnendrongen. De Javaanse havens raakten,

met uitzondering van Bantam, aan het kwijnen. Zij verloren hun sterke positie ten opzichte van het onbeschaafde binnenland. Dit laatste kreeg de overhand. Het kustrijk van Demak werd door het bovenlandse Padjang-Mataram overvleugeld.
Nog voordat de Nederlanders in de Archipel verschenen, was het met de welvaart der kuststeden grotendeels gedaan. Hun rol in de specerijenhandel was nagenoeg uitgespeeld, hun positie door het opkomende binnenland in ernstig gevaar gebracht. Weliswaar bezaten zij nog een zekere onafhankelijkheid, doch daaraan maakte de grote Soeltan van Mataram voor goed een einde. Soerabaja, dat de vaart op de Grote Oost nog het langdurigste voortzette, kwam ook het laatst aan de beurt om in het Mataramse rijk te worden opgenomen. De val van Soerabaja in 1625 betekende feitelijk het einde der Indonesische grote vaart. Wat daarna nog volgde, was niet meer dan sluikhandel.
De taak der Oosterlingen ter zee werd eerst overgenomen door de Portugezen, daarna veel degelijker door de Nederlanders. Hun Oost-Indische Compagnie stichtte feitelijk een nieuw zeerijk in Indonesië, welks macht zich tot ver buiten de Archipel uitstrekte. Niet zonder betekenis was, dat het middelpunt van dit rijk op hetzelfde eiland lag als de vroegere hoofdstad Madjapahit.
Deze Westerse zeeheerschappij in het Oosten had in zoverre voor de Aziaten een belangrijke betekenis, dat zij, gelijk Rome eertijds rondom de Middellandse Zee, een zekere mate van rust en orde handhaafde. De „Pax Batava" duldde geen oorlogen meer, die de handelsbelangen schaadden.
De Indonesische volken stonden over het algemeen buiten het eigenlijke handelsbedrijf der Compagnie, doch bewezen belangrijke diensten als leveranciers der opgekochte of als belasting geheven landbouwproducten. Brandschattingen kwamen niet voor, de transacties droegen steeds een commercieel of fiscaal karakter.
Zelfs begonnen de Westerlingen door hun verworven monopolies en geregelde bestellingen een zekere leiding aan de Oosterse landbouwproductie te geven, nog voordat de eigenlijke Westerse landbouwonderneming haar intocht deed.
Deze bemoeienis met de voortbrenging ging, mede om andere redenen, gepaard met een machtsuitbreiding der Compagnie over het binnenland van sommige eilanden. Plaatselijk werd de Compagnie een landmogendheid: in de Molukken om de specerijen, op Java o.a. om de koffie, in Ceylon om de kaneel.
Zodoende raakte het belang der zeeheerschappij op de achtergrond en de laatste tegenstand, die de Nederlandse kolonisten aan hun Engelse mededingers trachtten te bieden, droeg dan ook het karakter van een landoorlog met als strategische verbindingslijn een postweg.

DE PORTUGEZEN IN AZIË

(1415—1580)

Oordeel nu zelf, o Koning, of
er ooit zeelieden geweest zijn,
die zulke banen afgelegd hebben.
Luis de Camoes.

Sedert de Moslims hun veroveringstochten vanuit Arabië begonnen waren, had geen Westers schip zich meer in de Oostelijke zeeën gewaagd.
De ganse handel op de Indische Oceaan en aanliggende zeeën was in handen der Oosterlingen gekomen en tegen het einde der Middeleeuwen waren dit meest Islamieten. Hieraan kwam in de eerste helft der 16e eeuw een plotseling einde. De suprematie van het Westen over de Oosterse wereld is begonnen.
Acht eeuwen lang was Europa bijkans van de overige wereld geïsoleerd geweest, wat het niet belet had, van een krachtig zelfbewustzijn vervuld te wezen, getuige de geest der Kruistochten. Niet slechts in Syrië, doch ook in Noord- en Zuid-West-Europa had de strijd tegen de ongelovigen gewoed en met name op het Iberisch schiereiland had deze worsteling het karakter van een nationale oorlog aangenomen. Zij had zowel Spanje als het kleinere Portugal vervuld met een onverzoenlijke haat tegen de „Moros" en aangevuurd om de strijd voor het geloof ook op 's vijands gebied voort te zetten.
Aldus hadden de Portugezen in 1415 zich van *Ceuta* meester gemaakt. Een der drie zonen van koning Joao I, die aan deze verovering deelnamen, was de Infant *Don Henrique*, meestal genaamd: *Hendrik de Zeevaarder*. De tocht naar Ceuta was meteen ook zijn laatste expeditie. Hij trok zich op zijn slot bij kaap St. Vincent terug, waar hij tot zijn dood een zonderling leven leidde. Nooit dronk hij wijn, om vrouwen bekommerde hij zich niet, twee zaken opvallend bij een edelman dier dagen. Hij moet trouwens geen fraai uiterlijk gehad hebben. Zijn tijd bracht hij door met wis- en aardrijkskundige studiën en het doel dat hij daarmede beoogde, was de uitbreiding van de macht van Portugal, en dus der Christenen, over Afrika, zo nodig nog verder. Wie hem daarbij kon helpen was welkom in zijn eenzaam slot. Als hoofd der *Christusorde*, de Portugese tegenhanger van de Italiaanse Johannieters, de Franse Tempeliers en de Duitse Ridders, beschikte hij over enige geldmiddelen, welke hij, spaarzaam beheerd, voor de ontdekking en verovering van vreemde landen bestemde. Zo werd hij de grondlegger van Portugal's grootheid.
Ontzaggelijk waren de moeilijkheden. De Portugezen bezaten nog maar weinig goede zeevaarders. Zij moesten bij Italianen en Noorderlingen in de leer gaan. Aanvankelijk vielen ook de resultaten bitter tegen. Slechts woestijnen werden ontdekt. Doch toen in 1442 een schip met slaven, stofgoud, struisvogeleieren en muscus terugkwam, sloeg de openbare mening om. De naam van Kaap Verde (groene kaap) getuigt nog van de blijde verrassing, toen men na de zandige kust van de Sahara, voor het eerst met de tropische plantengroei kennis maakte (1445).

Toen de grote inspirator dezer tochten in 1460 overleed, werd reeds een drukke handel gedreven op de kust van Opper-Guinee, waar een eerste fort was opgericht, dat tegen de bedoeling van de Infant voornamelijk diende om er slavenjachten vanuit te organiseren.

Na Hendrik's dood rustte de ondernemingsgeest, om onder koning Joao II te herleven. In 1481 liet deze door een groot eskader een tweede fort bij Elmina stichten als steunpunt voor verdere ondernemingen. Ten teken van inbezitneming beval de koning stenen zuilen met opschriften en wapens op te richten (padrao's) en trots noemde hij zich: *Heer van Guinea.* In 1484 passeerde een expeditie, waarbij zich ook de Duitse geograaf Behaim bevond, de Congo-rivier en drong door tot bij de Walvisbaai. Vage berichten over een machtig heerser in het binnenland deden de spanning stijgen. Zou dit soms de geheimzinnige „Paap Jan" zijn, die te midden der Moslims over een groot Christenrijk gebood? Om dit te onderzoeken werden in 1486/87 twee expedities uitgezonden. De ene, geheel over zee, was onder leiding van *Bartholomeus Diaz.* Tot de Walvisbaai volgden zij de kust, kozen daarna de volle zee en toen zij, Zuidwaarts varende, aan de koude en zware oceaangolven vermoedden, dat zij Afrika's Zuidpunt voorbij waren, sloegen zij een Oostelijke koers in en ontdekten, daar zij de kust steeds in het Noord-Westen hadden, dat zij inderdaad de gevaarlijke stormachtige kaap voorbij waren. Gedwongen door zijn vreesachtige bemanning, aanvaardde Diaz zeer tegen zijn zin de terugtocht. Koning Joao echter, verrukt over de goede hoop gevende ontdekking, noemde de stormkaap: Cabo de la Boa Esperanza; *Kaap der Goede Hoop.*

De andere expeditie, uit slechts twee Portugezen bestaande, trok naar Kairo, van waaruit ieder op eigen houtje Voor-Indië trachtte te bereiken. Inderdaad is één hunner hierin geslaagd en bezocht Calicoet. De andere stierf onderweg. Het doel en de weg erheen waren dus bekend geworden.

Door allerlei omstandigheden duurde het bijna 10 jaren aleer onder de nieuwe koning Manoel een volgende expeditie het onderbroken ontdekkingswerk voortzette. *Vasco da Gama* voer in 1497 met vier schepen om Afrika en wist, tot ergernis der daar handelende Arabieren, Mozambique te bereiken, waar hij loodsen vond, die hem naar *Calicoet* brachten (20 Mei 1498). Voor de eerste maal was Indië vanuit Europa langs de zeeweg bereikt.

Wonderschoon heeft de dichter Camoês in de zesde zang van zijn *Lusiados* de aankomst zijner helden aan de Indische kust beschreven.

De thuiskomst geleek een triomftocht. De verrukte koning sloeg Vasco da Gama tot ridder en noemde zich zelve voortaan: Heer van de verovering, scheepvaart en handel op Aethiopië, Arabië, Perzië en China.

Deze titel was ietwat voorbarig. Pas na de ontdekking begonnen de moeilijkheden eerst goed, daar allen, die bij de oude toestand belang hadden, zich tegen de nieuwe indringers verzetten. Dat waren in de eerste plaats de Moslims van allerlei soort, die zo langzamerhand de hele zeeweg van Kairo tot de Molukken in handen hadden gekregen. Door de komst der Portugezen was het met hun monopolie gedaan. Zonder overladen, zonder tolbetaling in Kairo, dat van die tol rijk werd,

zouden Oosterse waren Europa bereiken. Het is niet waarschijnlijk, dat zij hierin ooit goedschiks zouden berust hebben. De handel op Indië is daarom van de aanvang af tot een handelsoorlog geworden, die met de grootste heftigheid gevoerd is. Portugal moest zijn plaats in de Oosterse handelszon met de wapens veroveren, of er van afzien. Gezien de aspiraties, waarmede de Portugese Oostinjevaarders vervuld waren, lag dit geenszins in hun bedoeling. Niet voor niets voerden ze op hun zeilen de grote Christuskruisen. Zij voelden zich naast avonturier en handelaar ook kruisvaarder. Ten bewijze strekke, dat de geloofsijver op al hun tochten en ondernemingen een belangrijke rol speelde, soms ten nadele der tijdelijke belangen.

Ieder jaar staken nu grote vloten vanuit Portugal in zee. Tot geluk der Portugezen was Indië toenmaals allesbehalve een eenheidsstaat. Wel stond het machtige rijk der Groot-Mogols op het punt te ontstaan, doch voorlopig was het uitgestrekte continent nog in een groot aantal staatjes opgelost, die elkaar om het zeerst het bestaan misgunden. Daarvan was partij te trekken!

De eerste betrekkingen met de Inheemse groten waren niet steeds vriendelijk. Dat had Vasco da Gama ervaren in zijn moeilijkheden met de Samorijn van Calicoet (van samoedri, zeekoning).

Om de handel beter te kunnen drijven werden in 1502 twee factorijen in Cochin en Cananoor opgericht. Het volgende jaar werd de eerste al door een fort vervangen en doorstond schitterend een verschrikkelijke belegering door de Samorijn. Het werd de zetel van de eerste viceroy *Francisco d'Almeida*. Ook andere forten werden gebouwd, terwijl de Portugese vloten zich in de golf van Perzië en de Rode Zee begonnen te vertonen. Dit bracht de gehele Islamietische wereld in beroering. Egypte nam de leiding, ondersteund door al de benadeelde grootmachten: de Samorijn van Calicoet, de vorsten van Cambaja, Ormoes, Aden, enz. Een vloot werd in de Rode Zee gebouwd, van hout uit Klein-Azië, op de rug der kamelen over de landengte van Suez gebracht. Emir Hassan had de leiding; andere smaldelen, uit in hun handel bedreigde havens, voegden zich er bij. Voor Diu ontmoette de verenigde vloot een klein eskader onder de zoon van de viceroy. De Portugezen moesten na een dappere tegenweer terugtrekken. D'Almeida's schip raakte aan de grond, een kogel nam zijn been weg, doch hij bleef bevelen geven, tot het einde. Portugal's macht wankelde.

De ontroostbare viceroy nam bloedig wraak. Met moeite verzamelde hij 19 schepen en tastte de werkeloos bij Diu wachtende Moslimse vloot aan. Zij werd geheel vernietigd (Febr. 1509).

Het was d'Almeida's laatste grote daad. Hij moest zijn ambt aan zijn opvolger *d'Alboquerque* overgeven en reisde naar Portugal. Hij bereikte het echter niet, daar hij bij de Kaap in een schermutseling met de inboorlingen sneuvelde.

Had d'Almeida in hoofdzaak de zeeën schoongeveegd en de handel mogelijk gemaakt, de tweede viceroy was de grondlegger voor het uitgestrekte, te uitgestrekte koloniale rijk der Portugezen.

In 1510 veroverde hij *Goa*, waarheen de zetel der onderkoningen werd verplaatst. Het was de eerste bezitting der Portugezen, waartoe ook de omliggende dorpen

behoorden. De bevolking moest natuurlijk Christen worden, of heengaan. Het werd de zetel van een aartsbisschop en een stad vol kerken en kloosters.
Thans wendde d'Alboquerque de blik verder Oostwaarts. Hij zag het belang van de havenstad *Malakka* in, de poort van China en de Molukken, de sleutel tot het specerijen-monopolie.
Zijn schepen hadden deze stad n.l. bereikt. De eerste kennismaking der Maleiers met de Franken (Feringgi) was hartelijk geweest. „Alle inwoners van Malakka stroomden samen, om de witte mensen, die zij nog nooit gezien hadden, aan te gapen; zij noemden hen „witte Indiërs" en verdrongen zich om hen heen, ten einde hun kledij en baarden te betasten" (Sadjarah Malajoe). Eerst ging het goed. De vreemdelingen mochten een factorij stichten, doch spoedig kwam het conflict, zoals er nog menig bij de aanraking tussen Oost en West zou voorkomen. Resultaat: arrestatie der Portugezen, plundering en doodslag. En ook nu al het gewone gevolg: een wraakexpeditie van d'Alboquerque, wie dit niet onwelkom zal geweest zijn. Met 19 schepen en slechts 800 Portugezen, benevens enige Inheemse hulptroepen, stak hij in zee. Voor de stad verscheen hij op 1 Juli 1511, met zijn ganse vloot, bedekt met vlaggen, en de manschappen blazende op hun trompetten, terwijl hij hen beval de stad te begroeten met alle artillerie. Trage onderhandelingen begonnen. d'Alboquerque's eerste eis: de uitlevering der gevangenen, werd ingewilligd; zijn tweede: oprichting van een vesting, verworpen. Daarom, op de 25ste Juli, de dag van Sao Jago, beschermheilige van Portugal, begon de aanval. De Soeltan, op een olifant gezeten, leidde krachtig de verdediging. De Portugezen richtten zich tegen de brug over de Malakka-rivier, waar het middelpunt van de handel was, maar zij werden met zware verliezen teruggeslagen. Niet alleen werden velen getroffen door vergiftigde pijlen, maar ook ontbrak hun na de landing, bij het oprukken langs de rivier, voldoende steun der artillerie. Om in het laatste te voorzien werd een soort van drijvende batterij geconstrueerd, welke bij vloed zo dicht mogelijk tegen de brug werd opgezet. Een krachtige aanval van de landzijde ondersteunde deze nieuwe poging. De hele nacht werd doorgevochten, maar tegen de morgen was de stad in Portugese handen en zou het 130 jaar lang blijven.
De buit aan schatten en wapentuig was reusachtig. Er moet voor duizenden zijn buitgemaakt en men spreekt van 2000 veroverde stukken, een duidelijke aanwijzing, dat de Maleiers met geschut vertrouwd waren. Snel werd nu de bouw van een sterk kasteel op de hoge heuvel van Malakka ter hand genomen. „Iedereen was metselaar, steenhouwer of opperman". Voor materiaal ontzagen de Portugezen zelfs de graven der Malakkase soeltans niet.
Diep was de indruk in de Archipel. Verschillende vorsten zonden gezanten met geschenken, o.a. een nog Hindoeïstische koning van Java, die d'Alboquerque met echt Javaanse kado's bedacht. Slechts driehonderd soldaten en evenveel matrozen op tien vaartuigen bleven in Malakka achter, om dit hoogst belangrijke bolwerk tegen alle aanvallen te verdedigen.
Malakka heeft volkomen aan zijn doel beantwoord. Het bleef het middelpunt van de handel. De Javaanse, Burmese en Inheemse kooplui zetten gewoon hun bedrijf

voort. Spoedig bloeide de handel en daarmede de stad na het krijgsbedrijf weer op. Deze Portugese stad was een doorn in het vlees der Islamieten. Niet minder dan 25 maal is zij door hen belegerd, steeds tevergeefs. Het ergste was men er in 1575 aan toe, toen de vloot verloren, de bezetting tot op een 150 man geslonken was en de krijgsbehoeften begonnen te ontbreken. Men zegt dat het plotselinge zwijgen der Portugese kanonnen zulk een beangstigende indruk op de Islamieten maakte, dat zij snel het beleg opbraken.

Behalve een markt en een kasteel was Malakka ook een bisschopszetel. Men telde er niet minder dan 19 kerken en kapellen. In 1558 stelde paus Paulus IV het *bisdom* Malakka in, welks diocees zich over de ganse Archipel uitstrekte. In 1545 verscheen er op doorreis de grote Franciscus Xaverius en in de kathedraal van Nossa Senhora da Annonciada heeft zijn lijk enige tijd gerust (1552—53). De eenvoudige afstammelingen van Portugezen en Inheemsen zijn er nog steeds goed Katholiek en spreken een soort van Portugees. Zij dragen nog de namen der veroveraars: Thexeira, Nunez, De Sousa, Fernandez, Gomez.

Van Malakka uit liet d'Alboquerque de Molukken verkennen, de lang begeerde, maar nimmer aanschouwde specerij-eilanden.

Na een schipbreuk op de kust van Sumatra kwam hij in Indië terug, ontzette het geblokkeerde Goa, veroverde eindelijk Calicoet en vernederde de Samorijn. In 1513 en 1515 ondernam hij expedities in de Rode Zee en tegen Ormoes.

Reeds maakte de viceroy het plan om, in bondgenootschap met Perzië, een veldtocht tegen Egypte te beginnen toen hij gevaarlijk ziek werd. Nog scheen hij te zullen genezen, toen hij zijn ontslagbrief ontving. Deze ondankbaarheid des konings schokte hem zo diep, dat hij, na een laatste verdedigingsbrief aan zijn vorst, waarin hij zijn zoon in diens genade aanbeval, het laatste H. Sacrament gebruikte en overleed. Hij werd in de door hem gestichte St. Maria-kerk te Goa begraven (Dec. 1515). Een halve eeuw later, toen men zijn verdiensten erkende, werd zijn lijk naar Portugal overgebracht.

Aan de tomeloze energie van d'Alboquerque dankt Portugal de territoriale grondslagen van zijn koloniaal imperium. Alexander de Grote was zijn lichtend voorbeeld, maar juist een vergelijking met dit ideaal, laat ons de leemten in het Portugese rijk te duidelijker voelen. Inderdaad strekte het zich uit van Afrika's kusten tot Macao in China, dat in 1557 verworven werd. Het beheerste de voornaamste handelswegen, maar slaagde er zo min in de macht te land als de zeehandel der Aziaten te knakken.

De grote Aziatische rijken, hoe geteisterd ook, bleven voortbestaan; hun handel hoe zeer gefnuikt, zocht en vond nieuwe wegen, daar Portugal niet alle kon blokkeren. De Portugezen werden dus op de duur slechts gevaarlijke handelsconcurrenten, die een deel der Oosterse waren rechtstreeks naar Europa konden vervoeren en dan nog niet eens verder dan Lissabon. Zwaar drukten de kosten der geduchte krijgstoerusting op de winsten. Naar mate de grote figuren onder de viceroys zeldzamer werden, namen corruptie en bederf hand over hand toe en ondermijnden het Portugese rijk en zijn welvaart.

De vereniging met Spanje in 1580 gaf geen verlichting, daar Portugal van zijn machtiger buur weinig hulp te verwachten had, doch integendeel in diens oorlogen, met name die tegen de Nederlanders, meegesleept werd. De Nederlander van Linschoten onthulde aan Europa de wrakheid van het onvoltooide wereldrijk.

DE PORTUGEZEN IN DE MOLUKKEN

(1511—1600)

Hoe worstelde zijn hoop
Om zonder bloet, en slagh
Te winnen 't nieuw Euroop.
Vondel op S. Xaverius.

Sedert eeuwen leverden enige kleine eilandjes der Molukken, eenzaam aan de grens der bekende wereld gelegen, kostbare specerijen, die tot in Europa gewild waren. Men had ze daar nodig, niet slechts in de keuken voor het kruiden der spijzen, doch ook in de apotheek als geneesmiddel, en zij werden nergens elders gevonden, dan juist daar: de *kruidnagel* op *Ternate* en omgeving, de *muskaatnoot in de Banda-archipel.* Een dergelijke beperking van zekere planten tot een bepaald gebied is overigens geen uitzondering.

De nog onbeschaafde eilandbewoners deden zeer weinig moeite om hun product door telen te veredelen, ten minste de kruidnagel. De muskaatnoot werd reeds in perken gekweekt, maar de kruidnagelen werden zo maar uit het oerbos geplukt, zoals de kaneelschors op Ceylon, tot in de 18e eeuw, eenvoudigweg uit het woud gehaald werd. Het verzamelde product werd aan handelaars geleverd, die uit verre landen kwamen opdagen. De verzamelaars wisten evenmin waar het bleef, als de Europeanen bekend waren met de plaats van herkomst. Pas op een kaart in de 15e eeuw prijkt voor het eerst de naam van *specerij-eilanden.* Vóór dien wist men in Europa alleen maar, dat deze kruiderijen ergens uit het Oosten kwamen. De omgang met beschaafdere volkeren en de winsten, uit de verkoop der specerijen gewonnen, lieten de Inheemsen niet geheel en al onberoerd. Bijzonder *Javanen* lieten duidelijke sporen van hun verblijf achter, met name op Ambon. Zij hadden daar ongetwijfeld handelsnederzettingen, vermengden zich met de bevolking en de verschillende Ambonse negerijen beroemden zich later op hun Javaanse afkomst. Vele titels en plaatsnamen herinneren aan hun aanwezigheid, b.v. de vorm Pati, die in talloze Ambonese namen voorkomt, de plaatsnamen met *Toeban* en *Massapait* (afgeleid van Madjapahit), die duidelijk herinneren aan Javaanse herkomst, enz.

Op Ternate zijn de Javaanse sporen minder sprekend.

Tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Molukken is een duidelijk verschil in regeringsvorm. In het Zuiden is deze meer aristocratisch, in het Noorden meer monarchaal.

Vier dorpen, gewoonlijk *soa's* genaamd, stonden met elkaar in een zeker verband, dat *oeli* heette. De bestuurders dier dorpen waren geboren uit oude geslachten, met name die der stamstichters en werden bijgestaan door een raad van *orang kaja's.* De kleine man had bij deze aristocraten niet veel in te brengen. Zo was de toestand in de Banda-archipel. Als er vorsten waren, en hier en daar zijn er sporen van, dan hadden deze slechts een schijnmacht.

Het was mogelijk, dat verschillende oeli's zich aaneen sloten en grote verbonden vormden. Zo was vermaard het grote verbond van *Hitoe*, dat uit zeven oeli's en 30 soa's bestond. Aanvankelijk schijnt over dit bondgenootschap de *vorst van Hitoe* de schepter gezwaaid te hebben, doch op de duur was hij op zijde gestreefd door de leider van een andere soa, die later bekend zal staan onder de Portugese titel van *Kapitein Hitoe*.

In het Noorden vond men echte koningen, wier gezag door de kruidnagelhandel zeer sterk moet bevorderd zijn. Immers, de koning trad vaak als onderhandelaar en bemiddelaar met de vreemde kooplieden op en kende zich een behoorlijke provisie toe. Wij zien dan ook gaandeweg zijn macht toenemen, vooral t.a.v. de erfopvolging.

In het jaar 1322 zouden vier hunner een verbond gesloten hebben, t.w. die van *Djailolo* (op Halmaheira), *Ternate, Tidore en Batjan*. Djailolo, het oudste koningschap was aanvankelijk ook het machtigst, doch werd op de duur door Ternate overvleugeld. Die suprematie uitte zich door het aantal pajongs, dat Ternate mocht voeren, t.w. vier, Tidore drie, enz.

In de loop van de 15e eeuw werd de vraag naar specerijen steeds sterker. De Ternatanen beperkten zich nu niet meer tot het afrukken der kruidnagels in het bos, maar begonnen tuintjes van nagelbomen aan te leggen.

Ondernemende lieden brachten de kruidnagelboompjes zelfs naar andere landen over, eerst naar West-Ceram (Hoewamohel), vervolgens ook naar het eiland Ambon. Dit was mede een aanleiding tot de bloei van de grote handelsplaats *Hitoe lama* (oud Hitoe) aldaar.

Met de handel verscheen ook de *Islam*, eerst in Ternate, daarna op Ambon. Hij was uit *Giri* afkomstig en de eerste Ternataanse vorst, die de Islam omhelsde, *Zainoel Abidin*, zou dan ook in gezelschap van een der groten van Hitoe, een bezoek gebracht hebben aan de heilige priestervorst.

Zijn opvolger maakte reeds het begin van een groot rijk, liet een zijner voornaamste leenmannen of kimelaha's *Boeroe* veroveren, toen de Portugezen opdaagden.

Na de verovering van Malakka in 1511, was er geen macht meer sterk genoeg om de Portugezen te beletten naar de Molukken door te zeilen.

In 1512 zond d'Alboquerque een drietal scheepjes naar de Specerij-eilanden. Eerst werd *Ambon* aangedaan en daar een padrao opgericht, een dier stenen zuilen met wapen en opschrift, gelijk de Portugezen er aan de door hen bezochte kusten plachten op te richten. Vandaar ging de tocht naar *Banda*. Een aanvoerder, *Serrao* genaamd, beleefde hierbij wonderlijke avonturen. Hij verloor zijn schip, doordat het op een rif liep, kocht echter in Banda een Chinese jonk daarvoor in de plaats, die ook verging. Hij kwam op een onbewoond eiland terecht, waar niet anders te eten viel dan schildpadden. Enige zeerovers meenden in de schipbreukelingen een makkelijke prooi te vinden, maar toen de piraten geland waren, maakten de Portugezen zich in hun rug van hun vaartuig meester en dwongen de rovers hen naar Hitoe op Ambon over te brengen. De ontvangst liet daar niets te wensen over

en de geestdrift der bewoners steeg ten top, toen de Portugezen uitmuntende bondgenoten in de strijd met hun naburen bleken te zijn. Zij kregen dan ook uitnodigingen van de vorsten in *Tidore* en *Ternate*. De laatste bereikte hen het eerst en zo kwam Serrao met de zijnen in Ternate, waar hij steeds is gebleven. Alzo waren alle drie de Molukken binnen de gezichtskring der Portugezen gekomen.
Dit was nog geen bezetting. De eerste jaren voer slechts nu en dan een Portugees schip Oostwaarts om met een lading specerijen terug te keren. Pas 10 jaar na de eerste verkenningstocht verscheen *Antonio de Brito* met vijf schepen en 300 opvarenden en op 24 Juni 1522 kon met de bouw van een vesting op Ternate begonnen worden, die *Sao Paulo* genoemd werd. Onder ontzaggelijke inspanning verrees dit Oostelijkste bolwerk der Portugese macht, langzaam maar zeker.
Tidore was natuurlijk teleurgesteld over het verlies van een waardevolle bondgenoot aan zijn mededinger Ternate en trachtte dit verlies te vergoeden door samen te spannen met de Spanjaarden. Herhaalde malen zijn deze n.l. vanuit het Noorden de Archipel binnengedrongen, de eerste keer in 1521, toen *Magalhaens'* schip Vittoria, na de beroemde tocht om de wereld, over de Philippijnen in de Molukken was aangekomen.
Weliswaar had paus *Alexander VI* bij het verdrag van *Tordesillas* (1494) de heidenwereld onder Spanjaarden en Portugezen verdeeld volgens een meridiaan, die 370 mijl ten Westen van de Kaapverdische eilanden liep, doch de kunst van het plaats bepalen op zee was nog zo gebrekkig, dat de kans op misverstanden en onenigheden nog zeer groot bleef. Vandaar, dat het in de Molukken, waar de Spanjaarden vanuit de Philippijnen meermalen binnendrongen, telkens tot handtastelijkheden kwam, totdat in 1529 bij een nader verdrag Spanje tegen een vergoeding van 350.000 cruzados van al zijn aanspraken op de Specerij-eilanden afstand deed.
Aanvankelijk was de verhouding tussen de vorst van Ternate en zijn Portugese gasten voortreffelijk. De aanwezigheid dier krijgshaftige, met helmen en kurassen, musketten en kanonnen bewapende helden versterkte zijn aanzien in de eeuwige strijd met Tidore. Bovendien betaalden zij heel wat meer voor de specerijen dan de Inheemse handelaars uit Java of Sumatra. Men bewonderde dan ook de Lusitaniërs, bootste hen na in kledij en woningbouw, doch slechts zéér weinigen omhelsden hun Katholiek geloof. Daartoe had de jonge Islam reeds te diep wortel geschoten.
Zeer onaangenaam vond men het dan ook, dat de Portugezen zich met het Ternataanse rijksbestuur begonnen te bemoeien. Zij spanden met sommige hovelingen samen en stelden vast, wie er op de troon van Ternate zou zitten.
Koning *Tabaridji*, van een aanslag op de Portugezen beticht, sleepten dezen eenvoudig naar Goa, waar hij, als een Portugees onderdaan, voor de Onderkoning terecht stond, maar gelukkig vrijgesproken werd. Gedurende zijn langdurig proces maakte hij kennis met een zekere De Freytas en tussen hen ontstond zulk een vriendschap, dat de Ternataan zich tot het Christendom bekeerde en als Manoel gedoopt werd. Aan de Freytas schonk hij Ambon. Toen tenslotte zijn proces gunstig afgelopen was,

keerden beiden naar de Molukken terug, Freytas als bevelhebber. De moeilijkheid was nu om Tabaridji's opvolger Hairoen, die daar nu al weer een 10 jaar aan het regeren was, weer kwijt te raken. Freytas loste deze netelige kwestie op door zijn vriend Manoel-Tabaridji in Malakka achter te laten en alvast naar Ternate vooruit te reizen alwaar hij Hairoen binnen de vesting lokte, oppakte en per schip naar Malakka verzond. Maar juist toen de verbitterde Hairoen daar voet aan wal zette, stierf de eerste en laatste Katholieke vorst van Ternate, de plaats voor zijn mededinger open latende. De Portugezen in Malakka maakten ook geen bezwaar meer tegen de voortzetting van diens koningschap, maar de verontwaardigde Hairoen wenste geen tweede maal aan een dergelijke behandeling bloot te staan en eiste een beslissende uitspraak van het opperbestuur. Aldus werd de reis naar Goa voortgezet. Inderdaad werd Hairoen daar officieel in zijn waardigheid hersteld. De ongelukkige Freytas werd nu de zondebok, afgezet, geboeid en veroordeeld tot de reiskosten, die onder dit alles nog al hoog opgelopen waren.

Men begrijpt dat zulk een inmenging in de staatszaken van Ternate de sympathie voor de Portugezen niet vergrootte.

Ook de onderlinge hevige twisten der Portugezen waren niet in staat de eerbied voor deze militante Westerlingen te verhogen. Het kwam soms tot moord en doodslag. Met de godsdienstige gevoelens der Ternatanen werd bitter weinig rekening gehouden. Dit bleek eens duidelijk, toen enige al te ijverige Ternatanen een varkentje der Portugezen gedood hadden. De Penghoeloe, die er achter zat, zou door de landvoogd zijn opgesloten en bij zijn vrijlating, waarom de Ternatanen lang hadden moeten smeken, met een vette ham onder de neus gewreven zijn. Dit is niet de beste manier om onder de Islamieten vrienden te winnen.

Zulk optreden wekte niet slechts de haat der Ternatanen op, doch ook die der andere eilanders. In 1535 kwam het tot ongeregeldheden. Zij overvielen de Portugezen, waar zij maar konden, en wisten er heel wat af te maken. Portugese waterhalers en houthakkers werden geregeld vermoord, bekeerlingen tot afval gedwongen. Fraaie Portugese huizen werden in de as gelegd, hier en daar een verschrikkelijk bloedbad aangericht. De overlevenden sloot men in hun nieuwe vesting op, waar zij aan alles gebrek kregen. Het zag er somber uit, doch het was hun eigen schuld. Een Portugees geschiedschrijver meende, dat zij meer door de genade God's dan door eigen krachten zich konden handhaven.

Toen verscheen de beste landvoogd, die Ternate ooit gehad heeft: *Antonio Galvao* (1536—40), een bekwaam staatsman, een dapper krijgsman, een rechtvaardig rechter, in ieder opzicht een voortreffelijk mens.

Bij zijn komst in Ternate zouden reeds vreugdeliederen weerklonken hebben. In een oogwenk had hij de verslapte krijgstucht hersteld, het vertrouwen der bevolking herwonnen. Het weerspannige Tidore wist hij snel tot rede te brengen. Nadat hij de Tidorezen in het open veld verslagen had, drong hij tegelijk met de vluchtelingen hun stad en benteng binnen. Wel ging de plaats in vlammen op, doch hij zorgde voor een spoedige wederopbouw. Ook op Ambon vergrootte hij het Portugese gezag.

Hitoe onderwierp zich; de vestiging der Portugezen werd er hersteld, een Javaans-Makassaars-Bandanese vloot, die bij Hitoe aan het kruidnagelen laden was, door Azevedo verslagen.
In de stad Ternate behartigde Galvao trouw de godsdienst. Opzienbarende bekeringen hadden dientengevolge plaats. Haven en fort werden er verbeterd. Elk schip kon nu veilig voor de hoofdplaats ankeren. Regelmatige straten werden uitgezet, houten huizen door stenen vervangen. Een waterleiding werd aangelegd, zelfs boom- en wijngaarden geplant. Deze Portugese stad voorzag hij ook van bewoners, want hij had Portugese vrouwen meegebracht. Zo ontstond een klein-Portugal.
Geen wonder, dat de Ternatanen hem „de vader" noemden. In alle zaken wonnen zij zijn raad in, ja, boden hem zelfs het ganse bewind over het Ternataanse rijk aan, mits hij bleef. Uiteraard moest Galvao weigeren. Toen zijn ambtstermijn ten einde liep, trokken Ternataanse gezanten naar Goa om op verlenging aan te dringen. Helaas zonder resultaat: zijn opvolger was reeds in aantocht.
Nauwelijks was Galvao vertrokken, of alles liep in het honderd. Geen zijner opvolgers heeft hem zelfs kunnen evenaren. Met de Ternatanen en hun vorst Hairoen was er voortdurend onenigheid. Met verbeten woede merkte de Moslimse vorst op, hoe het Christendom door de toewijding ener ijverige schare van priesters, van welke de grootste *Franciscus Xaverius* was, in zijn rijk veld won.

Deze geestdriftige, die de geleerde predikant Philippus Baldaeus als een „andere H. Paulus (meende) te moeten achten en eren", was een der eerste volgelingen van *Ignatius de Loyola*, de vermaarde stichter der Jezuïetenorde. Tezamen hadden zij te Parijs in de kleine kerk van Montmartre zich aan Christus en zijn Kerk gewijd en tot aan zijn dood is hij die gelofte trouw gebleven. In 1540 had hij zich op uitnodiging van de Koning van Portugal naar het Oosten begeven. Na gedurende vier jaren met vrucht werkzaam te zijn geweest in Goa en Malakka, kwam hij begin 1546 op Ambon aan. De Inheemse Christenen over zeven verwaarloosde kampongs verdeeld, zocht hij op. Uit vrees voor de Islamieten hielden zij zich schuil, doch hij lokte hen te voorschijn door het zingen van psalmen en Latijnse kerkhymnen, waaraan zij de verbreider van hun geloof herkenden. Evenmin verwaarloosde hij zijn landgenoten. Drie maanden besteedde hij aan de verzorging van zieke Spaanse schepelingen. De Portugezen, wier zeden enige correctie behoefden, verbeterde hij zo goed mogelijk.
Tijdens zijn verblijf op Ternate wist hij een koningin van Ternate (de moeder van Tabaridji) voor het Christendom te winnen. Bij haar doop ontving zij de naam van Isabella. Ook andere leden van het vorstelijk huis werden gedoopt, b.v. een zwager van Hairoen. Een eerste begin met onderwijs werd gemaakt. Na een kwartaal op Ternate te hebben doorgebracht, besloot Xaverius naar de kust van Moro te gaan (op Halmaheira). Vergeefs verzocht hij om een vaartuig: de landvoogd verzette zich hardnekkig tegen zijn vertrek. Immers, reeds vele bekeerden waren er om het leven gebracht en een priester zelfs gedood. Toch zette Xaverius door, zeggende: „Indien het eiland goudmijnen rijk was, zouden de Portugezen moeite noch gevaar ontzien.

Maar ik verklaar op mijn beurt, dat ik alle lijden en doodsgevaar zal trotseren voor het heil van één ziel. God roept mij en geen mens zal mij weerhouden."
Van de bevolking wist hij een vaartuig te krijgen en voer er mee naar Moro. Bij zijn komst vluchtten de inwoners het bos in, maar hij wist ze te kalmeren en voor zich te winnen. Gedurende zijn verblijf, dat drie maanden duurde, bekeerde hij velen, waarbij hij hen het Pater Noster, het Ave Maria, het Credo en een paar vraagjes uit de Catechismus liet leren. Zo won hij op 28 of 30 plaatsen een 25.000 zielen. Toegegeven moet worden, dat de wijze van bekeren dikwijls oppervlakkig was. Velen vielen later ook weer af, maar Xaverius rekende steeds op opvolgers, die het gezaaide verder zouden verzorgen.
Zijn methode was de volgende: Eerst leerde hij de in het Maleis vertaalde gebeden zèlve uit het hoofd. Daarna trok hij de kampong in, kinderen en volwassenen om zich heen verzamelende door het luiden van een bel. Hij leerde hen dan het kruisteken maken en enige gebeden opzeggen. Kinderen, die vlugger van begrip waren, kregen de opdracht hun ouders en buren te helpen. Een week lang, tweemaal per dag, ging het onderwijs zo voort, tot op Zondag een algemeen onderzoek naar de vorderingen plaats had.
Na de Molukken heeft Xaverius nog Japan bezocht en daar vruchtdragend werk verricht, maar bij een poging om in het gesloten Hemelse Rijk door te dringen, is hij op een eilandje voor de kust, wachtende op toelating, aan een ziekte overleden (2 Dec. 1552).
Zijn gebeente rust thans in de kathedraal van Goa.
Ook martelaren telde de Missie. In 1558 werd de Jezuïet Alfonso de Castro, na 11 jaar missiewerk, door zijn eigen roeiers aan de boegspriet van zijn schip vastgemaakt, zo vijf dagen gelaten, en ten slotte wreed om het leven gebracht.
Het opofferende werk der niets ontziende missionarissen heeft onder veel tegenslagen het Christendom in de Molukken gevestigd. Waar de Portugese macht voor de Nederlandse later moest wijken, werden deze Katholieke Inheemsen natuurlijk in Protestanten omgezet; zo was nu eenmaal de manier van doen dier dagen. Maar waar de Portugese vlag bleef wapperen, bleef het Katholicisme bloeien, zoals op Flores en Timor.
Zelfs in enkele heidense kampongs worden Maria en Franciscusbeelden nog als poesaka's bewaard, terwijl de klok, die eertijds de gelovigen tot de grote Domkerk van San Paulo op Ternate riep, thans dienst doet als wachtklok van het fort Oranje, al prijkt zij nog steeds met het opschrift: „O Maria, bloem der maagden, een roos, een lelie gelijk, stort Uw gebeden tot Uwe Zoon voor het heil der gelovigen".

Niet alleen het groeiende missiewerk prikkelde de Ternatanen, ook de hebzucht, willekeur en laatdunkendheid der Portugezen zetten kwaad bloed, b.v. toen de landvoogd in 1555 vorst Hairoen, met zijn broeder en hoogbejaarde moeder in een vuile kelder liet opsluiten, alleen omdat hij geweigerd had de kruidnageloogst van het eiland Makjan af te staan. Heel Ternate en zelfs Tidore kwamen in verzet, maar pas toen goedgezinde Portugezen zelve ingrepen, werd aan het schandaal een einde

gemaakt. Dat er zoveel machtsoverschrijdingen bij de Portugezen voorkwamen was enerzijds geen wonder. De Molukken golden als een verbanningsoord voor minder geschikte elementen.

Zo is het nu volgende drama enigszins te verklaren. Op 27 Febr. 1570 had een plechtige verzoening plaats tussen landvoogd en vorst. Beiden bezwoeren op misboek en koran hun geschillen bij te leggen. Doch de volgende dag reeds liet de Portugees Hairoen door zijn neef verraderlijk in diens eigen paleis doorsteken, een schandelijke en tevens noodlottige daad!

Ofschoon de koning van Portugal beval de misdadiger aan de Ternatanen uit te leveren, teneinde zijn rechtvaardige straf te ontvangen — wat helaas niet gebeurde: hij werd, voor het zover was, in Japara vermoord — had deze afschuwelijke misdaad de verschrikkelijkste gevolgen voor de Portugezen en hun gezag.

's Konings zoon *Baboellah* zwoer bloedig wraak. Ternate en Tidore vergaten een ogenblik hun eeuwige twisten en vielen gezamenlijk op de Portugezen aan. Hun machtig kasteel werd nauw belegerd en geraakte in zulk een nood, dat de soldaten zich met katten en muizen moesten voeden. Ten slotte waren zij gedwongen te capituleren. Onverlet mochten zij de vesting verlaten en hun intrek nemen in enige hutten aan het strand (1575). Net drie dagen later daagde er ontzet op, maar er was niets meer aan te veranderen. De Ternatanen zaten al in het fort, waar hun een rijke buit aan geld en geschut ten deel gevallen was. Na die tijd vestigde de Ternataanse vorst er zijn residentie. Drie jaar later, in 1579, kon de Engelse avonturier, Sir *Francis Drake*, op zijn reis rondom de wereld met de *Golden Hind* er ongehinderd landen en zijn officieren werden in het vroegere Portugese kasteel luisterrijk ontvangen. Drake schonk de koning een fluwelen mantel met een gouden ring en liet voor hem de muzikanten spelen en het geschut donderen. Ook beloofde hij spoedig terug te komen, doch men heeft hem daar nooit weergezien.

Tidore had niets van de Portugese buit gekregen en was daardoor zo teleurgesteld, dat het weer toenadering tot de Portugezen zocht. Zo konden dezen tenminste op dat eiland een klein fort oprichten, dat evenwel een schamele vergoeding bood voor de Ternataanse citadel.

Deze zware slag zijn de Portugezen nimmer te boven gekomen. Hun hoofdmacht trok terug op Ambon, waar zij sedert 1525 zich gevestigd hadden. Als beloning voor de hulp tegen plunderzieke Cerammers verleend, mochten zij toen een logie bij de handelsplaats Hitoe bouwen. Op den duur was het daar geen rustig leven tussen de Moslims, zodat zij genoodzaakt waren naar de Zuidkust van Hitoe te verhuizen. Daar hadden zij meer aanraking met de heidense bevolking van Leitimor, die zich gemakkelijker lieten kerstenen.

In 1562 vond de regering in Goa Ambon zo belangrijk, dat ze besloot er een eigen bevelhebber over aan te stellen. Het duurde evenwel nog zeven jaren, voordat na tal van opstanden en gevechten, aan de baai van Ambon, maar nog op Hitoe, een stenen fort kon gebouwd worden. Ook dit had het na de verraderlijke moord op Hairoen zwaar te verduren. Zo wanhopig werd de toestand, dat de krijgsraad besloot Ambon op te geven. Hiermede zou ook het lot van duizenden Christenen bezegeld

zijn. Een kranig officier, *Sancho de Vasconcellos*, nam het echter voor deze ongelukkigen op en wist zijn wil door te zetten. Men zou blijven, maar niet meer aan de Noordkust van de baai, doch aan de overzijde, op Leitimor. Daar verrees een nieuw fort, waaromheen zich vele Christenen, ook die van Hitoe afkomstig waren, neder zetten. Dit is het begin van de huidige hoofdplaats Ambon. Gesteund door een trouwe Christenbevolking, wier namen (Coelho, de Sousa, Tomasoa, Dias) thans nog herinneren aan de Portugese herkomst van hun Christendom, kon het Portugese gezag zich handhaven, zij het met moeite. In 1590 werd het fort door een vloot met 3000 koppen uit Ceram en Banda belegerd, welke zich zo op hun gemak gevoelden, dat zij tegenover de ingesloten vesting een moskee bouwden.

Baboellah's macht breidde zich intussen gestadig uit. *Heer der 72 eilanden* noemde hij zich trots. Zelfs voor het nog heidense Makassar zou zich zijn indrukwekkende kora-koravloot vertoond hebben. Van een Portugees specerijen-monopolie kon onder deze omstandigheden natuurlijk geen sprake zijn. Men mocht al blij zijn, als men wat te eten had.

Zelfs de *Unie met Spanje* (1580) heeft weinig gebaat. Wel was het nu mogelijk om vanuit Manilla sneller hulptroepen in de Molukken te brengen, dan vanuit Malakka, doch de slechte verstandhouding tussen Portugezen en Spanjaarden woog ruimschoots tegen dit voordeel op. Eenmaal scheen er werkelijk iets groots te gebeuren. Een aanzienlijke vloot kwam bijeen, 9 zware oorlogsschepen en 100 kleinere vaartuigen met een bemanning van 3000 koppen, waaronder 1000 Spanjaarden. Doch op 27 October 1593 werd de bevelhebber met zijn hele staf door oproerige schepelingen, Chinezen, vermoord. Zijn besluiteloze zoon, die het opperbevel overnam, durfde uit vrees voor onlusten in Manilla de tocht niet voort te zetten. De Portugezen waren aan hun lot overgelaten.

Toen op het einde der eeuw de Nederlanders in de Archipel verschenen vonden zij daar een dodelijk verzwakte Portugese macht en een sterk Ternataans rijk. Deze toestand is hun bij de vestiging van hun gezag zeer te stade gekomen.

Beëindigen wij dit hoofdstuk met enige herinneringen aan de Portugezen in het Maleis. Daar zij de Indonesiërs met tal van nieuwe zaken in aanraking brachten, leerden zij hun ook de woorden daarvoor. Wij geven hieronder een kleine bloemlezing:

Titels: Kapten mor (Gouverneur Generaal), petor (facteur, posthouder), sinjo (heer), njora (Mevrouw, voor de echtgenote van Ind. leraren), serdadoe (soldaat), merinjo (bode), alperes (vaandrig).

Kerk: Padri (pater), geredja (kerk), spirito santo (H. Geest), ari minggoe (Zondag), ari saptoe (Zaterdag).

School: Sekola (school), penna (pen), tinta (inkt), kertas (papier).

Kleding: Kemedja (hemd), peniti (speld), renda (kant), beledoe (fluweel), topi (hoed), sepatoe (schoen).

Voedsel, enz.: Mantega (boter), terigo (koren), tembako (tabak), seroetoe (sigaar).

Woning: Lodji (loge, kantoor), djandela (venster), sepen (provisiekamer).

Meubels: Lemari (kast), medja (tafel), kadera (stoel), pigora (schilderij).

Gereedschap: Bottel (fles), merjam (kanon), garpoe (vork), martel (hamer) bandera (vlag), saboen (zeep).
Een vendutie heet nog steeds naar de plaats der vendutie in Goa: Lelao, een lelang.
Wanneer wij 's avonds bij maneschijn het eentonige en droevige getokkel van de krontjong horen, kunnen wij er zeker van zijn, dat ook dit een geschenk der Lusitaniërs is.
Ten slotte is er nog een Maleis kinderliedje over, waarvan de eerste regel Portugees is: Nina, nina bobo! (Slaap, kindje, slaap!).

DE WILDE VAART DER NEDERLANDERS

(1595—1602)

Myn hart denct anders niet nacht ende dach, dan vreemde landen te besien. So weet men wat te vertellen, als men oudt is.

J. H. v. Linschoten.

Van alle Europese volken, die in de 16e eeuw de Archipel bezochten, Portugezen, Spanjaarden, Fransen, Engelsen en Nederlanders, hebben de laatsten op de duur de belangrijkste rol gespeeld. Het ligt daarom voor de hand, na te gaan, wat deze Noorderlingen er toe dreef deze tropische gewesten op te zoeken en hoe zij er in geslaagd zijn de weg er heen te vinden.

De Portugezen plachten de specerijen, die zij uit Indonesië aanbrachten, niet zelf aan andere naties te verkopen. Dit deden onder meer de Nederlanders, die de Indische waren uit Lissabon kwamen halen en dan verder over Europa verdeelden. In 1580 veroverde de koning van Spanje echter Portugal. Daar hij sedert 1568 in oorlog was met de opstandige Noord-Nederlandse gewesten, sloot hij in 1585 zijn havens, dus ook Lissabon, voor hun schepen en nam die zelfs bij tijden in beslag, b.v. in 1595 een 400 stuks. Hiermede hoopte hij hun handel, hun rijkste bron van welvaart, waaruit zij kracht voor de strijd tegen het machtige Spanje putten, een flinke slag toe te brengen. Daar de Nederlandse kooplieden bijzonder op de Indische specerijen gesteld waren, bracht deze maatregel hen er toe, zelf de waren uit het verre Oosten te halen.

De middelen hiertoe bezaten zij reeds. Goede schepen, geschikt om de Oceanen te bevaren; bekwame en geharde zeelieden, die winter en zomer de elementen trotseerden; ondernemende kooplieden, die bereid waren hun kapitalen aan het zilte element toe te vertrouwen; knappe koppen, in staat om de lange, slechts de Portugezen goed bekende weg naar het peperland, na te vorsen.

Immers, de Portugezen hielden de zeeweg naar het verre land zorgvuldig verborgen. Zeekaarten waren uiterst moeilijk, en dan slechts op slinkse wijze, te verkrijgen.

Verder konden de Hollanders er niet op rekenen, dat de Portugezen hen in Indonesië met open armen zouden ontvangen. Waarschijnlijker was, dat zij alles zouden doen om een mogelijke mededinger er zo snel mogelijk uit te werken. Over welke middelen beschikten zij daartoe? Het was dus zaak eerst nauwkeurig na te gaan waar men in Indië voet aan wal zou zetten, alvorens een schip met zijn kostbare lading er aan te wagen. Verkenners dienden dus te voren poolshoogte te nemen. Als zodanig kan men opvatten *Jan Huygen van Linschoten,* die in dienst der Portugezen, ja zelfs in die van de aartsbisschop van Goa, een reis naar Indonesië maakte, daar zes jaren verbleef om tenslotte in 1592, rijk aan kennis en ervaring, terug te keren. Zijn verzamelde wetenschap legde hij neer in een boek, dat hij terecht een reisgids noemde: „*Itinerario ofte Schipvaert naer Oost- ofte Portugaels Indien*".

Hierin werden de geheimen der Portugezen geopenbaard. Van Linschoten beschreef het Oosten en de weg erheen, doch onthulde tevens de gebreken der Portugese macht. Portugal had te hoog gegrepen. Het was buiten staat de last van zulk een geweldig koloniaal rijk te dragen. Bovendien vertoonde de organisatie, vooral sedert Portugal's verovering door Spanje, ernstige fouten. Het feit, dat het scheepsbedrijf en de koophandel niet in één hand waren, verslapte de zorg voor de lading. Het bederf bloeide welig onder de Portugese ambtenaren, corruptie overal! „Vroeger streed men om prijs en eere te verwerven, maer nu ter tijt zijn se al om rapen uyt". De lageren volgden het slechte voorbeeld der hogeren, zij het van verre.
Verder waren de schippers onbekwaam om de al te zwaar geladen vaartuigen thuis te brengen. Menig schip zonk door overlading, één zelfs in de baai van Goa met zijn ganse kostbare vracht. „Dat er een schip behouden naer Portugal weerkomt is niet dan enckel mirakel van Godt". Als de nood aan de man komt „so ist misericordia ende Onse Lieve Vrouwe, dat sy haer helpen willen".
Zo verried Van Linschoten Portugal's zwakheid in het Oosten en moedigde zijn landgenoten aan, zich in de verre gewesten te wagen. Zijn werk maakte ook buiten het vaderland opgang en werd in Latijn, Frans, Engels en Duits vertaald.
Er was nog een ander reiziger die Europa nooit verliet dan in de geest, ds *Petrus Plancius*. Deze was het denkend brein der ondernemingen. Als hageprediker en predikant van Brussel had deze Zuid-Nederlander alle beslommeringen van de godsdienstoorlog meegemaakt. Ten slotte dominee in Amsterdam geworden legde hij zich, naast zijn herderlijk ambt, ijverig toe op de wis- en aardrijkskunde. Hij verzamelde kaarten, ontwierp ontdekkingsplannen, gaf verweerde zeerobben les in zeevaartkunde, vervaardigde kaarten en wereldbollen. Niet het minst bezielde hij door zijn onbedwingbare geestdrift.
Op zijn initiatief werd de mislukte, maar beroemde tocht naar Nova Zembla ondernomen, de eerste geslaagde overwintering boven de poolcirkel (1596). Doch hoe roemrijk deze tocht ook moge geweest zijn, zij gaat Indië slechts van terzijde aan en kan dus overgelaten worden aan hen, die de geschiedenis der Nederlanders buiten Europa schrijven. Belangrijker voor ons is de gelukte „*Eerste Schipvaert*" (1596-98). Deze werd op touw gezet door de zogenaamde „*Compagnie van Verre*" in Amsterdam. Zulk een Compagnie omvatte een aantal kooplieden, die ter verdeling van het risico de handen ineensloegen en *gezamenlijk* één of meer schepen voor één reis uitrustten. Bij terugkeer der vloot verdeelden zij de winst en konden de vaartuigen voor een tweede keer uitzenden, daarna voor een derde, enz. De Compagnie werd dan eenvoudig over meer reizen *voortgezet*, kreeg een *blijvend* karakter en ging net zo lang door, tot de deelnemers er genoeg van kregen en de zaak ophieven.
De Compagnie van Verre was dus niets anders dan zo'n gezelschap kooplui, die schepen en geld bijeenbrachten om voorlopig één reis naar een zeer ver land, Indonesië, te laten ondernemen. Het waren zeven participanten, die een bedrag van *f* 72900.— bij elkaar legden om een viertal schepen uit te rusten. Leiders waren de lastige *Cornelis Houtman* voor de handel en de wijze, kalme *Pieter de Keyzer* voor de navigatie. Het opperste gezag berustte bij een raad, wat bij het ruwe zeevolk,

hetwelk dacht aan het spreekwoord, dat er maar één grote mast op een schip kan staan, tot allerlei moeilijkheden aanleiding gaf.

Liet de personeelsvoorziening het een en ander te wensen over, de stoffelijke en wetenschappelijke voorbereiding stond op een hoog peil. Door de studie van het werk van van Linschoten en gesmokkelde Portugese zeekaarten wist men al te voren door welke zeestraat men het best de Archipel zou kunnen binnenvaren, zonder de kans te lopen op gewapende Portugezen te stuiten, n.l. Straat Soenda. Bovendien had Houtman zelf enige jaren op een Lissabons kantoor gewerkt.

Het duurde meer dan een jaar eer de vier schepen, samen niet zo groot als een Portugese kraak, de rede van *Bantam* bereikten. Reeds was de bemanning hevig geteisterd door de scheurbuik, die vele slachtoffers had geëist. De Nederlanders vonden er het rijk onder het gezag van de regent, daar de vorige koning voor Palembang, tot aller droefheid, gesneuveld was (1596). Wel dorstten de Bantammers naar wraak, maar hun jonge koning telde nog slechts vijf of zes maanden en de regent vertrouwde men niet algemeen.

Het eerste, wat de belangstelling der Nederlanders trok, was natuurlijk de door vele volkeren bezochte grote passar, waar onder afdaken kooplieden uit verschillende delen van Azië hun waren aanprezen. Zij troffen er ook hun concurrenten de Portugezen aan, die vanuit Malakka gezonden waren om de peper op te kopen. De kennismaking viel niet mee.

Voortdurend hebben deze heren getracht de Hollanders de voet dwars te zetten, door de Bantammers tegen hen op te stoken, door dezen geld aan te bieden indien zij iets tegen die onverwachte mededingers wilden beginnen. Zonder resultaat evenwel. Het eerste wat de Bantammers vroegen was hulp bij een nieuwe expeditie tegen Palembang, maar Houtman had strenge orders zich met geen oorlogszaken in te laten en dus verklaarde hij maar een vreedzaam koopman te zijn, die slechts op winst maken belust was.

Om hun goede gezindheid te betuigen, werd in plechtige optocht onder trompetgeschal de regent een geschenk aangeboden: kristallen vazen, een vergulde spiegel, een rol rood laken. De volgende dag een tegenbezoek van de regent aan het admiraalsschip. Bevreesd, dat men iets kwaads tegen hem voor had, beefde hij, vóór hij de kajuit inging, doch er gebeurde hem niets. Zelfs het losbranden van het geschut diende maar tot vermaak. Tot zover de beleefdheden; nu kon de handel beginnen, welke minder vlot verlopen is.

De Nederlanders mochten hun koopwaar aan land brengen en kregen zelfs een stenen huis om ze uit te stallen. De regent deed flinke inkopen, maar over de peper, die hij in betaling wou geven, kon men het niet eens worden. Houtman, die niet tot de hoffelijksten behoorde, verweet de regent te heftig diens trouweloosheid. Als deze hem niet betaalde, zou hij heel Bantam plat schieten! Het resultaat van dit gezwets was, dat de regent de bluffer en twaalf der zijnen liet arresteren.

De Nederlanders op de schepen hebben de stad toen twee maal beschoten, in de hoop, daardoor hun makkers te bevrijden, maar de regent verklaarde hen te zullen doden als het vuren niet gestaakt werd. De vloot voer toen weg om in de Lampongs

vers water te halen, maar bij hun terugkeer, een paar weken later, was de verhouding met de Bantammers wel iets, maar niet veel verbeterd. Zij konden de gevangenen terug krijgen tegen een losgeld van 2000 rijksdaalders. De Nederlanders kozen eieren voor hun geld en betaalden, maar van handel kwam niet veel meer. Daar zorgden de Portugezen wel voor, die de Bantammers met 10.000 rijksdaalders hadden omgekocht. Toen zij ten slotte Bantam's rede verlieten en de tocht langs de Noordkust van Java voortzetten, troffen zij overal gesloten havens aan. Het gerucht van hun ruw optreden was hun reeds voorgegaan. De sobere lading werd op die reis geen pond zwaarder.

Voor Sidajoe en Madoera hebben zij toen nog tot tweemaal toe een gruwelijke vechtpartij met Javaanse prauwen gehad, die zij van kwade bedoelingen verdachten. Dit verbeterde de stemming ook al niet, zo min bij de Nederlanders als bij de Inheemsen.

De lange reis, ziekten en ongevallen, hadden het aantal koppen zo doen slinken, dat er geen voldoende manschap meer was voor vier schepen. Daarom werd de „Amsterdam", die toch lek was, voor Bawean ontladen en verbrand.

Met drie schepen werd de tocht voortgezet. Zou men doorvaren tot de Molukken? In Bantam had men nog slechts weinig lading kunnen opdoen. De bemanning, uitgeput, weigerde, wilde naar huis. Door straat Bali zou men terugkeren. Aan de Oostzijde daarvan deed men nog even het eiland Bali zelve aan, waar de ontvangst bij de Dewa Agoeng van Gelgel veel vorig leed vergoedde. Het eerste bezoek aan dit wondereiland! Twee der matrozen beviel het er zelfs zo goed, dat zij desserteerden en achterbleven. „Jong Holland", noemde Houtman het eiland.

Daarna volgde de terugkeer over de eindeloze zeeën, wel onder ontberingen, maar toch vrij vlot, met nog slechts één sterfgeval. Toen men ten slotte op de rede van Texel kwam, was ruim een derde der oorspronkelijke bemanning nog over (87 van de 247). Nauwelijks waren de overlevenden in staat om het zware anker uit te brengen. Maar ofschoon er geen winst gemaakt was, toonde de blijde ontvangst onder klokgelui en vreugdebetoon, hoe voldaan men was. De eerste tocht naar Indonesië door Nederlandse schepen was geslaagd; Indië was bereikbaar! Dat men allerminst de moed verloren had, bewijst wel de uitrusting van 8 schepen voor de tweede vloot, staande onder *Van Neck* en *Warwyck*, door dezelfde Compagnie van Verre (1598—1600), terwijl van andere gezelschappen nog 14 schepen zee kozen. Deze vloot liep alles mee. Binnen ongeveer zeven maanden lagen de 8 schepen op de rede van Bantam, na slechts een verlies van 15 doden te hebben betreurd. De ontvangst aldaar was, tegen de verwachting in, vriendelijk. Dit hadden de Nederlanders aan de Portugezen zelve te danken, wier vloot, uit Goa gezonden, na Houtman's vertrek, danig tegen de Bantammers had opgespeeld omdat zij de Nederlanders niet hadden willen aanvallen, zoals zij tegen een som van 10.000 realen beloofd hadden. De passar werd beroofd en andere gewelddadigheden gepleegd. Hierdoor waren de Portugezen in een slecht blaadje komen te staan, terwijl de aandelen der Nederlanders gerezen waren.

Omgekeerd vervielen Van Neck en Warwyck ook niet weer in de fout om door grof

optreden de Inheemsen tegen zich in het harnas te jagen, maar zij bleven beleefd en royaal, schonken de thans driejarige koning een gouden beker, enz. Binnen korte tijd was de helft der schepen volgeladen en na een tocht van een half jaar voor de palen van Amsterdam terug. Een zeldzaam voorspoedige reis! Nog nooit was zo'n rijke vloot het IJ binnengevallen. Van Neck werd van stadswege door acht trompetters begroet en op wijn onthaald, terwijl de klokken luidden. Twee leden der bemanning werden naar Prins Maurits in Den Haag gezonden om de kostelijke geschenken en de brieven van de vorst van Bantam te overhandigen; de eerste van een Oosters potentaat aan het huis van Oranje. Natuurlijk waren ook de aandeelhouders in de wolken, die een winst van acht ton maakten, zijnde 100 %!

De andere vier schepen zetten de reis ondertussen voort. In Toeban genoten zij de vriendelijke ontvangst van de „koning", een groot heer, die heel deftig op zijn olifant reed. Ook in de Molukken werden zij uitstekend ontvangen. Alle eilandengroepen werden aangedaan, alle schepen geheel volgeladen met producten. Posthouders werden achtergelaten om de oogst op te kopen. Buitengewoon schitterend was het onthaal in Ternate, waar de vorst hen begroette met een kora-koravloot van 30 kielen, die driemaal onder het geluid van gongen, trommels en maatgezang om de schepen heen roeide. De Nederlanders stonden wantrouwig achter hun stukken gereed, maar gevaar was er niet het minst. Drie dagen later bracht men de koning een fraai geschenk: laken, een spiegel, snaphanen. De laatste bevielen hem het best. Hij kocht er zelfs nog een bij. Eerst na ruim drie weken volgde een tegenbezoek. De koning bezichtigde het schip van onder tot boven, bekeek zelfs de kombuis, waar hij een merkwaardig instrument, de blaasbalg, zelve hanteerde en op verzoek, ten geschenke ontving. De nagelen kreeg men goedkoop. Men slaagde er zelfs in de vorst, voor het vertrek, nog even te vertellen, hoe de Kastilianen indertijd Prins Willem van Oranje hadden laten vermoorden door Balthasar Gerards. Terecht verfoeide Z.M. zulk een daad en merkte op, dat zij in Indië geen haar beter waren, want zij hadden zijn grootvader om hals gebracht. Het onderscheid tussen Portugezen en Spanjaarden, onder één kroon verenigd, werd bij deze beschouwingen over het hoofd gezien.

In twee jaar waren alle schepen van de tweede vloot weer in het vaderland terug.

Onze Vondel bezong beide tochten in zijn: Hymnus ofte Lofgezang over de wijdberoemde Scheepvaert der Verenigde Nederlanden (1613):

De Batavieren, die terwijlen niet en rusten
Met vier kastelen gaan bezoeken Indi kusten;
De Mid-lijn kruisen zij en nemend haren loop
Vast doorgaans langs de Kape of kust van Goede Hoop
Door Houtman's kloek beleid zo nutten reis vol strekken
Die kerende, andermaal gaat deze vaart ontdekken
En blijvende op den weg, laat 't lieve Vaderland
't Geruchte zijnes naams, als een dierweerdig pand.

't Beginsel zijnde aldus kloekmoedig aangegrepen
Men schepen twee maal vier gaat door de baren slepen
Daar Neck ter goeder tijd den gulden dageraad
Zo spoedig mede groet en wederom verlaat
Dat in jaar maanden zes en negen met verblijven
Hij 't land den offer biedt en reuk der specerijen
Die één gewaged heeft, krijgt vier daar voren weer
Dus ieder is verheugd, en geeft den Hemel d'eer.

OPRICHTING DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE

(1602—1619)

Ik breng het Noordt in 't Oost
en 't Oosten weer in 't Noorden,
Zoo laat ik d'Amstel zien, daar
Roomen nooit van hoorde.
Jan Vos op het Oostindisch Huis.

Gelijk deze eerste twee vloten waren ook alle andere. Men voer op goed geluk naar Indonesië, trachtte in de specerijenhavens een rijke lading te verwerven, tegen redelijke prijs en als de ruimen vol waren, werd de terugreis naar het vaderland aanvaard.

Zelfs deze wisselvallige vaart leek nog zo aantrekkelijk, dat naast de eerste Compagnie van Verre verscheidene andere maatschappijen werden opgericht, die ook schepen naar Indonesië uitrustten. In totaal kozen 14 vloten met 61 schepen zee. Deze z.g. wilde vaart toont wel duidelijk aan, welk een geestkracht er in de Nederlanders school, maar bewees tevens, dat die energie een zekere leiding en regeling behoefde. Immers in de Oost was niet de minste organisatie of samenwerking. Men kon op een plaats komen, waar de specerijen nog niet rijp waren en dan kreeg men niets of betaalde veel te veel. Soms boden de factors van twee schepen, toebehorende aan verschillende maatschappijen, tegen elkander op en joegen de prijzen omhoog. In Bantam waren ten slotte vier concurrerende loges aanwezig! Zo is het begrijpelijk, dat in 1600 Steven van der Hagen in Bantam geen peper insloeg, maar doorvoer.

Van een behoorlijke strijd tegen Portugezen en Spanjaarden was onder die omstandigheden geen sprake, want niemand gaf enige leiding. Dat kon wel eens noodlottige gevolgen hebben, want de vijand bezat deze wel. Zoals toentertijd werd opgemerkt: Men zeilde elkaar het geld uit de beurs en de schoenen van de voeten.

Over de gemeenschappelijke oorlog tegen de erfvijand, maakte de Lands-Regering, meer in het bijzonder de Raadpensionaris *Johan van Oldenbarneveldt*, zich het meeste bezorgd. De vaart op Oost-Indië zou toch daarbij van onberekenbaar nut kunnen zijn. De Spaanse koning haalde uit de Oost rijke schatten, die hem in staat stelden de oorlog tegen de Nederlanders krachtig te voeren. Lag het niet voor de hand ook iets van die rijkdommen te bemachtigen, teneinde zichzelve te bevoordelen en de vijand te schaden? Daartoe kon de Oost-Indische vaart dienen. Doch wanneer deze vaart mislukte, zou de hoogmoed der vijanden, toch al niet gering, ten top stijgen. Het was dus een landsbelang, dat de tochten naar Oost-Indië geregeld voortgang hadden en dat kon alleen bij een goede organisatie geschieden. Daarom dienden, volgens Oldenbarneveldt, de toen bestaande Compagnieën één grote *Verenigde Oost-Indische Compagnie* te worden (V.O.C.). Dank zij het beleid van de raadpensionaris zagen de kooplieden dit dan ook ten slotte in. Alleen Zeeland verzette zich nog lang, wilde zelfstandig blijven. Daarom

trok *Prins Maurits*, markies van Veere en Vlissingen, erheen, om de eigengereide Zeeuwen van de noodzakelijkheid der samenwerking te overtuigen. Het gelukte en op 20 Maart 1602 kwam de V.O.C. tot stand.

Aan de nieuwe Compagnie schonk de Staten-Generaal een *octrooi* voor 21 jaar, dat op de duur 12 maal verlengd is. Het bevatte het recht om alleen handel te drijven in Oost-Indië e.o. (be-Oosten Kaap de Goede Hoop en door Straat Magalhaens, dus feitelijk de Stille en Indische Oceanen).

Geen enkele andere Nederlander mocht daar dus handelen. Werd hij betrapt, dan liep hij gevaar opgepakt en naar het vaderland gezonden te worden. Dit is inderdaad enige malen gebeurd, n.l. met *Schoute* en *Lemaire*, die in 1617 de Archipel via de door hen gevonden *straat Lemaire* bereikten, en nogmaals in 1722 met *Roggeveen*, al had die ook het Paaseiland ontdekt. Ontevredenen namen daarom soms bij buitenlanders dienst.

Nu zouden sommige lieden zich gegriefd kunnen voelen, omdat slechts aan die V.O.C. het recht van handel in de Oost was toegekend en niet aan elke vrije Nederlander. Voor zulke mensen, en er waren er velen, stelde men de gelegenheid open om *aandeel* te nemen in deze maatschappij.

Tegen betaling van een niet vooraf vastgesteld bedrag kocht men een aandeel. Al die sommen bij elkaar vormden een bedrag van bijna zes en een half millioen gulden, voor die tijd een enorm kapitaal. De V.O.C. was een der eerste maatschappijen op aandelen. Daar deze aandelen ook klein konden zijn, bleef de deelneming aan de Oost-Indische vaart niet enkel beperkt tot de schatrijke kooplui, maar konden ook smallere beurzen meedoen. Zelfs dienstboden en huisknechts kochten voor hun spaargeld een klein aandeel van f 50.—. Daartegenover stonden natuurlijk anderen, die een bedrag van f 60.000.— hadden ingelegd. Deze aandelen waren verhandelbaar en bleken op de beurs zeer gewild te zijn, ofschoon pas in 1610 voor het eerst winst werd uitgedeeld. Al gauw betaalde men er meer voor dan ze gekost hadden, ze stegen in koers; in 1622 tot 300%, in 1720 zelfs tot 750%.

Dit hoeft geen verwondering te baren, waar gedurende het ganse bestaan der Compagnie in totaal 3600% aan winst is uitgekeerd, zijnde dus ongeveer 18% per jaar. En dit, terwijl het aandelenkapitaal nooit uitgebreid is. Uit de winsten kon steeds voldoende genomen worden, om in de kapitaalsbehoefte te voorzien.

Voor het aldus verzamelde geld werden de nodige schepen uitgerust, bemanningen aangeworven, levensmiddelen ingeslagen, kortom alles aangeschaft wat nodig was om een flinke vloot in zee te brengen. De eerste overtrof reeds alle voorgaande der wilde compagnieën, telde n.l. 14 schepen, de tweede 13, enz. Zo ging het ieder jaar geregeld door.

Aan het hoofd van dit machtig lichaam stonden de *Bewindhebbers*, aanvankelijk de gezamenlijke hoofden der samenstellende compagnieën, die men op de duur tot 60 liet uitsterven. Hun aantal was natuurlijk te groot om geregeld het bewind te voeren. Daarom koos men uit hen een getal van 17 heren, die het centrale bestuur vormden, t.w. 8 uit Amsterdam, 4 uit Zeeland (Middelburg) en één uit elk

der kleinere Kamers, waarin de Compagnie verdeeld was, t.w. Rotterdam en Delft, Hoorn en Enkhuizen, terwijl het 17e lid bij beurten uit een der kamers buiten Amsterdam kwam. De Heren XVII, of Majores genaamd, vergaderden afwisselend in Amsterdam (6 jaar) of in Middelburg (2 jaar). Het provincialisme had op het bestuur der Compagnie dus grote invloed. Elke kamer rustte ook zijn eigen schepen uit, die pas buitengaats onder één hoofd verenigd werden, terwijl ook de thuiskerende vloot zich in schepen voor Zeeland, de Maas, het Noorderkwartier en Amsterdam splitste. Elke kamer verkocht ook apart de door haar schepen meegebrachte Indische producten.

Wanneer de vloten zo ver weg waren, tot aan het einde der aarde bijkans, kon de Overheid onmogelijk haar gewone taak van bescherming en ordening verrichten. Wie zou er over de dienaren der Compagnie in Indonesië recht spreken, wie zou hen tegen hun vijanden verdedigen, hun kinderen onderwijzen, niet enkel hun lichamen, doch ook hun zielen verzorgen? Vele van deze plichten werden in het vaderland door Staat en Kerk verricht. Maar in Indonesië konden zomin de Staat als de Kerk reiken. Daarom droeg de Overheid een deel van zijn taak aan de Compagnie over. Deze kooplieden kregen dus de bevoegdheid recht te spreken, legers aan te voeren, onderwijzers te benoemen, kerken te stichten, hospitalen te bouwen, heidenen te bekeren, boeken te drukken en munt te slaan. Zelfs de Kerk, die in het vaderland soms scherp tegenover de Staat kon staan, was in Indonesië de dienares der Compagnie. De V.O.C. was dus van den beginne af aan heel wat meer dan zo maar een gezelschap van kooplieden of een handelsonderneming. En toen zij bezittingen in de Oost verwierf, begon zij zelfs nog veel sterker op een echt Gouvernement te gelijken dan op een handelsmaatschappij, omdat zij al zoveel Gouvernementswerk deed, terwijl zij is geëindigd met er in over te gaan.

Aldus was de eenheid in het vaderland bereikt. Maar bestond die ook in Indonesië? Was er geen grote kans dat de bevelhebbers der verschillende vloten zich niets van elkaar zouden aantrekken, elkaar misschien zelfs tegenwerken? Al werd de eerste jaren ook tamelijk voordelig handel gedreven, de grote militaire successen bleven voorlopig nog uit, met name in de Molukken. Niet veel meer dan Ambon werd genomen. Er waren zelfs tegenslagen. De eerste 10 jaren was de positie der Portugezen en Spanjaarden nog nagenoeg ongeschokt. Hoe zouden de Nederlanders op de duur iets tegen hen kunnen beginnen, indien er geen eenheid van leiding in Indonesië was?

Deze eenheid bereikte men door de benoeming van een *Gouverneur-Generaal*, die de baas zou zijn over alle vloten en nederzettingen in Indonesië. De eerste was *Pieter Both*, benoemd in 1609 en in de Oost aangekomen in 1610. Hij verdronk bij Mauritius in 1614.

Men was echter bezorgd, dat deze heer wel eens neiging zou krijgen om despotisch op te treden. Daarom kreeg hij naast zich een raad, de bekende *Raad van Indië*. Deze bestond eerst uit vier opperkooplieden, die met hem de zaken der Compagnie in Indonesië bestuurden. Hoewel hun opperhoofd, kon de Gouverneur-Generaal toch niets buiten hen om doen. Het was feitelijk deze *Hoge Regering*, die

's Compagnies zaken in Indonesië beheerde, daar de Heren XVII door de lange afstand, met hun orders toch gewoonlijk te laat kwamen. Hun macht was daarom aanzienlijk en Indonesië was bijna onafhankelijk. Zelfs nagenoeg alle Gouverneurs-Generaal werden in de Oost gekozen, om maar te zwijgen van de lagere dienaren. De Hoge Regering heerste bijkans onbeperkt. Zoals op een schip de kapitein geen tegenspraak duldt, van welk lid der bemanning ook, zo beschikte de Raad van Indië over leven en welzijn der leden van de kleine Europese gemeenschap, die bijna verdween tussen de millioenen Inheemsen. Van democratie kon geen sprake zijn. Het was ook wel nodig om streng op te treden, want er scholen ruwe klanten onder Compagnies dienaren, die een stevige teugel behoefden.

De Heren in het vaderland waren ook weinig begerig om zich diep met de Indische zaken in te laten. Zij waren al blij, wanneer rijke ladingen uit Indonesië de havens van Holland en Zeeland binnenvielen. Daarom was de belangrijkste zorg der Hoge Regering die voor de *retourvloten*, die in October en omstreeks Kerstmis de Indische reden verlieten.

Volgepropt met specerijen, kleden, edelgesteenten en kostbare houtsoorten vertegenwoordigden zij een bedrag van vele millioenen. Ernstig werd in de kerk voor haar behouden overkomst gebeden; God werd gedankt en geprezen voor haar behouden aankomst.

Immers, de Compagniesdienaren lieten de Christelijke godsdienst niet buiten hun handelsbedrijf, maar begonnen al hun vergaderingen met een vast formuliergebed, eindigende met het Onze Vader. Nòg werd de onmisbaarheid erkend ener verbinding tussen 's mensen handelingen hier op aarde en de hogere Machten des Hemels. De aarde was voor de mannen der Compagnie nog geen op zich zelf werkend geheel, waarmede God geen bemoeienis zou hebben. Met name werd de Christelijke godsdienst onontbeerlijk geacht bij een goede handhaving van tucht en orde. Dat in dit streven naar het hemelse veel menselijks binnensloop was onvermijdelijk.

De eerste Gouverneurs-Generaal (Both, Reynst, Reael) waren vaak in de Molukken, omdat daar voorlopig Compagnies grootste belangen lagen, daar de hevigste strijd te voeren was ter verkrijging van het specerijenmonopolie. Daar waren ook haar eerste bezittingen: Ambon, fort Malajoe (Oranje) op Ternate. Maar in het middelpunt van het bedrijf zaten zij daar niet. Ook in Voor-Indië, China en Japan begon de Compagnie haar vleugels uit te slaan. Ambon werd voor de Compagnie een uithoek.

Daarom werd ernstig overwogen, of het niet mogelijk zou wezen een plaats in de buurt van straat Malakka of straat Soenda te vinden van waaruit de Hoge Regering gemakkelijker het bewind over haar veel omvattende zaken zou kunnen voeren, een z.g. „rendez vous", waarheen alle koopwaren gebracht en van waaruit zij weer verspreid zouden kunnen worden.

Bantam, de grote koopstad, leek voortreffelijk en daar had de Compagnie van den beginne af aan al een factorij, maar men zat er op een vreemde grond. Men was er geen heer en meester, doch volkomen afhankelijk van de grillen der Bantamse

overheden, die zeker niet door een vrijhandelsgeest bezield waren. Integendeel, de Oosterse machthebbers zat het monopoliseren in het bloed en zij trachtten zo veel mogelijk de ganse in- en uitvoer hun persoon te laten passeren. Bovendien hadden de Nederlanders geen groot vertrouwen in de Inheemse rechtspraak, aan welke zij onderworpen zouden wezen en inderdaad schijnt deze niet geheel zonder willekeur geweest te zijn. Een factorij met ongehoorde schatten over te laten aan de goede wil van een Oosters heerser, bij wie de persoonlijke stemming zulk een grote rol speelt, leek de Compagnie daarom minder geraden en trachtte zij zoveel mogelijk te vermijden. In Pieter Both's instructie werd dan ook al de aandacht op Djakarta gevestigd, doch er was voorlopig niets van gekomen.

Het is Jan Pietersz. Coen geweest die het noodzakelijke van een verhuizing van Compagnies ommeslag naar de mond van de Tjiliwoeng scherp heeft ingezien en niet gerust heeft voordat de Compagnie deze belangrijke havenplaats bezat, gunstig gelegen en op eigen gebied.

Terecht heeft het nageslacht hem, als de stichter van Batavia, daar en in zijn geboorteplaats met standbeelden geëerd. Een nog waardevoller hulde is echter de volledige uitgave van al zijn bescheiden, welker kernachtige stijl na eeuwen nog zal doorklinken.

STICHTING VAN BATAVIA

(30 Mei 1619)

> Dispereert niet, ontsiet uwe vyanden niet; daer en is ter werelt niet, dat ons can hinderen noch deeren, want God met ons is. En trect de voorgaende misslagen in geen consequentie, want daer can in Indien wat groots verricht en daer connen tegelyck jaerlicx groote rycke retoeren gesonden worden.
>
> *J. Pz. Coen 29-9-1618.*

Jan *Pieterszoon Coen* werd in 1587 te Hoorn geboren. Van zijn 13e tot zijn 20e jaar was hij werkzaam bij de firma Visscher (Pescatore) te Rome, waar hij de handel leerde en indrukken opdeed, die voor zijn later leven belangrijk moeten geacht worden. Wat kon hem, stichter van een imperium, beter inspireren dan de bouwvallen van het grootste wereldrijk, dat Europa ooit gekend heeft?

Over zijn eerste Indische periode (1607—10) is weinig bekend, doch toen hij in 1612 voor de tweede maal het zeegat uitvoer, was het als kommandeur van een kleine vloot en in Bantam werd hij dadelijk aan het hoofd van het kantoor aldaar gezet, dat toen het voorlopig middelpunt van Compagnies bedrijf in Azië was. Het volgend jaar was hij ook reeds lid van de Raad van Indië en Directeur-Generaal van de handel. In 1618 werd hij Gouverneur-Generaal i.p.v. de geleerde, doch weifelmoedige Reael, die graag naar het vaderland terugkeerde en daar een der sterren van de Muiderkring werd. Van 1623 tot '27 verbleef Coen in Holland, trouwde met Eva Ment, om in laatstgenoemd jaar opnieuw naar Indonesië te stevenen, waar hij in 1629 reeds overleed. Het tropische klimaat en een rusteloze werkzaamheid hadden hem snel gesloopt.

Toen Coen in Bantam aankwam liet de verhouding tot de machthebbers aldaar veel te wensen over. De loge was verbrand en enige Nederlanders gedood, redenen te meer om een verhuizing te overwegen.

Gelukkig bezat men sedert 1610 een factorij in het naburige Djakarta. Het verzoek om deze te mogen versterken was geweigerd. In stilte bouwde men nu twee stevige pakhuizen, Nassau en Mauritius gedoopt, die samen een rechte hoek vormden, het begin ener sterkte.

In 1618 waren er weer moeilijkheden met Bantam. Coen besloot nu zijn hoofdzetel naar Djakarta te verplaatsen. Zonder verder de toestemming van de regent aldaar te vragen, begon hij de versterking van de loge, zo goed en zo kwaad als het ging, te voltooien. De regent, dit bemerkende, ving nu aan zijn dalem ook in staat van verdediging te brengen door de bouw van stenen muren. Men begrijpt dat zodoende de verhouding in Djakarta gespannen werd.

De derde vijand, die de Nederlanders zich op de hals haalden, waren de Engelsen. Deze lieden, naijverig op het welvaren der Nederlanders, voeren in hun zog en staken, waar zij konden, een spaak in het wiel. Het onaangename was, dat de Nederlanders zich ten koste van goed en bloed een weg in het door de Portugezen afgesloten Indonesië hadden gebaand, terwijl de Engelsen, met Spanje en Portugal in vrede van de behaalde voordelen wilden profiteren, zonder hun huid te wagen. Dit

achtte men klaplopen! Toen de Engelsen dan ook wilden delen in de baten van het specerijenmonopolie der Molukken, waarvoor zij ook geen vinger hadden uitgestoken om het te verwerven, stuitten zij op de koppige tegenstand der Nederlanders. Enige hunner vaartuigen werd veroverd. Dit zette kwaad bloed bij de Engelsen en zij zonden een flinke vloot naar het Oosten (bij uitzondering).

Juist verscheen deze voor Djakarta, toen Coen zijn moeilijkheden met de regent aldaar en de Bantammers had. Toen de Engelsen een Hollands schip namen, begon feitelijk de oorlog. Coen tuigde, zo haastig als hij kon, de tot zijn beschikking staande onttakelde schepen op, en begon daarmede een ongelijke strijd: acht tegen tien. Hij moest dit gevecht echter afbreken, vooreerst omdat de Engelsen nog versterking kregen en verder omdat hij zelf gebrek aan kruit had. Maar in de verre Molukken lag de hoofdmacht der Compagnie, behoorlijk van voorraden voorzien. Coen nam daarom een manmoedig besluit: hij wilde de factorij met zijn hebben en houden voorlopig in de steek laten om in de Molukken hulp te halen. De rijke loge, opgepropt met kostbare goederen, moest zich maar zo goed en zo kwaad als het ging zien te handhaven en zich desnoods aan de Engelsen overgeven, maar niet aan de Inheemsen.

Toen Coen wegvoer had hij weinig hoop de vlag der Compagnie nog eens boven de daken van Nassau en Mauritius te zien wapperen. Er lagen 460 zielen in, w.o. slechts 240 weerbare mannen. Kommandant was *Pieter van den Broecke*, predikant ds Hulsebos. Onder de minderen vond men de later zo beroemd geworden namen van Antonie van Diemen en Witte de Wit. Gelukkig voor de loge, dat haar drie tegenstanders het steeds hopeloos oneens waren, nooit samenwerkten en elkander voortdurend hinderden.

De regent van Djakarta b.v. verkocht zijn medewerking eerst voor 2200 realen aan de Engelsen en daarna voor 6000 aan de Nederlanders.

Toen de aanvoerders der laatsten, in goed vertrouwen daarop, voor een bespreking de loge verlieten, nam de regent zeven hunner, waaronder Van den Broecke zelve, gevangen, eiste een losprijs van 10.000 realen, twee stukken geschut, enz.

Dit ontmoedigde de bezettelingen zeer en zij kwamen overeen zich zelf met de loge aan de Engelsen, maar haar rijke inhoud aan de Djakatranen, over te geven. Van den Broecke raadde vanuit zijn gevangenis daartoe zelfs aan.

Dit stond de Bantammers geenszins aan. Wat wonnen zij er bij, indien zij i.p.v. de Hollanders de Engelsen aan de mond van de Tjiliwoeng kregen? Zij kwamen dus gewapend tussenbeide, joegen de regent de rimboe in, voerden de Nederlandse gevangenen naar Bantam en erkenden het verdrag met de Engelsen niet. Deze schuurden daarop hun piek en lieten zich voorlopig niet meer zien. Alleen de Bantammers bleven dus als vijanden achter.

De bezetting vatte daardoor moed, weigerde zich aan dezen over te geven en besloot het fort tot de laatste druppel bloed te verdedigen. Maar dat hoefde niet meer, het bleef verder rustig en Coen vond bij zijn terugkeer, tot zijn grote verrassing, dat er in zijn afwezigheid maar heel weinig kruit verschoten was.

Om de eentonigheid wat te breken vierden de Nederlanders, van alles goed voorzien,

thans feesten, waar het soms wel heel jolig toeging. Ds Hulsebos en zijn vermaningen lieten hen koud. Bij een dier festijnen werd het fort quasi-plechtig *Batavia* gedoopt (12 Maart 1619). Coen was met dit dronkemansgedoe later weinig ingenomen en liet de naam weer verwijderen.

Eindelijk dook de lang verwachte weer op, met 17 schepen en veel vers volk. Onderweg had hij nog even de havenstad Japara getuchtigd, wegens de beledigingen, die de posthouders daar hadden moeten verduren. Hij deed een landtocht en stak de halve stad in brand.

De meegebrachte troepen, 1000 man, zette Coen aan wal en de volgende dag, 30 Mei 1619, liet hij met vliegende vaandels en slaande trom de dalem van Djakarta bestormen. De verovering kostte de aanvallers slechts één man. Van de stad werd geen schot gelost, ook al lag er nog al wat geschut. Zij ging in vlammen op. Nog lange tijd heeft men de dag der verovering gevierd met kerkdiensten en schutterijparade. Volgens het recht van verovering verklaarde Coen de Compagnie tot meesteres van het „koninkrijk Jacatra" dat zich naar zijn idee tot aan de Zuidzee moest uitstrekken. Het vaste punt, waar de Compagnie zelve baas in eigen huis zou wezen, was eindelijk gewonnen.

Coen ging nu zelf zijn verovering in Bantam vertellen en eiste de loslating der gevangenen. De regent, Ranamenggala, gaf ze over, maar weigerde hardnekkig herstel der Bantamse loge. Daarop blokkeerde Coen de Bantamse rede, wat hem wel zo aangenaam was. Nu kon die koopstad geen handel meer drijven en zouden de kooplieden, zoals de Chinezen, hun voordeel in Batavia komen zoeken.

Coen wenste van zijn verovering een Nederlandse stad te maken, die hij Nieuw Hoorn had willen noemen. Op hoog bevel bleef zij echter Batavia heten. Ook schonk hij haar het bekende wapen met het zwaard in de lauwerkrans, een herinnering aan de verovering. De oude loge liet hij afbreken en door een groot kasteel met vier bolwerken (Parel, Diamant, Saffier en Robijn; vandaar: Kota Inten) vervangen. Ten Zuiden van dit fort ontwierp Coen een stad, die hij het liefst met Nederlanders had bevolkt. Mannen had hij genoeg, doch waar haalde hij de vrouwen vandaan? Hij ontbood weesmeisjes uit het vaderland, die hij aan eerbare varensgezellen en soldaten uithuwde. Coen's Hollandse kolonisatie is niet geheel gelukt. De Heren XVII voelden niets voor zo'n Nederlandse volksplanting; ze vonden Indonesië al vol genoeg. De Compagnie moest zulke hoogdravende plannen niet ondernemen, maar zich tot de handel beperken. Voor een imperium hadden zij weinig waardering.

Coen was daarom verheugd zijn kolonie met Chinezen te kunnen aanvullen. Een jaar na de verovering waren er al 800. Zij kregen een eigen hoofd met de titel *kapitein*. De eerste heette *Beng Kong* en was Coen's bijzondere vriend. Zijn graf vindt men nog aan de Jacatraweg. Hun aandeel in de opbouw der stad is aanzienlijk.

Met de Engelsen rekende Coen ondertussen verder af. Het éne verloren schip wreekte hij zevenvoudig. Tot zijn grote ergernis moest hij hen reeds twee maanden na de verovering in zijn stichting toelaten, zij het als onderdanen. De Nederlandse Compagnie had n.l. met haar Engelse zuster, met het oog op het naderend einde van het twaalfjarig bestand, een verbond gesloten. Dat Batavia Nederlands gebied

was, bracht hij duidelijk aan hun verstand, door een Engelsman, wegens een vergrijp tegen een Chinees koopman, in het openbaar te doen geselen, net als een Chinees de dag te voren.

Coen gehoorzaamde daarom slechts met weerzin aan het bevel uit het moederland en verweet de Heren XVII in scherpe bewoordingen hun toegefelijkheid: „Grooten dank zijn zij UEdele schuldig, want (zij) hadden haarzelve met recht uit Indië geholpen, en de heeren hebben hen daar weder midden in gezet".

Onze Gouverneur-Generaal was echter blij, toen hij op een tocht tegen Banda uittoog en de Engelsen voor de eer om mee te doen, bedankten, wegens gebrek aan schepen, maar ondertussen toch de Inheemsen heimelijk ondersteunden met geschut. De Engelse uitrusting was ook heel wat minder dan die der Nederlanders.

In 1623 kwam het tot een breuk, juist in de maand, toen Coen met verlof naar Nederland vertrok, door de z.g. *Ambonse moord* („Ambon massacre"). Hij zelf had er dus niets mee te maken.

De Nederlandse gouverneur van het fort Victoria te Ambon, van Speult, meende een samenzwering tussen de Engelse posthouders aldaar en de Japanse huursoldaten op het spoor te zijn. Hij liet de Engelsen arresteren en begon tegen hen een rechtsgeding op de ouderwetse wijze met pijnbank, duimschroeven e.a. pijnlijke dingen. Dit was alles voor die tijd heel gewoon, maar daarbij moet Van Speult zich bovendien aan enige onregelmatigheden in de rechtspleging hebben schuldig gemaakt, welke, hoewel niet ongebruikelijk, toch ontoelaatbaar waren. Zo zouden enige bekentenissen der gemartelden niet geheel buiten pijn en banden herhaald zijn. Toch is men tegenwoordig wel overtuigd, dat de Engelsen schuld hadden. Op grond der verkregen bekentenissen liet Van Speult nu tien Engelsen ophangen (met evenveel Japanners) en spaarde er twee.

Voorzeker ware het verstandiger geweest de gevangenen met de stukken naar Batavia op te zenden en Van Speult had het ook gewild, maar zijn Raad vond het te gevaarlijk en was er tegen. Hieruit ontstond een geschil, waarvan het gerucht tot nu toe voortduurt.

Meteen was het met de goede samenwerking tussen de beide Compagnieën gedaan.

De Engelsen protesteerden heftig en de Nederlanders trachtten de zaak te sussen. Het bleef een pijnlijk geval, voor Karel II was het nog een voorwendsel om de tweede Engelse zee-oorlog te verklaren.

Bij de vrede van Breda (1667) betaalden de Staten-Generaal 3615 pond sterling aan de nagelaten betrekkingen der slachtoffers (of misdadigers) en leek de zaak eindelijk de wereld uit.

Tijdens zijn verlof heeft Coen nog moeite gedaan om van zijn stad een tweede Nederland te maken. De burgers zouden dan de Indische handel krijgen en de Compagnie zich uitsluitend tot de retouren beperken. Hij vond echter weinig bijval bij de heren, en in het bijzonder bij de „doleerende participanten", die voor hun winsten vreesden. Het doel: Batavia Nederlandse volksplanting, werd slechts op bescheiden schaal nagestreefd.

Ofschoon teleurgesteld, liet Coen zich voor een tweede Gouverneur-Generaalschap vinden. In alle stilte — de Engelsen beschouwden hem als hun grootste vijand — vertrok hij, getrouwd naar Indonesië. Pas voorbij de Azoren maakte hij zich bekend en liet op zijn schip de kommandeursvlag hijsen. Bijna strandde zijn schip, dat uit de koers was geraakt, op de kust van West-Australië. Men zag reeds het schuim van de branding!

In de beide jaren, die hem nog gegund waren, heeft Coen verder kunnen werken aan de bouw zijner stichting en haar tegen belagers weten te verdedigen, terwijl hij binnen de muren de tucht met strenge, soms wel wat al te gestrenge, hand handhaafde. Tweemaal liet de vorst van Mataram zijn talloze scharen het beleg om Batavia slaan, beide keren werd hij terug geslagen. Er heerste een betere geest in de stad dan tien jaar te voren.

Tijdens het laatste beleg, terwijl het Javaanse geschut donderde, stierf Coen op 21 Sept. 1629. Aan zijn doodsbed stonden de waardigste vertegenwoordigers van geloof en wetenschap, die Indonesië kon opleveren: de predikant ds Heurnius en de medicus Bontius.

Met hem ging niet slechts de stichter van Batavia heen, doch ook de grondlegger van het Nederlands-Indische gezag in de Archipel, dat hij voorzien heeft.

Daar de kerk, buiten de verdedigingswerken gelegen, door de Matarammers verwoest was, en men in het stadhuis preekte, werd dit laatste zijn voorlopige rustplaats. Na de voltooiing der nieuwe kerk werd zijn lijk daarheen overgebracht.

Thans is op die plek het museum Oud Batavia gevestigd, waar een groot opschrift de bezoekers inlicht, dat daaronder het gebeente van verscheidene Gouverneurs-Generaal, waaronder dat van de grootste, begraven ligt. Een waardig grafschrift zouden Coen's eigen woorden kunnen zijn:

De geest moet boven alle moeyelyckheden sweven ende geensints daeronder buygen.

BATAVIA TUSSEN BANTAM EN MATARAM

(1619—1645)

> **Batavia, dat sigh tot een Batavise gedaente begint te voegen .... groeyende ende bloeyende als de lelie onder de doornen en toenemende in spyt van haet ende nyd, begint bemint ende gevreest te werden van de bygelegen princen.**
>
> *G. G. Brouwer aan Heren XVII, 4 Jan. '36.*

Jan Pieterszoon Coen had grote plannen met zijn jonge stichting. Hij wilde haar tot middelpunt van de ganse Oost- en Zuid-Aziatische handel maken, de Koningin van het Oosten.

Het kleine kasteel, dat zo dapper tegen drieërlei vijanden had stand gehouden, moest plaats maken voor een groter, en ten Zuiden daarvan werd de nieuwe stad aangelegd, naar Nederlands voorbeeld volgens het ontwerp van Simon Stevin.

Ten einde de moerassige grond droog te krijgen werden grachten gegraven, net als in het vaderland, doch met exotische namen als: Tijgersgracht, Leeuwinnegracht, Kaaymansgracht, enz. Daaraan bouwde men in gesloten rijen de huizen. Omringd was de stad door een muur, behoorlijk voorzien van bolwerken, (met de namen der VII provinciën en van het Oranjehuis) met daar buiten een gracht. Slechts over bruggen en door poorten kon men binnen komen. Trouw waakte een schutterij over de veiligheid der burgers, want de omgeving was nog verre van veilig. Weliswaar was het grootste deel der Inheemse bevolking weggelopen, maar behalve enige wraakgierige Bantammers, zwierven er nog allerlei wilde dieren rond, waar men tegenwoordig zelden meer van hoort: tijgers en krokodillen. Wie ze levend of dood binnen bracht, kon op een beloning rekenen.

De rustige opbloei der stad werd echter vrij onverwachts gestoord en vertraagd door de dubbele aanval, welke Soeltan Agoeng van Mataram in de jaren 1628 en 1629 tegen de stad richtte.

Bouw van stad en kasteel was in 1628 nog in volle gang, toen op 20 Augustus van dat jaar een vloot van 50 Javaanse prauwen verscheen, beladen met allerlei eetwaren, die sedert ongeveer een jaar niet meer waren aangevoerd. Zelfs een 150 sapi's (= koeien) hadden de reis overzee meegemaakt. De Hoge Regering was blij verrast over de komst dezer levensmiddelen, doch schrok van het groot aantal begeleiders, liefst 900 koppen. Men liet de vaartuigen daarom buiten de boom op de rede liggen, wat de Javanen niet erg aanstond. Deze maatregel was wijs, want twee dagen later, des avonds, kwamen er nog zeven prauwen, die slechts om een pas voor Malakka vroegen. Zij poogden zich bij hun landgenoten aan te sluiten, wat de Nederlanders beletten. Wellicht brachten de nieuwelingen wapens mee, waarmede de 900 man van de vorige prauwen zich konden voorzien. Er ontstond een langdurige woordenwisseling, uitlopend op een handgemeen. Te middernacht viel als bij afspraak de bemanning van wel 20 Javaanse prauwen (dus een 360 man) op de Nederlandse wacht aan en dreef die in het Kasteel terug. Het ongeluk wilde, dat dit nog niet half voltooid was. Op sommige plaatsen was de aarden wal nog maar twee voet hoog.

De Javanen konden er vrij gemakkelijk binnendringen, en wanneer het voltooide bolwerk, de Robijn, niet had stand gehouden, zou het er voor Batavia lelijk hebben uitgezien, zo verwoed was de overrompeling. De ganse verdere nacht werd er nog gevochten en geschoten. Pas tegen de morgen trokken de aanvallers af, vele doden achterlatende.

De volgende dag verscheen in goede orde over land een groot Matarams leger voor de muren, maar te laat om de overrompelaars van de vorige nacht te helpen. Beider aanval had moeten samenvallen, wat Batavia met zijn geringe bezetting (een 600 man) in de uiterste nood had kunnen brengen. Aanvoerder was de admiraal Toemenggoeng *Boeareksa* van Kendal.

Ten einde de verdediging te vergemakkelijken ontruimden de Nederlanders het Zuidelijkste deel der stad, waarin zich terstond de vijanden nestelden. Ook zij, die aan de Westzijde der rivier woonden, moesten hun huizen verlaten. Het enige punt, dat men in de Zuidervoorstad handhaafde, was een redoute of versterkte toren, Hollandia genaamd.

Overigens was de Javaanse macht geen vijand om mee te spotten. De vele oorlogen hadden de Javanen met het krijgsbedrijf vertrouwd gemaakt. Zij wisten van orde en tucht en hanteerden vuurwapens. Voor de stad legden zij ook kogelvrije verschansingen aan van aarde en bamboe en trachtten de vesting te naderen door z.g. approches, in zigzag-vorm aangelegde loopgraven. Bij dit eerste beleg hadden zij nog geen geschut bij zich.

De strijd beperkte zich tot plaatselijke aanvallen der Javanen op de redoutes der Nederlanders en tot pogingen van deze laatsten om de approches der tegenpartij te vernielen. Daardoor schoot men niet hard op. Daarbij kwam nog, dat de toevoer van levensmiddelen naar de nauwelijks in cultuur gebrachte Ommelanden van Batavia hoogst bezwaarlijk werd. Er ontstond voedselschaarste, velen begonnen de moed te verliezen.

Van deze moedeloosheid wilden de Nederlanders gebruik maken. Zij verzamelden al hun macht aan soldaten, zeelui en burgerij, Japanners en Chinezen, zelfs slaven en Mardijkers, en met deze bonte troep van een kleine 3000 man — lang niet allen voortreffelijke soldaten — deden zij op 21 October 1628 een algemene uitval, niet slechts op de loopgraven, doch ook op het kamp der vijanden daar achter. Inderdaad gelukte het, de Javanen onder zware verliezen het bos in te drijven. Onder de gesneuvelden bevond zich ook hun bevelhebber: Tg. Boeareksa met zijn beide zonen. Toch was Batavia nog niet ontzet. Toen de volgende morgen enige troepen werden uitgezonden om de werken der Javanen te slechten, werden zij overvallen door een vers Javaans leger, dat hen met groot verlies (56 doden) naar de stad terug dreef. Had het geschut der wallen en van enige in de Tjiliwoeng gelegen sampangs de aanvallers niet teruggeslagen, dan had het er voor Batavia lelijk uitgezien.

Dit nieuwe leger, 20.000 man sterk, stond onder aanvoering van een hoog geplaatst iemand, die de duidelijke naam droeg van *Soera-Agoel-agoel* (dappere voorvechter) terwijl hij onder zich een viertal bevelhebbers had, die iets op hun kerfstok hadden, en daarom de order hadden zich voor Batavia dood te vechten. De Javanen

betrokken nu kampen aan de Oost- en Zuid-West zijde der stad, maar zagen evenmin kans als de vorigen Batavia te veroveren. Zeer listig was de poging om door een dam in de Grote Rivier de Nederlanders van goed drinkwater af te snijden, maar voordat dit zware werk, waaraan een maand lang 1000 man arbeidden, voltooid was, moesten de Javanen, door gebrek gedwongen, het beleg opbreken.
Begin December 1628 was hun leger in volle aftocht. Toen de Nederlanders, wat behoedzamer, hun kamp binnendrongen, vonden zij daar de 744 lijken, van de vier aanvoerders en hun manschappen, die zich niet hadden kunnen of willen doodvechten.

De Soenan gaf het nog niet op. Het volgende jaar (1629) zou de tocht herhaald worden, op groter schaal en met meer middelen, n.l. met artillerie. Tevens gaf hij de leiding aan hoger geplaatste personen, waarmede hij nauwer verwant was, n.l. de Kjai Adipati's *Poeger*, *Poerbaja*, *Blitar* enz. Maanden tevoren werd ook langs de kust rijst verzameld. De Nederlanders waren echter tijdig door de koning van Tjirebon en Chinezen ingelicht en vernielden de bergen padi. Te Tegal één van 12 bij 4 roeden! Deze vernielingen brachten het Javaanse leger later in grote moeilijkheid en verkortten het beleg.
Ongeveer op dezelfde datum als het vorige jaar verschenen de Javaanse troepen voor de stad, maar zonder de artillerie. Deze, ofschoon maanden eerder vertrokken, kwam pas enige weken na het hoofdleger aan. Het viel ook niet mee de zware stukken over zulke afstanden, door bossen en kali's heen te slepen. Men zag 12 tot 18 ossen één kanon voortzeulen. Hiertoe behoorden zelfs de twee prachtige stukken, die de Soenan in 1616 van de Compagnie ten geschenke ontvangen had, en die nu nog op de aloen-aloen in Solo te pronk staan.
Op 20 September vlogen de eerste kogels door de stad zonder veel schade aan te richten. Rekening houdende met de ervaring van het vorige jaar, was de stad nog steviger versterkt. Op 17 September 1629 inspecteerde de G.G. Jan Pietersz. Coen voor het laatst de fortificaties. Hij was toen reeds lijdende. Vier dagen later stierf hij, nog onverwachts.
Wetende, dat de vijand door gebrek het beleg toch niet lang zou kunnen voortzetten, deden de Nederlanders geen uitvallen, maar om dezelfde reden spanden de Javanen juist hun uiterste krachten in. Zij trachtten het water van de Grote Rivier te bederven, door er lijken en krengen in te werpen, maar de Nederlanders groeven putten om zoet water te krijgen. Toch stierven velen binnen de benauwde, tropisch hete vesting aan allerlei besmettelijke ziekten. Vrome lieden, als ds Heurnius, zagen hierin de straffende hand Gods, wegens de bandeloosheid van een deel der burgerij.
De redoute Hollandia, naar de kommandant *Maagdelijnssterkte* genaamd, die buiten de linie lag en slechts door een man of 15 bezet was, zou in die dagen door de Javanen met man en macht zijn aangevallen. De kleine bezetting verdedigde zich moedig en toen zij gebrek aan kruit en lood kreeg, aarzelde zij niet, naar de overlevering het wil, de inhoud van zeker nuttig doch weinig geëerd huisraad over

de naakte ruggen der aanvallers uit te gieten. Vandaar dat dit fortje de bijnaam Kota Tahi kreeg, terwijl in de Javaanse overleveringen de naam Batavia (Maleis: Betawi), feitelijk Ambet-tahi (= riekt naar . . .) zou moeten luiden.
Toen het beleg ruim twee maanden geduurd had, zag men het kamp der Javanen in brand staan, een teken dat hun leger in volle aftocht was. Inderdaad troffen de uitgezonden verkenningsafdelingen talloze lijken aan van hen, voor wie de vermoeienis en honger te zwaar waren geweest. Er werd gezegd, dat niet de helft van het grote leger zijn dessa's zou hebben terug gezien. Nimmer heeft de Soenan zijn pogingen om Batavia te veroveren herhaald, ook al legde hij het zwaard niet neer. Tot aan zijn dood is de fiere vorst met de Nederlanders blijven strijden, die immers, naar hij meende, op zijn gebied, zich zonder verlof hadden gevestigd.
Voornamelijk was het een zee-oorlog. Wanneer Javaanse handelsvaartuigen in de Molukken specerijen trachtten te kopen, liepen zij gevaar de Nederlandse kruisers te ontmoeten, die korte metten met smokkelaars maakten.
Ook zochten de Javanen vriendschap met de vijanden der Nederlanders, de Portugezen.
Een gezantschap uit Malakka bezocht Mataram en schonk de Soenan waarschijnlijk dat geheimzinnige kanon, hetwelk nu onder de naam Njai Setami een der grootste poesaka's (erfstukken) van het rijk Soerakarta is, waarvan het heil van het rijk afhangt. Geen onbevoegde krijgt het te zien.
Daartegenover trachtten de Javanen de Portugezen van dienst te zijn door de geblokkeerde havenstad Malakka van rijst te voorzien. Grote vloten van prauwen trachtten door de Nederlandse blokkade heen te breken en een enkele maal richtten de Compagnies jachten er een vreselijke verwoesting onder aan.
Al deze pogingen baatten niet. In 1641 viel Malakka, het laatste machtige steunpunt der Portugezen in de Archipel, in handen van Caertekoe. Toch wist Soeltan Agoeng niet van buigen, en trad zelfs met de Engelsen in relatie. Men herinnere zich zijn mislukte poging om door hun bemiddeling een gezantschap naar Mekka te zenden. Pas Agoeng's opvolger sloot vrede met de Compagnie in 1646.
Genadig werd daarbij toegestaan, dat de Nederlanders in Batavia mochten blijven, mits zij jaarlijks een gezantschap — natuurlijk niet met lege handen — naar Mataram stuurden. De Nederlanders, die van het gezeur af wilden zijn, stemden in deze enigszins vernederende voorwaarden toe en lieten de gezantschappen doorgaan voor handelsreizen.
Bantam, ontstemd over het verlies van Djakarta, was om die reden sedert 1619 in oorlog met de Compagnie, wat deze het voorwendsel gaf de Bantamse rede te blokkeren en alle handel te belemmeren. Het dreigende Mataramse gevaar scheen de Bantammers in 1627 een weinig vredelievender te maken. In December van dat jaar waren de onderhandelingen reeds begonnen, toen zij een verraderlijke aanslag op Batavia en zelfs op het leven van Coen deden. Enige in schijn handeldrijvende Bantammers zouden de G.G., wanneer hij het kasteel verliet, op de brug neersteken en van de ontstane verwarring gebruik maken om zich van Kasteel en stad meester te maken. Gelukkig werd Coen door enige Chinezen gewaarschuwd en toen de Ban-

tammers vermoedden, dat zij ontdekt waren, maakten zij amok en ontkwamen, onderweg enige Nederlanders doodslaande. Buiten de stad hadden zich ook reeds grote benden verzameld, die door de ruiterij uiteen gedreven werden.
Later bleek de bedoeling van dit verraad. Bantam hoopte, door een tijdige verrassing van Batavia, de Matarammers vóór te zijn en hun dáár dan het hoofd te bieden. Men begrijpt, dat van een verzoening voorlopig niets kwam. Pas na het eerste beleg van Batavia veroorloofde de Bantamse regering weer een Nederlandse factorij binnen haar muren. Dat mocht een wapenstilstand heten.
Enige jaren gingen vredig voorbij, tot de Compagnie zo streng tegen Bantamse handlangers in de Molukken optrad, dat de oorlog weer uitbrak (1633). Men plaagde elkaar met beschieting, overvallen, plunderingen van schepen en dgl. meer. Bantam was zeer verontwaardigd en eiste vrije vaart op de Molukken. Van Diemen, een tactvol man, wist een wapenstilstand te verkrijgen, die echter pas drie jaar later door het wisselen van geschenken bezegeld werd. Kort voor zijn dood kon van Diemen deze wapenstilstand in een vrede omzetten, ofschoon slechts voor 10 jaar (1645). Het zou de recht-geaarde Islamiet niet geoorloofd zijn voortdurend in vrede met de ongelovigen te leven. In 1656 begon de oorlog ook weer, zonder voorafgaande oorlogsverklaring.
Zo leefde dus Batavia tussen haar vijanden, meer benijd dan beklaagd. Zeer toepasselijk was de vermaning van de vrome poëet:

O nieuw Batavia, en roemt niet op uw zwaart
En groene lauwerkrans, 't Is God, die U bewaart.

GOUVERNEURS - GENERAAL NA COEN

(Tot 1700)

> And upon this account it is, that the *wise Dutch* in all their general advices .... write ten paragraphs concerning their government, their civil and military policy, warfare and the increase of their revenue, for one paragraph .... concerning trade.
> *Court of Committees of the East India Compagny 1686.*

Wij zagen hoe de V.O.C. werd opgericht, haar bestuur in Patria en Indonesië inrichtte, hoe zij onder leiding van Jan Pietersz. Coen haar rendez-vous op het eiland Java stichtte, wat haar spoedig in conflict met de grote machten op dit eiland bracht.

Onderwijl heeft de Compagnie handel gedreven, waarbij zij op Inheemse en buitenlandse concurrenten botste. De tijden waren nog verre, dat de vrijhandel als de meest natuurlijke zaak ter wereld gold. Voor een aandeel in de internationale handel moest gevochten worden, niet slechts tegen de oude vijanden, Portugezen en Spanjaarden, doch ook tegen de Engelsen. Evenmin gunden de Inheemsen aan de Nederlanders grif een plaats onder de zon. Van oudsher plachten Inheemse machthebbers met de handel te monopoliseren. Het sprak niet van zelf, dat de koopman, die zich ergens eenvoudig vestigde, aan de handel kon deelnemen. Met zachte, en zo nodig harde, middelen moest men een aandeel bemachtigen, dat men uiteraard zo groot mogelijk maakte: het monopolie. Het verwerven daarvan gold voor de grootste handelswijsheid.

De staatkundige toestand der meeste Aziatische staten waarborgde volstrekt geen veilig of rustig handel drijven. Evenmin was de Inheemse rechtspraak bijzonder aanlokkelijk. Vandaar dat niet slechts de handelsvaartuigen van geschut en dgl. voorzien waren, doch dat ook de handelskantoren zelve, waar dit mogelijk was, op verdediging waren ingericht. Mars en Mercurius gingen tezamen.

Het stelsel der Compagnie vermeed aanvankelijk over het algemeen het maken van grote veroveringen. Coen's juichkreet over de bemachtiging van het koninkrijk Djakarta is een uitzondering. Territoriaal bezit moest slechts de handel en wel de gemonopoliseerde handel dienen. Vandaar dat de bezittingen in de specerijeneilanden om die specerijen op prijs werden gesteld. Overigens konden de Inheemse machthebbers van de onaantastbaarheid van hun gebied verzekerd zijn.

Het grote monopolie der Compagnie in de Archipel waren de specerijen der Molukken. In een bloedige strijd heeft zij deze erfenis der Portugezen moeten bemachtigen en degelijker geëxploiteerd, dan waartoe deze veroveraars ooit in staat waren. Alle in- en uitheemse concurrenten moesten op de duur het veld ruimen.

Het monopolie in de Molukken bracht de Compagnie in conflict met de handeldrijvende Javanen en Makassaren. De mededinging der eersten was spoedig van de baan, met de laatsten moest echter een hevige strijd gestreden worden.

Op Java had men twee problemen. Vooreerst Bantam, een leverancier van peper en middelpunt van smokkelhandel op de Molukken. Daarna Mataram, de grote, gevaar-

lijke nabuur, waarmede het vroeg of laat tot een botsing moest komen. Het eerste was in 1682 al opgelost, het andere vergde de hele 17e en een deel der 18e eeuw. Sumatra en Borneo betekenden, behalve als peperleveranciers, nog weinig in het stelsel der Compagnie. Malakka, in 1641 veroverd, werd slechts als militaire post gehandhaafd.

Buiten de Archipel werd het voetspoor der Portugezen gevolgd. In Japan slaagde men daar beter en blijvender door de vestiging op Deshima. In China beloofde Formosa van groter betekenis te worden dan Macao. Doch ook na het verlies bleef de China-handel belangrijk.

In Indië nam men het koloniale rijk der Portugezen bijna geheel over na bittere strijd.

Tussen beide handelsgebieden, Oost- en Zuid-Azië, werd nu een levendige handel gedreven, waarbij het ideaal, dat de Nederlanders reeds in Europa nastreefden, n.l. de vrachtvaarders bij uitnemendheid te worden, in hoge mate bereikt werd.

Het was een geluk voor de Compagnie, dat zij bij de stichting van haar handelsmacht over een groot aantal voortreffelijke leiders heeft beschikt, die haar door de moeilijkheden hebben heen geholpen.

Jan Pieterszoon Coen staat niet alleen en is heus niet hèt standaardtype van een Gouverneur-Generaal. Wij zullen hierna op het leven van enigen dier grote mannen nader ingaan.

Daarnaast was haar organisatie van groot gewicht. Als zodanig was de Compagnie bepaald uniek. Geen Europese handelscompagnie is zulk een lang leven als de V.O.C. beschoren geweest. Geen had zoveel dienaren in haar dienst. Te land, in 1691, waren het er 11.333 koppen. En dan kwam nog de vloot.

Men onderscheidde boven het gewone werkvolk: soldaten en matrozen, de gequalificeerden, die in rangen verdeeld waren, een ambtelijke hiërarchie, met namen, aan de koophandel ontleend. Men begon als eenvoudig assistent, kon opklimmen tot boekhouder, onderkoopman, koop- en opperkoopman, wanneer Fortuna gunstig was en niet een ontijdige dood de fortuinzoeker een al te vroeg graf onder de palmen of reeds in de golven bezorgde. Voor de verschillende betrekkingen werden ook bepaalde rangen vereist. Slechts opperkooplieden konden lid van de Raad van Indië of van Justitie, Gouverneur of iets dergelijks worden. Doch zelfs van de ongequalificeerden heeft menigeen het tot een hogere rang gebracht, ja, zelfs tot de hoogste. Tot de leidende betrekkingen behoorden de Gouverneurs (over territoriaal bezit) Directeuren, Commandeurs, Opperhoofden, Residenten, enz.

De verschillende rangtitels zijn overigens wel karakteristiek voor de onderscheidene kolonisatoren. De Portugezen ontleenden ze aan het leger (capitao, alferes), de Nederlanders aan de handel (zie boven), de Engelsen aan de administratie (writer). het leger leidde niet tot de hoogste rangen. Opperkooplieden voerden meestal expedities aan. Een militaire dictatuur was bij voorbaat onmogelijk.

Aan het hoofd stond de *Gouverneur-Generaal*, belast met de algemene leiding, maar niet almachtig. Hij had in overleg en samenwerking met de Raad van Indië te handelen. Negen leden telde dit doorluchtig gezelschap, waarvan sommigen als gou-

verneur ver van Batavia verbleven. Hun plaatsen werden dan door extra-ordinaire leden ingenomen. Slechts als deze gouverneurs in Batavia kwamen namen zij zitting. Hun aanspraaktitel: Edele Heer is in het Nederlands-Indische gebruik geworden: Edeleer. Een deel der leden was belast met de beschrijving, de correspondentie met de buitenkantoren, over Compagnies ontzaggelijk handelsterrein verspreid. De Raad van Indië is daarom te vergelijken met de Raad van Directeuren uit later tijd.

Naast de G.G. stond de *Directeur-Generaal*, belast met het verantwoordelijke werk van de handel, de boekhouding, het gereed maken der retourvloten.

Een ernstig nadeel van Compagnies stelsel waren de geringe bezoldiging en de aanzienlijke corruptie harer dienaren, welke twee euvelen met elkander samenhingen. De tractementen variëerden tussen f 24.— p.m. voor een assistent en f 700.— p.m. voor een G.G. Van lieden, die al de ongemakken en gevaren van de Oost trotseerden, met de bedoeling om spoedig rijk te worden — men was hier niet gekomen om vliegen te vangen — kon men bij zulke lage salarissen moeilijk strikte eerlijkheid verwachten. Iedereen had ten slotte min of meer ongeoorloofde bijverdiensten, van hoog tot laag. Langdurig maar vruchteloos was de strijd tegen de verboden handel van de opneming ener daarop slaande formule in het dagelijkse gebed, tot de uitzending van de inspecteur generaal van Rheede tot Drakesteyn, die 7 jaren in Voor-Indië, het centrum van ongerechtigheden, de bezem hanteerde. Men berustte er ten slotte in. De advocaat der Compagnie Mr van Dam, verzuchtte: „Als de geëmployeerden niet trouw willen zijn aan hun eed, is er niets aan te doen".

Natuurlijk oefenden de talrijke misbruiken een nadelige invloed op de hoogte van Compagnies dividenden.

Daar, wie zich aan een ander spiegelt, zich zacht pleegt te spiegelen, zij hier medegedeeld, dat de corruptie bij Portugezen, Engelsen, Fransen, enz. geen haar minder was. De kunst van organiseren was nog niet hoog genoeg opgevoerd om de misbruiken in voldoende mate te kunnen achterhalen en bestraffen. De enorme afstanden, de trage verkeersmiddelen, de betrekkelijke zelfstandigheid der posthouders vergemakkelijkten de overtredingen maar al te zeer. Bovendien werden slechts zelden nieuwe leidende ambtenaren uit Nederland gezonden, zoals van Hulft. Toch telde men in de 17e eeuw nog een aantal zeer behoorlijke leidende figuren. Coen, Van Diemen, Maetsuycker rezen boven de menigte uit; Speelman echter, misschien de geniaalste, was als G.G. niet zo hoogstaand.

Alvorens ons bezig te houden met de afzonderlijke gebieden, waar de Compagnie gehandeld en gestreden heeft, waarbij wij uiteraard een besliste voorkeur voor de Archipel zullen hebben, geven wij een kort chronologisch overzicht der voornaamste Gouverneurs-Generaal, onder vermelding hunner belangrijkste daden of die hunner voornaamste dienaren.

Antonio van Diemen was in Amsterdam bankroet gegaan, maar hij liet het er niet bij zitten en nam, om zijn schuldeisers te voldoen, als soldaat dienst bij de V.O.C. Dit kon hij slechts doen onder een valse naam, want de Compagnie wenste geen toevluchtsoord voor bankroetiers te worden. Evenwel, deze naam kan men eerder

ondoorzichtig dan vals noemen, daar hij zich voor *Thonis Meeusen* uitgaf, wat best mocht, daar Teunis de gemeenzame vorm van Anthonie is en zijn vader Bartholomeus heette.

Niettegenstaande de waarschuwing van Heren XVII aarzelde Coen geen ogenblik om deze energieke man niet slechts in dienst te houden, doch ook als schrijver te gebruiken. Coen had goed gezien. Snel klom van Diemen op: 18 jaar later was hij reeds Gouverneur-Generaal, en wel een der beste. Negen jaar heeft hij op voortreffelijke wijze het bewind gevoerd, zowel binnen als buiten de Archipel.

De stad Batavia bloeide onder hem op; hij verfraaide haar met statige gebouwen als de Stadskerk.

Ter wille van een goede rechtspraak voorzag hij haar van een eigen wetboek, de Bataviase Statuten, een begin van het Nederlands-Indische recht.

In de Grote Oost werd de strijd om het specerijen-monopolie met verbittering gevoerd. Tweemaal reisde van Diemen er heen om te bemiddelen.

Malakka viel na een hardnekkig beleg in zijn handen (1641). In de Archipel had de Portugees niets meer in te brengen. Verwacht werd, dat hierdoor de omliggende staten, als Bantam en Mataram, een toontje lager zouden zingen. Toch sloten zij pas kort na zijn dood vrede met de Compagnie.

In Voor-Indië werd met de verovering van Ceylon een goed begin gemaakt, terwijl in Japan de Nederlanders hun merkwaardig kluizenaarsbestaan op Deshima begonnen.

Op van Diemen's initiatief werden door Abel Tasman twee tochten naar Australië ondernomen, waarvan vooral de eerste onvergetelijk zou blijven. Aldus was het ganse onmetelijke terrein van de Compagnie onder van Diemen uitgezet.

Belangwekkend is het drietal: Maetsuycker, van Goens en Speelman, wier loopbanen gedeeltelijk samenvielen.

Joan Maetsuycker (1653—78), de Gouverneur-Generaal met het langste bewind, was aanvankelijk Katholiek geweest, had in Leuven gestudeerd, doch noemde zich later goed Gereformeerd. Het feit, dat hij nooit aan het H. Avondmaal deelnam, en zijn voorliefde voor het toneel wekten wel enig wantrouwen bij streng Gereformeerden. Van Diemen had hem naar Indonesië laten komen om als bekwaam jurist de Bataviase statuten te redigeren. Na het bekleden van velerlei functies werd hij in 1652 met algemene stemmen tot Gouverneur-Generaal gekozen.

Zijn langdurig bewind is slechts éénmaal door een ernstige tegenslag onderbroken, het verlies van Formosa in 1662. Overigens kwamen grote dingen tot stand. Hij was handig en bekwaam, en daar Heren XVII zijn herhaalde verzoeken om ontslag weigerden stierf hij ten slotte op zijn post.

Onder hem werd het vraagstuk der specerijen-eilanden in, voor de Compagnie, gunstige zin opgelost.

Met de Portugezen werd de oorlog na een wapenstilstand opnieuw begonnen en tot een gelukkig en eervol einde gebracht (1662).

De Engelsen verdwenen voor goed uit de Molukken (1667), zomede de Makassaarse concurrenten (1668).

Te Padang en Menado werden posten gesticht.
De nederzetting bij Kaap de Goede Hoop, onder zijn voorganger begonnen (1651), groeide voorspoedig.
Op Java trok hij zich zo min iets aan van de bangmakerijen van de Soenan als van de plagerijen der Bantammers. Toen hij stierf, was het Javaanse vraagstuk tot de crisis genaderd.
Zijn beide opvolgers, die het zouden oplossen, hadden reeds onder hem hun sporen verdiend.
Rijklof van Goens (1619—81) trok met zijn ouders op negenjarige leeftijd naar Indonesië, waar hij beiden na korte tijd verloor. Een oom bezorgde hem een baantje en regelmatig klom hij op. In 1645 was hij al opperkoopman, vijf jaar later lid van de Raad van Indië. Herhaalde malen werd hij op gezantschappen gebruikt. Het vermaardst zijn zijn reizen naar Mataram, waarover hij lezenswaardige verslagen schreef die, ten dele, vroeg gedrukt zijn. Na een verlof in Nederland was hij van 1657 tot 1663 onledig met het bestrijden der Portugezen om de West, sedert 1660 als gouverneur van Ceylon. In 1678 volgde hij Maetsuycker als G.G. op, maar trad, bejaard als hij was, reeds na drie jaar af om te repatriëren. Drie maanden later overleed hij in het Vaderland. Een zeer bekwaam en hoogstaand mens was heengegaan.
Cornelis Speelman (1628—82) had in 1645 zijn vaderstad Rotterdam als assistent verlaten en heeft haar nooit weergezien. Als onderkoopman schreef hij in 1648 het verslag van een reis naar Perzië, die hij als secretaris had meegemaakt. Hij is steeds bekend gebleven om zijn uitmuntende verslagen, die nòg lezenswaard zijn. In 1665 werd hij op bevel van Heren XVII als gouverneur van Koromandel geschorst, wegens het ongeoorloofd verzenden en verkopen in Nederland van een diamant. Nog voordat de herziening van dit besluit was afgekomen, werd hij reeds aan het hoofd ener expeditie tegen de Makassaren uitgezonden, die zijn naam beroemd zou maken (1666—69).
Van 1677 tot '78 vallen zijn bemoeienissen met Java, waar hij de grondslag voor Compagnies gezag legde. Daarop werd hij Directeur-Generaal; na van Goens' vertrek in 1681 Gouverneur-Generaal, als hoedanig hij niet uitblonk. Hij was uitgeput en stierf in 1684.
Zeer deskundig, ondernemend, onvermoeid, heeft hij grootse dingen tot stand gebracht, waarbij slechts zijn weinig zedelijk leven, dat er met de jaren niet beter op geworden schijnt te zijn, te betreuren valt.
Met hem bereikte de Compagnie haar hoogtepunt, waarop zij nog een halve eeuw zou vertoeven.
Terwijl de Engelse Compagnie nog steeds op een schopstoel zat — pas sedert 1686 begon zij zich ernstig op de verwerving van politieke macht toe te leggen — had de Nederlandse Compagnie zich al een vaste positie verworven, niet enkel in de Archipel, maar in geheel Azië en begon de allures van een *staat* aan te nemen, hoewel zij dat in theorie nooit heeft willen zijn.
De laatste belangrijke Gouverneur-Generaal, voor wie wij de aandacht vragen, is

Johannes Camphuys. Hij begon zijn loopbaan als goudsmidsleerling, trok echter naar Indonesië en had daar geluk, met name bij zijn verkiezing tot Gouverneur-Generaal. Valentijn verhaalt, dat hij als lid van de Raad van Indië bij zijn medeleden zo gehaat was, dat zij bij de vervulling van de vacature Speelman meer uit onverschilligheid dan uit sympathie allen hun stem op Camphuys uitbrachten, vermoedelijk denkende, dat deze toch wel niet zou gekozen worden. Ieder was daarom over de uitslag verbaasd, de gekozene natuurlijk niet het minst. Zij zetten hem hun misslag later goed betaald door allerlei plagerijen, zodat Camphuys gedurende twee jaren eenvoudigweg hun vergaderingen niet heeft bijgewoond. Van hun beslissingen voerde hij datgene, wat hem aanstond, uit en de rest liet hij liggen. Geen aangename verhouding! Het was gelukkig een rustige tijd, slechts éénmaal hevig verstoord door de moord op Kapitein François Tack en de zijnen te Kartasoera (1686). De bloei der Compagnie hield aan, ook onder de negenjarige oorlog, toen men het Franse Pondichéry veroverde.
Camphuys was intussen aan het einde van zijn loopbaan gekomen. In 1691 nam hij zijn ontslag, en trok zich op zijn buiten aan de Jakatraweg terug. Daar overleed hij in 1695. Aan de dragers van zijn lijk werden gouden penningen uitgereikt met het volgende, door hem zelf gedichte, versje:

Mijn aardze *Camphuys* was vergaan,
Mijn Tabernakel kon niet staan;
Dog ik zag op een vast gebouw,
Dat eeuwig zijn, en duuren zou,
Een plaats door Jesus toegezeit,
En in zijn's Vaders huis bereid.
Wel zalig is dien man zijn lot,
Die heeft een timmering bij Godt.

DE TIJD VAN STILSTAND

(1700—1743)

O Groote Generaals, o Helden, wier gebeente
Een zagte rust geniet in 't Huis van Gods Gemeente!
Jan de Marre.

In de eerste helft der 18e eeuw ging de Compagnie voort in het beproefde spoor der vaderen. Zij bleef een macht van betekenis in de wereld van Zuid- en Oost-Azië. Haar grondgebied wist zij te handhaven, op Java zelfs uit te breiden op de grondslagen door Speelman gelegd. Geducht en gevreesd was zij onder de Inheemse machthebbers. Nog stroomden winsten binnen.

Het was in deze tijd van rustige ontwikkeling, dat maatregelen moesten getroffen worden tegen ernstige misbruiken. Binnen één week van April 1722 werden te Batavia 12 Europeanen, 1 Mixties en 35 Zwarten of Inlanders berecht (tezamen 48 stuks, berekent Ds Valentijn nuchter); de Europeanen wegens oneerlijkheid en smokkelen. Er waren nog rechters in de Raad van Justitie te Batavia! De Mixties was de rampzalige *Pieter Erbervelt*, alias Toewan Goesti, de „landverrader", wiens „verfoejelijke gedagtenis" door een triest monumentje (met doodshoofd en tweetalig opschrift) tot 1942 aan de Jacatraweg (waar zijn huis had gestaan) werd levendig gehouden. Pas de Japanners maakten een einde aan dit droevige gedenkteken en de daardoor opgewekte hartstochten en misverstanden. Minder betwist was het scherpe vonnis tegen de psychopaat *Pieter Vuyst*, Gouverneur van Ceylon, die daar verschillende gerechtelijke moorden op zijn geweten had (1732).

Datzelfde jaar repatrieerde de Gouverneur-Generaal *Diederik Durven* buiten dienst en gage, door Heren XVII ontslagen wegens mishandeling van Chinezen. In 1741 trad zij streng op tegen de landvoogd *Valckenier* wegens diens twijfelachtige houding bij de z.g. Chinezenmoord. Doch wat baatten plotselinge en hevige tuchtigingen? Beter ware een voortdurend en zorgvuldig toezicht geweest, en daartoe was de Compagnie niet bij machte. Het bedorven ambtenarencorps werd niet door nieuw bloed ververst. De optredende Gouverneurs-Generaal aanvaardden hun ambt meestal op hoge leeftijd, beschikten dus over een zeer grote kennis van zaken, maar hadden tevens een lange loopbaan van medeplichtigheid aan of medeweten van misbruiken achter de rug. Hoe kon men van hen een krachtig optreden tegen de overtreders der geschonden bepalingen verwachten?

Langzaam maar zeker boerde de Compagnie ook financieel achteruit. Er waren nog prachtige landen als Ambon, Banda en Ceylon, die ruime baten afwierpen, maar vele kantoren waren verliesposten, b.v. Japan. De onkosten bewogen zich in stijgende lijn. In 1696 was er nog een batig saldo van 40 millioen, in 1725 was dat opgeteerd en begon de periode van schulden maken, die in 1779 reeds 87 millioen bedroegen. Om het crediet op peil en de achteruitgang voor het Nederlandse publiek verborgen te houden, werd toch maar geregeld dividend uitgekeerd, alsof

er geen wolkje aan de lucht was (gemiddeld 16½ % van 1737 tot '82). Het tekort werd wel door leningen gedekt. Zo kon de Compagnie nog lange jaren voor een steunpilaar van Holland's welvaart doorgaan.

Ingewijden kenden de toestand, maar ook het belang van geheimhouding. Indonesië werd met een waas van geheimzinnigheid omgeven. Na Valentijn's Encyclopaedie: Oud en Nieuw Oost-Indien (1724—'26) zag weinig wetenschappelijks over de Archipel meer het licht; zelfs de eens zo geliefde scheepsjournalen verschenen niet meer. Was bij het Hollandse volk de lust tot het grote Avontuur, dat eens de reis naar het rijke Oost-Indië was, uitgeblust? Wij kennen nog een grote ontdekkingstocht, die van de bejaarde *Roggeveen,* welke, tegen het octrooi der O.I. Compagnie in, om Zuid-Amerika heen, op zoek naar het onbekende Zuidland, de Stille Zuidzee binnenvoer. Hij maakte zich onsterfelijk door de ontdekking (op Pasen 1722) van het Paas-eiland met zijn geheimzinnige monumenten en nog raadselachtiger letterschrift, maar werd in Batavia gearresteerd. Een droevig einde!

Overigens ging het bedrijf der V.O.C. zijn oude beproefde gang. Nieuw land werd niet meer ontdekt, nieuwe bronnen zelden meer aangeboord, slechts de oude beter benut. Zo werd de koffiecultuur op Java ingevoerd, die de Javaanse kantoren tot winstgevende maakte. Wat mag dan de oorzaak van de achteruitgang zijn? Er waren vooreerst de vele misbruiken. Kenners verdeelden ze in zes soorten: morshandel (particuliere handel), stille winsten (wat men de Compagnie in haar eigen handel te kort doet), overwichten (wat men zich te veel laat leveren), spillagie (wat men te weinig verantwoordt), contributies (de geschenken, waartoe men de Chinese belastingpachters verplicht), hommagiën (geschenken der Indonesische hoofden). Deze lijst is heus niet volledig. Ten dele worden zij verontschuldigd door de zeer bescheiden tractementen der Compagniesdienaren, die ook niet naar Indonesië gekomen waren om even arm terug te keren. Pensioen bestond er nog niet. Bij de buitenlandse compagnieën was het trouwens geen steek beter. De kunst der administratie was blijkbaar nog niet hoog genoeg gestegen om aan al deze onregelmatigheden paal en perk te stellen. Dat leerden wij pas door Daendels, van Napoleon. Een ander bezwaar was de toenemende mededinging. De Compagnie was er niet meer alleen. Andere Europese volkeren, met name de Engelsen, concurreerden hevig en verdreven haar van menige gunstige plaats. De tijden waren er ook niet meer naar, dat men met meer recht dan in Europa in de Oostelijke zeeën de bezem in de mast zou kunnen voeren. De tijd van Jan Pieterszoon Coen was onherroepelijk voorbij. De machtige bondgenoot der Republiek moest ontzien worden.

Met haar ouderwetse organisatie viel het verder bijzonder bezwaarlijk de dubbele taak van koopman en bestuursambtenaar te verenigen. Vooral de bestuurstaak nam steeds in belang toe, afgezien nog van de verplichtingen der Compagnie als: rechter, predikant, onderwijzer, zendeling, uitgever, enz. enz. Dit geweldige, veel omvattende en topzwaar geworden lichaam bediende zich bovendien nog van een verouderde boekhouding en administratie, waardoor de leiding moeilijk een helder overzicht kon krijgen.

BARON VAN IMHOFF, DE HERSTELLER

(1743—1750)

'k Waar liever op den top van d'Athos aan het waren,
Of by het ongediert, dat Babels puin besmet
Dan in de macht der snoode en bloedige barbaren,
O *Imhoff!* daar ge uit zijt gered.

W. van Haren.

Door de Gouverneur-Generaal *Van Imhoff* werden ernstige pogingen gedaan om de Compagnie van haar naderende ondergang te redden, waarbij hij de politiek voortzette, die door hem reeds als gouverneur van Ceylon (1736—40) begonnen was. Tussen zijn vertrek van het kaneeleiland en zijn aanvaarding der landvoogdij liggen de drie bewogen jaren van strijd met Valckenier, vnl. over de behandeling der Chinezen bij de Bataviase Chinezenmoord, die een wat nadere beschouwing verdienen. Wij zullen elders zien, dat Van Imhoff meer voor een zachte, zijn staatkundige tegenstander meer voor een krachtige behandeling der kwestie voelde. Toen de Raad van Indië tijdens Valckenier's ziekte (o.a. steenpuisten, die zelden iemands humeur verbeteren), tal van besluiten nam, die niet met zijn denkbeelden strookten, raakte hij buiten zich zelve. Resultaat: het dramatische toneel van Sint Nicolaasdag 1740, toen de als uit de doden verrezen Gouverneur Generaal de Raden van Indië met zijn plotselinge komst verraste. Grenadiers, met de bajonet op het geweer en van scherp voorzien, namen onder een hevig tumult drie zijner ergste vijanden in de Raad, w.o. Van Imhoff, gevangen, waarbij zij hun degens moesten afgeven. Zij werden, ieder afzonderlijk, op een schip naar patria gezonden, met de retourvloot. Had de ongelukkige kunnen bevroeden, dat de Bewindhebbers juist vier dagen te voren zijn vroeger verzoek om ontslag ingewilligd en Van Imhoff tot zijn opvolger aangewezen hadden! Laatstgenoemde wist in Nederland zich vrij te pleiten en keerde in 1743 triomferend als Gouverneur Generaal terug; zijn repatriërende tegenstander wachtte aan de Kaap een bevel tot arrestatie en opzending naar Batavia. Daar, in een der gevangenissen van het Kasteel, sleet hij zijn laatste roemloze levensjaren in een opzettelijk slepend gehouden proces, dat bij zijn dood in 1752 nog niet afgelopen was. Zijn ellenlange, met bitterheid geschreven, verdediging, had hem niet uit de kerker kunnen verlossen. Zonder veel eerbewijs werd hij ten grave gedragen, wat in het oude Batavia, met zijn officieel pronken en pralen, heel wat wilde zeggen.

In overeenstemming met de naam van zijn schip, de „Hersteller", kwam van Imhoff met grootse vernieuwingsplannen. Maar de tijden waren ongunstig. De grote Chinese oorlog was nauwelijks geëindigd of hij werd gevolgd door hevige strijd in Madoera. Door enige onhandige, te spontaan genomen beslissingen gaf van Imhoff zelf aanleiding tot een paar nieuwe oorlogen, die bij zijn dood nog met onverminderde kracht voortwoedden: de z.g. 3e Javaanse successie-oorlog, die wij Splitsingsoorlog zullen noemen en de grote Bantamse opstand. Overigens ontbrak het hem niet aan nieuwe ideeën. Hij was de eerste Gouverneur Generaal die Java van Solo tot Batavia

met zijn stoet doorkruiste. Het kostelijke verslag van deze tocht bleef nog ruim een eeuw in het archief sluimeren. Tegen het toenemend bederf der ambtenaren werd strenger opgetreden. Vernuftig was de stichting der *Amphioen-societeit*, waarin hij de ambtenaren, belast met het opium-monopolie der Compagnie, aandeel liet nemen. Zo hadden dezen rechtstreeks belang bij een strenge handhaving van het monopolie. Net zo lang, tot de zeer gewilde aandelen in andere handen waren overgegaan.
Sommige maatregelen wezen op een naderende verlichting: de derde poging om het klassieke onderwijs onder de tropen te doen tieren had voor Indonesië tot resultaat de aflevering van één hele predikant. Er verscheen een eerste koloniale courant, de *Bataviase Nouvelles* (spoedig gestaakt). Voor de Lutherse huursoldaten uit Duitsland werd in Batavia aan de Kali-Besar een bijzondere kerk gesticht (die tot 1851 bleef bestaan). Op een wat vrijzinniger koers wijzen ook een begin van Hollandse kolonisatie (die door ontaarding en roverij te gronde ging) en pogingen om wat meer vrijhandel voor de steeds zeldzamer wordende „burgers" te verkrijgen.
Maar vooral is hij de Gouverneur-Generaal geweest, die zich meer landheer dan opperkoopman begon te voelen. Hij zag de Compagnie niet meer uitsluitend als handelsmaatschappij, doch niet in de laatste plaats als grote mogendheid. Speelde zijn Duitse landjonker-afkomst hierbij een stille rol? Zijn militair gevoel was daarmede in overeenstemming: een lijfwacht met keurige uniformen, dragonders. In het binnenland, bij Bogor, bouwde hij zich op de grens van heuvel- en bergland het landhuis *Buitenzorg*, de toekomstige residentie der Landvoogden.
Ook in Nederland deed men in die tijd ernstige pogingen tot restauratie. In 1743 werd besloten slechts kooplieden voor het ambt van bewindhebber voor te dragen; zittende leden waren geheel van de handel vervreemd. Evenals men van de herstelde Prins Willem IV veel voor het staatsbewind der Republiek verwachtte, hoopte men ook grote dingen van hem voor de Compagnie. In 1749 werd hij tot *Opperbewindhebber* aangesteld en kreeg daardoor de leiding der militaire zaken, de electie der Bewindhebbers en die der hoge Indische ambtenaren op voordracht der Heren XVII in handen, wat men als een voorspel van het bewind bij uitsluiting door de Koning in later tijd kan beschouwen. Door 's prinsen plotselinge dood in 1751 droeg dit alles echter weinig vrucht. Daarna heerste weer een republikeinse reactie.
G.G. *Jacob Mossel* (1750—61), die als matroos begonnen was, ging nog enige tijd door met het bestrijden der misbruiken, door ze wettelijk te reglementeren, maar moest het opgeven. Van der Parra (1761—75) noemt de Haan een „slappe autocraat". Hij was kerks en prachtlievend, maar had het ook van soldaat zo ver gebracht. Het was de laatste tijd van rustige bloei der Compagnie, ofschoon om de West zich reeds donkere wolken begonnen te vertonen.
Alting (1780—96) deed nog een laatste poging om het financiële lek te stoppen door de invoering van het ambtsgeld: men belastte de Dienaren volgens een door hen zelf opgegeven inkomen, dat weliswaar hun officieel tractementje verre overtrof, doch beneden hun ware wettige en onwettige inkomsten bleef.
Onder hem luidde de doodsklok voor de Compagnie.

LAATSTE JAREN DER COMPAGNIE

(1750—1800)

Bedestonden, stomme honden,
Dat verjaagt geen Engelschman;
Maar een *vloot* naar zee gezonden,
Dat is 't, wat ons helpen kan.
Gedichtje, gevonden in het kerkezakje in Semarang.

Te land of ter zee mocht de Compagnie nog een Inheemse vijand kunnen weerstaan, tegen een Europese mogendheid was zij niet meer opgewassen. Haar schepen, ofschoon in voldoende aantal, waren bewapende handelsvaartuigen en niet bestand tegen de driedubbele batterijen der Engelse oorlogsbodems, wat het gevecht op de Hoegli in 1759 bewees. De Franse admiraal *Suffren* moest in 1783 nog onze Westelijke bezittingen redden, zodat slechts *Negapatnam* verloren ging. Dat wij de zee niet meer beheersten toonden ook de vele Oostinjevaarders aan, die in handen der Engelsen vielen. Ten slotte kwamen *Landseskaders* de kwijnende Compagniesvloot te hulp schieten. De vestingwerken, die een Soeltan Agoeng respect hadden ingeboezemd, waren vervallen en volkomen verouderd, zeker niet opgewassen tegen de zware eisen, die met het wegvallen van de vloot, eraan gesteld werden. Het gehalte van het personeel liet ook te wensen over. De schippers, op zee gevormd, waren hopeloos ten achter bij de toenmalige stand der zeemanswetenschap. De kartering, eens de roem der Nederlanders, maakte geen vorderingen meer. Bedenkelijk voor het aanzien der natie was het hoge percentage vreemdelingen, vooral Duitsers. Soms werden hele regimenten in het buitenland gehuurd, b.v. de Meuron, Würtemberg. De Nederlanders vonden het een schande om naar de Oost te gaan en beschouwden het als de laatste kans voor een maatschappelijke schipbreukeling. Geen wonder dus, dat de concurrenten zich steeds minder aan de wensen en belangen der Compagnie stoorden. Na de *slag op de Hoegli* zwierven de Engelsen overal, „daar het God behaagd heeft water te leiden", met als stevige stok achter de deur een dreigend eskader van Zijne Groot-Brittannische Majesteit. De vredesbepalingen van Versailles in 1784 wettigden dat rondzwalken der Engelse avonturiers in de Archipel. Zelfs tegenover de Inheemse vijand begon men een angstvallige voorzichtigheid te betrachten, die de hier geborenen voor vrees gingen aanzien. Het einde der 18e eeuw zag de Archipel geteisterd door een ware zeeroversplaag (vooral vanuit de *Soeloe-archipel*) die tot ver in de volgende eeuw voortduurde.

De treurige afloop van de Engelse oorlog, die het raderwerk der Compagnie nagenoeg tot stilstand bracht, had tenminste nog dit voordeel gehad, dat de algemene aandacht op het diep verval van Compagnies zaken was gevallen. Niet alleen had de Compagnie militaire steun van de Staat moeten ontvangen (het eskader van Braam), maar ook was zij bij de Republiek in de schulden geraakt, zodat deze een reden te meer had om zich met de armlastige in te laten. Wij zullen later zien, hoe die bemoeienis in zijn werk is gegaan.

Toch was dit niet alles haar schuld. Het droevige feit was er nu eenmaal, dat de

Nederlandse Republiek niet meer tegen haar buurman aan de overzijde der Noordzee opgewassen was. De 4e Engelse zee-oorlog kan men als een laatste en vergeefse poging beschouwen om het evenwicht te herstellen. Zij mislukte o.a. door Engeland's gunstiger ligging, groter hulpbronnen, talrijker bevolking, betere leiding. Hiermede was het lot van de Archipel tevens beslist, want het moest uitgesloten worden geacht, dat de Compagnie zich alleen staande zou hebben kunnen houden. Suffren en de vrede redden haar. Toch zou het, bij de hernieuwing van de strijd, nog 16 jaar duren eer het geïsoleerde Java voor de Britten capituleerde.

Immers, de macht der Compagnie was in Indonesië nog allesbehalve bankroet. Waar zij het gezag stevig in handen had, zoals in delen van de Grote Oost en op Java, was het uit met de vele oorlogen en oorlogjes. Ook tussen de eilanden waren banden geslagen. De vrede der Compagnie bracht orde, rust en een zekere welstand. De Nederlanders mochten grote winsten behalen, zij wachtten zich er wel voor roofbouw te plegen. Indonesië bleef een welvarend land, welvarender in ieder geval dan het vroeger geweest was. De Hollandse koopman was begonnen de allures van een landheer, ja zelfs die van een verantwoordelijk ambtenaar aan te nemen.

Het grote logge lichaam der Compagnie kraakte, maar in Indonesië lagen elementen, die zich in de toekomst goed konden ontwikkelen.

Bovendien was haar einde niet voor altijd. Zij zou herleven als Gouvernement van Nederlandsch-Indië.

Wanneer wij ons dan nu ook bezig gaan houden met de volkeren van Indonesië in de tijd van haar toenemende bemoeienissen met de Archipel, zullen wij deze behandelen in een volgorde, die ons het Compagnies-bedrijf verduidelijkt.

Wij zullen beginnen met het gebied, dat van ouds de Compagnie het naast aan het hart lag: de *Molukken*, de van ouds befaamde specerijeneilanden. Daarop komen de gebieden, die tot hun bewaking of verzorging onmisbaar waren: Makassar en de Minahassa.

Vervolgens komt *Java* aan de beurt, waar Coen het hoofdkwartier der Compagnie had gesticht en zij tot landheer en souverein werd. Op één eiland gezeten met de machtigste potentaat in de Archipel moest dit wel leiden tot een strijd om de macht. Rijk is dit verhaal aan merkwaardige gebeurtenissen, zodat het over verschillende hoofdstukken dient verdeeld te worden. Tenslotte bespreken wij het Westelijk deel van de Archipel (*Sumatra, Malakka* en *Borneo*), waarmede de Compagnie niet zulke intieme relaties had.

Buiten Indonesië vallen de kantoren en bezittingen in Oost- en West-Azië, waarvan wij uiteraard slechts de belangrijkste zullen memoreren.

Het slot vormen de bemoeienissen der Compagnie met *Afrika* (de Kaap) en *Australië* (ontdekkingsreizen).

NEDERLANDSE CULTUUR IN INDONESIË ONDER DE COMPAGNIE

Oost-Indien houd' ick lief en weert
Het wort van menigh Man gepresen;
Want als het goet hier is verteerd,
Soo kan men daer noch *Jonker* wesen.
Matrozenlied van F. G. Drieduym. 1670

Wanneer wij de kolonisatie der Nederlanders vergelijken met die van Latijnse volkeren, als Portugezen en Spanjaarden, vallen ons merkwaardige verschillen op. De Nederlanders, Noorderlingen als ze zijn, bedoelen hun verblijf om en bij de evenaar meestal slechts tijdelijk, terwijl betrekkelijk weinigen hier voor goed hun tenten opslaan. Telkens duikt het heimwee naar het lieve vaderland weer op, zelfs in de vaak dorre Compagnies-papieren, en zodra men genoeg geld verzameld heeft, wil men terug, ook al heeft men het dan ook voortaan bekrompener dan in de Oost. De Iberiër daarentegen is veel meer tot blijvende kolonisatie in de tropen geschikt en bereid.

Er is nog een verschil. De Spaanse en Portugese hidalgo stak de Oceaan over als kruisvaarder. De Conquistadores zetten de glorieuze Reconquista eenvoudig voort, maar dan overzee. Had de H. Vader aan beide naties niet bij het verdrag van Tordesilas de hele wereld geschonken, voor ieder de helft? In de naam van Christus namen zij alle land in bezit voor hun Koning, maar ook voor hun Kerk. Met ieder schip gingen naast strijdbare avonturiers, priesters en monniken mede; overal in het veroverde land verrezen kerken en kloosters. De Inheemsen werden gekerstend, kregen Europese namen en stelden er een eer in Spaans of Portugees te spreken. In het land aan de overzijde werd een nieuw Spanje, een tweede Portugal gesticht, welks gemengde bevolking nimmer zijn Iberische cultuur zou verloochenen.

De Nederlander daarentegen kwam in de eerste plaats in Indonesië als koopman en deze behoefde geen blijver te worden in de plaats, waar hij zijn handel dreef. Hij kwam en ging weer heen mèt zijn winst.

Bovendien had de Hollandse koopman er geen behoefte aan zijn cultuur of godsdienst aan anderen op te leggen. Hij kwam uit een land, waar 80 jaren gestreden was voor burgerlijke en godsdienstige vrijheden. Ofschoon de overheid erende, duldde hij geen juk van een tyran en zou er niet licht een opleggen. Hij wilde wel bekeren, maar nooit met geweld.

Bij de Portugezen en Spanjaarden gingen het wereldlijk en geestelijk imperialisme hand aan hand. De heerschappij van de Koning betekende tegelijk de onderwerping aan de H. Kerk. De Nederlanders zelve hadden dit op pijnlijke wijze ervaren. Maar met de nieuwe tijd en mèt het Calvinisme kwamen Kerk en Staat als eigenaardige grootheden naast elkander te staan, zonder nog gehéél gescheiden te zijn. De Staat, dus de Compagnie, had tot doel handel drijven en winst maken; de Kerk had tot plicht de verkondiging van het Evangelie en de handhaving der ere Gods in deze verdorven wereld. Dit laatste bracht haar in contact, en soms in conflict, met de

Overheid. De afhankelijke financiële positie der Kerk maakte haar n.l. allerminst geschikt om als vermaner der autoriteiten op te treden. Dezen hadden evenwel de Kerk nodig. Zij gaf hun een zekere ideologie. Als men zich afvroeg, met welk recht de Compagnie over zovele volkeren de scepter mocht zwaaien, dan luidde tot diep in de 18e eeuw het antwoord: door Gods wil, die ons *Christenen* bestemd heeft om over millioenen heidenen te heersen. Zelfs een van Rees polemiseert nog tegen deze opvatting.

Logisch had op de overheersing de bekering der millioenen Islamieten moeten volgen, doch dat beletten politieke en commerciële overwegingen. Heidenen werden daarentegen gaarne bekeerd, daar zij trouwe bondgenoten (en hulptroepen) leverden. Het ijverig nakomen der godsdienstplichten (de morgen- en avondgebeden, de preek en de sacramenten) heette bevorderlijk voor de goede orde onder de woeste hoop der lagere dienaren en werd officieel bepleit.

Daarom had de Compagnie financieel veel voor de Kerk over in de vorm van tractementen (de predikantssalarissen waren heus niet de minste) en vertalingen der H. Schrift e.a. godsdienstige werken in het Portugees (voor het eerst) en in het Maleis (de eerste in een niet-Europese taal), wat het de Indonesische gelovigen al te gemakkelijk maakte. De Indonesische kerkganger leerde niet genoeg te offeren.

Mede om de eenheid onder het kleine groepje Compagnies-dienaren en burgers niet te verbreken, bestreed de Compagnie de ketterijen. Ieder Compagnies-dienaar moest lid der Gereformeerde Kerk zijn. Binnenkomende Rooms-Katholieke geestelijken, in het bijzonder Jezuieten, die huns inziens de pas bekeerde Indonesiërs en Mestiezen „belaagden", werden onverbiddelijk uitgewezen. Pas in 1746 werd ter wille van de Duitse huurlingen een Lutherse kerk toegelaten.

Financiële afhankelijkheid bracht dienstbaarheid in meer dan één opzicht met zich mede. In de eerste helft der 17e eeuw hadden de vertegenwoordigers der Kerk zich heftig tegen de overheersing van de Staat verzet. Met name de geleerde en toegewijde ds Heurnius had zijn stem tegen G.G. Specx verheven, maar te vergeefs. De Kerk moest bukken. Een op de Dordtse kerkorde geïnspireerde kerkelijke organisatie (1624) werd vervangen door een van 1643, waarbij de macht der Overheid t.o.v. de Kerk zeer werd versterkt.

Op de kerkeraden hielden politieke commissarissen scherp toezicht. Hun moest een zetel vóór de Praeses ingeruimd worden. Vrije correspondentie met de Nederlandse Kerken was niet geoorloofd. De Hoge Regering besliste, de Bataviase Kerkeraad gehoord, over de standplaatsen der predikanten.

Na een heroïeke zendingstijd onder een Wiltens, een Danckaerts, een Heurnius, verflauwde de ijver. Hoe kon het anders, waar de Kerk het geestelijke verlengstuk werd van de Staat (de Compagnie) en daardoor mede verantwoordelijk gesteld voor haar goede en slechte daden. Om te beantwoorden aan haar roeping behoefde de Kerk vrijheid. Was deze in het vaderland reeds beperkt, in Indonesië werd zij nog meer besnoeid. De Kerk versteende.

Al te grote bekeringsijver werd ook afgekeurd: zij mocht de goede verstandhouding met de Moslimse potentaten eens verstoren! Bovendien bleken de Islamieten

zeer hardnekkig, de heidenen uiterst bijgelovig en de Chinezen bijzonder gesloten, wat mede de zendingsliefde deed verflauwen. Bij iemand als ds Valentijn is daarvan weinig meer te bespeuren. Het voortdurende predikantengebrek maakte het al nauwelijks mogelijk de bestaande plaatsen te bezetten, laat staan het getal daarvan uit te breiden. Slechts waar de Compagnie zich vestigde, volgde haar dienares de Kerk, zoals in Semarang en Soerabaja, waar resp. in 1750 en 1785 vaste predikanten kwamen.

Uiterlijk schitterde de Kerk door fraaie kerkgebouwen, waarvan de Portugese Buitenkerk te Batavia en de Kasteelskerk te Makassar nog getuigenis afleggen, zomede door degelijk kerkmeubilair, kostbaar Avondmaalszilver en wapenborden (vreemd in een Republiek, er hingen soms zelfs harnassen), maar toch werd in de 18e eeuw allerwege de achteruitgang gevoeld. De verwereldlijking der kolonie was die van het moederland vóór. Uiterlijk werd de orthodoxie gehandhaafd, b.v. door G.G. van der Parra. Nog waren er ijverige predikanten, maar hun woord verklonk. Sommigen behaalden lauweren op het gebied der wetenschap, zoals de geschiedschrijver Valentijn en Mohr de astronoom, die in een eigen sterrewacht de overgang van Venus over de zon waarnam.

Wie op het einde der 18e eeuw, gegrepen door de verlichte tijdgeest, verheffing zocht, trachtte dit te vinden in de Vrijmetselarij (sedert 1773 in Batavia), of werkte mee in het Bataviaas Genootschap, in 1778 opgericht „tot nut van het gemeen", de oudste wetenschappelijke instelling in Azië, zes jaar ouder dan de „Asiatic Society of Bengal".

Waar sterk godsdienstig of staatkundig imperialisme ontbraken, kan men er zich over verbazen, dat het tòch nog tot de stichting van een groot koloniaal rijk gekomen is. Ter oplossing dezer kwestie zou men met Colenbrander kunnen zeggen: „De Compagnie is hebzuchtig, eerder dan wreed, maar het gevolg is hetzelfde: onderdrukking". In feite is de zaak iets ingewikkelder. De wankele rechtspositie van vreemde handelaren in de Inheemse staten dwong de Compagnie er toe gewapend handel te drijven, haar kantoren in vestingen op te richten, over zich zelf recht te spreken. Handelsmonopolies, zoals ze in het Oosten algemeen voorkwamen, leidden tot handhaving met wapenen en vestiging van souvereiniteit. De Engelsen, die in het begin der 18e eeuw nog bijna niets veroverd hadden, voelden zich als op een schopstoel zitten en keken met afgunst en bewondering naar de „wise Dutch".

Even verwonderlijk is, dat deze trekkende kooplieden uit het kille Noorden toch nog een *koloniale maatschappij* gesticht hebben. Van de aanvang af zag men echter het nut in van een blijvende volksplanting, zoals de Portugezen er vele gehad hadden, en verschillende Gouverneurs-Generaal hebben zich ingespannen om tot een zuiver Europese nederzetting te geraken, zonder afdoend resultaat.

Toch werden wel enige Compagnies-getrouwe volkskernen geschapen, grotendeels bestaande uit gekerstende Inheemsen en Mestiezen, m.n. in Ambon en Batavia. Bijzonder in Batavia heeft men in de 17e eeuw getracht deze groepen zo sterk mogelijk te maken ten einde een houvast te bezitten in de oceaan van Islamietische Inheemsen. Daarheen werden Christen-Ambonezen en Portugees sprekende Indo-

nesiërs uit de voormalige Portugese bezittingen gevoerd om de Christelijke gemeenschap te versterken. Onopzettelijk nam deze toe door de vestiging van gewezen Compagnies-dienaren en hun nakroost bij Europese of Indonesische vrouwen.

Niet altijd waren de halfbloeden uit de heffe der natie afkomstig, gelijk men wel eens beweert, doch de deftigste geslachten hadden onder hen hun spruiten, b.v. van Imhoff zelve. Ongetwijfeld speelden zij op het einde van de Compagniestijd een belangrijker rol dan men gewoonlijk aanneemt en zeker gaven hun dames toentertijd de toon aan, vooral in de periode 1795—1816, toen er zo weinig vers bloed uit Europa kwam. Ofschoon officieel niet hoog aangeslagen, verboden eigenbelang en Christelijk mededogen hen in de Moslimse massa te laten verzinken. Als schutterij-onderdeel vormden de halfbloeden een aparte groep, doch overigens werden ze staatsrechtelijk gerekend tot de „burgers", (voor zover ze n.l. geen Compagnies-dienaar waren) een zeer gevariëerd gezelschap, dat op de ene plaats (Timor) een meer Indonesisch, op de andere (Java) een meer Europees karakter behield. Hiertoe rekende men ook de z.g. Mardijkers (van merdeka = vrij), vrijgelaten slaven, die Christenen waren en Portugees spraken, daar zij uit de Portugese koloniën afkomstig waren.

Bij het monopolie-systeem der Compagnie hadden de *burgers* niet veel in te brengen en hun werd slechts een bescheiden overzeese handel gegund, terwijl zij in de winkelnering en het handwerk een geduchte mededinging der Chinezen hadden te verduren. Slechts als kroegbazen hadden zij een soort van natuurlijk monopolie. Overigens trachtten zij monopolies te scheppen door het oprichten van gilden, b.v. van zilversmeden.

Alleen in Batavia zetelde op het stadhuis een *college van schepenen*, dat recht sprak, doch overigens niet veel invloed had. Op de hoofdplaatsen was de maatschappelijke positie en ontwikkeling der burgers natuurlijk hoger dan op de buitenkantoren, ook al verzamelde de Hoge Regering de verwilderende nakomelingschap harer dienaren zoveel mogelijk in Bataviase e.a. *weeshuizen*. In de 18e eeuw werden bovendien voor de Indische jongelui enige *scholen* opgericht, wat vooral aan het initiatief van Van Imhoff te danken is, b.v. de Académie de Marine te Batavia (later in Semarang); het klassieke onderwijs, ofschoon tot drie maal herhaald, heeft onder de tropenzon nooit erg willen tieren. Op Ceylon daarentegen waren predikantsopleidingen die zeer goed werkten. Overigens was er een lager onderwijs, gegeven aan Europeanen en Christen-Indonesiërs, dat natuurlijk verre van volmaakt was, doch van het toenmalige in Europa niet zo heel veel zal verschild hebben. Voornamen hadden soms huisonderwijzers, met name voor het godsdienstonderricht.

Karakteristiek voor de Nederlandse wijze van koloniseren is, dat men er nooit in geslaagd is het *Nederlands* door een belangrijk deel der bevolking te doen aannemen. Valentijn acht het zelfs onjuist, want dan zouden de Indonesiërs achter al je geheimen kunnen komen. Ook bij de burgers moest het Nederlands met Portugees en Maleis om zijn bestaan vechten. Merkwaardig is, dat terwijl van hogerhand op de bevordering van het Hollands werd aangedrongen, de Kerk haar sanctie aan de

veeltaligheid gaf door de stichting van Maleise en Portugese gemeenten. Vooral de laatste heeft een grote bloei gekend door het harde werken van Mr Cornelis Senen en ds *Ferreira d'Almeida*, een volbloed Portugees.

In een koloniale maatschappij is een der karaktertrekken haar grootdoenerij. Men wil wedijveren met Indische potentaten of enige vergoeding genieten voor de tropische ontberingen en gevaren. De strenge maatschappelijke bindingen van het moederland hadden hier een deel hunner kracht ingeboet, men voelde zich vrijer, losser. Bovendien achtte ieder zich als lid der kleine Europese gemeenschap in een zee van Oosterlingen, waarvoor men geen te grote achting koesterde, een buitengemeen belangrijk personage, wat tot uiting moest komen in behuizing en kleding, eten en drinken, slavengevolg en rijtuigental, titels, pajoengs en begrafenissen. Dit opgeschroefd karakter bezit de Indische maatschappij nog steeds enigszins.

Bekend is Valentijn's ergernis over het feit, dat in Indonesië iedere getrouwde dame zich zo maar „juffrouw" liet noemen, terwijl die titel toch alleen maar aan de echtgenoten der Raden van Indië toekwam! Thàns nog worden „mevrouwen" bedeeld en weten van hun schamele ondersteuning er waarachtig nog een bediende op na te houden.

Om de mindere goden toch nog enigszins op hun plaats te houden vaardigde G.G. Mossel (als matroos naar Indonesië gekomen!) het befaamde Reglement op de pracht en praal uit, dat de menslievende bedoeling koesterde Compagniesdienaren voor al te buitensporige verspilling te bewaren (8 October 1753). 123 Artikelen telde het, verdeeld over 12 hoofdstukken.

De *kledij* was Europees, doch met afwijkingen; anders zou men gesmoord zijn. Inheemse kleding voor heren, als in Hindoestan wel voorkwam, werd in Indonesië als te verwijfd gegispt. De dames, vooral de Indo-Europese, waren in dit opzicht vrijer, zijnde zelf gedeeltelijk met het Oosterse milieu zeer vertrouwd. Op het einde der 18e eeuw vierden sarong en kabaai hoogtij en werd lustig sirih gekauwd (ook wel door heren). Opium werd nooit een algemeen misbruik; daarentegen bleef het vaderlandse sterke drinken helaas in zwang en hielp menig jonkman al te vroeg aan een graf onder de palmen.

In de 18e eeuw deden pijp en theeservies hun intocht en werden dadelijk in het ceremonieel opgenomen. In de schatkamer van het Bataviaas Genootschap kan men zelfs een gouden Gouwenaar bewonderen.

Aanpassingen bij het verzengende klimaat en de Oosterse zede waren de pajong torsende slaaf (onmisbaar voor ieder, die zich respecteerde), de lichtere stof der kledij, het vervangen van de deftige allonge-pruik door de huiselijker linnen muts, het dragen van muilen i.p.v. de benauwde kousen en schoenen, in huis. Handwerkslieden van Compagnies ambachtskwartier ontdeden zich begrijpelijkerwijs van alle overbodige kledingstukken. Zelfs militairen marcheerden meest barrevoets, uitgezonderd natuurlijk de keurtroepen, die bij deftige personen behoorden, als de hellebaardiers van de Gouverneur-Generaal.

De *spijzen* waren nog sterk Hollands. Ook in de kleine factorijen werd brood gebakken, en aan wijn of bier was geen gebrek. Zelfs kazen en hammen werden

geserveerd. Vermoedelijk is de „rijsttafel", feitelijk een overdadig feestmaal, via het landheerlijke leven der Bataviase Ommelanden, pas laat in zwang gekomen. Op huiveringwekkende tijden ziet men de gepruikte en gejaste heren zich aan tafel begeven, b.v. om 3 uur 's middags!

Baden werd spaarzamelijk betracht, door kleine luiden in de gracht. De ontstentenis van de eenvoudigste kennis der moderne tropenhygiëne heeft duizenden het leven gekost. Vooral Batavia, het graf der Hollanders, was in de 18e eeuw berucht geworden. Denkelijk zullen de halfbloeden wel wat meer aan wassen en plassen gedaan hebben dan de volbloeds.

Via de Mestiezen en Mardijkers daalde de Europese cultuurinvloed af, bij de laatst genoemden zich uitend in een hoed en een quasi-Europees pak met lange broek (tegen de muskieten, vandaar: vliegenbroek), aan de Portugezen ontleend.

Zien wij thans hoe onder de schuts van Mars en Mercurius aan de Oosterstranden *kunsten* en *wetenschappen* een precair bestaan leidden.

Stadsaanleg en *huizenbouw* zijn aanvankelijk sterk Westers gericht: stinkgrachten en gesloten bouw, maar op de duur niet onbeïnvloed gebleven door de eisen van het klimaat: nokken evenwijdig aan de straat (om de voorgevel niet aan de zonnestralen bloot te stellen), boven de Hollandse kruisramen zonneschermen, die in het begin nog onorganisch met de gevel verbonden, gedurende de 18e eeuw in de architectuur opgenomen worden. Net zo lang tot met Daendels weer de Westers-klassieke stijl, met kroonlijsten en tempelfronten, zijn intocht doet en de blikken zonneschermen doet herleven.

In de 17e eeuw heeft reeds menigeen, die het maar enigszins doen kan, buiten de stadsmuren zijn „tuin", optrekje, zouden wij nu zeggen. In de 18e eeuw groeit hieruit het statige *Indische landhuis*. Mooie voorbeelden hiervan zijn het huis Tandjong West en het tegenwoordige Landsarchief, eertijds de buitenwoning van de G.G. De Klerk.

De *meubelen*, Westers van opbouw, zijn van Indisch materiaal en versiering. Compagnies-meubelen, eertijds verguisd, werden uit de kampong teruggehaald en natuurlijk druk nagemaakt. De beeldhouwkunst is slechts dienende sierkunst. Er is geen enkele graftombe zoals in de Nederlandse kerken, wel fraaie grafzerken.

Populairder is het *schilderen*. Prenten en schilderijen dienden als geschenken voor Oosterse vorsten. In patria was vraag naar afbeeldingen uit de merwaardige Oost, doch de prenten der reisbeschrijvingen zijn verre van natuurgetrouw. Verdienstelijk zijn de gravures in het reisboek van Wouter Schouten, die wel op tekeningen van zijn hand terug gaan. Zelfs de lijvige Valentijn is lelijk geïllustreerd. Natuurlijk werden er portretten geschilderd, maar meestal nam men die, repatriërende, mee. Het belangrijkste, wat hier nog over is, zijn de afbeeldingen der Gouverneurs-Generaal, die eerst het Kasteel en thans de paleizen van Batavia en Buitenzorg versieren; enkele goede, maar ook heel lelijke. Waar zou men ook de Rembrandt's en Frans Halzen vandaan halen! Van aanpassing aan de tropische atmosfeer vertonen deze schilderijen nauwelijks een spoor. Verdienstelijk en waardevol voor de kennis van

Portugese kathedraal van Malakka

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

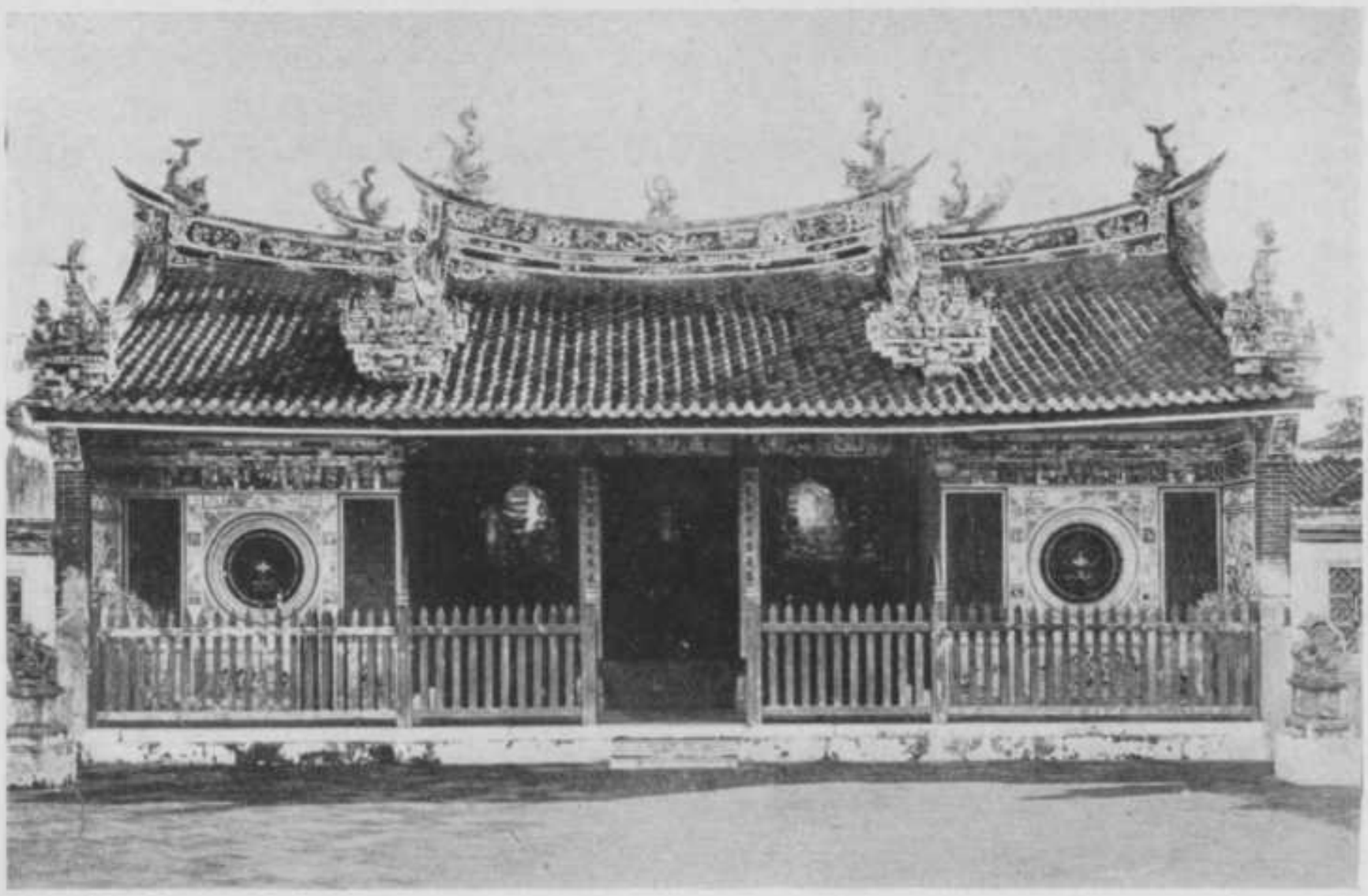

Chinese tempel (klenteng) te Batavia

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

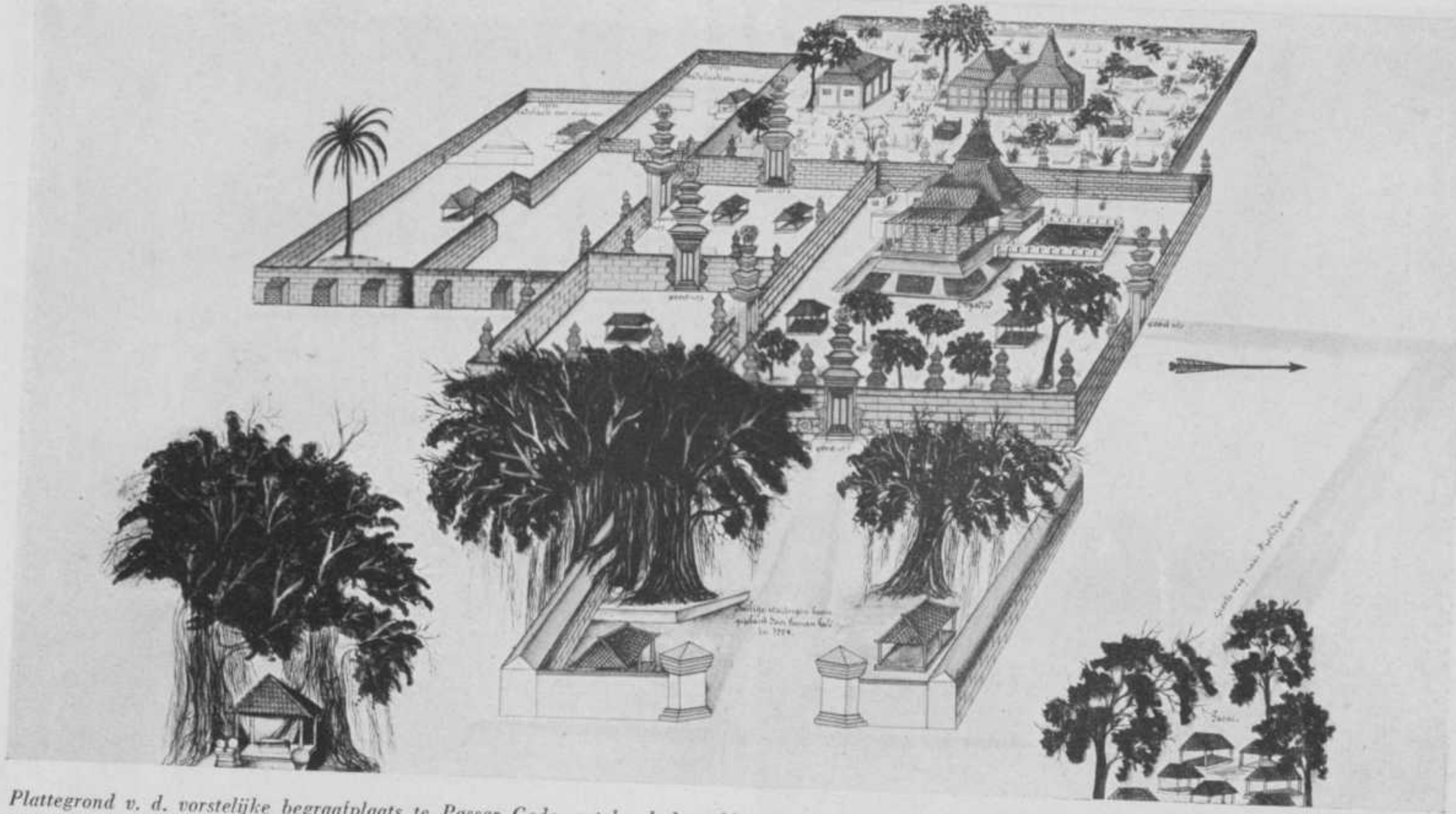

Plattegrond v. d. vorstelijke begraafplaats te Passar Gede, getekend door Mas Sastrosendjojo
(Collectie Engelbert v. Bevervoorde in het Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde)

Compagnies Indië zijn de prentencollectie van *J. W. Heydt*, en de tekeningenverzameling van *J. Rach*, beiden buitenlanders.

Het spreekt van zelf dat er ook gedicht werd; de verzen zijn echter meer merkwaardig dan mooi. Wij noemen slechts de geestige en vermakelijke Reis-Beschrijving van *Mr Aernout van Overbeke*, en het Oost-Indische epos: Jan de Marre's Batavia, Dichtstuk in zes boeken, 1740. *Dirk van Hogendorp's* Kraspoekol, of de droevige gevolgen van ene te verre gaande strengheid jegens slaven, ademt, gelijk de titel, reeds de milde geest der Verlichting.

Onder protest van de Kerkeraad werd door liefhebbers *toneel* gespeeld. Vooral Maetsuycker schijnt het oogluikend te hebben geduld. Dansen, naar Calvinistische zede ontoelaatbaar, kwam pas in de 18e eeuw in zwang, doch vond toen een dubbel gretig onthaal tot op de huidige dag. Stavorinus zag in Semarang zelfs ouderlingen dansen!

In een koopmansmaatschappij als de Indische, moest alle wetenschap, die niet direct op het nuttige en bruikbare gericht was, wel enigszins kwijnen. Toch bevatten natuur en maatschappij der tropen nog wel zoveel nieuws en belangrijks, dat menigeen zich gedrongen voelde een en ander te beschrijven of te onderzoeken. De Engelsman Marsden verklaarde al, dat Holland was „a nation to which oriental learning is largely indebted."

Kortheidshalve zullen wij ons beperken tot hen, die in Indonesië gewerkt hebben en vermelden daarom enkel: *Bontius*, Coen's lijfarts, de eerste, die Indische ziekten en geneesmiddelen beschreef; *Bor*, die geestdriftig de daden van zijn held de Vlamingh van Outshoorn verhaalde in zijn Ambonse oorlogen; de blinde ziener *Rumphius*, bijgenaamd de Indische Plinius, wiens werken over de tropische dierenwereld nog niet hun waarde verloren hebben; de compilator *Valentijn*, wiens reuzenwerk Oud- en Nieuw-Oost-Indië (6 delen, 1050 afbeeldingen) een onschatbare bron voor onze kennis dezer landen vormt; ten slotte de bescheiden *Herbert de Jager*, de begaafde talenkenner, die een Indonesische taal op Madagaskar aantoonde en op Sanskrietwoorden in het Hoog-Javaans wees. Practische betekenis hadden de eerste pogingen om het adatrecht op te tekenen, de „*Papakem Tjerebon*" (1768). Neemt men nu nog in aanmerking dat de brieven van vele Compagnies-dienaren vol staan met belangrijke gegevens omtrent land en volk, dan zal men moeten toegeven, dat de oogst op het gebied der wetenschap rijker is dan op dat der beeldende kunsten of fraaie letteren.

Grotendeels bleef de Oosterse maatschappij nog weinig beroerd door het Westen; het meest nog de gekerstende volkjes of volksdelen, zo mede enkelen uit aristocratische kringen. De Makassaar Pattingalloang, die zich op Westerse wetenschappen toelegde, is een zeldzaamheid.

Bij de Christen-Ambonezen heeft b.v. de Maleise kerktaal de Inheemse dialecten verdrongen, doch dit kan men slechts tot op zekere hoogte Hollandse cultuurinvloed noemen. Hier en daar leerde men Nederlandse zangwijzen en Franse dansen. De krontjong moet van de Portugezen zijn.

In Javaanse Kratonkringen werden sommige Europese gewoonten overgenomen.

Bij plechtige maaltijden bracht men gezamenlijk met de Hollanders een indrukwekkend aantal „*condities*" (dronken) uit, rookte statiepijpen, zat aan tafel met stoelen, terwijl de Soenan sedert 1659 een Hollandse koets gebruikte.

Duidelijker is de invloed van het militaire, waarin de Inheemsen al spoedig hun minderheid hadden moeten erkennen. Bantam liet ± 1675 reeds op Europese wijze exerceren en nòg marcheren zekere Kraton-troepen in 18e eeuwse uniformen, terwijl echte tamboers en pijpers het wijsje „Pandebroek" aanheffen, ongetwijfeld een Europese compositie. Kanonnen werden reeds van de aanvang door de Inheemsen gezocht en hun slechts node verschaft. Amangkoeboewana voorzag zijn nieuwe Kraton met onpractische Europese bolwerken.

De bouwkunst is ook de enige kunst, waarbij Nederlandse invloed te bespeuren valt. De renegaat Cardeel bouwde voor Soeltan Hadji in Bantam een zuiver Hollandse bijbouw aan de grote moskee, met verdieping en trap, zolder en kruisramen. Rd. Tg. Mangoendipoera heeft het z.g. Jogjase Waterkasteel op zijn geweten, een misbaksel van Oost en West. Hier vierde het cement, dat voor de Javanen een openbaring was, afschuwelijke triomfen. Een harmonischer combinatie van Hollandse, Chinese en Javaanse elementen was de lusthof Soenja Ragi bij Tjirebon, nu helaas een ruïne (1744).

Overigens ging de Inheemse cultuur ongestoord haar gang.

In de 17e en 18e eeuw valt juist de bloei der Nieuw-Javaanse letteren, die een ruggesteun vonden in het Mataramse Vorstenhuis.

De Maleise letteren moesten zulk een staatkundig middelpunt sedert de val van Malakka in 1511 missen, doch voelden zich overal thuis, waar aan kusten en op eilanden dit Italiaans van het Oosten weerklonk, zij het niet overal even zuiver. Zelfs de grote mannen der Compagnie werden in Maleise Sja'irs bezongen zoals Ispelman (Speelman), Emoep (v. Imhoff), enz., een bewijs dat de Compagnie in de Indonesische bodem wortel had geschoten.

Evenwel, indien de V.O.C. geen vervolg had gekregen in het Nederlands-Indische Gouvernement, zou deze onopzettelijke Nederlandse cultuurinvloed wel weer spoedig zijn uitgewist.

III.

DE INDONESIËRS TIJDENS DE V.O.C.

(1600—1800)

OOST-INDONESIË EN DE V.O.C.

Banda en de Molukken is het principaele wit, waernaer wij schieten.

Heren XVII, 1608.

De V.O.C. was naar het Oosten gekomen om de specerijen, waarvan de zeldzaamste in de Molukken groeiden. De Portugezen waren er het eerst geweest en hadden er, vergeefs, naar het monopolie gestreefd.

Op haar beurt trachtte de Compagnie zich hiervan te verzekeren en met meer succes, dank zij haar grotere macht en betere organisatie. Op de duur is zij al haar tegenstanders, die haar in de weg stonden, de baas geworden. Dit waren:

Ten eerste: de *Westerlingen*, waarvan de voornaamste waren:

a. de *Portugezen*, die, reeds ernstig verzwakt in hun strijd tegen de Inheemsen, het gemakkelijkste te verwijderen waren. Na 1606 moesten zij zich tot de Kleine Soendaeilanden beperken.

b. de *Spanjaarden*, die, in 1607 binnengedrongen, meer moeite gaven en pas in 1663 voor goed de aftocht bliezen.

c. de *Engelsen*, die met de Nederlanders mee de vruchten der Molukken trachtten te plukken.

Enige jaren (1619—'23) was men zelfs genoodzaakt hen als bondgenoten te dulden. Enige scherpe conflicten leidden echter al spoedig tot een breuk. Pas in 1667, bij de vrede van Breda, deden de Engelsen afstand van hun laatste bezetting in de Molukken, Poeloe Roen.

Ten tweede: de *Inheemsen buiten de Molukken*, die sedert eeuwen op deze vruchtbare eilanden voeren en de specerijen Westwaarts brachten. Genoemd moeten worden:

a. de *Javanen*, die de oudste rechten hadden. Voor zover hun handel niet reeds schade geleden had van de Portugezen, werd zij geheel vernietigd door de al te hardnekkig volgehouden oorlog van Soeltan Agoeng met de Nederlanders (1628—'46).

b. de *Makassaren*, die hun rol met succes overnamen. Pas na veel strijd, eerst in de Molukken zelve, daarna in Celebes (1666—'69) kon aan hun overtreden van het monopolie een einde worden gemaakt. Hiermede ging ook hun machtig zeerijk te gronde. Makassar werd een wachtpost der Compagnie.

Ten derde: de *Inheemsen in de Molukken*, de bezitters der begeerde specerijentuinen, die het minste genoegen van hun eigendom hebben gehad. Over het algemeen waren zij te grif met het toekennen van het monopolie aan de V.O.C., welke hen tot dankbaarheid verplicht had, door het bestrijden der gehate Portugezen.

De strenge doorvoering van het monopolie, waaraan stipt de hand werd gehouden, leidde echter tot uiterst scherpe botsingen, totdat een geregelde en gecontroleerde productiewijze gevonden werd, die de winsten der Compagnie garandeerde en de

bewoners een beperkte welvaart schonk. Zij, die buiten de productie gesteld waren, kocht men af met een schadevergoeding.
Het bemachtigde monopolie handhaafde de Compagnie door een groot aantal forten en wachtposten, zo mede door de geregelde contrôle der hongitochten.
Gaan wij thans deze ontwikkeling in bijzonderheden na bij de verschillende eilandengroepen.

VESTIGING VAN HET GEZAG DER COMPAGNIE IN DE MOLUKKEN

(1599—1605)

De Castiliaansche Kroon roemt Perus rijke bergen,
De Portugaelsche pocht op het Soffalsche zant:
d'Ambonschen Nagelboom kan alle mijnen tergen,
Die God den Schepper geeft aan 't vrije Nederlant.
G. E. Rumphius.

Toen de Nederlanders in de Molukken kwamen, hadden zij het geluk, dat de Portugezen niet alleen door de Inheemsen in de verdediging gedrongen werden, doch ook door dezen bijzonder gehaat waren. Trouwens zij hadden het er ook naar gemaakt. Nog lang wisten de Ambonezen later over de moedwil der Portugezen te vertellen. Niemands bezittingen waren veilig; waren zij ergens een huis binnengedrongen, de voor de deur geplaatste degen hield iedereen, die de bewoners te hulp wilde komen, op een eerbiedige afstand. Voor de Ambonezen had men slechts scheldwoorden over: Pigi andjing! (Ga weg, hond!) De missionarissen klaagden steen en been over hun landgenoten de Portugezen. In een brief van 27 April 1593 verklaarde een hunner: „Het is nu eenmaal een slechte gewoonte der soldaten de inboorlingen te kwellen, waardoor al heel wat kwaad is veroorzaakt." Men moet zich dan ook niet voorstellen, dat de macht der Portugezen ver buiten hun versterkingen reikte. Het was zo onveilig buiten het fort van Ambon, dat de duizend kinderen, die pater Masonio in 1596 op Leitimor wist te dopen, bij groepen door ouderen binnen de vesting moesten gebracht worden om het doopsel te ontvangen. Lieden ter plaatse als de missionarissen achtten daarom de missie mèt de Portugese macht zo goed als verloren. Men begrijpt, dat onder deze omstandigheden van de handhaving van een specerijenmonopolie niet veel terecht kwam. De Oosterse handel trok zich van de Portugezen weinig aan en slechts een klein gedeelte der specerijen uit de Molukken bereikte Europa via de Kaap en Lissabon. Een groot deel ging nog over Kaïro en de Middellandse Zee.

Dit veranderde op de duur grondig na de komst der Nederlanders.

Toen in 1599 de eerste Nederlandse schepen zich bij de kust van *Hitoe* vertoonden, n.l. de vloot van *Warwijk*, werden zij door de geplaagde bevolking blijde verwelkomd, o.a. door de stokoude kapitein Hitoe Tepil.

De vloot van *Steven van der Hagen*, die het volgend jaar voor Ambon verscheen heeft een krachtige poging gedaan om met hulp der Hitoeëzen het Portugese fort op Leitimor te vermeesteren, echter zonder succes. Na een insluiting van niet minder dan acht weken, moesten zij het beleg opbreken en kregen voor hun aftocht nog een voltreffer in een der sloepen, waardoor het kruit vlam vatte en zestien man jammerlijk gekwetst werden. Eén hunner bezweek.

Ten einde zijn Hitoese bondgenoten niet geheel teleur te stellen, bouwde van der Hagen op de rots Hatoe Noekoe een versterking, die hij met 27 man en 5 kanonnen voorzag. Dit was het z.g. *Kasteel van Verre*, door de Ambonezen echter al spoedig *Kota Warwijk* genoemd, naar de eerste Hollandse admiraal.

Deze oudste vestiging der Nederlanders in de Molukken was slechts een kort bestaan beschoren, aangezien spoedig dreigende geruchten de ronde deden over de nadering ener grote Portugese vloot, die tot taak had de krijgskans in de Molukken ten gunste der Portugezen te doen keren. Eens en voor altijd zou de hardnekkige tegenstand der bewoners gebroken en Portugals heerschappij gevestigd dienen te worden, opdat men te rustiger de mededinging der Nederlanders zou kunnen afwachten. De armada telde acht galjoenen en 22 kleinere schepen; aanvoerder was *Don Furtado de Mendoza.*

De kleine bezetting van het Kasteel van Verre achtte het daarom geraden tijdig een goed heenkomen te zoeken aan boord van een Nederlands schip, dat toevallig Ambon aandeed. De Kota Warwijk had nog geen jaar bestaan.

Mendoza's vloot ontmoette reeds in straat Soenda een veel kleiner Nederlands smaldeel van vijf schepen. Door een Chinees tijdig gewaarschuwd, aarzelde de admiraal *Wolfert Hermansz* geen ogenblik met de machtige tegenstander op de rede van Bantam slag te leveren.

Zoals bij vele zeegevechten leverde de uitslag geen volledige overwinning voor de Nederlanders op, maar Furtado verloor twee zijner galeien en zette de reis naar de Molukken zwaar gehavend voort. Dit gevecht voor Bantam liet niet na diepe indruk op de Javanen te maken.

Op Ambon was Furtado gelukkiger. Zijn nog indrukwekkende armada bracht de Hitoeëzen flinke klappen toe, zodat de bewoners gedwongen waren hun heil in het woeste gebergte te zoeken. „Ieder sidderde bij de naam van Furtado". Het ganse land werd onderworpen.

Na Amboina zette de Portugese vloot koers naar Ternate, maar hier leden Furtado's pogingen schipbreuk. De strijd met Wolfert Hermansz., de onderwerping van Ambon hadden zoveel inspanning gevergd, dat voor Ternate zijn krachten te kort schoten. Ontredderd keerde de ontmoedigde vloot naar Malakka terug. De expeditie waarop men jaren had gehoopt en waarvoor men zich zo ernstig had ingespannen, was feitelijk mislukt. Hiermede was het lot der Portugese Molukken bezegeld.

Daarbij kwam nog, dat door deze strafexpeditie de Portugezen zich nòg gehater dan te voren hadden gemaakt, terwijl de Ambonezen zich juist in toenemende mate tot de Nederlanders aangetrokken voelden. De Hitoeëzen zonden ten minste een geheim gezantschap naar Bantam om daar aan de Nederlanders hulp te vragen. Deze konden dus op een zeer goede ontvangst rekenen.

Toen dan eindelijk in 1605 admiraal Steven van der Hagen weer in de Molukken opdaagde, beschouwde men hem als een reddende engel. Hij had geluk! De Portugese bevelhebber gaf het kasteel op Leitimor zonder slag of stoot over, hoewel er een flinke bezetting van 600 koppen en vele voorraden lagen. Ter herinnering aan deze eerste overwinning in de Molukken werd het fort *Victoria* herdoopt.

De dankbare Ambonezen beloofden grif de levering van alle specerijen aan hun bevrijders. Deze verregaande belofte had ernstiger gevolgen, dan deze „alleen

met het tegenwoordige vervulde" Inheemsen aanvankelijk beseften. Daar de Compagnie de Portugezen in hun gezag over Leitimor opvolgde, moesten de daar aangetroffen Katholieken natuurlijk Protestants worden. Dat lag nu eenmaal in de geest des tijds en het lukte bij deze jonge Christenen vrij gemakkelijk. Frederik Houtman, broeder van de tactloze bonk der eerste schipvaart, was de eerste gouverneur en beijverde zich zeer voor de kerstening der bevolking. In een Maleis, dat hij tijdens zijn gevangenschap in Atjeh geleerd had, vertaalde hij voor hen enige godsdienstige teksten: De Geloofsartikelen, de 10 Geboden, het Onze Vader, en schreef de eerste Maleise spraakkunst in gesprekvorm.

Ook bij Halmahera was de fortuin de Nederlanders gunstig. De Portugese vesting op Tidore tastten zij onvervaard aan. Ofschoon een achttal mannen door een bres een ogenblik de vesting wist binnen te dringen, werd deze eerste storm toch afgeslagen. Daarop trof een toevallig schot net de kruittoren der Portugezen, welke met een groot aantal bezettelingen (76) de lucht in ging. Toen pas verloren de dappere verdedigers de moed en gaven zich over. Hun rijk in de Molukken behoorde hiermede geheel tot het verleden.

Als overwinnaars hunner aartsvijanden werden de Nederlanders door de Ternatanen natuurlijk hartelijk begroet en tot onderhouding der vriendschap (en van de handel) werden zowel in Ternate als Tidore enkele posthouders achtergelaten.

Van der Hagen had buiten de *Spanjaarden* gerekend, die vlak bij in de Philippijnen zaten. Het jaar na Tidore's verovering verscheen een grote Spaanse vloot uit Manilla van wel 32 zeilen. Zonder slag of stoot maakten dezen zich van de beide eilanden meester en legden er, wijzer dan de Nederlanders, zware bezettingen. De vorst van Ternate voerden zij naar Manilla om hem in de Roomse godsdienst op te voeden, hetgeen een mislukking werd.

Dit was een zware slag voor de Nederlanders, maar het bracht ook nog wel iets goeds met zich mee. De Inheemse vorsten beseften nu wel, dat zij alleen en op zich zelf staande, nimmer tegen een Europese krijgsmacht opgewassen zouden zijn. Wilden zij zich niet aan de Spanjaarden, die feller anti-Moslims waren dan de Nederlanders, onderwerpen, dan dienden zij zich met de laatsten op enigerlei wijze te verstaan. Daartoe zouden de vorsten enige concessies moeten doen, want de Compagnie was niet naar Indonesië gekomen uit philanthropie. Dat kon moeilijk iets anders wezen dan het specerijenmonopolie, hetgeen de Inheemsen immers ook al aan de Portugezen toegezegd hadden. Deze strenge heren waren er evenwel nooit in geslaagd dit monopolie te handhaven en de Oosterse handel had er weinig last van ondervonden. Mogelijk dachten de Inheemsen, dat het met de Nederlanders wel weer net zo zou gaan. Hierin hebben zij zich dan schromelijk vergist.

Wat deed de Compagnie tegen de Spanjaarden in de beide Molukse rijken? Voorlopig weinig. De Spanjolen waren te sterk verschanst. Men trachtte daarom hun invloed te fnuiken door de aanleg van een tegenfort op Ternate, aan de andere zijde van het eiland, *Malajo*, later *Oranje* geheten. Hollandse soldaten en matrozen deden het graafwerk voor deze vesting.

Door deze versterking werd de handels- en bewegingsvrijheid der Spanjaarden ernstig belemmerd. Bovendien zijn de Nederlanders er na 1655 toe overgegaan om de kruidnagelbomen der Noordelijke Molukken totaal uit te roeien, zodat voor de Spanjaarden daar weinig voordeel meer te behalen viel. Toch hebben zij het er nog een kleine 60 jaar uitgehouden en zijn pas verdwenen, toen de Chinese zeerover Koxinga de Philippijnen bedreigde en zij al hun troepen daar nodig meenden te hebben (1663). De oude Portugese vesting is toen niet meer bezet, maar vernield. Het is thans een ruïne, maar fort Oranje is nog in gebruik.

DE STRIJD OM HET KRUIDNAGELMONOPOLIE

(1625—1655)

Nu sal het Assahoudy gelden:
Daer schuilt het puikjen van haer helden.
De Vlaming echter tast het aen,
Na 't jongste krajen van den haen,
En eer het negen was geslagen
Wij forten, vaertuig, paggers sagen
Vernield en door het vuur verteerd,
Is dat niet dapper sich verweerd?
Liv. Bor: Segen-sang over Arn. de Vlaming.

Ofschoon de bewoners der Molukken zich in den beginne verheugden over de verlossing van het Portugese juk, konden hen de nieuwe meesters op de duur evenmin erg bekoren. Het *monopolie*, dat men de Compagnie uit dankbaarheid gaarne gegund had, bleek zeer onaangename gevolgen te hebben, daar de Nederlanders, tegen de verwachting, in staat bleken er bittere ernst mede te maken. Het kwam neer op een streng verbod om aan anderen dan de Compagnie kruidnagelen te verkopen.

Behalve de Europese handelaars trof dit in de eerste plaats Javanen en Maleiers, wier smokkelarij bijna niet te bestrijden was. De stevige en goed bewapende Compagnies vaartuigen konden de ranke prauwen der Indonesiërs, die zelfs tegen de wind in geschept (gepagaaid) werden, moeilijk achterhalen. Het was een hopeloze strijd. Daarom werd meer en meer de bestrijding der smokkelarij verplaatst naar het land. Inheemsen, die zich aan onwettige handel hadden schuldig gemaakt, verbeurden hun bomen, die omgehakt werden.

Toen de z.g. Nassause vloot in 1625 voor de eerste maal de tuinen der smokkelaars vernielde (op Klein-Ceram of Hoewamohel) zette dit veel kwaad bloed. De bewoners, door een dodelijke haat bezield, zetten hun handel met de vreemdelingen even hard voort. De Compagnie, de rechthebbende, kreeg niet de helft van de oogst, de rest viel in handen der smokkelaars, die hem weer naar Bantam verkochten.

Hoogst onaangenaam was, dat de Vorst van Ternate de smokkelaars ondershands hielp. Hij stijfde hen in hun verzet en hoopte daardoor zijn macht uit te breiden. Zo ernstig werd de ontevredenheid, dat omstreeks 1635 een algemene opstand uitbrak. Bij hopen trok het volk de bergen in, waar het zich verschanste. Leider was de kapitein Hitoe *Kakiali*. De Compagnie had van de trouw gebleven Ambonezen bovendien zoveel diensten gevergd voor het roeien der hongi-vloot, dat op hun hulp niet veel staat te maken viel. Ook de rol van de Ternataanse koning was hoogst twijfelachtig geweest.

Zo zag zich de Gouverneur Generaal van *Diemen* (1636—45) tot twee maal toe genoodzaakt naar de Molukken over te komen (in 1637 en 1638). De trouwe onderdanen der Compagnie waren vrij gemakkelijk tevreden te stellen. Hun roeidiensten werden verlicht. Maar hoe zou hij de anderen verzoenen, wier welvaren

van de vrije specerijenhandel afhing, zonder op het monopolie der Compagnie inbreuk te maken?

Van Diemen trachtte nu de Ternataanse vorst, een slimmerd, voor zich te winnen door diens gezag over heel Ambon, dat hij misschien nooit bezeten had, te erkennen, ten minste in naam. De dienaren der Compagnie zouden er als zijn stadhouders en ambtenaren optreden. Werden de specerijensmokkelaars soms weerbarstig, dan kon men hen steeds met het gezag des konings bedreigen.

Deze schijnoplossing baatte niet. De vorst liet zich niet door een schijnbare uitbreiding en versteviging van zijn gezag om de tuin leiden. Zo wel koning als onderdanen bleven zich ergeren over het specerijenmonopolie, waarin zij te kwader ure hadden toegestemd en de opstand duurde onverzwakt voort.

Veel vermocht de Compagnie er niet aan te doen. Haar vloot, die de zeeën beheerste, kon slechts de handel tussen de eilanden belemmeren en nu en dan een geslaagde overval op een kustplaats doen, maar op de ongenaakbare toppen der bergen in het binnenland te *Wawani*, trotseerden de rebellen de wapenen der Compagnie, die bovendien nog elders in de Archipel nodig waren, b.v. voor Malakka tegen de Portugezen. Jaren lang sleepte de opstand zich voort. Stilletjes voorzagen de thuisblijvers de opstandelingen van voedsel. Zelfs boden deze laatsten, daar zij het ter zee tegen de Nederlanders niet konden bolwerken, de heerschappij over hun land aan de Makassaren aan, die immers geduchte zeevaarders waren.

Zij verschenen inderdaad met hun snelle vaartuigen en versterkten de rijen der rebellen.

Tenslotte is Kakiali door moordenaarshand gevallen (1643). Een Spanjaard was naar hem overgelopen. De Compagnie beloofde hem 200 rijksdaalders, indien hij Kakiali doodde. Dit deed hij, door 's nachts in diens slaapkamer te sluipen en hem met een dolk te doorsteken. Toen kostte het maar weinige moeite meer om de uitgehongerde opstandelingen uiteen te jagen.

Zo vertoornd was de Compagnie over dit taaie en langdurige verzet, dat zij besloot de Hitoeëzen van hun eigenaardig zelfbestuur te beroven. Dit had hun maar gelegenheid gegeven, om oproer te maken. Geen gemeenschappelijk bewind dus meer over de zeven oeli's, waaruit de Hitoese bond bestond, maar rechtstreeks bestuur door de Compagnie over iedere oeli afzonderlijk. Door deze strenge maatregel barstte het verzet opnieuw los. De oude bestuursinrichting, de overgeleverde adat, was de Hitoeëzen bijna even heilig en dierbaar als een godsdienst. Weer grepen zij naar de wapens en trokken zich op een andere bergtop, *Kapaha*, terug, waar, zo beweerden zij, geen Hollander kon komen, tenzij hij vleugels had. Hun leider was *Teloekabessi*. Ook deze strijd duurde jaren en jaren. Tenslotte werd hun laatste vesting toch genomen (24-25 Juli 1646). Tijdens een nachtelijke aanval slopen de troepen der Compagnie bij maneschijn langs schier onbegaanbare paden omhoog, klommen over boomstammen, die de weg versperden, tot zij de eerste versterkingen der verzetslieden bestegen. „Hollanda, Hollanda!", riep nog een oude vrouw, doch het waren haar laatste woorden. Een salvo werd op de benteng gelost en storm gelopen. De vijand, volkomen verrast, koos het hazenpad. Sommigen

wierpen zich van de steilte omlaag en kwamen ellendig om, slechts weinigen wisten te ontkomen.
Maar dit was toch het einde van de opstand. Zwaar drukte de hand der Compagnie. Alle schietwapens moesten worden ingeleverd, leiders werden berecht, velen naar Batavia verbannen om daar onder het waakzaam oog der Hoge Regering te blijven wonen.
Slechts enkele jaren duurde de rust, n.l. tot 1650. Toen was de productie van kruidnagelen zo hoog gestegen, dat de Compagnie niet meer alles aan kon nemen, omdat zij er in Europa geen afzet meer voor wist. Er was overproductie, waardoor de prijzen zouden vallen, wat haar winsten in verliezen zou doen verkeren. Zij durfde dus niet langer op te kopen, wat de bewoners haar geliefden aan te bieden. Maar wat zouden deze met het teveel aan specerijen beginnen? Te vergeefs poogde de Compagnie hen tot beperking van de aanplant te bewegen. Zij weigerden. Aan vreemdelingen slijten? Dat verbood Compagnies monopolie. Zij bleven er mee zitten, want aan de Compagnie verkopen kon niet, aan anderen mocht niet. Vandaar overal ontevredenheid, waar men maar kruidnagels teelde.
Een wijdvertakte opstand werd in het diepst geheim voorbereid, zich uitstrekkende van Amboina tot Ternate. In laatstgenoemd rijk was n.l. een soeltan, *Mandarsjah* aan het bewind gekomen, die volgens zijn onderdanen de Nederlanders veel te goed gezind was. Hij werd verjaagd en door zijn broeder, die niet goed wijs was, vervangen. De echte aanstoker van de opstand was daarom de „Zeevoogd" *Saidi*. De afgezette soeltan vluchtte naar Batavia en wierp zich in de armen der Compagnie. Zij slechts zou hem kunnen helpen. De ontvangst in Batavia was luisterrijk: erebogen, soldaten in rijen, saluutschoten van de Kasteelbolwerken. De Compagnie wist haar vrienden waardig te eren! De opstand woedde intussen voort en breidde zich over bijna alle Molukken uit.
Op Ambon had men zelfs de medewerking van de hulpprediker Jan Pays verworven. Dat al lang iets broeide, werd het eerst opgemerkt door de koopman Zeeuw, die n.b. blind was! Hij had iets van geheime, verdachte vergaderingen vernomen, doch men sloeg zijn waarschuwingen in de wind. Plotseling werden tal van Compagniesposten door de omwonenden overvallen en soms veroverd. Op één plaats nodigde men de bezettelingen ter maaltijd, waar allen verraderlijk werden doodgeslagen. Elders vroeg men kwasi-vriendelijk het opperhoofd te spreken en toen dit, niets kwaads vermoedende naar buiten trad, drong men opeens de benteng binnen, die in brand gestoken werd. Op Manipa bood men de sergeant een brief aan, die zo stevig was toegeplakt, dat het openen veel tijd vergde. Onderwijl overrompelde men de redoute. De vrouw van het afwezige opperhoofd verdedigde zich nog lang met een piek, doch werd eindelijk afgeslacht. Elders veinsden zij de vestingdaken te willen herstellen, maar brachten onder het atap verborgen wapens mee naar boven. Het kostte de sergeant en zijn drie kinderen het leven. Vier soldaten, hoewel gewond, wisten het nog een paar dagen vol te houden, gaven zich toen bij verdrag van lijfsbehoud over, doch werden terstond vermoord.
Zo stond het ganse specerijengebied onverwachts in vuur en vlam. Natuurlijk

waren ook de Makassaren weer van de partij en trachtten in dit troebel water te vissen.

Toen verscheen als redder van het Compagnies gezag *de Vlamingh van Outshoorn*, een hard en streng landvoogd, die zo min zich zelve als anderen spaarde, mits het voorgestelde doel, aan welks rechtvaardigheid hij niet twijfelde, werd bereikt. Hij was mager en ziekelijk, doch zijn ijzeren wil overwon zijn lichamelijke zwakheid. Met de verrader Jan Pays maakte hij korte metten. Nadat diens schuld overtuigend bewezen was, werd hij 's nachts, om geen opschudding te wekken, onthoofd en gevierendeeld. De volgende morgen liet de Vlamingh de orangkaja's in de zaal, waar het lijk onder een mat lag en sloeg deze, na een ernstige vermaning, op, tot hun schrik en lering. Inderdaad stonden zij verbijsterd van ontzetting. Alle lust tot verzet was verdwenen.

De oorlog voerde de Vlamingh met ontembare energie. Van eiland tot eiland bevestigde hij de macht der Compagnie. Soms verkeerde hij in groot gevaar, b.v. toen slecht weer hem zes weken lang op de onherbergzame Soela-eilanden isoleerde, waar voedsel schaars was.

Het felst woedde de strijd in het ongelukkige Hoewamohel, waar Saidi zich in *Assahoedi*, een bijkans onneembare rotsvesting genesteld had. Negen bentengs lagen daar boven elkander. Verschillende aanvallen waren reeds afgeslagen. Op 22 Juli 1655 verscheen de Vlamingh weer voor Assahoedi en liet op de vloot zes dagen later een algemene biddag houden, om de zegen des Hemels af te smeken. Een paar vrijwilligers, echte waaghalzen, kropen in de nacht vóór de algemene aanval tegen de steile rotswanden en lange boomwortels naar boven en bereikten een punt, hoger dan de vijandelijke bentengs. Toen de dag aanbrak zette de hoornblazer het Wilhelmus in, wat een danige schrik onder de rebellen te weeg bracht. Tegelijkertijd begon het scheepsgeschut te donderen en landden de troepen. Op het strand knielde de Vlamingh en deed een „ijverig gebed". De vijanden wachtten de goed voorbereide aanval niet af, doch vloden in verwarring. De ene na de andere versterking viel in handen der Nederlanders, nergens werd meer ernstige tegenstand geboden. Jammer, dat vele muiters nog hoger de bergen in gevlucht waren. Een Moslims geestelijke bood aan, Saidi levend in handen der Compagnie te spelen, ofschoon hij deze de vorige dag nog trouw gezworen had. Langs een smal pad leidde de verrader de Nederlanders het steil gebergte in. Plotseling stond de geestelijke voor Saidi zelve. Een worsteling van man tegen man volgde en zeker zou Saidi de overloper geworgd hebben, indien de soldaten niet tussen beide waren gekomen. Gewond werd hij voor de toornige veldheer gebracht en bars toegesproken. Toen de ongelukkige door zwakheid niet kon antwoorden en zijn ondervrager slechts verachtelijk aanzag, stak de Vlamingh hem tot driemaal toe met zijn piek in de mond. Een gruwelijke daad! Het krijgsvolk slachtte de rebel verder af en wierp de stukken van zijn lijk in het ravijn. Feitelijk was de opstand hiermede gedempt.

De wettige vorst van Ternate moest na de schitterende ontvangst een nieuw contract tekenen dat meer met de veranderde omstandigheden in overeenstemming

was. Gezien de vele moeilijkheden, die 's vorsten bestuursbemoeienis met de Ambonse eilanden de Compagnie al bezorgd had, beloofde hij daar geen stadhouder meer over aan te stellen. Alleen de Compagnie zou er dus de lakens uitdelen, wat veel eenvoudiger was.

Zij deed dit op een zeer merkwaardige wijze. Het leek haar nadelig, wanneer een deel der nagelproductie aan haar aandacht ontsnapte. Daarom stelde zij de Soeltans van Ternate en Tidore voor, tegen een jaarlijkse tegemoetkoming (Ternate b.v. 12000 rijksdaalders), voortaan geen kruidnagelbomen meer in hun rijken te laten planten. De vorsten, die hier zelve financiëel niet bij achteruit gingen, legden zich bij deze regeling spoedig neer, maar wat de onderdanen er van dachten, laat zich wel raden. In ieder geval behoefde de Compagnie ten aanzien van de Noordelijke Molukken niet meer te vrezen voor specerijensmokkel, want er groeiden daar geen kruidnagelen meer. Aldus verdween de kruidnagel uit het land van zijn oorsprong. Nagelbomen uitroeien was ook veel gemakkelijker, dan smokkelhandel beletten. Wat nu Ternate's verdere lotgevallen betreft, in 1675 kwam een vorst aan de regering, die het best bekend staat als „*Soeltan Amsterdam*". Deze bestond het een aanslag op gouverneur Padbrugge te beramen, terwijl deze met zijn gezin in 's vorsten paleis aan een feestmaal zat. Toen deze poging verijdeld was, verliet hij huis en hof en begon een guerilla op Djailolo. Zelfs op Ambon herleefde het fanatisme en werden boze plannen gesmeed. Eindelijk moest de vorst zich wel overgeven en werd naar Batavia gebracht, waar men hem zeer eerbiedig behandelde, b.v. bij de geboorte en spoedige dood van zijn zoon. Toch achtte de Hoge Regering, dat hij zijn rijk verbeurd had en slechts als leen der Compagnie terug behoorde te ontvangen. Zijn schadevergoeding voor de nagelen werd ook belangrijk ingekrompen en pas twee jaar later mocht hij naar zijn land terugkeren, waar zijn nakomelingen nog aan het bewind zijn.

Wij verhaalden reeds hoe de uitroeiing der nagelbomen een der redenen voor de Spanjaarden was om in 1663 Ternate voor goed te verlaten.

De Compagnie beperkte nu de nagelaanplant tot het eiland Amboina en de Oeliassers. Deze streken bleken op de duur meer dan voldoende in de behoeften der Compagnie, d.w.z. van de hele wereld, te voorzien en toch kostte het nog moeite genoeg om de productie binnen de perken te houden. De Compagnie deed dus ongeveer net als in de laatste tijd gebeurd is bij de restrictie van suiker, rubber en andere producten. Zij beperkte de opbrengst, daar zij vreesde een groter productie niet met genoeg winst te kunnen verkopen. Voor de streken, die buiten het productiegebied vielen, was het natuurlijk minder aangenaam, ook al konden de bewoners nog wel een duitje verdienen door het telen der voor de Compagnies dienaren en onderdanen noodzakelijke levensbehoeften als rijst en sago. Doch zij, die binnen het productiegebied vielen, kregen op de duur een ruim bestaan. De prijs, die de Compagnie voor nagelen en foelie bood, was zo behoorlijk, dat er eerder gevaar voor te veel dan voor te weinig kruidnagelen was. Amboina maakte op de bezoekers ook een welvarende en bloeiende indruk.

Bovendien bood het Compagnies leger de strijdlustige Ambonezen een eervolle

positie. Een der eersten, die van deze mooie kans gebruik maakte, was kapitein *Jonker van Manipa*, die, ofschoon Moslim, in alle oorlogen der Compagnie gedurende een kwart eeuw heeft meegestreden. Terecht herdenken de Ambonezen hem als een hunner grote helden. Jammer, dat hij, rijk en voornaam geworden en zelfs in het bezit van een groot landgoed bij Batavia, zich op zijn oude dag liet verleiden tot een samenzwering tegen de Compagnie, waardoor zijn einde toch nog droevig was (1689).

Ter handhaving van het Compagnies stelsel voer ieder jaar de *hongi* uit, d.w.z. de vloot van kora-kora's, die onder aanvoering van het landvoogdelijke schip een tocht langs alle eilanden maakte. Dan werden alle ontdekte clandestiene nagelbomen zonder pardon omgekapt, er werd recht gesproken en de vele geschillen bijgelegd. Ook de predikant ging soms mee om in de Christennegorijen de sacramenten uit te delen, huwelijken in te zegenen en de scholen te inspecteren. Voor de Ambonezen was een ernstige schaduwzijde van de hongitocht de verplichting om de vlerkprauwen voort te scheppen.

Deze zware taak werd echter verzoet door het vooruitzicht op het luisterrijke *orangkaja* feest, dat iedere hongitocht placht te besluiten en twee dagen duurde: de eerste dag voor de Christenen mèt spek en wijn, de tweede dag zonder deze genotmiddelen, maar beide dagen met woeste, Alfoerse krijgsdansen.

Dit beviel hun beter dan de instelling van een Ambon-raad, die spoedig in onbruik raakte. Niettegenstaande alle bezwaren van Compagnies bewind over de Molukken, die bij slot van rekening niet zo héél veel genoegen beleefd hebben van het bezit der kostbare kruidnagelen, is Ambon toch een van de trouwste gewesten van de Compagnie en het Gouvernement geworden, zodat men het niet ten onrechte de 12e provincie van Nederland genoemd heeft. Als Christenen zijn de Ambonezen standvastige belijders van het geloof gebleken, terwijl zij hun verknochtheid aan het Gouvernement op menig slagveld en ook onder de Japanse bezetting meermalen getoond hebben. Zo bleven zij:

„Door de eeuwen trouw".

Poort van het Fort Victoria te Ambon

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

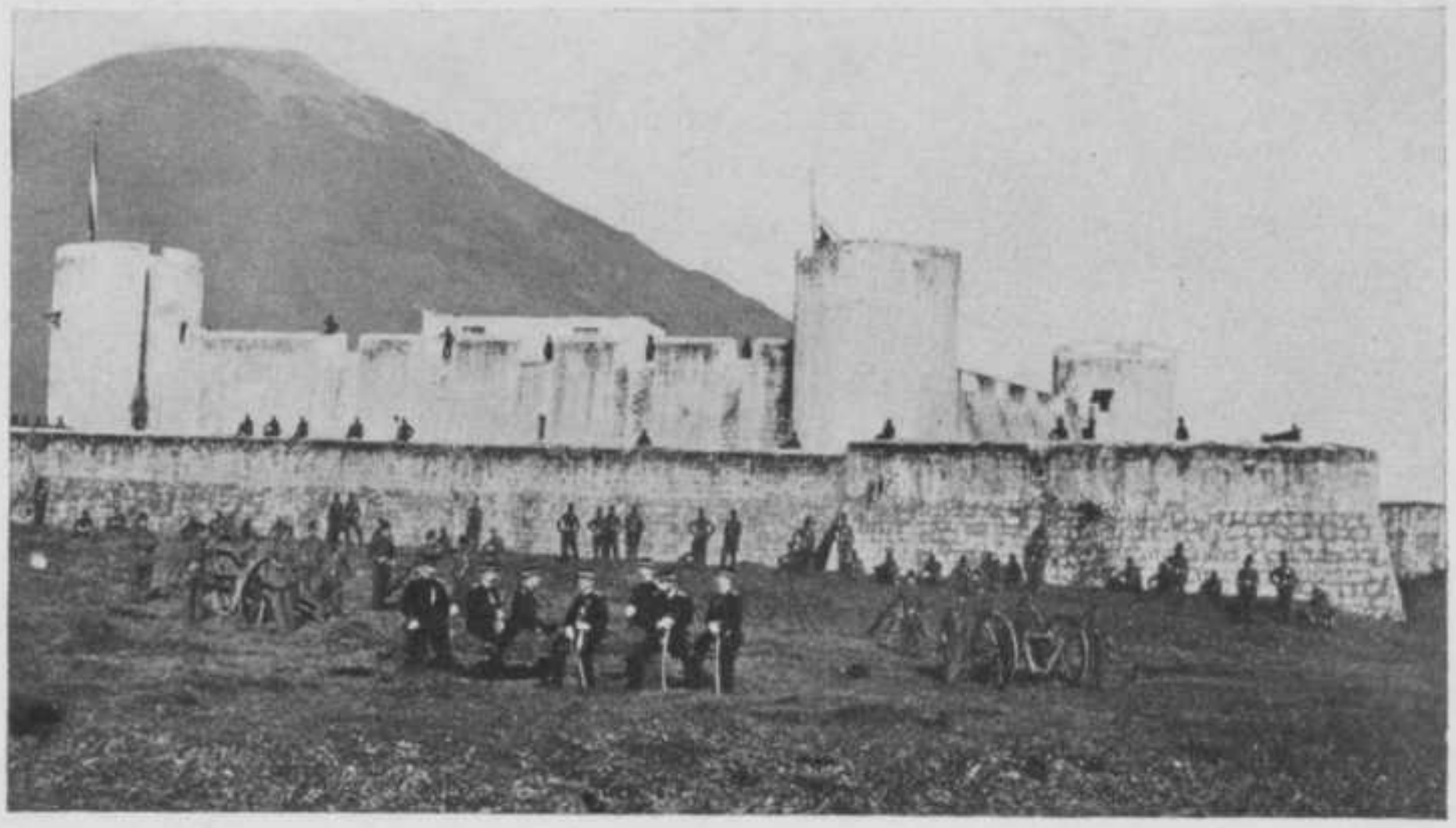

Kasteel Nassau op Banda

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

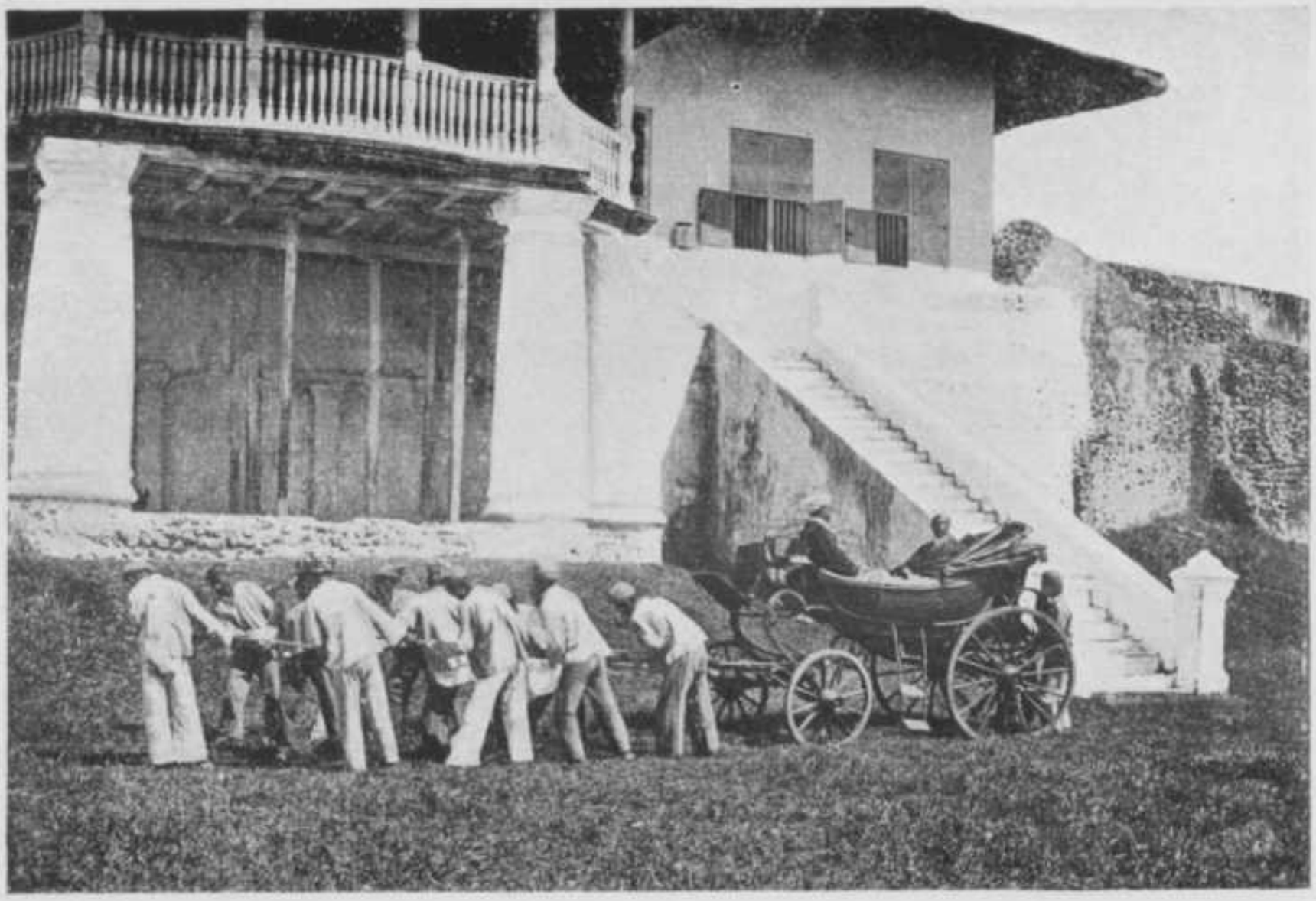

„Kraton" van de Soeltan van Ternate

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

Christenkerk te Haroekoe

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

DE TRAGEDIE VAN BANDA

(1621)

Het is te deerlijk om te herdenken de miserie, die onze vijanden door haere trouloosheyt ende wangeloove tegen ons, haer onderwurpen hebben.

Martinus Sonck.

Banda's bestuur leek veel op dat van Ambon. Ook daar waren, gelijk trouwens in alle Molukken, de groeperingen der Oelilima's en Oelisiwa's, vermoedelijk een zeer oude tweedeling.

Wanneer men bij de heilige boom van Ortatan vergaderde, zaten de Oelilima's aan de Noord- en Oostzijde, de Oelisiwa's aan de Zuid- en Westkant. Daarnaast vond men er een oude vierdeling. De negorijen Labetaka, Selamon, Wajer en Rosengain hadden de leiding en wel in de hier gegeven rangorde. Zij zouden nog door koningen geregeerd zijn, welke echter niet veel meer dan een schijnmacht bezaten. Hun kwam ook een ereplaats in het gericht toe, zij werden als vorsten toegesproken en mochten zelfs sjabander zijn. Voorts was het koningschap erfelijk. De ware macht was echter overgegaan op de aristocraten, de orangkaja's, die zich ver verheven achtten boven de mindere man. Zij bezaten lange stambomen, waarover menigmaal geschil was. Waren deze heren soms van buiten gekomen en dus wereldwijzer dan de oorspronkelijke bewoners? De Nederlanders troffen er n.l. een zeer gemengde bevolking aan, ongeveer alle rassen van de Archipel bevattende. Hun aanzien bleek ook uit de voorname plaats, die zij op de volksvergaderingen innamen. Zij mochten n.l. op een stenen verhoging van twee voet hoogte plaats nemen, terwijl de boedjangs, het lagere volk, op de grond konden zitten. Met deze volksvergadering hebben de Nederlanders nog onderhandeld, maar of deze veel dwingende macht bezat, valt te betwijfelen. Vaak woedden burgeroorlogen en dan hanteerde men vuurwapens, snelde koppen en sloeg er duchtig op los. Ook naar buiten traden de Bandanezen op. Herhaaldelijk mengden zij zich in de strijd der Portugezen met die van Hitoe.

Het eerste bezoek van Nederlanders was dat van vice-admiraal Jacob van Heemskerck (van de tweede Schipvaert). Opvallend is reeds zijn klacht over de moeilijkheden met de Bandanezen: vals gewicht, slechte waar, geen rechtszekerheid. Hij had heel wat van deze heren moeten slikken!

In 1605 sloten Wolfert Harmenszoon en Steven van der Hagen contracten met Banda, die ongeveer alle eilanden omvatten. Enerzijds beloofden de Bandanezen daarbij alle muskaatnoten aan de Nederlanders te verkopen, anderzijds zegden dezen hun toe datgene te leveren, wat zij voor hun behoeften nodig hadden. Wederzijds verzekerde men elkaar van hulp tegen derden. Aangenomen mag worden, dat de heus niet wereldvreemde Bandanezen zeer goed wisten wat een contract betekende, doch dat zij er wellicht onvoldoende van doordrongen waren, dat de Nederlanders in staat zouden blijken de uitvoering der overeenkomst ook af te dwingen.

De schaarse bemoeienis der Portugezen met de eilandengroep kan hun dat niet geleerd hebben.
Van de naleving van het contract kwam dan ook niets terecht. Toen dit onduldbaar werd, verscheen in 1609 de vloot van *Verhoeff* voor Banda Neira, met een brief van Prins Maurits zelve. Aan de volksvergadering stelde de admiraal de eis, dat in verband met de herhaalde verdragsschendingen een versterking zou verrijzen. Indien de Bandanezen hadden willen weigeren, hadden zij het thans moeten doen, doch zij stemden toe, vermoedelijk onder de indruk van Verhoeff's machtsvertoon. Tijdens de bouw van het Nassau gedoopte fort, nodigden zij echter Verhoeff met de zijnen tot een vreedzame bespreking over de nieuwe contractprijzen en vermoordden hem met zijn ganse gevolg, totaal 46 man. Zijn lijk telde 29 wonden. (22 Mei 1609.) Van deze schanddaad was een 22-jarig jonkman getuige, de onderkoopman Jan Pieterszoon Coen.
Begrijpelijk is, dat de verbitterde Nederlanders er toen flink op los gehakt hebben. Van Banda Neira bleef niet veel overeind. Alles ging over de kling. Een betreurenswaardige drift, maar verklaarbaar door het voorafgaande. Het eindresultaat was een nieuw contract van vrede en vriendschap (10 Aug. 1609). De Nederlandse souvereiniteit over Banda Neira werd erkend, het beschermheerschap over de andere eilanden aanvaard, het monopolie opnieuw bezworen.
In de volgende jaren kwam er van eerbiediging van dit laatste wederom weinig terecht. Niet enkel was dit de schuld der tuchteloze Bandanezen, doch ook van smokkelende Engelsen en Portugezen, die hen wel erg in verleiding brachten. De eersten nestelden zich zelfs op een schiereilandje van Roen, waar ze onder alle benauwenissen door heldhaftig zijn blijven volharden, een echt Britse prestatie. Een eerste conflict met *Ai* leidde in 1615 reeds tot de bezetting van dit eiland en de bouw van een fort, dat de sprekende naam van Revengie droeg.
Wilde de Compagnie zichzelve en haar contracten op de duur niet bespottelijk maken, dan diende zij door te tasten. De Gouverneur-Generaal Coen deed dit, toen hij in het pas gestichte Batavia enigszins de handen vrij had (voorjaar 1621).
De Engelsen, met welke men in Nederland een verbond had gesloten, nodigde hij uit aan de tocht naar Banda deel te nemen. Zij bedankten voor de eer, zich beroepende op te weinig scheepsruimte. Coen ging dus alleen, wat hij wel zo aangenaam vond.
De Engelsen daarentegen wisten nog vóór zijn aankomst de Bandanezen niet slechts te waarschuwen, doch ook van wapens te voorzien. Het is begrijpelijk, dat deze steun hen niet handelbaarder maakte.
Op 14 Febr. 1621 verscheen Coen's vloot — 16 Hollandse schepen, 36 Javaanse tingangs met 1000 soldaten — voor Ambon, waar de kapitein Hitoe bij hem aan boord kwam, die namens de Bandanezen een nieuw verdrag voorstelde. Coen had er nu meer dan genoeg van, weigerde aanvankelijk, doch vond, na lang aandringen, ten slotte goed, dat de kapitein hem op zijn tocht begeleidde op eigen verantwoordelijkheid. Er mocht nog iets goeds van komen.
Toen dan ook de vloot voor Banda Neira lag, keerde de kapitein Hitoe van de

Bandanezen terug met een nieuw monopolie-contract. Coen sloeg dit niet dadelijk af, doch eiste, op grond van de herhaalde contractbreuk, het recht tot oprichting van sterkten op *alle* eilanden. De Bandanezen weigerden en daarop begon de oorlog. Het eerste krijgsplan was het sterke Lontor (drie verdedigingslinies boven elkaar, de onderste met Engels geschut) van Noord- en Zuidzijde aan te vallen. Uit tijdsbesparing beperkte men zich tot de Noordkant en werd, onder het hoongelach der Bandanezen, bloedig afgeslagen (8 Maart 1621). Gevolg: algemene neerslachtigheid.

Een krachtige toespraak van Coen deed de moed herleven. Drie dagen daarna een tweede aanval, ditmaal van weerszijden. Terwijl de Noordelijke groep nog met grote moeilijkheden te worstelen had: taai verzet der Bandanezen, gebrek aan munitie, was de Zuidelijke kolonne al de bergen opgeklommen en viel de stelling door het oerbos in de rug aan. De overwinning was volkomen. Heel West-Lontor viel in handen der Nederlanders.

Selamon, de traditionele tegenstander van de plaats Lontor, onderwierp zich te elfder ure aan de strenge voorwaarden: erkenning der souvereiniteit van de Compagnie, verhuizing der bergkampongs naar de stranden. De oorlog scheen afgelopen en men begon de bouw van het fort Hollandia.

De niet aangetroffen Lontorezen waren echter niet, zoals men meende, over zee ontsnapt, doch scholen nog in het gebergte. Zij versterkten zich op hoge rotsen in het Oostelijk deel van het eiland, n.l. boven Selamon en Wajer. Coen nam daarom de nieuwe onderdanen, die van Selamon, in de arm, ten einde door hun bemiddeling de Lontorezen omlaag te krijgen. Als loon zou hun de hegemonie over het eiland ten deel vallen. Werkelijk beloofde Selamon zijn medewerking.

Hiervan kwam evenwel niets terecht. Men leverde zo min zichzelf als zijn wapens in. Na een verkenning ontdekten de Nederlanders zelfs, dat de Lontorezen zich geducht verschanst hadden en blijkens op hen geloste schoten, zich als opnieuw in oorlog met hen beschouwden. Bovendien wezen op het steile bergpad aangetroffen sporen van djagoeng (mais) en rijst aan, dat die van Selamon de bergvesting geapproviandeerd hadden.

Coen besloot nu in te grijpen. De negorij Selamon moest nu in de eerste plaats naar het strand komen. Daar zij niet vrijwillig verschenen, werd de plaats omsingeld en in brand gestoken. Plundering werd echter streng verboden. Een Nederlands overtreder, een adelborst, werd zonder pardon opgehangen.

Ondertussen was meer aan het licht gekomen. Een der als gijzelaars aangehouden hoofdenzonen verklapte, dat er onder de lieden van Selamon een samenzwering gesmeed was om Coen e.a. te vermoorden. Deze aanwijzing leidde tot een formeel proces, dat op de ouderwetse, strenge, maar toen overal geldige wijze gevoerd werd, d.w.z. met pijnbank en duimschroeven. Inderdaad kwam een grootse conspiratie aan het licht en 44 orang-kaja's werden door de Japanners met hun lange zwaarden onthoofd. Dit was voor edellieden de meest geëigende straf.

De verzetslieden bleven intussen boven Wajer en Selamon op hun dorre rotsen taai volharden, wat hun tot ere en de Nederlanders niet tot schande strekt. Sommige

troepen wisten bij nacht en ontij (het was regentijd) te ontsnappen, anderen hoopten nog op ontzet uit Ceram. Eindelijk rukten de Nederlanders voorzichtig de berg op.
Zij ondervonden nauwelijks tegenstand, troffen weinig overlevenden aan, maar schrikbarend veel graven.
Hiermede was de hardhandige onderwerping der Banda-eilanden voltooid, een zeer pijnlijke geschiedenis! Geen onschuldigen, ook geen onnozelen had Coen gestraft, maar de tuchtiging was wel heel zwaar geweest.
Banda's verovering werd jaarlijks voortaan op de 11e Maart gevierd.
De door vlucht, sterfte en deportatie sterk ontvolkte Banda-eilanden kregen een nieuwe bevolking. Het land werd in perken verdeeld, welke aan oud-Compagnies dienaren werden toegewezen. Vandaar de naam der perkeniers, die met hun slaven voortaan de productie der muskaatnoten zouden verzorgen. Van hen en hun uitverkorenen stammen de huidige Bandanezen af.
Aanvankelijk vereisten de notenperken zware arbeid en veel toezicht, doch over het algemeen schildert ons de traditie de perkeniers als vrolijke en onbezorgde lieden. Maar niet uit de wettige notenhandel vloeiden in de eerste plaats hun voornaamste verdiensten voort. De smokkelhandel maakte hen rijk, zo rijk, dat men er nu nog over fabelt. Zo verhaalt men van die perkenier, welke door heimwee aangegrepen, een scheepslading Hollandse nachtegalen zou besteld en gekregen hebben. Een ander, tot de ketting veroordeeld, zou als gunst verzocht hebben op eigen kosten een gouden i.p.v. een ijzeren strafinstrument te mogen torsen.
Doch reeds in de 18e eeuw was Banda's gouden tijd, toen iedere noot een Spaanse reaal zou hebben opgebracht, onherroepelijk voorbij, dank zij het strenger toezicht op het smokkelen. Reinier de Klerck noemt de perkeniers de ongelukkigste kolonisten der wereld.
Toen de Compagnie ter ziele ging, was ook het einde der perkeniers nabij. Thans is Banda een vervallen grootheid, terwijl Ambon nog springlevend is.

Men mene niet, dat zelfs in de Grote Oost de Compagnie allerwegen haar gezag deed gevoelen. Wanneer men op de kaart de eilandjes bijeen zoekt, die zij terwille van het specerijenmonopolie voor zich gereserveerd had, dan verzinken deze in het niet bij het geweldige gebied, waarmede zij zich nooit of nauwelijks bemoeide. Zo liet zij zich met de grote eilanden Boeroe, Ceram en Nieuw-Guinea slechts in zoverre in, dat zij er voor waakte, dat er geen specerijen groeiden. Verder liet zij ze over aan haar bondgenoten, de Soeltans van Ternate en Tidore, die er geen vreemdelingen mochten toelaten. De kusten dier eilanden kende men enigszins, het binnenland helemaal niet. Daar ging het leven dus zijn oude gang met koppensnellen en dgl. meer.
Pas na 1784 kwamen er kapers op de kust: de Britten. Mc. Cluer verkende de Noord- en Westkust van Nieuw-Guinea in 1791; twee jaar later was er aan de Noordkust een Engelse nederzetting, die opnieuw twee jaar daarna reeds werd afgelopen en ontruimd. Het reusachtige eiland was nog niet zeer gastvrij.

Als leenheer maakte het latere Nederlands-Indische Gouvernement op de Westhelft van Nieuw-Guinea aanspraak.

In de Kleine Soenda-eilanden lagen nog wat kleine bezittingen der Portugezen: *Timor-Dilli*, vergeten door de Nederlanders in hun begeerte om de Portugese macht in Voor-Indië te breken. De posten in Solor en Koepang moesten er voor zorgen, dat het geen smokkelnest werd.

Verder *Endeh* op Flores. Daar dit pas in 1859 aan het Nederlandse Gouvernement werd afgestaan is het de enige plek in de Archipel, waar de Missie onafgebroken heeft kunnen arbeiden, zodat het Katholicisme er meer dan drie eeuwen oud is.

Tussen Flores en Java lagen nog twee machtsmiddelpunten: 1e het Islamietische *Bima*, dat sedert het Bongaaise tractaat (1668) vrij van Makassar was; 2e het Hindoeïstische *Bali*, zeer krijgshaftig, maar ook zeer verdeeld. In naam stonden de Baliërs onder de oppervorst van *Gelgel*, de *Dewa Agoeng*. Niettegenstaande hun eeuwige twisten voerden zij toch een krachtige expansie-politiek in twee richtingen. Met Mataram lagen zij steeds overhoop over het eveneens Hindoeïstische Balambangan, dat van 1697 tot 1768 geregeld in hun handen is geweest.

Langduriger was de Balische heerschappij over *Lombok*, waar hun overheersing reeds in de 16e eeuw begon en pas in 1894 door het Gouvernement gebroken werd. Na 1650 ontstond er een geweldige verwarring. Een zekere Goesti Agoeng verzette zich tegen de oppervorst en schijnt zich van Gelgel te hebben meester gemaakt. In de 60-er jaren der 17e eeuw stond in Noord-Bali *Goesti Pandji Sakti* op, de gevierde held van Boeleleng, die zich o.a. met Troenadjaja en Soerapati inliet en in 1697 met laatstgenoemde de Oosthoek verdeelde.

Kort vóór 1690 werd de Goesti Agoeng verslagen, Gelgel verbrand en de Dewa Agoeng hersteld, maar dan in *Kloengkoeng*. Zijn gezag had intussen menige veer moeten laten en heeft nooit meer zijn oude glorie herkregen.

DE STRIJD MET DE MAKASSAREN

(1666—1669)

Op zulk een Speelman's toon en brommende oorlogssnaren
Danst in Oost-Indiën het heir der Macassaren
Den harnasdans in bloed. Boeton om 't hart benaut
Schept adem, Joupardan (= Oedjoeng Pandan) wordt Rotterdam geheten
Naar 's helds geboortestadt. Geen eeuw zal dit vergeten
De drie Molukken, eerst aan 't wanklen, staan nu stout.

J. v. d. Vondel.

De Makassaren hebben een heel andere maatschappij dan de overige volken van de Archipel. Bij hen zijn vier verschillende *standen*. Bovenaan staan de koning en zijn familieleden, de koningstelgen. Slechts hij, die geboren wordt uit twee daarvan, kan vorst worden. Dan raakt hij in het bezit van de kostbare poesaka's. Daarop volgt de adel, die net als in de Europese middeleeuwen een gevolg heeft. Dergelijke grote heren, die er met hun mannen op uit trekken, zullen wij nog vaak aantreffen. Dan komen de vrijen, en ten slotte de slaven.

Men zou deze lieden, door de Nederlanders de „haantjes van het Oosten" genaamd, nog het beste kunnen vergelijken met de Noorse vikings, die ook met een schare toegewijden geweldige tochten ondernamen. Vandaar dan ook, dat wij de invloed der Makassaren en der met hen verwante Boeginezen in bijna de gehele Archipel en daarbuiten (Siam) aantreffen, zoals ook de oude Noren in geheel Europa en zelfs in Amerika sporen van hun verblijf hebben achtergelaten.

Pas in het begin der 17e eeuw waren zij tot de Islam bekeerd. In de kroniek der Makassaren — geen volk heeft zulke uitstekende van jaartallen en zelfs van data voorziene kronieken — komt als eerste gegeven voor: 1603, de vorst van Goa en zijn zuster omhelzen de Islam. Deze koning heette slechts: Karaeng ma'towaya Toemamenanga ri agamanna (posthume naam = de in het geloof ontslapene) en haastte zich zijn geloof en zijn gezag met het zwaard over de omliggende volkjes uit te breiden. Zo veroverde hij bijna geheel Celebes en de omliggende gebieden, een geweldig zeerijk, dat beheerst werd vanuit de hoofdplaats Makassar.

Wij zagen reeds, hoe zij zich tot tweemaal toe met de Ambonse zaken hadden ingelaten, tot grote ergernis der Compagnie, maar hun koning was de mening toegedaan, dat Allah de zee voor iedereen had geschapen en niet enkel voor de Nederlanders. Zij mochten dus handel drijven, waar zij maar wilden. De Compagnie was echter niet van zins haar duur gekocht monopolie op grond van dit argument zo maar voetstoots op te geven; vandaar doorlopende onenigheid tussen haar en Makassar. In 1660 was het al eens tot een uitbarsting gekomen wegens het niet nakomen der bepalingen omtrent Compagnies monopolie. De Nederlandse vloot onder Truytman had Makassar gebombardeerd waarvan ds Valentijn een enigszins bombastische beschrijving geeft. De Portugese schepen op de rede waren vernietigd, een der Makassaarse vestingwerken, Panakkoekang, genomen. Vooral dit laatste had indruk gemaakt en er was weer vrede gesloten, maar geen van beide partijen voelde zich geheel bevredigd. Makassar leefde de vredesvoorwaarden slecht na. De Portugezen,

die op grond van het vredestractaat de stad moesten verlaten — er waren er een 2000 — werden ontzien. Van een gestrand Nederlands schip lichtten de Makassaren 16 kanonnen. Van een ander verongelukt vaartuig verdween de geldkist. Vijftien man, daarop afgezonden, werden allen dood geslagen. In Makassar heerste een overmoedige, oorlogszuchtige stemming, die de Engelsen, pralend met z.g. overwinningen in Europa tijdens de 2e Engelse oorlog, nog aanwakkerden.

Nu was het een grondstelling der Compagnie om geen Indonesische staat aan te vallen, zonder Inheemse bondgenoten. De voortdurende onenigheid tussen de vorsten verschafte die op de duur wel. Tegen Makassar kreeg de Compagnie de hulp van de *Aroe Palakka van Bone*, een staat, die reeds in 1606 voor het gezag van Goa had moeten buigen. Twee redenen had Aroe Palakka om de Makassaren met een dodelijke haat te verfoeien. Vooreerst hadden zij zijn vader gekrist en dan zijn grootvader in een rijstblok dood gestampt! Vervuld van wraakzucht bood hij de Compagnie zijn diensten aan, welke ze gaarne aanvaardde.

Er werd tot een expeditie tegen Makassar besloten (5 Oct. 1666). Niemand leek geschikter om deze te leiden dan de opperkoopman *Cornelis Speelman* van Rotterdam. Juist op dat ogenblik was hij tijdelijk geschorst, verdacht als hij was van het smokkelen van diamanten naar Nederland. Daar men geen betere had, dan deze uiterst bekwame en doortastende man, werd de schorsing opgeheven en Speelman aan het hoofd van de tocht gesteld.

Uit de lange duur van deze oorlog (drie jaar, van 1666 tot 1669) blijkt wel, dat de Compagnie de overwinning niet cadeau kreeg.

Na een kort bombardement van de hoofdstad werd Bonthain aangetast, de voornaamste spijskamer van Makassar en na een hevig gevecht genomen (Kerstmis 1666). De stad en 30 omliggende dorpen gingen in vlammen op, zo mede 3000 lasten rijst. Vervolgens werd Boeton, door 15000 Makassaren omsingeld en tot het uiterste gebracht, ontzet. Helaas zette men enige duizenden Makassaren op een onbewoond eilandje in straat Boeton met veel te weinig en dan nog bedorven rijst, zodat na een tijd de meesten bezweken zijn. Of dit aan de wraakzucht van Aroe Palakka dan wel aan de nonchalance van Speelman te wijten is, valt niet uit te maken. Laatstgenoemde gaf het eiland de naam van Verwinnaers-eiland, de bevolking die van Makassaars kerkhof.

Terwijl Speelman even naar de Molukken toog om deze te visiteren, keerde Aroe Palakka naar zijn gewezen onderdanen terug, bracht hen tot opstand en marcheerde daarop met een leger krijgshaftige Boeginezen dwars door Zuid-Celebes naar Makassar. Kapitein Poleman, die met een klein troepje Nederlanders hen vergezelde, was de eerste Europeaan, die deze tocht maakte. Er was groot gevaar bij, daar de Makassaren beter bewapend waren dan de Boeginezen, die over geen vuurwapens beschikten. Voor de stad Makassar verenigden Aroe Palakka en Speelman hun troepen.

Met talrijke versterkingen hadden de Makassaren hun hoofdstad omringd, terwijl deze zelve door machtige bolwerken verdedigd werd.

Vanuit Batavia had men Speelman gewaarschuwd zuinig te zijn met de kostbare

Nederlandse militie, doch Speelman schreef terug, dat wanneer de Hollandse soldaat niet voorging, de Inheemse niet volgde. Hij zette dus alle beschikbare krachten op het spel, ontbood zelfs troepen uit de Molukken, wat hem verboden was. Trouwens, er bezweken meer Nederlanders op het ziekbed dan door het korte, kromme zwaard der Makassaren. Zelfs Speelman werd tijdelijk ziek.

Zo werd het een bloedige en hardnekkige strijd, waarbij de macht der Compagnie slechts langzaam vorderde, soms zelfs teruggeslagen werd, b.v. voor het met 18-ponders bewapende kasteel van Barombong. Gelukkig wist Aroe Palakka dit in de nacht van 22 op 23 October 1667 bij verrassing te nemen. Zo kwam men ten slotte voor het koningskasteel Sombopoe en Speelman stelde een redelijke overgave in het vooruitzicht. Nog weigerde de vorst, doch toen hij tot zijn ontzetting bemerkte, dat de ene na de andere bondgenoot hem in de steek liet, verklaarde hij zich tot onderhandelen bereid. In het dorpje Boengaja kwamen de afgezanten bijeen en werd het z.g. *Bongaais verdrag* getekend, dat eeuwen lang zou dienen tot regeling der verhoudingen in Zuid-Celebes (18 Nov. 1667). Grote vreugde in Batavia: dankpredicaties en 200 saluutschoten benevens vuurwerk. Speelman evenwel vertrouwde de Makassaren niet erg en terecht. Plotseling hervatten zij de strijd. Hun sterkste vesting, Samboepo, moest nu formeel belegerd worden. Ofschoon de grootste nood en ellende onder hen heersten, hielden de aanvallers toch moedig vol. Zo stevig waren de 12 voet dikke wallen, dat loopgraven moesten worden aangelegd en onderaardse mijnen gegraven, gelijk in Europa. Door een hevige ontploffing vloog een groot stuk muur de lucht in, doch toen de Nederlanders wilden binnendringen, hadden de onverschrokken Makassaren daarachter reeds een voorlopige pagger van bamboe en aarde gemaakt, die de aanvallers eerst een week later konden doorbreken (24 Juni 1669). Niet minder dan 272 kanonnen werden buit gemaakt in het Kasteel, dat Speelman tot de grond toe liet afbreken. De stad Goa, die zich tot het uiterste nog wilde verdedigen, wist men door een afgekondigde amnestie van dit wanhopige denkbeeld af te brengen. Het Makassaarse front wankelde. Op 27 Juli 1669 onderwierp zich de vorst. Men bezwoer het verdrag op de Alkoran en met het drinken van krissewater (de heidense eed).

Op 20 December 1669 kwamen de Makassaarse groten met een aanzienlijk gevolg in de raadzaal van het Bataviase Kasteel hun krissen aan de Gouverneur Generaal Maetsuycker aanbieden. Speelman, kapitein Jonker en Aroe Palakka behoorden ook tot de aanwezigen, in het geheel een 1500 man. De overwinnaar der Makassaren wenste de Hoge Regering geluk met het succes uit naam van alle aanwezigen, die op sirih en Spaanse wijn onthaald werden. Daarna kregen de groten hun krissen terug. Ofschoon in het Bongaais verdrag slechts sprake is van vriend- en bondgenootschap, had Makassar daarmede toch Compagnies meerderheid erkend. De stad werd aan de Compagnie afgestaan, haar kastelen afgebroken, op één na, Oedjoeng Pandang, dat door de Compagnie bezet bleef. Speelman herdoopte het naar zijn geboortestad *Rotterdam* en het is thans nog een der best bewaarde forten uit de Compagniestijd. Zelfs de garnizoenskerk wordt weer gebruikt.

Het wapen van Makassar vertoont tegenwoordig nog een palmboom, waarin een

zwaard steekt, een herinnering aan het niet oorspronkelijke verhaal, dat bij de landing Speelman zijn degen in een palm zou gestoken hebben, uitroepende: Zo zeker als dit zwaard in de palm steekt, zo vast zal Makassar steeds onder de Compagnie blijven.

Met het zeerijk der Makassaren was het afgelopen. Zij moesten de eertijds onderworpen volkjes, zoals de Minahassa, Boeton, Soembawa hun vrijheid hergeven. Dit belette avontuurlijke adellijken, wie het zwerven in het bloed zat, niet om met hun gevolgslieden door de Archipel en zelfs daar buiten (Siam) rond te zwalken en zich met Goa's vroegere onderhorigen en andere gebieden te bemoeien. Van hen zijn Boeginese gelukzoekers moeilijk te onderscheiden en tot in de 19e eeuw hielden zij de Archipel in onrust.

Natuurlijk mochten de Makassaren niet meer overal handel drijven, waar zij wilden. Ook de vreemdelingen, met name de Engelsen, moesten uit de stad trekken. Hun koning regeerde voortaan in Goa, welks muren zelfs geslecht werden. Bone was daarentegen voorlopig het verwende kindje der Compagnie. Zijn vorst bewees haar ook belangrijke diensten in de veldtochten op Java. Diens praalgraf wordt nog getoond, evenals de prachtige gouden keten, welke de Compagnie hem schonk.

Merkwaardig is, hoe gemakkelijk de Makassaren zich in hun nederlaag geschikt hebben. Van een bepaalde wrok tegen de Nederlanders blijkt weinig meer. Speelman, hun overwinnaar, beschouwden zij welhaast als hun beschermheer.

Toegegeven moet worden, dat zij geen onderdanen, doch slechts bondgenoten der Compagnie heetten. In dit bondgenootschap, waarbij zich ook andere staatjes van Zuid-Celebes aansloten, hield de Compagnie de leiding in handen. Ofschoon dit verdrag zijn leden veel, zo niet al te veel vrijheid toestond, is het toch de grondslag geworden voor de stichting van een nieuw, boven al die verdeelde landschapjes uitrijzend gezag.

DE MINAHASSA

(1654—1800)

Het glanzende staal, ongelooflijk in snelheid — den bliksem gelijk
Klieft sissend en trillend de nek van Parepej, en drijft nog zijn scherp in de grond
Toen vluchtte Remboken, en juichte Tomohon! De strijd was beslist;
En luider klonk nu de lof van Toemaloen, — den held, die zijn volk kon verlossen.

Lofdicht ter ere van Toemaloen van Tomohon, overwinnaar van Parepej van Remboken.

Een aandachtige beschouwing verdient de Minahassa, zowel om wat er later uit dit landje gegroeid is, als om hetgeen de Compagnie er reeds tot stand bracht. Oudtijds werd de Minahassa bewoond door stammen, die ongeveer op hetzelfde beschavingspeil stonden als de Toradja's van Adriani en Kruyt. Zij spraken verschillende talen en stonden onder hoofden, oekoengs genaamd (later tot hoekoemsrechters verbasterd). De politieke toestand was er enigszins ingewikkeld.
Over hen speelde baas de *koning* van het naburige *Bolaäng Mongondou*, *Loloda* geheten, doch de Nederlanders wisten reeds, dat zijn gezag er zo min geliefd als oorspronkelijk was. Verder betwistten elkander het oppergezag de *vorsten van Makassar* en *Ternate*. De vierde partij, die zijn hand naar de Minahassa uitstrekte, waren de *Spanjaarden*, die zich vanaf 1605 tot 1663 met de Molukken inlieten. De Minahassers herinneren zich nog de heldendaden door hun voorouders in hun strijd met de Spanjolen bedreven. Wie wel eens een voorstelling van een tjakalele-dans bijgewoond heeft, krijgt enigszins een indruk van de vroegere krijgshaftigheid dier woeste stammen. Ten slotte was de Compagnie de vijfde mogendheid, die zich met de Minahassa inliet.
Tegen de „orang Tasikela" (Kastilianen) riep de koning van Bolaäng Mongondou in 1654 de Nederlanders te hulp en als gevolg daarvan stichtte de gouverneur der Molukken, *Simon Cos*, de eerste Nederlandse vastigheid in de Minahassa. Te Batavia vond men, dat Cos zich in een wespennest had gestoken, maar hij hield vol. Gaandeweg werd de toestand beter.
In 1663 vertrokken de Spanjaarden voor goed uit de Molukken en lieten tevens de Minahassa varen; na het Bongaais verdrag waren ook de Makassaren niet meer te duchten. Slechts de opperheerschappij van Ternate werd nog erkend, maar de Compagnie zou die wel voor de soeltan voeren, met hulp van de koning van Bolaäng Mongondou.
Diens heerschappij over de Minahassa liep echter ten einde. Vooreerst verloor hij de gunst der Compagnie door in de Makassaarse oorlog met Compagnies vijanden te heulen, nam daarna een zeer dubbelzinnige houding aan, toen zijn opperheer de soeltan van Ternate op rondreis door zijn rijk ook de Minahassa aandeed en hem voor zich ontbood, en verkorf het ten slotte bij zijn onderdanen de Minahassers zelve. Resultaat: in 1675 was zijn werkelijke macht uit en bezat hij slechts de koningstitel. Nog lange tijd hebben de vorsten van Bolaäng Mongondou getracht hun zeggenschap over de Minahassa te herstellen, of ten minste de rust daar te verstoren, zonder succes evenwel. Hun koningschap beperkte zich tot het stamland, waar de Com-

pagnie als wijze voorzorgsmaatregel, de erfopvolging regelde. Een enkele maal tastte zij wel eens mis, b.v. toen zij koning Salomon Manoppo op grond van valse beschuldigingen vijf jaar naar de Kaap verbande, doch toen zijn onschuld aan het licht kwam, werd hij hersteld (1754).

Daar het oppergezag van de Ternataanse soeltan meer en meer verbleekte, had de Compagnie ten slotte slechts te maken met de hoekoems der Minahassische stammen, met welke de gouverneur *Robertus Padbrugge* op 10 Jan. 1679 een eeuwig verbond sloot. De hoekoems beloofden een schatting in rijst; de Compagnie zegde bescherming toe door middel van haar benteng. Stammen, die zich niet bij het verbond wilden aansluiten, werden er met geweld toe gedwongen en iets hoger in de rijstbelasting aangeslagen, daar zij immers overwonnen waren.

Het heeft de Compagnie vrij wat hoofdbrekens gekost om met de bescheiden macht, die voor de Minahassa ter beschikking was, toch nog een schijn van orde te handhaven. Een gelukkige omstandigheid was, dat de Minahassers hun gewelddadigheden minder tegen de Compagnie, dan tegen elkander bedreven. De hoekoems zelve meenden, „dat men ze maar moest laten begaan, als zijnde geen middel om de verbitterde gemoederen tot bedaren te kunnen brengen, voor en aleer met het storten van bloed hun wraak gestild was". De Compagnie heeft zich bij dit sombere oordeel niet neergelegd.

Daar het nadraven der vele hoekoems de onderkoopman in het fort Amsterdam op de duur verdroot, werd omstreeks 1689 een drietal verantwoordelijke opperhoekoems aangesteld n.l. die van *Tombariri*, *Tonsea* en *Tomohon*. Er ging echter zo'n algemene roep op over hun bar slecht gedrag, dat deze instelling in 1710 al weer verdween. Een tweede proef duurde slechts van 1739 tot 1744 en had hetzelfde resultaat. Toen gaf men het op.

Even primitief als het Bestuur was nog de rechtspraak. De hoekoems behandelden de kleine zaakjes, maar de Compagnie behield zich de halsmisdaden voor. Toen zij in 1689 besloot deze op Ternate te doen berechten, speet dit de Minahassers zeer. Hun rechtsgevoel werd niet bevredigd, als de schuldige in het verre Ternate werd opgehangen. Daarentegen gingen vele stammen tot ver in de 18e eeuw nog met hun wrede bloedwraak voort, waaraan dikwijls geheel onschuldigen ten offer vielen, aangezien men een ganse gemeenschap voor de misdaden van een harer leden aansprakelijk stelde. Bij een twist tussen de negorijen Bantik en Tattelie, behaalden de bewoners van het eerste dorp de overwinning, vermoordden 62 weerloze vijanden, die ze in het water gejaagd hadden, en brachten daarna de koppen in triomf naar huis. De voorvechter Samolla werd met gejuich binnengehaald en kreeg zijn aandeel (20 koppen en 2 lijken) voor zijn deur neergesmeten, waar toen „een tifa (trom) opgehangen en wakker opgeslagen, om de Bantikkers met de behaalde overwinning op te vrolijken, die enige koppen borgen en andere met voeten schopten, blijvende de rest op straat leggen" (1789). De negorij Tattelie had 2/3 van zijn mannen verloren.

Een andere, voor buitenstaanders onbegrijpelijke en onsympathieke gewoonte was het met vers kinderbloed bestrijken der waroega's of stenen grafbussen.

Dan kwamen de bewoners van Mindanao en van de Soeloe-Archipel de Minahassische kust onveilig maken met hun roofprauwen, „die wel 70 man konden bergen, snel voortgeschept met twee rijen riemen op de maat der tifa's of trommen". Zelfs durfden zij het fort Amsterdam uit de verte te bedreigen, en moesten met enige kanonschoten worden afgewezen.

Dit was het einde der 18e eeuw, toen er juist in de hoofdstad enige verbetering te bespeuren viel.

Omstreeks 1800 was er een soort van Landraad, rechtsprekende over alle zaken, die een boete van 30 salla's te boven gingen. Hij bestond uit 7 of 8 negorijhoofden (3 Christenen en 5 heidenen) en zetelde in het fort Amsterdam. De resident was voorzitter. Slechts kleinere gevallen mochten de hoekoems behandelen, zodat dezen zich niet meer willekeurig verrijken konden. In die tijd was er een kota Menado ontstaan met een Chinese kamp, een „Inlandse burgerij" (waaruit de schutterij gerecruteerd werd), een kerk met school, een zich uitbreidend Christendom, alles nog bescheiden en eenvoudig, maar de kiem bevattende voor een der loyaalste en meest ontwikkelde gewesten van Nederlands-Indië.

En dit alles is bereikt nagenoeg zonder bloed te vergieten en zeer goedkoop. De onkosten voor het kleine garnizoen werden ruim vergoed door de regelmatige rijstleveranties.

Bri hormat kepada radja	(Geef de Koningin ere,
Jang maha moelia,	de zeer verhevene,
Jang bertachta keradjaän	die koninklijk zetelt
Di negeri Nederland,	in Nederland,
Jang memerentah kita orang	die ons bestuurt
Dengan amat adil.	zeer rechtvaardig.
Pohonkan kepada Allah	Smeken wij God
Berkat baginda (bis).	om zegen voor de Koningin).

(Minahassisch volkslied).

JAVA

(1646—1796)

Java en de Staalmeesters zijn eigenlijk onze twee beste aanbevelingsbrieven.

Cd. Busken Huet: Land van Rembrand.

Na de Molukken heeft de Compagnie zich met geen gebied zo druk en zo langdurig ingelaten als met Java. Het kwam zelfs zo ver, dat dit het enige grote eiland is, waarover zij reeds lang vóór haar ontbinding geheel de souvereiniteit had verworven. Dit is daarom zo merkwaardig, aangezien de V.O.C. in opzet slechts een handelsmaatschappij bedoelde te zijn en gewoonlijk aan het behalen van winsten verre de voorkeur gaf boven het verwerven van staatsmacht.

De voornaamste reden, waarom de Compagnie er toe gekomen is over Java te heersen, moet gezocht worden in het feit, dat zij op dit rijke eiland haar hoofdkantoor, haar generaal rendez-vous, Batavia gevestigd had, juist op het ogenblik, toen daar het aanzienlijkste rijk in de Archipel, het Mataramse zijn grootste macht ontplooide. Op deze toestand is het Hollandse spreekwoord van toepassing, dat er op één brug geen twee kapiteins kunnen staan.

De eerste en scherpste botsing tussen de beide mogendheden had plaats gehad bij het dubbele beleg van Batavia. Deze met grote kracht en inspanning door Soeltan Agoeng ondernomen poging om de Hollanders in zee te drijven mislukte weliswaar, doch was voldoende om de Hoge Regering steeds met enige bezorgdheid ten aanzien van haar machtige Oosterbuurman te vervullen. Wat in 1628 en '29 nog mislukt was, zou een volgende keer beter kunnen slagen. Men kan zich thans moeilijk meer voorstellen hoe neerdrukkend op de luttele kolonisten de millioenenmassa der slecht gekende en daarom van allerlei arglist verdachte Javanen wel moest werken.

Achteraf kan men daarom de vrede van 1646 slechts als een wapenstilstand beschouwen. Doch er is meer in het spel.

De Javaanse rijken, Bantam en Mataram, vertonen inwendig niet die kalmte en regelmaat, die over het algemeen het kenmerk zijn der West-Europese staten.

Ofschoon gedurende het thans te behandelen tijdvak het koninklijk gezag steeds in handen derzelfde families bleef — in Bantam de afstammelingen van de hoogheilige Soenan Goenoeng Djati, in Mataram Senapati's nakroost — werden de rust en vrede toch meermalen door erfopvolgingstwisten verstoord.

Daarbij kwam nog, dat het bestuur dezer rijken een al te persoonlijk karakter droeg. Wanneer een krachtige en kundige hand ontbrak, liep dadelijk alles in het honderd en begon de chaos. Geen stevige bureaucratie hield de zaken bij ontstentenis van een eminent leider ten minste gaande en in het goede spoor. Dan streefden eerzuchtige vazallen naar afwerping van het drukkende juk, deden prinsen van den bloede een greep naar de kroon, raakten de anders zo gedweeë onderdanen buiten toezicht en maakten zich aan zee- en straatroof schuldig.

De V.O.C. ware bovendien geen handelsmacht geweest, indien haar de voordelen, die Java in rust zou kunnen afwerpen, onverschillig hadden gelaten. Zij noopten haar tot een steeds intensievere handelsbemoeienis met het grote eiland.
Voor haar waren daarom deze tijden van regerings- en wetteloosheid, het stokken en kwijnen van de handel, het derven van inkomsten, het groeien van nadelige sloten, dubbel onwelkom bij de stijgende kosten der zware bezettingen.
Doch tevens bood haar Java's verdeeldheid een gretig benutte gelegenheid om van de verbrokkeling der Inheemse rijken gebruik te maken. Een in zich zelf verdeeld huis kan niet bestaan.
Vandaar dan ook, dat de talrijke en uitvoerige contracten door de V.O.C. met de Javaanse vorsten gesloten, aan de ene zijde Compagnies winstkansen steeds vergrootten, anderzijds haar macht om stipte naleving dier overeenkomsten af te dwingen, geregeld versterkten.
Zo kon de dichter Willem van Haren een Inheems tegenstander der Compagnie de bittere woorden in de mond leggen:

> Haar wreedheid, gierigheid, haar gramschap zelf is koud,
> En Neerlands heerschappij op onze twist gebouwd.

De oorzaken van Java's verdeeldheid moeten onder meer gezocht worden in de *economische ontwikkeling* van het Mataramse rijk: het *feodaliseerde* meer en meer. De Portugezen hadden reeds, gelijk wij zagen, de grote Islamietische handelsweg die van Malakka naar de Molukken leidde, onveilig gemaakt. Het staatkundig zwaartepunt had zich daardoor naar het *binnenland* verplaatst; Mataram had het van de kust gewonnen. Dit proces ging nu verder. Was na de oorlog van Soeltan Agoeng met de Nederlanders het contact der zeesteden met het Aziatische vasteland reeds zeer verflauwd, het binnenland lag sedert feitelijk volkomen van de buitenwereld *geïsoleerd*. En terwijl Agoeng wellicht nog enige voorbijgaande belangstelling voor een zeemacht moge gekoesterd hebben, voor zijn opvolgers had de zee feitelijk alle betekenis verloren. Zelfs de internationale Islam schijnt zijn aantrekkingskracht kwijt te zijn. Er heeft een teruggrijpen plaats naar eigen, oud-Javaans verleden: *Madjapahit*, hoe heidens ook, verschijnt in een aureool van verering. Mataram is het enige Moslimse rijk in de Archipel welks gebieders zich niet in de eerste plaats met Arabische namen tooien. Met de afstammelingen der wali's, brengers van de Islam, komt men op de duur in strijd.
Bij ontstentenis van een eigen, overzeese handel, neemt het Mataramse rijk slechts in geringe mate aan het internationale handelsverkeer deel. Het *geld* wordt er *zeldzaam* en *schaars*. Mataram heeft nimmer een eigen munt geslagen, doch steeds uitheemse benut: Spaanse, Nederlandse, Chinese. De haventollen brengen slechts luttele bedragen op. Slechts de Vorst bezit nog een grote schat, die hij echter als dood kapitaal stevig achter slot houdt. Maar zelden tracht hij een klein deel door uitlening aan handelslieden winstgevend te maken. Belastingen in klinkende munt veroorzaken in het rijk een grote beroering en leveren gewoonlijk niet veel op. De

Javaan beschikt niet over kasgeld. Zijn rijkdommen zijn natuurproducten als hout, rijst, katoen.
De Compagnie, die dit langzamerhand bemerkt en nog al eens iets van de Soesoehoenan te vorderen heeft, vervangt dan ook op de duur haar geldvorderingen door eisen van goederen of handelsvoordelen.
Door het ontbreken van zeevaart en handel verdwijnt de vrije markt. Landbouw en handel komen onder de contrôle der plaatselijke machthebbers. De eertijds vrije dorpen verliezen hun onafhankelijkheid en worden aan landheren onderworpen, die over de opbrengst van de landman kunnen beschikken. Het dessabestuur wordt verdrongen door de rentmeester, de *bekel*. De vrije tani zinkt terug tot een voortbrenger van landbouwproducten. Zijn regent zorgt wel voor de handel. Soms worden dorpen met mensen en vee tezamen aan buitenstaanders als Chinezen uitbesteed, het eerst aan de kust. Sommige dorpen worden bijzonder belast met bepaalde diensten als het houtkappen. Men verpacht ze dan aan de Compagnie.
Er is een zeker streven naar autarkie merkbaar. Terwijl de Javaan eertijds gretig Voor-Indische kleedjes van de Compagnie kocht, gaat hij ze thans in ruimere mate dan voorheen zelf weven en batikken en begint ze zelfs uit te voeren. Ook de Soenan in eigen persoon neemt de tjanting, waarmede de was op het katoen wordt aangebracht, ter hand. Wilde hij een voorbeeld aan zijn onderdanen geven? Zo worden tal van kostbare realen en rijksdaalders (nu zouden wij zeggen: deviezen) bespaard.
Als er nog iets van grootscheepse handel op het buitenland blijkt, geschiedt dit meestal door bemiddeling van vreemdelingen. Aan Chinese of zelfs Europese handelaren worden dan sommen gelds toevertrouwd. Maar zo vergeten de kinderen des lands het handel drijven en heeft de Chinees een goede kans. Het aantal dezer vreemde Oosterlingen neemt dan ook toe. De Javaanse derde stand echter raakt aan het kwijnen en weet zich slechts in bepaalde steden te handhaven, waar men ze thans nog aantreft: Koedoes, Lawejan, Kota Gede.
Door het ontbreken van een behoorlijke geldomloop wordt het bezwaarlijk om de ambtenaren met klinkende munt te bezoldigen. De enige mogelijkheid is: toekenning van ambtsgronden, waardoor natuurlijk de begunstigde een zekere onafhankelijkheid ten opzichte van zijn lastgever verkrijgt. Men kan dit vergelijken met de toestanden in West-Europa, vooral in de vroegere Middeleeuwen, toen de leenmannen een sterke neiging vertoonden om zich van hun leenheer weinig of niets aan te trekken en daarin soms (b.v. in Duitsland) tot op grote hoogte slaagden. En terwijl in West-Europa een landsheer als Floris V van Holland tegen de weerbarstige adel de hulp der steden kon inroepen, ontbreken deze als politieke macht in het Mataramse rijk en is de Soesoehoenan verplicht tegen oproerige vazallen elders bijstand te zoeken. Hij vindt die bij de Nederlandse Oost-Indische Compagnie.

AMANGKOERAT I TEGALWANGI

(1645—1677)

Myn volck heefft als ghylieden niets eygen, maer alle 't hunne comt my toe, ende sonder strenge regering soude ick geen dag Koninck syn.

Amangkoerat Tegalwangi tegen Rijklof v. Goens.

Soeltan Agoeng werd opgevolgd door zijn zoon, die wij gewoonlijk Amangkoerat I noemen. Deze was een geheel ander mens dan zijn vader. Was deze grote vorst wijs en bedachtzaam, zijn opvolger muntte uit door wreedheid en achterdocht. Als hij de bladeren aan de bomen maar hoorde ritselen, schrok hij reeds op. Niemand dorst tegenover hem openhartig te zijn, slechts vleiers omringden hem.

In zijn jeugd had hij reeds moeilijkheden met zijn vader en diens grijze dienaar Pangeran Wiragoena.

Ernstig had de Soeltan hem toen terecht gewezen en bij wijze van boetedoening opgedragen, opnieuw bij zijn oude leermeester les te nemen. Deze vernedering had de knaap nooit vergeten, ook al was hij daarna weer in ere hersteld.

In tegenstelling tot zijn strenge vader, had hij zich ook bijzonder tot de vreemdelingen in en om de Kraton aangetrokken gevoeld. Daar waren o.a. enige Nederlandse krijgsgevangenen, die jaren en jaren in Mataram doorgebracht hadden. Sommigen waren al met Javaanse vrouwen getrouwd. Aan dezen bracht de jonge Amangkoerat menig bezoek. Zij maakten Hollands speelgoed voor hem en hij was geheel hun vertrouwde, bepaaldelijk in minnezaken.

Toen dan ook Amangkoerat I de regering aanvaard had, was een zijner eerste daden vrede te sluiten met de Nederlanders, wat zijn vader nooit had willen doen.

Daarna werd het vorstenverblijf uit *Karta,* een stichting van Agoeng, naar *Plered* overgeplaatst, wat natuurlijk heel wat herendiensten van de bevolking vergde, maar het stond nu eenmaal voornaam, dat een nieuw vorst ook een nieuwe Kraton betrok. Voortaan zou iedereen merken, dat hij de baas in het land was. Velen der oude en getrouwe dienaren zijns vaders ontsloeg hij, om ze door jeugdiger vrienden te vervangen. De eerwaardige grijsaard Wiragoena zond hij op een expeditie tegen Balambangan uit, waarvan hij echter nooit terugkeerde. Zo had hij zich na jaren gewroken.

Belangrijker was de wijziging in zijn titel. De *Soeltanstitel,* die zijn vader voor veel geld uit het hoogheilige Mekka had laten komen, liet hem koud en hij schafte hem af. Voortaan wilde hij slechts Soesoehoenan heten en dit is zo in zijn eigen geslacht gebruikelijk gebleven. Als hoogste titel gold steeds *Soe(soehoe)nan.* Ongetwijfeld hing met deze naamsverandering een wijziging in zijn houding ten opzichte van de Moslimse godsdienst samen. Een zeker anti-Islamietisch streven werd in zijn geslacht traditie. Niet slechts, dat hij velen uit zijn omgeving verwijderde, tallozen werden op zijn last ook ter dood gebracht. Tot de eersten behoorde 's vorsten broeder, *Pangeran Alit.*

De Soenan verdacht deze er van, zelf keizer te willen worden, reden waarom hij hem goed liet bewaken. De jongere broeder, dit onaangenaam vindende, liet zich opstoken, om de Soenan te vermoorden. Dit zou het gemakkelijkst kunnen geschieden op de aloen-aloen, waar de vorst wekelijks placht recht te spreken. Wanneer hij nu maar een goed getal dappere lieden kon verzamelen, zou het wellicht gelukken zich van de persoon des Soenans meester te maken. Daartoe zocht Pangeran Alit in alle stilte bondgenoten.

De Soenan echter, voldoende door spionnen onderricht, liet enige aanhangers van Pangeran Alit gevangen nemen, ondervragen en pijnigen. Hopende hun leven te redden, bekenden de ongelukkigen alles, maar de wrede vorst spaarde niemand, liet hen met hun familie ter dood brengen. Slechts zuigelingen zou hij gespaard hebben.

Zodra de jonge prins vernam, hoe zijn aanhangers behandeld werden, en voorzag, dat zijn beurt ook wel spoedig komen zou, besloot hij tot een dwaze stap. Met een klein gevolg van ruim 50 man ondernam hij toch de aanval op zijn oudere broeder, die juist aan het recht spreken was. Toen de Soenan hem met de zijnen zag naderen, gaf hij bevel hem gevangen te nemen, doch niet te doden, zelfs niet te verwonden. Hij was immers van vorstelijken bloede! Dit was echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Wel gelukte het de volgelingen van de prins een voor een neer te sabelen, doch hij zelf weerde zich als een bezetene. Zelfs toen men er in slaagde zijn paard te doden, bleef hij links en recht steken uitdelen. Daar sneuvelde zelfs de oude prins van Madoera, Tjakraningrat I, die met zijn onderhorigen naar Plered was ontboden, om een deel van de muur te bouwen.

Nu was Amangkoerat's geduld uitgeput. Hij gaf bevel zijn jongere broeder te doden. Hieraan werd voldaan en spoedig lag de ongelukkige prins ontzield op de aloen-aloen. De Soenan veinsde een diepe droefheid en zou zich zelfs een krissteek in de arm toegebracht hebben.

De Soenan was van mening, dat zijn jongere broeder door de *Islamietische „geestelijken"*, wellicht afstammelingen der *wali's* was opgestookt en hij besloot daarom zich bloedig op dezen te wreken. Nauwkeurig liet hij inlichtingen inwinnen omtrent hun namen en geslachten. Toen hij een volledige lijst meende te hebben, liet hij hen allen op de aloen-aloen komen; wel 5 of 6000 waren daar bijeen. In stilte riep hij krijgsvolk op, waarmee hij hen liet omsingelen. Een kanonschot was het sein tot de aanval. Binnen een half uur was de moordpartij afgelopen en de aloen-aloen met de lijken der geestelijken bezaaid. Voor de priesters en hun geslachten voelde Amangkoerat zich voorlopig veilig.

Slechts één belangrijk hoveling was nog aan de willekeur van de vorst ontsnapt, n.l. zijn oom *Pangeran Poerbaja.* Deze had zijn redding te danken aan de keizerinmoeder, een listige en doortastende vrouw. Toen zij het gevaar merkte, dat de trouwe Poerbaja liep, nodigde zij deze uit tot een bezoek aan het graf van zijn broeder Soeltan Agoeng. Daarop begaf zij zich naar haar zoon en wierp zich aan diens voeten. Toen de Soenan haar verbaasd naar de reden van haar vreemd gedrag vroeg, vertelde zij hem, dat bij het graf van de grote Soeltan een stem had geklonken, die hem, Soenan, daar heen ontbood. Ging hij niet, dan was zij bereid zich te doden.

Reeds trok zij haar kleine kris, toen de Soenan, overbluft, beloofde er heen te gaan. Te Imagiri gekomen, smeekte zij, haar een verzoek te willen toestaan, dat voor hem van onberekenbaar nut zou wezen. Terwijl de keizer nog aarzelde, haar vage bede toe te staan, deelde zij hem mede, dat zij het leven van zijn oom Poerbaja bedoelde. Daarop liet zij deze opeens voor de Soenan verschijnen. Beiden waren verbaasd elkaar te ontmoeten, daar geen hunner de ander verwacht had. Poerbaja viel zijn neef te voet. Diep bewogen nam de vorst zijn oom in genade aan en spaarde diens leven.

Dit was dus gelukkig afgelopen en enige jaren heeft de Soenan, wiens verstand zeer goed moet geweest zijn, rustig over zijn volk geregeerd, tot de oude neigingen terugkeerden en hij zich terecht de titel van Javaanse Nero verwierf. Zelfs zijn naaste familieleden spaarde hij niet.

Toch zouden wij onjuist oordelen, indien wij meenden, dat Amangkoerat's hardvochtig optreden slechts uit zijn wrede neigingen voortsproot. Hij had wel degelijk staatkundige redenen voor zijn bloedige daden.

Bij het begin van Amangkoerat's regering was het Javaanse rijk nog lang geen eenheid. De Nederlandse gezant Rijklof van Goens, die vijf maal naar Mataram reisde en aan wiens helder verslag wij veel ontleenden, meende zelfs nog een dozijn vazalstaten te herkennen, die een tamelijk onafhankelijke positie innamen. Bijna alle werden bestuurd door afstammelingen der oude vorstenhuizen, al moesten deze, gelijk de vorst van Tjirebon of Madoera, ook vaak aan het hof verblijven.

Ongetwijfeld heeft de Soenan getracht de macht dier leenmannen even grondig te breken, als hij bij de geestelijke heren gedaan had. Herhaaldelijk horen wij van bestuursveranderingen van een tamelijk grondige aard, al of niet begeleid door bloedige treurspelen. Gepoogd werd die vazalvorsten te vervangen door afzetbare ambtenaren of zelfs door commissies.

De Soenan bedacht van alles, om die nieuwe ambtenaren behoorlijk aan de teugel te houden. Om beurten moesten zij soms hun opwachting in de Kraton maken, zij werden verpletterd met financiële eisen, op tekortkomingen stonden de zwaarste straffen. Zo trachtte hij een gewillig en betrouwbaar ambtenarencorps te scheppen. Vermoedelijk zonder al te veel resultaat. Op het einde zijner regering heerste er in het rijk de grootste verwarring, die met name in het Oostelijk gedeelte, dat zich het langst tegen de Mataramse heerschappij had verzet, de grootste afmeting moet hebben aangenomen.

Daarvan maakte het kleine Balambangan gebruik om zich voor het laatst geheel vrij te maken onder zijn vorst *Tawang Aloen*, die zich zelfs Soesoehoenan noemde.

In de vredesvoorwaarden, die in 1646 met de Nederlanders opgesteld werden, stond o.a. dat de Compagnie ieder jaar een gezantschap naar de Soenan zou zenden bij wijze van huldebetoon. De soenan meende immers, dat de Nederlanders daartoe verplicht waren, omdat ze op zijn gebied, Java, hun hoofdkantoor hadden. De Bataviase heren deden de jaarlijkse tocht naar Mataram als een zakenreis voorkomen en stuurden ieder jaar vrij geregeld een gezant met geschenken. De bekendste hunner

is de reeds genoemde *Rijklof van Goens*, die later is opgeklommen tot gouverneur van Ceylon en zelfs tot Gouverneur-Generaal (1678—81). Vijf maal ondernam hij als gezant de verre reis naar het binnenland. Per schip ging het dan naar Semarang, waar reeds hovelingen met paarden te wachten stonden. Terwijl men thans in een viertal uren van Semarang naar Jogja reist, deden van Goens en de zijnen er evenveel dagen over. Op bevel des Soenans was de bevolking hun op alle mogelijke wijze van dienst, b.v. als draagkoeli's, bij het herstellen van wegen en bruggen, bij de verschaffing van voedsel. Natuurlijk kwamen de Nederlanders niet met lege handen; de waarde der geschenken beliep soms tot in de tienduizenden guldens. Wanneer zij voor de keizer van Java verschenen, waren zij verplicht op de grond te zitten; als kleermakers, schreef hij later. Van Goens kon vrij aardig met de wonderlijke potentaat opschieten. Bekend is, hoe hij de despoot eens in een uitstekend humeur bracht, alleen maar door een draaiorgeltje al spelende te laten opdragen, vergezeld door een goochelaar, die zes pond kapok at en veel gekleurde linten en zelfs vuur spuwde (1652). Kort voor zijn dood wist Amangkoerat zich zijn vriend van Goens nog te herinneren.

Toen van Goens niet meer kwam, behaagden de Soenan die gezantschappen niet meer. Tweemaal zocht hij twist met Batavia en om zijn macht te tonen, sloot hij zijn havens. Dit was voor de Batavianen heel lastig, want de talrijke bevolking had veel rijst nodig. Maar de Compagnie, ongenegen om voor geweld te buigen, liet de rijst van verre komen, ook al was het dan wat duurder. Na een poosje moest de Soenan dan zijn havens weer openen, zonder iets bereikt te hebben.

Sedert 1651 hadden de Nederlanders op Japara een loge, waar zij de producten des lands, zoals hout en rijst opkochten en verzamelden. Waardevoller artikelen bracht Java nog niet voort.

De verhouding met de Nederlanders was dus niet steeds even aangenaam, maar tot openlijke oorlog is het nooit gekomen. Geen buitenlandse vijanden hebben het rijk ten val gebracht, maar het vuur van tweedracht heeft het verteerd. Dit barstte het eerst uit aan het keizerlijke hof zelve, bij de kroonprins, de Pangeran Adipati Anom.

DE SAMENZWERING VAN KADJORAN

(1672—1677)

> Zetelen naast het paleis.... Zeetlen daar *boven!* Den scepter heerschend gestrekt over allen — ook over u eerstgeboorne — Dat wil *Kardjoran,* de reus te midden van u, o gij dwergen?
>
> *W. J. Hofdijk. In 't harte van Java, 1ste zang.*

Gelijk bekend staat de Moslimse wet de gelovigen onder zekere voorwaarden vier vrouwen toe, doch de Vorst mag daarbij nog vele bijvrouwen of selirs onderhouden. Tot laatstgenoemden behoorde ook een vrouw, die Amangkoerat aan haar wettige echtgenoot, een dalang ontroofd had. Laatstgenoemde was eenvoudig uit de weg geruimd. Op deze vrouw, gewoonlijk *Ratoe Malang* genaamd, was de Soenan bijzonder gesteld en toen zij plotseling overleed, verdacht hij de overige bewoonsters van het vrouwenverblijf, daar de hand in gehad te hebben. De vorst was als waanzinnig van droefheid, waakte bij het graf, erkende haar zoon, die zij bij de dalang had gehad, als zijn eigene en liet 43 zijner bijvrouwen opsluiten, zonder drank of voedsel, wat geen hunner overleefde. Daarop werd het gehele land afgezocht naar een waardige plaatsvervangster der Ratoe Malang, die ten slotte in Soerabaja ontdekt werd.

Aangezien dit juweel nog te jong was om in het vrouwenverblijf te worden opgenomen, deed men haar zo lang bij een hoveling in de kost, waar op een goede dag de Pangeran Adipati Anom, de kroonprins haar ontdekte. Het gevolg was, dat de jongeman smoor verliefd werd, niet meer dronk, at of sliep, totdat zijn grootvader, de bekende Pangeran Pekik uit Soerabaja, zich over hem ontfermde. Het is aan te nemen, dat, daar de kroonprins kort na zijn geboorte zijn moeder, Pekik's dochter, verloren had, zijn grootvader aanvulde, wat hij aan genegenheid te kort kwam. De grijsaard haastte zich daarom aan de hartewens van zijn kleinzoon te voldoen en liet de begeerde jongedame per draagstoel naar de dalem van de Adipati Anom brengen. Toen echter de vader de schaking der voor hem bestemde bruid ontdekte, was zijn wraak vreselijk. Pekik met zijn geslacht werd uitgeroeid, de kroonprins moest zijn geliefde op zijn schoot met een kris eigenhandig doorsteken, zijn dalem werd verbrand, hij zelf werd korte tijd naar een eenzaam eiland op de Zuidkust verbannen. Het is begrijpelijk, dat de kroonprins door het verlies van zijn grootvader en verdere verwanten ten zeerste gegriefd was en dat hij verlangde naar de dood zijns vaders. Aldus luidt de romantische kratonoverlevering omtrent het ontstaan van de strijd tussen de beide Amangkoerat's, welke in hoofdzaak juist is.

De kroonprins durfde echter geen openlijke opstand tegen zijn vader te beginnen. Daarom ontbood hij een grijsaard, die hoog in aanzien stond bij de Javanen, *Raden Kadjoran*, bijgenaamd *Panembahan Rama*. Deze zullen wij hebben te beschouwen als lid van een geslacht, dat zeker even oud als de Matarammers, met dezen in enigszins gespannen verhouding leefde. Zij meenden ook af te stammen van *Tembajat*, welke plaats nooit door grote loyaliteit jegens het Mataramse huis uitge-

blonken heeft. Tot op de huidige dag negeren Bajat en de Kraton elkaar, met enige uitzonderingen, als het reeds vermelde bezoek van Soeltan Agoeng aan die plaats. Iets van Tembajat's heiligheid moet ook Kadjoran omzweefd hebben, althans van Panembahan Rama ging een grote roep uit, hetgeen ook zijn naam aanduidt: aanbiddelijke vader. Des te pijnlijker was het voor Raden Kadjoran, dat Amangkoerat's moordlust ook zijn geslacht niet ontzien had.

Gaarne zou hij in verzet gekomen zijn, maar hij was te oud en aarzelde dus, om aan het verzoek van de kroonprins te voldoen.

Op zekere dag kwam een jongeling bij hem, *Raden Troenadjaja* geheten. Deze was een voornaam prins uit Madoera; zowel zijn vader als zijn grootvader hadden over dat eiland het bewind gevoerd, ofschoon hun geslacht slechts uit het Westelijk deel daarvan afkomstig was. De grootvader was heldhaftig gesneuveld tegen Pangeran Alit, toen deze zijn dolle aanval op de aloen-aloen van Plered deed; de vader was het slachtoffer geworden van des Soenans bloeddorst. Nu regeerde niet Troenadjaja, z.i. de wettige erfgenaam over Madoera, maar zijn oom, die thans bekend staat onder de naam van Tjakraningrat II. Deze prins was een slecht vorst. Zijn onderdanen haatten hem om het zeerst, aangezien hij zo min hun bezittingen als hun vrouwen met rust liet. Hij verbleef dan ook meer in Mataram dan op Madoera. Wij kunnen ons voorstellen, dat hij Troenadjaja, de afstammeling in rechte lijn van Tjakraningrat I, niet bepaald met vriendelijke ogen aanzag. Zo had deze lang over Java moeten rondzwerven en kwam eindelijk terecht bij Panembahan Rama, die zich over hem ontfermde en hem zijn dochter tot vrouw schonk. Beiden waren ontevreden over de huidige Soenan, zowel de grijsaard als de jongeling. Daar vernam hij, dat ook de kroonprins met zijn vader in onmin leefde. Toen hem diens boodschap bereikte, moet zijn hart van vreugde zijn opgesprongen. Had er op 4 Aug. 1672 geen vreselijke uitbarsting van de Merapi plaats gehad, die aan duizenden het leven had gekost? Was Java al niet maanden en maanden geteisterd door een zware hongersnood, het gevolg van een ontstellende droogte? Werd de bevolking niet opgeschrikt door een onheilspellende staartster aan de nachtelijke hemel? Al deze zaken waren volgens de toenmalige Javaanse opvatting duidelijke aanwijzingen, dat de Hemel zijn gunst van het rijk Mataram had afgetrokken.

Hij stelde daarom de kroonprins voor niet hem, de afgeleefde grijsaard, maar de jonge, krachtige Troenadjaja voor zijn doel, de omverwerping van Amangkoerat's regering te gebruiken.

Troenadjaja, aan het hof van de kroonprins ontboden, verklaarde zich gaarne bereid in het Oosten van Java de opstand te beginnen. Was deze eenmaal goed aan de gang, dan zouden Raden Kadjoran en de kroonprins meedoen. Wellicht werd de Madoerees een schitterende beloning in het vooruitzicht gesteld, b.v. de heerschappij over Oost-Java.

Aldus ging Troenadjaja als afgevaardigde der beide samenzweerders naar het erfdeel zijner vaderen, waarvan hij zich, gezien de slechte naam, die zijn oom Tjakraningrat II daar verworven had, zonder veel moeite meester maakte. Ook het Oostelijk deel van het eiland was spoedig in zijn handen, want hij verbond zich daar met een

afstammeling van het oude, door Soeltan Agoeng overwonnen geslacht, *Matjan Woeloeng*. Deze werd daar eveneens met geestdrift ontvangen en is Troenadjaja tot het einde toe trouw gebleven, heeft zich na diens dood echter met de Soenan en de Compagnie verstaan, zodat zijn geslacht er nu nog aan het bewind is.

Zo heerste Troenadjaja dus over het ganse eiland, zonder dat de Nederlanders daar eigenlijk erg in hadden. Hun bemoeienis met Madoera was tot dusver gering geweest.

Maar nu verder! Als bereidwillige helpers kwamen de zwervende Makassaren opdagen. Enigen dezer reeds genoemde zeekoningen hadden na Speelman's overwinningen eerst Bantam aangedaan en waren daar een tijdje gebleven. De Soeltan aldaar was nu zo dom geweest om twist met hen te zoeken, door hun vrouwen niet met rust te laten, en toen waren de zwervers maar weer in zee gestoken. Met hen stelde Troenadjaja zich in verbinding. Hij had nu al Madoera en kon zich daar ook wel handhaven, maar een aanval op het Javaanse vasteland was nog een te groot waagstuk. Als hij dat eens door de Makassaren liet doen!

Het gelukte. De Makassaren, geweldige vechtersbazen als zij waren, nestelden zich in een woeste streek van de Oosthoek, Demoeng (bij de Goenoeng Ringgit), die toen aan niemand behoorde, aangezien het lag in het niemandsland tussen het Mataramse rijk en het altijd weerspannige Balambangan. Van daaruit ondernamen zij stoutmoedige plundertochten langs de Javawal van straat Madoera. Vele steden gingen in vlammen op, zelfs de grote en machtige koopstad Soerabaja.

Men begon zich nu op twee plaatsen ongerust te maken. Vooreerst te Batavia. Toen de heren der Compagnie hun uit de vroegere oorlog wel bekende tegenstanders zo zagen huishouden, schrokken zij op. Waar bleef de hoognodige veiligheid ter zee, wanneer deze piraten zo te keer konden gaan, ongeveer voor de deur der Compagnie? Men zond daarom een sterke vloot onder een zekere Jan Fransen Holsteyn, ten einde de zeeschuimers naar hun vaderland terug te brengen, zo nodig met geweld. Doch ook de Soenan was ontstemd. Beter dan de heren der Compagnie zal hij ingezien hebben, dat het niet enkel wat Makassaren waren, die het rijk aanrandden, doch dat achter die zeerovers een gevaarlijker vijand school: Raden Troenadjaja. Hij begreep heel goed, dat wanneer dit Makassaarse gevaar niet tijdig bezworen werd, ook de Madoerees zich op het oorlogspad zou begeven en wel in de onbetrouwbare Oosthoek, zodat dan het leed niet zou te overzien zijn. Wie weet, hoeveel bondgenoten en helpers die Troenadjaja nog in Mataram zelve had! De opstand diende dus snel en krachtig te worden onderdrukt.

Evenwel, juist in kracht en snelheid schoten de Matarammers dier dagen bijzonder tekort. Enige malen trokken grote legers en vloten naar Java's Oosthoek, maar al deze tochten mislukten jammerlijk. Het droevigste was wel, toen de Javaanse troepen landden, maar teruggeslagen werden. Twee hunner aanvoerders bleven manmoedig achter en verschansten zich bij hun omgeslagen prauw. Daar konden zij zich nog enkele uren handhaven, doch geen hunner landgenoten snelde hen te hulp. Ten slotte werden zij door de Makassaren afgemaakt. De Nederlanders konden slechts hun onthoofde lijken redden. Een andere maal werd de ganse Javaanse vloot, die zich in

een riviermonding had teruggetrokken, door de Makassaren overvallen en vernield. Het was allertreurigst! Had er ten minste nog enige samenwerking tussen de Javanen en hun Nederlandse bondgenoten bestaan, maar die ontbrak ten enenmale. Beide partijen werden door onderling wantrouwen verteerd; ieder werkte op eigen gelegenheid. De enkele maal dat de Nederlanders een succes boekten, behaalden zij dit alleen. Listig verzochten zij de Makassaren om enig drinkwater uit een rivier te mogen scheppen. Niets kwaads vermoedende, stonden dezen dit toe. De Nederlanders kwamen nu met een grote troepenmacht aan wal, maar op het strand bezetten zij een bolwerk, dat de Makassaren ontruimd hadden. Toen ze hen daaruit wilden verjagen, was het te laat. Ze leden een flinke nederlaag, vele hunner prauwen werden een prooi der vlammen, (1500 blufte Poleman!), maar naderhand hebben zij de Nederlanders vaak hun woordbreuk voor de voeten geworpen, en terecht.

De Nederlanders meenden hiermede al meer dan genoeg voor de Javanen gedaan te hebben. Dezen waren maar naar huis gegaan en de Hollanders besloten dat voorbeeld te volgen. Tevergeefs waarschuwden hen sommige Javanen, die inzicht bezaten, voor hetgeen er na het vertrek van de Nederlandse vloot stond te gebeuren. Het baatte niet. In Batavia was men er van overtuigd, dat de Javanen de rest van het werk alleen konden en moesten opknappen. Die paar opgejaagde Makassaren loonden de moeite van een langer verblijf niet meer! Zij hielden er geen rekening mede, dat er nog een Raden Troenadjaja bestond, wiens naam zij eigenlijk nauwelijks kenden.

Zodra hadden de Nederlanders niet hun hielen gelicht, of een leger van Madoerezen en Makassaren stak het Westervaarwater over en zette op Java voet aan wal. Nu getroostte Mataram zich een laatste, grote krachtsinspanning. Een aanzienlijke macht werd bijeengebracht, des Soenans eigen zonen zouden die aanvoeren, zelfs de onbetrouwbare kroonprins, wiens naam de opstandelingen bij hun opmars misbruikten. Bij *Gogodog* (13 Oct. 1676) kwam het tot een hevig treffen. Zouden de weinige indringers niet dadelijk door de ontzaglijke Javaanse overmacht worden weggevaagd? Het onverwachte gebeurde: het geweldige heir der Matarammers leed een smadelijke nederlaag. Vele groten sneuvelden, o.a. de oom des Soenans, de grijze Pg. Poerbaja. Had deze zo lang moeten leven, zoveel vorsten moeten meemaken om ten slotte een droevige dood te vinden door medewerking van zijn achterneef? Immers, algemeen werd aangenomen, dat tot de nederlaag de kroonprins had bijgedragen. Deze, indachtig aan zijn verbond met Troenadjaja, had zijn kameraden in de steek gelaten en de overwinning der opstandelingen in de hand gewerkt, door niet of in schijn te vechten. Dezen hadden echter wèl ernstig gestreden, wat voor de verraderlijke prins een bittere ontgoocheling moet geweest zijn. De bedrieger was bedrogen! Sedert heeft hij niets meer van Troenadjaja willen weten en deze een bittere wrok toegedragen. In de Kraton veroorzaakte de Jobstijding van het verraad en de nederlaag de diepste verslagenheid. Het leger verstrooid, de Soenan doodziek, zijn zonen onenig en onbetrouwbaar, de bevolking ten prooi aan de nog altijd heersende hongersnood.

Als een bandjir stroomden de Madoerezen de kust langs. Alle strandgewesten

maakten met hen gemene zaak. Eén punt bleef slechts behouden, Japara, waar de Nederlandse loge stond. Toen de Madoerezen de aloen-aloen opdrongen, vonden zij daar, behalve de flauwmoedige Javaanse verdedigers, ook de kleine Nederlandse bezetting der loge. Ongezind om met de Hollanders te vechten, riepen zij dezen toe, dat zij met de Compagnie geen strijd wilden. Toch weken de Nederlanders niet en de Madoerezen moesten aftrekken, zodat Japara ten minste van hen vrij bleef.

De kroonprins ondertussen, zeer gedemoedigd, verzoende zich weer met zijn vader, zij het wellicht ten koste van zijn aanspraken op de erfopvolging, die mogelijkerwijze zijn broeder Pangeran Poeger toeviel.

Ook in Batavia keek men verbaasd op. De doodgewaande Makassaren bleken herleefd te zijn en hadden een nog geduchter bondgenoot meegebracht: Raden Troenadjaja. Deze heer was na de overwinning zijner troepen naar de Java-wal overgestoken, waar hij het oude paleis der Soerabajase koningen betrok. Grote voornemens koesterde hij. Nu immers zou het volgende deel van het lang te voren beraamde plan ten uitvoer worden gebracht: de aanval van zijn bondgenoot Raden Kadjoran op Mataram.

Inderdaad heeft deze er een begin mede gemaakt. De oude Kadjoran *Ambalik* (de overloper, zoals hij daarom soms genoemd wordt) is van Mataram afgevallen, doch leed een zware nederlaag. Zijn woonplaats werd in de as gelegd, zijn schatten geplunderd, hij zelf mocht blijde zijn het vege lijf bij zijn schoonzoon Troenadjaja te redden. Kwam dit door de onverwachte verzoening van de Kroonprins met zijn vader, de grijze Soenan?

Dit was de eerste grote tegenvaller voor de opstandelingen. Voorlopig was Mataram gered.

Maar Troenadjaja troonde nog in Soerabaja en had van daaruit een hooghartige brief aan de Hoge Regering in Batavia geschreven, waarin hij om kanonnen en ammunitie verzocht. Lang en breed werd in de raadkamer van het kasteel Batavia over het geval Troenadjaja van gedachten gewisseld. Wat zou men met deze avonturier beginnen? Toen bood zich vrijwillig een lid van de Raad van Indië aan, om de verwarde zaken van Java op orde te brengen, n.l. de held, de overwinnaar van Makassar, *Cornelis Speelman*.

Omstreeks Kerstmis 1676 verliet deze aan het hoofd van een flink eskader Batavia's rede. Vanuit Japara stuurde hij twee gezanten, één naar de Soenan, een ander naar Troenadjaja. Naar hun bevindingen zou hij handelen. De eerste gezant trof in Mataram een hopeloze verwarring aan: tweedracht tussen de prinsen, de Soenan zelve doodziek. Deze liet zijn twistende zonen een voor de Compagnie gunstige overeenkomst tekenen, die het vredesverdrag van 1646 aanvulde en uitbreidde.

De andere gezant had minder succes. Dagen lang moest hij in Soerabaja wachten, alvorens Troenadjaja hem met een behoorlijk antwoord verwaardigde. Deze blufte op zijn aanzienlijke macht, zijn grootse plannen, somde zijn voorvaderen op, die tot Madjapahit reikten, maar weigerde naar Japara over te komen, ten einde met Speelman te praten over een verzoening met zijn heer, de Soesoehoenan. Hij dacht niet meer over onderwerping: Mataram zou vernietigd worden. Met de Makassaren

had hij wel ongenoegen, doch dit had weinig om het lijf. Daarbij liet hij zich de brandewijn goed smaken!

De keus tussen de gedwee geworden Soenan en zijn weerbarstige onderdaan viel Speelman niet zwaar. Hij besloot Troenadjaja de oorlog te verklaren. De daad bij het woord voegende, zeilde de Admiraal (Amral noemen de Javanen hem in hun babads) naar Soerabaja op en nadat alle verzoeningspogingen nogmaals vergeefs waren gebleken, tastte hij de versterkingen van de Madoerees aan.

Op de aloen-aloen (nu Stadstuin) had Troenadjaja een flinke benteng gebouwd; bij de tegenwoordige Rode Brug lag nog een reeks van verschansingen, alle goed met geschut voorzien. Na een dag van hevig vechten vielen Troenadjaja's bolwerken reeds in Nederlandse handen (13 April 1677). Meer dan honderd stukken geschut werden bemachtigd. Het was net op tijd, want op het terrein voor Soerabaja was slechts brak water verkrijgbaar en de soldaten leden ontzettend.

Troenadjaja had de wijk naar Kediri genomen, waar hij zich even voornaam inrichtte als in Soerabaja. Hij bewoonde er een prachtig hof met vele poorten en vijf pleinen als een Kraton. Daar vóór op de aloen-aloen liet hij tijgergevechten en toernooien houden. Zo heerste hij rijk en prachtig, als een echt Oosters potentaat, doch zijn heerlijkheid duurde niet lang.

Speelman was wel zo wijs met zijn kleine macht de Madoerees niet naar het binnenland te volgen. Zou er geen middel bestaan, om de voortvluchtige naar de kust te lokken? Als hij eens Troenadjaja's vaderland, Madoera, zelve aantastte! Hadden de Madoerezen niet reeds een Nederlandse sloep overvallen en de bemanning uitgemoord, aldus ruimschoots reden tot een tuchtiging gevende?

Daarom deed Speelman een aanval op Madoera en verbrandde er Troenadjaja's hofstad Arisbaja. Doch juist, terwijl deze zaken Speelman bezig hielden, bereikte hem een droeve tijding: de Madoerezen en hun bondgenoten hadden de Mataramse Kraton veroverd, de oude Soenan was op de vlucht (2 Juli 1677).

Inderdaad was het de vijanden gelukt de hofstad te bezetten. De Mataramse prinsen hadden zo hevig met elkaar getwist, dat er van een behoorlijke verdediging van de Kraton niets gekomen was. Overal school verraad. Raden Kadjoran, ofschoon als balling bij Troenadjaja vertoevende, bleek nog veel aanhang in Mataram te bezitten, welke de aanvallers welgezind was. De ene na de andere grote liet de oude Soenan in de steek, zelfs Troenadjaja's oom en tegenstander Tjakraningrat II. Ook de prinsen verlieten de vorst. Om troost en steun te vinden, bezocht deze toen het graf zijns vaders op Imagiri, maar de tocht was tevergeefs. Baat vond hij er niet. Toen besloot hij hulp te gaan vragen bij de enigste bondgenoten, die hem nog trouw waren gebleven, de Nederlanders. Daartoe trok hij Westwaarts. De gewijde *poesaka's* of erfstukken nam hij zoveel mogelijk mee. Na het oversteken van de kali Opak werd de grijsaard ziek. Hij kon niet meer op een olifant zitten en moest dit kostbare dier, zinnebeeld van vorstelijke macht, in de steek laten. In een tandoe of draagstoel torste men hem verder. Onderweg sloot zich een zijner zonen bij hem aan, de minst betrouwbare, de kroonprins, Pangeran Adipati Anom. 's Vorsten ziekte verergerde. Alvorens de ogen voor goed te sluiten, overhandigde hij aan zijn oudste zoon de

meegevoerde poesaka's en benoemde hem tot opvolger: Soenan Amangkoerat. Daarop stierf hij. Nog één dag droeg zijn gevolg het stoffelijk overschot mede, tot men het begroef op „het geurige veld", *Tegalwangi*, enige kilometers ten Zuiden van Tegal, naast het graf van zijn leermeester. Nu nog bezoeken velen de rustplaats van deze onrustige vorst, die daarnaar bekend staat als Amangkoerat *Tegalwangi*.

Toen door zijn weinige getrouwen
Werd aan zijn uitgesproken wens voldaan.
Thans brengen er bedroefde vrouwen
Haar wierook en haar wilde bloemen aan.
Kinderen spelen er, bejaarde wijzen
Zoeken de boom, die van de heuvel helt
En schaduw schenkt. En vrome pelgrims reizen
Eerbiedig naar het zoet geurende veld.

Jan Prins.

TROENADJAJA'S VAL

(1677—1680)

Amancourat moet getuygen
Hoe gij hem, na 's vaders doot,
Die voor een rebel moet buygen,
Hebt gehulpen uyt de noot.
Croon en scepter gingen dwalen
Van den een in d'ander hant,
Tot ghy, puyck der admiralen,
Sigh vertoonde op dat lant.

Verjaarsdicht bij Speelman's 52e geboortedag.

De val van Mataram betekende voor Troenadjaja het hoogtepunt van zijn macht. Uit de kraton roofde hij, behalve een prinses, dochter van Tegalwangi, die zijn vrouw moest worden, de schat des Soenans, welke in de tienduizenden rijksdaalders liep; van de rijkssieraden slechts het wonderbaarlijke kanon *Njai Satomi*, dat wegens zijn gewicht door de vluchtende vorst niet was meegenomen, en ten slotte een *gouden kroon*, die uit *Madjapahit* zou wezen. Deze was van gouddraad vervaardigd, versierd met paarlen en diamanten. Twee dooreengestrengelde naga's (slangen) waren er op afgebeeld met naar voren gerichte koppen. Een heerlijk kunstwerk.
Troenadjaja, in het bezit van dit alles, kon zich binnen zijn nieuwe Kraton dus een groot vorst wanen. Maar ondertussen werden de plannen reeds gesmeed, die aan zijn heerlijkheid een spoedig einde zouden maken.
Toen Speelman het slechte nieuws uit Midden-Java vernam, liet hij dadelijk zowel Soerabaja als Madoera in de steek en toog westwaarts, naar Japara. De jonge Amangkoerat II ontbood hij daar zo spoedig mogelijk. Het had enige voeten in de aarde gehad, alvorens het zover was. Z.H. was vol argwaan tegen de Nederlanders en er waren in Tegal gedienstige geesten genoeg, om dat wantrouwen aan te wakkeren, met name de gouverneur van Tegal.
Ten slotte was hij dan in Japara verschenen, doch had er zijn donkergele koninginnen — aldus de Hollandse beschrijving — enkel des nachts durven ontschepen, daar hij de Nederlanders van boze plannen verdacht. De overgang was ook groot. Eertijds kwamen de gezanten uit Batavia aan zijns vaders hof hun opwachting maken en zaten nederig op de grond, als kleermakers. Nu waren zij, evenals trouwens hijzelf, op stoelen gezeten, namen hun hoed af, drukten handen enz. Deze verandering in het ceremonieel moet de Javanen zeer ter harte zijn gegaan en heeft dan ook zijn indrukken in de babad achtergelaten.
Nog pijnlijker was, dat „Bapa Speelman" de Soenan meer dan eens terecht wees en zelfs berispte, wanneer hij met grillige wensen bij hem aanklopte. Soms kon hij het uitstekend in zijn nieuwe positie vinden en toonde zich blij als een kind. Daar hij nu toch de zoon van Speelman was geworden, meende hij zich op zijn Hollands te moeten kleden, en spoedig zag men de vorst in een Europees pak rondwandelen; jas, broek, kousen, schoenen, die op zijn omgeving een wonderlijke indruk moesten maken. Ongetwijfeld dateert vanaf deze tijd die verhouding tussen Soesoehoenan en Gouverneur-Generaal, die in de uitdrukking kleinzoon-grootvader haar vorm zou vinden.

Gelukkig voor de Soenan, dat Speelman aan zijn terugkeer naar Mataram dacht. De Hoge Heren in Batavia aarzelden lang, eer zij hun kostbare soldaten in Java's binnenlanden waagden. Speelman overwon al hun tegenkanting, vooral toen hij na Maetsuycker's dood en Van Goen's optreden als Gouverneur-Generaal, zelve naar Batavia overkwam als Directeur-Generaal van de handel, op één na de hoogste functie bij de Compagnie buiten Europa. Hij spotte zelfs met de bezwaren der deftige heren. Vóór Speelman echter de Soenan weer op zijn troon ging plaatsen, liet hij deze eerst nog enige contracten tekenen, die vooral de stoffelijke belangen der Compagnie ten goede kwamen.

Vooreerst zag de Compagnie gaarne haar oorlogskosten vergoed, die zij op 20.000 rijksdaalders per maand schatte. De Soenan beloofde grif deze te betalen, doch in de loop van een vijftal jaren waren zij tot een enorme schuld opgelopen, die slechts in termijnen zou zijn af te lossen. Als onderpand verkreeg de Compagnie daarom de stad Semarang en haar inkomsten in bezit. Dat leek meteen ook een zeer geschikt handelsmiddelpunt, waarheen de Compagnie op den duur haar factorij uit Japara heeft verhuisd. Het bleek een goede keuze te zijn, want de handel bloeit er nu nog, terwijl Japara een dode stad is, met als herinnering aan vroegere grootheid de wal van een Compagniesfort op de Japaarse berg.

Men rekent dan ook, dat sedert dit verdrag (1677) Semarang steeds onder de Compagnie gestaan heeft, waartegen de Semarangers, die niet zo bijzonder op het Mataramse gezag gesteld waren, aanvankelijk geen bezwaren hadden.

Een ander privilege, dat de Compagnie verwierf, was het recht om alleen kleden en opium op Java in te voeren. Deze artikelen, afkomstig uit Voor-Indië, waren op Java zeer in trek. Vele naties handelden er daarom in; voortaan zou enkel de Compagnie het mogen doen. De buitenlanders waren over dit voorrecht natuurlijk allesbehalve te spreken, doch de Compagnie of eigenlijk Speelman, trok zich daar niet veel van aan. Hij werkte kalm door aan de uitrusting van een groot leger, dat 's Compagnies gunsteling op de troon van Mataram moest helpen.

In Augustus 1678 was ten slotte aan Java's Noordkust een aanzienlijke krijgsmacht verzameld die uit alle mogelijke volkeren bestond: Nederlanders, Mardijkers, Bataviase Maleiers, Makassaren, Ambonnezen enz. zo mede de Soenan en zijn hulptroepen. De laatsten hadden ook de zorg voor het vervoeren der bagage door duizenden koelies en het transport van het met ossen bespannen geschut. Ieder volk was op nationale wijze gekleed en bewapend, wat natuurlijk een zeer bont schouwspel opleverde. De Nederlandse leiders achtten het bedenkelijk, dat de Soenan zulk een groot gevolg met zich meesleepte, maar dat behoorde nu eenmaal bij de statie van een Oosters vorst. Het was de eerste maal, dat een Europees leger diep het tropisch binnenland in een deel van Azië binnendrong. Aanvoerder was het lid van de Raad van Indië *Anthonie Hurdt*. In drie gescheiden kolonnes marcheerden de troepen de nagenoeg onbekende bovenlanden binnen. De afspraak was, elkaar voor Troenadjaja's hofstad te ontmoeten. Op veel tegenstand stuitte men aanvankelijk niet. De vijanden weken na kleine schermutselingen. Slechts leden de troepen zwaar onder de ontberingen van het hete klimaat: dorst en ziekten. Vooral van de

Europeanen bezweek menigeen. Er waren zelfs overlopers, verlokt door de schoonste aanbiedingen van de vijand. Ten slotte werd de Brantas voor Kediri bereikt. Daar werd de toestand echter kritiek. Men zat er bijna geïsoleerd. De vijandelijke ruiters zwierven om het leger heen en deden zelfs aanvallen op de tros. Het mocht niet lang meer duren, want elk ogenblik kon de regentijd aanbreken en zou het leger in Java's binnenland verloren zijn. Er was geen dag te verliezen. Eerst moest men de Brantas over. Op de 17e November 1678 stortten de troepen zich onder dekking van vijf stukken geschut in de rivier, die gelukkig niet diep was. Ook de Soenan liet zich op zijn wijze niet onbetuigd.

Door steeds maar op de gewijde gong Ki Bitjak, een der poesaka's, te slaan, verhoogde hij op bijzondere wijze de moed der Javanen. Zo rukte het leger tot voor Kediri op.

Enige dagen later (25 November 1678) kon de aanval op de hofstad geschieden, na gebed van de legerpredikant, en ook dit was een zware strijd. Elke poort, elk plein moest veroverd worden, eer de vijand week. De ganse schat, (Boekit perak), die Troenadjaja uit Mataram meegevoerd had (190.000 realen), viel in handen der soldaten, die de kisten ruw openhakten en de goud- en zilverstukken met hoeden uitmaten. Troenadjaja was helaas gevlucht door een gat in de muur, hoewel een zijner vrouwen in haar draagstoel door een verdwaalde kogel nog gedood was.

Ook de z.g. gouden kroon van Madjapahit bemachtigden de Nederlanders en het was een plechtig ogenblik, toen, na de predicatie van ds Manteau, Hurdt haar, onder salvo's en saluutschoten, aan de Soenan op de aloen-aloen ter hand stelde. Dadelijk plaatste de vorst het kleinood op zijn hoofd, maar had het toch ontvangen uit handen van een vreemdeling! Het léék een echte kroning, maar of de Javanen er erg verrukt over waren, is de vraag.

Korte tijd daarna begonnen de regens door te breken, geen dag te vroeg. Een deel van het leger met de zieken zakte per prauw de nu gezwollen Brantas af. De rest, die onder tropische stortvloeden door de modder moest baggeren, bereikte Soerabaja eerst veel later, totaal uitgeput. In Batavia vierde men op tweede Kerstdag 1678 een vreugdefeest met een plechtige dankdienst in de kerk, het lossen van geschut en het afsteken van vuurwerk. Men had erg voor het leger gevreesd en was opgelucht.

In Kediri was Troenadjaja door zijn Makassaarse bondgenoten, met wie hij trouwens reeds lang twist had, in de steek gelaten. Deze lieden hadden zich in de Brantas-delta verstoken en zich daar zo sterk gemaakt, dat het bijna een vol jaar kostte (1679) om hen uit hun schuilhoeken (Kakapar) te verdrijven. Hierbij onderscheidden zich bijzonder de Inheemse hulptroepen: de Aroe van Palakka met zijn Boeginezen, en kapitein Jonker met zijn Ambonezen. Eerstgenoemde zwom met een plank de Porong-rivier over, terwijl de laatste de hele dag met zijn troepen verdekt in het gras had gelegen. De buit was gering. Slechts 103 Makassaarse „meiden" zond Radja Palakka ter verkoop naar Batavia.

Het grootste deel der Makassaren onderwierp zich en werd met Compagnies schepen naar hun vaderland teruggebracht. Alleen de onverzoenlijken vluchtten naar Raden Troenadjaja. Waar was deze intussen gebleven? De rebel had met enkele aanhangers

zich in de buurt van Batoe gevestigd en toen het gevaar dreigender werd, zich tot diep in het *Keloed-gebergte* teruggetrokken. Slechts weinigen waren hem nog trouw gebleven. Met dezen leed hij aan alles gebrek. Ten slotte bereikte hem langs bijna onbegaanbare wegen de troep van kapitein Jonker. Toen beval hij de zijnen hun pieken en krissen tezamen te binden en gaf zich over, Kerstdag 1679. Zelfs in de diepste ellende maakte hij nog indruk door zijn waardigheid. Zijn bewakers schonk hij nog zijn laatste vier rijksdaalders bij wijze van Nieuwjaarsfooi.

Ogenschijnlijk nam de Soenan zijn vroegere bondgenoot weer in genade aan, verhief hem zelfs tot Adipati Malaja en schonk hem de helft van Madoera. Doch onverwachts, tijdens een onderhoud, trok de vorst zijn kris en doorstak Troenadjaja, waarna de hovelingen zich evenmin onbetuigd lieten, zodat de ongelukkige spoedig gedood werd (2 Jan. 1680).

Als verontschuldiging voerde de Soenan aan, dat de Madoerees in het geheim een kris had laten kopen, doch in werkelijkheid zal hij zich door de aanwezigheid van zijn mede-samenzweerder ten hoogste gecompromitteerd gevoeld hebben, zodat deze hoe eerder, hoe liever uit de weg moest.

Aldus het einde van de grote opstandige.

DE ONDERGANG DER PRIESTERVORSTEN

(1680)

„Ick hebbe de coninck der dzyms (ofte vrye geesten) in den roock gesproocken, die my belooft heeft, datter op yder van myn zoons duysent geesten zullen passen, zoo dat geen vyandt deselve can deeren".
Laatste bezwering van Soenan Giri (volgens J. Couper).

Na Troenadjaja's dood verbleef de Soenan nog enige maanden op Soerabaja. Hij moest de zaken van Madoera regelen, dat tot op het laatst aan Troenadjaja trouw was gebleven. Diens oom, Tjakraningrat II dook weer op uit de ballingschap van Lodaja, waarheen zijn neef hem verwezen had, en kreeg vergiffenis, maar het gelukte niet, hem over geheel Madoera aan te stellen. Die van Soemenep (Oost-Madoera) hadden zulke onaangename herinneringen aan zijn persoon, dat zij weigerden hem als vorst te ontvangen. Daarom vond de Soenan goed, de man, die Troenadjaja daar als zijn stadhouder had aangesteld en een afstammeling was der oude Soemenepse vorsten, t.w. *Matjan Woeloeng*, alias *Joedanagara*, daar maar in gezag te laten. Voortaan was dus Madoera weer gesplitst, als vóór 1624, tot grote ergernis natuurlijk van Tjakraningrat II. Deze moest zich tot de Westelijke helft bepalen en van zijn woelziek geslacht zullen wij nog wel het een en ander horen.

Men denke niet, dat nu geheel Java in rust was. Integendeel. In Mataram zat nog des Soesoehoenans broeder, *Pangeran Poeger*, die zich ook Soenan betitelde, wellicht met enig recht. Doch verder waren er nog verschillende geestelijke leiders, die zich afstammelingen en opvolgers der vroegere wali's beschouwden. Wij zagen reeds, hoe des Soenans vader bij de aanvang zijner regering onder hen een degelijke opruiming had gehouden. Ook herinneren wij ons, dat een hunner, *Raden Kadjoran*, een belangrijke rol had gespeeld bij de opstand van Troenadjaja, wiens schoonvader hij zelfs geworden was. Maar kort voor Troenadjaja's nederlaag in Kediri had Kadjoran zijn schoonzoon verlaten en was weer naar Midden-Java getrokken. Daar had hem het noodlot achterhaald in de persoon van de Nederlandse kapitein *Jan Albert Sloot*. Deze had de dessa in het Zuidergebergte, waarin hij zich verscholen had, omsingeld en niettegenstaande de dapperste tegenstand, veroverd. Raden Kadjoran wilde nu te paard vluchten, met zijn zuster achterop, maar werd achterhaald. Eindelijk stond de ondernemende grijsaard voor de Nederlander, die hem zonder mededogen liet terecht stellen. Geen Javaan was bereid of had de moed daartoe de hand te lenen en slechts een Boeginees soldaat wilde het schrikkelijke vonnis: onthoofding, wel voltrekken (14 Sept. 1679). Zulk een ontzag koesterden de Javanen voor hem, die zij eerbiedig Panembahan Rama noemden. Nog is de herinnering aan deze invloedrijke man niet verdwenen. Sommigen beweren zelfs nú nog, dat hij de wezenlijke vader was van Pangeran Poeger, de latere Pakoeboewana I, doordat deze in zijn prille jeugd door die Kadjoran tegen een even oud kind van Tegalwangi was verwisseld. Daar Poeger later Soenan werd, zou Kadjoran op die wijze

toch nog na zijn dood getriomfeerd hebben. Natuurlijk is dit een verzinsel, door tegenstanders der Mataramse dynastie bedacht.

Ook andere geestelijke heersers, bijna priestervorsten, zijn in Midden-Java met hulp der Nederlanders ten onder gebracht, waarover wij ons niet hoeven te verbazen. De Javanen duchtten de geestelijke vermogens dier heren; de Nederlanders uiteraard niet. Daarom stuurde de Soenan zijn Nederlandse bondgenoten op karweitjes uit, waarvoor hij zelf en zijn onderdanen een beetje huiverig waren. Zo viel o.a. het machtige *priesterhuis van Tembajat*, waarover wij reeds vroeger spraken.

Doch de aanzienlijkste van alle priestervorsten was wel die van *Giri*. Slechts des Soenans grootvader Soeltan Agoeng, had deze tijdelijk kunnen doen buigen, (1635), maar de wrede Tegalwangi had hij getrotseerd. Misschien had hij zich zelfs bemoeid met de opstand van Troenadjaja en deze rebel in stilte geholpen. Hoe het ook zij, toen de Soesoehoenan in Soerabaja was en zich gesteund wist door machtige Nederlandse bondgenoten, die tegen elk soort van toverij bestand waren, waagde hij het tegen de machtige Panembahan van Giri van leer te trekken. Listig wist hij de Nederlanders in een twist met de 80-jarige grijsaard te betrekken, die er voor terugdeinsde zich in Soerabaja te komen vernederen. Aan Troenadjaja had hij kunnen zien, hoe weinig er op de woorden van de Soenan te bouwen viel. Laatstgenoemde deed het de Nederlanders voorkomen, of de Panembahan van Giri een doortrapte rebel was, een gevaar voor de zo zeer gewenste rust en orde, die bovendien, hem, de Soesoehoenan, dodelijk beledigd had. Werkelijk gelukte het de flegmatieke Nederlanders in beweging te krijgen. Zij liepen dus in de val, hun listig door de geslepen Soenan gesteld en haalden de kastanjes uit het vuur, die voor hem zelve te heet waren.

In Giri maakte de priestervorst zich met de zijnen gereed tot de laatste strijd, wapende zich en de zijnen met alle geestelijke en stoffelijke wapenen, waarover hij beschikte, reciteerde toverspreuken en nam djimats ter hand. Zijn fanatieke aanhangers achtten hem onkwetsbaar: 80 familieleden omringden hem als een hechte wal. Toen dan ook de Javanen en hun Nederlandse bondgenoten kwamen opdagen, om de priestervorst gevangen te nemen, stormden zij als razenden op hen los en brachten hun gelederen aan het wankelen. Verschillende Nederlanders, w.o. een kapitein (een der twee in de hele oorlog) sneuvelden. De bondgenoten herstelden zich echter en toen de priestervorst door een schot in het been zwaar gewond was, verdween het geloof aan zijn onkwetsbaarheid en sloegen zijn aanhangers op de vlucht. De grijsaard werd gevangen genomen en op last des Soenans met 24 zijner familieleden jammerlijk ter dood gebracht. De beroemde kris *Kalammoenjeng* nam de vorst snel in beslag. Zo eindigde de glorie van Giri. De Nederlanders getuigden echter, dat dit het bloedigste gevecht uit de ganse oorlog was geweest (25 April 1680). Na die tijd werden de prachtige graven, die nog steeds een bezoek overwaard zijn, slechts door enige djoeroekoentji's of deurwachters bewaakt.

Door het verdwijnen van de macht der priestervorsten, steeg die der Soenans. Natuurlijk waren er nog wel geestelijken op de heilige plaatsen als Giri, Tembajat enz., maar veel staatkundige invloed bezaten zij niet meer. Zo doende werd het

aanzien van de Soenan bij zijn volk groter dan ooit een zijner voorvaderen bezeten had. Jammer slechts, dat hij dat gezag niet uit eigen kracht verworven had, maar met hulp van vreemdelingen.

Na Giri's val bleef nog als laatste grote tegenstander des Soenan's broeder, *Pangeran Poeger* over, daar deze zich nog steeds als Soesoehoenan bleef beschouwen. Daarom ondernam de vorst ten slotte de lange reis naar de kraton Plered. Toen hij deze bereikte en na enige lichte gevechten vermeesterd had, was Poeger er al uit geweken. De uitgestrekte kraton bleek geheel verlaten, gras groeide op de pleinen, de vijvers zaten vol planten, alle schatten waren weggevoerd. Men trof slechts 48 roestige kanonnen, enige grote gongen en 400 oude vrouwen aan, wellicht de vroegere kratonbewaaksters. In vier jaren had de Soenan het ouderlijk huis niet betreden. Alvorens binnen te gaan, hief de vorst met allen, die hem volgden, de handen op en dankte Allah voor de overwinning, terwijl de penghoeloe een Arabisch gebed uitsprak. De volgende dag leidde de Soenan zijn Nederlandse bondgenoten door de eertijds levendige, thans verlaten lustverblijven.

Lang bleef hij niet meer in de oude Kraton wonen, die door vreemde indringers bezoedeld was. Hij beval een nieuwe te bouwen, bij *Wanakerta*. Alzo ontstond de Kraton van Kartasoera, niet ver van het aloude Padjang.

De hoop was nu, dat Pangeran Poeger zich spoedig zou onderwerpen, doch deze verwachting verdween spoedig in rook. Zo snel deed Poeger niet van zijn Soenanstitel afstand. De Javanen strooiden zelfs het praatje rond, dat de Soenan Amangkoerat niet de zoon van Tegalwangi was, maar Speelman tot vader had. De ware Soenan Amangkoerat zou op een bedevaart naar Mekka wezen en degene, die zich voor hem uitgaf, slechts een als Javaan verklede Hollander zijn. Natuurlijk was dit verhaal onzin, bedacht door vijanden van de Soenan Amangkoerat. Het baatte deze kwaadsprekers niets. Evenmin was Poeger er door geholpen, toen hij zich aansloot bij de Makassaarse avonturier *Namroed*, die zich binnen een bijna onneembare vesting in het Banjoemase had verschanst. De voorwaarden voor dit bondgenootschap waren voor Poeger vernederend geweest: Namroed trouwde zijn schoonzuster. Ten slotte kwam Pangeran Poeger zich op 17 Nov. 1681 bij de Nederlandse kommandeur *Jacob Couper* plechtig onderwerpen. Hij deed afstand van zijn Soenans titel en werd weer gewoon Pangeran Poeger genoemd. De verzoening met zijn broeder, de Soesoehoenan, werd bezegeld door een huwelijk van Poeger's dochter met de kroonprins, de Pangeran Adipati Anom. Doch zelfs als schoonvader van de troonopvolger bleef Poeger's positie allesbehalve aangenaam. Hij werd steeds gewantrouwd en daarom voortdurend door de kraton in het oog gehouden. Bovendien verliep het huwelijk van zijn dochter met de kroonprins zeer ongelukkig. Het is ook hard Soenan geweest te zijn en dan weer onder een ander te moeten dienen.

Zag men af van de wijze, waarop de Soenan zijn rijk heroverd had, n.l. met Europese bijstand, dan was de einduitslag voor hem niet onbevredigend. Wat hij aan ontzag in het buitenland had verloren, won hij in meer dan ruime mate binnenslands. Geen

priestervorsten stonden hem meer in de weg, zijn weerbarstige broeder was nu een gedwee hoveling geworden; de voor Java's rust zo gevaarlijke vreemdelingen waren verwijderd. Mochten er in het Zuidergebergte nog zelfstandige dorpsgemeenschappen hebben bestaan, die het vorstelijk gezag trotseerden, ook deze behoorden weldra tot het verleden. Alles was thans de Soesoehoenan en zijn huis onderdanig en de door de Edele Compagnie zo gewenste ruste keerde na een lange afwezigheid op Java terug. Thans kon de wederopbouw beginnen.

BANTAM VERLIEST ZIJN HANDELSMARKT

(1682)

De koud'Europeaan, schoon hy zyn Land verlaat
Bewaard syn koelheid nog in dit verzengd Climaat
Haar ziel door heete drift, als d'onze niet omvangen
Verliesd nooit uit het oog hun wezendlijk belangen,
Haar grootheid is gegrond op Indiens tweedracht
En ons hartstogten zyn de oorsprong van haar macht.
Agon, Sultan van Bantam, door O. Z. v. Haren (1769).

Tussen Bantam en Mataram was een zeer groot verschil. Terwijl de vorst van het laatste rijk vermaak schepte in steekspelen en tijgergevechten, zocht de Soeltan van Bantam meer zijn genoegen in boottochtjes naar de eilanden, waar hij zich met zijn gevolg en harem weken lang amuseerde met varen en vissen. Bantam was dan ook een echte zeestad. Men trof er vreemdelingen uit alle oorden van Azië aan, en zelfs uit Europa. Zowel Engelsen, Fransen, Denen als Nederlanders hadden er hun loges of handelshuizen. Opvallend was ook dat Bantam munt sloeg, Mataram nooit. Dit stelde zich tevreden met ingevoerde Spaanse realen.

Wat viel er dan te verhandelen? In de eerste plaats de peper, die Bantam zelve voortbracht of die het uit zijn wingewesten, Lampongs en Benkoelen betrok. Maar ook werden er grote massa's gesmokkelde specerijen uit de Molukken aangevoerd en verkocht. Dit vond men in Batavia, dat met alle ernst het specerijenmonopolie nastreefde, allesbehalve aangenaam, doch er was aanvankelijk niet veel aan te doen, want de Bantammers waren vrij onhandelbaar.

Bantam was n.l. veel feller Moslims dan Mataram. Steeds droegen de vorsten er Arabische namen en de geestelijkheid had veel invloed. Zij bleven hun Javaans dan ook met Arabische letters (pegon) schrijven.

Hun fanatisme bleek ook uit hun houding tegenover Christenen. Wanneer deserteurs of slaven uit Batavia naar Bantam gevlucht waren, konden zij rekenen op een vriendelijke ontvangst, mits zij zich lieten besnijden. Immers, een geloofsgenoot mocht men nooit aan de kafirs (zo betitelde men o.a. de Nederlanders) uitleveren. Zo was tot ergernis der Nederlanders jaren lang een zekere Hendrik Lucasz. *Cardeel*, metselaar van beroep, in dienst van de Bantamse vorst, die de nieuwe Islamiet zelfs Pangeran Wiranagara betitelde. Bij voorbaat zij hier reeds medegedeeld, dat de „Pangeran" later berouw toonde en in genade werd aangenomen, waarna hij weer gewoon Cardeel heette.

In het midden van de 17e eeuw heerste over Bantam een vorst, die een titel uit Mekka had ontleend en daarom gewoonlijk *Soeltan Ageng* genoemd wordt (1650—82). Deze was een gezworen vijand der Nederlanders. Vooreerst bleek dit uit de talrijke oorlogen, die hij met de Compagnie gevoerd heeft. Er werd zelfs beweerd, dat hij trachtte te leven naar de streng Islamietische regel, volgens welke met de ongelovigen hoogstens een wapenstilstand van 10 jaar mocht gesloten worden. Hoe het zij, drie maal heeft hij met de Compagnie de wapens gekruist. Daarom liet de Hoge Regering ook de naaste omgeving van Batavia omringen met een reeks kleine bentengs of wachthuizen, waarvan sommige Bataviase straten nog de namen bewaren

b.v. Noordwijk en Rijswijk. Anders hadden de Bantamse benden tot voor de stad kunnen doordringen en de suikermolens der burgers en Chinezen in brand blijven steken, zoals zij te voren al gedaan hadden.
Ook ter zee konden de Bantammers aan de Nederlanders natuurlijk een hoop last bezorgen, omdat hun snelle prauwen de kleine vaartuigen der Compagnie en Nederlandse burgerij wel aan durfden en soms heel wat buit en gevangenen naar Bantam sleepten.
Daartegenover deinsden zij voor de grote schepen der Nederlanders terug.
Als Bantam weer eens begon op te spelen, zoals in 1656, werd de rede geblokkeerd en ging de hele handel te loor, wat de Soeltan natuurlijk het best in zijn beurs voelde. Geen handel, dus ook geen haventollen. Evenzo kwijnden de zaken der vreemdelingen bij een oorlog.
Wanneer het dan wederom vrede werd, (1659) look de handel op en de Soeltan was ondernemend genoeg om er een flink aandeel in te nemen. Hij bezat eigen schepen, naar Europees model gebouwd, die hij niet alleen door de gehele Archipel liet varen, maar zelfs, met ten dele Westerse bemanning, naar Voor-Indië en de Philippijnen zond. Deze tochten legden hem geen windeieren. Bantam en zijn vorstenhuis bloeiden. Door onze overgelopen metselaar liet hij voorts grote bouwwerken neerzetten, b.v. zijn lusthof *Tirtajasa*, waarnaar hij ook wel Soeltan Tirtajasa genoemd wordt. Terwijl hier weinig meer van over is, bestaat nog wel zijn koranschool naast de grote moskee. Trouwens, de Bantamse vorsten zo dicht bij Batavia residerende, namen wel meer dingen van de Westerlingen over. Zij zaten op stoelen aan tafels, lieten hun soldaten op z'n Europees exerceren, voorzagen Bantam's zeekant met Europese bolwerken, maar wijn of sterke drank kwam nimmer over hun lippen. Dat verbood de Moslimse leer, terwijl men aan het minder orthodoxe Mataramse hof een goed glas wijn, of zelfs een „sopie" niet versmaadde. Zo beleefde dus Bantam onder Soeltan Ageng een gouden tijd.
Aan Bantam's heerlijkheid kwam een einde door een twist in het vorstenhuis zelve. Het is in vele Indonesische rijken gewoonte, dat de Vorst zich tijdens zijn eigen regering een zoon tot mede-regent kiest, een *radja moeda* naast de *radja toewa*. Zo ook in Bantam. De Soeltan moeda was naar Mekka geweest en daarom staat hij meest bekend als *Soeltan Hadji*. Met deze jonge man kon de oude Soeltan het op den duur slecht vinden. Hij gaf de voorkeur aan diens jongere broeder *Pangeran Poerbaja*. Tussen Hadji en Ageng kwam dientengevolge een steeds groeiende vervreemding. Ieder had natuurlijk zijn aanhangers zodat er twee partijen ontstonden.
Merkwaardigerwijze zochten de aanhangers van Soeltan Hadji meer de steun der Nederlanders, terwijl de volgelingen van Soeltan Ageng juist de fanatiekste Moslims waren, die de hulp der kafirs versmaadden. In hun geloofsijver werden zij gestijfd door een heilig man, een Makassaar, *Sjech Joesoep* genaamd, die een grote invloed uitoefende.
De verwijdering tussen vader en zoon werd ten slotte zo groot, dat zij niet meer in één stad kon wonen. De vader verhuisde met de zijnen voor goed naar

de residentie Tirtajasa, die tegelijk een lusthof en een kasteel was. De zoon daarentegen liet zich door Cardeel naast zijn Bantamse hof een op Europese wijze ingerichte benteng bouwen, die de Diamant heette (navolging van de Kota Inten?). Een der bastions met een kruitkamer staat er nog. Aan de overzijde van de aloen-aloen lag een echt Hollandse ophaalbrug met kettingen (djembatan rantei), waarvan nu nog de hoofden over zijn. Natuurlijk was er niet voortdurend strijd tussen vader en zoon. Nu eens verdroegen de partijen elkaar en was het een poosje rustig, dan weer laaide het twistvuur met grote felheid op en werd men handtastelijk. Tijdens de grote opstand van Troenadjaja koos de partij van Soeltan Ageng natuurlijk de zijde der opstandelingen. Die Soenan, welke met de ongelovigen een verbond sloot en zich door hen op de troon liet helpen, wekte slechts hun verachting op. Het zou natuurlijk logisch geweest zijn, als ze openlijk de oorlog aan Batavia verklaard hadden, maar zover dorsten ze niet te gaan. Zij vergenoegden zich met het toebrengen van speldeprikken, d.w.z. rampokpartijen op Bataviaas gebied, het beroven van kleine Compagnies vaartuigen en het ondershands steunen van Troenadjaja met schepen vol ammunitie. Hierdoor berokkende men de Compagnie weinig kwaad, doch ergerde haar des te meer. Daar zij intussen de handen vol had, spreidde zij voorlopig een engelengeduld tegenover de Bantammers ten toon, maar door deze uiterlijke lijdzaamheid aangemoedigd, poogden dezen bij het ineenstorten van het Mataramse rijk het grootste deel van West-Java in te palmen. Bezuiden Batavia maakten de Bantammers zich zonder slag of stoot van de Preanger meester, van waaruit zij begerige blikken op Tjirebon wierpen. Sedert vele jaren woonden twee prinsen van dat rijk, zonen van Girilaja niet meer in hun voorvaderlijke Kraton, maar waren door de Soenan, hun opperheer, naar Mataram ontboden. Met de val van dat rijk had Troenadjaja hen naar Kediri gevoerd, doch bij een inval der Makassaren waren zij ontsnapt en met Bantamse vaartuigen naar Bantam gevaren. Als hun eigen vazallen hadden toen de Bantammers die prinsen in Tjirebon hersteld, en zelfs met soeltanstitels versierd. Maar de Compagnie voelde niets voor een Bantams wingewest ten Oosten van Batavia. Zij achtte zich van twee zijden belaagd en zo lang dat gevaar dreigde, liet zij Batavia door Ambonese en Makassaarse hulptroepen (w.o. de befaamde kapitein Jonker) beschermen. Veel vrees behoefde zij daarom niet te koesteren. De Bantammers waren bovendien pas van plan tegen de Compagnie openlijk het zwaard te trekken bij . . . de eerste grote overwinning van Troenadjaja. Daar deze voorlopig uitbleef, hielden de Bantammers zich kalm. Troenadjaja's nederlaag bij Kediri, die de Hoge Regering zich haastte aan haar Westelijke buurlieden te melden, werkte op hun strijdlust ontnuchterend als een koud bad en de gelukwensen, die zij aan Compagnies resident brachten, waren verre van gemeend. Na 1678 was Bantam daarom niet meer te duchten, maar de Compagnie vergat niet, hoe zij met eindeloos geduld de vele plagerijen der Bantammers had moeten verdragen en besloot haar kans rustig af te wachten.

Nu traden de Nederlandse matrozen, die de Bantamse zeerovers moesten bevechten, dikwijls te ruw op. Niet steeds was het gemakkelijk piraten van vreedzame handelaars te onderscheiden, want beiden waren gewapend, de eersten om aan te vallen,

de anderen ter verdediging. De onschuldigen moesten soms voor de boosdoeners lijden.

In 1680 hadden de Hollandse matrozen enige Bantamse handelaars behandeld, of zij echte zeerovers waren. Grote verontwaardiging in Bantam! De oorlogspartij van Soeltan Ageng kreeg de overhand en verklaarde de oorlog, maar eer het zover kwam, waren de rollen al omgekeerd. Soeltan Hadji had de teugels van het bewind stevig gegrepen, zijn vader afgezet en zelfs naar Tirtajasa verbannen (1 Mei 1680). De oorlog tegen de Compagnie was dus in de kiem gesmoord.

Compagnies vriend, Soeltan Hadji, was de baas in Bantam geworden.

Echter bleek diens heerschappij niet op stevige grondslagen te rusten. Zijn genegenheid voor Batavia werd hem door de vrome Moslims bitter verweten; hoe meer hij daarbij steun zocht, des te kleiner werd de aanhang onder zijn landgenoten. Maar, zal men opmerken, hij bezat toch de hulp der machtige Compagnie! Deze had hij slechts zeer betrekkelijk, daar de Compagnie enkel bereid was hem haar volledige bijstand te verlenen, indien hij aan enige voorwaarden wilde voldoen. Zij luidden: uitlevering van *alle* weggelopen slaven en deserteurs, ook als zij de Islam omhelsd hadden, bestraffing van zeerovers en plunderaars en schadevergoeding voor de benadeelden (dit was al bij een vroegere vrede bedongen), afzien van de Tjirebonse politiek, geen bemoeienis meer met het Mataramse rijk, niet meer onbeperkte toelating van allerlei vreemd gespuis in Bantam. Dit betekende dus een afzien van de tot dusverre gevolgde buitenlandse politiek van Bantam, die in het bijzonder door de partij van Tirtajasa nagestreefd werd.

Wanneer zou Soeltan Hadji deze voorwaarden tekenen? Spoediger dan men verwachtte. Immers, de partij zijns vaders was wel geslagen, doch nog allesbehalve overwonnen. Soeltan Ageng zat nog steeds op de loer in Tirtajasa, dat hij geducht versterkte. Gestaag groeide het getal zijner aanhangers, Hadji's partij slonk evenredig. Te onzaliger ure verklaarde hij toen zijn vader de oorlog en werd ogenblikkelijk verslagen. In deze grote nood riep hij de Compagnie te hulp, die hem niet wilde helpen, dan op de bekende voorwaarden. Toen hij ten slotte getekend had, verscheen er een Nederlandse vloot op Bantam's rede (8 Maart 1682).

De aanvoerder *Is. de Saint Martin*, een beschaafd, doch ietwat traag man, treuzelde en zo verliep veel tijd nutteloos met voorbereidingen tot een landing, die toch niet plaats vond. Daarom stuurden de Hoge Heren *kapitein Tack*, die wij reeds in Kediri ontmoetten, als helper, welke doortastte. Reeds de derde dag had de landing plaats, net op tijd, want Ageng's aanhangers hadden de stad Bantam al in handen en in brand gestoken, terwijl Hadji binnen zijn kasteel, de Diamant, opgesloten zat (7 April 1682).

Toen de Nederlanders hem kwamen ontzetten, snelde hij over de ophaalbrug naar buiten en viel hun aanvoerder haast om de hals. Voortaan liet hij op zijn paleis steeds de Nederlandse vlag naast de zijne wapperen.

De buitenlanders, die uit handelsbelang het met zijn vader gehouden hadden, haatte hij bitter en beval Cardeel hun loge te laten toespijkeren, hun winkel af te breken. De Engelse vlag werd door de Bantammers in stukken gescheurd. Sedert mochten

geen vreemdelingen meer op Bantam handeldrijven, de Compagnie kreeg het monopolie.

De Engelsen waren natuurlijk zeer verontwaardigd. Waar bemoeide de Hollandse Compagnie zich mee? klaagden zij. Sommigen in Batavia vreesden, dat er wel een Europese oorlog uit zou kunnen ontstaan, maar zover kwam het niet. De Britten verlieten Bantam en vestigden zich in *Benkoelen*, waar zij een fort, later *Marlborough* genoemd, bouwden en nog wel 140 jaar peper opkochten.

De Nederlanders daarentegen mochten in Bantam zelfs een grote vesting bouwen, die zij ter ere van de Gouverneur-Generaal Speelman (1681—'84) *Speelwijk* noemden. De bouwvallen daarvan zijn nog zeer bezienswaardig. Er ligt een oud-Hollands kerkhof bij, een der zeer weinige, die hier gespaard zijn.

Met de bevrijding van Soeltan Hadji was de oorlog nog lang niet uit. Zijn vader had zich in zijn lustslot Tirtajasa teruggetrokken.

Toen de artillerie der Compagnie hem daar te zwaar met granaten bestookte, stak hij zijn paleis in brand (28 Dec. 1682) en nam met de zijnen de wijk naar het Zuiden (via Lebak). Hij werd scherp achtervolgd en stuk voor stuk kwamen zijn aanhangers zich in Bantam onderwerpen. Eindelijk vernederde zich ook de oude vorst voor zijn zoon (Maart 1683). Deze was zo woedend, dat hij zijn vader eerst zou hebben willen krissen, maar dit had Tack hem uit het hoofd gepraat. Daarna zou hij hem in een beestenhok opsluiten, doch ook dat schandaal kon Tack voorkomen. Sedert zat de grijsaard bij audiënties helemaal achteraan voor zijn zoon op de grond, gehurkt als een vazal, waar men hem wel eens een vrucht wilde toewerpen. Enige jaren later lieten de Nederlanders, om een eind aan deze onstichtelijke tonelen te maken, de gevallen vorst met enige statie naar Batavia brengen, waar hij op een der bastions van het kasteel werd ondergebracht als Pangeran Soerja Tirtajasa. Onder geleide van twee oppassers mocht hij wandelingen door de stad maken. Een eervolle gevangenschap! In 1695 stierf hij. Zijn lijk bracht men plechtig naar Bantam.

Van de overige Bantamse vluchtelingen werd *Sjech Joesoep* na een hardnekkige vervolging ook achterhaald en naar de Kaap gebracht. Daar waren reeds meerdere Indonesische (Maleise) ballingen en zij beschouwden de Sjech als een heilig man. Nu nog wordt zijn graf door de daar woonachtige „*Slameiers*" (ontstaan uit Islam en Maleiers) vereerd. Wel een merkwaardig levenseinde voor een Makassaar!

Ageng's andere zoon Pangeran Poerbaja, wist nog de Preanger te bereiken, doch viel daar in handen van de Compagnies luitenant Soerapati. Wij zullen over dit merkwaardig voorval in een volgend hoofdstuk handelen.

Natuurlijk moest Bantam van Tjirebon afzien, doch ook Mataram verloor feitelijk alle zeggenschap over en aanspraken op dit gewest. Het kwam onder de hoede der Compagnie, wier benteng daarom ook de „Beschermer" heette. Het resterende gezag werd onder de prinsen verdeeld. Daarom vindt men er nog steeds een *Soeltan Sepoeh* en een *Soeltan Anom*, ieder in zijn eigen kleine kraton. De aanwezigheid van het graf van hun stamvader, Soenan Goenoeng Djati, geeft deze uiterlijk machteloze vorsten nog glans en luister.

Ook in de *Preanger* begon de Compagnie thans gezag uit te oefenen, zonder dat de

bevolking zich daartegen verzette. In plaats van de Soendanezen met belastingen te overladen, liet de Hoge Regering de tani's in herendienst weldra de zo winstgevende koffie planten. Zo werd de Preanger één grote koffietuin.

Voorstelling van een Nederlander uit de tijd der V.O.C. naar Balische opvatting
Beeld afkomstig uit Kloengkoeng in het Museum te Den Passar

INDONESIE TIJDENS DE V.O.C.
Schaal 1:22.500.000
Tocht van Houtman c.s. 1596 >
Jaartallen: vestiging v/h gezag der V.O.C.
JAVA
TIJDENS DE COMPAGNIE
Schaal 1:5.800.000
Jaartallen: vestiging van het gezag der V.O.C.
.....Tocht van Hurdt 1678

DE LOTGEVALLEN VAN SOERAPATI

(1686—1703)

Wie heeft niet van den moord
Van *François Tack*, een Raad van *India* gehoord:
Dien men, met al zijn Volk, op Cartazoera doodde?

Adriaan van der Geugten.

Nadat ongeveer zeven jaar de oorlog over Java had gewoed, was het eindelijk vrede geworden. Veel was verwoest, talloze mensenlevens waren verloren gegaan, doch het vruchtbare Java herstelde zich ongedacht snel van de geleden schade. De Soenan liet rustig aan zijn nieuwe *Kraton Kartasoera* bouwen en riep de arbeiders van heinde en ver op, om daaraan in herendienst te werken. Ook de Nederlanders dachten, nu het weer rustig geworden was, ruime handelswinsten te behalen. Het liep echter heel anders, dan men verwacht had.

Om de Soenan tegen zijn vijanden te beschermen, hadden de Nederlanders in Kartasoera, ten Noorden van de aloen-aloen een vesting mogen bouwen, waarin wat soldaten lagen, die als keizerlijke lijfwacht dienst deden. Het is te begrijpen, dat de Soenan zich in stille ogenblikken wel eens afvroeg, of die bezetting nu eigenlijk meer diende om hem te beschermen, dan wel om hem in het oog te houden. In ieder geval ergerde hij zich over zijn „lijfwacht", wier schandelijk gedrag meermalen de perken te buiten ging.

Een andere grief vormde de grote som gelds, die hij nog aan de Compagnie schuldig was als vergoeding der *oorlogskosten*. Hij zag er tegen op, als tegen een berg, want het liep in het millioen rijksdaalders. Java was wel een erg vruchtbaar land, maar men kon toch niet zeggen, dat de Soenans daardoor bijzonder rijk werden. De massa's rijst, die de Javanen verbouwden, brachten bij slot van rekening niet zo heel veel geld in 's vorsten schatkist. Bij de Compagnie vergeleken, die over eindeloze sommen scheen te beschikken, was de keizer van Java maar een eenvoudig man, arm aan stoffelijke goederen, hoe rijk hij ook aan mankracht mocht wezen.

Hij vond het daarom zeer pijnlijk, dat hij als onderpand voor die enorme schuld *Semarang* moest missen. Hoe graag had hij die opbloeiende havenstad, met zijn stijgende tolinkomsten terug gehad. Voorlopig kwam daar niets van, wat hij ook ondershands probeerde.

Tjirebon, waarmede zijn geslacht van ouds zo nauw verbonden was, verdween ook al uit het gezicht, sedert het onder Compagnies bescherming stond. De achterkleinzoon ener Tjirebonse prinses moet dit zeer gegriefd hebben. Bovenal kwetste het zijn ijdelheid, dat hij, de Soesoehoenan, de keizer van Java, door enige onbeschaamde kooplui weer op zijn troon was gezet en van die heren allerlei vermaningen, terechtwijzingen en standjes had moeten slikken. Dat meesterachtige optreden der Nederlanders zal hem bijzonder geërgerd hebben.

Dit waren zo enige der grieven, welke de Soenan in stilte koesterde-en het was een

publiek geheim, dat hij de Nederlanders hartgrondig haatte. Een anti-Nederlandse partij heeft die haat voortdurend gevoed.
Toen verscheen de avonturier Soerapati ten tonele.
Op het eiland Bali stonden verschillende staatjes onder de oppervorst, *Dewa Agoeng*, doch na 1650 heerste er de heftigste burgeroorlog, waarbij het gezag van de oppervorst menige veer moest laten. Krijgsgevangenen in deze broederstrijd gemaakt, werden aan voorbijvarende Nederlandse kooplui verhandeld en deze Balische slaven deden in Batavia hoge prijzen, daar zij als vlijtig en bekwaam geroemd werden.
Onder hen bevond zich er ook een, die door zijn Nederlandse meester daarom Oentoeng werd genaamd. In hun overleveringen verhalen de Javanen, dat onze vriend een oogje had op de dochter zijn meesters, hetgeen natuurlijk ontoelaatbaar was. Hij werd daarom opgesloten in de griezelige stadsboeien bij en onder het stadhuis, die wij daar nog kunnen aantreffen, en op rijst en water gezet. Maar Oentoeng wist raad. Met enige kameraden ontsnapte hij op wonderbaarlijke wijze en al gauw maakte een roversbende onder zijn leiding Batavia's Ommelanden onveilig.
Lang duurde dat vrijbuitersbestaan niet. Hij slaagde er in bij de Compagnie in dienst te treden (1678) en zo waren zijn 70 à 80 rovers soldaten geworden, terwijl hij zelf luitenant *Soerapati* heette. Onder deze naam is hij het beste bekend.
Helaas had daarop een noodlottig voorval plaats, dat aan Soerapati's loopbaan een nieuwe, onverwachte wending gaf. Gelijk wij zagen, waren enige Bantamse vluchtelingen de Preanger binnen gedrongen en Soerapati kreeg opdracht hen op te sporen en goed- of kwaadschiks naar Batavia te brengen. Een minnelijke schikking genoot natuurlijk de voorkeur. Hierin slaagde hij. Hij wist *Pangeran Poerbaja*, de zoon van de oude Soeltan Ageng te bewegen zich te onderwerpen, maar kreeg nu ook meteen te maken met een onbesuisde Nederlandse vaandrig, Kuffeler genaamd. Deze, ofschoon lager in rang, behandelde Soerapati als een mindere, passeerde hem zelfs. Poerbaja werd gedwongen aan Kuffeler zijn kris af te geven, welke Soerapati hem terecht had laten behouden. Protesten lokten slechts scheldwoorden uit, die Soerapati in tegenwoordigheid van zijn volk moest dulden.
De volgende nacht gebeurden twee zaken: Poerbaja zocht opnieuw een toevlucht in de wildernis en Soerapati overviel Kuffeler's kamp, doodde 28 zijner soldaten, waarop hij eveneens in het bos verdween. Wel meldde Poerbaja zich enkele dagen later opnieuw aan, maar Soerapati had zijn rovershandwerk weer opgevat en bleef het voorlopig niet zonder succes uitoefenen.
Hij was nu dubbel gevaarlijk, omdat hij volkomen op de hoogte was gekomen van de Europese taktiek en dus de Nederlanders met hun eigen wapens kon bestrijden. Men begrijpt ook, dat vele Inheemsen hem bewonderden, omdat hij in staat was gebleken ongestraft enige Hollanders te doden. De volksmond vergrootte zijn heldendaden tot in het oneindige.
Hij vond het echter wel zo veilig een beetje uit de buurt van Batavia te blijven en trok daarom Oostwaarts, totdat hij op het gebied van de Soenan kwam.
De anti-Nederlandse partij aan het hof overtuigde de Soenan er van, dat deze

Soerapati nu juist de persoon was, die hij nodig had. Wie zou hem beter op de gehate Hollanders kunnen wreken, dan juist deze waaghals?
Soerapati mocht dus zijn zegevierende intocht in Kartasoera doen en kreeg een kampong aangewezen, waar hij met zijn bende kon verblijven. Zij ontvingen sawah's en vrouwen, wat een genoegelijke toekomst scheen te voorspellen.
Maar Batavia zorgde er wel voor, dat Soerapati's rust niet te lang duurde. De Hoge Regering vernam de komst van de vrijbuiter in Kartasoera met verbazing en verontwaardiging en daar er toch nog heel wat kwesties met de Soesoehoenan te regelen vielen, besloot zij een apart gezantschap naar deze toe te zenden onder leiding van de reeds vaker vermelde *kapitein Tack*. Had deze niet de Soenan zijn gouden „Madjapahitsen" kroon terugbezorgd? Mogelijk verbeeldde men zich, dat dit feit de vorst toegankelijker voor zijn vertogen zou maken. Hij bracht ook geschenken mee, b.v. een kameel! Tack's opdracht was in hoofdzaak tweeërlei. Vooreerst moest hij tal van voor de Soenan onaangename dingen zo goed mogelijk in orde brengen. De geweldige schuld b.v., waaronder de vorst zuchtte, mocht hij kwijt schelden, mits overigens alle verplichtingen trouw werden nagekomen. Dat zag er zeer aannemelijk uit! Jammer maar, dat deze aangename opdracht voorlopig nog geheim gehouden werd, zodat de Soenan in Tack slechts een deurwaarder zag. Dit maakte hem zenuwachtig.
Een andere, meer netelige taak van Tack was wèl bekend, n.l. de arrestatie van Soerapati. Herhaalde malen had de Hoge Regering er reeds op aangedrongen, dat deze moordenaar zou worden uitgeleverd, maar steeds had de Soenan geaarzeld, uitgesteld. Hoe zou hij zijn beschermeling en bondgenoot kunnen uitleveren? Heimelijk vreesde hij die vechtersbaas misschien.
Tack was daarom zo wijs om niet ongewapend in Kartasoera te verschijnen. Een 150 flink bewapende Nederlanders bracht hij mee. Deze krijgsmacht deed intussen de vrees van de Soenan nog meer stijgen. Hij voelde zich als tussen twee vuren.
Daarom werd tot de opvoering van een komedie besloten. 10.000 Javanen en Madoerezen onder de bekende Pangeran van Madoera, Tjakraningrat (II) deden een schijnaanval op de kampong van Soerapati. Diens aanhangers telden nog geen 100 man. Alsof zij zich ten dode gewijd hadden, waren zij in het wit gekleed (poepoetan). Nadat de 10.000 helden hun vuurwapens op Soerapati's troepje hadden afgeschoten, braken deze Baliërs met hun gevreesde lange pieken door Tjakraningrat's linies heen, maakten enige doden en gewonden en verdwenen in Oostelijke richting.
Juist op dit ogenblik verscheen Tack met zijn Nederlandse compagnieën. Toen hij van het spiegelgevecht bij Soerapati's kampong hoorde, was hij over zoveel aanstellerij verontwaardigd. Hij zou het zelf wel opknappen en beval de Javanen bars hem de richting te wijzen, waarin Soerapati gevlucht was. Met slaande trom werd een kwartier Oostwaarts gemarcheerd, tot men aan een brandende kampong kwam, een duidelijk spoor van Soerapati's aanwezigheid kort te voren. De vogel was echter gevlogen. Terwijl men nog in beraad stond, wat nu verder te doen, weerklonken plotseling uit de richting van de Kraton kanonschoten. Wat was er gebeurd?

Soerapati was langs een omweg naar de Kraton teruggekeerd en had daar de kleine Nederlandse wachtpost vóór de Kraton neergesabeld, het wachthuisje in brand gestoken en in zijn overmoed zelfs de kanonnen, die er net als nu nog opgesteld stonden, in de richting van de Nederlandse benteng afgeschoten. Dat waren de knallen geweest, die Tack vernomen had.
Deze beval ogenblikkelijk rechtsomkeert te maken, maar toen hij op de aloen-aloen kwam, zag hij daar een verschrikkelijk schouwspel: de lijken zijner manschappen in het brandende wachthuis! Soerapati had zich intussen in de voorste gebouwen van de Kraton genesteld; Tack aarzelde evenwel niet om hem daar aan te tasten. De musketiers laadden hun wapens en gaven herhaaldelijk vuur. Keer op keer trachtten de Baliërs door de Nederlandse linies heen te breken, telkens werden zij teruggeslagen. Achteruit konden zij niet, want daar bedreigden hen de vlammen van gebouwen, die ook in brand waren geraakt (of gestoken). Mogelijk dat in dit kritieke ogenblik de Soenan verraad gepleegd heeft door enige Javanen, als Baliërs vermomd, de Nederlanders in de rug te laten aanvallen. Er ontstond verwarring in hun gelederen. Vele musketiers hadden hun kruit reeds verschoten, anderen konden niet snel genoeg opnieuw laden en waren dus tijdelijk weerloos. (De bajonet, ofschoon in Europa reeds in gebruik, was nog niet in de Oost ingevoerd). Als razenden ondernamen de Baliërs een laatste beslissende stormloop en wisten door te breken. Van Tack's lijfwacht, 12 man sterk, werden er 8 neergesabeld. Deze wilde nu terugwijken naar zijn paard, doch met de voet in de stijgbeugel werd hij onder de voet gelopen en dood gestoken. Op zijn lijk vond men 20 wonden. Alles sloeg nu op de vlucht, door paggers en over slokans, naar de beschermende benteng. Een zware slachting werd onder de Nederlanders aangericht. Bijna 75 lijken bedekten de aloen-aloen. Alle officieren, op één na, schoten er het leven bij in. Men juichte in de Kraton; daar hief de gamelan een overwinningsmelodie aan, de „banjoe Bandjir". Soerapati verdween nu en ditmaal voor goed naar het Oosten, als herinnering een der mooiste paarden van de Soenan medenemende (8 Februari 1686).
Diepe verslagenheid heerste daarentegen in de Compagnies benteng. Zo snel mogelijk werd de Jobstijding naar Batavia overgebracht, terwijl men met man en macht aan het werk toog, om de half verrotte en vergane pagger te elfder ure enigszins in staat van verdediging te brengen. Het kruit lag n.l. in een bamboeschuurtje.
De Soenan betuigde herhaaldelijk zijn onschuld, waaraan niemand geloofde. Zelfs zijn aanbod, om bij wijze van boetedoening als hadji naar Mekka te reizen, werd gewantrouwd en terecht. De Hoge Regering trof omvangrijke maatregelen. Terwijl men de illusie gekoesterd had door Tack's verzoeningsgezinde voorstellen een tijd van vrede en rust en vooral van bezuiniging op Java tegemoet te gaan, moest men nu kostbare versterkingen naar Java's Oostkust zenden. De bezetting van Kartasoera werd terug geroepen. Zij kon ongehinderd gaan en bracht het lijk van Tack mede. Op het kerkhof van Tanah Abang te Batavia kan men nog zijn grafsteen zien, afkomstig uit de vroegere Koepelkerk. (Het graf lag dus niet te Japara, gelijk wel beweerd wordt.)

Soerapati was onderwijl naar de Oosthoek gevlucht. Of de pogingen der achterna gezonden regenten om hem te achterhalen of tegen te houden, werkelijk ernstig gemeend waren, valt te betwijfelen. Hij vestigde zich in Pasoeroean en slaagde er zelfs in de regent aldaar, broeder van die in Soerabaja, weg te jagen. Daar deze toevallig een grote sukkel en Soerapati dat allesbehalve was, ging dit vrij gemakkelijk. De Soenan berustte in deze usurpatie en erkende stilzwijgend Soerapati's bewind over Pasoeroean.

Nu begon een wonderlijk tijdvak. De Hoge Regering eiste, dat de Soenan zijn medeplichtigheid toegeven en de moordenaar Soerapati straffen zou. Het is te begrijpen, dat de vorst er weinig voor voelde zijn handlanger in het nauw te brengen. Er werd dus wel een Javaans leger tegen Pasoeroean uitgezonden, maar de aanval was nimmer ernstig bedoeld. De Javanen vertelden later, dat er overdag gevochten werd, maar dat 's nachts Soerapati met de Javaanse aanvoerders samenkwam om als een geheim bondgenoot met hen te overleggen. Nederlandse gezanten, die van tijd tot tijd eens poolshoogte kwamen nemen, zagen niets dan spiegelgevechten, waarbij wel eens een arme tani (boer) het leven inschoot! Tegenover de Compagnie verontschuldigden de aanvoerders zich met het praatje van zwakte, onmacht. Als de Nederlanders hen maar wat wilden helpen, dan zou het misschien wel lukken om die boze Soerapati ten onder te brengen. Maar de Nederlanders liepen dit keer niet in de val; zij waren waakzaam en hielden hun kruit droog. Ter aanmoediging wees een hunner de Javanen op een dode kakkerlak, die door een legioen mieren werd meegezeuld: als zij zich maar verenigd inspanden, zouden zij Soerapati wel aan kunnen! Doch zelfs dit echt Indische beeld vermocht niet meer dan een glimlach op hun gelaat te roepen.

Om op alle gebeurtelijkheden voorbereid te zijn, bouwden de Nederlanders in Semarang een grote benteng met vijf bolwerken (waar nu de gasfabriek ligt), met de bedoeling daarheen hun hoofdkwartier op Java's Oostkust over te brengen. De Soenan moest zelf maar zien, wat hij met die Soerapati beginnen zou, maar zij versterkten hun militaire positie.

Na een jaar van schijnoorlog trok het Javaanse leger voor Pasoeroean terug en sedert gedroeg Soerapati zich als onafhankelijk vorst. Hij stichtte een soort van kraton, hield er parades en steekspelen, richtte een uitgebreide harem in en noemde zich deftig *Pangeran Aria Wiranagara.*

Ten slotte werd hij zo overmoedig, dat hij zijn rijk begon uit te breiden ten koste van zijn leenheer. Malang en Kediri vielen in zijn handen en hij bedreigde zelfs Madioen. Naar het Oosten toe verdeelde hij met de Baliërs van Boeleleng onder de vermaarde *Goesti Pandji Sakti* het laatste Hindoeïstische rijkje op Java, het kleine *Balambangan,* nadat zijn laatste grote vorst *Tawang Aloen* overleden was (1691) en diens zonen een bloedige broederkrijg hadden gevoerd. Over het deel, dat Soerapati niet kreeg, kwam sedert een Balinese stadhouder te staan.

Het resultaat van de moord op kapitein Tack was dus, dat de Soenan in een hopeloze en eindeloze onenigheid met de Compagnie raakte en dat zijn handlanger Soerapati op belangrijke delen van het Oosten des rijks de hand legde.

DE GOUDEN SOENAN

(1703—1708).

Maar hoe! ach! heeft de nyd u d'ooren vol geblaazen!
Gy, mengt ge u in dien krijg? voedt gy dit woedend vuur?
O Maatschappy wat staat uw Ryk die dwaling duur.

Jan de Marre.

In 1703 overleed Soesoehoenan Amangkoerat II en liet, merkwaardigerwijze, slechts één zoon na, die strikt genomen Amangkoerat III zou moeten heten, doch die wij gewoonlijk *Soenan Mas* noemen.

Deze jonge vorst genoot niet de onverdeelde sympathie zijner onderdanen. Niet alleen was hij zeer wreed en zou b.v. voor zijn vermaak vrouwen tegen tijgers hebben laten vechten, doch bovendien was hij mank. Dit lichaamsgebrek maakte hem volgens velen ongeschikt voor de troon, daar een Moslims vorst recht van lijf en leden behoort te zijn.

Indien hij niet voor de opvolging in aanmerking kwam zou zijn oom, Pangeran *Poeger* de beste candidaat zijn. Wij verhaalden reeds hoe deze, tijdens de opstand van Troenadjaja, enige tijd in de vroegere kraton Plered de Soenanstitel had gevoerd, doch bij het einde van de strijd daarvan afstand had moeten doen. Na dien had hij zich meestal bescheiden op de achtergrond gehouden, daar aan alle kanten spionnen loerden, die zijn gedragingen zorgvuldig in het oog hielden.

Er was tussen de beide candidaten nog een belangrijk verschil. Soenan Mas had reeds als kroonprins de Compagnie bitter gehaat, en waar hij kon, tegengewerkt. Hij moet zelfs éénmaal geprobeerd hebben zich weer van Semarang meester te maken met hulp van een aantal verdachte Chinezen. Het oproer was in de kiem gesmoord en de medeplichtige Chinezen waren door de Compagnie te Japara geradbraakt en opgehangen, gelijk toen recht was, maar de Hoge Heren te Batavia waren de twijfelachtige houding van de Kroonprins niet vergeten.

Pangeran Poeger, ofschoon nauwkeurig bewaakt, had nu en dan ondershands laten merken, dat hij zijn hoop en vertrouwen op de Compagnie gesteld had. Men wist dus in Batavia, wie de vriend der Nederlanders was.

Toen Amangkoerat II op zijn sterfbed lag, had de kroonprins zijn oom er zorgvuldig van verwijderd gehouden, terwijl hij zich zelve intussen reeds feitelijk van de erfopvolging had verzekerd, door in het geheim en onder zekere druk een groot aantal groten hem trouw te laten zweren.

Een van Poeger's zonen, dié het lijk van de overleden Soenan naar de vorstelijke begraafplaats te Imagiri had begeleid, had daarna de hofstad gemeden en daarmee de vaan des opstands geheven. Soenan Mas wist echter door list zich in Banjoemas van hem meester te maken en liet hem terecht stellen, terwijl zijn vader en verdere familieleden in een bamboepagger bij de aloen-aloen van Kartasoera zouden zijn opgesloten, een uitgezochte vernedering. Men wijst er thans nog de plaats van aan.

Deze pijnlijke gevangenschap duurde niet lang. Poeger had nog vele vrienden in de Kraton, die hem bevrijdden en zorgden, dat hij ongehinderd naar Semarang kon vluchten, waar hij zich onder Compagnie's bescherming stelde. Van Semarang uit zond hij een gezantschap naar de Hoge Regering te Batavia, dat daar juist ook gezanten van zijn neef aantrof. Ds Valentijn doet er ons een smakelijk verhaal van. Geruime tijd overwogen de heren, wie van de twee zij hun steun zouden verlenen, niet zozeer omdat zij omtrent de gezindheid van een hunner in twijfel verkeerden, alswel om de mogelijke, gewichtige gevolgen van zulk een beslissing, die belangrijke onkosten en beslommeringen mee zou brengen. Ten slotte lieten zij hun keuze op Pangeran Poeger vallen en gaven daaraan uiting door de kleur der briefomslagen, die de gezanten mee kregen. Poeger's boden ontvingen een brief in *gele* zijde gehuld, terwijl de gezanten van Soenan Mas zich met een *witte* omslag moesten vergenoegen. Laatstgenoemde heren waren over die witte rouwkleur allesbehalve te spreken, pakten de brief voorzichtig bij een punt met vinger en duim aan, alsof het iets vies was en wierpen hem buiten de vergaderzaal verachtelijk op de grond, waar een pinangdoosdrager (een zeer lage bediende) hem mocht oprapen. Ook zou er tussen de gezanten der twee pretendenten een woordenwisseling ontstaan zijn, die niet van de aangenaamste aard was. Ten minste die van Poeger klaagden er over, dat hun leven bedreigd werd, wat wel overdreven zal zijn geweest.

Ondertussen had Soenan Mas ook nog ondershands gepoogd door de resident van Semarang *Govert Knol* voor 20.000 rijksdaalders om te kopen, zijn oom uitgeleverd te krijgen, zonder resultaat evenwel.

Pangeran Poeger werd dus door de Compagnie als Soenan erkend en hij liet zich als zodanig te Semarang huldigen onder de titelnamen van Pakoeboewana (spijker der wereld) daar zijn neef de Amangkoerat-titel bemachtigd had.

Tussen erkennen en op de troon vestigen van de nieuwe vorst lag nog een grote stap. De aanhang van Pakoeboewana I, voornamelijk van de stranden geworven, met name door de machtige regenten van West-Madoera Tjakraningrat II en Djangrana (II) van Soerabaja, viel aanvankelijk niet mee, terwijl de Compagnie nog lang niet klaar was voor een veldtocht. Het duurde dan ook tot 1708 eer Pakoe Boewana I, in het onbetwist bezit van zijn kroon, te Kartasoera kon zetelen en de vrede op Java teruggekeerd was. Er waren verschillende veldtochten nodig, eer het zover was. Deze oorlog staat gewoonlijk bekend als *eerste Javaanse successie-oorlog*, wij noemen hem liever naar zijn oorsprong, de oorlog van Soenan Mas.

In het jaar 1704 deed men weinig meer dan de kust tot rust brengen. Zo werd in Demak een pagger gebouwd, die men op hoop van zegen: *Goed Begin* noemde.

In het volgende jaar (1705) had eindelijk de grote veldtocht naar Kartasoera plaats, die wonderwel slaagde, dank zij het verraad van Soenan Mas' aanvoerder Djajadiningrat, die bij Oengaran stond en overliep; en de geringe tegenstand, die de Nederlandse troepen en hun bondgenoten bij Salatiga ondervonden. Van de 2000 Nederlanders sneuvelde er slechts één, die buiten de eigen linies wat kunsten had staan maken en zich zodoende te veel bloot had gegeven. Zonder slag of stoot trok de Compagnie's aanvoerder *Herman de Wilde* op 11 September 1705 de

hofstad binnen. Helaas was Soenan Mas Oostwaarts gevlucht mèt de rijkssieraden. Overigens was de buit aanzienlijk: 500 stukken geschut.
De verdere tochten waren alle tegen Soerapati en zijn aanhangers gericht.
Die van 1706 is vooreerst merkwaardig, omdat wij daarvan zo'n uitvoerig en smakelijk verhaal bezitten, geschreven door de veldprediker ds *François Valentijn*. Overigens werd er op die veldtochten niet veel bereikt, wat wellicht toe te schrijven is aan het vele fuiven en drinken der deelnemers.
Twee legers zouden gescheiden oprukken. Het ene zou zich in Soerabaja verzamelen en langs de kust opmarcherende, Pasoeroean trachten te bereiken; het andere zou met hetzelfde doel vanuit het Westen optrekken. Dit laatste, dat niet verder dan voor Kediri kwam, kunnen wij verder buiten beschouwing laten. Het eerste daarentegen is iets verder gekomen. Vergezeld door talrijke Soerabajase en Madoerese hulptroepen trok de commandeur *Knol* met zijn leger Zuidwaarts, passeerde over vijf noodbruggen, gedekt door een batterij, de brede Porong-rivier en bereikte na eindeloze moeilijkheden veroorzaakt door het moerassige terrein, het verzengende klimaat en de teisterende koortsen, ten slotte *Bangil*. Hierbij had kapitein de Bevere, die de in het nauw gebrachte voorhoede roekeloos te hulp was gesneld, nog een gevoelige nederlaag moeten lijden. Voor de wallen van Bangil herstelde hij echter zijn reputatie van dapper krijgsman. De stevig versterkte stad moest met storm genomen worden, waarbij Soerapati, uit Pasoeroean overgekomen om de verdediging persoonlijk te leiden, zich niet spaarde, maar in het voorste gelid meestreed. Dit werd hem noodlottig. Door de scherf van een handgranaat in de schouder getroffen, werd hij zwaar gewond weggedragen en overleed enige dagen later in Pasoeroean. De dood van de grote avonturier was feitelijk het enige resultaat van deze veldtocht, want na de verovering van Bangil was het leger zo uitgeput en leek de weg naar Pasoeroean nog zo lang en bezwaarlijk, dat Knol besloot, mede met het oog op de komende regentijd, naar Soerabaja terug te keren. Bedenkelijk was, dat de regent van Soerabaja en zijn troepen zich gedurende deze veldtocht zeer eigenaardig gedragen hadden. Meermalen was hun vechten slechts in schijn geweest, zodat hij ernstig van verraad werd verdacht.
De veldtocht van 1706 moest dus het volgend jaar worden overgedaan en wel op groter schaal. De krijgsmacht, die vanuit Kartasoera oprukte, zou de belangrijkste taak krijgen en de troepen, die in Soerabaja verzameld werden, zouden slechts een nevenrol spelen. Aanvoerder was nu niet Knol, maar weer De Wilde. De veldtocht werd een groot succes. De vijanden, ofschoon roerig genoeg — zij waren het Soerabajase binnengevallen, waar zij alles te vuur en te zwaard vernielden — misten de energieke leiding van Soerapati. Te vergeefs poogden zij de Nederlanders tegen te houden, op de plaats, waar de uitlopers van het Ardjoena gebergte de Brantas-rivier het dichtst naderen. Een scherp artillerievuur brak hun tegenstand. De vereniging met de hulptroepen uit Soerabaja kwam tot stand. Aan de kust, vóór Pasoeroean had de beslissende slag plaats, waarbij ook de Nederlandse vloot vanuit zee nog een hartig woordje meesprak. Toch kreeg de Wilde de overwinning niet te geef. Er was zwaar gevochten. Pasoeroean viel en de Nederlandse bevel-

hebber liet Soerapati's gebeente opgraven, tot as verbranden en in zee strooien. Schijnbaar een onedele wraak, doch wellicht nuttig. Soenan Mas, die bij Soerapati een toevlucht had gevonden, was nu opnieuw gedwongen de wijk te nemen en verborg zich in het Malangse, tezamen met Soerapati's afstammelingen. De laatste veldtocht was dus daarheen gericht. De aanvoerder Govert Knol bracht de rebellen zo in het nauw, dat Soenan Mas zich tot onderhandelen bereid verklaarde. Knol schijnt hem na zijn overgave op 28 Juli 1708 nog gunstiger voorwaarden voorgespiegeld te hebben indien hij zich zonder protest naar Batavia liet brengen, zodat Soenan Mas zeker niet het lot verwachtte, dat hem door de Compagnie aldaar beschoren was, maar eer de positie van een vazal op Java.

De Hoge Regering oordeelde echter, na een langdurig overleg, anders. Met het oog op de gewenste rust en gezien het ongunstige verleden van Soenan Mas, besloot zij hem en de zijnen naar Ceylon te verbannen, met alle uiterlijke eerbetoon aan een prins van den bloede verschuldigd.

Toen Soenan Mas dan ook in Rade verscheen, om zijn vonnis te vernemen, was hij zeer ontroerd en protesteerde heftig, doch het besluit van Hunne Edelheden stond vast en hij werd met zijn gevolg naar Ceylon vervoerd, zij het, dat hij ook eervol als een staatsgevangene van hoge geboorte behandeld werd, b.v. door een extra wimpel van het schip, dat hem wegbracht, te laten waaien, door een gewapend geleide van een vaandrig, twee sergeanten en 24 soldaten. Hij overleed er in 1737, zijn familie keerde terug.

In het Javaans heet Ceylon „selan". Daar naar hebben de Javanen ook een werkwoord: verbannen, letterlijk ge-ceylond worden gevormd.

De hulp door de Hoge Regering aan Pakoe Boewana I verleend, moest leiden tot een uitbreiding der contracten, terwijl tevens naar middelen diende gezocht te worden, ter afdoening der oude en nieuwe schulden van de vorst aan de Compagnie. Enige weken na de verovering van Kartasoera (5 Oct. 1705) sloot daarom de bevelhebber Herman de Wilde met de Soenan een *nieuwe overeenkomst*, waarbij o.a. de ganse Preanger en het Tjirebonse rijk van Mataram werden afgescheurd en uitsluitend onder de Compagnie gebracht werden. Evenzo kwam de Oostelijke helft van Madoera onder het gezag van Batavia te staan. Men was ook zo verstandig door de schulden van de Soenan maar een streep te halen, mits deze zich verbond gedurende een kwart eeuw jaarlijks aan de Compagnie 800 kojans rijst te leveren. In Kartasoera kwam opnieuw een bezetting van 200 man te liggen, terwijl Pasoeroean, dat een gevaarlijke hoek bleek te zijn, van een pagger, de *Bewaarder*, met Nederlandse soldaten, werd voorzien.

In het begin van 1709 werd het verdrag van 1705 enigszins uitgewerkt, wat betreft de handel, die de Compagnie met de Javanen wenste te drijven. Deze aanvankelijke vrije handel had in de loop der jaren zich onder aandrang van Inheemse zijde, in hoofdzaak beperkt tot de regenten en kreeg daarbij het karakter van min of meer verplichte leveranties van verschillende waren. Op het grote Garebeg Moeloedfeest, wanneer alle regenten in Kartasoera aanwezig moesten zijn, werd nu ieders aandeel in deze *leveranties* bepaald. Voor elk regentschap werd vastgesteld, welke

producten het in het komende jaar zou leveren, welke hoeveelheden en tegen welke prijs de Compagnie die zou opkopen.
De regenten moesten zorgen, dat de leveringen glad en behoorlijk verliepen en kregen ook het geld in handen, om het aan de landbouwers uit te betalen. Hoeveel daarvan de brave tani's werkelijk bereikte, zal wel altoos een diep geheim blijven. De regenten vonden het systeem wel aangenaam, daar zij zodoende inkomsten in geld ontvingen.
Java begon nu naast rijst, grote hoeveelheden hout uit te voeren, voor de scheepswerven te Rembang en vooral voor die op het nijvere Onrust, wat natuurlijk de bebossing van het Noordelijk Kalksteengebergte bijzonder schaadde. Doch dit was een euvel, dat ook in het Europa dier dagen in sterke mate voorkwam. Men denke slechts aan de verwoestingen, die de Venetiaanse scheepsbouw in de bossen van Dalmatië heeft aangericht.
Door hun „eisen" oefenden de Nederlanders ook invloed op de aard der productie uit. Zo kreeg b.v. de indigo-teelt een flinke stoot, maar het sterkst kwam de koffieteelt tot bloei.
In 1696 waren de eerste koffieplantjes uit Mekka naar Java overgebracht, 10 jaar later de eerste koffiebonen naar het moederland verzonden. Spoedig verschenen de koffieladingen op de Nederlandse markt en bleken daar zeer gewild. Jammer was het, dat het de Compagnie moeilijk viel de productie zo nauwkeurig te regelen, dat er niet meer of minder werd voortgebracht, dan zij met haar schepen vervoeren en in Europa slijten kon, een zelfde geval als dat met de kruidnagelen in de Molukken. Daar het bezwaarlijk was, om door bevelen aan de tani's, hun overgebracht door de regenten, de productie te vergroten of te verkleinen, trachtte zij deze te beinvloeden door de inkoopsprijzen nu eens hoog (bij behoefte), dan weer laag (bij overvloed) te stellen, wat een rustige voortbrenging niet in de hand werkte.
Doch zonder de Compagnie was de koffie niet op Java gekomen en het kan moeilijk ontkend worden, dat door haar bestellingen of eisen de Compagnie toch nog heel wat geld op Java in omloop bracht, meer dan er ooit geweest was. Java's voortbrengselen begonnen op de wereldmarkt mee te tellen, dank zij een door de Nederlanders beïnvloede productie. Een geleide economie dus!
Deze bovengenoemde regentenbijeenkomst van 1709 werd helaas ontsierd door een gruwelijke daad: de *moord op de regent van Soerabaja*, Djangrana II.
Van het succes der Compagnie in de Oosthoek hadden ook haar bondgenoten, de gouverneurs van Soerabaja en West-Madoera, resp. de verdachte Adipati Djangrana II en de stokoude en hoogvereerde Panembahan Tjakraningrat II, gebruik gemaakt om hun macht te vergroten over talrijke regentschappen. Laatstgenoemde overleed spoedig, maar de eerste bleef de Compagnie verontrusten door zijn uitgebreide invloed, waarop zijn benoeming tot Oostelijk opperstrandheer nog de kroon zette.
De Compagnie kon zijn hoogst verraderlijk optreden tijdens de veldtocht van 1706 tegen Soerapati maar niet vergeten, waaraan de gedeeltelijke mislukking dezer

onderneming moet geweten worden. Daartegenover stond, dat het gedrag van de Adipati, nadat de opstandelingen zijn gebied binnengevallen waren en degelijk uitgeplunderd hadden, onberispelijk was geweest.
De Soenan moest zich wel bezorgd maken voor een herleving van het oude koninkrijk Soerabaja, dat zijn voorouders zoveel hoofdbrekens had gekost.
Tot zijn ongeluk had de Adipati de oom van een zekere Javaanse vrouw laten krissen om een volkomen willekeurige reden en daardoor was zij zo verbitterd, dat zij besloot zich te wreken. Zij had er de lange reis naar Semarang voor over gehad om daar de Nederlandse bevelhebber te vertellen, wat de Adipati al zo op zijn kerfstok had. Hij had haar n.l. als overbrengster van brieven naar Soerapati gebruikt, welke zij in haar kondé (haarwrong) had verborgen. Dit zekere bericht over de vermoede verraderijen van de eerzuchtige Adipati gaf de doorslag bij de Kommandeur Knol.
Hij pleegde bij een bezoek aan de Kraton overleg met de Soenan, die na aandrang toegaf, en tot de dood van de Adipati werd heimelijk besloten. Daar deze een machtig man was, die wel een 60.000 aan troepen op de been kon brengen, besloot men tot list over te gaan.
Met een gevolg van wel 100 man was de Adipati, in gezelschap van zijn beide broeders naar Kartasoera opgetrokken. Tijdens een tijgergevecht werd hij bij de Soenan geroepen. Men zegt, dat hij wist, wat hem te wachten stond, maar dat hij toch, zij het schoorvoetende, voortging. Tussen de eerste en tweede kratonpoort wachtten hem de rijksbestuurder en twee van des Soenans zonen: Poerbaja en Blitar. Op het teken van de eerstgenoemde (slaan op de dijen) werd de Adipati door de Kratondienaren ontwapend en neergestoken. Zijn lijk vertoonde 25 wonden. Het was 's morgens kwart over negen, 26 Februari 1709.
Het bericht van de moord veroorzaakte geen kleine ontsteltenis bij de op de aloen-aloen verzamelde groten, niet het minst natuurlijk bij de twee overlevende broeders van de Adipati: Aria Djajapoespita en Ng. Djangrana (III).
De Soenan liet hen wel ontwapenen, doch geen verder leed doen, terwijl zij beiden met het regentschap van Soerabaja werden belast, zonder dat dit echter met enige naburige gewesten werd uitgebreid.
Zij keerden naar Soerabaja terug, vol wrok over de moord op hun broeder, terwijl de kommandeur Knol zich verheugde, dat de zaak zo vlot verlopen was, zonder dat hij „of iemand van 's Compagnies wege zich daarmede bemoeide of op de straten of wegen te vinden was". Aldus zijn schandelijke verklaring. Een vlek op de Nederlandse naam!
Het was in deze dagen, dat de Compagnie volgens een lang gekoesterde wens haar hoofdkantoor van de voet van de Japaarse berg (Danaredja) overbracht naar de nieuwe benteng, de vijfhoek van Semarang, wat minder bezetting en dus bezuiniging opleverde, net zoals men na 1682 had beoogd. Ook nu weer zat een creatuur der Compagnie op de Mataramse troon en hield er zich met geweld van wapenen tegen zijn tegenstanders staande. Men hoopte, dat dank zij zijn gezag over de Javanen, de belangen der Compagnie geen gevaar zouden lopen. Deze betroffen

de veiligheid van de stad Batavia en de rustige bloei van Compagnies handel op Java.
Voorlopig kon de Hoge Regering hierop gerust zijn. Enige jaren werd de vrede weinig verstoord.

DE SOERABAJASE OORLOG

(1718—1723)

„Degene, welke in den laatsten Javaansen oorlog voor Bangil en andere plaatsen geweest syn, moeten bekennen noyt soo langen en harden tegenstand ontmoet of soo hevigen vuur van 's vyands zyde gesien te hebben."
J. F. Gobius c.s., in 't leger gecampeerd tot Soerabaya den 11en Febr. 1718.

Acht jaar lang was het vrede op Java. De regenten leverden trouw de hun opgelegde contingenten, de Soesoehoenan zetelde rustig in Kartasoera, slechts in de Oosthoek bleef het broeien. Daar woelden nog steeds Soerapatische en Balambanganse benden, waartegen in het Malangse zoveel mogelijk iedere nederzetting werd belet, om een soort van woestijn, een niemandsland tussen de rumoerige Oosthoek, waaruit al zoveel leed geboren was, en de rest van Java te scheppen.
In Soerabaja en op Madoera koesterden de regenten wrok; allen om de besnoeiing van hun gezag, de eersten vooral om de moord op hun broeder.
Het is dus begrijpelijk, dat hun lust om de aloen-aloen van Kartasoera te betreden, niet groot was. Zij weigerden derhalve op het garebeg-feest, waar ieder vazal verwacht wordt, te verschijnen, voorgevende „eene te overmatige vreese voor kwalijke behandeling en massacre te voeden", hetgeen, na al het voorafgaande niet onredelijk lijkt.
Hun verzet is mogelijk uitgegroeid tot een algemene, grote opstand tegen de Compagnie, die zij als medeplichtig aan de moord op de Adipati Soerabaja beschouwden, in geheime samenwerking met de Soesoehoenan, of ten minste met een zekere partij in Kartasoera, want de vorst begon oud te worden en werd een speelbal in de hand van Kratonpartijen.
Ook nu weer waagde men de aanval op de Nederlanders niet, alvorens hulp van buiten gekregen te hebben. Ditmaal waren het *Baliërs* van *Boeleleng*, die vermoedelijk op hoop van buit, zich bij de Javaanse ontevredenen voegden. De aanval ging uit van Soerabaja, was gericht tegen Gresik en geschiedde ook in samenwerking met West-Madoera. Dit had ongetwijfeld ten doel zich van het Wester-vaarwater meester te maken en zodoende de Nederlanders in Soerabaja van hun kortste zeeverbinding met Batavia af te sluiten, zo mede de overkomst van Madoerese troepen op Java te vergemakkelijken.
Inderdaad slaagden de rebellen er in Gresik plat te branden, maar de verwachte hulp uit Madoera bleef uit. *Tjakraningrat III* van West-Madoera was wel met het verzet begonnen, doch had buiten de waard gerekend. Oost-Madoera bleef trouw aan de Compagnie, terwijl zijn eigen broeder *Soeriadiningrat* eveneens haar zijde koos. Ten einde raad besloot hij zich te onderwerpen en begaf zich daartoe aan boord van het Compagnies kruisvaartuig op de rede, waar de Nederlandse onderbevelhebber de Chavonnes hem vriendelijk ontving. Ongelukkigerwijze kwam enige ogenblikken later de genoemde Soeriadiningrat ook aan boord, waarvan Tjakraningrat's zoon zo schrok, dat hij zijn kris trok en amok maakte. Hij kwetste een

vaandrig aan zijn rechterhand, doch werd na een korte worsteling door deze neergesabeld. Tjakraningrat, die in de kajuit zat, raakte op het gerucht eveneens zijn bezinning kwijt, rende naar buiten, stak de schildwacht voor de deur door zijn dij en ontmoette op de scheepstrap de Chavonnes, die zijn degen getrokken had. Deze ontving twee krissteken, waaraan hij later bezweek, echter niet alvorens hij Tjakraningrat zodanig met zijn degen bewerkt had, dat ook deze dood ter aarde stortte. (17 Jan. 1718).

Deze droevige gebeurtenis loste de Madoerese moeilijkheden met één slag op. Soeriadiningrat liet de lijken van zijn broeder en neef onthoofden en de rompen in zee werpen. Als *Tjakraningrat IV* werd hij over West-Madoera aangesteld. Ondertussen hadden de rebellen een grote macht in de Inheemse stad van Soerabaja bijeengebracht, zodat weinig meer dan Compagnies pagger en de naaste omgeving in handen der Nederlanders waren.

In Januari 1718 gelukte het de laatsten wel om de rebellen uit de heilige wijk van Ampel te verdrijven, doch een aanval op de versterkingen ten Zuiden van de aloenaloen (thans Stadstuin), mislukte, ofschoon men de voorzorgen had genomen de aanval door het aanleggen van approches (nadernissen) en een levendig kanonvuur voor te bereiden. Op 11 Juni 1718 wisten bij een nieuwe aanval zelfs twee brigades binnen de werken des vijands te dringen, doch werden opnieuw met zware verliezen teruggeslagen. Pas in October 1718 slaagde men er in de vijand uit zijn zwaar versterkte stellingen te drijven, maar bij de vervolging vielen de Nederlanders in een hinderlaag, „die gantsch niet glorieus was". In ieder geval was nu ten minste de stad in handen der Compagnie. Daar Gresik ondertussen ook heroverd was en met een kleine bezetting voorzien, zag het er daar ook wat beter uit. De vijandelijke macht bleef voorlopig voor Soerabaja liggen, verliep evenwel langzamerhand. Hun Balische troepen waren door ziekte gedecimeerd en voor een groot deel naar huis gegaan.

Er begonnen onderhandelingen. Toen deze niet vlotten, omdat de Nederlanders eisten, dat de hoofdrebel *Aria Djajapoespita* zich in persoon als bemiddelaar zou melden en de Soerabajanen dit weigerden, trokken de Nederlanders met alles wat zij nog binnen hun bentengs aan gezonde soldaten over hadden — ook onder hen hadden de ziekten zwaar gewoed — er overmoedig op los en waren verbaasd nauwelijks meer tegenstand te ondervinden. Het grote Soerabajase leger had zich zelf opgelost en liet een rijke wapenbuit aan de Nederlanders achter. De hardnekkigsten waren het binnenland ingetrokken om daar de strijd voort te zetten.

Ondertussen hadden in Kartasoera belangrijke gebeurtenissen plaats gevonden. Een anti-Nederlandse groep onder leiding van de *Ratoe Ageng*, moeder van *Mangkoenagara*, *Poerbaja* en *Blitar*, poogde de oude en half versufte Soenan Pakoe *Boewana I* er toe te bewegen niet zijn zoon Mangkoenagara, doch diens broeder Blitar voor de troon te bestemmen. Dit lukte eindelijk op 17 Februari 1719, vijf dagen vóór zijn overlijden.

De Nederlanders in Kartasoera stoorden zich niet aan deze te elfder ure buiten hen om genomen vorstelijke beslissing en plaatsten dadelijk Mangkoenagara op de

troon, die daartoe al door de keuze zijns vaders en de goedkeuring der Compagnie jaren te voren bestemd was. De nieuwe Soesoehoenan, Amangkoerat (IV) genoemd, voelde zich alles behalve zeker van zijn zaak, aarzelde, wachtte op de goedkeuring uit Batavia. Deze kwam vrij spoedig, maar belette niet dat de broeders van de nieuwe Soenan in het geheim boze plannen smeedden. De pogingen om de ontevredenen voor zich te winnen, faalden. Terwijl hij hun afgunst door de toekenning van titels trachtte te bedaren, prikkelde hij hen door hun krijgsmacht en bezittingen te besnoeien, vooral die van de krijgshaftige Poerbaja.

In overleg met hun oom, Pangeran Aria Mataram, de laatst overgebleven zoon van Amangkoerat I, deden de misnoegde prinsen in de nacht van 24 Juni 1719, een aanval op de Kraton, met name op de *sitinggil*, (hoge grond tussen aloen-aloen en kraton), welke aanslag mede met hulp van het Nederlandse garnizoen te Kartasoera, werd afgeslagen. Daarop namen zij de wijk naar Mataram (het Jogjase gebied), de zoon des Soenans, welke op zijn beurt Mangkoenagara genoemd werd, medenemende. Daar riepen zij *Blitar* uit tot *Soesoehoenan*, terwijl *Poerbaja*, de flinkste van de twee, zich *Panembahan* liet noemen. Zij vestigden zich voorlopig in het verlaten verblijf van Soeltan Agoeng, Karta genaamd.

Ondertussen had hun oom, *Pangeran Aria Mataram* zich niet bij hen aangesloten, maar was Noordwaarts naar Pati getrokken, waar hij zich *Soesoehoenan Panoetoep* (de afsluitende, laatste Soenan) liet betitelen.

De verwarring werd nog groter, doordat reeds tijdens het leven van Pakoeboewana I nog twee zijner zonen *Dipanagara* en *Dipasanta*, vermoedelijk met zijn medeweten, de Kraton verlaten hadden om zich bij de Soerabajase rebellen aan te sluiten. De eerste werd *Eroetjakra* genaamd, hetwelk de naam van de Javaanse Messias is, zodat hij wel hoogdravende plannen moet hebben gekoesterd. Gelijk bekend komt de combinatie Dipanagara-Eroetjakra ook voor bij de held van de Java-oorlog.

Indien al deze opstandigen één lijn hadden getrokken, zou het er voor de Compagnie met haar kleine krijgsmacht lelijk hebben uitgezien, doch van samenwerking was bij deze rebellen slechts zelden sprake.

Het eerst viel Dipasanta, die door de Kartasoerase Javanen zelve opgejaagd, voor de Soenan gebracht en op diens bevel gewurgd werd.

Aria Mataram gaf zich met de zijnen over aan de Compagnie, die hem aan de Soenan uitleverde. Te Japara werd hij met zes zijner zonen en twee van zijn schoonzoons op bevel des Soenans eveneens gewurgd.

In Januari 1720 bracht de kommandeur *Bergman* de prinsen in Mataram zware klappen toe. Daar zij ook Banjoemas, hun korenschuur verloren, weken zij Oostwaarts uit, ten einde zich met de resten der Soerabajanen te verbinden.

Ook Dipanagara-Eroetjakra, wiens Messiasschap blijkbaar geen succes was geweest, had zich met hen verenigd. De Compagnie liet hen echter niet met rust en joeg hen uiteen in de slag bij Kadjang, waardoor ze nog Oostelijker moesten vluchten. De Soerabajase hoofdrebel Djajapoespita was intussen overleden.

In 1721 was men zover, dat begonnen kon worden hen in het Malangse op te sluiten, hetgeen nog maar gedeeltelijk gelukte. Pas het volgende jaar slaagde men

hierin. Blitar, de tegen-Soenan was intussen gestorven, zodat slechts Poerbaja zich kon overgeven.
Hij kreeg een stuk grond ter bebouwing in Tangerang, daar de Compagnie hem niet aan zijn broeder, de Soenan, wilde uitleveren, hetgeen immers een zekere dood zou betekend hebben.
Alleen in de Tengger hielden de afstammelingen van Soerapati de strijd nog vol; overigens was Java tot rust gebracht. Op 10 Juli 1723 mocht de Hoge Regering een dank- en bededag uitschrijven voor de gelukkig beëindigde oorlog. Nadien heeft Soerabaja zich nimmer meer geroerd. De kracht dier grote regenten was voor goed gebroken.

PAKOE BOEWANA II

(1727—1749)

„De volkeren deses lands zullen getuigenisse dragen, dat niemand grootmoediger in 't vergeven, bestendiger in het aankleven, vaardiger in het nakomen, en zagtzinniger in de behandelinge is dan de Ned. Oostindische maatschappij, de oude bondgenoot van het Mattaramse rijk, de steun van des Soesoehoenangs huis, de beschermer van Java en de zekerste toevlugt van alle deszelfs grooten en inwoonders."

G. G. van Imhoff tot Pakoeboewana II, 1746.

Drie jaar later stierf Amangkoerat IV en liet een 16-jarige zoon na, die onder de naam van *Pakoeboewana II* (naar zijn grootvader genoemd) het bewind aanvaardde. Deze *rustige* erfopvolging, een hoogst zeldzaam geval, in het Mataramse huis, was ten dele te danken aan de bezetting van de sitinggil door Nederlands garnizoen, en daar men de Vorst nog jong en dartel achtte, bleven de Nederlandse militairen de gewijde plaats voorlopig bezet houden, tot grote ergernis der Javanen. De compagnie hoopte evenwel, dat de jeugdige vorst vaak zou luisteren naar zijn bejaarde rijksbestuurder *Danoeredja*, die al onder zijn grootvader gediend had, en aldus een wijs man worden. In deze listige man heeft de Compagnie zich volkomen vergist.

De eerste geruchten over zijn verminderde vriendschap voor de Compagnie dateren al uit 1727. Hij zou in verbinding staan met de nimmer geheel uitgeroeide Oostelijke rebellen. Dan waren er plannen — ook wel uit zijn koker — om, nu de Compagnie niettegenstaande herhaalde verzoeken om hem te ontruimen, de sitinggil toch maar bezet bleef houden, de hele Kraton dan maar te verplaatsen, hetwelk de Compagnie, die waarschijnlijk wel begreep, welk spek zij in de kuip had, wijselijk toestond, waarna men er niet veel meer over vernam. Het bleek ook wel spoedig, dat Pakoeboewana II weinig in de melk te brokken had en dat alle macht in handen was van zijn moeder, de Ratoe Amangkoerat en de rijksbestuurder. Al lagen die twee soms ook wel eens met elkander overhoop, toch wisten zij het hele hof „na haren sin" te stellen. Men verdacht Danoeredja er zelfs van de vorige vorst vergiftigd te hebben, welk soort verhalen men in de Vorstenlanden tot op de huidige dag kan vernemen. Hoeveel het tweetal te vertellen had, moest 's vorsten broeder Mangkoenagara ervaren, die ten onrechte van een minnarij met één van 's vorsten gemalinnen beticht werd. Zij werd gewurgd, een blijkbaar traditionele Kratonstraf, en hij zou ook gedood zijn, indien op voorbede van de Ratoe Amangkoerat de Hoge Regering zijn leven niet gered had, door hem te verbannen. Tot 1733 kwam hij evenwel, om de Rijksbestuurder wat in toom te houden, niet verder dan Batavia.

De buitenlandse politiek was eveneens geheel in handen van de machtige Patih. Om hem op de proef te stellen, liet de Compagnie hem in 1727 naar Semarang komen om de jaarlijkse betaling in orde te brengen, maar nam toch haar voorzorgsmaatregelen. Alles liep goed af en in de grootste vrede en vergenoegdheid.

Zijn veranderde houding tegenover de Compagnie bleek duidelijker na zijn Bataviase reis in 1728/29, ondernomen ter regeling van de nieuwe schadevergoeding voor de

onkosten van de laatste oorlog. In Batavia beloofde hij gouden bergen, maar in Kartasoera was hij veel minder royaal en verschool zich daartoe achter zijn meester. Verder zat hij de Compagnie dwars bij de regeling van het ceremonieel, steeds een teer punt in de Vorstenlanden. De Semarangse gezaghebber verlangde bij zijn opreis naar de Kraton reeds in *Banjoedana* begroet te worden en niet, zoals Danoeredja wenste, eerst in Babaroeng (Soerapati's vroegere benteng, vlak bij Kartasoera). De Compagnie wilde van die nieuwigheid niet weten en hield zich aan Banjoedana. De ongenade der Compagnie alleen had Danoeredja nog wel kunnen trotseren — behalve geslepen en invloedrijk, was hij ook zeer vermogend — maar niet zonder de gunst van zijn Vorst. Wellicht begon het deze ook een beetje te benauwd te worden, of bereikten hem de noodkreten der slachtoffers van Danoeredja's hebzucht. In ieder geval wilde de opgroeiende Soenan zich gaarna „gedebarasseerd zien van een minister, die hij bijna als zijn pedagoge aanmerkte". Omstreeks November 1732 ontving de Hoge Regering plotseling van de Soenan het zondenregister van zijn rijksbestuurder, bevattende: hebzucht, heerszucht en verstandhouding met de Oostelijke rebellen.

Dit schrijven baarde in Batavia geen kleine verrassing en opluchting. Behendig stelde men nu in overleg met de Kraton een val op, waarin de sluwe staatsman moest lopen, daar men zijn wantrouwen zorgvuldig in slaap gesust had.

In 1733 kwam de commissaris *Coyett* naar Kartasoera om over allerlei zaken te spreken en geschillen te beslechten in verband met de meerderjarigheid van de Vorst. De onkosten voor de erfopvolgingsoorlog van Pakoe Boewana II waren nu in 25 jaar afbetaald, maar die van de Soerabajase oorlog bleven nog over (dus hetzelfde als in 1728/29). De verbannen Mangkoenagara moest nu eindelijk op aandringen van het Hof naar Ceylon. De bezetting van de sitinggil kon wellicht worden opgeheven enz.

Met een groot geschenk trok Coyett naar Semarang, waarheen ook Danoeredja, onbewust van het lot, dat hem wachtte, ter begroeting gezonden werd. Nadat men hem binnen 's Compagnies vesting genodigd had, las men hem het bevelschrift van zijn heer voor, waarin zijn arrestatie gelast werd. De gevallen rijksbestuurder gedroeg zich waardig, gaf zonder verwijl zijn kris over, beriep zich op de edelmoedigheid der Compagnie en riep haar clementie in voor zijn gevolg. Aan boord van het Compagniesvaartuig, dat hem in de verbanning zou voeren, ontving hij in de kajuit een „civiel en discreet tractement", daar zijn smeekbeden om toch liever op Java onder toezicht gehouden te worden, onverhoord bleven. Soenan en Compagnie zagen hem liever verre van het terrein zijner vroegere intriges.

Enige maanden later (8 Nov. 1733) sloot Coyett met de Vorst een nieuw verdrag, waarbij de Compagnie het grootste deel harer financiële vorderingen liet schieten, mits de Soenan gedurende 22 jaar 10.000 rijksdaalders per jaar betaalde, een halve eeuw jaarlijks 1000 kojang rijst te Batavia leverde enz. Dat een en ander met een luisterrijk feestmaal en het afschieten van kanonnen beklonken werd, hoeft nauwelijks vermelding. Javaan en Nederlander wisten ook aan de behandeling van pijnlijke kwesties een waardige vorm te geven.

Nu de lastige rijksbestuurder van de baan was, de Soenan rijper van jaren was geworden en zelfs een stamhouder bezat, durfde de Compagnie de tot dusver door haar troepen bezette sitinggil te ontruimen, overwegende dat men uit de hoge hofwacht daar vlak naast, deze gemakkelijk kon observeren en opnieuw bezetten.
Inderdaad scheen Zijne Hoogheid na de verstoting van Danoeredja eerst recht begonnen te regeren en bleek zeer in zijn voordeel veranderd. Terwijl hij vroeger nauwelijks een mond durfde open te doen, was hij nu praatlustig en zelfs weetgierig. Spoedig bleek echter, dat men op deze zwakkeling niet vermocht te bouwen. Hij kon nu eenmaal niet buiten een voogd. Danoeredja's opvolger was Adipati Natakoesoema, maar een zekere *Demang Oerawan*, zoon van de rebel Pangeran Poerbaja, te Batavia overleden, drong weldra naar voren. Zijn groeiende positie weerspiegelde zich in zijn luisterrijker titel-naam: *Pangeran Aria Poerbaja*. Deze promotie werd niet gehinderd door zijn meer dan verdacht gedrag. In samenwerking met de rijksbestuurder *Adipati Natakoesoema* bracht hij voor zijn „tirannique en niet min gevaarlijke gedoentens" het rijk in een volgens de Compagnie hachelijke toestand. Batavia was echter actief. Nadat de Semarangse en Kartasoerase posthouders eerst vermaand waren om zich van elke inmenging te onthouden, volgde spoedig een wenk om bijzonder op te letten en ten slotte de zending van een honderd man versterking naar de hofstad.
Voordat een nieuwe burgeroorlog kon uitbreken, waren de beide heerszuchtigen „door goede orders en derwaarts sending van 300 militairen (w.o. 6 officieren) in haer vaert gestuit" (1738). Het kostte thans enige moeite de Vorst van hun gevaarlijke handelingen te overtuigen en hij vroeg ook vergiffenis voor Natakoesoema. De andere echter, „van de eretitul Poerbaja en verdere digniteyten beroofd" — voortaan heette hij slechts: Rd. Poerbawiksoema — werd aan de Compagnie uitgeleverd en op de Stads Waterpoort van Batavia opgesloten, de gewone verblijfplaats voor hoge Inheemse gevangenen. Vandaar zou hij naar Kaap de Goede Hoop vervoerd worden, doch op zijn ernstig verzoek werd dit Ceylon. De begenadigde Natakoesoema leek „gantsch geen quaat man, hoewel juist de schranderste niet". Wederom een fatale vergissing.
Na die tijd was de Vorst voorzichtiger geworden en duldde voorlopig geen al te machtige rijksbestuurder meer naast zich. Zelfs zijn broeders kregen slechts bescheiden apanages. Gelukkig maar, dat het waakzaam oog der Compagnie over de Javaanse zaken ging, want anders zou, aldus de Kommandeur Ter Smitte in 1733: „gantsch Java overhoop geraken en de voornaamste regenten, gelijk in aloude tijden, hun als bijzondere vorsten of heren . . . tragten op te werpen".
Op Madoera zag het er ten minste gans niet fraai uit. Over het Westelijk deel van het eiland regeerde *Pangeran Tjakraningrat IV*, broeder en opvolger van de gelijknamige vorst, die in 1718 bij ongeluk te Kamal was doodgestoken. Deze man bruiste van energie en trachtte sedert het begin zijner regering vaste voet op de overwal te krijgen, doch onder Amangkoerat IV had hij geen succes gehad.
Beter meende hij bij de zwakke Pakoe Boewana II te kunnen slagen. Met diens zuster trad hij in het huwelijk, onder belofte van Sidajoe en enige andere gebieden,

welke nog steeds door de kleinzonen van Soerapati verontrust werden. Het gaf in ieder geval aanspraken op het vasteland.

De Compagnie moest niets van zo'n nieuw Groot-Madoera weten, dat haar maar al te sterk aan de dagen van Troenadjaja herinnerde. Het liefst zag zij de Madoerees met de Soenan in onmin leven en deze, om van het Mataramse juk ontslagen te zijn, viel de Hoge Regering bijna ieder jaar met smeekbeden lastig, om onder haar gezag te mogen staan. Nimmer zag men Tjakraningrat ook op de jaarlijkse hofdagen in Kartasoera, zelfs niet nadat in 1739 in zo verre aan zijn wensen was tegemoet gekomen, dat zijn zoon regent van Sidajoe werd. Hij wachtte slechts op een gunstige gelegenheid om zich gewapenderhand in de Oost-Javaanse zaken te mengen. Deze goede kans kwam door de z.g. Chinese oorlog van 1741 tot 1743, welke weer zijn oorsprong vond in de Chinezenmoord te Batavia.

DE CHINEZENMOORD

(Oct. 1740)

De dood leeft op de straat van 't woest Batavia,
Voor kind noch grijsaard is bij Kristenen gena.
W. van Haren.

Bij het begin der Mandsjoe-dynastie (1644—1912) had de Chinese emigratie, die sedert eeuwen over de Archipel stroomde, enige tijd stil gestaan. De energieke keizer K'ang-sji (1662—1722) had n.l. in zijn strijd tegen de bekende zeeroverpatriot Koxinga geen beter middel kunnen vinden, dan een staking van de zeehandel en een tijdelijke ontruiming van de kuststreek. Pas nadat de Chinezen zich van Formosa hadden meester gemaakt en Koxinga's zoon zich loffelijk had onderworpen (1683), herleefde de Chinese handel op de Archipel en verschenen opnieuw de logge, stevige jonken met hun kostbare ladingen van het reeds lang gezochte porcelein en de eerst sedert kort begeerde thee op de Bataviase rede. Maar bovendien voerden ze tal van landverhuizers aan, die zelfs het bloeiende land van K'ang-sji stelden beneden het vreemde land van het Zuiden.

De Hoge Regering wantrouwde de nieuwelingen, vooral wegens hun groot aantal. Waren er wellicht Hakka's bij, een heel wat vechtlustiger slag van Chinezen dan de Hokkians of Foekiën-Chinezen, waarmede men tot dusver had kennis gemaakt? Zelfs over Java's Oostkust breidden zij zich uit en drongen de bovenlanden binnen, waar de Compagnie hen uiteraard moeilijk kon bereiken, hetgeen zij echter zeer wenselijk vond, met het oog op eventuele financiële vorderingen. De toegang tot het binnenland werd hun daarom ontzegd, wat hun niet belette er toch te komen en zelfs in Kartasoera een Chinees kamp te stichten. Wat beter ging het aan de kust, waar zij onder Compagnies jurisdictie stonden, door over hen geplaatste Chinese officieren bestuurd en geregeld geteld werden. Hun woel- en strijdzucht bleek duidelijk uit het Chinezenoproer van 1693, dat in overeenstemming met Javaanse groten ondernomen, zich over verschillende plaatsen had uitgestrekt.

Ook in Batavia steeg hun aantal onrustbarend. Bedenkelijk was, dat door een zekere slapte in zaken niet allen dadelijk een geschikte werkkring konden vinden en daarom tot landloperij vervielen. Hoe kon men de onmisbare thee- en porceleinjonken toelaten en tegelijk de verdachte landverhuizers keren? De listen der laatsten om de bepalingen der Compagnie te ontduiken waren menigvuldig en nog bezwaarlijker was het, de binnendringers weer kwijt te raken. Hoe zou men een eerbaar, reeds lang gevestigd Chinees burger kunnen onderscheiden van een nieuweling, een singkeh? Men meende de oplossing gevonden te hebben in het uitreiken en daarna verlengen van permissiebriefjes, doch dit vergrootte de verwarring, daar de lang niet onkreukbare ambtenaren zich er flink voor lieten betalen — een hunner maakte een „winst" van 20.000 rijksdaalders — en soms meerdere briefjes aan één Chinees tegen zijn zin opdrongen. Het middel was erger dan de kwaal, daar de vagebonden

er niet door verminderden en de gezeten Chinezen er onrustig door werden. Intussen was begin 1740 de Ceylonse gouverneur *Van Imhoff* na een zeer geslaagd bewind, in Batavia teruggekeerd om in de Raad van Indië zitting te nemen. Van ouds had hij het te kwaad gehad met de Gouverneur-Generaal *Valckenier* en hun geharrewar werkte nadelig op de goede gang van zaken.

Op 25 Juli 1740 nam de Hoge Regering op voorstel van de impulsieve Van Imhoff het besluit, alle Chinezen, met of zonder permissiebriefje, die geen behoorlijk middel van bestaan konden aantonen, op te sluiten. Niet enkel, dat deze oekaze moeilijk uitvoerbaar was, zij bracht ook de ganse Chinese gemeente in opschudding. De Chinezen bleven in hun huizen, sloten hun toko's en de ondernemendsten sloegen aan het zwerven. Het valse gerucht deed n.l. de ronde, dat de gearresteerden als kaneelschillers naar Ceylon zouden gaan, ja, dit eiland zelfs niet eens bereiken, maar buiten het gezicht van Java's kust in zee geworpen zouden worden. De zwervende Chinezen behoefden daarom, als zij iets kwaads beoogden, niet meer op krachtige tegenstand van hun rasgenoten in de stad te rekenen, al is ook nooit iets gebleken van een algemeen samenspannen der stads-Chinezen tegen de Compagnie.

In deze tijd moet de organisatie van de buiten-Chinezen vallen. Zij vormden troepen van 50 tot 100 man, kozen leiders, beschikten over wapenen, zelfs over enig primitief geschut van eigen maaksel (hout met ijzeren banden beslagen) en vulden het ontbrekende aan met een uitbundig krijgsgeschreeuw en veel vaandelgewapper. Wellicht werd volgens een vast plan opgetreden. Van al die oorlogstoebereidselen vernam de Hoge Raad niets, hetzij, dat zij gebrekkig werd ingelicht, hetzij, dat de auteurs der ondoordachte resolutie van 25 Juli 1740 zich voor de noodlottige gevolgen hunner onvoorzichtigheid blind hielden. Toen eindelijk tegen het einde van September 1740 de geruchten over de gewapende samenscholingen der Chinezen tot de Hoge Regering doordrongen, vatte Van Imhoff de zaak niet eens ernstig op. Valckenier des te meer, maar deze vond geen bijval bij de andere raadsleden, zodat er niets gebeurde. Minder stoïcijns was de Bataviase burgerij, die op Zondagmorgen in de bekende Portugese Buitenkerk vergaderd, alleen al door de verschijning van enige passerende gevangen Chinese zwervers, in paniek geraakte en naar buiten stormde. De predikant verloor er zijn bef bij. Pas 5 October ging de Hoge Regering tot enige zeer voorzichtige en onvoldoende militaire maatregelen in Oostelijke en Westelijke richting over, terwijl Van Imhoff zelf met de vredespalm in de hand, zich Zuidwaarts naar Tanah Abang, het Chinese hoofdkwartier, zou begeven. Dit slappe optreden trof geen doel. De kleine militaire detachementen werden nagenoeg in de pan gehakt en ook Van Imhoff bracht van zijn tocht niet anders mee dan een oorlogszuchtige brief van de Chinese „generaal" gericht tot de Kapitein der Chinezen in Batavia.

Door deze politieke en militaire tegenslagen groeide de opwinding bij de Bataviase volksmenigte; wilde geruchten deden de ronde over de snode plannen der Stads-Chinezen. Men begon hen al hier en daar te molesteren en wierp hun warongs onderste boven, wat weinig met de vredespolitiek van Van Imhoff strookte. Maar zelfs deze zag nu wel in, dat er voor het ogenblik althans krachtiger maatregelen

tegen de Buiten-Chinezen dienden genomen te worden, en daarom liet hij zich gewillig weer naar Tanah Abang sturen, thans aan het hoofd van een legertje van nog geen 100 man. Evenwel niet, voordat onder zijn invloed de Raad van Indië besloten had om de Binnen-Chinezen te beschermen. Vervolgens trok hij de poort uit — de Maleise overlevering ziet hem hoog te paard rijden — en een paar kanonschoten met schroot waren voldoende om het hele Chinese leger bij Tanah Abang uiteen te jagen.

Onderwijl geraakte de Raad van Indië, geleid door Valckenier, sterk onder de indruk der lopende geruchten en der inderdaad verontrustende berichten. Niet alleen was een detachement van een vaandrig en 12 man op weg naar Tangerang afgemaakt (dat was een feit), maar ook zouden Chinese benden de stad reeds binnendringen, terwijl de Stads-Chinezen hun vrouwen en kinderen wegzonden, natuurlijk met geen ander doel dan zich ongehinderd in de strijd te kunnen werpen, naar men meende.

Het Bataviase volk kon er nu geen touw meer aan vast knopen, ook omdat de zege van Tanah Abang nog allesbehalve afdoende bleek.

Immers in de nacht van 8 op 9 October verschenen de Chinezen toch voor de stad, n.l. bij de Diestpoort, waar ze verwoede aanvallen op deden. De verovering van dit punt zou hen in 't hart der stad gebracht hebben. Matrozen en gewapende ambachtslieden vormden de verdedigers. Ware het beleid der aanvallers groter en hun bewapening beter geweest, stellig zou het er voor Batavia met zijn verwaarloosde en enkel op een Inheemse vijand berekende wallen lelijk hebben uitgezien. Thans brachten Regering en burgerij slechts een uiterst spannende nacht door.

Op de anders zo vredige Zondagmorgen van 9 October 1740 vergaderde de Raad van Indië reeds om 6 uur v.m. en besloot, tegen het hardnekkig verzet van Valckenier in, die méér gewild had, bij de Chinezen slechts een huiszoeking in te stellen. Valckenier, die de stad van Chinezen had willen „ruimen", stemde tegen, maar moest er zich bij neerleggen. Doch terwijl de Heren nog praatten, was het volk reeds tot daden overgegaan: de dienaren zelve, die de huiszoeking moesten verrichten, sloegen aan het plunderen. Op onbekende wijze brak er brand uit: de *Chinezenmoord* was begonnen. Elke Chinees, die zich vertoonde, werd onbarmhartig neergesabeld, hun huizen verbrand, hun schatten geplunderd. Batavia maakte vreselijke dagen door. De Hoge Regering kwam voorlopig niet meer aan het woord; het grauw regeerde. Inheemsen en slaven deden om het hardst mee. Een tweede aanval der Buiten-Chinezen op de Diestpoort prikkelde nog meer. Toen verloren zelfs de allerhoogsten het hoofd en huilden met de wolven in het bos mee. Valckenier gaf het noodlottige bevel om voor alle zekerheid maar de *boeien* en het *Chinese hospitaal* uit te moorden (10 October 1740). Langzamerhand werd het rustiger. De moordenaars raakten vermoeid. Hier en daar werd nog wat nageplunderd. Op 11 Oct. 1740 besloot de Hoge Regering met zachte middelen de losgebroken militairen weer naar hun posten te lokken, o.a. door het toekennen van een beloning voor de bewezen diensten: 6 dukatons voor de gemenen en het dubbele voor de officieren, enz. Zes dagen later moest dit aantrekkelijk aanbod nog

herhaald worden. Ten slotte keerde de orde terug. Na deze roes: de kater! Het gezond verstand hernam zijn rechten. De Heren gingen beseffen, dat het met dat z.g. Chinezenoproer toch niet geheel en al in de haak was geweest. Van Imhoff begon zich het eerst te excuseren, daarna gaven ook de andere heren elkander de schuld. Onder protest van Valckenier werd een amnestie afgekondigd. Heftige tonelen ontsierden 's Lands vergaderzaal. De volksoverlevering ziet „Imop" en „Palkenir" elkaar met de stoelen om de oren slaan.

Officieel werd de fictie gehandhaafd, dat men ternauwernood aan ijselijk gevaar ontsnapt was. Men leze de teksten op de officiële Dank-, Bede- en Boetedag van 23 Nov. 1740 (I Sam. 6 vs. 6—13). Men behoeft daarom niet de predikanten van een bijzondere bloeddorstigheid te verdenken. Zij spraken uit, wat nog *iedereen* dacht.

Hoe het gekibbel in de Raadskamer van kwaad tot erger ging, verhaalden wij reeds elders. De meer ongelukkige dan schuldige Valckenier moet bij zijn proces niet al te onberispelijk behandeld zijn. Verscheidene bewijsstukken werden hem onthouden. Vooral na de grondige uiteenzetting van Dr Vermeulen is het moeilijk in deze Gouverneur-Generaal de enige of de voornaamste schuldige te zien. Meer zwakheid dan misdadigheid moet hem geweten worden. De zwaarste schuld rust m.i. op de gehele Hoge Regering, die door haar getwist in haar regentenroeping te kort schoot en de toestand niet beheerste, doch zich zelf door het gepeupel liet meeslepen.

Gelukkig dat de Chinese keizer Tsj'ien-loeng (1736-96) zich niets van de slachting aantrok. Ook de handel op China leed er weinig onder; meer daarentegen het ganse economische en industriële leven van Batavia, dat jaren lang ontwricht bleef door het ontbreken van een krachtige middenstand. Niet minder dan 6 à 700 huizen waren verbrand. Aan de traag terugkerende Chinezen, die de moord overleefd hadden, werd een eigen wijk toegewezen, ten einde dergelijke ongevallen in de toekomst te voorkomen. Dit is de thans nog bestaande grote *Chinese kamp* in oud Batavia.

De opwinding der Chinezen was met hun nederlagen aan de Diestpoort nog allerminst afgelopen. De Ommelanden zaten nog vol oproerige zwervers, wier aantal en militaire waarde men gebrekkig kende. Aarzelend ging de Hoge Regering daarom over tot het schoonvegen der omstreken, staakte dit werk gedurende de natte West moesson en slaagde er pas gedurende het jaar 1741 in om West-Java geheel van lastige elementen te zuiveren. Een deel der muitelingen, dat de aangeboden voorwaarden van onderwerping niet had kunnen of willen aanvaarden, wist naar Midden-Java te ontsnappen, waar ze welkom waren. De partij, die van een samengaan met de Nederlanders steeds afkerig was, achtte hen een uitstekend scherm waarachter men een anti-Hollandse beweging kon op touw zetten.

Bovendien was het feit, dat de Europeanen twist hadden met de Chinezen, die sedert Coen steeds hun trouwe bondgenoten waren geweest, voor menigeen een overduidelijke aanwijzing, dat het einde van Compagnies macht aanstaande was!

DE CHINESE EN MADOERESE OORLOGEN

(1741—1745)

Tjina melanggar pada halaman,
banjaknja tiada lagi bangaran
gégér gempar dari pasében
Tjina mengamoek mèminta djalan.

Gemparnja djangan dikata lagi
bangkit, terkedjoet Seri Boepati
dengan Padoeka Mahadewi
poetera disamboet dibawa lari.
Uit: Tjerita Welanda berperang dengan Tjina.

Er brak een opstand uit tegen alles wat Europeaan was. De indigo-makers bij Pati werden vermoord (de Indigo-cultuur was nooit bijzonder geliefd), de post Djoeana werd afgelopen door 1000 Chinezen. De Javaanse hulp bleek volkomen onbetrouwbaar. Ten slotte werd het beleg geslagen om het hoofdkantoor Semarang, hetwelk bestond uit een vijfhoekige vesting (waar thans de gasfabriek staat) en een onvoldoende versterkte „stad". Men kreeg het er vrij benauwd, toen de belegeraars de aloen-aloen bezetten en de verbinding met de zee dreigden af te snijden. Er kwam gebrek aan vers water, daar de rivier opgestopt was. Het opperhoofd meende de stad geen maand meer te kunnen houden. Rembang, de scheepswerf, viel reeds, na dappere tegenweer. Tot overmaat van ramp rees er nog twist tussen het burgerlijke en militaire element binnen de benarde veste.

De houding van het Javaanse hof was dubbelzinnig. Enerzijds dorst men niet met de machtige Compagnie te breken en zond haar zelfs hulp toe, zij het geringe en onbetrouwbare, of zoals men schreef „zonder de minste ernst en eenlijk om ons daardoor in slaap te wiegen". Anderzijds kregen de „Chinezen" aanzienlijke bijstand, vooral dank zij het drijven van de quasi-onnozele rijksbestuurder *Natakoesoema*, die een tegenwicht vormde tegen de z.g. Compagnies-gezinde partij, waarvan des Soenans moeder de ziel was. Het „Chinese" leger om Semarang bestond dan ook slechts voor een klein deel uit Chinezen en voornamelijk uit Javanen, terwijl ook de rijke artillerie op Kraton-oorsprong wees.

Zo hoog steeg de nood, dat de Semarangse bedienden op eigen houtje Tjakraningrat IV van Sampang (Madoera) te hulp riepen en hem onafhankelijk van de Soenan verklaarden. In Batavia vond men dit een bedenkelijke uitweg daar de vrijverklaring van Madoera allicht een zeer slechte indruk in Kartasoera zou maken en de gelederen der Hollands-gezinden nog meer zou dunnen. De Sampanger is maar al te graag op de hulpkreet uit Semarang ingegaan, zelfs nog gretiger, dan men wenste.

Semarang's nood deed de moed in Kartasoera ontwaken. De verbittering tegen alles wat Nederlands en Christelijk was, vond een uitlaat in een aanval op de Kartasoerase bezetting, welker opperhoofd Van Velsen het inderdaad te bont moet hebben gemaakt. Op 10 Juli 1741 werd de gehate hoofdwacht, die de sitinggil beheerste, aangevallen en genomen (de bouwvallen staan er nu nog),

doch de benteng aan de andere zijde der aloen-aloen wist zich nog een tijd te handhaven. De bezetting was echter, door een langdurig verblijf op één plaats, in gevechtswaarde achteruitgegaan en toen het zware geschut uit de Kraton in stelling werd gebracht, viel een langere verdediging bezwaarlijk, te meer, daar er gebrek aan levensmiddelen ontstond. Aangezien ook geen hulp meer uit Semarang te verwachten was — de rebellen hadden de pas bij Oengaran bezet — gaf van Velsen zich over. De bezetting werd onder bedreiging met de dood, gedwongen de Islam te omhelzen, wat de meesten deden. De benteng werd dadelijk geheel geslecht. Men vindt er geen spoor meer van. Nergens werd meer het gezag der Compagnie erkend buiten het bereik van haar geschut en ook daar wankelden de Inheemse hoofden, van welke sommigen al naar het binnenland verhuisden. Zelfs in de Preanger verspreidde zich de opstand en kwam de regent van Banjoemas uit naam des Soenans de volken van Tjirebon en Priangan tot de Heilige krijg oproepen.

Gelukkig had de Compagnie nog een bondgenoot, waarop zij voorlopig kon rekenen, een erfvijand der Javanen: Tjakraningrat IV van West-Madoera. Zijn volk had niet meegedaan aan de rebellie, maar, gelijk wij zagen, droomde hij van een groot Madoerees rijk, aan beide zijden van het Westervaarwater, en hij begon al vast maar met zijn strijdbare Madoerezen het Javaanse deel te bezetten: Gresik, Toeban en Lamongan. Oogluikend liet de Hoge Regering hem zijn gang gaan, maar zij zelf zat ook niet stil. Het verwarde bewind van Semarang werd in de krachtige hand van de ontvanger-generaal *Verijssel* gelegd, die aanzienlijke hulptroepen kreeg, van alle kanten verzameld: vechtlustige Makassaren, eerbare Bataviase ambachtslieden, zelfs gereedliggende retourschepen met voltallige bemanning werden naar de benauwde veste gedirigeerd. In een reeks van gevechten (7—13 November 1741) gelukte het ten slotte de omsingeling van Semarang te doorbreken en de belegeraars tot de aftocht te dwingen. Daarna kon men de andere posten in Japara en Tegal te hulp schieten.

Merkwaardig was de uitwerking van deze ommekeer in Kartasoera. De Compagniesgezinde partij kreeg met één slag de bovenhand. Soenan en Vorstin-moeder boden de nederigste verontschuldigingen aan, weten alles aan Van Velsen (dus de schuldige lag letterlijk op het kerkhof) en boden aan alle Javaanse hulptroepen uit het „Chinese" leger terug te roepen.

De Compagnie nam merkwaardig snel de toegestoken hand aan (dat had men in 1686 en volgende jaren nog wel anders beleefd, doch toen bekende de Soenan geen schuld en nu wel) en zond dwars door het van vijanden wemelende land de kapitein *Van Hohendorff* met een vaandrig en zeven soldaten naar Kartasoera, waar de lijken hunner kameraden nog nauwelijks koud waren, en van de rijksbestuurder Natakoesoema ook van alles te verwachten viel. Het diende gewaagd te worden, want de Soenan was nu als was. Maar toen Van Hohendorff met zijn gevolg in Kartasoera aankwam, veranderde de toestand kaleidoscopisch. De opstandelingen waren verwoed over die opeens weer loyale houding van de Soenan en riepen een tegen-Soenan uit: *Mas Garendi*, onder de titel van Amangkoerat Amangkoeboe-

wana, maar in de wandeling Koening geheten. Hij was inderdaad een kleinzoon van Soenan Mas uit Ceylon. De teleurgestelde opstandelingen rukten nu met hun nieuwe Soenan tegen Kartasoera op, drongen op 30 Juni 1742 de Kraton binnen en dwongen Pakoe Boewana II tot een overhaaste vlucht naar Panaraga, „door bosschen en woestenijen", in gezelschap van de Compagnies vertegenwoordiger. Daar, in de ballingschap, deed de wanhopige Vorst de mooiste beloften, die Batavia als muziek in de oren zullen geklonken hebben: afstand der stranden, keuze van rijksbestuurders door de Compagnie, mits men hem slechts hielp om de troon zijner vaderen weer te bestijgen.

Aan dit laatste waren thans vele moeilijkheden verbonden. Niets stuitte de Compagnie zo tegen de borst als een veldtocht in het binnenland, zonder degelijke bondgenoten. Die men had, waren of zwak, of baatzuchtig. Gelukkig was het moreel van de vijanden ook danig geschokt, hun aanhang verliep en de troepen van de Compagnie brandden van verlangen, daarvan gebruik te maken. Ook de strandregenten bekeerden zich van hun dwalingen. De tegen-keizer zelf toonde reeds berouw en begon te onderhandelen. Zo is het begrijpelijk, dat Tjakraningrat nu snel de knoop doorhakte en in December 1742 de Kraton van Kartasoera bezette, min of meer tot pijnlijke verrassing van zijn bondgenoot, de Edele Compagnie, die zoveel voortvarendheid niet had verwacht en gewenst. Want hoe kreeg men die vechtersbaas, die bij hoog en laag zwoer, dat de Soenan tot afschrik van alle trouweloze vorsten diende te worden gekrist, weer uit Kartasoera en op Madoera terug? Dit kunststuk is volbracht door *Reinier de Klerk*, toen Soerabaja's opperhoofd en later Gouverneur-Generaal, maar het is vrij zeker, dat hij daarbij geen schone beloften gespaard heeft. Zou de Compagnie ze honoreren? Dat was van later zorg. In ieder geval kon Pakoe Boewana II weer zijn Kraton in, waar hij onder het slaan der trommen en het saluut van 10 compagniën soldaten binnengeleid werd (24 December 1742). Mas Garendi onderwierp zich nederig in Soerabaja (begin October 1743), werd „minnelyck gerecipieert" (dat kòn de Compagnie) en mocht voor de rest van zijn leven op Ceylon over zijn jeugdige onbezonnenheid nadenken. Slechts weinige onverzoenlijken zetten de hopeloze strijd voort, zoals *Mas Said*, zoon van prins Mangkoenagara, die door de Soenan Koening naar zijn vader was betiteld, in Midden-Java en prins *Singasari* in het Oosten bij Soerapati's nakroost. Wij zullen beiden op die plaatsen weer ontmoeten.

Soesoehoenan Pakoe Boewana II begon een nieuw leven. De opstokers van het verzet tegen de Compagnie in Kartasoera werden uitgeleverd. De vorst verliet de tweemaal door onreine handen bezoedelde Kraton van Kartasoera voor immer, wilde er nooit meer een voet zetten, en bouwde een nieuwe hofstad aan de Solo-rivier: *Soerakarta* (naar analogie van Djajakarta, de oude naam van Batavia, waarin blijkbaar voordeel zat). Hij koos zich een nieuwe rijksbestuurder en ook een nieuwe vrouw „met intentie om die aan de eene en de Ed. Compagnie aan de andere hand te houden". Aldus de vorst „over tafel zittende, onder het drinken van een glas wijn".

Natuurlijk kwam er ook een nieuwe overeenkomst met de Compagnie tot stand (11 November 1743). De Compagnie had weer heel wat oorlogskosten gemaakt en zij

was de beloften door de benarde Soenan aan Von Hohendorff gedaan, niet vergeten. De voornaamste bepalingen waren: de Compagnie kreeg de hele Noordkust van Java (tot op 600 roeden het land in) met de belangrijkste plaatsen, n.l. behalve Semarang e.o.: Soerabaja, Rembang en Japara met de houtbossen. Westwaarts bleef de grens gelijk, maar in de Oosthoek kwam al het land be-Oosten de meridiaan van Pasoeroean, een broeinest van zeeroof, aan de Compagnie (een belofte voor de toekomst). Ten einde slappe Soenans in het rechte spoor te houden, zouden zowel de strandregenten als de rijksbestuurder een eed van trouw afleggen in handen van de kommandant van Semarang, zodat men hen beter ter verantwoording kon roepen bij ontrouw. Ten slotte de bekende handelsbepalingen, de regelmatige leveringen voor het Nederlandse garnizoen in de hofstad en de edelmoedige kwijtschelding van alle schulden, als de Soenan zich slechts stipt aan het tractaat hield (de stok achter de deur). Wij delen hier al vast mede, dat genoemd contract in 1746 een belangrijke uitbreiding kreeg tijdens het bezoek van de Gouverneur-Generaal *Van Imhoff* aan de Kraton, waarop wij later terugkomen. De Compagnie kreeg daardoor de inkomsten van alle strandgewesten in handen, tegen betaling van een jaarlijkse vergoeding van 5000 Spaanse realen aan de Soenan. Opdat deze ook niet op het idee zou komen, de door de Compagnie gewenste waren bij hun transport onderweg naar de kust te belasten, kreeg zij de zeggenschap over alle tollen langs de wegen en rivieren, ook weer tegen betaling van een vaste som (9000 Spaanse matten aan de Soenan, 2000 aan de Kroonprins, mits boven de 14 jaar en 1000 voor het overige hofpersoneel). Deze politiek van afkoping van heerlijke rechten tegen klinkende munt, waarover de Compagnie steeds méér te beschikken had dan de berooide Soenan, vond in de toekomst vaker toepassing. Voortaan zouden de strandregenten, i.p.v. op de Garebeg Moeloed vóór de Kraton, hun opwachting gaan maken in de Octobermaand (einde van de oogst) te Batavia, waar later niet meer van gekomen is vanwege de soesah en de onkosten; de Compagnie was met een bezoek aan Semarang tevreden en alleen bij zeer plechtige gelegenheden verschenen zij in Batavia. Feitelijk was dit een sterke afwijking van de oorspronkelijke politiek: de Compagnie slechts bevoorrecht koopman in des Soenans rijk, de Vorst souverein, maar in alles de Compagnie ter wille. Men zag het onmogelijke in, de handelsvoordelen ten volle te genieten, terwijl de gecreëerde Soenan vergeefse pogingen deed om zijn gezag te handhaven. Het leek eenvoudiger een deel van diens souvereiniteit maar over te nemen; wellicht, dat hij het in de rest zou kunnen bolwerken. Het is echter duidelijk, dat deze territoriale vernedering op 's Vorsten gezag een noodlottige uitwerking moest hebben.

Iedereen scheen nu tevreden, behalve de Madoerees, die graag wat meer buit had willen behalen, dan het regentschap Sidajoe voor een zijner familieleden, zijn zoon Soeradiningrat. Batavia had geen oren naar zijn „exorbitante pretensiën", die „voor de Compagnie gantsch niet conveniërende waren", maar kon zijn strijdbare troepen met die eenvoudige afwijzing niet uit de Oosthoek weg krijgen.

Tjakraningrat IV werd zelfs steeds slechter gehumeurd, knoopte verbindingen aan met het Soerabajase geslacht, bracht Balische hulptroepen naar Java, kortom,

stoorde zich in geen enkel opzicht aan Batavia's wensen. Hoogst onaangenaam was daar het gemis van de opbrengst der verpachte sjabanderijen, maar nog pijnlijker het stokken van de rijsttoevoer uit de havens, die Tjakraningrat zich verstoutte bezet te houden. Te vergeefs trachtte de naar Soerabaja gezonden Verijssel de Madoerees tot rede te brengen. Hij wilde zijn recht hebben of alles verliezen.

Een schermutseling tussen Baliërs en Compagnies troepen bij Gresik deed de strijd als vanzelf met ongewone heftigheid ontbranden. Wij zullen hem niet in bijzonderheden nagaan. Behalve het eiland Madoera zelf, besloeg het gevechtsterrein de ganse kuststreek van Pasoeroean tot Rembang. Zelfs had Tjakraningrat de vermetelheid door het aanleggen van een batterij op *Poeloe Menari* in het Westervaarwater, deze zeeëngte af te sluiten. Als gewoonlijk wisten de voornaamste bentengs der Compagnie het tegen de verwoede aanvallen der Madoerezen en hun bondgenoten uit te houden, maar Oost-Madoera ging dank zij het lafhartig gedrag van de regent verloren. Het kostte de grootste inspanning het te hernemen — de aanvalskolonne werd zelfs enige tijd omsingeld en geïsoleerd — en de strijd naar het Westelijk deel van het eiland over te brengen, waar Tjakraningrat zich duchtig versterkt had. Toen hij daar in het nauw raakte, zond hij zijn zoon naar Benkoelen om Engelse hulp — niets kon de Compagnie minder welkom zijn — maar de jonge man kwam niet meer terug.

Zo verliet hij ten slotte de oude vorstenzetel Arisbaja en ging met al zijn overgebleven schatten, vrouwen en kinderen scheep om na een lange Odyssee eindelijk Bandjermasin te bereiken. Daar beging Tjakraningrat de onvoorzichtigheid zich niet alleen aan de kapitein van een Engels vaartuig, doch ook aan een bijna gelijktijdig binnenvallende vrijburger bekend te maken. De eerste nam hem met zijn schatten gaarne aan boord, maar de tweede verried hem aan de Bandjermasinse Soeltan, die de Engelsman dwong zijn doorluchtige gevangene over te leveren aan de burger, welke hem naar Batavia bracht.

Daar had een omstandig en vernederend verhoor plaats, waar de ongelukkige Vorst zich niet slechts beklaagde over de Engelsman, doch ook over de trouweloze Nederlanders, die hem veel schoons voorgespiegeld hadden, waarvan weinig was nagekomen (1746).

Het baatte allemaal niets. Tjakraningrat IV, voortaan bijgenaamd *Ngekap*, werd bestemd om het aantal Slameiers aan de Kaap te vermeerderen. Twee zijner zonen moesten naar Ceylon, de derde bleef onvindbaar in Benkoelen; de vierde ten slotte, die over Sidajoe had gestaan, maar zich tijdig had onderworpen, mocht zijn vader op Madoera opvolgen.

Evenwel onder drukkende voorwaarden: jaarlijks huldebetoon in Batavia, handelsverbod op de Oostelijker gewesten, levering van producten en geld, benevens de opbrengst der sjabanderijen. In Soemenep en Bankalan kwamen nederzettingen. Ook Gresik en Sidajoe, strategische punten, kregen er een, het eerste een stenen fort en als resident de befaamde *Nicolaas Hartingh*.

Aan de droom der Tjakraningrats was voor goed de bodem ingeslagen. Nooit zouden de Madoerezen meer vaste voet op Java's bodem krijgen, tenzij als vreedzame

emigranten of loyale hulptroepen der Compagnie. Hieraan heeft het in de volgende twee eeuwen zeker niet ontbroken, getuige het bestaan der Madoerese „barisans" (tot aan de oorlog met Japan) en het feit, dat de Javaanse Oosthoek thans grotendeels door Madoerezen bewoond wordt.

DE SPLITSINGSOORLOG
(1746—1757)

Nu wilde hy (Hartingh) zijn'Kunst aan al de weereld toonen
Hoe hy twee Keisers kon 't Land doen in Rust bewoonen:
Om met *Soesoehoenang* in Vriendschap om te gaan,
Ging hy den *Sultan* nu op 't allerivrigste aan.
Hy maakte, dat zy op een Plaatse t'samen quamen,
Zig gants verzoenden, ja malkaar in de Armen namen....
Vreugdegalm o/d verzoening van Pangerangh Mancoeboemi met de Oost-Indische Maatschappye.. door Adr. v. d. Gagten.

De Soenan wijdde thans al zijn aandacht aan de opbouw van zijn nieuwe Kraton, terwijl de Compagnie daarvóór weer een stevige vesting liet verrijzen, tot huisvesting van haar eerste resident *Von Stralendorff*, die het er 38 jaar uitgehouden heeft. Men bewondere zijn opzienbarend praalgraf bij de Kraton. Tevens nam de Compagnie zich voor, de weg van Semarang naar de nieuwe hofstad met flinke wachtposten te beveiligen. Aldus zouden verrassingen als die van 1686 en 1741 niet meer zo gemakkelijk zijn.

Nu maakte de nieuwe Gouverneur-Generaal, *baron Van Imhoff, de „Hersteller"*, een uitgebreide reis over heel Java en bracht o.a. een bezoek aan de Soenan, die hem in Semarang kwam afhalen. Deze tocht, waard om gememoreerd te worden, werd reeds spoedig te boek gesteld in een helaas lange tijd geheim gebleven verslag, merkwaardig o.m. door de vrij uitvoerige vermelding van de Prambanantempels.

Het was enigszins een waagstuk van Zijne Edele om zich zo diep in Java's binnenlanden te wagen, omdat er sinds de Chinese oorlog nog steeds een zestal prinsen in de bovenlanden rondzwierf (de traditionele vorm van rebellie), waarvan wij alleen noemen Mas Said, zoon van de reeds eerder vermelde, naar Ceylon verbannen broeder des Soenans Mangkoenagara, en Pg. Singasari, die respectievelijk Midden- en Oost-Java onveilig maakten.

In drie deftige karossen (één met zes paarden) en vele draagstoelen begaf de stoet zich in gezelschap van de Soenan uit Semarang langs de nieuwe bentengs de *„Ontmoetinge"* (te Oengaran), de *„Herstelling"* (te Salatiga) en de *„Veldwachter"* (te Bajalali), naar Solo, waar de Kraton reeds bewoonbaar, doch de nieuwe loge, de *„Grootmoedigheid"* (tegenwoordig heet het: *Vastenburg*) nog niet half klaar was. Het was het eerste bezoek van een Gouverneur-Generaal aan de Vorstenlanden. Verschillende zaken van gewicht werden door Z.H. met Z.E. behandeld, o.a. moeilijkheden, die de Soenan had met zijn broeder *Mangkoeboemi*. Hij wist het te doen voorkomen, alsof deze in die kwesties volkomen ongelijk had, en verzocht Van Imhoff, de recalcitrante pangeran eens op zijn nummer te zetten. Van Imhoff was te spoedig geneigd om voor deze aandrang te zwichten. In het openbaar, terwijl Soenan en G.G. aan tafel zaten en Mangkoeboemi achter zijn vorst op de grond sila zat, ontzegde Van Imhoff de ontevreden prins zijn onjuiste aanspraken op het land Soekawati, dat hij op zijn rebellerende neef Mas Said had veroverd en niet aan de intrigerende rijksbestuurder had willen overgeven. Ook andere prinsen kregen zo'n landvoogdelijke vermaning. Mangkoeboemi zweeg, zoals slechts een Javaan kan

zwijgen, dronk nog een glaasje op het welvaren der Compagnie en de voorspoedige successie van de nieuwe Pangeran Adipati Anom, en maakte zich 's nachts uit de voeten. Hij gaf aan Mas Said kennis, „dat hij zich van Kartasoera verwijderd had" en neef antwoordde, „dat hij hem daarover zijn genoegen betuigde". De band tussen het tweetal werd nog versterkt door het huwelijk van Mangkoeboemi's dochter met Mas Said.

De beide opstandige groten voerden nu een jarenlange guerilla, waarvan juist het einde in zicht scheen te komen, toen de rampzalige Pakoe Boewana II zijn einde zag naderen en de aandelen der rebellen rezen.

Zodra de ziekte des Soenans een gevaarlijke wending begon te nemen, werd de Hoge Regering door de *Gouverneur van Java's Oostkust* (dit was sedert 1748 een gouvernement), *Von Hohendorff* gewezen op het dreigende gevaar bij een mogelijk overlijden. Van Imhoff meende, dat men hardnekkig moest vasthouden aan de gedane beloften en Pakoe Boewana II door zijn zoon in het gehele rijk te laten opvolgen. Een voorgestelde verdeling werd van de hand gewezen.

Aldus geïnstrueerd begaf Van Hohendorff zich naar Solo en vond de vorst niet alleen half verlamd en stervende, doch ook ongenegen om het rijk aan de aangewezen kroonprins te laten. Hij mocht die jongeman niet meer, vermoedelijk, omdat hij zag, welk een hofkliek tegen hem gekant was. Bovendien leed hij aan een oogziekte, en had te veel belangstelling voor 's vaders bijvrouwen getoond. Daarom stond de stervende vorst er beslist op, dat de Compagnie het hele Mataramse rijk zou overnemen en dan zelf beslissen, wie moest opvolgen. Deze nieuwe Soenan zou dan zijn waardigheid alleen aan de Compagnie te danken hebben! Daar Pakoe Boewana ieder ogenblik kon sterven, had Von Hohendorff geen tijd meer voor ruggespraak met Batavia en zo kwam het allerbelangrijkste *contract van 11 December 1749* tot stand, waarbij het Mataramse rijk voor goed zijn onafhankelijkheid verloor. Aangezien verder Mangkoeboemi, die natuurlijk precies wist, wat er in Soerakarta voorviel, op de loer lag om zich ook tot Soesoehoenan te laten verheffen, haastte Von Hohendorff zich om, van de pas verworven volmacht gebruik makende, de kroonprins toch tot opvolger van zijn vader te bestemmen, die negen dagen na de ondertekening van het verdrag overleed. Misschien dat deze plechtigheid de stoot heeft gegeven tot de gewoonte, dat de vertegenwoordiger van het Nederlandse gezag bij plechtige gelegenheden naast de Soenan op de Sitinggil plaats nam.

Von Hohendorff meende door deze snelle maatregelen aan Mangkoeboemi de pas te hebben afgesneden, doch deze had zich niet laten overbluffen, reeds op dezelfde 11 December 1749 had hij zich in zijn nieuwe hofplaats *Jogjakarta* tot Soenan laten uitroepen, waarbij heel wat meer Javaanse groten tegenwoordig waren dan bij de huldiging van de 16-jarige candidaat der Compagnie. Daarop had hij het gedurfd de Hoge Regering te verzoeken hem als Soenan te erkennen en toestemming te verlenen, om het lijk van zijn broeder plechtig te begraven op Imagiri. Dit laatste heeft nooit plaats gevonden, daar de arme Pakoe Boewana II voorlopig achter de moskee van Lawejan, bij zijn mythische voorvader Kjai Gede Ngenis begraven werd, waar hij nu nog ligt.

Wilde de Compagnie haar ontzag bij de Javanen niet verliezen, dan moest zij haar candidaat met kracht van wapenen handhaven, wat dus, gezien de hardnekkigheid van Mangkoeboemi, oorlog tot het uiterste zou betekenen, òf een nieuw systeem toepassen. Zij probeerde eerst het ene zònder, toen het andere mèt succes.
Tot 1752 heeft de Compagnie, niettegenstaande de raad van enkelen harer ondergeschikten, met grote halsstarrigheid getracht haar zin door te drijven in zake de candidatuur van Pakoe Boewana III. Dit is mislukt om twee redenen: vooreerst was de aanhang van haar candidaat — de goedaardigheyd zelve, maar wat versuft en verfomfaaid, getuigt Hartingh — zo gering, dat zij slechts op geringe steun van Javaanse zijde kon rekenen, en voorts pasten de Javanen een nieuwe taktiek toe: de guerilla, die de Nederlanders afmatte.
Niets beslissende overwinningen wisselden af met gevoelige nederlagen van Compagnies troepen. Te vergeefs trachtte men door een kring van bezettingen rond Mataram aan te leggen, Mangkoeboemi binnen de perken te houden. Aan de Bagawanta bracht hij op 12 December 1751 aan Compagnies leger een zware nederlaag toe, maakte van zijn zege gebruik om in snelle marsen het gebergte over te steken en aan de Noordkust te verschijnen, waar hij *Pekalongan* veroverde en plunderde (Maart 1752). De regenten van Semarang tot Tegal toe werden ontrouw en reeds maakte Mangkoeboemi het stoute plan om zijn zoon in het heilige Demak te doen besnijden, toen Madoerese hulptroepen opdaagden, die Tegal bezetten, en hij het geradener vond de Compagnie niet meer aan haar Westerstranden uit te dagen. Spoedig herstelde de gouverneur Van Hohendorff de rust onder de regenten, die zich vrijwillig of gedwongen onderwierpen.
Onderwijl was Mangkoeboemi over de Lawoe weten te ontkomen (over Tawang Mangoe en Sarangan?), veroverde Panaraga, waar de regent werd afgeslacht, en Madioen. Von Hohendorff, die hem op de voet gevolgd was, kon ten slotte niet verder, daar de wegen met omgekapte bomen versperd waren, moest toen een omweg ten Noorden van de Lawoe maken en wist Mangkoeboemi ten minste te verhinderen de strandgewesten daar te verontrusten. Te pakken kreeg hij hem niet na een vervolging van 150 uur. Teleurgesteld moest de gouverneur zijn troepen in de kwartieren laten terugtrekken. Hij voelde zich diep ontmoedigd na zoveel inspanning en offers Java nog niet tot rust gebracht te hebben. De man was trouwens na vele zware tropenjaren aan het eind van zijn krachten. Zo kon men niet doorgaan, een nieuwe politiek moest gevolgd worden.
Gouverneur-Generaal *Mossel* had in 1750 de overleden Van Imhoff vervangen en voelde zich niet meer zo aan diens inzichten gebonden. Besloten werd om „met den degen uyt, de rebellige prinsen den *vrede* aan te bieden". Deze ommekeer was logisch. Naar mate de schaduw der Compagnie dichter over de jonge, onzelfstandige Soenan viel en deze meer haar creatuur werd, moest diens gezag onder zijn landgenoten wel tanen. Schijnbaar had de Compagnie door het befaamde contract bij Pakoe Boewana's sterfbed opgesteld en getekend al haar verlangens bevredigd gezien, in waarheid was het stuk maar een vodje waardeloos papier. De ontwikkeling, in 1677 begonnen met Speelman's contractenbundel, was ten einde toe door-

lopen. De Soenan was volledig gehoorzaam en gedwee, maar zat dan ook nagenoeg geïsoleerd in zijn Kraton, daar zelfs de kroonprins Boeminata er van door was gegaan.

Het was daarom volstrekt nodig volgens een nieuwe methode te beginnen, al moest men dan ook de ongelukkige Soenan ten dele laten schieten. Dit was de weg van het *accoord*, van de *schikking* met de rebellen.

Bovendien was Von Hohendorff niet de man om de harten der Javanen voor zich te winnen. De rebellen noemde hij allemaal gespuis en het behoeft geen vermelding dat de antipathie wederzijds was. Hij schijnt op Mangkoeboemi's zenuwen gewerkt te hebben. Het was daarom goed, dat deze oude strijder voor jongeren plaats maakte.

Aanvankelijk had de Compagnie hoop, met Mas Said tot een accoord te komen. Gewoonlijk verontrustte deze vanuit het Zuidergebergte het gebied van Soenan en Compagnie. Bij Mangkoeboemi's tocht naar het Oosten had zijn neef met hem samengewerkt, maar toen ieder eigen regenten wilde aanstellen in het veroverde Panaraga, wat feitelijk alleen aan Mangkoeboemi, die immers tot Soenan uitgeroepen was, toekwam, ontstond er meningsverschil. De afkeer werd openbare vijandschap toen Mangkoeboemi vernam, dat zijn neef en schoonzoon zijn afgevaardigde aan Von Hohendorff de eis had laten stellen, óók als Soenan erkend te worden. Tussen de beide pretendenten brak de oorlog uit, tot geen geringe vreugde der Compagnie. Mas Said verdreef Mangkoeboemi uit Madioen en Panaraga naar Soekawati (Sragen) en had bijna ook Soerakarta verbrand, indien de Nederlanders het op het laatste ogenblik niet gered hadden. Mas Said's overwinningen op Mangkoeboemi maakte eerstgenoemde trots en onhandelbaar, maar de tweede des te plooibaarder en gewilliger om te praten. Mede werden de besprekingen bevorderd door de vervanging van de ijverige, maar uitgeputte Von Hohendorff door de tactvolle Javanenkenner *Nicolaas Hartingh*. G.G. Mossel reisde zelve naar Semarang om de nieuwe gouverneur de andere richtlijnen onder het oog te brengen, n.l. de *verdeling* van Java, i.p.v. het zich hardnekkig vastklemmen aan Van Imhoff's idee om alles onder één gezag te houden. Hier kwam nog bij, dat Pakoe Boewana's hof de „gekroonde naarheid zelve" was, wat nog eens overtuigend bleek, toen deze Soenan met slechts zeer gering gevolg in Semarang verscheen en daar 10.000 rijksdaalders voorschot vroeg. Hij moest er bij monde van de Gouverneur-Generaal en Gouverneur van Java's Oostkust zijn vonnis vernemen: de afstand van zijn halve rijk (April 1754).

Men begon aan het idee der rijksdeling te wennen. Het eerst ging Mangkoeboemi er toe over, daarna, wegens de concurrentie ook Mas Said, wat de eerste zeer euvel opnam. Had deze trouweloze hem in 1749 niet mede als Soenan gehuldigd en durfde hij nu zo iets voor te stellen? De breuk tussen deze heren werd steeds groter en is nimmer geheeld.

Mangkoeboemi beloofde toen, indien hij de helft van het Mataramse rijk kreeg, tegen Mas Said te velde te trekken. Naar dit voorstel had de Hoge Regering wel oren en zij zond dus, op Mangkoeboemi's verzoek, de nieuwe gouverneur van Java's oostkust, Hartingh naar diens legerkamp in Grobogan: Padagangan (September

1754). Het kwam tot een vriendschappelijk onderhoud, waarin de onstuimige Van Hohendorff nooit geslaagd was. Alle vormen der Hollandse en Javaanse beleefdheid werden hierbij nauwkeurig in acht genomen: gamelanspel, tromgeroffel, plechtige omhelzingen en „handtastingen" bij de ontvangst. Mangkoeboemi zelve schonk voor zijn hoge gast persoonlijk de thee in.

Ter vermijding van moeilijkheden noemde Hartingh hem voorlopig nog geen Soeltan, doch vertrouwelijk: Saudara, broeder.

Aanvankelijk leken Mangkoeboemi's eisen te hoog: het *halve* rijk had hij zeer groot genomen en er hoorden z.i. ook de sedert 1746 afgestane stranden bij. Maar het gelukte de handige Hartingh, die heel goed inzag, dat Mangkoeboemi over een macht beschikte, waarmee niet te spotten viel, zijn wensen tot redelijker afmetingen terug te brengen. Met de armen over de borst, de hand aan de kris, ten prooi aan een hevige gemoedsbeweging, stemde de pretendent ten slotte toe in de afstand der stranden. Omgekeerd moest de Compagnie afzien van haar plan, om aan de prins een rijk in de Oostelijke Mantjanagara te geven, een „Oosterrijk". Mangkoeboemi stond er op, dat zijn gebied zich zowel in het Oosten als Westen van Java zou uitstrekken.

De overeenkomst kwam tot stand, bezegeld door een maaltijd met de nodige condities en gevolgd door een bezoek aan Mangkoeboemi's moeder en vier gemalinnen, waarvan volgens Hartingh er twee waren, „die er al extra fraey uytzagen".

De eerste vrucht der samenwerking was een door de gezamenlijke troepen van de Compagnie en Mangkoeboemi aan Mas Said toegebrachte nederlaag, juist toen deze de onderhandelingen door een plotselinge overval wilde storen, wat natuurlijk weer Mangkoeboemi nauwer aan de Compagnie bond. Mas Said werd na een nieuwe nederlaag in de bergen bij Patjitan teruggeslagen.

Op 13 Februari 1755 werd het z.g. verdrag van Gianti tussen de Compagnie en de nieuwe soeltan van Jogjakarta *Amangkoeboewana I* getekend, waarna de laatste plechtig als zodanig werd uitgeroepen. Men had de Soenan overgehaald zijn Kraton te verlaten en met de Soeltan een onderhoud te hebben. Het was een gewichtige ontmoeting. De Soeltan „bleek besturven", de Soesoehoenan „bevende" en Hartingh als verzoener tussen hen in. De overeenkomst tussen deze vorsten werd beklonken met een glaasje bier.

De verdeling zelve, door een zo veel mogelijk onpartijdige commissie tot stand gebracht, had nog heel wat voeten in de aarde en leverde een wonderlijk resultaat op de landkaart op. Java werd een lappendeken, maar beide vorsten kregen een nagenoeg gelijk aantal tjatjah's (gezinnen), ongeveer 12.000, waarop hun aanzien voornamelijk berustte.

Mas Said gaf echter de moed niet op, bracht in de bossen van Blora aan een Nederlands korps een gevoelige klap toe, waarbij zelfs de bevelhebber kwam te sneuvelen. Maar tegen drie vijanden: Soenan, Soeltan en Compagnie was hij toch niet opgewassen. Nog een nederlaag leed hij, maar ontkwam, was nu echter tot onderhandelen bereid en wilde zich zelfs op redelijke gronden onderwerpen. Die werden hem aangeboden. Voor de Soenan, die hem enige uren tegemoet was gereden, wierp hij zich

ter aarde en beloofde trouw aan het regerende huis van Mataram, dat hij sedert de Chinese oorlog had bestreden. Mas Said en de Soenan trokken nu naar *Salatiga*, waar zij Hartingh en vertegenwoordigers van Jogjakarta ontmoetten. Op 17 Maart 1757 kwam daar een verdrag tot stand, waarbij aan Mas Said, onder de titel van *Pangeran Adipati Mangkoenagara* een gebied van 4000 tjatjah's als leen van Soerakarta werd geschonken.

Alle prinsen waren nu verzoend, op een enkele na, zoals Pg. Singasari, die naar het eeuwige toevluchtsoord voor onrustige elementen, de Oosthoek, uitgeweken was. Vreselijk had echter de oorlog onder de kleine man huisgehouden. De vorsten meenden dat slechts een vierde der bevolking nog over was, terwijl Nicolaas Hartingh het verlies op de helft schatte. Hij verwachtte echter, dat dank zij de polygamie der Javanen, het ontbrekende spoedig weer zou zijn aangevuld.

Na als veldheer en krijgsman te hebben uitgeblonken, onderscheidde Amangkoeboewana I zich vervolgens als wakker bestuurder, die tegen de Compagnie op zijn recht stond — wat deze respecteerde — maar ook als groot bouwheer, die veel liet bouwen, maar ook weer afbreken, als het resultaat hem niet aanstond. Binnen korte tijd liet hij een weidse *Kraton* verrijzen, thans nog beter bewaard dan de ruimere in Solo. Ook de grote *moskee* dateert uit zijn tijd, terwijl geen tourist de bouwvallen van het z.g. „*Waterkasteel*" overslaat. Voor de huidige Jogjanezen is hij de vrome held, die met Soeltan Agoeng in één adem wordt genoemd.

DE GROTE BANTAMSE OPSTAND

(1750—1751)

Agèh moelia Sultan Bantên ing Kanari!
(Kom spoedig terug, O Sultan van Bantam in Kanari!)
Bantams volkslied.

Van Imhoff's tweede verkeerde beslissing, die een bloedige oorlog ten gevolge had was ten opzichte van Bantam. Sedert 1733 heerste in dit vervallen gewest soeltan *Arifin*, die danig onder de plak zat van zijn gemalin, de Arabische *Fatima*, een dame, die vóór haar huwelijk met de Bantamse vorst te Batavia gewoond had en daar „bijna dagelijcx de huysen van de aansienlijkste Heeren gefrequenteerd" had. Haar eer- en heerszucht ging zover, dat zij er in slaagde de wettige troonopvolger, *Pangeran Goesti* in verdenking te brengen van een moordaanslag op zijn vader, de Soeltan. Deze was woedend op de ontaarde zoon, die zijn vader naar het leven had gestaan, met gewapend volk op de aloen-aloen was verschenen, de buitenste gebouwen van de Kraton had bestormd en indien niet gestuit, zeker verder zou gegaan zijn, enz. Thans was hij naar Batavia gevlucht, vanwaar hij, op wens van de Soeltan, naar Ceylon gezonden werd.

Zij verving de ongelukkige Pangeran door haar neef, een man uit de volksklasse, maar door zijn huwelijk met een dochter van de Soeltan in hofkringen opgenomen. Nog bij het leven van de oude vorst werd hij gekroond, „met buijtengewoone luijster, en soo niet met groot genoegen des volcks, ten minste sonder blijken van ongenoegen gecelebreert". De Hoge Regering drukte haar stempel op deze verandering in de erfopvolging door de zending van de Directeur-Generaal Jacob Mossel, met geschenken (Januari 1747).

Hiermede stemde overeen, dat Van Imhoff deze successiewijziging niet alleen goedkeurde, maar er zelfs geen bezwaar tegen maakte om ook Arifin, die aan verstandsverbijstering begon te lijden, naar Ambon te sturen. Er moet inderdaad reden voor bestaan hebben. Men zag de waanzinnige vorst over land en zee ronddolen, zijn onderdanen met extra herendiensten en belastingen plagen, waarin zelfs de vermaningen uit Batavia geen wijziging konden brengen. Ten slotte had hij de troonopvolger van al zijn insignia beroofd, zodat deze de wijk in het fort Speelwijk had genomen, en een zevental mensen, waaronder zijn zuster en haar dochter om het leven doen brengen. Met een gevolg van een 60 man kon de krankzinnige vorst in de schaduw van het fort Victoria nog een zekere staat voeren.

Daar de kroonprins te jong was, nam de Hoge Regering het hele land Bantam „als ter bestiering over" en benoemde Fatima tot „regentesse van wege de Compagnie", onder de titel van „Ratoe Sri Soeltan Banten". Bij contract van 28 November 1748 werd een en ander vastgelegd.

De mening der Bantammers was in deze zaken niet gevraagd en deze zouden de verheffing van Fatima zeker afgekeurd hebben, want zij ergerde de aristocraten

door haar negeren der rijksraden, en het gewone volk door haar grenzenloze schraapzucht.

Van haar inconsequentie gaf zij blijk, door de Bantammers voor de voeten te werpen, dat zij hun Soeltan zo gemakkelijk naar Ambon hadden laten vervoeren. Van de kroonprins ging evenmin iets uit, daar hij „zijn zorge, zoowel als zijn persoon binnen de omtrek van zijn serail opgesloten" hield. Net voordat Van Imhoff, haar beschermer, de ogen gesloten had, was de opstand al uitgebarsten (October 1750). De geestelijke leider was een zekere *Kjai Tapa*, die „sig voor een soort van heijlige wist te doen passeren", het punt van verzamelen de berg *Moenara*, een heiligdom der Soendanezen, een tiental uren boven Tangerang. Bovendien schoven zij nog een troonpretendent uit het Bantamse huis, Ratoe Bagoes *Boeang*, naar voren. De eerste klap was voor het legertje van Fatima, dat uit elkaar stoof, de tweede voor de verse troepen uit Batavia, die zelfs hun veldartillerie lieten schieten. Alles liet Fatima in de steek, tot zelfs de cipiers der boeien. Niet veel meer dan de forten Speelwijk en Diamant waren nog in handen van de Compagnie en haar bondgenote, terwijl de vijand in één der grote huizen in het Zuiden van de stad zich al een hof probeerde te maken.

Van Imhoff's opvolger Mossel wierp ogenblikkelijk het roer om, al moet het hem gespeten hebben van het half millioen pond peper extra, dat Fatima de Compagnie jaarlijks had weten op te brengen. Hij benoemde een eigen broeder van de ongelukkige Arifin, de bejaarde Pangeran *Adi Sandika* tot soeltan-regent en beval Fatima met haar nietswaardige neef geruisloos uit Bantam te verwijderen, welke last de resident Falck prompt volbracht; „op de civielste wijse", ofschoon „zonder publique ceremonien", werd zij aan boord van een jacht gebracht, dat haar naar *Edam* in de baai van Batavia voerde, alwaar zij haar laatste dagen sleet. Zij stierf reeds op 10 Maart 1751.

Toen nu nog de grote Rijksraad, bestaande uit alle prinsen, raden en rijksgroten, deze maatregelen had goedgekeurd en de verbannen kroonprins Pangeran Goesti teruggeroepen was, schenen alle moeilijkheden opgelost. Men hoopte nu op een voorstel der rebellen, maar dit kwam niet „hoe seer het hun in de mond gegeven was". Zij wisten van geen uitscheiden, handhaafden hun tegen-candidaat Ratoe Bagoes Boeang, en braken daardoor alle bruggen met de Compagnie af. Zelfs bedreigden zij Batavia. Door de binnenlanden bereikte Kjai Tapa's leger de bovenloop van de Angke, roeide daar een jonge Hollandse boerenkolonisatie grondig uit en rukte Noordwaarts op Batavia los. Iets ongehoord vermetels sedert 1629. Maar nu keerde de kans. Krachtige verdedigingsmaatregelen werden getroffen, nieuwe troepen ontscheept en 13 Juli 1751 een volledige zege op de opstandelingen behaald. Thans kon men overgaan tot het ontzet van Bantam, waar Ratoe Bagoes Boeang om heen lag en dat slechts van de zeezijde kon voorzien worden. Nadat een reeks van schansen onder tamelijke verliezen genomen was, sloeg de pretendent-soeltan op de vlucht. Het grootste deel der bevolking onderwierp zich.

De pretendent verenigde zich nu met Kjai Tapa, maar beiden werden verjaagd van hun heilige berg Moenara (22 September 1751), die bezetting kreeg, en zwierven

door de Preanger en het Buitenzorgse, doken zelfs nog in Banjoemas op, zonder enige toekomst echter.

De vaste regeling der troonopvolging en de verhouding tot de Compagnie gaven nog een ogenblik stoornis, waarvan de rebellen, doch tevergeefs, gebruik trachtten te maken. Ten slotte bleef Arifin's broeder Adi Sandika wel soeltan-regent, maar zijn zoon Pangeran Goesti, die van Ceylon ontboden werd, riep men tot troonopvolger uit. Bantam werd een leen der Compagnie, de Lampongs, waar haar bezetting in Toeloeng Bawang tijdens de opstand voor Bantamse en Lampongse rebellen had moeten wijken, haar bezit. Jaarlijks huldebetoon werd voorgeschreven, bij niet nakoming der verplichtingen met volledige annexatie gedreigd. Speelwijk werd met een kat uitgebreid, waar de Soeltan vroeger bezwaar tegen had. Op 22 September 1753 besteeg de uit Ceylon teruggeroepen Pangeran Goesti de Bantamse troon, waarna Adi Sandika zich in een otium cum dignitate terugtrok.

De oude Soeltan op Ambon stierf in 1758 en zijn lijk werd naar Bantam overgebracht. De jonge vorst, van wie de Hoge Regering getuigde, dat hij een „vreedzame aard" bezat, regeerde tot 1777.

Kjai Tapa bleef de Compagnie nog jaren hinderen door zijn verrassende overvallen. Nu eens verscheen hij aan de kust van straat Soenda bij Tjaringin en bedreigde de Lampongs, dan weer dook hij op in het Buitenzorgse en vernielde de Hollandse kolonisatie bij Tjipanas en Tjiandjoer. Na bij Bandoeng nog eens geslagen te zijn, verdween hij Oostwaarts in het strijdgewoel van Midden-Java.

Zijn candidaat Boeang, die bij zijn tocht over de bergen zijn benen verwond had en derhalve door zijn dienaren gedragen moest worden, schijnt onder de zware vermoeienissen bezweken te zijn.

Zo keerde de rust in Bantam weder, welke veel had van die des doods.

BALAMBANGAN'S EINDE

(1767—1777)

> Destijds bedroeg de bevolking des lands eenige 100.000 zielen. De uitgestrekte, schoone hoofdstad was met muren en wallen omringd, in prachtige tempels rookten wierookoffers, voor d'idolen der Brahmaansche drie-eenheid en de volheid van Indische pracht omgaf nog de vorsten des lands .... Thans zijn de honderdduizenden van bewoners verdwenen ....
>
> *Junghuhn, Java III.*

Sedert de val van Madjapahit was de Oosthoek steeds een bron van onrust voor het overige Java geweest, daar zomin Demak als Mataram er in geslaagd waren, het afdoende te onderwerpen. Balambangan wist zich of als onafhankelijke staat te handhaven, b.v. onder de nog steeds niet vergeten vorst Tawang Aloen (1670—91), òf door invallen van Balische vorsten werd het van het verwante Bali afhankelijk. In het Niemandsland tussen Balambangan en het Mataramse rijk hadden allerlei vreemde of onrustige elementen een gunstig terrein gevonden, b.v. van 1674 tot 1680 de Makassaren en Madoerezen, van 1686 tot 1768 Soerapati met zijn aanhang en nageslacht, in 1720—23 de pangerans Blitar en Poerbaja en na 1755 Pangeran Singasari.

Bij tractaat had Mataram in 1743 het gebied be-Oosten de meridiaan van Pasoeroean aan de Compagnie moeten afstaan, maar zij had daar niet van willen profiteren, ook al scholen er nog enige onruststokers. De Compagnie had reeds te veel om handen en wenste zich niet meer moeite op de hals te halen, zo lang de vrijbuiters zich maar rustig hielden.

Ofschoon de vermaarde Goesti *Pandji Sakti* van Boeleleng zich in 1697, in samenwerking met Soerapati, van het rijkje Balambangan had meester gemaakt, mocht het oude geslacht toch door blijven regeren als vazalvorsten. Ook toen in 1711 het gezag van Boeleleng door dat van *Mengwi* vervangen werd, bleef dit het geval. De laatste vazalvorst, Pangeran *Mangkoeningrat* had het erg te kwaad met zijn jongere broeder, die tevens zijn rijksbestuurder was, en gewoonlijk als *Wong Agoeng Wilis* bekend staat. Het liep zo hoog, dat hij genoodzaakt was zijn broer als patih te ontslaan, waarop deze dadelijk naar Mengwi uitweek en daar bij de leenheer natuurlijk dubbel gevaarlijk werd. Aangezien Mangkoeningrat's gezag op deze wijze ten slotte slechts een schaduw werd, wierp hij zich uit wanhoop in de armen der Compagnie, reisde er zelfs voor naar Batavia. Doch ofschoon de gezaghebbers te Pasoeroean en Soerabaja, zo mede de gouverneur van Semarang zijn zaak bepleitten, weigerde de G.G. Van der Parra Balambangan te bezetten. In arren moede keerde de arme Mangkoeningrat naar Balambangan terug, zijn noodlot te gemoet. Enige weken na zijn terugkeer werd hij inderdaad opgepakt en naar Mengwi gebracht, waar hij in 1764 op laaghartige wijze met een 80 der zijnen werd vermoord. Daar de vorsten van Mengwi er n.l. voor terugdeinsden om Mangkoeningrat op al te opvallende wijze van het leven te beroven, betichtten zij de ongelukkige vorst van toverij. Hij zou de hand in een toen juist heersende epidemie gehad hebben. De opgezweepte bevolking slachtte daarna de Balambangers op

wreedaardige wijze af. Tot de weinigen, die het bloedbad ontkwamen, behoorden o.a. zijn echtgenote en een jongere broeder *Mas Alit* geheten. In bittere armoede moesten de gespaarden in Balambangan leven.

Onder al dit rumoer onthield de Compagnie zich van inmenging, wat haar later duur te staan kwam. Zij werd pas oplettend, toen Engelse kooplieden zich in Balambangan begonnen te nestelen, met de bedoeling, in samenwerking met zwervende Chinezen, er suikerplantages aan te leggen. Onmogelijk kon een vreemde Europese natie aan een toegang tot de Javazee geduld worden en de Compagnie besloot met voor die tijd ongewone energie, zich van Balambangan meester te maken.

Dit gelukte zonder veel moeite in 1767, daar de aandacht der Baliërs juist afgeleid was door een hunner traditionele burgeroorlogen en overigens een Nederlands kruisvlootje in straat Bali hun wel eerbied inboezemde. Alles liep vlot van stapel, omdat de bevolking over het algemeen meer dan genoeg van de Baliërs had en nergens tegenstand bood. De enigen, die de Nederlanders met minder genoegen zagen verschijnen, waren de z.g. „peranakan's", afstammelingen van Baliërs en Balambangers.

Nu ging men verder: de ganse Oosthoek zou er aan geloven. Men vermoedt hier persoonlijke eerzucht of eigenbelang van de gouverneur van Java's Oostkust, maar aan de andere kant ligt het zeer voor de hand, dat men, eenmaal begonnen zijnde, nu maar het hele kwade gezwel met doortastende hand uitsneed. Daarbij meende men ten onrechte, dat het eigenlijke Balambangan reeds voor goed onderworpen was en de operaties zich in het Malangse even voorspoedig zouden ontwikkelen als daar. Inderdaad gelukte het vrij gemakkelijk de vlakte van Malang te bezetten en de rebellen op te jagen. Van alle zijden werd de vijand aangetast, vanuit Pasoeroean door de daar aanwezige kommandant, door des Soenans troepen vanuit Kediri, van bezuiden de Smeroe zelfs door luitenant Troponegro met zijn troepen, die te voren op kranige wijze Loemadjang had schoongeveegd. Maar de zege was niet beslissend, daar prins Singasari zich met een kleinzoon van Soerapati op een hoogte van de Keloed terugtrok en alle aanvallen afsloeg. Zo werd een deel van Compagnies troepen gedurende de regentijd vast gehouden om hen daar te blokkeren en slaagde men er pas in, nadat versterkingen van de Soenan waren ontvangen, Singasari in zijn ontoegankelijk rotsnest te betrappen. Men had de paarden moeten achterlaten om het gebergte te voet te bestijgen. Zo fanatiek was de stemming van de volhardende tegenstander, dat Singasari's dochter de Nederlandse bevelhebber poogde te krissen! Hij zelf overleed spoedig in gevangenschap aan een opgelopen beenwond. Hiermede was tevens het hele Soerapatische geslacht uitgeroeid.

Van deze verovering hadden de Soerabajase en Pasoeroeanse regenten het meeste genoegen, daar hun familieleden in het bezette gebied geplaatst werden, maar minder verrukt zal de Soenan geweest zijn, daar feitelijk zijn gebied met Porong, Malang en Ngantang (bewesten de Pasoeroeanse meridiaan) verminderd werd. Hij had het niet in rust kunnen houden en dan leek het maar beter, dat de Compagnie

het onder haar hoede nam, redeneerde Batavia; het was toch in 's Vorsten naam! Noodgedwongen berustte de Soenan, tenminste hij protesteerde niet. Geenszins waren de Baliërs voornemens Balambangan zo maar te laten schieten.
Terwijl de troepen der Compagnie gedeeltelijk door Pg. Singasari bezig werden gehouden, staken de Baliërs in hun rug weer de straat over en vormde zich in Balambangan opnieuw een pro-Balische partij, onder leiding van Wong Agoeng Wilis, voornamelijk bestaande uit de z.g. Peranakans. Slechts de benteng Banjoe Alit ten Zuiden van Banjoewangi wist zich te handhaven. Pas een nieuwe expeditie kon na maanden vechten het verzet breken. Wilis werd gevangen genomen en naar Banda vervoerd. Twee afstammelingen uit het oude Balambanganse koningshuis werden als regenten aangesteld, doch om hen geheel van het Hindoeïstische Bali af te scheiden, noopte de Compagnie hen tot de Islam over te gaan. Zowel een morele als een politieke fout, gelijk later bleek.
Er kwamen nu bezettingen van minimale omvang: 14 in Malang, 29 in Ngantang (bij Malang) en 21 in Loemadjang. Voor het hele „keizerrijk" Balambangan werden 74 koppen voldoende geacht.
Men berekende in het zuinige Batavia, dat de kosten dezer bezettingen precies gedragen zouden worden door de pacht der vogelnestklippen.
Enige vredige jaren gingen voorbij. De bovengenoemde bezetting was inderdaad te gering en bovendien baldadig, de kommandant streng. Het ontging de Compagnie aanvankelijk en na de uitbarsting kon zij het ook moeilijk meer verhinderen, dat Baliërs, die thans in Balambangan een willig oor vonden, in Augustus 1771 een geduchte samenzwering tegen de Compagnie smeedden, waaraan zelfs een sergeant en enige soldaten deelnamen! De pas met moeite tot de Islam bekeerde regenten hadden hen N.B. uitgenodigd. De overlopers werden echter tijdig ingerekend. Een geestelijke, bewerend door de geest van de vorige *Pangeran Wilis* bezield te zijn, sleepte duizenden mede en verschanste zich stevig op de Goenoeng Raoeng, waar hij de haast onneembare vesting *Bajoe* bouwde en zich voor Soesoehoenan uitgaf. Het was de laatste wanhopige opvlamming van het in zijn bestaan bedreigde Sjiwaïsme. Bitter en verwoed was de strijd, aan weerszijden werden gruwelen bedreven. De Compagnie leed nederlagen. Het Compagnies fort Koeta Latang moest een belegering doorstaan, die het tot op de rand van de ondergang bracht, toen het ontzet werd. Eerst na een belegering van 13 maanden viel op 11 October 1772 het laatste bolwerk *Bajoe,* nadat een loopgravenoorlog en een volledig bombardement tot de overgave hadden moeten dwingen. De gevangenen werden onthoofd en de koppen aan de bomen te pronk gezet. De gewaande Wilis was al aan een wond bezweken.
Toen eindelijk de rust hersteld was, ging men wat omzichtiger te werk bij de keuze van een nieuwe Balambanganse regent en verkoos de reeds vermelde Mas Alit, afstammeling uit het oude geslacht. Bovendien was hij nog verwant aan het Madoerese huis en zeer gezien bij de bevolking. Plechtig werd hij door de gezaghebber Luzac geïnstalleerd als Raden Toemenggoeng Wiragoena. Deze vestigde zich in de nieuwe bestuurszetel *Banjoewangi* en werkte ijverig mee aan de opheffing

van het niet eerst door deze oorlogen zo zwaar geteisterde en ontvolkte land. Gedurende jaren werd het van alle lasten vrijgesteld, terwijl men tevens wat verdraagzamer werd tegenover het Hindoeïsme. Dit was echter ten dode opgeschreven. De gouverneur van den Burgh achtte in 1780, dat het nog wel een 25 jaar zou duren, eer van enige opbloei sprake kon zijn, doch op het einde der eeuw was de bevolking al weer verdubbeld. Men mene ook niet, dat alle ontbrekende inwoners er het leven bij hadden ingeschoten. Velen waren eenvoudig naar Bali gevlucht en werden door de machthebbers aldaar vastgehouden. Gelukkig maar, dat talrijke Madoerezen bereid gevonden werden de lege plaatsen in te nemen.

Thans nog een laatste oorlogstafereel met als achtergrond het steil uit de Oceaan oprijzende rotseiland *Noesa Baroeng*. Er hadden zich vluchtelingen en avonturiers uit de vorige oorlog genesteld, die van daaruit de kusten teisterden. Het eiste vrij veel wachtposten om deze gasten in de gaten te houden. Een flinke expeditie, zorgvuldig en langdurig voorbereid, was nodig om dit gevaarlijke roofnest uit te halen (Augustus 1777). Het werd geheel ontvolkt, waarop de wachtposten grotendeels konden worden ingetrokken. Echter bleef de onherbergzame Zuidkust nog lange jaren een toevlucht voor zeeschuimers en piraten.

Juist een eeuw na de expeditie van Speelman tot reddering van Mataram's verwarde zaken, wapperde overal op Java de vlag der Compagnie. Het onrustige Java was tot rust gebracht en genoot vrij ongestoord de zegeningen van de vrede. Toen in 1775 de Gouverneur-Generaal van der Parra kwam te overlijden, stroomden ter begroeting van de nieuwe landvoogd *van Riemsdijk* te Batavia samen: de rijksbestuurders van Soenan en Soeltan, de Panembahan van Madoera in eigen persoon, een soeltan en een soeltanszoon van Tjirebon, 30 regenten van Java's Oostkust, allen met groot gevolg, zodat maandenlang Batavia was omsingeld door grote legerkampen, waarin een 10.000 man huisden. Toch maakte men zich in Batavia niet erg ongerust, ofschoon het garnizoen slechts 800 koppen telde.

En toen de Compagnie tijdens de vierde Engelse oorlog een aanval op Batavia duchtte, stelden de zelfbesturende vorsten bereidwillig troepen beschikbaar om te strijden tegen de Engelsen, „waarop geheel Java verbitterd was".

Het gezag der Compagnie had in Java's bodem enigszins wortel geschoten.

DE EVENWICHTSPOLITIEK

(1757—1808)

> P. A. A. Mancoenagara .... is en blyft levendig en driftig, die al zeer schielyk op den Sultan .... zoude losgaan, om het welk te beletten door alle bedenkelyke middelen, *ik meer dan eene nacht slapeloos doorgebragt hebbe.*
>
> *Gouv. H. W. v. Ossenberch 1765.*

Thans rest nog door een voorbeeld uit de praktijk aan te tonen, hoe het nieuwe stelsel van „verdeel en heers" werkte, n.l. in die kritieke periode der Vorstenlandse geschiedenis, toen binnen korte tijd Soesoehoenan, Soeltan en Mangkoenagara het tijdelijke met het eeuwige verwisselden (resp. in 1788, '92 en '95) en de Compagnie er toch met betrekkelijk weinig moeite in slaagde de erfopvolging te regelen, de orde te handhaven en aldus een bloedige successie-oorlog te voorkomen.

De politiek der Hoge Regering was geweest om de Vorsten zo veel mogelijk te believen, o.a. door de legering van een dragonderwacht in de hofsteden, welke ruiters er tot 1942 nimmer ontbroken hebben. Andere eerbewijzen zullen hierna nog ter sprake komen. Zij verhinderden niet, dat de in Semarang residerende gouverneurs van Java's Oostkust vaak heel wat met de onderlinge geschillen der Vorsten te stellen hadden.

Toen in 1788 het einde van de zelfbewuste, maar Compagniesgetrouwe Pakoeboewana III naderde, viel de Soeltan zijn gebied binnen en kwam met zijn troepen tot Delangoe. Zo maakte hij zich al vast van dit rijk meester.

De gouverneur *Greeve* kwam snel vanuit Semarang tussen beide en liet zich daarbij, ten einde meer indruk te maken, door officieren en manschappen van de juist aanwezige *Landsvloot* vergezellen. Deze heren namen zelfs aan het huldigingsceremonieel van de nieuwe Soenan deel.

Ten einde alle mogelijke rustverstoring te voorkomen, nodigde Greeve alle prinsen en rijksgroten ter maaltijd binnen de Kraton, „om aldaar continueel geobserveerd te worden". Prins Mangkoenagara, een haantje de voorste, weigerde evenwel zijn opwachting te maken, en werd daarom eenvoudig binnen zijn dalem (paleis) „geconfineert", met streng verbod er uit te komen. Dat maakte wel indruk.

Zo gelukte het de rustige opvolging aan Pakoeboewana IV te verzekeren, „met de uiterste orde en zeer sierlijke voorafspraak van den heer Gouverneur", zoals Von Hohendorff in 1749 bij zijn vader had gedaan. De Soeltan trok zijn troepen grommende terug en wierp de schuld der invasie van de Soenanslanden op de kroonprins, „als ware het een pleiziertochtje geweest".

Echter was de nieuwe Soenan het tegenbeeld van zijn voorganger. Mogelijk had het ergerlijk gedrag van de resident Palm, over wie Pakoeboewana III op zijn sterfbed nog geklaagd had, hem verbitterd. Zeker evenwel is, dat hij sterk onder de invloed van *Moslimse geestdrijvers* geraakte. Deze lieden lieten zich toentertijd evenmin in Bantam, op Madoera als elders onbetuigd en zo lijkt het vermoeden gerechtvaar-

digd, dat we hier te maken hebben met een verre uitwerking van het optreden der fanatieke Mahabieten in Arabië.
De Soenan begunstigde zijn beschermelingen op in het oog vallende wijze, schonk hun fraaie titels en smeedde in het geheim met hen boze plannen tegen de Compagnie, b.v. een kordate opmars van des Soenans troepen over Bajalali naar Salatiga met uitroeiing van alles, wat Europees was. Als gewoonlijk raakte deze beraamde aanslag bekend via de huishoudster van een Europeaan.
De Compagnie eiste daarop de uitlevering der misdadige santri's, welke geweigerd werd. Integendeel, een hunner ontving de rang van onder-rijksbestuurder. „De Vorst zou zich zoo halsstarrig niet gedragen, als hij wat meerder blijken van de macht der Maatschappij zag", meende Greeve terecht, doch aangezien het bij de kwijnende Compagnie daaraan juist schortte, liet men het er voorlopig bij. Zelfs een nachtelijk bezoek van de Solose resident Hartsinck in een lange broek — iets vreselijk ordinairs onder het Ancien Régime — aan de Kraton loste de kwestie niet op en haalde Compagnies aanzien omlaag.
De Soenan ging nu verder. Hij noemde, om Amangkoeboewana I van Jogja te tergen, een zijner broeders bij des Soeltans vroegere titelnaam: Mangkoeboemi, en stookte de Mangkoenagara op, om zich van het rijk van de Soeltan, die toch ziek was, meester te maken. Doch het viel tegen. De grijze Amangkoeboewana herstelde, joeg de Mangkoenagarase invallers zijn gebied uit en bezette dat van de Soenan grotendeels.
Nu nam ook Greeve zijn maatregelen tegen de Soenan. Met inspanning van alle krachten werden 500 Madoerezen binnen het Solose fort „Vastenburg" verzameld, ten einde aan zijn woorden kracht bij te zetten. Schijnbaar had dit succes: de Soenan verzoende zich met de Soeltan. Hij bleef ondertussen toch de Mangkoenagara opstoken. Heel erg was het, toen hij op een Kratonmaaltijd Greeve c.s. verraderlijk van het leven wilde doen benemen, wat gelukkig niet slaagde. Stijf bedankte Greeve schriftelijk voor de eer, „onder het voorwendsel van indispositie", trok op Semarang terug. Daar schraapte hij alles bijeen, wat hij nog aan militairen bijeen kon krijgen en met deze bonte schare rukte hij tegen de Kraton op. Aangezien hij wist, wie achter dit alles scholen, eiste hij nogmaals en onverbiddelijk van de Soenan zijn geliefde santri's op, doch vernam, dat „de Keizer zich verbonden had om met de papen, die zijne begunstigde raadslieden waren, te leven en te sterven, en veeleer met dezelve het hazepad te kiezen, als hen over te geven".
Dit werd te gek. Nu Greeve eenmaal A had gezegd, diende hij ook B te zeggen, terug kon hij niet meer. Ook was ruggespraak met Batavia onmogelijk, dadelijk moest beslist worden. Maar de heren Gouverneurs van Java's Oostkust bezielde in die dagen een sterke geest van onafhankelijkheid. Tegen een jaargeld van 4000 rijksdaalders (waar zijn *eigen* beurs en die der beide Vorstenlandse residenten borg voor stonden) wist Greeve de Mangkoenagara van de Soenan los te maken en stuurde laatstgenoemde een bars ultimatum. Daarin dreigde hij, dat, indien vóór een bepaalde datum de opgeëiste santri's er niet zouden wezen, de Soenan vervallen van de troon zou zijn en vervangen worden door prins Mangkoenagara, zijn vazal.

Gelukkig dat de Soenan te elfder ure toegaf en vijf zijner verantwoordelijke raadslieden uitleverde. Maar men stelle zich eens voor, dat hij dit niet gedaan had. Zou de fiere Soeltan berust hebben in de verheffing van het Mangkoenagarase huis boven zich? Met prins Mangkoenagara had hij immers voortdurend in onmin geleefd! En zou de Compagnie nòg een grote binnenlandse oorlog hebben aangekund? Doch het geluk behoort de stoutmoedige, Greeve's ultimatum werd ingewilligd. De Compagnie, die niet bloeddorstig was, verbande de uitgeleverde santri's.

Kort daarop stierf *Amangkoeboewana I*. Dit overlijden verwachtende, had de nieuwe gouverneur Van Overstraten het Jogjase garnizoen met 25 man infanterie en 28 dragonders laten versterken. Zelf reisde hij zo snel mogelijk Kratonwaarts en hoewel hij „na een zeer fatiguante reis" door de buitengewone hitte, pas ná het verscheiden van de Soeltan arriveerde, wist hij toch met veel tact en flinkheid de erfopvolging bevredigend te regelen.

De nieuwe Soeltan (naderhand berucht als Sepoeh = de oude), legde na enig tegenstribbelen de eed van trouw aan de Compagnie af, waar zijn vader nog van verschoond gebleven was, en kwam in dezelfde onderdanige positie als de Soenan te staan. Prins Mangkoenagara, die al op het Soeltanaat geaasd had, werd tevreden gesteld met de successie in zijn eigen gebied. In 1796 volgde er *Mangkoenagara II* zijn overleden grootvader op, zonder enig incident.

Zo scheen het, of Java nooit meer successie-oorlogen zou kennen. Onderhandelaars vervingen veldoversten, plechtige installaties bloedige oorlogen. Onder de zegeningen van een langdurige vrede bloeide het Javaanse land op en de bevolking nam de kans waar om zich sterk te vermenigvuldigen.

DE CULTUUR DER VORSTEN-LANDEN TIJDENS DE COMPAGNIE

Nagara mawa tata, Desa mawa tjara.
(Het Rijk heeft instellingen, de Desa heeft gebruiken.)
Javaans spreekwoord.

Hoofd en middelpunt van het Javaanse rijk was de Vorst: de Soesoehoenan, of Z.M. de Keizer, gelijk de Nederlanders hem eerbiedig noemden. Zijn titels en namen waren mettertijd in aantal en luister toegenomen, boezemden de eenvoudige onderdanen eerbied en ontzag in en maakten de wereld zijn macht en glorie bekend. Deze verheven vorsten bewoonden met hun familie en hovelingen een Kraton of Kadaton. Men versta hieronder geen Westers paleis, doch stelle zich eerder een door hoge muren omgeven hofstad voor, in welks allerheiligst middelpunt weliswaar de vorst verbleef, doch die tevens door vele duizenden min of meer aan zijn persoon verbonden hovelingen en dienaren werd bewoond.

Ten Noorden van deze Kraton lag sedert 1680 (met twee onderbrekingen) de benteng of vesting der Nederlandse bezetting, wier taak het was de Vorst te beschermen. Wanneer het Nederlandse opperhoofd, later meest resident genoemd, de Soenan wilde bezoeken, passeerde hij met zijn gevolg eerst een passar of Inheemse markt en kwam daarna op de grote of Noorder aloen-aloen. Deze uitgestrekte vlakte, waarop geen gras mocht groeien, was omzoomd door prachtige waringin-bomen, in wier schaduw wachthuisjes voor de hofgroten stonden.

Op het midden van het plein verhieven zich de twee grote waringin-koeroeng (d.w.z. binnen hekken), tussen welke beide bomen niemand dan de Vorst alleen mocht passeren.

Aan de Zuidzijde van deze aloen-aloen maakte men zijn opwachting voor de sitinggil (of hoge grond), waar de Soenan op zijn gouden taboeret of dampar mas statig troonde bij de plechtige gelegenheden als: troonsverheffing, garebeg-feest, rechtspraak op de z.g. keizersdagen. Aan zijn voeten hurkten de hofgroten en regenten in brede rijen, naar rang en stand geschikt. Vòòr 1677 was dit ook de positie der Europese gezanten. De Soenan zelve omringde zich met zijn naaste familieleden en vrouwelijke lijfwacht, welke laatste o.a. zijn kostbare gebruiksvoorwerpen als wapens, sirihgerei, zo mede zijn gouden waardigheidstekenen meevoerde (oepatjara).

Na het oversteken van nog twee binnenpleinen bereikte men pas de eigenlijke dalem of binnenhof, waar de Vorst woonde, trouw door zijn vrouwenwacht bewaakt. Daar bevond zich het sacrale huis, een z.g. pangeranswoning van aanzienlijke afmetingen, liggende, gelijk de moskeeën, in de richting Oost-West (in tegenstelling tot soortgelijke huizen bij aanzienlijke Javanen, die Noord-Zuid gelegen zijn). Dr Rassers heeft ons duidelijk gemaakt, dat dit pangeranshuis ongetwijfeld een verre nazaat is van het oude Indonesische familiehuis, dat nu geheel een statiewoning is geworden, onder handhaving zijner godsdienstige functie.

Vooraan ligt de gouden pendapa, het oorspronkelijke mannenverblijf, een geweldige op rijzige kolommen steunende houten hal. Hier worden feesten gevierd, plechtige maaltijden gegeven en sierlijke dansen uitgevoerd. Achteraan is het eigenlijke vrouwenvertrek met het statige huwelijksbed. Op de grensscheiding tussen beide ruimten is de hoogheilige plek, waar de meest gewijde wajang-soort, het schimmenspel, (wajang koelit) vertoond werd: vóór het scherm zaten de mannen, daar achter de vrouwen.

Niet ver daarvandaan bevonden zich de duistere bewaarplaatsen der heilige poesaka's of rijkssieraden, die geen profaan oog te zien kreeg. Hoe onaanzienlijk zij er ook uit mogen zien, hun bezit waarborgde de bloei der dynastie, wat de reeds genoemde oepatjara niet deden. Ook de harem of kepoetren lag in de nabijheid, welk vrouwenverblijf gemeenlijk sterk op de verbeelding van in- en uitheemse oningewijden placht te werken. In de regel werd slechts des Soenans hoofdvrouw aan hoge Europese bezoekers voorgesteld.

Zuidwaarts sloten zich later bij deze binnenhof wederom twee pleinen aan en dan was men op de kleinere Zuider aloen-aloen, welke ook een kleinere sitinggil bezat. Over dit met gras begroeide plein werden de overleden vorsten ten grave gebracht. Men kan tussen Noorder en Zuider aloen-aloen een denkbeeldige lijn trekken, welke verlengd, heel Java in een Oostelijke en Westelijke helft zou verdelen. Deze indeling ontmoet men herhaaldelijk o.a. in het staatsbestuur. Zo had men Oostelijke en Westelijke strandregenten, Oostelijke en Westelijke binnenlanden, elk met hun eigen hoofd. Voor de Vorst, op zijn troon gezeten, was het een verdeling in rechts en links. Ongetwijfeld gaat deze tweedeling terug op een zeer oude indeling, welke het ganse heelal omvat en die wij o.a. in de Molukken ontmoeten.

Terzijde van deze Noord-Zuid-as lag aan de Westkant van de Noorder-aloen-aloen de grote moskee. Daarheen begaven zich op de garebeg-feesten de groten in optocht, begeleidende de fantastische spijsbergen, om deze daar te laten zegenen, terwijl het geschut op en voor de sitinggil donderde. Soms trok de Soenan ook wel mede op. Een bijzondere plechtigheid moet ook het wegen van de Vorst geweest zijn, tegen kleden en geldstukken, welke daarna, evenals de eetbare inhoud der spijsbergen, onder de onderdanen gelijkelijk verdeeld werden.

Wekelijks spoedde de strenge Soeltan Agoeng zich ter moskee. Zijn zoon en opvolger, minder nauwgezet, liet zijn groten op Vrijdag doen, wat zij verkozen en bleef zelve thuis. Zo vatten het ook de meesten zijner nazaten op.

Op en bij de aloen-aloen werden ook misdadigers gevonnist; vaak gekrist, ook wel geëmpaleerd op de puntige palen van het hek, dat het plein omgaf. Tegen rebellen, miskenners van het vorstelijk gezag, was men meestal onverbiddelijk, evenzo tegen valse munters. Een enkele maal liet men misdadigers met een kapotte kris tegen tijgers vechten. Prinsen van den bloede werden vaak gewurgd.

Vrolijker tafrelen waren de spelen en feesten: b.v. het wekelijkse tournooi der edelen, die elkander, op snelle paarden achterna joegen en met stompe lansen een stoot moesten geven. Vrij geregeld verliet Z.M. de kraton om dit spel te zien of er een enkele maal aan deel te nemen, en de Nederlandse resident maakte meer dan eens

van deze ongezochte gelegenheid gebruik om met de Vorst een gezellig praatje te maken. Ook harddraverijen worden vermeld.
Minder regelmatig kwamen de spelen met wilde dieren voor. Een tijger werd binnen een zesvoudige haag van Javaanse piekeniers, met brandend stro uit zijn hok gedreven, waar hij net zo lang door de rijen der dreigend gevelde speren poogde te breken, tot hij er bij bezweek. Een ontsnapte tijger leverde natuurlijk de nodige consternatie op. Ook liet men de tijger wel eens met een banteng (wilde stier) vechten, welke laatste gewoonlijk zegevierde.
Bij de Kraton behoorde ook een kunstmatige vijver, vol krokodillen, waarin de Soenan ging spelevaren — Amangkoerat II is er eens ingevallen — zo mede een grote wildbaan, waar jachtpartijen werden gehouden en talrijke herten en bantengs afgeslacht werden. Die van Kartasoera bestaat nog tot op heden.
Buiten de Kraton lagen verspreid de prachtige dalems der familieleden en rijksgroten naar welke thans nog wijken in de kratonsteden heten, b.v. Singasaren naar Pg. Singasari, Poerbajan naar Pg. Poerbaja enz. Deze woonsteden vormden met hun honderden dienaren kleine hoven op zich zelf.
Ver van de tijdelijke woningen, op de heuvelen van Imagiri lagen de eeuwige rustplaatsen der Vorsten: Soeltan Agoeng's grafstede bovenaan, vervolgens lager die zijner familieleden en opvolgers. Daarheen begaven zich van tijd tot tijd de Vorsten met groot gevolg, tot gering genoegen der herendienstplichtige onderdanen. Men zou deze grafbezoeken kunnen vergelijken met Hajam Woeroek's reis naar de Oosthoek, waar hij ook verscheidene koninklijke graftempels met een bezoek vereerde.
Naast het verrichten der magische handelingen en gebruiken, die voor het heil des rijks onmisbaar geacht werden, voerde de Soesoehoenan ook het rijksbestuur in meer gewone zin, en wel in nauw overleg met de Rijksbestuurder en een raad van zeer hoge in de hofstad zetelende ambtenaren. In 1733 telde deze Raad een dozijn leden, t.w. vier binnenregenten en acht buitenregenten.
De Rijksbestuurder of Patih trad op de duur steeds sterker op de voorgrond, wellicht omdat op hem grotendeels de taak rustte, de verhouding van het Rijk tot de Compagnie te regelen.
Daarbij kwamen dan nog de naaste familieleden van de Vorst, in de eerste plaats zijn broeders (hele en halve), welke hij door aanzienlijke ambten, rijke geschenken en uitgestrekte landerijen (doch niet te ver uit de buurt gelegen) met min of meer succes trachtte tevreden te stellen. Ook deze heren voerden een zeer hoge staat.
Dank zij de polygamie was hun aantal gemeenlijk zeer groot. Vooreerst bezat de Soenan de vier hem door de Islam vergunde gemalinnen, waarvan één als de hoofdvrouw, de keizerin gold. Voorts had de Vorst nog een aanzienlijk getal selirs of bijvrouwen binnen zijn kapoetren, terwijl bovendien Z.M. nog over iedere Javaanse vrouw, welke hem behaagde, placht te beschikken. Het natuurlijke gevolg was een overtalrijk nakroost, wat weliswaar 's Vorsten prestige bij zijn onderdanen verhoogde, doch groot gevaar voor een rustige erfopvolging opleverde. Deze was n.l. niet vast geregeld, al gold in hoofdzaak het beginsel der erfelijkheid van de troon, en hing vaak af van de willekeur van de bejaarde Soenan, soms de speelbal der

partijen. Het spreekt van zelf, dat zich tussen de moeders der trooncandidaten somtijds een hevige strijd ontspon. Geen wonder ook! Als koningin-moeder had de gelukkige, wier zoon op de sitinggil tot Soesoehoenan uitgeroepen werd, heel wat in de melk te brokken. Zelden verliep daarom een erfopvolging zonder ernstige stoornis. Was evenwel eenmaal het vorstelijk gezag stevig gevestigd, dan had de gezagsdrager weinig meer te duchten, een zeldzame uitzondering als Tegalwangi daar gelaten.

Het vorstelijk bestuur was weinig intensief. Het voornaamste in vredestijd was het handhaven van enige orde en rust — zware misdaden werden door de Soenan berecht — en het heffen van belastingen: hoofdgelden (waarbij ieder regent het aantal zijner onderdanen zo klein mogelijk trachtte voor te stellen), schattingen in natura, tolgelden (meest van Chinezen). De jaarlijkse afrekening had plaats op het luisterrijke Garebeg Moeloed-feest, wanneer ieder vazal ten hove verwacht werd. Daar werden dan ook wel belangrijke staatszaken besproken of gewichtige besluiten bekend gemaakt. Buiten het feest liet de Soenan wel eens een streng bevel aan zijn regenten uitgaan onder bedreiging met ernstige straffen. Ook regelde de Vorst de benoeming der regenten, welke hij met waardigheidstekenen, zitmatjes, piagems (= diploma's), pajongs en passende ambtstitels voorzag.

Bij oorlog of opstand werden aan deze nog ietwat primitieve staatsmachine hoge eisen gesteld. Ook al overtroffen de Javanen hun buren in militaire organisatie, toch zal men zich van hun krijgsmacht geen al te grote voorstelling dienen te maken. Er bestond algemene dienstplicht en wanneer, zoals onder Soeltan Agoeng, veel volk werd opgeroepen, kwam men in de dessa handen te kort, lagen de landerijen braak. Menigeen onttrok zich echter aan de dienst door in de nog talrijke oerwouden onder te duiken.

Het voetvolk, gewapend met kris en piek, vormde de grote massa. De adel leverde wel de nodige cavalerie. Uit de Kraton kwam de artillerie, waarin Soeltan Agoeng steeds de meester is gebleven. Vestinggeschut kwam voor, behalve bij de sitinggil, ook in de weinige ommuurde kustplaatsen, zoals Japara, Soerabaja, wier wallen wel vóór-Matarams waren.

Het oprukken van het leger werd ten zeerste belemmerd door de onmetelijke tros van draagkoelies (batoers); immers, de erbarmelijke toestand der wegen en bruggen, verhinderde vooral in het natte jaargetijde, het gebruik van voertuigen. Daarom trok men gewoonlijk slechts in de Oost-moeson, wanneer de rijst van het veld was, ten strijde. Voor de soldaat werd weinig gezorgd; hij teerde op de boer, wat in dun bevolkte streken zijn bezwaren had. Terwijl het aantal in het gevecht gesneuvelden vrij gering was (slechts zelden schijnt men tot het uiterste te hebben doorgevochten), bezweken veel meer stakkers op de mars. Na een zware veldtocht zag gemeenlijk slechts een klein deel der uitgerukte manschappen zijn dessa terug.

Naast deze logge volksmilitie, kwamen ook vaste legerkorpsen voor, die hun beloning uit voor hen bestemde landerijen vonden, b.v. de Djagasoera's. Van dit soort kon men er bij Kraton-feesten bewonderen, wanneer zij zich in hun bonte, historische uniformen op de aloen-aloen vertoonden.

De vloot had in deze periode weinig meer om het lijf en bestond uit wat opgeroepen vissersvaartuigen.

Overigens boden de Kraton en zijn bewoners de buitenlandse bezoekers een schilderachtige aanblik aan, waarvan tot voor kort nog een zekere afglans bewaard was. De vervanging van paarden door auto's heeft de Kraton van veel oude luister beroofd. Toch is er uiterlijk nog zeer veel hetzelfde gebleven. Men zal zich een Javaans hoveling uit de Kartasoerase tijd ongeveer moeten voorstellen als een ouderwetse bruidegom van tegenwoordig: broek van tjinde, een gebatikte dodot (wijd lendenkleed), een witte of zwarte koeloek (bloempotvormig hoofddeksel). Verder natuurlijk de gouden kris en veel sieraden (vinger en armringen), het hoofd overschaduwd door naar hun rang gekleurde pajongs.

De vreemdeling viel minder op, dat de Kraton behalve een centrum van bestuur, ook brandpunt van kunst en letteren was.

Na de barbaarsheid en verwoestingen van de jong-Mataramse tijd, bloeiden deze weder op. Wij zullen hierbij aan een sterke invloed van de beschaafde kunst op het ongelikte binnenland moeten denken. Een stad als Soerabaja, waar men zelfs thans nog de sporen ontdekt van een op Madjapahit teruggaande bouwkunst, moet daarvan wel iets aan de bovenlanders hebben doorgegeven.

Het oude Kalang-volk, dat steeds hout had gekapt en bewerkt, richtte de fraaie pendapa's en andere Kratongebouwen op, die kwistig met verguld snijwerk werden versierd. Goud- en ijzersmeden wedijverden weer in de vervaardiging van smaakvolle sieraden of verfijnde wapens. Semarang en Gresik bleven tot de jongste tijd in koperwerk uitmunten, terwijl op verscheidene plaatsen langs de kust — van Tjirebon tot Madoera — het houtsnijden nog inheems is. Vooral dat van Japara is zelfs buiten Indonesië bekend.

Allerlei vertoningen, als de maskerspelen, het schimmenspel (wajang koelit) kregen, ofschoon mogelijk teruggaande op oeroude plechtigheden, in de Kartasoerase tijd hun vaste edele vormen.

Ook de letterkunde bloeide weer op. Wij vermeldden reeds Pg. Pekik als overbrenger der kustbeschaving naar Mataram. Hij zou de binnenlanders met het Damar-Woelanverhaal in kennis hebben gebracht. Uit de oude schat, erfenis van Madjapahit, Demak en Padjang, werd nu overgenomen, wat in het nieuwe bestel bruikbaar was. De rest liet men eenvoudig te loor gaan of vernietigde het zelfs opzettelijk. Duidelijk is dit te zien in de Mataramse Babad, de officiële rijkskroniek. Deze beoogt de wettiging en verheerlijking der Mataramse dynastie, waartoe de schrijver (of schrijvers) alles wat uit de verhalen en overleveringen van nut kon zijn, verzamelden, aanpasten en wijzigden, zodat een zeer merkwaardig werk ontstond. In het begin doet het nog al mythisch aan, doch aan het slot poogt het zelfs op een echte geschiedenis te gelijken o.a. door het opnemen van jaartallen! De laatste schrijver aan dit voor de Kraton bijna gewijde boek, Rd. Tg. Tirtawigoena, secretaris van de Soenan, heeft hiermede zelfs aan de Westerse geschiedvorser, die zo vaak moet raden wat er achter die zware Kratonmuren geschiedt, een hoogst belangrijke dienst bewezen.

Verlaten wij thans de Kraton en bezien wij de plaatselijke middelpunten van

bestuur: het regentschap. Hoe was de verhouding daarvan tot het centrale bestuur? Veel middelen om ongehoorzame regenten tot hun plicht terug te brengen bezat de Soenan niet. Deze heren trokken hun inkomen uit het door hen beheerde gebied zelve, zodat de Vorst hun salaris niet kon inhouden, wat in Europa bij een weerbarstige ambtenaar ogenblikkelijk kan geschieden. Bovendien waren de regenten aanvoerders der plaatselijke weermacht. Ongestrafte weerspannigheid komt dan ook meer dan eens voor.

Voor de bijkans vergoddelijkte vorsten bleef de grote moeilijkheid steeds het opbouwen van een behoorlijk werkende bestuursorganisatie. Doch in een geldarme maatschappij, die zelfs geen eigen muntslag kende, was dit een zeer moeilijk werk. Er bestond veel meer aandacht voor het versterken der bovennatuurlijke krachten van het koningschap, waarvan wij bij Soeltan Agoeng reeds verschillende voorbeelden zagen, dan voor het uitvinden van een deugdelijke wijze van besturen.

De eerste vorsten hebben daar nog enige moeite voor gedaan, met name Amangkoerat I, maar deze bezigde zulke krachtdadige middelen, dat het zelfs de aan strenge meesters gewende Javanen te bar werd. Na hem zijn blijkbaar geen ernstige pogingen in die richting meer gedaan. Door het verbond met de Compagnie was een belangrijke prikkel daartoe weggenomen. Tegen eigengereide regenten of dweepzieke geestdrijvers kon de Soenan zijn bondgenoten, de Hollanders, in het vuur brengen, die net zo veel belang bij de rust van Java hadden als hij zelf. Maar zo baande hij ongemerkt de weg tot een Nederlandse overheersing, door de vreemdelingen aan ingrijpen in de Mataramse staatszaken te gewennen.

De regenten waren van verschillende herkomst. Sommigen kwamen uit de hofstad, uit des Soenans naaste omgeving en waren door de Vorst zelve, na diens troonsbestijging voor hun trouwe bijstand met een regentschap beloond. Anderen kwamen uit plaatselijke hoofdenkringen, met name die te Semarang en Soerabaja.

Ook zij bewoonden statige dalems, met veel pleinen, omringd door hoge muren en enkel door enge poorten toegankelijk. Als in de Kraton vormde het „pangerans-huis" het middelpunt van al die pracht. Hun positie was omgekeerd evenredig met die van de Soenan. Vóór Soeltan Agoeng maakten zij op de onervaren Nederlanders nog de indruk van „koningen". In de 17e eeuw heetten zij meestal gouverneurs, in de 18e (opper)regenten. Aan uiterlijke pracht deden zij niet voor de hofgroten onder, vooral in de aanzienlijke regentschappen. Ook zij hadden op de aloen-aloens voor hun kaboepaten (regentswoning) de wekelijkse tournooidagen, waarin zij zich voor hun militaire taak voorbereidden: het aanvoeren van het leger. Er waren inderdaad soms dappere regenten, zoals Djangrana I van Soerabaja en Natajoeda van Kedoe.

Natuurlijk waren er ook machtige regenten, waarover men zich in de hofstad bezorgd maakte, die een schat verzamelden, hun weermacht opvoerden, politieke huwelijken sloten en hun familieleden of vrienden in naburige regentschappen wisten te schuiven, zoals b.v. Soerabaja en West- Madoera hebben gedaan. Daardoor bevond zich Java's staatkundige toestand meestal in een wankelbaar evenwicht, vooral toen de dynastie oud werd en haar veerkracht verslapte. De Europese hulp

kon de burgeroorlog niet altijd voorkomen en meestal werd de kleine man het kind van de rekening.

Wenden wij ons thans tot dit onschuldig slachtoffer van het geharrewar der groten. Het viel bezoekers van Java op, dat er een zeer scherp standenonderscheid bestond, n.l. tussen de Kraton (met kaboepaten) en de dessa. De aristocraten worden ons beschreven als trots en zelfstandig, de kleine man als nederig en weinig, zo niet onbemiddeld. Een hoogst eigenaardige uitdrukking vond dit standsverschil in de twee soorten Javaans, die de beide standen tegen elkander gebruikten: Krama en Ngoko.

Zeer vaak wordt in medelijdende bewoordingen het droevig lot van de dessaman besproken. Zijn plichten waren vele: herendiensten, hoofdgelden, militieplicht. Slechts binnen zijn dessa moet hij een beperkte democratie hebben bezeten, waarvan evenwel zo min de Javaanse als de Nederlandse bronnen een woord reppen. Nog eer de Nederlanders zich aan de Noordkust hadden gevestigd, was men daar al begonnen dorpen met hun bewoners aan Chinese suikerleveranciers te verpachten. In het Zuidergebergte hadden sommige dessa's wellicht nog een zekere zelfstandigheid weten te bewaren, die echter onder Amangkoerat II waarschijnlijk te loor ging. Toch is het opmerkelijk, dat de vraag, of een candidaat in een regentschap bij de bevolking gezien is, bij een mogelijke benoeming tot regent een punt van ernstige overweging vormt. De Soerabajase regenten waren in het begin der 18e eeuw bij hun mensen zeer in aanzien en dat sterkte hen in hun verzet tegen Compagnie en Soenan. Het regentschap werd niet gewaardeerd naar de oppervlakte, doch naar het aantal tjatjah's of weerbare mannen, dat het kon opleveren. Hoe meer tjatjah's een regent onder zich had, des te meer herendiensten konden hem bewezen worden, des te sterker was hij in de oorlog! Herhaaldelijk poogde men daarom het getal zijner opgezetenen te vergroten ten koste zijner buren, wat geharrewar gaf.

Java was toentertijd heel wat schaarser bevolkt dan tegenwoordig. Dicht was de bevolking in de huidige Vorstenlanden en omgeving, zo mede hier en daar aan de kust. Madoera moet zelfs overbevolkt zijn geweest. De Oosthoek daarentegen was door de vele oorlogen nagenoeg leeg en tussen Blitar en Malang lag een ondoordringbare wildernis. Wel plantte de bevolking zich snel voort, doch besmettelijke ziekten verhoedden een te sterke aanwas. Daarbij kwamen dan nog de vele oorlogen en de daarop volgende hongersnoden.

Terwijl men thans de Javaanse tani (boer) bijna uitsluitend als sawah-bebouwer ziet, was dit in vroeger tijden allerminst het geval. Wel waren Nederlandse reizigers in vele streken de wonderlijke „waterakkers" opgevallen, doch elders, met name in de vlakte, behielp men zich met droge, onbevloeibare gronden. Regengebrek kon daarom tot noodlottige rampen leiden, b.v. kort voor de grote oorlog van Troenadjaja. Ook was er heel wat minder verscheidenheid van bebouwing dan thans. Als het alleen van de Javanen had afgehangen, zou Java's uitvoer zich voornamelijk tot rijst en hout bepaald hebben. Op het einde onzer periode betrok de Compagnie daarenboven uit deze landen nog: koffie, suiker, peper, katoenen garen, indigo enz. en beoefende er een levendige scheepsbouw. Men mag aannemen, dat dit heel wat geld

onder de bevolking bracht, ook al leefde deze nog grotendeels op het peil ener gesloten dessa-huishouding, d.w.z. elke dessa bracht nagenoeg alles voort, wat zij nodig had. De geldomloop was daarom steeds vrij schaars en diende wel vooral ter betaling van belasting.

De handel was nog slechts voor een klein gedeelte in Javaanse handen. Die van overzee beperkte zich in hoofdzaak tot Madoera, Batavia met Bantam, en de overwal: Borneo, waarheen eenvoudige lieden in kleine prauwtjes wat rijst, bonen en vruchten vervoerden.

Deze achteruitgang van de Javaanse handelsstand moet ook geweten worden aan de scherpe mededinging der Chinezen, die zich steeds vaker aan de kust nestelden. Hun getal en welvaart groeiden regelmatig aan, wat de Compagnie ook deed om hun indringen te beletten. Behalve handelaars waren zij sjabandars (havenmeesters), tolpachters, suiker- en houtleveranciers. Hun onbedwingbare lust om ondershands de bevolkingsproducten op te kopen, bracht hen meer dan eens in conflict met Compagnies dienaren. Van ouds woonden zij in aparte straten of wijken onder eigen hoofden (kapiteins, luitenants). Meer dan eens werden hun buurten door hevige branden geteisterd, doch dit doofde hun energie niet. Zelfs in het binnenland doken zij al op. Met de Maleiers en andere vreemdelingen kwamen zij sedert 1677 onder Compagnies rechtspraak.

Toch is het opmerkelijk, dat we in het binnenland wat meer Javaanse koophandel aantreffen. Mataramse kooplieden ziet men uit het binnenland naar de kust reizen, hetzij over land naar Semarang, hetzij per schip langs de Brantas of Solo-rivier. Soerabaja echter blijkt zijn zeehandel geheel verloren te hebben. Evenals thans nog gedeeltelijk het geval is zullen Javaanse handelaars en industriëlen in aparte wijken bij elkaar hebben gewoond, zoals nu in Lawean, waar zeker van ouds de textielnijverheid zal gebloeid hebben, of te Kota Gede, waar men zich nu nog op het zilversmeden en de juwelenhandel toelegt. Mogelijk was Koedoes, waar zulke prachtige met kostbaar snijwerk versierde huizen voorkomen, eveneens een dgl. middelpunt van handel en nijverheid. Thans is het, gelijk bekend, vermaard om zijn strootjesindustrie. Bij de adel was deze vlijtige middenstand weinig in tel.

Op het einde der 17e eeuw valt de krachtige opbloei der vervaardiging van geverfde kleedjes (batiks) op. De invoer daarvan uit Malabar ondervond een hevige mededinging door het eigen product, hetwelk zo keurig de uitheemse waar nabootste, dat zelfs kenners nauwelijks enig verschil konden ontdekken. Het werd zelfs uitgevoerd, wat ook met gongen het geval was. De vervaardiging van vuurwapens is blijkbaar slechts een Kratonaangelegenheid; zij werden althans gretig opgekocht door het hof en door de Nederlanders schoorvoetend geleverd. Grif waren dezen echter met de levering van amphioen (opium), waarvoor in Javaanse hogere kringen een bijzondere belangstelling bestond, zodat Bantam's soeltan er strenge maatregelen tegen moest nemen. Opvallend is in Midden-Java het aandeel der vrouw in de handel. Herhaaldelijk worden de pasarzitsters genoemd. Ieder, die een Midden-Javaanse pasar bezoekt, zal dadelijk toegeven, dat er in dit opzicht weinig veranderd is.

Een bijzondere groep vormden de Kalangs, een apart volkje, welks rol als

kratondienaren wij reeds vermeldden. Ze woonden bijeen in aparte dessa's in het toen nog zeer houtrijke Noorderkalksteengebergte, en behalve met de landbouw, waar geen Javaan ooit geheel los van kwam, hielden zij zich bezig met het kappen en verwerken van hout, waarin zij een grote bedrevenheid zouden verworven hebben. Over het algemeen schikte de bevolking zich in haar niet bijzonder benijdenswaardig lot. Voor de grote heren had zij diep ontzag en zij bewonderde dan ook alles, wat van boven kwam. Als toeschouwer had de kleine man deel aan de hogere beschaving en op zijn manier trachtte hij die te imiteren. Hij leerde er o.a. beleefdheid van. De mythe omtrent de wettigheid en het door Allah beschikt zijn van het Mataramse huis schoot wortel. Slechts in kleine kringen van geestdrijvers bleef men daaraan nog twijfelen, doch op het einde onzer periode beschouwden Javaan en Europeaan het Mataramse rijk als de wettige opvolger van Madjapahit en het oeroude middelpunt der Javaanse cultuur.

Van de Moslimse geestelijken merken we in onze bronnen niet zo veel op. Mochten tijdens Soeltan Agoeng de hoogste godsdienstige ambtenaren nog invloed in staatszaken gehad hebben, onder zijn opvolgers zien we daar weinig van. Integendeel, de eerste twee Amangkoerats waren er op uit de nog bestaande geestelijke heerschappijen, afstammelingen der wali's, te beknotten en te vernederen. Men denke aan de ondergang van Kadjoran en Giri. Ook het aantal moskeeën schijnt in de binnenlanden gering te zijn geweest. Hadji's komen slechts sporadisch voor.

Behalve aan sommige moskeeën vinden we nog een talrijk geestelijk personeel bij heilige graven, hetwelk zijn levensonderhoud uit belastingvrije erfgronden en de goede gaven der heilzoekenden putte, b.v. in Kadilangoe, Giri, Tembajat, Ampel en dgl. meer.

Van grote betekenis waren nog de vele kluizenaars in het gebergte, die men als de opvolgers van heidense heremieten uit de Hindoe-Javaanse tijd mag beschouwen. Hun invloed moet vrij sterk geacht worden.

Over het algemeen was de stemming dier „geestelijken" ten aanzien van de Nederlanders verre van goed. Op rekening dier „papen" wordt dan ook menige aanslag tegen het gezag der Compagnie geschreven.

Aangenomen mag worden, dat hun betekenis en invloed in de loop dezer twee eeuwen zijn toegenomen.

EINDBESCHOUWING OVER JAVA

Nooit had de Batavier zijn glorie hier voldongen,
Zo niet de Landzaat hem getrouw waar' bygesprongen.
Jan de Marre.

Toen het Mataramse rijk op het einde der regering van Tegalwangi tot ontbinding overging, maakte de geniale Speelman daarvan gebruik om Compagnies positie te versterken, door een haar welgevallig candidaat op de Mataramse troon te helpen. Een Nederlandse bezetting in de nieuwe hofstad Kartasoera zou dienen, om de Compagnies-Soenan aan het bewind te houden. Zij demonstreerde 's Vorsten afhankelijkheid van de machtige Compagnie.

Dit ging goed, zo lang Vorst en oppositie het niet met elkander konden vinden, doch moest mislukken, zodra zij tot een vergelijk kwamen. Onder de listige rijksbestuurder Nerangkoesoema geschiedde dit en leidde tot de jammerlijke moord op Tack en de zijnen (8 Februari 1686). Eén ogenblik leek het ganse Javaanse volk met de Soenan aan het hoofd zich tegen de Nederlanders te keren, maar het eerste twijfelachtige succes op de aloen-aloen van Kartasoera verbijsterde eer dan het aanvuurde en had daarom geen vervolg. Men had zich zelfs als hoogst compromitterende bondgenoot, de Baliër Soerapati op de hals gehaald.

De Hoge Regering gevoelde geen lust zonder binnenlandse helpers de strijd tegen haar Javaanse vijanden aan te binden en wachtte rustig 17 jaar, tot er zich weer een bondgenoot voordeed.

Deze verscheen in 1703, bij de dood van Amangkoerat II, toen de Compagnie zich met Poeger tegen diens neef Soenan Mas verbond. Wij kregen toen een herhaling van de eerste bezetting in Kartasoera.

Opnieuw meende de Hoge Regering, door de Vorst van zich afhankelijk te weten, ook alle overige Javanen te kunnen leiden. Men stelde hem eenvoudig verantwoordelijk voor de t.o.v. de Compagnie gunstige gang van zaken.

Bij Pakoeboewana's dood in 1719 wankelde het stelsel even, maar kordaat bezetten de Nederlanders zelfs de heilige sitinggil en handhaafden zo de orde in de staat, en niettegenstaande het verzet der Javanen, bleven zij er nogmaals van 1727 tot 1733 geposteerd, om mèt de sitinggil de Kraton, en met de Kraton het ganse rijk in bedwang te houden.

Toch bleek het niet wel mogelijk de Soenan blijvend onder Nederlands toezicht te houden, allerminst de zwakke Pakoeboewana II, over wie rijksbestuurders de baas speelden. Daar dezen meest werktuigen der oppositie waren, moest de Compagnie herhaaldelijk tegen hen optreden, het laatst in de Chinese oorlog.

Zoals de anti-Nederlandse partij in 1686 haar heil gezocht had bij de Balische avonturier Soerapati, in 1718 bij Baltische vorsten, zo vond zij in 1741 steun bij de Chinese brandals (=rovers), die een crisis te weeg brachten, heviger dan 55 jaar te voren.

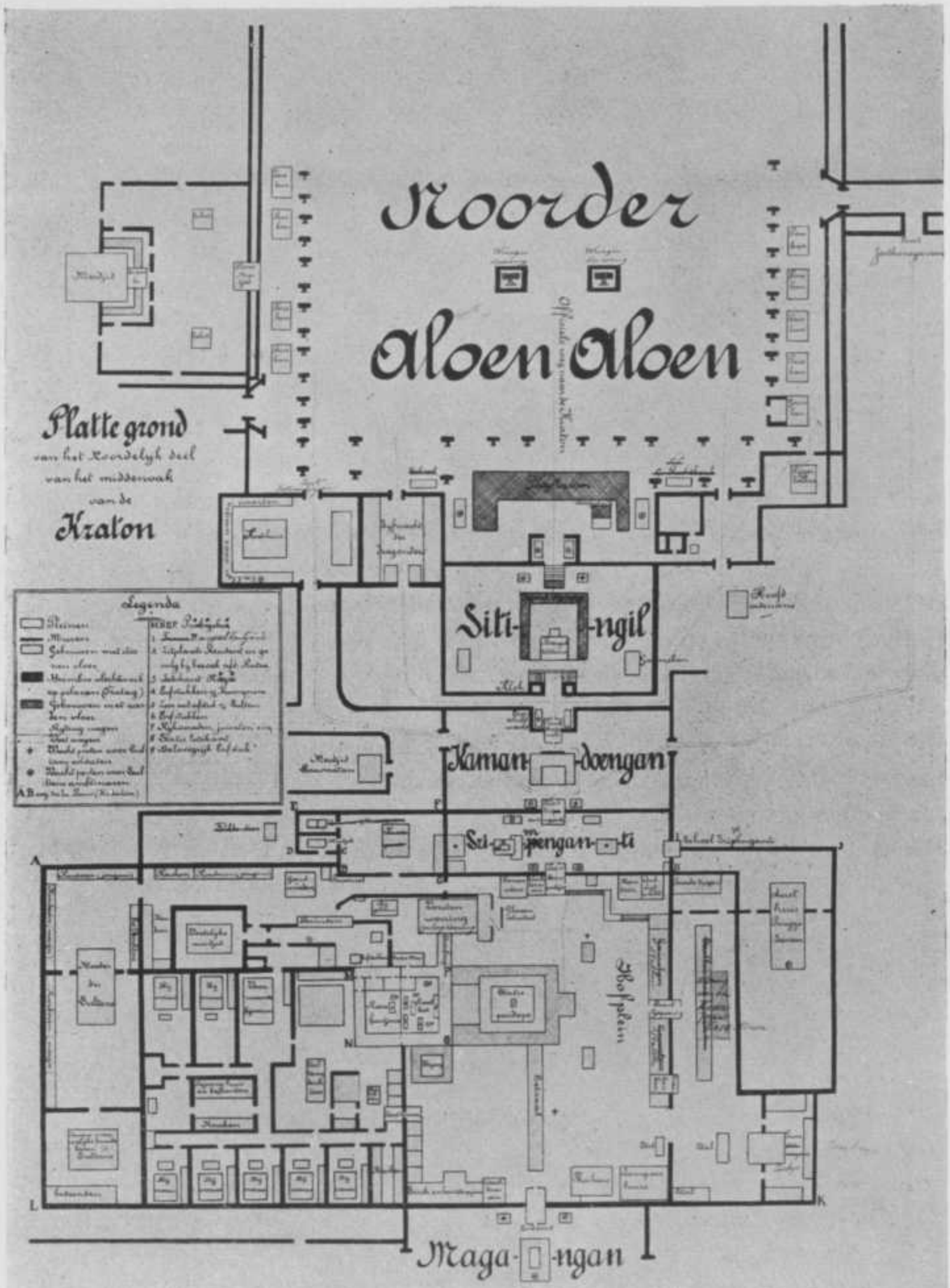

Kraton van Jogjakarta (Plattegrond v.h. Noordelijk deel)
(Collectie Engelbert v. Bevervoorde in het Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde)

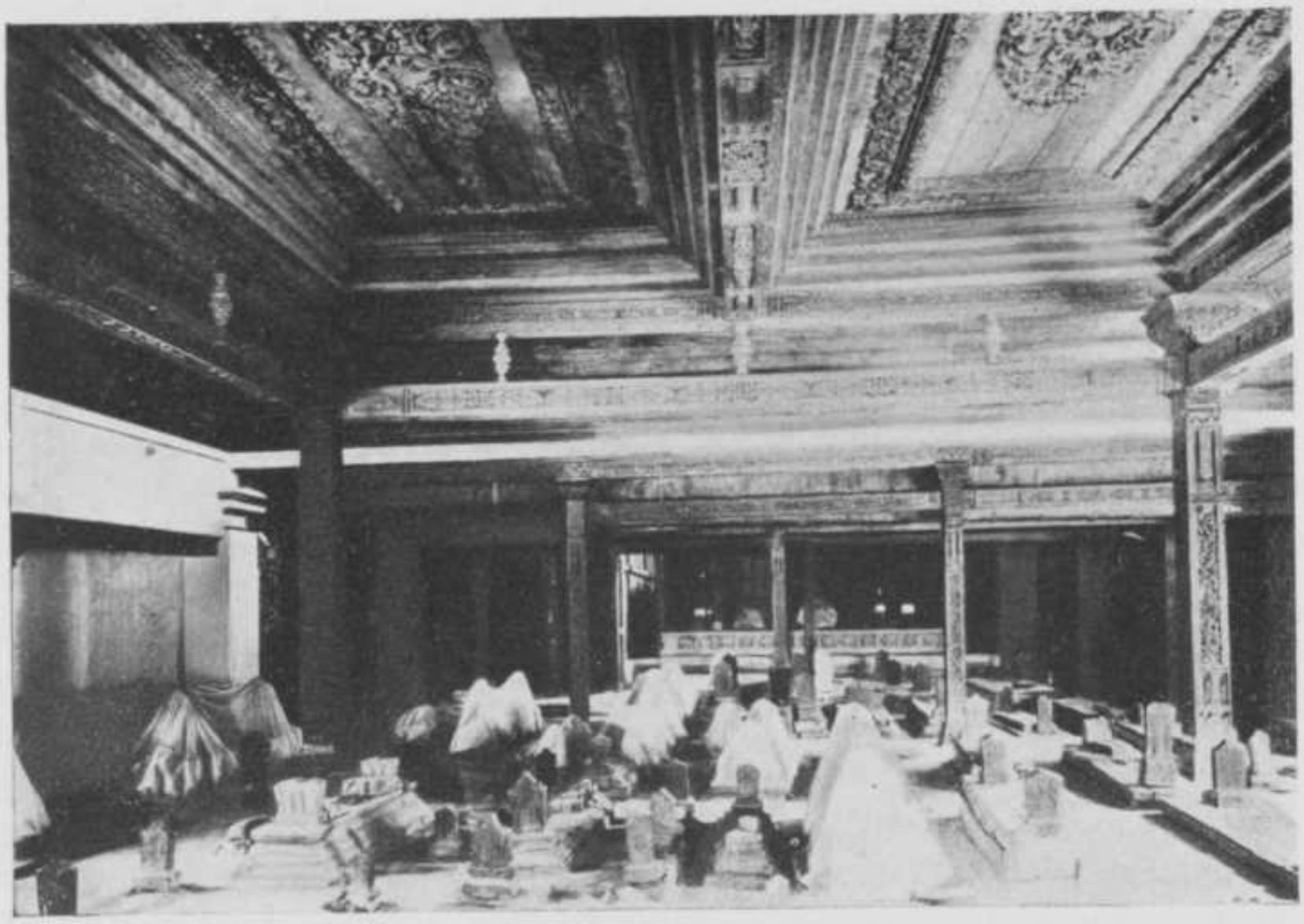

Graf van Senapati te Passar (Kota) Gede (inwendig)
Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

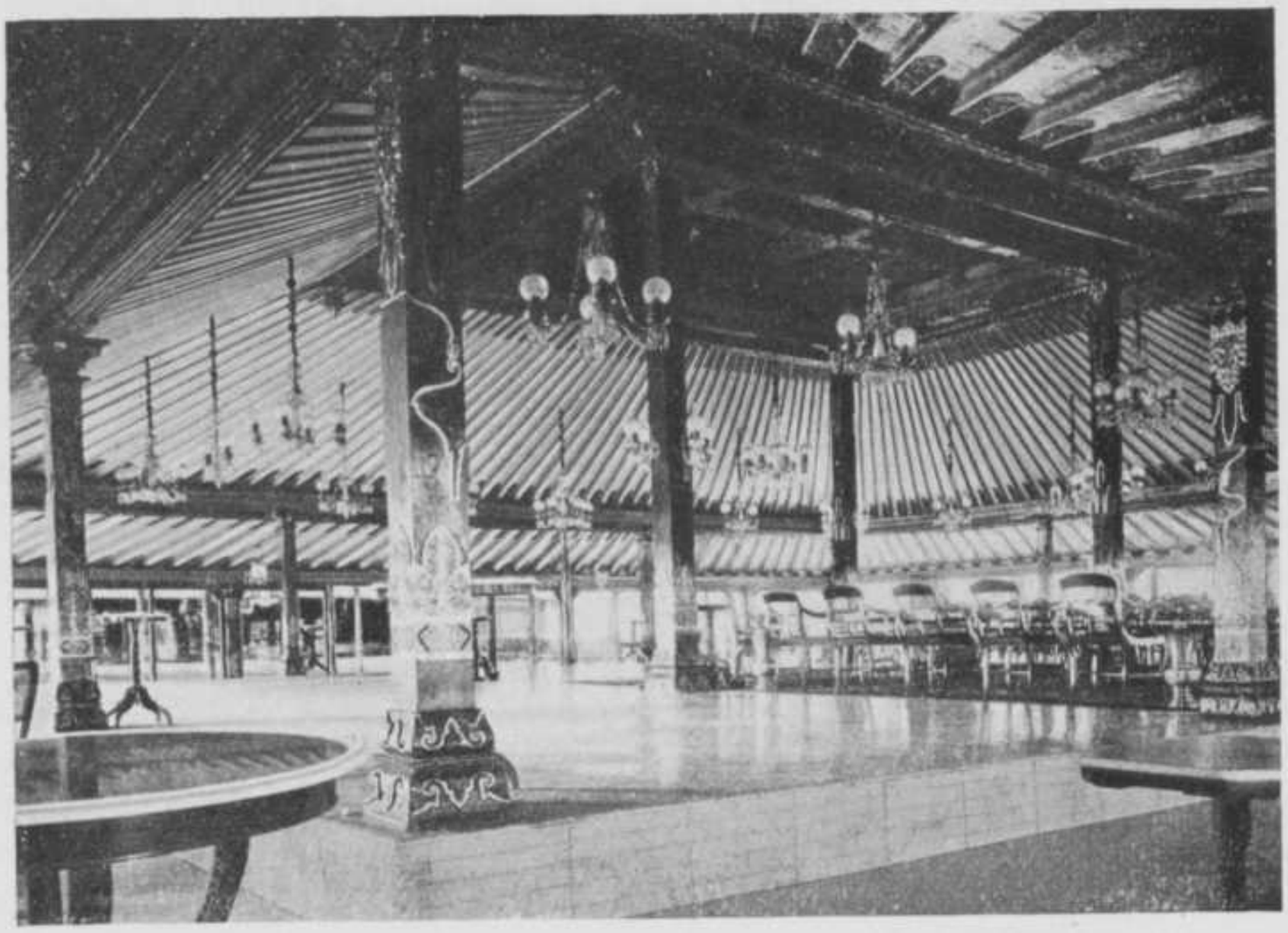

Bangsal Kentjana te Jogjakarta Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

Naar mate de Soenan zich immers dichter bij de Nederlanders had aangesloten, was zijn invloed evenredig bij zijn onderdanen geslonken. Begrijpelijk is het dus, dat een zwakke figuur zich door de oppositie liet meeslepen en met de wolven in het bos meehuilde, ook weer zoals in 1686.

De band tussen oppositie en Vorst was echter vlugger verbroken, dan de eerste maal. Pakoeboewana II verzoende zich weer wondersnel met de Compagnie. Daarmede was zijn gezag echter niet opeens hersteld. Voor de derde maal kwam er een Nederlandse bezetting vóór de Kraton, ditmaal die van Soerakarta, door drie forten met Semarang verbonden, ten einde herhaling van 1686 en 1741 te voorkomen. Mataram's afsluiting van de Java-zee zou tevens het binnendringen van vreemde elementen voor goed beletten. Rijksbestuurders zouden voortaan slechts met medeweten der Compagnie benoemd worden. Opnieuw meende men mèt het Hof tegelijk het Javaanse rijk in handen te hebben.

IJdele speculatie! Het krediet der Compagnies-Soenans was bij een groot deel der bevolking uitgeput en een populair tegencandidaat bij een successie kon op een aanzienlijke aanhang rekenen. Dit was Mankoeboemi-Amangkoeboewana I, die sedert 1746 Java in vuur en vlam zette. Voor het eerst bleek de Compagnie op het verkeerde paard gewed te hebben.

Van de nood een deugd makende, erkende zij deze eerste Soeltan van Jogjakarta en liet hem het rijk met haar candidaat, de ongelukkige Pakoeboewana III delen, de befaamde rijkssplitsing van 1755. Het toekennen, twee jaar later, van een apart gebied aan die andere rebel: Mas Said-Mangkoenagara, had dezelfde strekking.

Sedertdien handhaafde de Compagnie haar invloed door het behendig uitspelen der zelfbestuurders tegen elkaar.

De verzwakking van het Mataramse gezag verlevendigde de lust naar onafhankelijkheid bij de rijksdelen, in het bijzonder bij die aan de rand lagen. Tjirebon, Priangan en vooral Madoera hadden zich slechts node onder het gezag van de Soenan geschikt. Bovendien bestonden er sedert eeuwen staatkundige en culturele tegenstellingen tussen de Javaanse boven- en benedenlanden. Welke moeite vorsten als Soeltan Agoeng en zijn zoon Amangkoerat Tegalwangi zich ook getroost hebben, omstreeks 1675 was er zelfs van een nationale eenheid der Javanen slechts in zeer betrekkelijke zin sprake geweest.

Van deze zwakke bouw van het Mataramse rijk heeft de Compagnie een dankbaar gebruik gemaakt door de randgebieden onder haar bescherming te nemen. Slechts daar, waar een eigen groots verleden nog in de herinnering leefde, zoals in Soerabaja, is van een krachtig verzet tegen de Compagnie sprake geweest, doch een plaats als Semarang is zonder één droppel bloed te storten onder het gezag der Hoge Regering gekomen met volle instemming van de Regent, wiens opvolger dit feit in 1928 feestelijk herdacht.

Waar de Compagnie de baas was, vernam men vrij weinig van verzet of oproer, want naar verhouding woog haar juk niet zwaar, terwijl de Vorstenlanden telkens door de periodieke successie-oorlogen geteisterd werden.

Bantam, dat de Compagnie slechts in haar handel bedreigde, was een vraagstuk, dat

veel sneller kon opgelost worden. Toen het zich te onzaliger ure in de strijd tussen de Compagnie en de rebel Troenadjaja gemengd had, verloor het alles in één oorlog: macht en welvaart. De hevige Bantamse opstand van 1750, een droevig naspel, bezegelde slechts haar lot: erkenning van Compagnies opperhoogheid. Het werd une ville morte.

COMPAGNIES EIGEN LANDEN
(1680—1800)

Na de lotgevallen der Mataramse en Bantamse rijken geschetst te hebben, wenden wij ons tot de landen, die daarvan reeds vroeger waren afgebrokkeld en onder „Compagnies sagte regeringe" (Speelman) waren geraakt: Madoera, Tjirebon, de Bataviase Ommelanden, Priangan of de Preanger Regentschappen en de Pasisir of Strandregentschappen.

MADOERA
(1680—1812)

De natie is dapper en kan genoegzaam gehouden worden voor een schrik der Javanen.

Nic. Hartingh.

Gelijk reeds verhaald is, was Tjakraningrat II, gouverneur over heel Madoera geweest onder de titel van Pangeran Sampang, maar er door zijn neef Troenadjaja smadelijk uitgejaagd. Toen deze in 1680 vermoord was, zou hij uiteraard weer over het ganse eiland gesteld dienen te worden, maar hij had er zulke slechte herinneringen achtergelaten, dat dit slechts voor West-Madoera gelukte. Het Oosten verkoos boven hem de stadhouder van Troenadjaja, de hoog bejaarde Matjan Woeloeng, die zich net op tijd aan de Compagnie en haar bondgenoot had onderworpen en over Oost-Madoera mocht blijven regeren als Joedanagara. Gelijk wij reeds meldden was hij een telg uit het oorspronkelijke vorstenhuis van Soemenep. Beide geslachten bestuurden nu voortaan de twee helften van Madoera, doch er is een duidelijk verschil op te merken.

Het Oosten, dat zich door de eerzuchtige Tjakraningrats steeds bedreigd gevoelde, sloot zich nauwer bij de Compagnie aan, die er in 1705 van de Soenan ook officieel het gezag over kreeg. Batavia zorgde er daarna voor een rustige en billijke erfopvolging, waaraan te voren nog al het een en ander had ontbroken.

Het Westen voerde een grootser politiek, bemoeide zich als een der vier grootgouverneurs (de anderen waren die van Soerabaja, Semarang en Japara) druk met de Mataramse politiek. Nog steeds wilden de Tjakraningrats over heel Madoera heersen en liefst ook over Oost-Java. De Compagnie speelde het graag uit tegen Mataram, maar betoomde zijn te grote ambitie, als het te erg werd, wat natuurlijk tot teleurstelling en verzet aanleiding gaf.

Zo werkte de oude Tjakraningrat II in 1706 ijverig mee tegen Soerapati, maar Tjakraningrat III, teleurgesteld over de magere beloning, begon een opstand, die reeds in de kiem werd gesmoord. Bij zijn onderwerping werd hij, gelijk wij zagen, abusievelijk dood gestoken (1718).

Tjakraningrat IV trachte eerst door staatkundige, daarna door militaire middelen een grote rol in Oost-Java te spelen. Hij bewees de Compagnie in de Chinese oorlog

onschatbare diensten, maar werd te karig beloond. Zoals bekend, liep de hevige opstand, die hij begon, op zijn ondergang en verbanning naar de Kaap uit (1746). Zijn geslacht kreeg West-Madoera weer, dat na 1743 officiëel onder de Compagnie stond, als niet-erfelijk leen. Sedert hielden zij zich, door ervaring wijs geworden, bijzonder rustig en zagen af van overwalse plannen. Hun vechtlustige Madoerezen werden als hulptroepen door Compagnie en Gouvernement zeer gewaardeerd en de Compagnie beloonde de vorsten met fraaie titels, bijv.: Pangeran, zelfs weer Panembahan Tjakra-adi-ning-rat (1761). Daendels, die veel volk kon gebruiken, kende zelfs de Soeltans-titel toe. Snode ondank was het loon voor deze promotie! Tjakradiningrat leverde in 1811 de Nederlandse bestuursambtenaren aan de Engelsen uit. Het trouwe Oost-Madoera daarentegen verdedigde zich eerst taai tegen alle Engelse aanvallen, totdat alles hopeloos was. Toen Panembahan Natakoesoema in 1812 overleed, werd hij volgens zijn nadrukkelijke wens in de Nederlandse vlag begraven.

TJIREBON
(1650—1800)

Met Haar Hooghedens heb ik een continueele minzame vriendschap onderhouden, synde met zagtzinnigheid, vriendelykheid en wat inschikkelijkheid wel te regeeren, ziende gaarne (dat) men hun eguaale eere bewyst.
Res. Armenault over de Tjirebonse vorsten. 1771.

Omstreeks 1650 was *Pangeran Girilaja*, tweede opvolger van de vermaarde wali Soenan Goenoeng Djati, aan het bewind over Tjirebon gekomen en vermoedelijk niet voor zijn genoegen, op uitnodiging van de beruchte Tegalwangi, die Tjirebon graag onder nauwere contrôle hield, naar Mataram verhuisd. Daar stierf hij 12 jaar later en werd opgevolgd door zijn zonen, die eveneens in de bovenlanden moesten blijven.
Toen in 1677 Troenadjaja's troepen de Mataramse kraton veroverden, maakten zij daar de Tjirebonse prinsen gevangen, die naar Kediri gevoerd werden. Tijdens allerlei geharrewar tussen de Madoerezen en hun Makassaarse bondgenoten, wisten zij te ontsnappen op een Bantams schip en werden door de Soeltan van Bantam met open armen ontvangen en niet zonder reden. De Soeltan stuurde de ballingen voorzien van fraaie titels, weer naar hun vaderland terug, in de verwachting er trouwe vazallen in te zullen vinden. Het bleek echter, dat zij liever aan het verre Mataram, dan aan het nabije Bantam gehoorzaamden. Ook de Compagnie voelde zich in Batavia niet veilig tussen de Soeltan en zijn creaturen. Op 4 Januari 1681 sloot daarom Tjirebon met de Compagnie een verdrag, waarbij de vorstjes zelfs van vazallen en onderhorigen tot bondgenoten en vrienden van de Soenan zouden worden, echter onder erkenning van een zekere onderdanigheid aan Mataram. De Compagnie zou slechts de rol van beschermer der prinsen op zich nemen en zo werd ook 's Compagnies benteng aldaar de „Beschermer" genoemd. Practisch hield het gezag van de Soenan na het drama op de aloen-aloen van Kartasoera (1686) op, theoretisch pas bij het nieuwe contract van 1705. Sedert was de Compagnie in Tjirebon de baas, ook economisch.
Het zou te langdradig worden te verhalen, hoe het gebied van Tjirebon telkens weer onder de twistende nakomelingen van Girilaja verdeeld, herenigd en weer gesplitst is. Tegenover hun volk teerden zij op de roem van de heilige op de Djatiberg, ook financieel. Sedert oude tijden had er verhuur van dessa's plaats aan Chinezen, die er een belangrijke, en niet steeds gunstige rol speelden. Het prachtige tempeltje dat zij er bouwden verzoent ons er enigszins mee. Herendiensten werden druk gevorderd. Bekend zijn de Tjirebonse modderaars, die de vorsten verplicht waren voor de Bataviase stadsgrachten te leveren. Als het wat al te bont werd, kwam het volk soms in opstand.

PRIANGAN

(1660—1811)

De bouwman juicht, daar hij zijn arbeid ziet verzoeten,
Wanneer hij Cheribon gaat met zijn buit begroeten.
J. de Marre.

Toen in 1660 de Bantammers de Bataviase Ommelanden onveilig maakten, omsloot de Hoge Regering de omstreken van Batavia met een gordel van forten: Soutelande, Jacatra, Rijswijk, de Vijfhoek, Batenburg, Noordwijk.

Daar binnen woonde, zoals in heel de Oost, een drievoudige bevolking: Compagnies dienaren, burgers en vreemdelingen, de beide laatste groepen een zeer bonte mengeling van rassen vertonende. In de grond interesseerde de Compagnie zich alleen voor de beide eerste, menende alleen tegenover hen bestuursplichten te hebben. Zo kunnen wij verklaren, dat de Heren XVII, nadat hun G.G. en Raden van Indië een lang verhaal hadden gedaan, hoe in de moeilijke jaren 1675-76 Batavia van rijst was voorzien, terug schreven, dat het eigenlijk niet nodig was geweest, want dat de te Batavia woonachtige Inlanders „ons eygentlick niet en raken". Juridisch is dit ook juist, maar politiek onverstandig. Een hongerige bevolking raakt licht aan het hollen, om een Compagniesterm te gebruiken.

Feitelijk leefden de Batavianen bij naties in aparte kampongs bijeen, elk met een eigen hoofd en klederdracht. Nog bestaan er straatnamen, die daaraan herinneren, b.v. kampong Bali, kampong Banda en dgl. In 1927 zag ik nog een echt Makassaars huis op palen staan, niet ver van de stad, echter onbewoond. De hoofden deden de kleine geschillen en familiezaken af, volgens de eigen adat. In het Kasteel zetelde de Raad van Justitie en op het Stadhuis de Schepenbank, waarmede niet te spotten viel, voor de grotere zaken. Buiten de stad waren de Heemraden (Embrat, zegt de orang Betawi) sedert 1680: een college van ambtenaren en burgers onder een Raad van Indië als voorzitter.

Nog lang wantrouwde men de Indonesiërs. Onder kerktijd, als de Gemeente in het bedehuis vergaderd was, gingen de stadspoorten toe. Bij parades mochten de Indonesische compagnieën vooruit marcheren, het geschut op de wallen kon ook de straten bestrijken en het Middelpunt, een redoute midden in de stad, was heus niet tegen een buitenlandse vijand bedoeld. Buiten de fortengordel was het nog een rimboe, nauwelijks bevolkt, maar vol wilde dieren. Telkens brachten Inheemse Nimrods een bijzonder grote slang, of tijger of kaaiman binnen het Kasteel om de vastgestelde premie te ontvangen.

Na de verovering in 1619 hadden de Jakatranen van schrik de benen genomen. Om dit lege land nu te bevolken, werd het vervreemd, eerst gratis en in volle eigendom, later, toen het veiliger was geworden, tegen een bepaalde koopsom aan Europeanen en slechts in leen aan Inheemsen. Rustig ging de ontginning voorwaarts, het binnenland in, naar de „Blauwe Berg" toe. In 1661 werd aan de godsdienst-

leraar meester *Cornelis Senen* het stuk land uitgegeven, dat nog naar hem *Mr. Cornelis* heet (Compagnies dienaren zijn vaak bij de spraakmakende gemeente onder hun voornamen bekend). De bijl der ontginners naderde al het sedert 1579 verlaten Padjadjaran.

Ver weg, in Priangan, voerde de Soenan van Mataram nog een soort van gezag over de daar wonende volkshoofden, die hij van tijd tot tijd zijn aloen-aloen liet wieden, een teken van nederige onderwerping. Erg geliefd was daarom het Mataramse gezag niet. Men denke aan de hevige opstand van Soemedang en Oekoer in 1629—1632, in bloed gesmoord.

Toen tijdens de oorlog van Troenadjaja het Mataramse gezag ineenstortte en de Compagnie al haar macht voor andere dingen nodig had, stak Bantam de begerige hand naar Soemedang en Tjirebon uit, maar in 1681 was dit Bantamse avontuur al weer verleden. Haast van zelf en bijna zonder strijd schikten de Preanger regenten zich onder het nieuwe, Nederlandse gezag.

Met naburige machten werden de grenzen van dit theoretische Koninkrijk Jacatra bij contracten geregeld. In 1652 erkende de Matarammer Krawang als de Oostelijke grens: in 1667 werd deze naar de Tjitaroem verlegd. Na 1705 viel Tjirebon er binnen.

Aan de Westzijde veranderde de grens slechts weinig en bleef de Tjisadane, die met een denkbeeldige lijn tot aan de Zuidzee werd doorgetrokken.

Naar de onbekende binnenlanden werden ontdekkingstochten ondernomen. Op een tocht van de Ambonese luitenant Patinggi en de Nederlandse sergeant Pieter Scipio werden voor het eerst de bouwvallen van het oude Padjadjaran (bij Buitenzorg) aanschouwd en de schilderachtige Wijnkoopsbaai bereikt (1687). Enige jaren later (1711) maakte G.G. van Riebeeck met groot gevolg een reis naar deze inham. Toen er in de Ommelanden wat orde ging heersen, vestigde er zich de blijvende Bataviase aristocratie op deftige landgoederen, waarvan zeer bekend is geworden *Depok*, bezit van de Edeleer *C. Chastelein*, doordat hij het in 1714 zijn lijfeigenen schonk. Overigens heersten de landheren op hun land als kleine koningen over hun opgezetenen. In de Preanger was een vaste bevolking onder regenten, aanvankelijk allerlei producten: rijst, katoen, indigo, enz. als belasting opbrengende, tot zij, na de invoering van de koffieheester, tegen vergoeding aan het koffieplanten werd gezet. Dit was dus een gedwongen cultuur i.p.v. andere belastingen, die hier wonderwel geslaagd is. Zij staat bekend als het *Preangerstelsel* en wierp zulke ruime baten af, dat zij zich tot in de 20e eeuw handhaafde. Het Cultuurstelsel is er eigenlijk een vergrote copie van. Aanvankelijk hadden bevolking en productie sterk te lijden onder de wisselvalligheid der eisen en prijzen, waarbij dan nog de knoeierijen van in- en uitheemse ambtenaren kwamen. Jaarlijks brachten de regenten persoonlijk hun koffie naar Batavia, waar zij afrekenden, veel geld stuk sloegen en zich nog dieper in de schulden staken. Desniettemin steeg de opbrengst tot ongeveer 100.000 pikol in 1807 en door de koffie direct aan buitenlandse afnemers te slijten, vormde zij de financiële kurk, waarop het geïsoleerde Indië in die zorgvolle dagen dreef.

Ook het Indonesische bevolkingsoverschot werd uit Batavia naar de nagenoeg ledige Ommelanden geleid. Sedert 1686 geschiedde dit onder toezicht der Raden van Indië Joan van Hoorn en Isaäc de Saint-Martin, welke commissie gedurende 30 jaren gecontinueerd werd als *Commissie tot en over de zaken van de Inlander*, d.w.z. over de Ommelanden en Priangan. In 1716 werd de Commissie een *Gecommitteerde*, nauw verbonden aan de Gouverneur-Generaal, meestal diens familielid of goede kennis. Het ambt legde de bekleder n.l. geen windeieren, niet het minst door de talloze heus niet renteloze voorschotten aan heren Regenten. De Gecommitteerde van Riemsdijk (1777) had van hen 453.000 rijksdaalders te vorderen. Pas Daendels maakte een einde aan dit schandaal. Onder hem werden de Regenten ook ambtenaren.

Daar de Gecommitteerden slechts zelden het geriefelijke Batavia verlieten, hielden z.g. koffiesergeanten ter plaatse toezicht, een aanvankelijk zeer nederig beroep, waaruit zich op de duur ons deftige Europese B.B. zou ontwikkelen. Hoewel zij nog de minderen der tegenover hun „lodji" (= loge, kantoor) residerende regenten waren, beschikten zij toch over vrij behoorlijke neveninkomsten, b.v. uit opiumsmokkel. Op het eind der 18e eeuw is iets te merken van verantwoordelijkheid tegenover de eeuwig geplaagde kleine man en krijgen zij enige bestuursplichten. Er wordt zelfs wel eens een regent ontslagen.

De bevolking zou onder de last van het koffieplanten, herendiensten en dgl. zeker bezweken zijn, indien zij niet het oud-Soendase recht van volksverloop had bezeten, d.w.z. het hazenpad kiezen. Een kwade heer ziet zijn onderhorigen geruisloos naar een zachtere meester verdwijnen. Dit duurt net zo lang, tot de bevolking te dicht wordt, om gemakkelijk een lege plek te vinden. Dank zij kwaadaardige epidemieën was daar voorlopig weinig kans op. De koepokinenting, ingevoerd in het begin der 19e eeuw, maakte aan deze sociale veiligheidsklep een einde, door de bevolking sterk te laten vermeerderen.

Door het gedwongen productiestelsel leerde de zwervende bevolking gewennen aan regelmatige arbeid en een vaste woonplaats. Op de Engelsen maakte de Preanger in 1811 een bloeiende en welvarende indruk. Nooit, zelfs niet in tijden, dat het Nederlandse gezag wankelde, zijn de Soendanezen of Berg-Javanen in opstand gekomen. Na drie eeuwen van vrede overstemde pas in 1945 het kanonvuur het weemoedige geluid der bij fluitmuziek gezongen pantoens.

Begeven wij ons thans naar Java's Oostkust.

DE PASISIR

(1677—1811)

Dus dienen die menschen niet alleen gehoord, maar ook geholpen te worden, om dus met hen als met één volk te leven en daardoor hen gaandeweg 't vertrouwen op ons vasten wortel te doen schieten.

Nic. Hartingh 1761.

Sedert de oorlog van Troenadjaja bezat de Compagnie een reeks van versterkte loges langs de Noordkust van Java (Tegal, Pekalongan, Semarang, Demak, Japara, Rembang, Gresik, Soerabaja, na 1707 ook Pasoeroean) en gezag in Semarang. Van Pakoeboewana II kreeg zij in 1743 ook nog het oppergezag over plaatsen als Soerabaja, Japara en enige andere, benevens een strook langs de gehele kust van 600 roeden diepte en de Oosthoek (geheel onderworpen pas 1777), terwijl reeds drie jaar later op vriendelijk en persoonlijk aandringen van de Gouverneur-Generaal van Imhoff zelve alle strandregentschappen volledig aan de Compagnie werden overgedaan. Daardoor werd het bewind over Java's Oostkust zo belangrijk, dat aan het hoofd voortaan een gouverneur kwam te staan (1748).

Hoe de Compagnie van deze rijke gewesten de vruchten plukte, zagen wij reeds. Bezien wij thans de havenplaatsen, waarop de Compagnie het sterkst haar stempel drukte en die naast het kleurige Oud-Batavia, wel eens uit het oog verloren worden. Er is ook een Oud-Semarang, een Oud-Soerabaja geweest.

Semarang had in 1741, volgens de kaart van het beleg, al een stratenaanleg buiten de statige vijfhoek van het fort, maar nog geen echte omwalling.

Maar toen in 1761 de grote gouverneur van Java's Oostkust Nicolaas Hartingh zijn belangwekkende memorie van overgave schreef, bezat de stad bolwerken, een stenen met aarde aangevulde wal, poorten met klokken, grachten met valbruggen, zodat „het wel een stad genaamd mag worden", vrij sterk tegen een Inheemse vijand, maar lastig om te bezetten, door de grote lengte der wallen. Daartoe dienden o.a. een schutterij, bestaande uit Mardijkers of Orangklaasjes, te voet; een afdeling ruiterij, zelfs met pauken en trompetten voorzien, vermoedelijk uit de Europese burgerij gelicht.

De gouverneur woonde in een statig gouvernementshuis, dat ons beschreven wordt als met een plat dak, bekwame vertrekken en een grote achtergalerij, bestemd voor de verpachtingen aan de Chinezen én de onvermijdelijke festijnen, die men er, ter wille van het prestige „al heel brilliant moet maken". Hartingh had zelfs met 200 man aan tafel gezeten en nog wel op zijn eigen kosten!

De gouverneur van Java's Oostkust was dan ook een zeer belangrijk heer, daar op zijn schouders grotendeels de goede verstandhouding met de zelfbesturende Vorsten rustte. Jaarlijks kwamen de strandregenten hem bezoeken om hun contingenten te leveren. Hartingh nam deze gelegenheid dan tevens te baat om op hun kosten de dichtgemodderde grachten van Semarang te laten uitdiepen.

Alleen voor een nieuwe Gouverneur-Generaal trokken zij naar Batavia, b.v. bij de verheffing van Van der Parra.
Behalve de Compagnies-gebouwen, was in Semarang ook al een z.g. „Stadhuis" (vermoedelijk zetel van de Raad van Justitie, want er waren boeien in), een kerk in de vorm van een Javaanse panggoeng of afdak, benevens een wees- en armhuis. De predikant, sedert 1753 permanent, bewoonde een eigen pastorie.
Ook in *Soerabaja* (pas in 1743 geheel afgestaan) was een Europese stad in opkomst en wel ten Zuiden van de vesting Belvedere (bij de bekende Rode Brug), ofschoon kleiner dan Semarang. Zij groeide echter snel en moest uitgebreid worden. Er zetelde een opperhoofd, bij wie de beide regenten (Sepoeh en Anom) twee maal 's weeks rapport kwamen uitbrengen, over hetgeen er in hun ambtsgebied voor bijzonders was voorgevallen. Pas onder Daendels werd het oorlogshaven.

Op het einde der 18e eeuw werd de Compagnie steeds meer haar plichten als bestuurder indachtig, welke zij ongemerkt op zich genomen had. Bijna uitsluitend hadden haar ambtenaren met de regenten te maken, daar de Inheemse maatschappij overigens voor haar nog een gesloten boek was. Wijze bestuurders als Hartingh spoorden aan het vertrouwen dier heren te winnen, o.a. door tegemoet te komen aan hun wens naar erfelijkheid. Aan de andere zijde doorzag de Compagnie heel goed, dat de regenten in hun wedijver en zucht om een grote staat te voeren, hun ongelukkige opgezetenen soms onbehoorlijk behandelden. Vandaar, dat het wel eens voorkwam dat een regent werd afgezet om een andere reden dan het opbrengen van een te klein contingent. Nicolaas Hartingh ging zo ver, dat hij een „compendium der Javaanse wetten" liet samenstellen; iets dergelijks geschiedde ook in Tjirebon: een eerste schrede op het pad naar adatrechtsstudie. Wanneer de Compagnies dienaar zich bevrijd zou weten van zijn koopmanschap, zou hij een beter ambtenaar worden, dan hij nu al bij tijden trachtte te wezen. Het bestuur der Compagnie over haar onmiddellijk bestuurd gebied, vooral op Java, begon in haar nadagen al iets van een echt Gouvernement te krijgen.

SUMATRA

(1500—1800)

Nu zien we d'Erfprinsesse in 't wijt gevreest Sumatre,
op haeren Olifant de trotse Kleopatre
Beschaemen ....

Antonides van der Goes, Ystroom.

Het eiland Sumatra is een werelddeel op zijn eigen, dat geen hulp van een vreemdeling noodig heeft, om daardoor geriefd te worden.

C. H. von Erath, opperhoofd te Padang 1769.

Na de verovering van de stad Malakka in 1511 door de Portugezen, heeft het Maleise rijk nooit meer zulk een macht ontplooid als voorheen. Als vorstjes van de tweede rang, hebben zij tot hun definitieve verdeling tussen de koloniale mogendheden Engeland en Nederland een vrij kwijnend bestaan gevoerd.

De Oosterse handel, die het Portugees en Katholiek geworden Malakka schuwde, vond een nieuwe aanloophaven in *Atjeh*, welks vloten niet slechts de Oost- en Westkust van Sumatra beheersten, doch ook aan weerszijden van de straat Malakka dorsten op te treden, de zinkende Portugezen en de rijzende Nederlanders ten spijt. Doch dit laatste grote Sumatraanse rijk kon enkel langs de zeeweg gesticht en in stand gehouden worden, daar het binnenland behoorlijke verbindingswegen miste. Daarom was het afgelopen met Atjeh's grootheid, toen in 1641 Portugees Malakka Nederlands werd. De Compagnie liet op zee niet met zich spotten en zou in de toekomst het ontstaan van een of ander groot zeerijk gemakkelijk kunnen verhinderen.

Omgekeerd dacht zij er niet aan het reusachtige eiland onder haar onmiddellijk gezag te brengen. Indien nodig hield zij de wedijverende staatjes wel in evenwicht. Voor zover het met haar koopmanspolitiek strookte, stichtte zij factorijen (zoals in Palembang), of verwierf er enig bezit (gelijk bij Padang). Overigens belemmerde zij het opkomen van elk imperium en handhaafde met zo weinig mogelijk kosten aan de kusten enige orde, die door het ineenzakken der Nederlandse zeemacht en het steeds driester optreden der zeerovers in de nadagen der Compagnie een gevoelige knak kreeg. Van het binnenland drongen slechts vage geruchten tot de buitenwereld door.

Uit deze chaos van twisten en oorlogen hield de Compagnie een aantal papieren aanspraken op verschillende gebieden over, zoals op Siak (1745), de Lampongs (1752), welke pretenties later wel te pas kwamen.

Slechts Atjeh, het laatste grote rijk, bleef volkomen onafhankelijk. Beginnen wij hiermede.

Atjeh's opkomst dateert van het begin der 16e eeuw. De Portugezen, die sedert 1511 in Malakka zaten, bemoeilijkten de peperhandel van Noord-Sumatraanse kuststaatjes als Pasei zodanig, dat deze tak van bedrijf zich naar Atjeh verplaatste. Dit was toentertijd nog van Pidië afhankelijk, doch maakte zich in 1520 daarvan vrij. Het kreeg zijn eigen havenkoningen of soeltans.

Spoedig begon de nieuwe staat zich uit te breiden, veroverde Daja, Pidië en

Samoedra en had bijna dadelijk strijd met de Portugezen, die het in 1524 uit Pasei verdreef. Van de 25 aanvallen, die Portugees Malakka in zijn 130-jarig bestaan had te verduren, komen er reeds 14 op rekening van Atjeh. Zeer omvangrijk was die van 1568, toen een Atjehse vloot van 300 schepen met 15.000 koppen bemand, w.o. 480 Turkse artilleristen, de stad bedreigde.

De strijd met de Christenen in Malakka werd evenwel gekruist door die met geloofsgenoten in Djohor. Deze gevallen grootheid had de strijd met de Portugezen niet willen staken en nog in 1551 had het weinig gescheeld, of de Djohoriten hadden Malakka stormenderhand veroverd. Doch daarna keerden de kansen. Soeltan Alaoedin Riajat Sjah van Atjeh overviel omstreeks 1564, na een schijnaanval op Malakka, plotseling Djohor, nam zijn vorstelijke naamgenoot aldaar met zijn gezin gevangen en voerde hen naar Atjeh. In 1581 werd de soeltan reeds „heer van het gehele eiland Sumatra" genoemd. Atjeh beschikte over een machtige oorlogsvloot en zelfs krijgsolifanten.

De grootste aller Atjehse soeltans was *Iskandar Moeda* (1607—36). Met zijn groot leger en aanzienlijke vloot toog hij op veroveringen uit en stichtte een enorm zeerijk. Aan Sumatra's Westkust strekte het zich tot Benkoelen uit en langs de Oostkust tot Kampar. Ook op het schiereiland Malakka gehoorzaamden hem enige rijkjes. In 1613 werd Djohor verwoest, omdat het zich met de Portugezen verbonden had. Twee jaar later nogmaals. Zijn grootste prestatie is het beleg van Malakka in 1629 met 20.000 man, ofschoon deze stad van Djohor en Patani hulp verkreeg. Dank zij de verschijning van de Portugese admiraal Botelho met een vloot uit Goa, iets zeldzaams in die jaren, leden de Atjehers een zware nederlaag, doch het kwam niet vaak voor, dat een Indonesisch vorst zulk een krijgsmacht op de been bracht.

Het resultaat van Atjeh's opperheerschappij was, dat het de hele peperhandel onder zijn contrôle kreeg. Dit bracht ontzaggelijke schatten aan de Atjehse soeltan op, die dan ook een schitterende hofhouding voerde. Geen wonder daarom, dat het Atjehse soeltanszegel op dat der Groot-Mogols geïnspireerd was.

Veertien dagen, nadat hij zijn enige zoon had laten doden, stierf hij, opgevolgd door zijn schoonzoon *Iskandar Thani* (= de tweede). Onder diens vijfjarige regering hield de bloei en schittering aan, maar een veeg teken was, dat zijn overlijden samenviel met de verovering van Malakka door de Nederlanders (1641).

Aanvankelijk waren de Nederlanders in Atjeh niet al te best ontvangen, omdat juist in die tijd er enige jaren vrede was met de Portugezen.

Zo werd op aanstoken der Lusitaniërs in 1599 de befaamde Cornelis Houtman met enige anderen verraderlijk vermoord en zijn broeder gevangen genomen.

Na 1601 veranderde dit echter, doordat de Portugezen met de Atjehers twist kregen. Frederik Houtman, die zijn tijd o.a. besteed had aan een Maleise spraakkunst in Atjehs Maleis, werd uitgeleverd, een factorij toegestaan.

Een Atjehs gezantschap van twee man ging naar Nederland en bezocht Prins Maurits in de loopgaven voor Grave. Een der heren kwam te overlijden en werd in een Middelburgse kerk begraven; de andere kwam terug in 1604.

Naar mate Atjeh's macht steeg en ernstiger naar het pepermonopolie streefde, kreeg de V.O.C. er minder gelegenheid om handel te drijven. De Nederlandse schepen konden aan de Westkust niet meer handelen, daar de Atjehers òf de havens bezet hielden òf de inwoners bevreesd hadden gemaakt. Slechts op Tikoe, Priaman en Indrapoera mocht aan Europeanen peper geleverd worden. Sedert Malakka's val, veroverd met hulp van Atjeh's vijand Djohor, is dan ook de Atjehs—Nederlandse vriendschap afgelopen.

Na de bloei onder de beide Iskandars ging Atjeh achteruit. De uiterlijke pracht en schittering gingen niet gepaard met een sterk staatsbestel en een zorgvuldig geregelde erfopvolging. Vooral dit laatste bleek het zwakke punt van het Atjehse rijk. Gedurende bijna 60 jaren werd Atjeh na Iskander Thani's dood door *Soeltanes* bestuurd, waarvan de eerste nog uit het oude Atjehse vorstenhuis stamde, de overige drie van onbekende herkomst waren. Onder haar deelden de rijksgroten de lakens uit, waakten angstvallig tegen een huwelijk van hun vorstin met de vorst van Djohor en twistten hevig met elkaar. Intussen brokkelde het rijk langzaam af, zodat het zich na 1675 tot Noord-Sumatra beperkte.
Met name had de Oost-Indische Compagnie daar schuld aan.
Met haar kreeg Atjeh meningsverschil over de tin uit Malakka en de peper van Sumatra's Westkust, met als resultaat, dat de Compagnie er haar enigste Sumatraanse bezit in Padang verwierf en de Atjehers hun pepermonopolie kwijt raakten.
In deze eeuw bloeiden de Atjehse letteren. De Indische geleerde Raniri droeg in 1637 een groot werk, de Lusthof der Vorsten aan Iskander Thani op, terwijl de wetgeleerde *Abd-ar-Raoef van Singkel* aan een der Atjehse vorstinnen een boek over wetgeleerdheid toewijdde. Aan Iskandar Moeda's heldendaden herinnert het epos: *Hikajat Malém Dagang*, in het Atjehs geschreven.
De ontbinding ging verder, zelfs toen men in de 18e eeuw weer soeltans koos, meest Sajids (Arabieren), ook een enkele Boeginees. Door burger- en successieoorlogen ging het rijk te gronde. Van deze verwarde tijd verhaalt het heldendicht *Pótjoet Moehamat.* De Soeltan verloor al zijn macht, raakte geheel onder de groten. Atjeh werd een veelheid van staatjes. Toch bleef het nog zo geducht, dat het in 1786, toen de bekende Warren Hastings een poging tot toenadering had gedaan, een onbeleefde brief dorst te schrijven, en Captain Fr. Light, de stichter van de Engelse nederzetting te Poeloe Pinang, was van oordeel: „Om daar een vestiging te stichten, die veiligheid en voordeel belooft, zou een macht nodig zijn, voldoende om *alle* hoofden te onderwerpen". Profetische woorden!

Menangkabau kunnen we zien als de voortzetting van het rijk van Aditjawarman, wiens poesaka's of heilige erfstukken nog steeds te Pagar Roejoeng bewaard worden als de z.g. „kabesaran".
We kunnen ons dus voorstellen, dat dit Sumatraanse vorstenhuis, dat reeds in de 14e eeuw zekere neiging tot zelfstandigheid vertoonde, zich op de duur van Madjapahit's opperheerschappij heeft losgemaakt, in die mate zelfs, dat het zijn Hindoe-

Javaanse oorsprong kortweg verloochende en zich een afkomst van niemand minder dan van de in het gehele Oosten beroemde Alexander de Grote, *Iskandar Dzoe'l Karnin* toedichtte. Dit moet vrij spoedig het geval geweest zijn, wellicht reeds in de 16e eeuw. Evenwel, zijn oorsprong moge het Menangkabause vorstenhuis ontrouw geworden zijn, onverflauwd handhaafde het zijn aanspraken op de heerschappij over een groot deel van Sumatra, waarvan het opschrift op het rijkszegel enige indruk geeft: „Soeltan Toenggoel Alam (Stut der Wereld), Bagagar (de dappere), Soeltan's zoon, Stedehouder Gods, die bezit de koninklijke troon in het rijk Pagar Roejoeng, het verblijf der rust, de ontzag dwingende held, de Schaduw Gods in de wereld". Dit is alles te zamen geen kleinigheid.

In het begin van de 16e eeuw waren de Menangkabauwers nog heidenen, getuige het gezantschap, dat in 1514 zijn opwachting maakte bij de Portugezen in Malakka.

Spoedig schijnt de Islamisering begonnen te zijn, die de Menangkabauwers nog meer hun Hindoe-Javaans verleden deed vergeten. Volgens R. A. Kern is deze geschied vanuit Atjeh en wel in verband met de machtsuitbreiding van dit opkomende rijk over de peperhavens aan Sumatra's Westkust. Hevige strijd schijnt er niet gevoerd te zijn. Er bestaat een overlevering volgens welke een Menangkabause vorst zijn vrouw, een Atjehse prinses, niet goed behandeld zou hebben. Bedoelde prinses riep toen haar familie te hulp, en als genoegdoening moest de „Radja Alam" toen de Westkust van zijn gebied aan de Atjehers afstaan.

De Nederlanders, die de Atjehers van de Westkust verdreven hebben, handhaafden nog een tijd lang de fictie, dat dit het gebied was van de „keizer" van Menangkabau, tot zij het holle van die aanspraken zelf inzagen.

In 1684 wist men in Sumatra nog een zekere statie te vertonen. De gezant van de gouverneur van Malakka, de Portugees Diaz, werd er met veel pracht en praal ontvangen. De beide zonen van de vorst begeleidden Diaz met 4000 man tot voor hun vader. Vele gouden pajongs werden meegedragen. De brief van de Malakse gouverneur werd op een gouden schaal ontvangen, de geschenken op zilveren bladen. Musketsalvo's knalden bij de overhandiging. Drie poorten moest men passeren om de vorst in zijn paleis op zijn troon te zien zitten, omringd door hadji's en radens. Aan Diaz verleende hij de titel van „orangkaja soedagar radja orang di dalem astana", vergunde hem de handel in Siak, Petapahan en Indragiri en machtigde hem zelfs in die havens recht te spreken. Daar maakte hij dus aanspraak op. Als geschenk voor de gouverneur bestemde hij een prachtig paard, Goenoeng Lajang geheten. En dan is het zelfs mogelijk, dat deze vorst niet eens de echte keizer was!

Juist in die dagen schijnt een grote burgeroorlog 's Keizers gezag nog meer te hebben geschokt, terwijl vele uitgewekenen de rivieren afzakten en met niet al te vreedzame bedoelingen om Banka heen zwierven. „Keizer" Alief zou toen, volgens een overlevering, het rijk verdeeld hebben onder drie hoofden, die ieder een ambtelijke functie bekleedden. Volgens dr Kroeskamp zou deze driedeling reeds vóór 1680 bestaan hebben. Omstreeks 1740 beschikte de „Jang di Patoean" nog over Siak.

Wanneer wij op het einde der 18e eeuw het Menangkabause keizerschap weer ontmoeten, draagt het een vrij schimachtig karakter, al werd er tot in het begin der volgende eeuw door belanghebbenden nog mee geschermd.
Als de Nagari's met elkander twistten, liet de „Jang di Patoean" wel zijn gele vlag op het oorlogsterrein wapperen om de strijd te doen staken, maar uitwerking had het niet.
Als zijn ambtenaren kunnen we de „oerang gadang radja", de vertrouwden van de vorst, beschouwen, die geen salaris ontvingen, geen ambtsgebied bezaten, op welke de vorst geen macht kon uitoefenen en die omgekeerd bij het volk evenmin veel in te brengen hadden. Hier en daar beslisten zij volgens de adat in zaken, die niet door de gezamenlijke volkshoofden konden worden uitgemaakt.
Er waren zelfs hoofden, die er trots op waren, de Maharadja nooit gehuldigd te hebben met een sembah, terwijl deze steeds ninië tegen hen had gezegd. Zo iets dus als onze Stam-Friezen, die hun vorst slechts staande hulde betuigden.
Wanneer de Vorst zijn eenvoudig huis verliet — het was dus geen paleis meer — om een reis door zijn gebied te maken, droeg men een gouden pajoeng vooruit. Naderde hij het dorp, dan steeg hij van zijn paard, om op de schouders van een der personen die hij tegen kwam, door het dorp te worden gedragen. Het hoofddoel dezer reizen was het ontvangen van hulde en geschenken. Wel vroeg hij, volgens de adat, aan de hoofden, „of er geen geschillen moesten worden beslecht", doch het antwoord luidde steeds ontkennend.
Het einde der Menangkabause dynastie was droevig. De vorsten werden in 1825 door de Padri's in Kota Tangah op een feestmaal uitgenodigd en daar allen op één na verraderlijk vermoord. De laatste vrouwelijke afstammeling kwam in 1912 te overlijden.
Een poging der Japanners om dit uitgestorven keizerschap nieuw leven in te blazen, moest dus uiteraard wel mislukken bij gebrek aan keizerlijke telgen.
Bezuiden Menangkabau komen wij in de belangenkringen van Bantam en Mataram. Het eerste heeft sedert de 16e eeuw te zeggen over de *Lampongs*, welker hoofden geregeld in de hoofdplaats hun opwachting komen maken en daarbij van allerlei waardigheidstekenen voorzien worden.
Tevens levert het aan Bantam grote hoeveelheden peper. In 1684 weet de Compagnie daarvan het monopolie te krijgen. Om dit te handhaven, laat G.G. Valckenier in 1738 bij Toeloeng Bawang het fort *Valkenoog* met 10 man bezetting bouwen. Dat tiental wordt tijdens de grote Bantamse opstand tijdelijk ingetrokken, doch bij de vrede herplaatst. Toen stond het vermoeide Bantam de Lampongs ook maar aan de Compagnie af, die ze in leen teruggaf, zodat in wezen de toestand weinig veranderde.
Naar mate het Engelse gevaar dreigender werd, nam men ook maatregelen tegen hen. Aan de grens van Benkoelen werd in 1763 het fort *Semangka* aangelegd. Weliswaar ging het in 1781 verloren, doch werd het volgend jaar reeds heroverd. Op het einde der 18e eeuw doken ook hier de zeerovers op, afkomstig uit de Soeloe-archipel. Hun brutaliteit ging zover, dat ze aan de Zuidkust een vesting

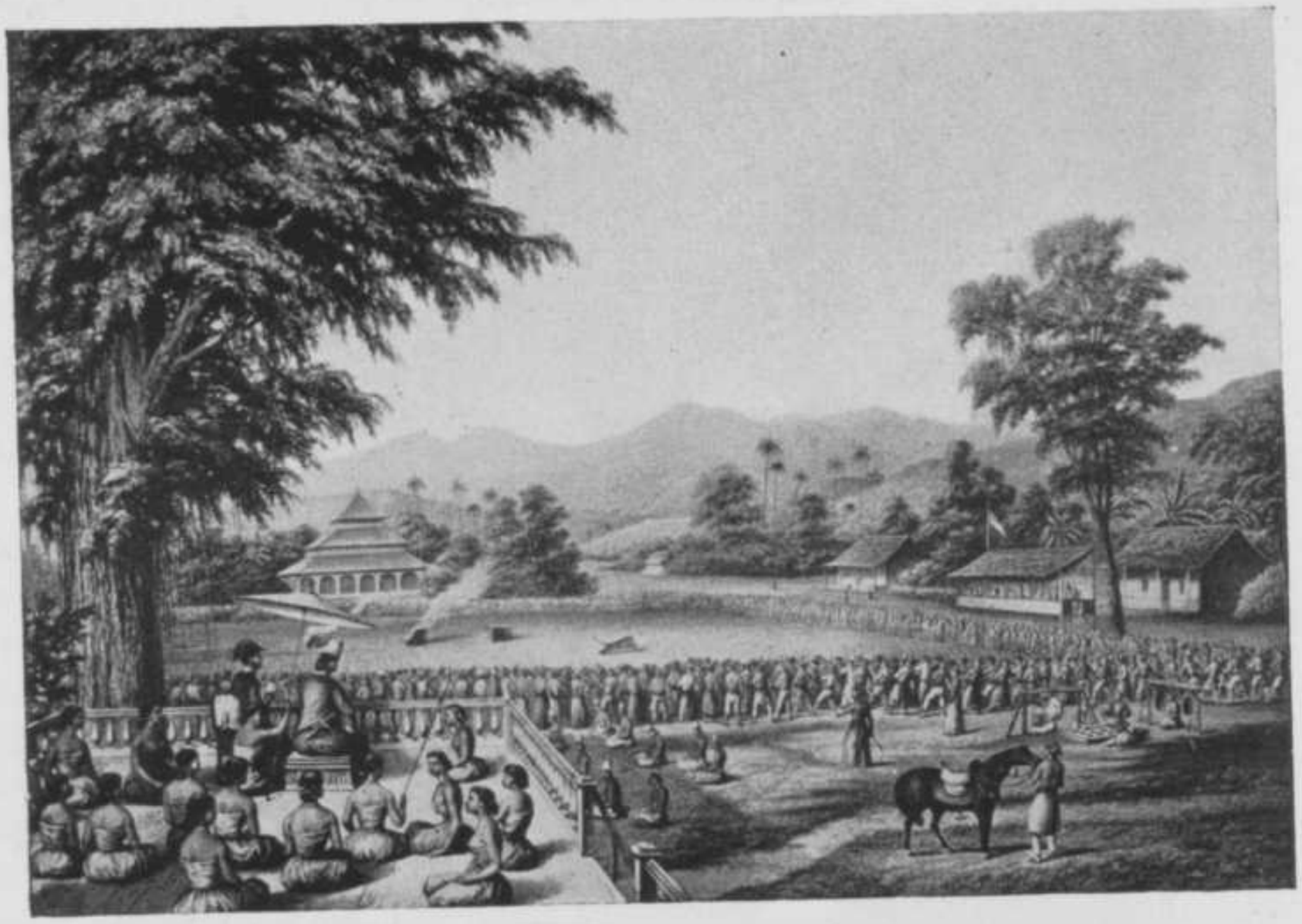

Tijgergevecht

Naar een gekleurde litho in het Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

Javaans toernooi

Naar een gekleurde litho in het Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

Na drie jaar was de oude toestand hersteld: er lag weer een versterkte factorij in Palembang.
De vernedering van zijn vazal hinderde de Matarammer natuurlijk bijzonder, maar zonder zeemacht kon hij er niets tegen doen.
Gaandeweg bloeide Palembang weer op en werd de verhouding beter. In 1675 werd het zelfs een soeltanaat, doch bleef tot op het einde van de eeuw goed Mataramsgezind. In Djambi, dat zich sterk voelde, was dat minder het geval. Beide rijken lagen soms met elkaar overhoop, zodat de Compagnie in de persoon van François Tack moest bemiddelen (1681). Het zond er zelfs in tijden van nood hulptroepen heen.
Via Palembang kwam de Compagnie op de eilanden Billiton en Banka, waar in 1710 de befaamde tinmijnen ontdekt werden. Bij contract verzekerde de Compagnie zich alle gewonnen tin, maar kreeg natuurlijk lang niet alles; er werd als gewoonlijk veel gesmokkeld, b.v. naar Macao. Vrede heerste er niet steeds. In 1722 woedde er zo'n hevige successie-oorlog, dat een Nederlandse expeditie tussenbeiden moest komen en tien jaar later nog eens. Sedert lagen er een honderd man bezetting in Palembang. Op het einde der eeuw werd hier ook de daling van het Compagnies gezag merkbaar.
In 1811 werd de bezetting op Raffles' aanstoken, verraderlijk om hals gebracht.
Wenden wij ons thans tot het gebied aan weerszijden van de straat van Malakka, het vaderland der *Maleiers*, erfgenamen van Sjriwidjaja en Malakka.
Droevig was aanvankelijk het lot der verjaagde soeltans van Malakka, tot zij in *Djohor* een nieuw middelpunt voor hun nog steeds indrukwekkende macht vonden (plm. 1530).
Hun strijd met Malakka zetten zij voort, hadden die plaats in 1551 bijna stormenderhand heroverd, doch tot geluk der Portugezen kregen zij een mededinger in Atjeh, welks rijk zich juist in die tijd begon te verheffen. Tegen twee elkander bestrijdende staten viel de verdediging van Malakka lichter, dan wanneer zij verenigd of zelfs afzonderlijk de handelsmetropool voor de Islam hadden zoeken te herwinnen.
Over het algemeen was het rijzende Atjeh het sterkst. Zo slaagden de Portugezen er in 1587 in aan Djohor Lama (= oud Djohor) een zelfde lot te bereiden, als zij eertijds Malakka hadden doen ondergaan. Het werd geheel vernield.
Diepe indruk maakte op de Maleiers de verschijning der Nederlanders. Een goed begin was de bemachtiging van een Portugese kraak met lakwerk, zijde en porcelein, ter waarde van $3\frac{1}{2}$ millioen gulden. Er kwam een factorij in Djohor, waardoor de handel weer wat begon op te leven. Met admiraal *Matelief* werd op 17 Mei 1606 een verdrag van bondgenootschap gesloten, het eerste in de Archipel. Doel daarvan was de verovering van Malakka op de Portugezen. De Nederlanders zouden de stad, de Maleiers de omstreken mogen hebben. Geen Europeaan zou zich echter in hun gebied mogen vestigen, zonder vergunning van de Nederlandse gouverneur van Malakka. Voorlopig was dit nog maar toekomstmuziek, want wel behaalde Matelief twee overwinningen op de Portugese vloot (17 Aug. en 17 Oct.

1606), waardoor deze veel van zijn betekenis in de Archipel verloor (totaal 9 schepen kwijt en 5000 doden), maar zijn aanval op Malakka zelf mislukte. De Nederlanders moesten zich daarom met een factorijtje in Djohor tevreden stellen.
Het geringe succes der Nederlanders te land stelde de Soeltans van Djohor teleur. De Portugezen, van de zee verjaagd, trachtten nu met hun buurman op goede voet te geraken en niet zonder succes (1610). Aan de protesterende Nederlanders verklaarde de Vorst, dat hij met iedereen in vrede wilde leven.
Evenwel, de Atjehers, verontwaardigd over 's Vorsten vriendschap met hun vijanden, de ongelovige Portugezen, verschenen in 1613 voor Djohor, veroverden de stad en sleepten zowel het Maleise hof als de Nederlandse posthouders naar Atjeh. De ongelukkige soeltan beloofde beterschap. Maar toen de Atjehers met een grote macht Malakka belegerden, toonde hij zo weinig bereidwilligheid om hen daarbij te helpen, dat de Soeltan van Atjeh, de grote Iskandar Moeda een tweede expeditie noodzakelijk achtte (1615). Een vloot van 300 schepen zou met een 30 tot 40.000 man naar Djohor gevaren zijn. De stad viel en de Soeltan vluchtte naar Bintan. Portugese hulp kon hem daar niet baten. Hij werd gevangen genomen en stierf later in Atjeh.
Het leek gedaan met Djohor. Atjeh scheen zijn rol voor goed te hebben overgenomen. Zijn Soeltan leidde slechts het leven van een zwervende vorst. Verdreven door de Atjehers vonden de Nederlanders het niet de moeite waard om zich met hem te bemoeien. Eerst na Iskandar Moeda's dood (1636) kreeg Djohor weer een kans. De Nederlanders begonnen tegen Malakka en keken uit naar Inheemse bondgenoten.
Nadat deze stad vanaf 1633 geblokkeerd was geweest, was de handel er nagenoeg verlopen, terwijl zelfs de omwonende Maleiers de voorziening met levensmiddelen staakten, zodat eind 1639 de schaarste er reeds ernstig was geworden. Hulp van buiten was niet te verwachten, daar sedert 1636 Goa geblokkeerd werd. In 1640 achtte G.G. Van Diemen de tijd voor een beleg gekomen. Gedurende 5½ maand, moesten de Nederlandse soldaten een geregelde belegering voeren, zoals in Europa met loopgraven en dgl. Hevig werden de manschappen door ziekten geteisterd. Pas de vierde Nederlandse kommandant, *Caertekoe*, gelukte het de stad tot overgave te dwingen. Dapper hielden de Portugezen stand, ook al leden zij door ziekte en hongersnood. De Inheemse bevolking liet hen 's nachts in de steek, hun hulptroepen deserteerden. Niet voor 14 Januari 1641, na een laatste opeising vier dagen te voren, werd de stad stormenderhand genomen. Zij lag gedeeltelijk in puin, onbegraven lijken bedekten de straat. De dappere Portugese gouverneur was zo ziek, dat hij in een draagstoel naar buiten gedragen, bij de besprekingen in zwijm viel. Twee dagen later stierf hij. De bevolking bleek van 20.000 tot 300 geslonken. Maar ook de verliezen der Nederlanders waren zwaar (1500 doden).
Het Portugese zeerijk in de Archipel had een roemrijk einde gevonden. De restanten in de Kleine Soenda-eilanden legden nauwelijks meer gewicht in de schaal en de Compagnie verzuimde er ernstig werk van te maken.
Bij de verovering van Malakka was de door Djohor verleende hulp vrij gering

geweest. De Soeltan had slechts wat koelies (1500) voor het graafwerk geleverd, zodat de Nederlanders er niet aan dachten het met veel bloed en inspanning veroverde Malakka aan hem af te staan. Hij kreeg de beloofde ommelanden en zij zelve behielden de stad, die slechts een wachtpost werd ter verzekering van Compagnies monopolie.

De rijkszetel van het Maleise rijk bleef dus in Djohor, de handel werd zorgvuldig naar Batavia geleid.

Dank zij het ineenzakken der Atjehse heerschappij over Sumatra, herwon de soeltan van Djohor Siak en Indragiri, wat de belangstelling der Compagnie gaande maakte, wegens in Siak aangetroffen tin.

Tegen Djambi moest Djohor het echter afleggen in een jaren lang (sedert 1664) slepende oorlog. In 1673 werd de hofstad zelfs door de Djambiërs verwoest.

Van 1685 af regeerde over Djohor een *Soeltan Mahmoed*, die als een bijzondere wreedaard bekend staat.

Toen de maat vol was, werd hij in 1699 met medewerking van zijn bendahara Sri Maharadja vermoord, welke de troon beklom als Soeltan *Abd'oeldjalil (Ri'ajat) Sjah*. Lang genoot deze niet van zijn heerlijkheid.

Zijn ergste vijand was een Menangkabauer, die we onder verschillende namen ontmoeten, zoals *Radja Ketjil* en *Ibrahim*.

Diens optreden stond misschien in verband met de hevige schokken, die het Menangkabause rijk omstreeks 1680 zou hebben ondergaan; in ieder geval telde hij vele Menangkabauers onder zijn volgelingen, die, gelijk bekend, nog tot op de huidige dag van de Padangse Bovenlanden uitzwermen. Zelfs enige Boegies schijnen zich onder zijn banier geschaard te hebben. Wij zien hem dan de bevolking van Siak tegen Djohor aanzetten.

In 1686 zwierf hij in de wateren om Banka en Billiton, zich sierende met de fraaiste namen, die de Menangkabause titulatuur hem kon opleveren. Men leze zijn „Manifest" bij Valentijn, dat blijkbaar zoveel indruk maakte, dat zelfs Soenan Amangkoerat II zich in zijn benauwdheid wendde tot zijn „grootvader Padoeka. de grote Soeltan van Pagar Roejoeng, welke bezit het land van Menangkabau, enz." (1686).

Dit bluffen baatte hem weinig tegen de Nederlandse admiraal *Krijn de Ronde*, welke de afstammeling van Iskander versloeg en de zee schoon veegde. Sedert ontzag hij de machtige Compagnie en zijn eerzucht beperkte zich tot inheemse rijken.

Hij besloot met zijn Boeginese helpers Djohor te bemachtigen, doch toen dezen niet spoedig opdaagden en hij zich sterk genoeg voelde, maakte hij zich alleen van dit rijk meester, waarvan hij zijn trage bondgenoten niets wilde afstaan. Grote ontevredenheid natuurlijk bij de Boeginezen.

Soeltan Abd'oeldjalil, de usurpator, had de wijk naar Riouw genomen (1709) en sloot daar vier jaar later met de Compagnie een contract. Veel nut had hij daar niet van, zodat hij tot actiever bondgenoten zijn toevlucht moest nemen. Deze deden zich spoedig op, n.l. de door Radja Ketjil teleurgestelde Boeginezen. Met hun hulp

zat Abd'oeldjalil's zoon Soeleiman in 1721 op zijn troon in Djohor, maar het duurde nog 16 jaar, voor Radja Ketjil zijn aanvallen op het Maleise Schiereiland staakte en zich met Siak tevreden stelde.

Soeltan Soeleiman had evenwel de duivel met Beëlzebub uitgedreven; de dappere Boeginezen moesten beloond worden met fraaie betrekkingen, prachtige titels en voorname Maleise prinsessen. Nooit zijn de Maleiers hen meer kwijt geraakt.

In 1745 werd de Boeginese *Daëng Kambodja* rijksbestuurder, maar was zijn meester meer tot last dan tot lust, zodat Soeltan Soeleiman Compagnies hulp tegen zijn bondgenoten inriep en wel tegen afstand van het om zijn tin begeerde Siak, „in 't geheel en voor altoos". Dit was een goedkoop cadeau, aangezien Djohor er sedert 1682 toch niets meer te vertellen had. Veel uitwerking had dit nieuwe verbond met de Compagnie niet, maar haar belangstelling voor Siak was opnieuw gewekt.

Daar regeerde nog steeds *Radja Ketjil*, echter langzamerhand stokoud geworden, wiens laatste levensjaren verbitterd werden door de broedertwist zijner zoons, „woeste jongelingen, rovers uit geaardheid, tot alle misdaden in staat". Mogelijk had hij er wellicht geen weet van, want hij stierf in 1746 krankzinnig.

De dood van hun vader deed hun twist te heviger opvlammen. Beurtelings verjoegen zij, de *Radja's Alam* en *Mohammed*, elkander. De overwonnene zakte gewoonlijk af tot vrijbuiter. De Compagnie koos nu partij tegen Radja Alam, die verjaagd werd.

Aan de mond der Siak-rivier mocht de Compagnie toen in 1756 een vrij sterke militaire post aanleggen, die drie jaar later op de meest verraderlijke wijze werd uitgemoord door de soeltan Radja Mohammed zelve.

Pas in 1761 verscheen een wraakexpeditie, die met veel moeite en onder vrij zware verliezen de Siakrivier opzeilde en 's vijands versterkingen vernielde.

Radja Mohammed was intussen bijtijds gestorven en zijn broeder, te voren nog bandiet en struikrover, kwam op de lege troon. Er werd nu een stevig tractaat met hem gesloten, de rechtsgrond voor latere bemoeienis der Nederlanders met het gewest.

Daar de winsten niet meevielen, werd de vaste post in 1765 maar weer opgeheven, waarna het vechten rustig opnieuw begon. Het enige resultaat van het vergoten Hollandse bloed waren de papieren aanspraken in 's Compagnies archief, die later nog wel eens zouden te pas komen.

Als men de gouden winsten van Deli in het vooruitzicht ziet, zal men dit niet gering achten.

Ofschoon de Boeginezen het vrij goed met de Maleiers konden vinden — zij waren zo wijs hun juk niet te zwaar op de schouders hunner beschermelingen te laten drukken — verkozen zij toch een eigen heerschappij in een zelfstandig staatje, boven de gastvrijheid der Maleise hoven. Daarom verliet de rijksbestuurder *Daëng Kambodja* in 1753 de Maleise residentie Riouw, onder medeneming, niet slechts van vrouw en kind, doch ook van het zware geschut van de Soeltan en vestigde zich in *Selangor*, een rijk tinkwartier, waar hij als onafhankelijk vorst regeerde. In

naam was hij nog vazal van de Soeltan van Djohor, in werkelijkheid een despootje. Zo zeer klom zijn zelfvertrouwen, dat hij, alles verwoestende, Malakka dorst te belegeren, waarom een kleine expeditie vanuit Batavia nodig was om hem te verdrijven en tot groter bescheidenheid te vermanen. Daëng Kambodja onderwierp zich nederig voor de Compagnie (Nieuwjaarsdag 1758) en een tijdje waren de Maleiers van hun kwelgeest verlost.

In December 1759 nam de Daëng zijn positie te Riouw weer in, onder de titel van *Radja Moeda*. De stokoude Soeleiman was niet bestand geweest tegen de aandrang der Boegies, die hem met een grote vloot waren komen opzoeken. In 1760 overleed de grijsaard, tegelijk ook zijn zoon, diens weduwe en haar 8 à 9-jarige zoon, op verdacht snelle wijze achter elkaar. Soeleiman's kleinzoon *Mahmoed*, slechts weinige maanden oud, werd tot opvolger uitgeroepen. Zijn jeugd vergemakkelijkte natuurlijk de heerschappij der Boeginezen en in het bijzonder van Daëng Kambodja, die, zoals het heette „de onderkoning was, welke de koninklijke tronen van Djohor, Pahang en al de onderhorigheden daarvan, bezat". Als zodanig hield hij het uit tot zijn dood in 1777. Wel zat hij steeds de Compagnie dwars, maar tegen zijn sterk gezag had men weinig kunnen beginnen. Overigens vond de Compagnie de splitsing van het gezag in Djohor niet eens zo slecht. Het paste volkomen in het systeem-Mossel, dat ook op Java toegepast werd.

Kambodja's zoon, Radja *Ali*, volgde zijn vader op, doch moest spoedig plaats maken voor een zekere Radja Hadji, de zoon van Kambodja's voorganger in het ambt van rijksbestuurder. Deze heer wordt ons geschilderd als „een ware woesteling en avonturenzoeker", die plotseling uit West-Borneo was komen opduiken. Noodgedwongen erkende hem de Compagnie (1782).

Had hij zich nu maar kalm gehouden, maar hij was zo dwaas de Compagnie op een harer gevoeligste tenen te trappen: de veiligheid ter zee. Wegens een Engelse prijs, in zijn haven buit gemaakt, kreeg hij met haar te doen. Dit kon zij niet op zich laten zitten. Een eerste, slecht geleide expeditie tegen Riouw, moest in 1783 afdeinzen: een Nederlands oorlogsschip, door een Boeginese kogel in de kruitkamer getroffen, ging met man en muis de lucht in. In Februari 1784 zaten de Boeginezen, die de retirerende vloot op de voet gevolgd waren, voor de poorten van Malakka. Het was beschamend! Gelukkig had de Republiek juist een landsvloot onder *van Braam* gestuurd om Indië tegen de Engelsen te verdedigen. Die kwam voor de Britten te laat, maar tegen de Boeginezen uitstekend te pas. In Maart 1784 ontzette van Braam Malakka. Radja Hadji werd, terwijl hij op de wal der voornaamste batterij de zijnen aanmoedigde, door een geweerkogel dodelijk in de borst getroffen. Zijn tegenstander Radja Ali volgde hem op en nam zijn vete met de Nederlanders over. De Boeginezen, van Malakka verdreven, vluchtten nu naar Riouw, maar namen de Maleise soeltan met zich mee. Ook daar verdreef hen van Braam, maar kon hen niet vernietigen, daar zij 's nachts, begunstigd door duisternis en regen, naar West-Borneo wisten te ontsnappen (October 1784). Radja Ali had nog de stoutheid om van daaruit de Engelse onderkoning van Bengalen te hulp te roepen.

De Compagnie meende nu de 60 jaar lang onderdrukte Maleiers voor altijd aan zich

verplicht te hebben en verkreeg van de bevrijde Mahmoed een prachtig tractaat van „altoosdurende getrouwe vriend- en bondgenootschap" (10 Nov. 1784). Djohor, Riouw en onderhorigen werden in eigendom aan de Compagnie afgestaan, als zijnde „door het recht des oorlogs wettelijk verkregen". Edelmoedig stond zij deze gebieden onder zekere voorwaarden als leen weer af. Soeltan Mahmoed, ofschoon reeds 24 jaar oud, was zo zeer aan Boeginese voogden gewend geraakt, dat de Compagnie hem eerst niet op eigen benen dorst te laten staan en hij daarom een rijksraad van vier aanzienlijke Maleiers naast zich kreeg. Onder geen voorwaarde mochten zich de gevaarlijke Boegies in het Maleise rijk vestigen! In Riouw kwam een aanzienlijk Compagnies garnizoen van 250 man. In 1787 scheen de vorst „zodanig in kennis en doorzicht ... gevorderd, dat hij de meeste zaken zelf ... manieeren" kon, zodat men de regentschapsraad ophief.

Een onvoorzichtige daad! Een paar maanden later reeds misbruikte de Soeltan zijn herwonnen vrijheid en haalde er de Soeloese en Mindanaose zeerovers (toenmaals de schrik van de Archipel) in, mèt de Boeginese Radja Ali en de zijnen. Zij vielen het sterke Nederlandse garnizoen op Riouw aan en joegen het op de vlucht naar Malakka.

Mahmoed kreeg echter zijn trekken thuis. De nieuwe gasten maakten het zo bont, dat de Maleise vorst naar het vasteland vlood, maar niet naar de Compagnie. Deze bezette toen het open gekomen Riouw en probeerde het met wat geïmmigreerde Chinezen te beheren. Daar dit maar matig gelukte, moest men het toch weer met de zeeroversvorsten, Boegies of Maleiers, aanleggen. Radja Ali onderwierp zich loffelijk en mocht ten Zuiden van Malakka een nieuw leven beginnen (1789). Mahmoed kreeg tegen 60.000 Spaanse realen zijn rechten op de troon terug (1794). Net voordat Malakka door de Engelsen in 1795 werd ingepikt, was hij weer in zijn waardigheid hersteld.

Doch daarna begon het lieve leven opnieuw. Radja Ali wilde weer onderkoning worden en werd het ook, na heel wat vechten, in 1803. Twee jaar later stierf hij reeds. Zo min de Engelsen als de Nederlanders trokken er zich veel van aan. Tot ver in de 19e eeuw behield Riouw een Maleise soeltan en een Boeginese onderkoning. Deze dubbele regering werd zelfs contractueel vastgelegd.

Sedert 11 Augustus 1786 was intussen een nieuwe Europese mogendheid aan straat Malakka verschenen: de Britten. Toen had een zekere *Francis Light* het eiland Pinang voor de Engelse Oost-Indische Compagnie verworven en wel op een wijze, niet vleiend voor de Engelse trots. De soeltan van Kedah had n.l. het genoemde eiland afgestaan, mits hij hulp kreeg tegen zijn ambtgenoot in Selangor. Deze hulp is echter nimmer verleend. Toen hij klaagde, werd hij zelfs aangevallen en verslagen.

In acht jaar herschiep Light dit slechts door enkele Chinezen bewoonde eiland van een woestenij in een lustoord. Van hieruit spon Raffles zijn intriges tegen het Nederlandse gezag in de Archipel.

Weinig opwekkend is de historie der voortzetters van de grote tradities van Sjriwidjaja en Malakka. In de 18e eeuw konden zij geen ogenblik buiten de krachtige

steun der flinke Boegies. Straat Malakka, welker oevers de Maleiers eens beheerst hadden, scheidt thans twee rijken, waarover dezen verdeeld zijn. Slechts hun taal heeft als lingua franca hun grootheid overleefd en men voorspelt het als Bahasa Indonesia een grote toekomst.

PADANG

(1665—1795)

> Our discoveries in Menangkabau enhance the value of Padang town: It is the key of that place, and of all which is valuable in Sumatra.
>
> *Raffles.*

Bezien wij thans het bijkans enige bezit der Compagnie op Sumatra: de Westkust. Vóór 1641, onder de drukkende heerschappij der Atjeh'se Soeltans, was er voor de Compagnie op Sumatra's Westkust weinig kans op handel, laat staan op een monopolie. Daarna echter meer, dank zij Atjeh's verval onder de slappe vrouwenregering. Toch ging het niet van een leien dakje. In 1656 werden Compagnies agenten in de peperhavens door Atjehse hoofden aldaar vermoord; een blokkade dier havens volgde.

In 1663 zou men Atjeh's koloniale macht aantasten. Met de plaatselijke hoofden op de Westkust, die reeds lang Atjeh's juk moede waren, werd een verbond gesloten, het *Painanse tractaat*. Zij maakten zich van Atjeh los, stelden zich „ten eeuwigen dage" onder de hoede der Compagnie, die voor de moeite het pepermonopolie erlangde. Inderdaad werden de Atjehers verdreven.

De eerste vestiging was van 1665 op het eiland *Tjinko;* twee jaar later verhuisde men naar *Padang*, op het vaste land.

Niet alle Inheemsen waren over de verandering van régime verrukt. Dat ondervond de commissaris Gruys, die op 29 April 1666 te Padang landde, slecht ondersteund werd door zijn Inheemse bondgenoten, omdat het Vrijdag was, te overhaast de vijandelijke stelling aanviel en binnendrong en daar met al zijn officieren en 130 man de dood vond. Wonder boven wonder kwam Compagnies gezag deze slag zonder al te grote schokken te boven.

Om dit te verhogen stelde men zich in verbinding met de geheimzinnige *„keizer van Menangkabau"*, die juist in die dagen, nadat de Atjehers verdreven waren, de hand weer naar de kust had uitgestoken. Uit vrees, dat Menangkabau zich wellicht met Atjeh zou verbinden, stelden de Nederlanders het voor, alsof zij de kust ten pleziere van de keizer veroverd hadden en boden hem beleefd de souvereiniteit over dezelve aan met f 2000.— om de drie jaar, mits de koopman te Padang er Menangkabau's stadhouder over mocht zijn. De keizer, zeer verheugd, zo goedkoop weer aan Sumatra's Westkust gekomen te zijn, stemde toe. De Compagnie hoopte zo met meer autoriteit over de strandvolkeren te kunnen heersen, dan waartoe de vluchtige dankbaarheid voor de bevrijding van het Atjehse juk de bevolking zou bewegen. Al gauw overtuigden de dienaren der Compagnie zich van de ijdelheid der Menangkabause aanspraken en van de armzaligheid van het rijk zelve door diverse gezantschappen naar boven.

De binnenlandse onlusten omstreeks 1680 deden de deur toe. De uitkering aan de „keizer" werd dan ook maar gestaakt. Sedert was de verhouding minder prettig

en telde de Compagnie zelfs een „neef van de Radja van Minangkabau" onder haar vijanden, die in 1713 Padang aantastte.
Tot 1681 breidde de Compagnie haar macht langs Sumatra's Westkust uit: Noordwaarts langs de kust van Tapanoeli; Zuidwaarts wat minder ver, tot Salido (bij Painan). De Engelsen achtten de Nederlanders toen „almost sole masters of all the ports and trade of the Islands", wat overdreven was.
Behalve het pepermonopolie, bezat de Compagnie er ook nog een voor Madoerees zout op Sumatra's Westkust. Beide werden natuurlijk ontdoken. Om het laatste te handhaven, belette men de zoutinvoer uit Hindoestan en vernielde de zoutpannen der bevolking (van 1687 tot 1749), wat de Compagnie er niet populairder door maakte. In het laatstgenoemde jaar verbood gelukkig de Hoge Regering dit hatelijk dwangmiddel. Met peper was minder gemakkelijk te monopoliseren, omdat niet alleen Atjeh en Benkoelen smokkelden, doch ook de eigen ambtenaren mee knoeiden. Vandaar de oprichting van een handelssocieteit om de smokkelhandel tegen te gaan in 1750, waarschijnlijk naar het voorbeeld van Van Imhoff's Amphioen-societeit.
In Salido exploiteerde de Compagnie ten slotte goud- en zilvermijnen, met hulp van uit Duitsland ontboden bergwerkers en uit Madagaskar ingevoerde slaven, hopende, dat hierin, „onder Godes zegen de gantsche behoudenisse van de Compagnie resideeren" zou. IJdele verwachting! De opbrengst viel tegen en ziekten decimeerden zowel de Europeanen als de armzalige slaven. In 1737 gaf men het op. Ondertussen had men buren gekregen.
Toen de Engelse factorij in Bantam was opgeheven — z.g. in naam van de Soeltan — zonden de Britten een eskader om daartegen op te treden, waarover men zich te Batavia nog al druk maakte, maar gelukkig viel het mee. Het bleef bij een dreigement.
Daarop wendde de vloot zich naar Atjeh om daar een kantoor te mogen stichten, doch ook dit mislukte, zodat de Britten ten slotte in *Benkoelen* terecht kwamen, waar ze, op uitnodiging der plaatselijke hoofden, een versterkt peperpakhuis bouwden. Dit was het fort York, later bekend als *Fort Marlborough*, thans de énige nog bestaande Engelse versterking in de Archipel.
De verhouding tot de bevolking was niet steeds even aangenaam, zodat de „Council" in 1705 een plan om de bezetting te verminderen bestreed, „not being willing to have our throats cut". In 1719 werden zij dan ook door de inwoners uit Benkoelen verdreven, doch konden spoedig terugkeren.
Terwijl de Nederlandse Compagnie kwijnde en verschillende posten liet schieten, breidde de Engelse het aantal harer factorijen aan Sumatra's Westkust uit, met name in Tapanoeli en wel op uitnodiging van de vorst van Menangkabau.
Gedurende de 4e Engelse zee-oorlog gingen de posten der Nederlandse Compagnie, geïsoleerd als zij lagen, vrij gemakkelijk verloren aan de Engelsen, die met een eskader van zeven schepen vanuit Benkoelen waren komen opdagen. Na de teruggave in 1784 stond er geen steen meer op de andere. Tijdens de oorlog met Frankrijk (1793-1795) herhaalde zich het drama. De Franse kaperkapitein *Lemesme*

veroverde Padang, hield er 15 dagen huis, plantte er zo waar vrijheidsbomen (de enige in Indië?) en verdween met alles wat hij maar grijpen en meenemen kon. Het Compagnieszout verkocht hij bij opbod voor een appel en een ei aan de bewoners. Daarop pikte hij ook nog de Engelse kantoren te Natal en Tapanoeli in. Schrale troost! Op 30 November 1795 eisten de Engelsen Padang op in naam van de Prins van Oranje (de brieven van Kew!), en kregen het dadelijk.

Dit herhaalde verlies van eenzame posten behoeft ons niet te verwonderen. In 1760 hielp de Franse graaf d'Estaing met twee oorlogsschepen en 500 man de Engelsen ook van al hun Sumatraanse bezittingen af, liet fort Marlborough in de lucht vliegen en bood Natal aan de neutrale Nederlanders aan. Alle Engelsen raakten in gevangenschap. In 1773 karakteriseerde de Engelse kommandant zijn vesting als „Marlbro" village, for fort, there is not the least vestige of". In 1825 werd het Nederlands.

BORNEO

(1500—1800)

> Mogt men dit land eens wat dieper onderzoeken, men zou er zeker schatten, die nog onbekend zijn, vinden.
>
> *Franç. Valentijn.*

Borneo's binnenlanden zijn zo uitgestrekt en woest, dat de verschillende delen slechts overzee verbinding met elkaar kunnen hebben. In de binnenlanden, aan de rivieren, huizen de heidense, koppensnellende *Dajaks*, aan de kust een Moslimse bevolking, meest als *Maleiers* aangeduid. De onderlinge verhouding is verre van vreedzaam.

Beginnen we met *West-Borneo*, verdeeld in een aantal rijkjes. Deze vallen binnen de invloedssferen van de overwal. Sambas' bevolking zou uit Djohor afkomstig wezen en was ook in het begin der 17e eeuw aan dit rijk schatplichtig. *Soekadana* zou toen een vazal van Soerabaja geweest zijn. Dit was waarschijnlijk de reden, waarom het rijzende Mataram er aanspraak op maakte en er in 1622 een zeetocht heen ondernam. De hoofdplaats werd stormenderhand veroverd en de koningin naar Mataram gebracht. Daarbij ging de Nederlandse factorij te gronde. In 1610 was ook die te Sambas uitgemoord, zodat dit een weinig aanmoedigend begin was van Compagnies handel op West-Borneo.

Veel had de Mataramse heerschappij over Soekadana niet te beduiden, want men hoort er niet meer van. Integendeel, het gedroeg zich zeer zelfstandig en overtroefde zelfs Sambas, dat van het zinkende Djohor niet veel te verwachten had. Het stuitte daarentegen op tegenstand bij Landak, dat in 1698 Bantam te hulp riep. Die bijstand werd pas verleend, nadat eerst Batavia er over gehoord was. De Hoge Regering voelde er wel voor, want de Engelsen, gehate en geduchte concurrenten, hadden in Soekadana een al te open deur gevonden. Er ging dus in 1699 een Bantams—Nederlandse expeditie naar Borneo en wist met hulp van Landakse troepen, niettegenstaande krachtige Engelse hulp, Soekadana te veroveren en te verbranden. De Soeltan vlood naar het binnenland; diens neef mocht als vazal blijven regeren.

Bantam werd nu de baas over Soekadana en het daarvan afhankelijke Sambas en daar ook de bondgenoot Landak Bantam's gezag erkende, reikte dit over geheel West-Borneo. Een grote, maar nutteloze triomf voor de ontluisterde handelsstad! Daar na de verdwijning der Britten Compagnies belangstelling tot nul daalde en Bantam op zijn eentje weinig meer kon doen, om zijn gezag te handhaven, viel dit natuurlijk in duigen. Het werd de gewone wanorde en daarmee was de schone kans voor de Boeginezen gekomen, die overal present waren, waar iets te vechten of te roven viel.

Voor de verdreven soeltan van Soekadana heroverden zij vrij gemakkelijk die plaats op de Bantamse vazalvorst, maar gingen niet meer weg. Hun aanvoerder trouwde

met de soeltansdochter en vestigde zich in Mampawa, waarheen de Boeginezen verhuisden en een eigen rijkje stichtten.
Van daaruit strekten zij hun voelhorens naar Riouw uit en wij zagen reeds, hoe zij daar op dezelfde wijze als in Soekadana wisten binnen te dringen en een eigen gebied te verwerven. Een broeder van de nieuwe Mampawa'se vorst werd onderkoning van Riouw (1722). Toen zij het in 1784 met de Compagnie te kwaad kregen, keerden de Riouwse Boegies naar hun punt van uitgang, West-Borneo, terug. Er waren nu al in het Zuiden sporen van Javaanse, in het Noorden van Maleise invloed, terwijl zich daartussen de Boeginezen genesteld hadden. Thans verschenen nog Arabieren ten tonele. Het begin was zeer stichtelijk. Te *Matan* in 1735 vestigde zich een Arabisch godgeleerde, welke zo'n grote naam verwierf, dat hij mocht trouwen met de moeder van de vorst aldaar. Hij werd er zelfs opperrechter, doch toen gemelde vorst iets deed, wat hij afkeurde, verhuisde hij vol waardigheid naar *Mampawa*, waar hem hetzelfde ambt te beurt viel. In 1770 overleed hij, een zoon *Sjerief Abdoel Rahman* geheten en uit bovengenoemd huwelijk gesproten, achterlatende.
Dit jongmens voelde het oude zeeroversbloed der kust-Maleiers in zijn aderen bruisen en legde zijn eerste proeven op dit terrein in 1764 af. In Bandjermasin werd hij goed ontvangen: als zoon van een vermaard theoloog en als befaamd zeeschuimer kreeg hij een familielid van de Soeltan als tweede vrouw (zijn eerste was de dochter van de Boeginese vorst van Mampawa). In 1770—1771 maakte hij zich op Borneo's Oostkust bij Pasir van een Frans en een Engels schip meester, wat voor zijn Bandjarese schoonvader aanleiding was hem en zijn gezellin, uit vrees voor Engelse wraak, de deur te wijzen. Hetzelfde bescheid kreeg hij ook in Mampawa, waar ondertussen zijn Boeginese zwager aan het bewind gekomen was, die hem echter tevens de goede raad gaf met zijn samengeroofde schatten een eigen rijk te stichten aan de samenvloeiing der Landak- en Kapoeas-rivieren. Dit viel in zijn smaak en hij trok er heen met zijn twee geroofde Europese schepen en 14 prauwen. In 1772 werd alzo onder de evenaar de vermaarde stad *Pontianak* gesticht door Sjerif Abdoel Rahman c.s. en een paar honderd nimmer rustende Boegies. Na dit alarmerende begin viel het vervolg enigszins mee. Er heerste orde in de stad en de handelaars werden er beschermd, zodat deze toestroomden. Dit kon de bovenstroomse vorst van Landak minder bekoren en al gauw bereikten diens klachten over de spiksplinternieuwe soeltan de eigenlijke landsheer, de soeltan van Bantam. Deze kon er niets anders aan doen, dan de tussenkomst der machtige Compagnie inroepen, die wel zo goed was om heel West-Borneo van Bantam over te nemen, daarmede dus aanspraken op dit geweldige gewest verkrijgende. Alzo weer een papieren aanwinst, waarmede men voorlopig geen raad wist (1778). De Compagnie koos als gewoonlijk de weg van de minste weerstand en begon met de nieuwe soeltan te onderhandelen, waartoe deze, ofschoon een Oosters potentaat met slechts 24 vrouwen en een half honderd kinderen, niet ongenegen was. Het resultaat was een contract van 1779, waarbij Pontianak de Compagnie als leenheer erkende, haar grote handelsvoordelen beloofde en de stichting ener versterkte factorij

toeliet. Inderdaad kwam er een fort met 41 man. Toen alles in kannen en kruiken leek, gooiden de Boegies weer roet in het eten. De bekende *Radja Ali*, in 1784 uit Riouw verdreven, trok zich terug in Mampawa en voorts naar Soekadana, waarmede Pontianak twist kreeg. Soekadana weigerde zelfs de overneming van Bantams rechten door de Compagnie te erkennen. Dit diende bestraft te worden en Pontianak kreeg van Batavia de opdracht beide plaatsen te tuchtigen, hetgeen met krachtige Compagnies hulp in 1786-1787 degelijk geschiedde. Mampawa en Soekadana werden met de grond gelijk gemaakt en hebben zich nooit meer geheel van de schok hersteld. Alle koophandel concentreerde zich voortaan in Pontianak.

In 1791 werd de factorij al weer opgeheven, waarna de chaos pas goed inzette. De zeerovers teisterden de kust, de Chinezen beheersten het binnenland; zeeroof wisselde af met burger- en vorstenoorlogen. Zo erg werd het, dat men toch maar weer telkens de bemiddeling der Compagnie inriep, die, achteruitgaande, er weinig aan doen kon. Zelfs de Engelsen wisten weinig met West-Borneo te beginnen en hebben zich tot een flinke strafexpeditie, tegen Sambas beperkt.

Tenslotte vestigden zich in dit veelomstreden gebied nog *Hakka-Chinezen*, die daar een belangrijke rol speelden als mijnwerkers en, toen de mijnen uitgeput raakten, als landbouwers. Hun *kongsi*-wezen verdient een bijzondere beschouwing.

Toen in het midden der 18e eeuw te Mampawa en spoedig daarna ook te Sambas goud werd ontdekt, riepen de Inheemse vorsten de Chinezen van Broenei te hulp om in de tropische hitte het zware goudgraverswerk te verrichten. Tegen een behoorlijke schatting aan de landheer werd hun de opbrengst daarvan gegund. Dit lokte een stroom van emigranten uit Zuid-China, die, naar het voorbeeld der Chinese dorpsgemeenschappen, in het nieuwe land *kongsi's* stichtten, welke zelf hun eigen zaken regelden: bestuur, rechtspraak, ook landsverdediging. Soms kwamen zij bij ganse troepen te gelijk rechtstreeks uit China over, b.v. het kongsi-hoofd *Lo Fong-phak*, die kort na 1772 met honderden familieleden de grote reis naar het Zuiden waagde. Daar schaarden zich velen onder zijn beproefde leiding. Te Mandor bouwde men een raadhuis voor deze kongsi, een thang, „richtte er ter linker- en rechterzijde verblijfplaatsen voor het volk op en bouwde winkelhuizen, ja eindelijk een gehele marktplaats". Echte Chinese bedrijvigheid! Soms sloten de kongsi's met elkander verbonden, dan weer werden bloedige oorlogen gevoerd, onder veel lawaai en geschreeuw. In de „*Jaarboeken der kongsi Lanfong*" heet het: „Niemand onder de broederen, die niet schreeuwde voor tien. Het rumoer deed de hemel beven". Toch werden wel eens harde klappen uitgedeeld. Het tweede kongsi-hoofd der genoemde kongsi, die veel met de Dajaks te stellen had, zou op een zijner zwerftochten eens 18 Dajakse koppen achter elkaar gesneld hebben, hetgeen deze virtuozen in het vak wel moet geïmponeerd hebben.

Desniettegenstaande vormden de kongsi's een punt van betrekkelijke rust in de West-Borneose warwinkel. De kongsi-hoofden of kaptai maakten zelve wetten, die zij gestreng handhaafden met rottanslagen, voetblok, onthoofden en boeten. Met de Inheemse vorsten hadden zij weinig uit te staan. De genoemde Lo Fong-phak noemde zijn gemeenschap, op het voetspoor van Annam en Siam, „een buitenlandse

beschermde staat" en zond derhalve jaarlijks schatting aan de Mandsjoe-keizers. Doch ook de Inheemse groten kregen een schatting, bestaande uit zelf-gedolven goud of rijst, tabak of andere producten. Overigens waren de kongsi's fanatiek democratisch en duldden geen inmenging. Hun democratie werd slechts beperkt door de hao, de kinderlijke eerbied aan het kongsi-hoofd verschuldigd.
Merkwaardig is deze kolonisatie, omdat het nagenoeg de enige keer is, dat Chinezen zich in Indonesië intensief op mijnbouw, later landbouw toeleggen. Men verwarre deze kongsi's vooral niet met geheime genootschappen.
Bandjermasin was een vazalstaat van Madjapahit geweest en heeft zich steeds tot Java aangetrokken gevoeld. Men sprak er ook een Maleis, dat met vele Javaanse woorden doorspekt was en tot in de 18e eeuw trachtte men er de oude adat van Madjapahit te volgen. Na Madjapahit schijnt Demak over Bandjermasin wat gezag te hebben uitgeoefend, maar toen de opperheerschappij van Java op het binnenlandse Padjang overging, werden de relaties tijdelijk verbroken.
Met Demak's opperheerschappij staat ongetwijfeld de invoering van de Islam in verband, wat dan omstreeks 1550 moet hebben plaats gevonden. De *stad* Bandjermasin wordt het eerst vermeld in het Nederlandse boek over de „Eerste schipvaart" 1596.
Mataram nam echter de Madjapahitse traditie weer op en trachtte over Bandjermasin gezag uit te oefenen. Nadat in 1622 Soekadana door een Mataramse expeditie tot gehoorzaamheid was gebracht, vreesde men ook in Bandjermasin een aanval. Dit bewoog de vorst van Bandjermasin er eindelijk in 1641 toe om een gezantschap naar de Kraton van Soeltan Agoeng te sturen.
Het duurde echter geen twintig jaren of de band was alweer verbroken en de Soenan klaagde over het in gebreke blijven van de Bandjarese vorst. Dit was in zoverre roekeloos van Bandjermasin, omdat het voor zijn rijst geheel van Mataram afhankelijk was.
De Nederlanders werden er heen gelokt door de aanwezige peper, maar de aanraking met de Bandjarezen is bijna steeds onaangenaam geweest. Moord wisselde af met contractbreuk. Na enige moorden zond de Compagnie vier schepen naar Bandjermasin, die de grote, blijkbaar slecht verdedigde stad geheel verbrandden (1617). De vorstenzetel werd nu naar Martapoera overgebracht, waar hij tot het einde toe is gebleven. Het rijk behield echter zijn oude naam. Het was dus zeer moeilijk met hen tot een vast verdrag te komen, dat ook werkelijk trouw werd nageleefd. Helaas waren de Bandjarezen ook door de noodlottige neiging bezield om hun peper aan anderen, in 't bijzonder aan Chinezen te verkopen! Gelukkig dat daartegenover stond, dat zij ook zelve van tijd tot tijd hun peper in Batavia kwamen slijten.
Het eerste contract dateert al van 1635, de eerste loge van het volgende jaar; maar in 1638 raakte de Compagnie met Bandjermasin in een bloedige oorlog door het aflopen van de loge en enige op de rede liggende Compagnies vaartuigen. Een 64 Nederlanders en 21 Japanse huursoldaten lieten daarbij het leven. Uit weerwraak liet de Compagnie toen een getal van 27 Bandjarezen, die zij op zee had weten op

te pikken, gruwelijk verminkt aan hun heer, de Soeltan toezenden. Deze wreedheid staat gelukkig op zich zelf in de annalen der Compagnie. Toch maakte dit krasse optreden wel indruk, zodat de Soeltan in 1641 schadevergoeding beloofde. Van de inning kwam echter niets terecht, en men drong er ook verder niet op aan. Vanuit patria wilde men deze nare geschiedenis zo vlug mogelijk vergeten: liever vrede (en handel) dan recht!

Pogingen, e.a. door de vorsten van Martapoera en Kotawaringin gedaan, leidden in 1660 nog niet tot een nieuwe vestiging, maar wel tot een nieuw verdrag dat evenmin als alle volgende tot afdoend resultaat leidde. Het kon de Compagnie zekere voldoening schenken, dat ook andere Europese naties soortgelijke ervaringen opdeden, met name de Engelsen, die van 1698 tot 1707 in Bandjermasin een loge hadden met het gewone slot: contractbreuk, geweldpleging, verbranding der factorij, einde der relaties. Ook de Portugezen hebben het nog eens in Bandjermasin geprobeerd, doch hun mislukking is merkwaardig, omdat zij gepaard ging met de poging van *Pater Ventimiglia* om in de binnenlanden aan de Dajaks (Biadjoe's) het Evangelie te brengen. Het laatste bericht van deze heldhaftige missionaris bevatte o.a. de mededeling, dat van de 15 door hem bekeerde dorpen, er 10 weer afvallig waren geworden. Daarna hoorde men niets meer over hem (1691). Vermoedelijk heeft de Soeltan van Bandjermasin hem ter dood laten brengen, in een oorlog, die deze tegen de Biadjoe's voerde.

In 1733 sloot de Compagnie met Bandjermasin een derde contract op voet van gelijkheid: Bandjermasin zou hulp van de Compagnie krijgen tegen buitenlandse vijanden; de Compagnie daarentegen verwierf het lang begeerde pepermonopolie en mocht een loge bouwen. Gezien de antecedenten werd van dit laatste recht voorlopig geen gebruik gemaakt, zodat er zoveel peper aan anderen dan de Compagnie kon geleverd worden, als men maar denken kan. G.G. van Imhoff besloot daaraan met krachtige hand een eind te maken. Het resultaat van deze flinke houding was een vierde contract, dat van 1747, waarbij de Compagnie opnieuw beloofde de Soeltan tegen zijn buitenlandse vijanden te verdedigen (art. 3), maar zich niet zou bemoeien met „tweedragt of oorlog . . . onder de koninklijke Bandjareese familie, het zy tusschen twee broers of twee zoonen".

Als gevolg van dit contract werd een nieuwe loge gebouwd, in een stinkend moeras, op palen. In dit „varkenshok, die de Comp. so veel geld gekost heeft", hield men het 40 jaren uit.

In 1761 overleed de Soeltan en werd niet door zijn minderjarige kinderen, *Amir* en *Abdoellah*, maar door zijn broeder, Pangeran *Nata* opgevolgd, daar de rijksgroten deze verkozen hadden.

Abdoellah, meerderjarig geworden, haakte naar de troon zijns vaders, doch voordat hij aan zijn eerzuchtige plannen gevolg had kunnen geven, had Nata hem reeds met een geprepareerd drankje uit de wereld geholpen.

Bleef over: Amir. Deze week in 1782 min of meer onvrijwillig naar Pasir uit, waar hij zich met zijn familieleden van moederszijde, de Boeginezen inliet. Met deze vechtersbazen hoopte hij de troon te veroveren. In 1785 begon de oorlog, die

ontaardde in een vreselijke plundering op zijn Boeginees van de rampzalige Bandjarezen en hun pepertuinen. De Compagnie aarzelde, daar art. 3 van het contract interventie feitelijk verbood. Daar de komst der Boeginezen — men kende hen uit Malakka en elders — de peperhandel met de ondergang bedreigde, besloot de Compagnie tegen hen op te treden, terwijl men zich officieel niet inliet met de twist tussen Amir en Nata.

De strijd was spoedig beslist. In de verschrikkelijke slag bij *Basson* (14 Maart 1786) gelukte het kapitein Hoffman zijn doodsbange Bandjarese hulptroepen in beweging te krijgen en liet op de bentengs der Boeginezen 154 kanonschoten afvuren. De volgende morgen bleken de heren de plaat gepoetst te hebben, 10 doden achterlatende. Nata's zaak had gezegevierd.

Nata, met de schrik der revolutie nog in de leden en met het voorbeeld der Javaanse zelfbestuurders voor ogen, stelde zijn rijk onder de „schut en bescherming" der Compagnie, waardoor deze de opperheerschappij „over het rijk en de onderdanen van Bandjermassing in vollen eygendom verkreeg". (Contract 13 Aug. 1787). Enige waardevolle gebieden kwamen onder rechtstreeks bestuur, de rest behield de vorst als leen der Compagnie. Deze zou de voornaamste inkomsten beheren en de helft aan de Soeltan uitbetalen, zodat deze (en zijn geslacht) een vaste positie en een vast inkomen kregen. Er werden nu ook forten gebouwd. Amir bleef drie jaar in Pasir zitten en liet zich toen verleiden zijn geluk nog eens in de Bovenlanden te beproeven.

Daar werd hij in 1789 door Hoffman, die zich toen wèl met troontwisten bemoeien mocht, gevangen genomen, naar Batavia en vandaar naar Ceylon gevoerd. Het nieuwe bezit viel de Compagnie niet mee. Nata, in schijn poesvriendelijk, dacht er niet aan de Compagnie in haar dierbaarste wens — veel peper — ter wille te zijn, liet zelfs opzettelijk de pepercultuur verwaarlozen in de hoop Bandjermasin voor de Compagnie waardeloos te maken.

Hoffman maakte een reis de Barito op, tot zelfs voorbij Moewara Tewe, maar werd, thuisgekomen, vermoord (1792).

De winst viel zo tegen, dat de Compagnie al de afgestane streken in 1797 maar weer terug gaf, in de hoop de verhoudingen daardoor te verbeteren.

Daendels, die in de eerste plaats aan de verdediging tegen de Engelsen dacht, besloot de hele nederzetting, als onverdedigbaar, maar te „abandonneren", mits de soeltan de fortificaties voor een ronde som (25.000 rijksdaalders) wilde overnemen. Toen bleek, dat de Vorst niet zoveel in kas had, nam hij genoegen met een „groten en fraaien diamant", die ten slotte te Batavia voor slechts 3800 rds, gesleten werd. Dit was het voorlopig einde der Nederlandse heerschappij over het Bandjermasinse rijk. De souvereiniteitsrechten bleven echter gehandhaafd.

Ook in Oost-Borneo, in Koetei drongen de Boeginezen binnen en wel reeds in 1668. Zij stichtten er een soort van aristocratische republiek met een zelfgekozen Poea Adoe aan het hoofd. Botsingen met het Vorstenbestuur over in- en uitvoerrechten ontstonden, maar de Boeginese dapperheid, tegen Dajaks en zeerovers gebleken, deed de waardering voor de indringers toch stijgen.

De Compagnie had in Oost-Borneo geen belangen, en zo bleef daar alles bij het oude, ook de chronische oorlog tussen Pasir en Koetei, waaraan zomin het schijngezag, dat Bandjermasin pretendeerde, als de wijze bemiddeling der Compagnie een einde konden maken. De laatste vond er niets te halen en liet het dus met vrede.

IV.

DE V.O.C. BUITEN INDONESIË

DE COMPAGNIE BUITEN DE ARCHIPEL

Geen koejenujer maeckt de steên en dorpen rijck.
De Zeevaert bouwt ze, en brengt eerst zoden aan den dyck
Vondel.

Ofschoon thans niet meer onder het Nederlandse gezag, mogen de kantoren en bezittingen der Compagnie buiten de Archipel toch niet onbesproken blijven, daar zij eertijds nauwer relaties daarmede hadden dan nu. Zij werden immers vanuit Batavia bestuurd en in de Generale Missiven, die geregeld naar patria gingen — het latere Koloniale Verslag — kwamen hun namen voor: Soeratte, Taiwan, Ceylon, de Kaap. Kooplieden, officieren, predikanten, die wij in de Archipel zien optreden, vinden wij spoedig daarna op Formosa of aan de kust van Koromandel terug. Ambonese bondgenoten strijden in Voor-Indië, Japanse huursoldaten in de Molukken. De naam van de eerwaardige Portugese Buitenkerk is onverklaarbaar tenzij men weet van de Portugees sprekende Mardijkers, uit de Portugese bezittingen afkomstig. Omgekeerd werden Indonesiërs naar Ceylon en zelfs naar de Kaap verbannen.

Ook economisch is er verband. In het grote handelsstelsel der Compagnie, die de vrachtvaarder van Azië wil worden, mogen de gebieden buiten de Archipel zeker niet ontbreken. Batavia was het middelpunt, van waaruit de schepen gedurende de Oost-moesson in Westelijke, tijdens de West-moesson in omgekeerde richting vertrokken, om er rijk beladen terug te keren.

Dank zij de Compagnie leerde Java de koffiecultuur uit Mokka kennen en verbeterde die van de indigo door deskundigen uit Voor-Indië. Trots reed de Soenan van Mataram op een Perzisch paard, hem door de Compagnie geleverd.

Zo zijn er tal van door de Nederlanders ontstane of verlevendigde connecties met hun invloedssfeer buiten de Archipel. Wij zullen ons echter beperken tot de allervoornaamste bezittingen en factorijen: van Oost-Azië tot die in Japan en China; van Zuid-Azië tot die in Voor-Indië en Ceylon; van Afrika tot de volksplanting bij Kaap de Goede Hoop. Tenslotte zal iets gezegd dienen te worden over de toevallige of opzettelijke ontdekkingstochten der Nederlanders in de omgeving van de Archipel, met name die van Abel Tasman.

JAPAN

Verzoek UWE dit schryft te corrigeren, zo UWE my beschyt geeft, op dien tyd mede rug te senden waarmede UWE my tot erkentenis zult verpligten. UWEDles Welwenscher Vriend Kytsy Samon.

Slot v/e brief aan Isaac Titsingh.

(19 april 1600)

Het eerste Nederlandse schip, dat Japan aandeed, was de *Liefde*, het enige uit een vloot van vijf, die gepoogd had door straat Magalhaens Indië te bereiken. Schip en lading werden door de Japanners in beslag genomen, de bemanning moest in Nippon blijven en stichtte er met Japanse vrouwen gezinnen. Toen ze later op Formosa kwamen werden die huwelijken plechtig ingezegend.

De Engelse stuurman, *William Adams*, keerde echter niet terug en steeg hoog in de achting der Japanners door zijn kennis van de scheepsbouw en het kaarten maken. Zij schonken hem behalve een landgoed met 70 slaven en een titel, ook nog twee Japanse echtgenoten. Het schip de „Liefde" verging spoedig; het schegbeeld, dat, aangezien het vaartuig vroeger „Erasmus" had geheten, deze grote humanist voorstelde, werd gered en kwam in een tempel terecht, waar men het een 20-tal jaren geleden ontdekte. Sedert werd het onder de keizerlijke schatten opgenomen.

Van 1609 af verschenen er geregeld Compagnies schepen. Er werd in *Hirado* een factorij gesticht met als eerste posthouder *Jacques Specx*, de latere G.G. Een hofreis verschafte een pas om handel te drijven. Er waren evenwel geweldige concurrenten. Vooreerst de Portugezen die elk jaar enige kraken zonden en behalve een langere handelservaring, ook door hun bloeiende missie veel meer connecties dan de Nederlanders bezaten. Daar kwamen in 1613 de Engelsen bij, die, als zo vaak, de Nederlanders op de voet volgden. Gelukkig voor de laatsten, dat de Britten uit eigen beweging de Japanse handel opgaven. Bleven dus de Portugezen over, de zwaarste mededingers.

Deze gingen nu juist te gronde door hun nauwe verbinding met de Missie. Sedert het optreden van de sjogoen *Ijejasoe* werden de Christenen steeds meer in het nauw gebracht, aangezien de Japanners vreesden, dat de Portugese en Spaanse missionarissen het niet bij het verkondigen der Katholieke leer zouden laten, doch ook staatkundige doeleinden nastreefden. Vandaar de meest gruwelijke Christenvervolging, die wellicht ooit heeft gewoed, doch welker wreedheden ons ná de Kempei Tai niet meer zo vreemd voorkomen. Ook op andere wijzen trachtte men de vreemde invloeden te stuiten. Aan de Japanners werd verboden het land te verlaten. Dit had tot gevolg, dat de Japanse huursoldaten, die onder de Compagnie goede diensten bewezen, op de duur uitstierven. Bovendien verviel daarmede ook de Japanse handel, b.v. die in de zijde op Tonkin, waar de Nederlanders maar al te bereid waren om de lege plaatsen in te nemen. Japan bracht zelf n.l. nog geen zijde voort, doch betrok die uit het buitenland.

Anderzijds moesten de Portugezen hun factorij in Hirado verlaten om op het kunstmatige eilandje *Deshima* (bij Nagasaki) hun intrek te nemen. Het liefst had men hen helemaal het land uitgezet, doch daartegen verzette zich het handelsbelang. Nog altijd bedroeg de omzet der Portugezen het dubbele van die der Nederlanders. Wellicht hadden zij het daar nog wel uitgehouden, indien de grote *Shimabara-opstand* niet uitgebarsten was, die men als de uitwerking van het Christendom beschouwde. Inderdaad waren de deelnemers grotendeels Christenen, doch de oorzaken waren zuiver stoffelijk. Na zes maanden was de rust hersteld. Een 37.000 Japanners schoten er het leven bij in tijdens de strijd en bij de talloze executies dergenen, die hun geloof niet wilden afzweren, door op het kruis te trappen. De Nederlanders hadden, noodgedwongen, aan de beschieting van Shimabara moeten meedoen. Deze opstand betekende de ondergang der Portugezen in Japan. In 1639 werd bevolen, dat alle Japanse vrouwen, met Europeanen gehuwd, èn hun kinderen het land moesten verlaten. Kort daarop werden ook alle Portugezen verbannen. Zo groot was het belang, dat de Portugezen bij de Japanse handel hadden, dat zij er een aanzienlijk gezantschap voor over hadden, ten einde het verbanningsbesluit herroepen te krijgen. Als antwoord beval de keizerlijke regering de gezanten en de bemanning van hun schip, te onthoofden. Dit geschiedde door een speciale commissie in Nagasaki (1640). 61 Koppen vielen! Het Nederlandse opperhoofd (Caron) was hierover maar matig in zijn schik, daar hij uit ervaring wist, „dat wanneer 't op de Portugesen regent, op de Compagnie gemeenlijck mede al druppen wil". En terecht. De uiterst kleinzerige Japanners namen aanstoot aan de bouw van een nieuwe, brandvrije loge, niet slechts om zijn afmetingen, doch vooral wegens het opschrift „Anno Christi 1640". Caron, die de heren al 20 jaar kende, liet zo snel mogelijk de aanstoot gevende gebouwen met de grond gelijk maken. Hierdoor werd de Nederlandse handel op Japan gered. Bij de volgende hofreis kreeg men het bevel, dat de Nederlandse loge naar Deshima, het oude oord der Portugezen, zou worden overgebracht. Alzo geschiedde.

Meer dan twee eeuwen hebben de Nederlanders vanuit dit waaiervormige eilandje op Nippon handel gedreven, doch zij betaalden hun monopolie duur. Men zat er tussen schuttingen opgesloten, die zo hoog waren, dat men nauwelijks de heuvelen van Nagasaki kon zien, precies dus als in 1942—1945 op Java. Eén schip per jaar werd toegelaten, doch moest in de baai van Nagasaki zijn roer missen. Aan land komende Europeanen werden streng gefouilleerd; 's avonds gingen de poorten toe en zat men volslagen geïsoleerd. Alleen het opperhoofd mocht wapens dragen; die der minderen werden in het arsenaal opgeborgen.

Alles, wat naar het Christendom zweemde was streng verboden, niet alleen godsdienstoefeningen, maar ook de Zondagsheiliging. Bijbels en kerkboeken gingen met het vreemde geld in een verzegeld vat. Het opperhoofd Zacharias Wagenaar bedreef een stout stuk, toen hij stilletjes in een der pakhuizen het avondgebed liet doen. Deze uiterlijke verzaking van hun geloof vond heel wat tegenspraak.

Tot dank voor het monopolie, dat de Compagnie slechts met de Chinezen deelde, moest zij jaarlijks een gezantschap naar de Sjogoen sturen, wat een slordige duit

aan cadeaux kostte. De eerbied daar betoond, was de gewone voor Oosterse vorsten, maar de grapjes en grillen, die men zich tegenover de gezanten veroorloofde, gingen soms te ver. Ze moesten zingen, dansen of hun pruik afzetten. Later verbeterde de behandeling en kreeg het opperhoofd bij zijn optocht naar Yedo de daimio-titel.

Gaandeweg werd Deshima's isolement ook minder strikt. Op Japanse prenten (de Nagasaki-e) zien wij de roodharige „Oranda" met hun breedgerande hoeden en onafscheidelijke lange pijpen door Nagasaki's straten flaneren. Er kwam ook meer aanraking met de Japanse maatschappij, wat voor Japan's toekomst van groot gewicht werd. Pientere Japanners ontdekten, dat die vreemdelingen hen in sommige opzichten overtroffen en wilden van hen leren. De *Rangakusha* ontstond, een kring van weetgierigen, die zich in het bijzonder op Westerse wetenschappen als astronomie, wiskunde en medicijnen toelegde. Daartoe was kennis der Nederlandse taal onontbeerlijk; zij bleef tot 1870 de taal der Japanse diplomatie. Hollandse boeken werden met goud betaald, ijverig bestudeerd en vertaald, b.v. die over anatomie. In 1771 had de eerste sectie op het lijk ener misdadigster in Yedo plaats, welke zonneklaar de meerderwaardigheid der Westerse boven de tot dusver gevolgde Chinese leidslieden bewees. Ook schilders begonnen op Europese wijze te werken, kozen Hollandse onderwerpen, zoals de portretten van opperhoofden met hun Indonesische bedienden, of pasten Westerse methodes toe, zoals de perspectief, waaraan zelfs de vermaarde Hokusai zich waagde. Naast de oud-Japanse houtsnede verwierf de kopergravure of de olieverfschilderijen burgerrecht. Zo bereidde deze kleine Europese voorpost onopzettelijk het afgesloten Japan voor op een vollediger aanvaarding der Westerse cultuur.

Een minder aangenaam gevolg voor Japan was, dat de zeer winstgevende handel der Nederlanders het land voor een groot deel van zijn goud- en kopervoorraad beroofde. Deze onbedachtzaamheid zouden de Japanners te laat betreuren.

Alle pogingen van andere Europese naties om het monopolie te breken, waren vruchteloos, zodat niets overbleef dan te schimpen op die Hollanders, welke zich ter wille van het goud zoveel lieten welgevallen. Dit gescheld, vooral van Angelsaksische zijde, gaat nog steeds voort.

Evenwel, toen bijna overal de Nederlandse vlag gestreken was om voor de tricolore of de Union Jack plaats te maken, bleef de driekleur op Deshima's factorij vrolijk wapperen, alsof de oude Compagnie nog in volle fleur was.

Het opperhoofd, *Hendrik Doeff*, leidde er van 1803 tot 1817 een manmoedig kluizenaarsbestaan, waarbij hij ten volle op de hulp der Japanse overheden kon rekenen. Pogingen van Raffles, om zich in het comptoir te dringen, wist Doeff met medewerking der Japanners, die in hem en de Nederlandse zaak een onbeperkt vertrouwen stelden, te verijdelen. Pas de gewelddadige opening van Japan door de Amerikaanse admiraal *Perry* in 1853 betekende het doodvonnis voor deze wonderlijke erfenis der Compagnie.

Over de factorij Deshima bereikte Europa de enige degelijke kennis omtrent Japan. Buitenlandse geleerden als Kaempfer, Thunberg, Siebold, allen in Nederlandse

dienst, hebben daarover licht ontstoken. De opperhoofden zelve, te zeer met handelszaken bezig, hebben hiertoe weinig bijgedragen, met uitzondering van de vermaarde *Isaac Titsingh*, die enerzijds de Westerse cultuur in Japan hielp verbreiden, anderzijds Nippon's beschaving nader in Europa bekend maakte. Een der laatste grote mannen der Compagnie!

Van Korea wist men nauwelijks iets. In 1653 strandde op de Quelparts-eilanden het voor Deshima bestemde jacht de Sperwer. Van de bemanning werden 36 man naar de hoofdstad Seoel gebracht, waar ze kennis maakten met een zekere *Jan Jansz. Weltevree*, die er al 25 jaar zat en zijn Hollands bijna verleerd was.
Een achttal mocht zich dus gelukkig prijzen, toen zij na 13 jaar gevangenschap konden ontvluchten en Japan in een vissersvaartuig bereikten. Later werden ook de overigen naar Deshima overgebracht. Eén hunner, de boekhouder *Hendrick Hamel*, gaf in 1688 een breedvoerig journaal en een beschrijving van Korea uit.

CHINA

De mensen van Holland worden ook genoemd roodharige barbaren... Zij zijn hebzuchtig en sluw... Voor winst offeren zij zelfs hun leven op.... Deze mensen hebben grote schepen... Als men ze op zee ontmoet, wordt men zekerlijk door hen beroofd.

Chinees oordeel over de Nederlanders.

In het Bloemenrijk van het Midden troffen de Nederlanders hun aarts-concurrenten, de Portugezen aan. Sedert 1563 bezaten dezen op het gepachte schiereiland *Macao* een vaste haven, van waaruit hun handel op China mogelijk was. Van de behaalde winsten werden wonderen verhaald. Begrijpelijk is daarom dat ook de V.O.C. aan deze handel wenste deel te nemen.

Nu trof het zeer ongelukkig, dat het optreden der vreemdelingen in de 16e eeuw de Chinezen nu niet bepaald met geestdrift voor deze barbaren vervuld had. De aanvallen der Japanners onder de sjogoen Hidejosji op Korea en het soms ruwe optreden der Portugezen hadden de Chinezen nog versterkt in hun superioriteitsgevoel. Mochten er ook al handelaars zijn, die om gewin de omgang met de vreemde barbaren niet schuwden, in officiële, Confucianistische kringen was de handelsstand zo weinig in tel, kwam immers in de opsomming der verschillende standen pas in de vierde of laatste plaats, dat dezen allerminst op ondersteuning van hogerhand konden rekenen. Hoogstens zou een clandestiene handel oogluikend geduld worden.

Dadelijk onderscheidden de Chinezen al tussen de Pelangi (van Peringgi, Franken, een naam hun door de Moslims geleerd), zoals zij de Portugezen noemden, en de *Roodharen*, of *Rode Barbaren*, met welke omschrijving de Nederlanders en Engelsen werden aangeduid. Natuurlijk hangt dit rood samen met hun haarkleur, zoals ook in Indonesische kringen zelfs hoogblonde totoks als roodharigen worden betiteld. Hun bekwaamheid en geslepenheid achtten zij hoog, hun zedelijk peil echter zeer laag. Zo was het ook omgekeerd. Bijzonder hun schepen werden bewonderd, „zeer groot en bekleed met twee lagen planken". „Zij maken zeilen als spinnewebben, die naar alle kanten draaien om de wind op te vangen, zodat zij in elke richting de wind mee hebben".

Wat het uiterlijk der Nederlanders betreft, schreven de Chinezen in de Geschiedenis der Ming-dynastie: „Dit volk heeft diepliggende ogen en lange neuzen, hun hoofdhaar, wenkbrauwen en baarden zijn alle rood; hun voeten zijn één voet 2 duimen lang en ze zijn buitengewoon groot en sterk".

De eerste reizen naar China leverden weinig resultaat op, daar de Nederlanders eenvoudig niet tot de handel werden toegelaten en de Portugese concurrenten natuurlijk ook niet medewerkten. De aardigste meevaller was nog het buit maken van een Portugees galjoen voor Macao, bevattende voor een waarde van 1.400.000 gulden aan zijde. Pas onder Coen werd de Chinese handel steviger aangepakt. Een slecht geleide aanval op Macao mislukte schandelijk. 136 Nederlanders schoten er

het leven bij in. De Portugezen in Macao herdenken deze zege nog jaarlijks feestelijk (24 Juni 1622).
Toen dit mislukt was, poogde de Compagnie een vast punt te veroveren op de Pescadores of Tajoean (Formosa). In plaats van het laatste, waarop de Chinezen geen aanspraak maakten, koos men de Pescadores en bouwde er een fort. Nu wilden zij het machtige Chinese rijk dwingen, om daar met hen handel te drijven. Zo niet, dan maar oorlog! Dwaze zelfoverschatting. Natuurlijk hadden de Chinezen een boel last door het verbranden van jonken, het plunderen van kustplaatsen en mensenroof, maar het keizerlijk hof te Peking bracht men daardoor niet aan het wankelen. Men verloor integendeel zeer veel sympathie bij de weldenkende Chinezen door dit geweld. Ten slotte moest de Compagnie toch toegeven, de Pescadores ontruimen en zich op Formosa vestigen (1624). 18 Jaar later gooide men er de laatste Spanjaarden uit. Er werd een kasteel *Zeelandia* gesticht en de wilde volksstammen onder beheer genomen. Spoedig verdrongen er zich de Chinese jonken met hun kostbare ladingen zijde en porcelein. Ook het eiland zelve bracht een goede som op door zijn suiker, die vlijtige Chinezen er produceerden.
Het Christendom werd er in 1655 door acht predikanten aan duizenden Formosanen verkondigd, de Heilige Schrift in hun taal overgezet, het Fordaats.
Een parel aan de kroon der Compagnie, die jaarlijks gemiddeld 3½ ton opbracht! 12 Maart 1660 waarschuwde de 12e gouverneur, Frederik Coyett vergeefs dat er een aanval dreigde van de vrijbuiter-patriot *Koxinga*, die zich niet aan de in 1644 omhoog gekomen Mandsjoe-dynastie had willen onderwerpen en het oude beroep van zijn vader I-Kwan, n.l. dat van zeerover weer had opgenomen. Deze laatste, nog een oude vriend der Compagnie, was door de Mandsjoe's verraderlijk in Peking vermoord, vandaar de dodelijke haat die de zoon hun toedroeg. Op 1 Mei 1662 sloeg de piraat het beleg voor het gunstig gelegen *Zeelandia;* 9 maanden later capituleerde men reeds, volgens sommigen voortijdig. Onhandige ontzettingspogingen waren jammerlijk mislukt. Coyett werd voor levenslang naar Ambon verbannen, wat door tussenkomst van de stadhouder Willem III 12 jaar werd. Drie jaar achtereen zond de Compagnie een vloot onder Bort om in samenwerking met de Chinezen wraak te nemen, doch bereikte niets dan de zuivering van het Chinese vasteland van de „Koxinders" en de bezetting van het kleine Kelang, dat men nog vier jaar aanhield (1664—1668), om zich in geval van nood te kunnen terugtrekken, en daarna wegens de kosten ophief. In 1683 namen de Chinezen zelf Formosa in bezit en bevrijdden er de laatste Nederlandse gevangenen. Koxinga's zoon, die zijn vader reeds in 1663 was opgevolgd, onderwierp zich loffelijk.
Merkwaardig dat de Nederlandse cultuurinvloed onder de Formosanen nog zo lang zichtbaar bleef, b.v. in het gebruik van het alfabet.
Formosa's verlies was een zware schadepost, maar betekende nog niet de ondergang van de handel op China.
De Mandsjoe-keizer zette de tradities der Mings in hun verhouding tot de vreemdelingen voort. Drie maal reisden aanzienlijke Nederlandse gezantschappen naar Peking om hem tot andere gedachten te brengen, 1655-1656, 1665 en 1685, zonder

veel ander resultaat dan een schat van wetenswaardigheden, die in beroemde reisbeschrijvingen werden vastgelegd. In de ogen der Chinezen waren deze gezanten niet meer dan aan de Zoon des Hemels schatting brengende barbaren.
Gelukkig viel buiten de keizer om met de plaatselijke machthebbers nog heel wat te bereiken, terwijl vele Chinese jonken de weg naar Batavia gevonden hadden, waar hun lading (o.a. zijde, porcelein en de nieuwe thee) grif aftrek vond. Minder verrukt was men over de meevarende immigranten.
Na 1734 hervatten de Nederlanders vanuit Batavia, de vaart op China, meestal naar Kanton. In 1749 had de Compagnie er met andere naties een kantoor; 10 jaar later was het nog maar de enige Chinese haven, waar Europeanen werden toegelaten. Sedert 1761 mochten zij slechts met het speciaal voor hen bestemde koopliedengilde, de *ko-hong*, handel drijven. Er was een aparte wijk, waar de factorijen der verschillende naties naast elkander stonden. Een wandeling door de stad geschiedde steeds onder gewapend geleide en droeg enigszins het karakter van een wilde beestenspel. Er werd echter aan beide zijden goed verdiend.
Overigens kon men, als men daartoe lust gevoelde, voor de Keizer als vazallen de kowtow, de voorgeschreven diepe buiging met het hoofd op de grond, gaan maken, tenminste als men uit naam van een Vorst kwam, dus geen snode republikeinen.
Nadat een Engels gezantschap onder *Macartney*, dat goede hoop had gekoesterd in deze vernederende toestand verandering te brengen, door tactloosheid geheel mislukt was, probeerde de Compagnie het nog eens in 1794-1795 met een ambassade onder het Kantonse opperhoofd van Braam Houckgeest. Noch diens ervaring, noch diens grotere plooibaarheid vermochten het Chinese isolement te doorbreken; slechts gaf de Keizer aan de „Koning" Willem V de goede raad „met bedachtzame geest en met een eerlijk hart zijn volken goed (te) regeren", welk advies helaas te laat kwam voor de laatste stadhouder en opperbewindhebber der V.O.C.
Evenals in Deshima bleef gedurende de Franse tijd de driekleur voor onze factorij in Kanton wapperen.

VOOR-INDIË

Alzo het puijk van de Hollandsche natie, volgens het beleijd van een verziend oordeel, zich in de schaduwe en beschuttinge van het dagelijks vermeerderende hof begeven hebbende, in de Zeekoopplaats *Matzulipatnam* is komen wonen, zo hebben wij ....

U/e firman v/d Soeltan v. Golkónda, 1699.

Voor-Indië leverde niet uitsluitend, zoals de Archipel, grondstoffen doch ook textielproducten, die de Compagnie naar Java verhandelde en later zelfs naar Europa bracht. De maatschappij was er reeds minder eenvoudig opgebouwd dan in Indonesië.

Over het Noorden heersten de machtige Groot-Mogols, binnenlandse vorsten, zoals de Matarammers op Java. Gedurende bijna twee eeuwen (1530—1707) leverde dit geslacht een bijna onafgebroken reeks van voortreffelijke heersers op: Babar, Hoemajoen, Akbar, Jehangir, Sjah Jehan, Aurangzeb. De grootste en meest verlichte was *Akbar*, die van 1556 tot 1606 regeerde. Fanatiek Moslims daarentegen was de laatste van deze rij, Aurangzeb, die in 1708 op 90-jarige leeftijd een krijgshaftige loopbaan besloot, onder welke het rijk zijn grootste uitbreiding verkreeg. Na hem begon het verval en de splitsing.

In het Zuiden daarentegen bestonden verschillende kleinere staten, zoals de samorijn van Calicoet, de koning van Cochin, de naik van Madoera, enz.

Enige der Noordelijkste werden in de loop der 17e eeuw door het Mogolrijk opgeslokt, b.v. Golkonda in 1687, waar de Compagnie Masulipatnam bezat.

Kansen op de vestiging van een monopolie waren er alleen op Ceylon, waar een vrijwel uniek product, de kaneel groeide, en dat als eiland te isoleren was. Elders trof men zulke voortbrengselen niet aan en dwong de macht der Inheemse staten de Compagnie reeds tot een andere houding dan die zij b.v. in de Molukken placht aan te nemen. Bovendien waren er meer dan voldoende mededingers. Behalve de oudere Portugezen, kwamen nog de Engelsen, later de Denen en de Fransen opdagen. De Portugezen werden na een hevige strijd uit hun bevoorrechte posities gedrongen; de Britten daarentegen, aanvankelijk van weinig betekenis, bleken later het gevaarlijkst en voor de Compagnie noodlottig.

Naar de wijze van ontstaan kan men de bezittingen en factorijen der Compagnie in Voor-Indië verdelen in die, welke op het gebied van Inheemse vorsten lagen en zulke, welke op de Portugezen veroverd werden.

Uiteraard waren de laatste versterkte plaatsen, terwijl dit bij de eerste soort slechts bij uitzondering het geval was n.l. het fort *Geldria*, een schepping van de Geldersman van Berchem (1613) te *Paliakatte* gebouwd op het gebied van de naik van Carnatica. De Inheemse vorsten wilden te gaarne baas in eigen huis zijn, dan dat zij versterkte loges of kantoren op hun gebied zouden geduld hebben. Men was daardoor afhankelijk van hun gunst en die hunner niet altijd onomkoopbare dienaren, wat vaak tot grote moeilijkheden aanleiding gaf.

Zo had men in Bengalen veel onder afperserijen der ambtenaren te lijden, werden elders de posthouders onder het geringste voorwendsel opgesloten, goederen in beslag genomen, de handel belet.

In het klein werkte de Compagnie hier natuurlijk tegen door omkoperij, in het Oosten maar al te gebruikelijk. Tegen zwakkere potentaten wilden militaire demonstraties nog wel eens helpen. Doch de Groot Mogol konden slechts nederig knielende gezantschappen, beladen met geschenken in zijn weidse hoofdstad naderen. Over het algemeen waren diens beslissingen niet onredelijk, doch aan de uitvoering door zijn hebzuchtige dienaren ontbrak nog wel het een en ander.

Bekend zijn de beroemde gezantschappen van Adrichem in 1673 naar Aurangzeb en dat van Ketelaar naar diens zoon in 1708, wier verslagen ons belangrijke mededelingen omtrent het schitterende hof des keizers van Indië verschaffen.

Gemakkelijker waren de verhoudingen aan de kust van Malabar, waar men de talrijke vorsten en vorstjes tegen elkaar kon uitspelen.

Ter toelichting vooraf diene, dat de Portugezen aan de kust van Malabar behalve hun hoofdvesting Goa, waar de vice-roy zetelde, nog een ganse reeks van sterk bevestigde steden bezaten: Diu, Cananoor, Bombai, Cochin, Calicoet, terwijl zij aan de kust van Koromandel over Negapatnam beschikten.

Op Ceylon hadden zij een aantal kustplaatsen in handen, t.w. vier aan de Westzijde (Jafnapatnam, Negombo, Colombo en Galle) en twee aan de Oostkust (Trincomale en Batticaloa). Hiermede sloten zij de vorst van het binnenland, de koning van Kandi, nagenoeg van de zee af, hetgeen deze kwalijk verdroeg.

Daar het moeilijk valt de veroveringsgeschiedenis dezer verschillende delen afzonderlijk te behandelen, vatten wij die thans samen, om de lotgevallen van Ceylon ná de bemachtiging door de Compagnie, afzonderlijk te bespreken.

Reeds onder de Voor-Compagnieën richtten de Nederlandse zeevaarders de steven naar het kaneeleiland en de koning van Kandi zag aan zijn hof Joris van Spilbergen verschijnen. Daar beiden de Portugezen tot gemeenschappelijke vijanden hadden, was de vriendschap spoedig gesloten. Even snel werd deze echter verbroken door de moord op de tweede gezant, Sebald de Weerd, die uit naam der pas opgerichte V.O.C. kwam.

Gedurende vele jaren was daardoor de belangstelling der Nederlanders voor Ceylon bekoeld. Het initiatief ging dan ook niet van hen, doch van de nieuwe koning, Radja Singa, uit, die hulp tegen de Portugezen nodig had (1637).

Nadat de kommandeur *Adam Westerwold* de Portugese vesting *Batticaloa* had veroverd, kwam het eerste verdrag tot stand, hetwelk zeer voordelig voor de Nederlanders was, wellicht te voordelig, want de Radja Singa kwam het slecht na. Aanvankelijk ging het nog al goed. Westerwold veroverde nog Trincomale, en de volgende uitzending maakte zich van Negombo en Galle meester. Toen de Nederlandse aanvoerder Coster naar de koning opreisde om nauwkeuriger nakoming van het verdrag te eisen, werd ook hij vermoord (1640). De Compagnie verdroeg dit, uit staatsbelang, zeer lankmoedig.

Ondertussen hadden de Portugezen hun laatste krachten bijeen geraapt en waren

een tegenoffensief tegen Negombo begonnen, dat inderdaad, verzwakt door desertie, in hun handen viel. Maar veel verder kwamen zij niet. Galle hield zich staande, ook al maakten de Portugezen daar de omstreken onveilig.
In 1640 was Portugal's onafhankelijkheid hersteld. De nieuwe koning Joao IV de Braganza begon dadelijk vrede te sluiten met Frankrijk en de Nederlanden, doch de Hoogmogende Heren in Den Haag haastten zich niet met de onderhandelingen. Men was nog druk bezig met het beleg van Malakka en wilde ook op Ceylon een goede slag slaan. Inderdaad viel Malakka nog bijtijds, terwijl het eveneens gelukte om Negombo te heroveren.
Pas in 1645 kwam er een wapenstilstand tot stand, waarbij ieder het zijne behield en de kaneellanden tussen Nederlanders en Portugezen verdeeld werden.
In 1652 werd de oorlog opnieuw aan Portugal verklaard, tot 1940 de enige maal, dat de Nederlandse staat dit heeft gedaan.
Pas in 1655 trok de eerste expeditie er op uit tegen *Colombo*, onder aanvoering van de Amsterdamse patriciër *Gerard Hulft*, door Vondel bezongen.
De stad, uiterst sterk door zijn ligging, moest op geregelde wijze ingesloten en met loopgraven benaderd worden. Een eerste bestorming, hoe moedig ook ondernomen, werd met groter hardnekkigheid afgeslagen. Een binnengedrongen aanvalskolonne raakte zelfs gevangen. Diepe verslagenheid in het Nederlandse kamp, mede om de zware verliezen, welke echter voor opgeruimdheid plaats maakte, toen versterkingen aankwamen. Helaas achterhaalde Hulft bij een inspectie in de loopgraven het hem door Vondel voorzegde lot: een dodelijk schot in de heup. Maar ook de Portugezen hadden het zwaar. Een veeg teken was, dat zij de non-combattanten buiten de stad joegen, waar de ongelukkigen tegen de weinig barmhartiger Nederlanders opliepen. De Lusitaniërs zouden elkander met citaten uit Camoes aangemoedigd hebben! Bij de uiteindelijke bestorming op 7 Mei 1656 veroverden de belegeraars het bolwerk St. Jan, waarna verdere tegenstand onmogelijk was. Een eervolle capitulatie volgde. De bezetting was tot op $^1/_5$ geslonken en honderden onbegraven lijken lagen op straat.
Het volgend jaar zou een expeditie Noord-Ceylon en de overwal bemachtigen. De ervaren *Rijklof van Goens*, werd de leider. Terwijl een flinke vloot onder Roothaas de baai van Goa blokkeerde, dat men op grond van ontvangen versterking niet meer durfde aantasten, voeren de overige schepen naar het kleine Tutucorin, dat reeds verlaten bleek en staken over naar het eiland Manaar, dat enige Portugese fregatten handig verdedigden, maar ten slotte in de val gelokt, moesten opgeven. Daarop ging de mars naar het sterke *Jafnapatnam*, de laatste hoop der Portugezen op Ceylon. Pas na een bombardement met zware mortieren, die het leven in de stad ondragelijk maakten en nadat een „pestilentiale siecte" velen ten grave gesleept had, gaf de stad zich eindelijk eervol over. Nog 3500 soldaten, priesters, vrouwen, slaven en kleurlingen trokken uit (22 Juni 1658). De gemakkelijke inneming van Negapatnam voltooide de bemachtiging van de Oostkust. Van Goens, sedert 1660 gouverneur van Colombo, wist in de volgende jaren de Westkust van Malabar te veroveren, de plaatsen, waar de Portugezen zich het eerst genesteld hadden en de

schimmen van d'Almeida en d'Alboquerque nog rondwaarden. Achtereenvolgens vielen Coilang, Cranganoor, Cochin (na een dubbel beleg) en Cananoor. Deze laatste zeer sterke rotsvesting werd pas 15 Februari 1663 genomen.

Ondertussen was de vrede tussen Portugal en de Republiek reeds op 6 Augustus 1661 getekend. Door het dralen der hoogmogenden had de uitwisseling der ratificaties pas 15 December 1662 plaats. De afkondiging geschiedde in Nederland eerst 14 Maart 1663, in Indië zelfs nog later, zodat de laatste veroveringen gered waren. Van het grootse Portugese koloniale rijk was in Indië nauwelijks de kerkenstad Goa over, want Bombai was in 1662 als bruidschat medegegeven aan Catharina de Braganza, gemalin van Karel II, in de hoop, dat Engeland het overschot der Portugese bezittingen zou garanderen. Niemand wist toen nog, dat het de poort zou worden van een keizerrijk: Brits-Indië.

Maar ofschoon hun macht gebroken was, de culturele invloed der Portugezen verdween zo spoedig niet en nu nog zijn er sporen van de Portugese godsdienst, zeden en taal in Indië te onderkennen. In Colombo hield b.v. de Portugese taal tot nu toe stand, terwijl het Nederlands er slechts een herinnering is.

Tot 1700 was de Compagnie ongetwijfeld de grootste Europese macht in Indië. Het bewijs leveren de mislukte pogingen van Fransen en Engelsen om haar te verdringen. Onder de eerste twee Engelse oorlogen was het in de Indische wateren rustig gebleven, maar toen zich in 1673 een Engelse vloot van 10 kapitale schepen voor Masulipatnam vertoonde, tastte de admiraal Cornelis van Quaalbergen haar onverwijld met 18 vaartuigen van verschillende grootte aan en veroverde drie Britse bodems. De rest ontkwam naar het Engelse hoofdkantoor Madras.

Nog treuriger verging het de Fransen in deze oorlog. Hun macht onder de la Haye, die n.b. al twee jaren vóór de oorlogsverklaring uitgevaren en de vijandelijkheden begonnen was, voorgelicht door de overloper François Caron, poogde zich op Ceylon te nestelen. Het werd een droevige débacle. De Franse expeditie verloor bij San Thomé al haar schepen en moest per Compagnies vaartuigen naar Frankrijk teruggebracht worden, waarvoor de Compagnie, merkt haar advocaat van Dam spijtig op, nooit de passagegelden terug ontvangen heeft.

Eén gunstig resultaat had deze treurige onderneming voor de Fransen opgeleverd, n.l. de toestemming om in *Pondichéry* een factorij te stichten, van welk verlof zij in 1674 gebruik maakten. Daar verrees het fort Louis, dat evenwel reeds in de volgende negenjarige oorlog door de Nederlanders en Engelsen, onder aanvoering van Laurens Pit, genomen werd. Bij de vrede van Rijswijk (1697) kregen de Fransen het terug. Gedurende de Spaanse Successie-oorlog bleef men wederzijds in Azië de neutraliteit bewaren.

Deze successen maakten op de Inheemse bevolkingen wel de nodige indruk. Zij verhinderden ook het optreden der vijanden in de Archipel, waar zij alleen maar onder de hoede van Inheemse machthebbers enige handel vermochten te drijven, zoals b.v. de Engelsen in Bantam.

Administratief bestond de volgende indeling. Over de kust van Koromandel stond een gouverneur, die eerst te Geldria in Paliakatte, doch na 1687 in het op Portugal

veroverde Negapatnam zetelde. In 1655 werden daarvan de factorijen in Bengalen (Chinsoera, Patna, Kasimbazar, Dakka, enz.) los gemaakt en onder een eigen Directeur gesteld.
Ceylon bezat ook een eigen Gouverneur, die meteen de nederzettingen op de Zuidpunt van Voor-Indië en de kust van Malabar (Cochin, Calicoet, Cananoor) beheerde. De factorijen in Noord-West Indië (Soeratte, Broach, Baroda, Ahmedabad) stonden onder een Directeur, die in Soeratte, de oudste nederzetting (1616), zijn residentie had.
Zo telden de bezittingen en factorijen in Voor-Indië dus twee Gouverneurs (Colombo en Koromandel) en twee Directeuren (Bengalen en Soeratte).
Niettegenstaande deze zware strijd tegen haar vijanden en de oorlogen, die de Inheemse vorsten met elkander plachten te voeren, wist de Compagnie in Voor-Indië toch goede zaken te doen. Alleen Soeratte bracht in 1673 al $8^1/_2$ ton zuiver voordeel op. Doch evenmin ontbraken de vele stille winsten. Vooral Bengalen had in dit opzicht een slechte naam. Het leven was er duur en de Compagnies dienaren konden daar in geen geval van hun sober tractement bestaan. Van 1678 tot 1686 zou daar de Compagnie voor 38 ton te kort zijn gedaan. De onrechtmatig behaalde voordelen werden zelfs volgens een bepaald stelsel onder de dienaren verdeeld, zodat zelfs spottend van de „kleine Compagnie" werd gesproken.
De bekende Commissaris-Generaal, jonkheer *Adriaen van Rheede tot Drakesteyn, heer van Mydrecht,* heeft hier heel wat varkentjes te wassen gehad. Van 1684 tot 1691 is hij ijverig en hardhandig bezig geweest met het reinigen van die Augiasstal, zonder blijvend resultaat evenwel. Na zijn plotselinge dood — men fluisterde zelfs van vergiftiging — begon het lieve leven opnieuw. Maar statig werd hij ter aarde besteld in een praalgraf, dat onder de pronkerige mausolea der Nederlanders in Soeratte al bijzonder opvalt.
Toch is Bengalen steeds winst blijven maken tot het einde toe.
In 1778 leverde het nog een batig saldo op van f 120.000, wat toen wel voor het laatst geweest zal zijn. 8 jaar later, toen Dirk van Hogendorp in Patna het geslonken familiefortuin poogde te herstellen, was het te laat. De goede tijd was voorbij, dank zij de Britten, die de heren des lands geworden waren en uit wier handen men nu slechts de winstgevende artikelen als opium en salpeter kon krijgen tegen een prijs, die hun goed docht. Als vergoeding leerden zij hem hun landrente, die in dit economisch hoogstaande land was toe te passen. Malabar was minder winstgevend. Een levendige handel werd gedreven in lijnwaden, gebatikte kleedjes en opium, die als ruilobjecten naar Java werden gezonden. Verder werd prijs gesteld op diamanten (juist in die tijd werd in Golkonda de beroemde Koh-i-noor gevonden), peper en kaneel, ja zelfs op olifanten.
De tweede helft van de 18e eeuw toonde duidelijk aan, dat de bordjes verhangen waren. Het grote Mogolrijk was intussen ineengezakt en Engelsen streden met Fransen om de hegemonie in Indië. De Nederlanders hielden zich in de strijd dezer concurrenten angstvallig neutraal en weigerden zelfs in te gaan op het Britse verzoek om hulp. Desniettegenstaande wonnen de Engelsen, dank zij een grote

figuur als *Robert Clive*. De slag van *Plassey* in 1757 opende voor hen de poorten van Bengalen en vervulde onze G.G. Mossel met bezorgdheid. De oorlogvoerenden hadden zich ook weinig aan de Compagnie gestoord, haar schepen in beslag genomen, een loge afgebroken, het gewone lot van neutralen.

Ter bescherming van Compagnies belangen stuurde hij een vloot van zeven schepen met 700 man Europese en 800 Inheemse troepen. Voorgegeven werd, dat de tocht naar Negapatnam zou zijn, doch de Engelsen, door een landgenoot vanuit Batavia ingelicht, wisten wel beter. Zij stookten een Inheemse grote, Mir Jaffir, op, om zich tegen de doortocht der Nederlanders te verzetten.

Clive had de traag naderende Hollanders reeds lang in de gaten en trof zijn maatregelen. Het resultaat was een droevige nederlaag, zowel ter zee als te land bij de *Hoegli*. Compagnies zeven gewapende koopvaarders bleken niet opgewassen tegen de drie Engelse schepen van oorlog. De kans was verkeerd.

Dit bleek nog duidelijker na de vierde Engelse zeeoorlog. Was toen de Franse vloot onder *Suffren* er niet geweest, dan zou het er voor de Compagnie in Koromandel en op Ceylon nog lelijker heben uitgezien, dan het nu al deed. Thans ging slechts Negapatnam, het hoofdkantoor van Koromandel, voor goed verloren. Trincomale op Ceylon kon door de verenigde krachten van Suffren en de Gouverneur Falck heroverd worden. De dankbaarheid der Compagnie jegens de beroemde Franse admiraal vond haar uitdrukking in de buste van Houdon, die men nu nog in het Mauritshuis kan bewonderen. Bij de vrede van 1784 te Versailles gesloten, moest men toestaan, dat de Engelse Compagnie voortaan op de Archipel varen mocht. Een dreigend gevaar voor het monopolie!

In de oorlog met Frankrijk (1793—1795) gebeurde er niets, dank zij de steun van Engeland, doch toen de Bataafse Republiek zich bij haar Franse zuster aansloot, werd alles door de Engelsen veroverd en bij de vrede van Amiens (1802) moesten wij het rijke Ceylon voor goed missen.

Na het weder uitbreken van de oorlog in 1803 gingen de Voor-Indische kantoren opnieuw verloren, tot wij ze weer terug kregen bij het Wener Congres, op Malabar na, dat tegen Banka werd ingeruild. Doch slechts korte tijd hielden wij ze nog aan, waardeloos als zij waren geworden. De Engelse handel had de Nederlandse daar geheel overvleugeld en terecht stond men dit treurig overschot aan Engeland af om de vrije hand in de Archipel te krijgen bij het tractaat van Londen (1824). Een roemrijk, te weinig gekend verleden was hiermede vlot geliquideerd.

Bezien wij thans nog wat nader de daden der Nederlanders op Ceylon na de verovering.

CEYLON

„Ceylon, een kostelyk Juweel van Compagnies staat".

Rijklof van Goens 1661.

Overal op Ceylon was in 1658 Portugal's vlag gestreken. Thans dienden de Nederlanders met hun twijfelachtige bondgenoot, de Radja Singa, wie bij tractaat van 1638 hun veroveringen toegezegd waren, tot overeenstemming te komen, wat niet zo gauw lukte. Zij erkenden hem als heer over geheel Ceylon, maar weigerden de uitlevering der veroverde havens, waarvan zij zich eenvoudig als 's Vorsten stadhouders beschouwden. Dit gaf natuurlijk moeilijkheden, die de beide gouverneurs van Goens, vader en zoon (1660—1675; 1675—1679) meer met het zwaard, hun opvolgers meer langs minnelijke weg wilden oplossen.

Men trachtte de Vorst in de bezetting der kust, waardoor hij feitelijk van de buitenwereld was afgesneden, te doen berusten door jaarlijkse plechtige gezantschappen met geschenken, veel officieel eerbetoon, o.a. bij de dood van Z.M., maar gemakkelijk was het niet. Een der onaangenaamste methodes van de Radja was het aanhouden van gezanten met gevolg, ter verrijking der collectie Europese krijgsgevangenen, welke hij bij zijn paleis te Kandi had aangelegd. Pas in 1671 werd een gezantschap behoorlijk ontvangen, in 1686 raakten de Nederlandse gevangenen vrij en in 1696 kwam het tot een soort van schikking, doordat de Compagnie wat water in haar wijn had gedaan en enkele havens voor de Singhalese handel, mits onder toezicht, had opengesteld.

Het doel der vernederende ambassades, die tot 1766 (het verdrag van Batticaloa) voortduurden, was 's Konings toestemming te verkrijgen om in zijn wildbossen, buiten het eigenlijke Compagnies gebied, kaneel te mogen schillen. De kaneellevering was de jaarlijkse nachtmerrie der Ceylonse gouverneurs, want als de koning al medewerkte, konden nog de Chalia's, de verachte kaneelschillers, een spaak in het wiel steken. Men moest deze kostbare specerij als een brandhout uit het vuur rukken.

Zo lankmoedig als de Compagnie aanvankelijk tegenover de Koning was, zo onverdraagzaam was zij op godsdienstig gebied. In navolging der Portugezen poogden de Nederlanders hun godsdienst ingang te doen vinden, waarbij zij op dubbel verzet stieten: bij de Katholieken, die vanuit de laatste Portugese koloniën voortdurend gesteund werden en zelfs het binnenland wisten binnen te dringen, en bij de Boeddhisten, die prat op relieken als de hoogheilige tand van Boeddha, zich hoogstens in schijn bekeerden.

Kerkinspecties vermochten hierin geen verbetering te brengen. Toch gelukte het met veel moeite een kerk te stichten en de inwoners aan Christelijk onderwijs te wennen. Zelfs in de thans nog vermaarde Kelaniya-tempel niet ver van Colombo,

vestigde men een Christelijke school. Het werk werd bekroond door Bijbelvertalingen en twee opleidingsscholen voor Inheemse hulpkrachten, één voor de Singhalezen in Colombo en één voor de Tamils in Jafnapatnam. Zij hadden meer succes dan die in Batavia. Men doceerde er zelfs klassieke talen. Beroemde predikanten zijn op Ceylon en Koromandel werkzaam geweest, b.v. *Baldaeus* en *Rogerius*. De eerste beschreef Ceylon, de tweede gaf in zijn: *Open Deure tot het verborgen Heydendom*, de eerste en nog steeds gebruikte beschrijving van het Zuid-Indische Hindoëisme. Van de nog bestaande kerkgebouwen noemen wij slechts de Wolvendaelse kerk, voltooid in 1749, met zijn fraaie grafzerken en kerkmeubilair aan alle Indië-vaarders bekend.

Pas het eind der periode bracht groter verdraagzaamheid, doch ook slapheid met zich mede. De Christelijke aspiraties verhinderden niet, dat men de vorst van Kandi, die men tegen elke prijs te vriend wilde houden, passage naar Siam aanbood voor Boeddhistische priesters. Dezen wilden n.l. daar het Hinajana bestuderen, ten einde dit op Ceylon te reformeren.

Verscheidene goede gouverneurs heeft Ceylon geteld. Wij noemden reeds de beide van Goens-en. Rumpf voerde in 1720 de koffie in, die in 1739 reeds 28.000 pond opbracht. Ook peper nam onder Nederlandse leiding toe (opbrengst in 1730: 300.000 pond). Een lelijke uitzondering was de zielszieke *Pieter Vuyst* (1726—1729), die overal verraad speurende, 19 geheel onschuldigen ter dood liet brengen (hij assisteerde zelf bij het beulswerk). De waanzinnige ontging zijn straf op Batavia's Kasteelsplein niet. Hij werd onthalsd.

Zijn tweede opvolger *Pielat* (1732—1734) ging ernstig de gelijk elders ingekropen misbruiken tegen, maar de grieven der bevolking waren zo ernstig, dat een zware opstand reeds niet meer voorkomen kon worden. Getergd door de zware belastingen, de drastische straffen ter bescherming der kaneelbomen en de leerplicht, stond heel Compagnies Ceylon bij de aankomst van zijn opvolger van *Imhoff* (1736—1740) in vuur en vlam. Met takt en beleid wist deze de gemoederen weer tot bedaren te brengen en voerde tal van hervormingen in: herstel van het rechtswezen, vernieuwing der tombo's (kadasters), vermindering van ambtenaren, invoering van een drukpers, verbetering van het onderwijs. Hij ontwierp zelfs het plan om de Vorst van Kandi, die slechts een jaarlijkse vaste som kreeg voor de kaneel, waarop de Compagnie in toenemende mate voordeel behaalde, nader aan haar belangen te verbinden door een aandeel in de winst, om zo alle afgunst te voorkomen. Het vond voorlopig geen genade in de ogen der kortzichtige monopolisten. Grondige verbeteringen werden daarom niet aangebracht.

Tenslotte was in 1761 de kruik lang genoeg te water gegaan. Onder Compagnies opgezeten boeren en zelfs onder de Chalia's brak een hevige opstand uit, waarbij de Vorst van Kandi, die nu uit een wereldwijzer Tamil-dynastie stamde, zich niet onbetuigd liet.

Forten vielen in handen der rebellen, een bezetting werd zelfs uitgemoord, Colombo raakte geïsoleerd. Hoe zwaar het haar ook viel, de Compagnie moest naar de wapens grijpen, want de Brit lag op de loer. De kust was vrij gemakkelijk te

heroveren en te handhaven, maar het binnenland bleef weerspannig. Een eerste expeditie de bergen in mislukte smadelijk (1763).
Twee jaar later trok de gouverneur van Eck opnieuw naar Kandi, plunderde stad en paleis, maar raakte lelijk in de knel. Met moeite bereikte hij zelf de kust en stierf, terwijl in het binnenland een garnizoen van alle zijden geblokkeerd werd.
De nieuwe gouverneur, *Iman Willem Falck* (1765—1783) redde de toestand door zijn tegelijk verzoeningsgezind en krachtig optreden, want ook de Singhalezen raakten uitgeput. Met de Vorst van Kandi sloot hij het gunstige verdrag van Batticaloa, Februari 1766, dat het tractaat van 1638 verving; alle kusten kwamen aan de Compagnie, de koning mocht geen buitenlandse politiek voeren, doch de Compagnie zou hem beschermen, er zouden geen vernederende ambassades om kaneel meer naar Kandi tijgen, daar omtrent de levering van dit product een vaste afspraak werd gemaakt, waarbij de koning mede aandeel in de winst kreeg (van Imhoff's idee).
Achttien jaar stond Ceylon onder het zegenrijke bewind van „de Kraai", gelijk Falck in de wandeling heette. Allerlei verbeteringen werden aangebracht, w.o. wij slechts de invoering van de kaneelaanplant willen noemen. Uit zijn tijd dateren dus de bekende „Cinnamon-gardens" te Colombo, thans wandelpark.
In 1783 nam Falck zijn ontslag, te oud en te vermoeid om het aangeboden directeur-generaalschap nog te kunnen aanvaarden. Hij zocht rust op zijn landgoed in Ceylon, waar hij twee jaar later stierf. De laatste grote dienaar der Compagnie! In de Staten-Generaal werd hij eervol herdacht, een bijzonderheid!
Het algemeen verval der Compagnie sleepte ook Ceylon mee. Tijdens de noodlottige vierde Engelse-zeeoorlog ging Negapatnam verloren en op Ceylon zelf Trincomale, dat de Franse admiraal *Suffren* met Falck gelukkig heroverde. De koning van Kandi kreeg zelfs weer praatjes. Ook werden tal van nuttige, thans nog werkende bevloeiïngswerken aangelegd, maar de pit was er uit.
De verovering viel de Engelsen in 1796 zó gemakkelijk door de haastige capitulatie, dat men aan verraad dacht. Bij de vrede van Amiens in 1802 werd het kostbare eiland niet teruggegeven.
Behalve de reeds genoemde Wolvendaalse kerk en school herinnert aan Ceylon's Compagniesverleden nog de „*Dutch Burgher Union*", waarin de afstammelingen der vroegere Nederlanders zich verenigd hebben onder de leuze van: „*Eendracht maakt Macht!*"

KAAP DE GOEDE HOOP

Ja, dis reg, wat oom beweer
Ons moet self ons pot regeer.
Onse wa se wiele smeer,
Ons ver-
kie was;
Maar dit doet ons harte goed,
Om te sien hoe die ou bloed
Trou selfs waar hy kruipe moet,
Ons nog
hou vas.

Jan Celliers aan dr Kiewiet de Jonge, voorzitter van het A.N.V. bij zijn bezoek aan Z.-Afrika.

In Afrika bezat de Compagnie een vestiging bij *Kaap de Goede Hoop* en wel sedert 1651. Daarvóór trachtten de Tafelbaai binnenlopende Oostinjevaarders van de Hottentotten wat groenten, vee of vers water te ruilen, tot herstel van de gezondheid der opvarenden. Onder een gemerkte steen werden voorts brieven gelegd, bestemd voor tegenliggers. Dat was alles.

De aanleiding om er een verversingsstation te stichten was de schipbreuk van de „Haarlem" in 1647, welks bemanning er in slaagde een jaar aan het Kaapse strand kamperende, te leven van zelf verbouwde groenten en vee, van de inboorlingen gekocht. Dit wekte de verwachting. dat een daar gestichte volksplanting de Compagnies-schepen van verversingen zou kunnen voorzien, wat met het oog op de vreselijk woedende scheurbuik heus geen weelde was. Tegenover zeldzame reizen, waarbij het aantal opvarenden, dank zij enige voorspoedige geboorten en geringe sterfte bij aankomst in Batavia nog vermeerderd bleek, stonden vele andere, die aan een derde of de helft der bemanning het leven kostten.

De koopman *Jan van Riebeeck*, die bij de verlossing der schipbreukelingen tegenwoordig was geweest, bood zich aan om bij de Tafelbaai een kolonie te stichten. Het aanbod werd aanvaard en 7 April 1651 landde hij op de plek, waar nu een standbeeld van hem prijkt en begon zijn ruim tienjarige arbeid aan de Kaap. Toen hij zijn stichting in 1662 verliet, was er inderdaad een goed begin gemaakt: er stond een kasteel (in 1674 verplaatst en vernieuwd), er was een nederzetting van Compagnies-dienaren en kroeghouders en daarom heen was een aanvang met landbouw en veeteelt gemaakt. Deze nederzetting zou uitgroeien tot de laatste der drie door Nederlanders gestichte wereldsteden: Batavia, New-York, Kaapstad.

De bevolking was zeer bont. Aanvankelijk waren het slechts Compagnies dienaren doch van Riebeeck zag al spoedig in, dat met deze niet veel te koloniseren viel. Hij stelde de vrijlieden in de gelegenheid zich als burger aan de Kaap te vestigen. Toen er gebrek aan landbouwers ontstond, die onder de afgedankte matrozen en soldaten schaars gezaaid waren, liet men kolonisten uit Europa komen. Na de herroeping van het edict van Nantes (1685) waren het *Hugenoten*, die een dankbaar onthaal vonden. Hoewel hun taal het heeft moeten opgeven, zijn hun familienamen gebleven: Joubert, Cronjé, Celliers, du Toit en talloze meer.

In de 18e eeuw waren het vooral achtergebleven *Duitse* huursoldaten, die de kolonie versterkten. Uit deze drie Protestantse bestanddelen: Geuzen, Hugenoten en Lutheranen ontstond het vrome volk der *Afrikaners*. Hun moedertaal, het *Afrikaans*, een versnelde ontwikkeling van het Nederlands, vond pas in de 20e eeuw officieel erkenning.

Dit Afrikaans wordt thans ook gesproken door de naar de Kaap verbannen Indonesiërs, die daar Slameiers genoemd worden. Zij hebben hun Moslimse geloof bewaard en bezitten in het graf van *Sjech Joesoep*, de uit de Bantamse historie vermaarde Makassaar, een geestelijk middelpunt.

Een minder prettig volkselement vormden de ingevoerde slaven. In 1870 waren er al 10.000 tegenover 11 tot 12.000 kolonisten.

De bedoeling der Compagnie was, dat de kolonie zich zou bedruipen, zodat geen kostbare scheepsruimte nodig was om haar van rijst te voorzien, en dat zij bovendien voldoende groenten en vlees zou leveren voor de uit- en thuisvarende vloten. Vandaar dat men dadelijk zich op de landbouw begon toe te leggen. Deze look pas goed op, toen men zich in voor de wind beschutte streken had neergezet, met name in *Stellenbosch*. Dit was de stichting van de gouverneur *Simon van der Stel* (1679—1699), die Godée Molsbergen de verfraaier der kolonie noemt, welke geen moeite spaarde om Zuid-Afrika tot een land te maken, waar het een lust om te leven was. Op zijn landgoed Groot-Constantia gaf hij het voorbeeld. Het resultaat was, dat de kolonie onder hem onafhankelijk van de graantoevoer werd.

Een der redenen waarom dit niet dadelijk lukte, was de voorkeur der kolonisten voor de veeteelt. Eerst had men de runderen van de Hottentotten gekocht, doch sedert 1682 begonnen de burgers zelf vee te houden. Vooral het jongere geslacht legde zich hier bij voorkeur op toe. Daar deze tak van bedrijf veel grond eiste, had een gestadige uitbreiding van de kolonie plaats.

Op het einde der 17e eeuw begonnen verkenningsexpedities het binnenland in te trekken. Zij werden door kolonisten gevolgd. Na 1730 ging het in versneld tempo. In 1778 werd de Visrivier de grens van het Boeren- en Kafferland. Twee jaar later raakte de Oranjerivier bekend, te ere van Prins Willem V aldus genoemd. De veeboeren, ver van de Kaapse maatschappij, leidden in het veld een eenzaam en eenvoudig, maar avontuurlijk bestaan, waar het oude Calvinisme gehandhaafd bleef. De Staten-Bijbel onderhield er het Nederlands.

In al deze landen woonden of waren van plan te wonen verschillende soorten Inheemsen. Vooreerst de *Boesmans*, die nog maar jagers waren, en waarmee niet veel te beginnen was. Dan de *Hotnots*, veehouders, doch ook veedieven. Met hen werd veehandel gedreven, maar al bij de aanvang twee Hottentot-oorlogen gevoerd. Een zware pokken-epidemie roeide hen grotendeels uit. Als knechten bewezen zij de kolonisten goede diensten. Het geduchtst waren de van het Noorden opdringende *Bantoe*-stammen, ook veehouders, maar krijgshaftig en met aanleg voor organisatie van grote stammen en zelfs rijken onder vermaarde koningen. Tegen hen hebben de Afrikaners de bitterste strijd te voeren gehad en voeren die eigenlijk nog. Reeds onder de Compagnie werden met hen twee der totaal zeven Kaffer-oorlogen

gevoerd. Al in de eerste werd de eigenaardige strijdwijze der wagenlagers ingevoerd, zo bekend uit de grote slag aan de Bloedrivier (1838). Deze strijd staalde de grensboeren, die op eigen krachten waren aangewezen en weinig van de Kaap verwachtten, maakte hen vrijheidslievend maar ook eigengereid.

Voortdurend was er meningsverschil tussen de kolonisten en de Kaapse regering. De Compagnie was te snel geneigd alle winsten der vrijburgers als haar verliezen te beschouwen. Op vaak kleinzielige wijze werd de bloei hunner bedrijven beknot. De eerste ernstige botsing was met van der Stel Jr., die zich als ambtenaar te vurig op de landbouw toelegde en de boeren sterke concurrentie aandeed. Hij werd geschorst en naar het vaderland ontboden (1707).

Het was ook inderdaad moeilijk om een bevredigende oplossing te vinden voor de verschillende belangen. De welvaart der kolonisten was bijna uitsluitend afhankelijk van de leveranties aan de passerende vloten. Soms viel het mee en werden ruime winsten behaald. Dan bouwde men fraaie huizen en boerderijen, zoals men er nog in Stellenbosch bij menigten kan bewonderen, in de typische Kaapse stijl, of schafte kostbaar kerkzilver aan.

Uitvoer naar elders was bezwaarlijk, omdat de thuisvloot geen laadruimte over had. In de geschillen tussen burgers en Compagnies dienaren heeft „vader" *Tulbagh,* die van 1751 tot 1771 gouverneur was, zich een goede en blijvende naam verworven door zijn strikte eerlijkheid en onpartijdigheid.

Het streven naar vrijheid, dat Europa en Amerika in de 2e helft der 18e eeuw bezielde, liet zelfs Afrika niet onberoerd. De „Kaapse Patriotten" zonden twee maal een deputatie naar de Staten-Generaal (1779 en 1785), die enige lichte verbeteringen bereikte, b.v. het recht van vrijhandel, waar men, zonder eigen vloot, nog weinig aan had.

De ernstigste grieven koesterden de grens-boeren. Zij waren verbitterd over de slappe wijze, waarop tegen het Kaffer-gevaar werd opgetreden. Naar hun mening moest de Visrivier de grens zijn en blijven en mocht geen Kaffer daar overheen komen om zijn kudden te laten weiden op het z.g. „Zuurveld", gelijk in de Kaap werd goed gevonden.

Kaapstad, dat van de Kaffers geen last had, wilde de humanitaire ideeën der Verlichting ook op de wilden toepassen. De boeren der grens-districten *Graaff-Reinet* en *Swellendam* wensten daarentegen de nieuwe gedachten uitsluitend voor zich zelf te reserveren en riepen in navolging van Europa vrije republieken uit, waartegen Kaapstad weinig vermocht (1795). De republikeinen verwierpen het Compagnies-gezag, doch erkenden dat der Staten-Generaal.

Deze revolutie kwam al bijzonder ongelegen, omdat toen juist de Engelsen met een zeer indrukwekkende macht verschenen. Snel zakte het oude regime in elkaar. Na een korte tegenstand capituleerde de Kaap bij Rustenburg (16 Sept. 1795). Het slappe verzet moet zeker geweten worden aan de heterogeniteit van Compagnies krijgsmacht. Zij was het beeld van het oude Kaapland, of eigenlijk van de ganse Compagnie: velerlei volken, elkaar bestrijdende, doch weinig kracht naar buiten uitoefenende, onder één daarboven zwevend almachtig gezag, eer een rijk dan een

staat en nog minder een natie. Hieruit laat zich de houding tegenover de Kaffers verklaren.

De grensboeren daarentegen lieten een ander geluid horen. Zij zagen de inboorlingen niet als mede-onderdanen, doch als erfvijanden, hoogstens als onderworpenen. Ofschoon van verschillende oorsprong, smolten zij tot één volk samen. Geen wonder, dat zij zich in het Graaff-Reinetse de Nationale Partij noemden. Dit zou de Compagnie nooit hebben kunnen wezen.

De Engelsen gingen in dit supra-nationale spoor verder, waarmede zij zich de haat der Boeren op de hals haalden. De zending — de naam van de eerste zendeling van het Nederlands Zendelinggenootschap van der Kemp is nòg berucht — sloot zich hierbij aan. Dit is de voornaamste oorzaak geweest van het conflict tussen Boer en Brit, de aanleiding tot de Grote Trek en de reden van de Vrijheidsoorlogen. Onder de Zuid-Afrikaanse Unie hebben de Engelsen hun humanitaire Naturellen-politiek ter wille van de eenheid van blank Zuid-Afrika volkomen opgegeven. Alleen aan de Kaap, in het oudste Compagnies-gebied, bezitten de Inheemsen politieke rechten.

Wat een geluk, dat de Nederlanders deze beginselstrijd met hun stamgenoten niet hebben hoeven uit te vechten!

Gezien de schandelijke capitulatie van Lucas' vloot in de Saldanha-baai (1796), het resultaat van Bataafs wanbeleid en Gallische trouweloosheid, was het verblijdend, dat Nederland nog even een goede beurt aan de Kaap maakte, nadat deze bij het vredesverdrag van Amiens teruggegeven was (eind Februari 1803). Commissaris-Generaal was *Mr J. A. Uitenhage de Mist*, gouverneur-generaal *Janssens*. De eerste was een kind van zijn tijd, vrijmetselaar, verdraagzaam, mensenvriend, verlicht. Zijn grote verdienste is, dat hij zich geen slaaf van zijn beginselen maakte, doch naar omstandigheden handelde. Hij had de bedoeling de Kaap te maken tot een zelfstandige gemeenschap, los van Indië, met scheiding van bestuur en handel. Vrijzinnig waren zijn afschaffing der bevoorrechte kerk, zijn verlicht schoolreglement, zijn bestrijding der slavernij door vrijverklaring der slavenkinderen en bevordering van het huishoudonderwijs. Nieuwe gewassen werden ingevoerd, de fok der merinoschapen bevorderd (het Afrikaanse schaap heeft wel een dikke staart, maar weinig wol).

Kaapstad moest de stapelplaats der Indische producten worden: in 1804 loste er de retourvloot.

Terwijl hij in het vaderland reeds tot de gematigde federalisten had behoord, voerde hij ook aan de Kaap een bescheiden zelfbestuur in. De veldkornetten, militaire aanvoerders in de grensdistricten, nam hij nu officieel in het regeringsstelsel op. Zijn bevestiging van het oud-Hollandse recht is gebleken van verre strekking te zijn. Het is nog in zwang.

Het Kafferprobleem loste hij, niettegenstaande zijn mensenmin, op, in voor de grensboeren gunstige zin. De Grote Visrivier werd de grens. Zendeling van der Kemp werd op zijn nummer gezet. Ook al werden al deze pogingen niet steeds met blijvend succes bekroond, zij hebben de Hollandse naam goed gedaan.

De tweede verovering door de Engelsen ging bijna even snel als de eerste. In 12 dagen was het verzet van Janssens gebroken. Nooit weer heeft de Nederlandse vlag boven het Kasteel van Kaapstad gewapperd. Bij de definitieve regeling in 1814 behielden de Britten de Kaap en beschuldigden de Nederlanders er van, deze verkocht te hebben. Hiermede hebben zij onder de Kapenaars een tijdelijk succes behaald.

DE OMZEILING VAN AUSTRALIË

(Wij) hebben gesien, dat UE. de naerder ontdeckinge van de Nova Cuineese Cust hervat hebben met hoope, omme daer silver ende goutminen te ontdecken... Dese UE. concept loopen voor ons wat te hooch. De goud ende silver minen sijn voor de Comp. al gevonden, die wy verstaen te wesen onsen handel door gansch India.

Heren XVII aan A. v. Diemen op 9 Sept. 1645.

Tot de grote verdiensten der Oost-Indische Compagnie voor Indonesië behoort de vermeerdering van aardrijkskundige kennis in en buiten de Archipel. De Nederlandse kaarten met name die door de uitgevers *Blaeu* het licht zagen, hadden een wereldnaam.

Ook de omgeving van de Archipel werd verkend en wel in de richting van *Australië*, waardoor de Nederlanders nà de Spanjaarden en Portugezen, het derde ontdekkersvolk der wereld werden.

Sedert eeuwen was er sprake van een groot onbekend *Zuidland*, Terra Australis, dat men alvast op sommige kaarten intekende.

Nadat de Oostinjevaarders, van de Kaap komende, sedert 1617, de gewoonte hadden aangenomen om vandaar zo ver mogelijk Oostwaarts te zeilen, en eerst op de hoogte van straat Soenda, naar het Noorden te koersen, geschiedde het wel eens, dat dank zij de gebrekkige zeevaartkundige instrumenten, schepen te ver doorvoeren en op de kale kust van West-Australië belandden. Zo Coen bijna in 1627. Vandaar dat men ginds nog talrijke Nederlandse namen aantreft: Kaap Keer-Weer (nu: Duyfken-point), Dirk-Hartogseiland, Eendrachtsland, Arnhemsland, Zwanerivier, enz. Het geheel heette lang *Nieuw-Holland*, thans Australië.

Gouverneur-Generaal van Diemen besloot het raadsel van het vijfde werelddeel op te lossen door de uitzending van een expeditie. Leider werd de bekwame Groninger schipper *Abel Jansz Tasman* uit Lutjegast, die reeds zijn sporen had verdiend op een tocht naar enige geheimzinnige goud- en zilvereilanden, ten Oosten van Japan, welke echter nooit gevonden zijn.

In 1642 vertrok Tasman met twee schepen van Mauritius ongeveer Oostwaarts en stuitte na een lange vaart op een kust, die hij naar zijn lastgever *van Diemensland* noemde, doch welke nu naar hem zelf: *Tasmania* heet. Men zag uit de verte rook opstijgen en hoorde ook tromsignalen, maar aanraking met de inboorlingen werd niet verkregen. Daarom ging de reis verder tot men een ander land ontdekte, dat *Statenland* gedoopt werd, maar nu *Nieuw-Zeeland* is. Hier zag men de bewoners wel, maar de kennismaking viel tegen. Zij overvielen een sloep en doodden vier man. Vandaar, dat de naam *Moordenaarsbaai* aan deze baai gegeven werd. Cook-strait werd wel vermoed, doch tegenwind belette er in te varen. Wel werd de hele Westkust van het nieuwe land in kaart gebracht.

Noordelijker ontdekte Tasman nog een eilandengroep met zeer vriendelijke bewoners, waar ook James Cook in 1773 goed ontvangen werd, zodat hij deze Archipel

Vriendschapseilanden noemde. Men herinnerde er zich toen het vorige bezoek van de Groninger zeekapitein nog wel. Na nog de Prins-Willems-eilanden, thans Fidjieilanden gevonden te hebben, keerde Tasman benoorden Nieuw-Guinea behouden naar Batavia terug.

Aanvankelijk was men daar teleurgesteld. Tasman was wel op tot dusver geheel onbekende landen gestoten, maar had zijn ontdekkingen niet ver genoeg uitgebreid. Bovendien beloofden de ontdekte gebieden al heel weinig voor de handel. Daarom kreeg Tasman dadelijk een nieuwe opdracht, n.l. na te gaan, of Nieuw-Guinea aan het vaste land en dit aan van Diemensland vast zaten. Tasman beantwoordde de eerste vraag in bevestigende zin en de tweede helemaal niet. De nauwe doorgang tussen Nieuw-Guinea en Australië was hem ontgaan. Dat de Spanjaard *de Torres* reeds in 1606 door de pas veel later naar hem genoemde straat gevaren was, bleef nog lang onbekend. Jammer, dat Abel Tasman niet wat oplettender is geweest, anders had hij ook Australië's Oostkust kunnen ontdekken, welk voorrecht nu te beurt viel aan *James Cook*, de laatste grote ontdekkingsreiziger en de eerste leider ener zuiver wetenschappelijke expeditie. Na zijn eerste reis door de Stille Zuidzee, kreeg deze in 1770 vergunning om zijn begroeid schip in Batavia te mogen kalefateren. Voor een Engelsman sprak dit n.l. niet van zelf.

Abel Tasman nam nog in 1645 deel aan een laatste, mislukte tocht tegen de Philippijnen, doch daar gedroeg hij zich zo ruw, dat hij van zijn rang vervallen werd verklaard.

Als Bataviaas burger eindigde hij zijn loopbaan, waarin hij zoveel verdiend had, dat er voor de armen van Lutjegast nog wat overschoot in zijn testament (1659). Men kan hem als de grootste burger van Batavia beschouwen. Zijn ontdekkingen hadden de aardrijkskundige kennis belangrijk vermeerderd n.l.: het Zuidland strekte zich niet over de Pool uit. Zij vergrootten echter het handelsgebied der Compagnie niet. Deze had al zóveel omhanden, wat bovendien zoveel beter beloofde te zijn dan deze kale kusten, dat zij zich niet meer met Australië inliet. Pas in 1787 stichtten de Engelsen hun eerste misdadigerskolonie in Sydney.

V.

DE INDONESIËRS IN „NEDERLANDSCH OOST-INDIË"

(Sedert 1800)

„NEDERLANDSCH OOST-INDIË"

Slechts vernieuwing kan behouden,
Achter raakt, wie stil blijft staan.
Wedstrijd was de lust der Ouden,
Wedstrijd in het voorwaarts gaan.
Potgieter.

De staatkundige omwenteling, die in Nederland plaats greep in het jaar 1795, bracht voor Indonesië ingrijpende veranderingen mede.

1e. Onmiddellijk werden deze landen meegesleept in de worsteling tussen Frankrijk en Engeland en wel aan de verkeerde zijde. Men moest meedoen in een oorlog, waarop men niet berekend was, met als gevolg een 16-jarige hopeloze strijd tegen het overmachtige Engeland met ten slotte een Brits tussenbestuur van vijf jaar (1811—16). Daarna werd het Nederlandse bewind hersteld.

2e. Alle bezittingen der V.O.C., die met 1 Jan. 1800 tot het verleden zou behoren, kwamen aan de Staat. Hoe zou deze het werk der Compagnie voortzetten? Hierover is lang en heftig van gedachten gewisseld.

De V.O.C. had zich in Indonesië bezig gehouden met de handel, de productie en het bestuur. Bezien wij thans, hoe de Staat zijn taak op deze drie terreinen opvatte.

a. de *Handel*. Hieraan heeft de Staat zich vrij spoedig onttrokken of bepaalde delen aan een bevoorrechte handelmaatschappij als de N.H.M. overgelaten (1824).

b. de *Productie*. Uit fiscale of economische overwegingen heeft de Staat nog lang een deel der productie van z.g. koloniale waren aan zich gehouden. Hierbij trad zij in het voetspoor der Compagnie, maar de bemoeienis was veel intenser (Cultuurstelsel sedert 1830). Gewaakt werd echter tegen verstoring der volkshuishouding. Pas na 1870 is nagenoeg de ganse productie aan het particulier initiatief overgelaten. Evenwel werd de ondernemers nimmer geheel de vrije hand gelaten. De Inheemse landbouwer werd beter beschermd dan de Europese arbeider dier dagen. Hiemede verliet de Staat dus het beginsel, dat de Kolonie baten diende af te werpen voor de staatskas van het moederland. Het betekende de economische emancipatie van Indië.

c. het *Bestuur*. De weg naar politieke emancipatie is veel langer geweest.

Gelijk ook het bewind in Nederland onder Napoleontische invloed geintensiveerd werd, zo kreeg ook het Indische bestuur een krachtiger en doortastender karakter. Hierbij werden meer conservatieve dan liberale richtlijnen gevolgd. Men kan dit zien als het gevolg van een sterker verantwoordelijkheidsbesef.

Er werd een staat opgebouwd met een groeiende bureaucratie. Hiermede ging parallel een begrenzing (tegenover het buitenland) en een uitbreiding van het staatsgezag (daar binnen), die na veel strijd en wisselvalligheden ten slotte moest uitlopen op de algehele pacificatie van Indonesië door Gouverneur-Generaal van Heutsz.

Naar mate deze landen sterker binnen de sfeer van het Westen getrokken werden

deed zich krachtiger het verschil in bestuur voelen tussen moederland en kolonie: autoritair contra parlementair. Vooral na 1848 toen het bestuur bij uitsluiting aan de Koning onttrokken werd, werd deze tegenstelling schrijnend.
De eerste voorlopige oplossing was de vergroting van de invloed van het Nederlandse parlement, hetgeen op de duur weinig bevredigde.
De tweede was de stichting van vertegenwoordigende lichamen in Indonesië zelve, culminerende in de kleine en de grote decentralisatie, en ten slotte in een voorparlement, de Volksraad (1919), waarvan men meer en meer een echt parlement trachtte te maken.
Ging aanvankelijk de strijd tegen de regering door ambtenaren van aan meer democratie gewende Nederlanders uit, na de Russisch-Japanse oorlog (1904—05) zochten de Inheemsen hun politieke wensen te bevredigen in de z.g. nationale beweging. Zij passeerden daarbij de traditionele bestuursorganen, die door de Westerse autocratie of geliquideerd, of in het bestuurssysteem opgenomen waren. De culturele emancipatie ging het traagst, niettegenstaande de energieke onderwijspolitiek van de laatste halve eeuw. De begeerte naar een gelijkwaardige positie is helaas vaak groter dan de lust om zich te laven aan de bronnen der wijsheid, die in Athene en Rome ontsprongen, om maar te zwijgen van Jeruzalem.

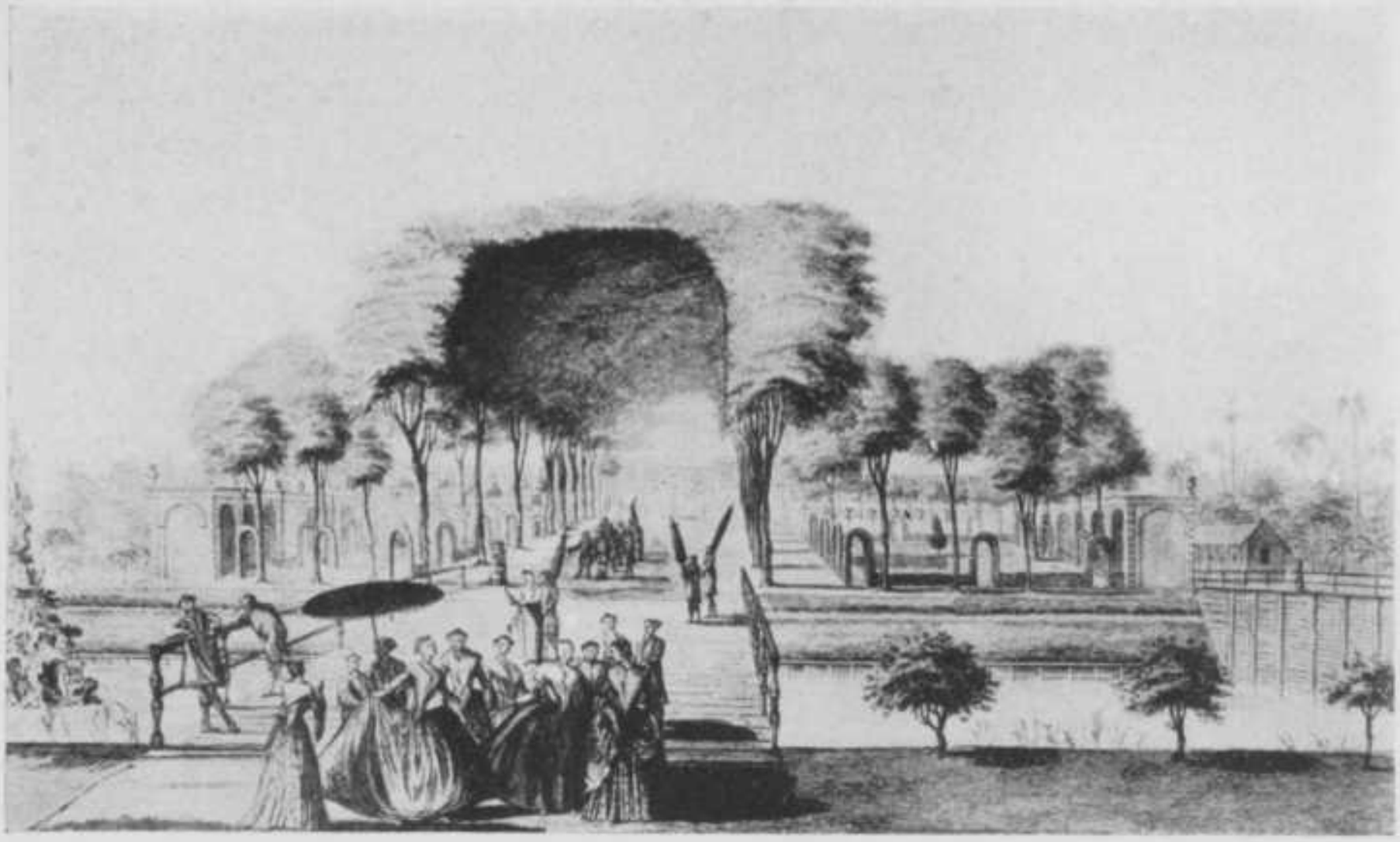

Landhuis Weltevreden, naar een tekening van Rach

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

Compagnies huizen aan de Gedempte Leeuwinnegracht te Batavia

Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

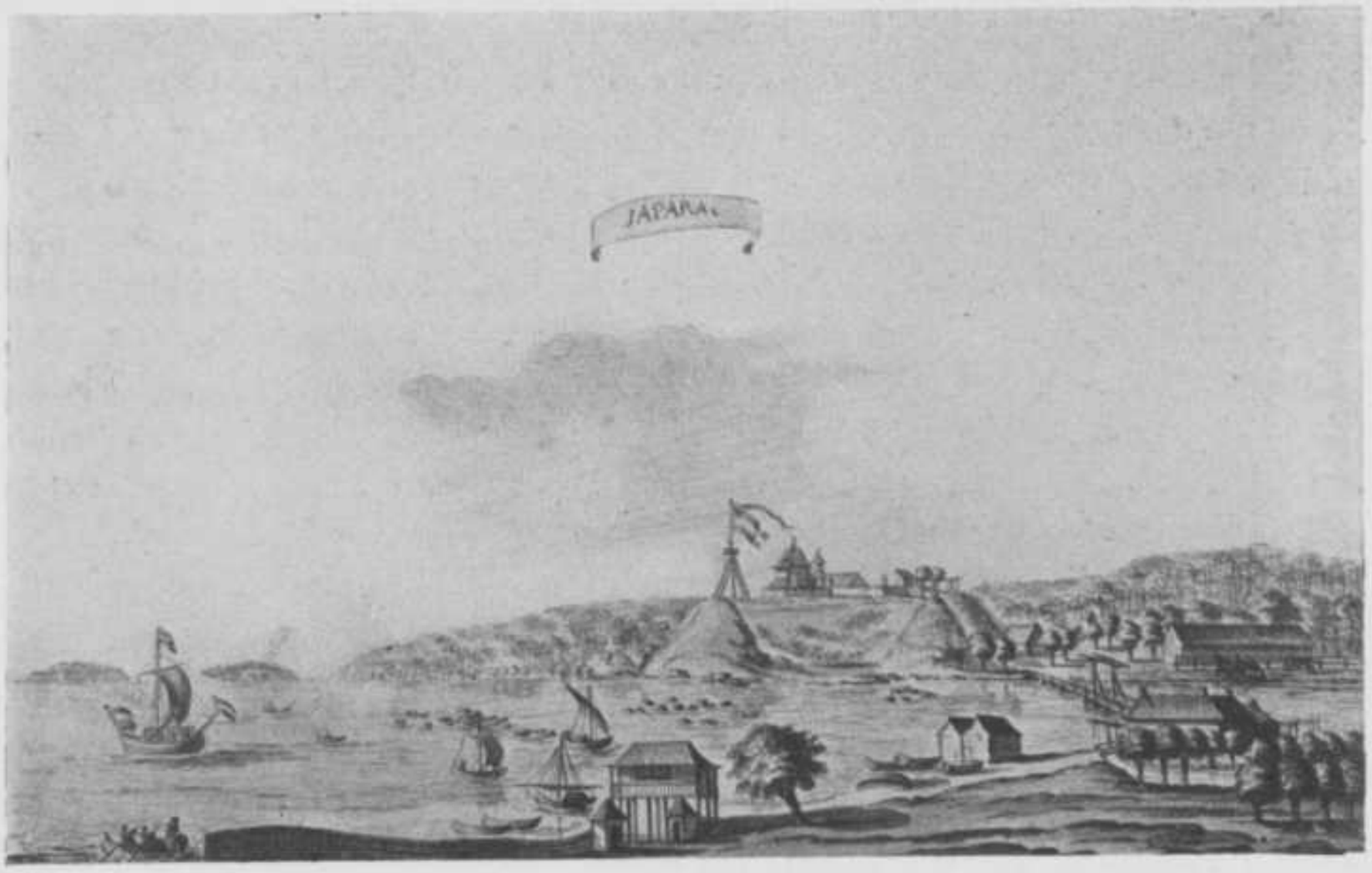

Factorij van Japara, naar een tekening van Rach

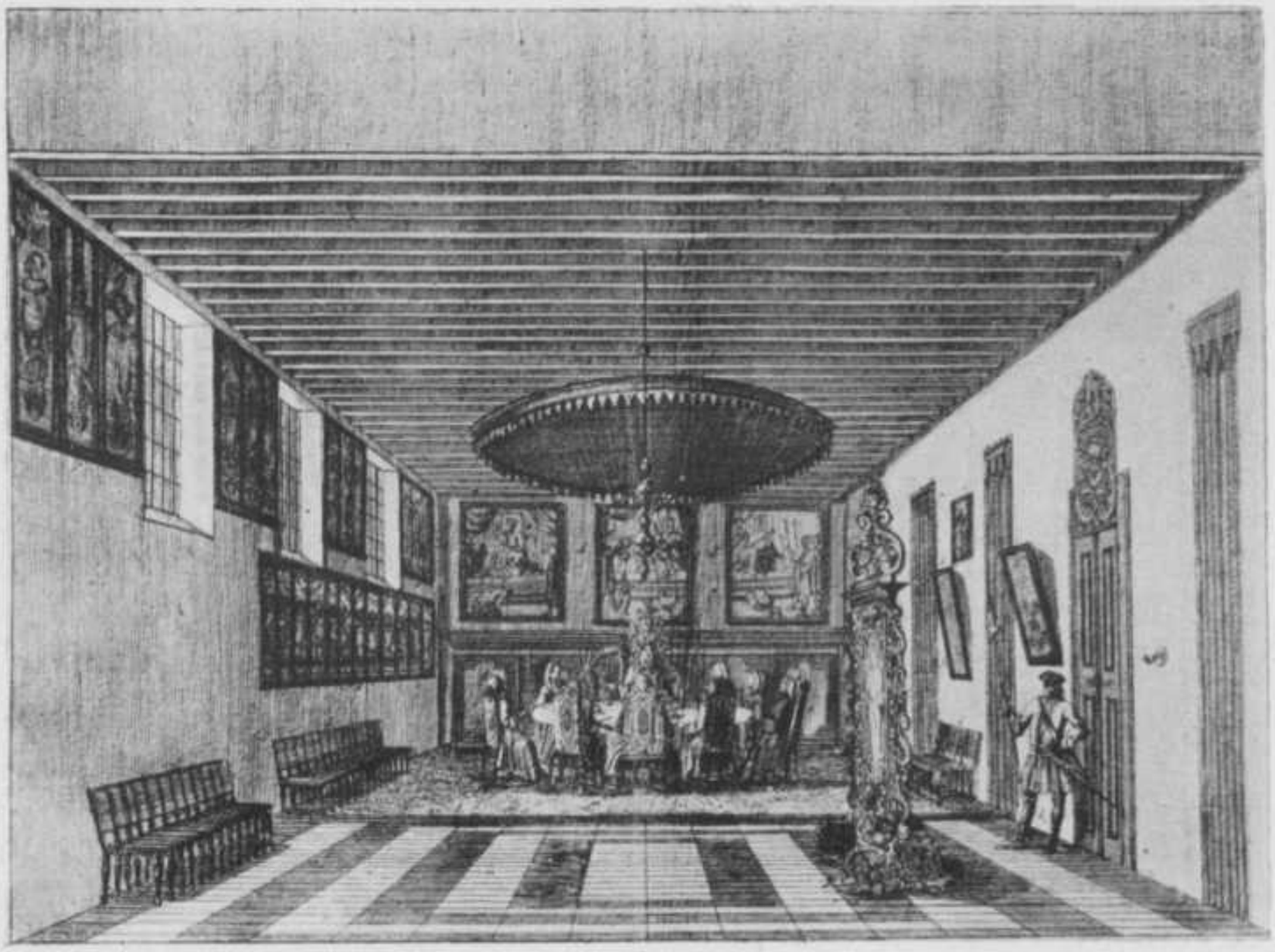

Vergaderzaal der Hoge Regering op het Kasteel te Batavia, naar een gravure van Heijdt
Foto-archief Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde

DE COMMISSIE NEDERBURGH

(1793—1799)

> Wij hebben n.l. nooit opgehouden te verseren in het denkbeeld ... dat de leer van *vrijheid* en *gelijkheid* ... niet kan worden overgebragt noch geapplicieerd in 's Lands Indische bezittingen ... zonder die ... bloot te stellen aan verwarringen en misbruiken ... waaraan wij niet kunnen denken zonder angst en schrik.
>
> *O.I. Comité aan de Gouverneur-Generaal op 22 April 1799*

Na de 4e Engelse zee-oorlog was de val der Compagnie aanstaande, niet door haar koloniaal beheer, maar door haar gebrekkige handelsorganisatie. Juist in datgene, waarvoor zij oorspronkelijk was opgericht, schoot zij te kort.
Haar inkomsten verminderden jaarlijks met vijf millioen, haar uitgaven stegen met hetzelfde bedrag, de schuld aan de Staat wies van 1783 tot 1795 tot 125 millioen gulden.
Daarbij kwam, dat de politieke omstandigheden hogere militaire eisen kwamen stellen. De zeeën rond de Archipel waren niet meer zo eenzaam als voorheen. Met goed gewapende handelsschepen — meer waren destijds de Oostinjevaarders toch feitelijk niet — kon men tegen de Engelse vloten niet meer volstaan. Enige malen had een landsvloot moeten optreden, zoals in de 4e Engelse oorlog en daarna in de strijd tegen Frankrijk (sedert 1793) en Engeland (2 jaar later).
Toch gold de Compagnie nog steeds als het plechtanker van het Land, de onmisbare bron van welvaart en ofschoon na de laatste strijd met Engeland geen winsten meer waren uitgekeerd, dorst niemand nog van haar opheffing reppen. Raadpensionaris van de Spiegel, die reeds de West-Indische Compagnie had geliquideerd, had dit wel gewenst, maar voorlopig zocht men nog naar geneesmiddelen, om de doodkranke te elfder ure het vege lijf te redden. Men meende het, gelijk wel meer in ons vaderland, in een Commissie gevonden te hebben. Na lang redekavelen over de personen en de werkwijze — we leven in de rumoerige dagen der Patriotten — werden ten slotte de advocaat der Compagnie, mr *Nederburgh* en de zee-officier *Frijkenius* verzocht in Indonesië het hervormingsprogram van eerstgenoemde te gaan toepassen: defensie door de Staat, vrije vaart binnen de Archipel voor particulieren, belastingen tot dekking der tekorten. Overigens moest alles bij het oude blijven.
Met de Gouverneur-Generaal *Alting* (1780—1796) en de Directeur-Generaal *van Stockum* zouden ze een viermanschap vormen, belast met de opperleiding. Volgens Macartney werden ze aanvankelijk „hartelijker vervloekt, dan de komst van de vijand". Het viel echter mee.
Voordat het waardige paar in Batavia aankwam, was van Stockum reeds overleden en werd nu, tegen de instructie, maar op voorstel van Alting, „een schroomvallig grijsaard ... met een zwakke geest", doch overigens doorkneed in het oude systeem, vervangen door zijn schoonzoon *Siberg* (die later G.G. is geworden). Toen nu ook nog Frijkenius, die meest in de oppositie was, te Batavia overleed, was er niet veel meer veranderd, dan dat de Raad van Indië, nu Gecombineerde Vergadering geheten, thans door Nederburgh voorgezeten werd.

Zo autoritair trad deze op, dat het Inheemse publiek hem de „radja blanda" (Hollandse koning) noemde. Het belangrijkste, wat hij tot stand bracht, was een soort van inkomstenbelasting op de werkelijke inkomsten der Compagniesdienaren „het verzwarend, ongerijmd en allerverschrikkelijkst ambtsgeld", volgens Dirk van Hogendorp, in zoverre ongerijmd, als het wonderlijk is, dat een handelslichaam zijn tekorten tracht te dekken door een heffing op de frauduleuze inkomsten zijner onderbetaalde employé's.

Ondertussen waren in het vaderland in de koude Januari-maand van 1795 de Franse sansculotten de bevroren grote rivieren overgetrokken, had Prins Willem V plechtig afscheid genomen van de Staten-Generaal en was in een visserspink naar Engeland overgestoken. De roemruchte Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was ten einde, de Bataafse begon haar korte loopbaan. Een tijdperk van bijna vier eeuwen aristocratische regering was afgelopen en men trachtte *rationeel* de staat weer op te bouwen op geheel nieuwe beginselen: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Geen familieregering meer van deftige regenten en een machteloze stadhouder! Het Bataafse volk zou zelf de teugels van het bewind ter hand nemen, zich zelve besturen bij monde ener Nationale Vergadering, die door het ganse volk bij trappen gekozen, sedert 1796 in de balzaal van de verdreven tyran vergaderde.

Deze omwenteling betekende tevens het einde van het zelfstandig bestaan der Oost-Indische Compagnie. Voorlopig werden haar zaken, tot dusverre door de Heren XVII behartigd, waargenomen door een Comité (uit afschuw voor de monarchie deed men toen alles met comité's!), n.l. tot de zaken der *Oost-Indische Handel* en *Bezittingen*, dat al dadelijk begon met de overbodige kleine kamers af te schaffen, een weldaad!

Doch pas toen na eindeloos geharrewar en twee onbloedige staatsgrepen in 1798 de eerste Grondwet der Bataafse Republiek was aangenomen, werd afdoende over het lot der oude dame beslist. Op 31 December 1799 zou de Verenigde Oost-Indische Compagnie opgehouden hebben te bestaan en nam het Bataafse volk zelf de teugels in handen bij monde van een „*Raad der Aziatische Bezittingen*", uit negen leden bestaande.

De Staat zou alle lasten en baten overnemen (resp. 126 en 10 millioen), de aandeelhouders kregen niets, want er was meer schuld dan winst. Koning Willem I schreef later het bedrag hunner aandelen in het Grootboek der Nederlandse schuld. De Commissarissen-Generaal werden van hun taak ontheven en teruggeroepen, de overige ambtenaren gehandhaafd.

Welke politieke koers men bezuiden de evenaar zou volgen, wist men nog niet. Art. 246 van de Bataafse Grondwet bepaalde, dat „de wijze, waarop de republikeinsche beginselen in de bezittingen en koloniën der Republiek zullen worden ingevoerd", nader door de *wet* zouden worden bepaald. Dat was dus een voorwerp van later zorg, doch het hier gestelde vraagstuk zou op de duur van het allerhoogste belang worden. Immers, onder de oude Republiek hadden de Nederlanders zich er niets van hoeven aan te trekken, hoe de Compagnie de landstreken, welke zij in de loop

van de tijd onder haar gezag gekregen had, placht te besturen. De Inheemse vorsten gehoorzaamden in de eerste plaats aan de Compagnie en dachten soms wel eens aan de Opperbewindhebber, maar ongeveer nooit aan de souvereine Staten-Generaal. Dit werd nu opeens anders. De Compagnie viel weg, zij het niet in naam. Indië kwam onder hetzelfde bestuur als Nederland. Het zou dus logisch zijn, dat beide landen in dezelfde geest werden bestuurd.

Hoe het bestuur van Nederland zou worden, stond iedereen al dadelijk klaar voor de geest. Met de Fransen danste men om de vrijheidsboom, de nieuwe leuzen waren niet van de lucht, men genoot van een volledige vrijheidsroes. Zou men ook de bewoners der Aziatische bezittingen daarin doen delen? Of indien de Aziatische bewoners voor het hogere genot dier vrijheid niet rijp geacht werden, ten minste de Europeanen? Maar dan kwam er een op de duur als onnatuurlijk aangevoelde onderscheiding, wat weer botste met de gelijkheid en de broederschap.

Zolang de Bataafse Republiek heeft bestaan, is hierover geredekaveld — men was in die tijd zeer breedsprakig — in hoeverre iets van de democratische zegeningen aan de inwoners der tropische gewesten kon worden toebedeeld, mits de winsten en voordelen, waarmede deze gebieden Nederland verwend hadden, niet stokten.

In Indonesië zelf was het pleit spoedig beslist. Democratie werd er tot verboden waar verklaard. Dit was het werk van de reeds genoemde Commissaris-Generaal *Nederburgh*.

Sedert tientallen van jaren leefden er grieven onder de Bataviase burgerij. Tot genoegen en meerder aanzien der heren van het Kasteel had G.G. Mossel in 1753 een reglement op de pracht en praal ingevoerd. Dit merkwaardige stuk had ten doel het bijzonder gezag, waarmede de hogere Compagniesdienaren bekleed waren, ook in hun uiterlijk te doen blijken, opdat geen onverlaten het zouden wagen in hun voorkomen, kleding, wagenpraal, enz. de zeer edele heren voorbij te streven. Sommige uitingen van weelde als rijtuigen, kledingsstoffen, sieraden waren dan ook aan bepaalde lieden verboden en bleven slechts voor weinige uitverkorenen voorbehouden. Men begrijpt, welk een kwaad bloed dit zette! Het was een krachtige poging om de kleine Compagnies samenleving, waarin iedereen naar de voorste rijen drong, te ordenen, zodat elk dienaar op de plaats bleef zitten, waar hij thuis hoorde, en zich ook daarnaar gedroeg.

Over deze strenge onderscheiding naar rang en stand, was reeds lang gemopperd, doch onder het straffe Compagnies bestuur, was het niet boven murmereren uitgekomen. Maar toen de vrijheidsbomen in patria werden geplant, scheen voor de ontevredenen een kansje gekomen. Men had nog de verjaardag der Prinses van Oranje (7 Augustus 1795) geestdriftig gevierd — terwijl deze reeds hoog en droog in Engeland zat — toen pas in November 1795 met het nieuws van de omwenteling de eerste snorkende staatsbesluiten der Bataafse Republiek, alwaar „de Vrijheid, zelve haren zetel . . . had geplant op de onwrikbare zuilen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap", welke ter puie van het Kasteel werden voorgelezen, grote emotie onder de vrijburgers en het lagere Compagnies-personeel verwekten. Sedert 1740

(de Chinezenmoord) had de Bataviase burgerij geen kik meer gegeven, thans vertoonde zij weer tekenen van leven.
Reeds ontevreden over de magere resultaten der Commissie-Nederburgh, met name ten aanzien der landsverdediging, tekenden 83 heren een adres, waarin zeer beleefd om drie zaken verzocht werd: 1e om een vrijheidsfeest, 2e om intrekking van het beruchte reglement op de pracht en praal, terwijl als derde wens „ofschoon ten overvloede" voorzichtiglijk op het belang der defensie gewezen werd. Niemand der dappere ondertekenaars dorst zijn handtekening bovenaan te plaatsen, zelfs niet ds Ross. Zij stonden dus in een kring.
In het derde verzoek stak een angel! Prins Willem V, in Engeland aangekomen en verblijvende op het landgoed Kew, zond van daaruit, op verzoek zijner gastheren, de z.g. brieven van Kew, gericht tot alle bevelhebbers der Nederlandse bezittingen in Oost- en West-Indië, en de uitnodiging bevattende, de hun toevertrouwde posten ter bewaring aan de Engelsen over te geven en wel met het oog op het verbond tussen de Republiek en Engeland in 1788 gesloten.
Deze brieven werden aan de gezagvoerders van Engelse schepen en eskaders meegegeven, die er wel enig, doch niet al te veel succes mee boekten.
De Bataviase burgerij, die Nederburgh en de zijnen als warme Oranjeklanten kende, vreesde daarom dat zij Java zonder tegenweer aan de Engelsen zouden overleveren. Vandaar haar ernstig, schoon beleefd aandringen op een betere zorg voor de defensie. De hoge heren, die hoewel Oranjegezind, toch ongenegen waren Java zo maar over te geven, voelden deze waarschuwing als een belediging.
Daar kwam nog iets bij. Op 's Compagnies warme en stoffige schrijfkamers werkten pennisten, ongehuwde jongelui, die samenwoonden in het pennisten-gesticht. Groot waren hun voorrechten niet: lange werktijden, karige bezoldiging. Ook over hen werd de revolutiegeest vaardig, waartoe het feit, dat zij zich dagelijks aan een „gemeene tafel" verenigden, alleszins gelegenheid bood. Bovendien waren zij door de 83 bovengenoemde heren „in der haast" gepasseerd (een Indische kwaal) en dienden daarom in forse taal een adres van adhaesie in, terwijl zij al mompelden over een burger-sociëteit „waarin ieder de vrije entree zou hebben" en men in de gelegenheid wezen zou „om een ieder zijn gevoelen beter te leeren kennen". Dit leek verdacht veel op een Jacobijnenclub! En dat in Indonesië!
Men begrijpt, dat zó iets niet getolereerd kon worden. Nederburgh liet zich niet overbluffen, doch tastte onvervaard toe. Hij begon met te doen, alsof het land aan de rand van de afgrond zweefde, en riep de gewapende macht te hulp, van wier trouw hij zich verzekerd had, door de soldij te verhogen. Vervolgens liet hij twee heren leiders, zijn persoonlijke vijanden, en vier der brutaalste pennisten, op water en brood zetten en besloot het verzoekschrift toe te staan.
Maar men begrijpt wat er na die zes arrestaties van de feestvreugde terecht kwam. Of er nog een vrijheidsboom geplant is, vermeldt de geschiedenis niet. Doch in ieder geval was Indonesië voor de democratie gered, helaas slechts voorlopig!
Ook latere pogingen van door het Comité tot de Oost-Indische Handel en Bezittingen uitgezonden ambtenaren om hier te lande Jacobijnse leuzen aan te heffen,

werden door Nederburgh gemakkelijk in de kiem gesmoord. Als voorbeeld diene Mr Wegener, die in Mei 1795 uit de Raad van Justitie ontslagen, in 1798 als Raad Extraordinair triomferend terugkeerde en tot de genoemde Raad aldus sprak: „Indien in deze gewesten nog aanhangers en voorstanders van Oranje, van aristocratie of foederalisme en van anarchie mochten gevonden worden, die in hatelijke eigen grootheid hunne voldoening en in verdrukking en slavernij van de vrijgeboren mens hunne vreugde vinden, weest verzekerd, *Medeburgers* ... dat de aanstaande groote reorganisatie .... hun het verdiende loon zal doen geven". Reeds vier maanden later werd deze vuurrode Jacobijn geschorst.

Zo versloeg Nederburgh het revolutie-monster reeds aan de poorten van Indonesië, jaren vóór de 18e Brumaire. Hoe geheel anders de edele bondgenoten der Bataven, die in het gebied van een Oosters heerser, Soeltan Tipu van Mysore, de vrijheidsboom plantten, hem zelf lid van een republikeinse club maakten en betitelden als „Citoyen Tipu"!

Het duurde intussen weer ruim een halve eeuw, eer de Bataviase burgerij opnieuw iets van zich zou laten horen, n.l. in de vermaarde vergadering van Mei 1848 in de Harmonie.

Er veranderde in Indonesië dus al weinig meer, dan dat men voortaan tegen de Engelsen in plaats van tegen de Fransen te vechten had, en dat merkte men al vrij spoedig: de een na de andere bezetting ging verloren.

Nederburgh voltooide intussen rustig zijn onderzoek, stelde ondergeschikte verbeteringen voor, maar liet de zaak verder zoals hij was. Beladen met rapporten en verslagen keerde hij naar het vaderland terug.

Zijn laatste jaar in Indonesië werd enigszins verzuurd door de oppositie die hij ondervond van een jong, eerzuchtig ambtenaar: *Dirk van Hogendorp*.

DIRK VAN HOGENDORP

(1799—1808)

> Oordeelt nu wie Ulieder Vriend is; hij die Ulieden aanraadt, op een Sijsthema voort te werken, waarbij Gijlieden sedert honderd jaren zijt agter uijt gegaan, zonder kans van herstel? Of hij die Ulieden aanraadt, om een ander Sijsthema aanteneemen, en, Ulieden naar tijden en omstandigheden schikkende, weder dat te worden, wat gij oorsrponkelijk waart: een *Handeldrijvend Lighaam?*
>
> *Dirk v. Hogendorp aan de Hoofd-Participanten ... in de O.I. Compagnie.*

In 1802 hadden Frankrijk en zijn bondgenoten (of satellieten) te Amiens met Engeland vrede gesloten en het verheugende gevolg was, dat de handel herleefde. Het grootste deel der vroegere bezittingen had men terug gekregen en de weg er heen was open. Vele schepen verlieten het vaderland, Oostinje-waarts!
Tot dusver was echter de verhouding der Bataafse Republiek tot die gebieden nog niet definitief geregeld, en daarom werd in November 1802 een *staatscommissie* benoemd, die tot taak had de beginselen van een Charter te ontwerpen, dat het laatste octrooi der Compagnie diende te vervangen. De leden dienden advies uit te brengen „omtrent den voet en wijze, waarop in het vervolg de handel op 's lands bezittingen in de Oost-Indiën zou behooren gedreven en die bezittingen bestuurd te worden, in dier voege, dat aan dezelven de hoogst mogelijke trap van welvaart, aan de koophandel dezer Republiek het meeste nut, en aan 's lands financiën het meeste voordeel werden aangebragt".
Men ziet, dat men aan alles gedacht had en niet meer uitsluitend de idealen van 1789 nastreefde. Ook de keuze der zeven leden wees op een samengaan van oude en nieuwe opvattingen. Naast de conservatieve Nederburgh zat er de vooruitstrevende *Dirk van Hogendorp*. Daar deze laatste geldt als voorloper der liberale koloniale politiek, is het nuttig en nodig iets meer over zijn levensloop te vertellen.
Zijn vader had door een handelscrisis zijn fortuin verloren en was, om dit te herstellen, naar Indonesië gereisd, een zeer gebruikelijke wijze van doen. Inderdaad was hij geslaagd, maar op de thuisreis verging zijn schip met man en muis (1784). Hij had echter meer gedaan dan geld bijeen schrapen, was een vooraanstaand lid van het Bataviaasch Genootschap geworden, had geijverd voor de inenting tegen de pokken, toen nog duizenden er aan bezweken, zijn best gedaan voor een betere behandeling der slaven, was, kortom een verlicht mens geweest.
Zijn beide zonen, *Gijsbert Karel* en *Dirk*, waren om de goedkoopte naar de militaire academie in Berlijn gestuurd, maar Dirk, nog al los levende, had Pruisen moeten verlaten en dienst genomen bij de admiraliteit van Amsterdam. Op een landseskader, dat Indonesië tegen de Engelsen moest verdedigen, kwam hij daar aan en nam o.a. deel aan de actie tegen Riouw. In 1784 ging hij te Batavia over in burgerlijke dienst en werd opperhoofd in Patna, vroeger een rijk kantoor, doch nu bekneld tussen de Engelse bezittingen en daardoor achteruitgaande. Hij vergrootte daar niet zozeer zijn fortuin als wel zijn kennis omtrent de Engelse wijze van bestuur. Daarbij merkte hij op, dat zij niet in de eerste plaats landbouwvoortbrengselen van de bevolking eisten, doch eenvoudig een belasting op de grond hieven,

een „land-rent", zoals zij dat noemden. Overigens lieten zij de bewoners en de Engelse kolonisten vrij om te kopen en te verkopen, gelijk zij wilden. Dirk van Hogendorp zag dit stelsel met grote ingenomenheid, en heeft het in gedachten gehouden.

Hij overwoog het ook op Java in te voeren. Hierbij zag hij over het hoofd, dat de toestanden in Bengalen veel verschilden van die op Java. De Voor-Indiërs waren reeds lang gewoon bij hun goederenvervoer *geld* te gebruiken, de Javanen nog maar zelden. Kenmerkend is b.v. dat het eigenlijke Java nooit een eigen munt gekend heeft. In Bengalen kon men dus vrij gemakkelijk een geldbelasting opleggen, in Indië zou dit op grote moeilijkheden stuiten.

Van Hogendorp echter, die evenmin als de andere heren der Compagnie, een heldere voorstelling van de Javaanse volkshuishouding bezat, meende, dat het Engelse stelsel voor Java als geknipt was. De Compagnie zou zich enkel met bestuur, rechtspraak, landsverdediging, enz. bezig hebben te houden en de handel, landbouw en nijverheid volledig aan de Inheemsen of ondernemende Nederlanders kunnen overlaten. Haar onkosten zou zij vinden uit de genoemde belasting.

Deze ideeën verkondigde hij hartstochtelijk toen hij (in 1794) opperhoofd in Soerabaja geworden was, waardoor hij natuurlijk in botsing moest komen met de vermaarde commissie Nederburgh. De bom barstte, toen een adres aan de Nationale Vergadering, waarin de gebreken van het Compagnies stelsel met donkere kleuren werden afgemaald, in hun handen viel. Het gevolg was zijn opzending naar en opsluiting in Batavia. Voorwendsel waren enige misbruiken, waaraan Hogendorp zich mèt alle andere Compagniesdienaren had schuldig gemaakt, en die hèm, als koloniaal hervormer, natuurlijk minder pasten, zonder dat dit echter zijn medeschuldigen het recht gaf hem daarover bijzonder lastig te vallen.

Van Hogendorp wist echter na vijf maanden op een Deens schip uit zijn gevangenis te ontsnappen en bereikte na een lange tocht het vaderland. Ondertussen had zijn vruchtbare pen geen rust gekend en nog aan boord schreef hij een „Bericht van de tegenwoordige toestand der Bataafse bezittingen". Daarin bepleitte hij vurig de scheiding van bestuur en handel („Er is geen vrije handel, er kan geen vrije handel bestaan, naast eene regeering op prohibitie en monopolie gevestigd. Eene regeering bij uitsluiting, koopman en meesteresse van alle producten, duldt geen vrije kooplieden naast zich, zij is uit haren aard de vijand en door hare macht de onderdrukker er van"), eigendom van land en vrijheid van cultures („Wanneer . . . onder een beter bestuur aan den Inlanders eigendom van land, vrijheid van persoon en van verkoop zijner goederen toegestaan zal zijn, als dan die coloniën ook spoedig zullen bloeien, en aanzienlijke territoriale inkomsten geven") en hoopt daarvan vermeerdering der winsten voor Nederland. Hij stelt zich voor „op te geven de middelen en wijze, hoe men, door een goed bestuur, het meeste voordeel voor ons Vaderland daaruit zoude trekken en te gelijkertijd het geluk en de welvaart van de Javaanen zelve, bevorderen kunnen". Het is een verre voorafschaduwing van het program van de liberale staatsman Franssen van de Putte.

Zijn wijze broeder Gijsbert Karel, sedert 1795 regent in ruste, viel Dirk waardig bij in zijn Verhandelingen en Brieven (1801—1802). Beiden waren vervuld van het 18e eeuwse optimisme omtrent de heilzame en onfeilbare werking der economische wetten, ook bij de Javaanse kleine man, in wie zij, hoewel tijdelijk misvormd, toch de volmaakte homo economicus meenden terug te vinden. Dirk wenste nu als Gouverneur-Generaal naar Indonesië gezonden te worden om zijn ideeën onverwijld toe te passen, maar de Bataafse Republiek, die vóór de tijd haar wilde haren reeds kwijt was, verkoos er eerst in de bovenvermelde commissie eens rustig over te praten. De „revolutionnaire" van Hogendorp ontmoette er zijn aartsvijand, de reactionnaire van Nederburgh!

In de vergaderingen hebben beiden menigmaal de degen gekruist en trachtten hun medeleden van de juistheid hunner beginselen te overtuigen. Van Hogendorp is dit geenszins gelukt. Op menig punt heeft hij moeten toegeven, b.v. op dat der herendiensten en van individuële eigendom, terwijl hij er evenmin in slaagde als G.G. naar Indonesië gezonden te worden. Men huldigde nog de stelling: „dat de Koloniën er zijn voor het Moederland en niet het Moederland voor de Koloniën". Wrevelig liet van Hogendorp zich in de richting der diplomatie wegwerken: hij werd gezant in Petersburg. De Conservatieve richting triomfeerde. Onder het pensionarisschap van Rutger Jan Schimmelpenninck wist van Hogendorp nog de grondeigendom voor de Javaan te verwerven en scheen zijn stelsel te elfder ure toch nog te triomferen, maar G.G. werd hij er niet door. Trouwens, wat had het voor zin grote hervormingsplannen voor Indonesië op touw te zetten, daar de oorlog met Engeland in 1803 al weer uitgebroken was en niemand meer wist, wat Nederland van zijn koloniën nog bezat.

Na de diplomatie werd hij een al te vurig Napoleontisch generaal, tot aan Waterloo zelfs, daardoor in het herstelde Nederland onmogelijk en tenslotte stierf hij vergeten als balling in Brazilië (1822). Niettegenstaande het hersenschimmige van vele zijner plannen, kan men met van IJsseldijk beamen: „de heer Dirk van Hogendorp is degene, die ons heeft doen ontwaken". Slechts een deel zijner ideeën werd geaccepteerd. Verlost van de revolutionnair kwam de Staatscommissie (n.l. 31 Augustus 1803) tot het volgende compromis:

Het Europese gezag zou zich beperken tot administratieve, rechterlijke en militaire bemoeienis, met vrije vaart voor de ingezetenen der Republiek, doch met enige gewichtige uitzonderingen: 1. specerijen, koffie, peper en opium zouden staatsmonopolie blijven, 2. de zelfbesturende vorsten hun leveringen op de oude voet voortzetten.

De handel in de genoemde artikelen zou noch vrij, noch geheel een staatsmonopolie zijn, maar een tussending, n.l. bij voorkeur in handen gesteld worden van een nieuw te octroieren Aziatische Compagnie, welke tevens voor de theehandel op China een monopolie zou krijgen. Een soort Nederlandse Handelmaatschappij dus.

Meer dan een jaar duurde het, eer het stervende Staatsbewind der Bataafse Republiek het Charter voor de Oost-Indische bezittingen arresteerde (27 Sept. 1804), maar veel verschil maakte het niet meer. In 1803 was de verschrikkelijke oorlog met

Engeland weer begonnen, die alle verzendingen nagenoeg afsneed. Vele uitgevaren koopvaarders werden de prooi der Engelse kruisers.

Schimmelpenninck zond opnieuw een tweetal commissarissen-generaal naar Indonesië, nieuwelingen, Elout en Grasveld, die het niet verder dan New-York brachten, daar koning Lodewijk hen terugriep, toen deze de conservatieve G.G. Wiese (1804—1808) toch maar prefereerde. Geen hervormers nu naar de bedreigde koloniën! In de eerste plaats was het nodig, wat overbleef te behouden. Troepen en schepen kon men niet meer sturen, slechts een energiek generaal! Daendels!

Hoe was de militaire toestand der Bataafse bezittingen?

Hadden Engeland en Nederland tot 1795 nog in bondgenootschap samengewerkt tegen Frankrijk, nu werd dit laatste land de gevierde bondgenoot der Bataafse Republiek. Het eerste resultaat waren de *brieven van Kew*, waardoor Engeland vrij gemakkelijk op verschillende koloniën de hand wist te leggen. Java en nog enkele andere plaatsen wisten zich echter te handhaven.

De Nieuwe G.G. *van Overstraten* (1796—1801) had dan ook voorlopig genoeg te doen met de verdediging, maar veel vermocht hij niet, door zijn isolement. Gelukkig werd de aandacht der Engelsen voorlopig nog in beslag genomen door Napoleon's tocht naar Egypte, dat voor Indonesië deed vrezen, maar in 1800 blokkeerde een Engelse vloot onder Ball de Bataviase rede, deed een mislukte landing bij Priok en verbrandde bij wijze van afscheid de werven van Onrust, met de kerk. De vrede van 1802 redde Java en gaf ons de meeste koloniën terug. Slechts het kostbare Ceylon ging verloren.

In de korte vredesperiode kon nog net een landseskader onder *Hartsinck* Indonesië bereiken, doch dit deed niets, vermolmde en werd in 1806 en 1807 respectievelijk op de reden van Batavia en Grissee vernietigd. Toen de nieuwe Gouverneur-Generaal Daendels op 1 Januari 1808 te Anjer aan wal stapte, woei geen Nederlandse vlag meer van een fregat of linieschip in de Archipel. De verovering der bezittingen door de Engelsen was reeds begonnen, zij het in wat langzamer tempo, daar er nu geen brieven van Kew meer waren. De Kaap werd b.v. dapper verdedigd door de gouverneur *Janssens*, de latere G.G. In 1808 was echter buiten Java niet veel meer over dan de Molukken en enkele posten als Palembang, Makassar en Bandjermasin.

HERMAN WILLEM DAENDELS

(1808—1811)

> Een andere weldaad aan de Kolonie bewezen, is.... Een ander misbruik, 't Welk door den Maarschalk en Gouverneur-Generaal binnen weinige dagen na Hoogstdeszelfs komst op Java afgeschaft, was...
>
> *Daendels over zich zelf.*

In 1804 was Napoleon Bonaparte keizer der Fransen geworden, en omdat hij bij zijn onwillige bondgenoot, de teleurgestelde Bataafse Republiek, ook een krachtig bewind wenste, stelde hij er het volgende jaar de diplomaat, die hij bij de vredesonderhandelingen te Amiens had leren waarderen, *R. J. Schimmelpennick* tot vrijwel almachtig raadpensionaris aan; maar hij verving deze zonder aarzeling reeds een jaar later door zijn goedhartige, gedweeë broeder *Lodewijk Napoleon*, koning van Holland.

Voor de koloniën betekende dit een volledig stopzetten der pogingen, om ze met democratie of wat daar maar op leek, te verblijden. In het moederland werd dit stelsel al tot het meest onvermijdelijke ingekrompen, laat staan dat men dit twijfelachtig bevonden artikel nog naar de tropen ging uitvoeren. Indonesië kreeg een dictator, *Herman Willem Daendels*.

Zoals Dirk van Hogendorp van de Oranjepartij langzamerhand was overgegaan naar het Liberalisme, zo had de democraat Daendels zich op de duur van revolutionnaire smetten gezuiverd en was een bewonderaar van Napoleon geworden. Op diens verlangen zond de koning van Holland deze merkwaardige man naar Java. Toen hij daar voet aan wal zette, had hij reeds een lange loopbaan achter de rug. In het kleine stadje Hattum was hij advocaat geweest en had daar braaf meegedaan aan de harrewarderijen tussen Kezen en Oranjeklanten. Daendels, een vurig patriot, die zijn geboortestad tegen Prins Willem V had willen verdedigen, was bij het keren van het getij naar Frankrijk gevlucht, dat zich over de door de Pruisen verdreven Patriotten, zijn vrienden, ontfermde. Enige jaren van betrekkelijke werkeloosheid volgden. Uitkomst bracht de Franse Revolutie, toen Daendels, thans brigade-generaal, aan het hoofd van een Bataafs legioen met de Franse troepen over de bevroren grote rivieren zijn vaderland binnenviel.

Toen men het daar niet snel genoeg eens werd over de nieuwe staatsvorm, was Daendels de fanatiekste partij, n.l. de Unitarissen, behulpzaam, met een dubbele staatsgreep. Ook hielp hij het volgend jaar de Engelsen uit Noord-Holland verjagen, maar over zijn militaire bekwaamheid wordt minder geroemd.

Toen er na 1801 een rustiger tijdperk aangebroken scheen en men trachtte te verzoenen wat verzoenbaar was, docht het de hoofden der Bataafse Republiek beter de oud-revolutionnair netjes op te bergen. Hij kreeg wegens zijn grote verdiensten voor de Republiek een uitgestrekt woest terrein op de Veluwe, om te ontginnen. Uit deze rustige rust riep hem eerst de oorlog tegen Pruisen — hij veroverde Oost-Friesland — en daarna Koning Lodewijk voor het ambt van

Gouverneur-Generaal. Om zijn gezag te verhogen, werd hem de maarschalkstitel toegedacht, doch het moet deze maarschalk pijnlijk zijn gevallen, slechts onder de naam zijner vrouw: *Van Vlierden* zijn standplaats te kunnen bereiken. De reis ging over Cadix, Tanger en de Kanarische eilanden naar New-York. Toen hij in Batavia per Amerikaanse brik aankwam, bezat hij geen enkel papier meer, dat zijn aanstelling kon bewijzen. Doch iemand als Daendels behoefde geen bewijsstukken.

Daendels had tot eerste en voornaamste taak Java, het laatste grote eiland, dat nog behouden was, te maken tot een geschikt werktuig in de wanhopige strijd tegen de Engelse overmacht.

Dit instrument moest feilloos werken en daartoe werd het bestuur sterk gecentraliseerd, door wegneming van alle hinderpalen, hetzij dit de al te zelfstandige Europese bestuurders dan wel te onafhankelijke Inheemse Vorsten of Regenten waren, door een redelijker organisatie, door een scherper contrôle der ambtenaren, door een strenger regiem. Geen inniger wens koesterde hij, dan voor Indonesië te worden, wat de grote Corsicaan voor Frankrijk, ja voor gans Europa scheen te zijn: de machtige organisator en vernieuwer op bijna ieder gebied. En zo min Napoleon voor iets of iemand geweken was, zo besloot Daendels niets en niemand te ontzien en zeker geen heilige huisjes te sparen. Zijn geringe kennis van Indische zaken en zijn gemis aan iedere Indische ervaring, schenen hem daarbij niet te hinderen of meer bescheiden te maken. Het oude, overgeleverde deerde hem weinig; met hem, Maarschalk Daendels, begon een nieuw tijdperk.

Voorlopig maakte hij alles ondergeschikt aan de landsverdediging. Wat met de geringe middelen, waarover hij beschikte, kon worden gedaan, heeft hij verricht. De toestand van leger en vloot was droevig. De nog aanwezige Europeanen, uiteraard de kern der defensie, waren uitgediend en zeer in aantal geslonken. Bijzonder het kader had aanvulling hoog nodig. In de korte vredesperiode van 1802 tot 1803 was dit slechts op uiterst gebrekkige wijze geschied. Inheemse troepen waren er nog, doch naar eigen trant gekleed en bewapend.

Daendels had geen troepen kunnen meebrengen, kreeg ze ook niet gedurende zijn bewind. Hij volgde eenvoudig na, wat vóór hem reeds in Franse en Engelse koloniën gebruikelijk was geworden, n.l. het wapenen, kleden en drillen der Inheemsen op Europese wijze.

Men wierf daarom op grote schaal Indonesiërs aan, liefst uit de krijgshaftige rassen als de Madoerezen, Minahassers en zelfs Dajaks. Meldden zich niet voldoende vrijwilligers aan, dan werd dwang toegepast, wat in Menado tot een volksopstand leidde, terwijl de regent van Sampang, een Tjakraningrat, er de soeltanstitel mee won. Voor een zorgvuldige officiersopleiding was natuurlijk geen gelegenheid meer. Men kreeg officieren door een wonderlijk snelle promotie. Die in Nederland ter nauwer nood de korporaalsstok waardig was, verwierf hier de epauletten. Hoofdofficieren konden nauwelijks hun naam schrijven. Zo wist Daendels het leger van 4000 man, dat hij aantrof, tot 18000, zij het op papier, te vergroten, waarvan slechts 7% Europeanen waren. In ieder geval een indrukwekkende prestatie, de omstandigheden in aanmerking genomen!

Hoe zou men deze scharen kleden en wapenen? Handig maakte Daendels gebruik van de bestaande Inheemse nijverheid. Gresik was beroemd om zijn koperen vaatwerk; de maarschalk liet er geweren maken. Semarang is nog vermaard om zijn welluidende gongs; Daendels vestigde er een kogelgieterij. De inheemse wevers en kleermakers kwamen handen te kort voor het vervaardigen van eenvoudige uniformen, vervaardigd uit Inheemse grondstoffen (kapas).
Voor de verpleging der zieken en gewonden dienden nieuwe militaire hospitalen in Batavia en Soerabaja.
Terecht oordeelde Daendels, dat de oude versterkingen van Batavia en andere kustplaatsen niet meer op de hoogte van hun tijd stonden. Zij waren niet enkel zwak, doch ook ongezond, evenals trouwens de hele Benedenstad van Batavia.
Daendels, afkerig van halve maatregelen, verplaatste eenvoudig het militair en staatkundig middelpunt van Java naar de omgeving van het landgoed *Weltevreden*. Het oude Kasteel, Coen's stichting, viel onder mokerhamers, mèt de nutteloze stadswallen, die de frisse lucht tegenhielden. Op gelijke wijze werden ook Semarang en Soerabaja ontmanteld.
Aan het tegenwoordige Waterlooplein kwamen zowel een militair kamp, het thans bij vele oud-krijgsgevangenen zo bekende 10e bataljon, als het groots opgezette „kantor Palès", zoals de volksmond het noemt, het huidige Departement van Financiën, dat Daendels zich als „Gouvernements hotel" gedacht had. Hij aanschouwde echter de voltooiing van dit in streng neo-klassieke stijl opgezette gebouw niet. Het tegenwoordige Koningsplein veranderde hij van Buffelveld, in „Champ de Mars".
Omdat hij de zee niet beheerste, legde Daendels over de gehele lengte van Java (van Anjer tot Panaroekan) de vaak naar hem genoemde *Grote Postweg* aan. Gedurende de tijd van één droge moesson, (1808), toen er toch weinig op de sawah's te doen viel, liet hij de bewoners der aangrenzende dessa's in herendiensten de reeds bestaande stukken verbinden en zo werd een snellere verbinding tussen Oost- en West-Java mogelijk. Van de bevolking werd daartoe tijdelijk veel gevergd en menigeen bezweek bij de moeilijke gedeelten langs de moerassige kust of op de steile Poentjak, maar het beoogde doel werd bereikt. Op de duur is deze prachtige weg niet alleen de militairen, doch ook alle andere bewoners van Java van het grootste nut geweest, ofschoon de Indonesische karren (pedati's) met hun scherpe velgen, er aanvankelijk geen gebruik van mochten maken. Daarvoor werd soms naast de grote weg nog een karrenweg aangelegd, die men b.v. tussen Weltevreden en Mr. Cornelis zelfs nu nog kan onderscheiden. Thans kon het postwezen zich ontwikkelen. Over de weg bewogen zich postkarren, die behalve brieven nog twee passagiers meenamen. Op hun tocht ontmoetten zij 12 Gouvernementsherbergen (waar men kon overnachten), pasanggrahans (om te eten) en vele wisselplaatsen (waar men verse paarden kon voorspannen). Zo duurde de reis van Batavia naar Soerabaja nog geen 6 of 7 dagen. Voor die tijd was dit een geweldige prestatie.
Zelfs aan de *zeemacht* dacht onze maarschalk. Op Javaanse scheepswerven liet hij een vloot van kleine vaartuigen op stapel zetten (13 kanonneerboten en 40 kora-

kora's of kruisers) en zo goed mogelijk van geschut en bemanning voorzien. Natuurlijk ontbraken de machtige linieschepen, de slagschepen van tegenwoordig, toenmaals de driedekkers met alles wegvagende batterijen, doch die hoopte hij nog uit Europa te ontvangen. Maar zij konden niet meer, gelijk weleer, onbeschermd voor het nijvere Onrust liggen; een oorlogshaven diende hen te ontvangen en te beschermen. Eerst had Daendels die aan straat Soenda gedacht en er een conflict met de soeltan van Bantam voor gewaagd. Diens onderdanen, voor het graven geprest, stierven als ratten. Aanvankelijk probeerde Daendels het bij de Meeuwenbaai, daarna bij de Merakbaai. De eilanden Groot- en Klein-Merak moesten door dammen met de kust verbonden worden en de aldus gevormde havenkom zou door 100 stukken worden beschermd. Nadat deze plannen mislukt waren, viel de keuze op *Soerabaja*. Daendels is dus de stichter van de grote marine-haven aldaar. Ter afsluiting van het Westervaarwater legde hij op een eilandje (op Poeloe Menari, waarmede inderdaad Tjakraningrat IV het gat van Madoera wilde afsluiten) het Fort Lodewijk aan (later Erfprins genaamd).

Doch niet slechts tot het militaire beperkte zich Daendels' belangstelling en werkzaamheid. Op ieder terrein bemerkte men verandering, o.a. op het *politieke*. De *Raad van Indië* had onder de oude Compagnie mee mogen regeren. Onder Daendels was dat uit. Hij benoemde eenvoudig een nieuwe Raad, die hij, volgens zijn instructie in militaire zaken helemaal niet hoefde te horen, terwijl hij in de overige zijn wil doordreef, aangezien, „hier, zoo immer de middelen geoordeeld zouden worden door het doel gerechtvaardigd te zijn". De leden mochten slechts met zijn goedkeuring iets voorstellen, terwijl Daendels' stem beslissend was, waardoor, naar hij meende, „den Gouverneur-Generaal in staat (was), aan het Gouvernement, die klem en energie te geven, welke het te voren ontbrak". Het hele eiland verdeelde hij in negen *prefecturen* (later, op aandrang van de Fransman Lodewijk *landdrostambten* genaamd), aan welks hoofd *prefecten* (*landdrosten*) kwamen te staan. Hiermede verdween de oude Compagnies titulatuur van koopman, onderkoopman, boekhouder, enz. Ook het grote gouvernement van Java's Oostkust, dat tot hoofd had een in Semarang tronende gouverneur, „dit beeld van slaafsche eerbied", zoals Daendels het noemde, behoorde voortaan tot het verleden. De laatste die dit winstgevende en invloedrijke ambt bekleedde — hij had direct met de Vorstenlanden te maken — was *Nicolaas Engelhardt*, die in 1800 de Engelsen bij Priok tegengehouden had. Hij heeft Daendels deze onttroning nooit vergeven en zich later met de pen hevig gewroken.

De nieuwe ambtenaren kregen voor het eerst een behoorlijk tractement, waardoor hun het voorwendsel om bijverdiensten te gaan zoeken, ontnomen werd. De regenten werd ingescherpt, dat zij Gouvernementsambtenaren, geen bondgenoten meer waren. Hun *acten van verband* werden vervangen door *acten van aanstelling*. Hun bevoegdheden werden sterk verminderd. Niet zoveel herendiensten meer, verbod van geschenken aannemen, zelfs van eetbare, enz. Bovendien kregen zij een *Instructie*. Het koffieplantloon werd niet meer via de regenten, doch aan de

landbouwers zelve uitbetaald. Indonesische zowel als Europese ambtenaren kwamen onder strenge contrôle. Op fraudes boven de 30.000 gulden stond zelfs de doodstraf. Er kwam een Algemene Rekenkamer en een voorloper der Algemene Secretarie: de Generale Administratie. Ook de zelfbesturende vorsten moesten menige veer laten, waarover hierna meer.

Belangrijk is Daendels' bemoeienis met de *rechtspraak* geweest. Tot wijziging daarvan had hij slechts een mondelinge volmacht van koning Lodewijk, doch dit was voor hem voldoende. Vroeger waren er op Java slechts Raden van Justitie te Semarang en Soerabaja geweest, benevens een Schepenbank met een Hoge Raad van Justitie te Batavia, alle op Europese leest geschoeid. Nu kwam er een uitgebreider organisatie, die meer poogde aan te sluiten bij de Inheemse maatschappij.

In de regentschappen kwamen Vredegerichten, geheel Inheems; daar boven stonden in de landdrostambten Landgerichten, waarvan slechts de voorzitter (de landdrost zelve) en de secretaris Europeanen waren. Geheel bovenaan stond de Europese rechtspraak: de twee Landraden in Semarang en Soerabaja, benevens de genoemde Schepenbank, terwijl de Hoge Raad van Justitie slechts voor hoger beroep en bijzondere gevallen diende. Ook in de Molukken werd de justitie gereorganiseerd. Voor militairen diende in Batavia de Hoge Militaire Vierschaar, waarmede niet te spotten viel.

Aldus legde Daendels de grondslagen voor onze huidige rechterlijke organisatie en te betreuren viel slechts, dat hij somtijds persoonlijk ingreep door zaken te schorsen of vonnissen te vernietigen.

Zo zette hij eens de Hoge Raad van Justitie af, omdat deze geprotesteerd had tegen het besluit van de Gouverneur-Generaal om binnen drie maal 24 uur vijf beklaagden, wier zaak bij de Raad aanhangig was, op te hangen. Bij marginale beschikking liet hij op een bericht van de landdrost van Bantam een Europeaan ophangen en veroordeelde een luitenant om als gemeen fuselier bij zijn eigen compagnie te dienen, enz. Hij meende dan ook, dat een Justitie, onafhankelijk van de Regering, ontoelaatbaar was.

Onder de Compagnie had de *oude Gereformeerde Kerk* een bevoorrechte positie ingenomen, ja de Compagnie zelve was Gereformeerd. Slechts van Imhoff had, terwille van de vele Duitse huurlingen, een Lutherse kerk in Batavia toegelaten.

Daendels regelde de verhouding tussen Kerk en Staat naar Napoleontisch voorbeeld. De Staat werd *godsdienstloos*, handhaafde en steunde echter de Kerk als bevorderaarster van orde en deugd. Daarbij was het bestuur aan geen bepaald kerkgenootschap gebonden, al kwam het er door traditie toch op neer, dat men slechts de Christelijke kerken bijzonder financieel steunde. Naast de Protestantse Kerk ontving nu ook de Katholieke een bijdrage uit 's Lands kas, waarvoor zij zich moesten getroosten, dat haar geestelijken feitelijk staatsambtenaren werden.

Er bestond nu trouwens ook een Katholieke Kerk. Juist in het jaar van Daendels' aankomst hadden de eerste twee pastoors voet aan wal gezet en op het landgoed Weltevreden verrees een Katholiek kerkje. Het herstel der Katholieke missie was na een sluimering van twee eeuwen begonnen.

Overigens was deze reorganisatie der Kerk grotendeels op papier. Te Batavia plaatste Daendels vier Gereformeerde, twee Lutherse en twee Katholieke geestelijken, terwijl hij behalve over de beide pas aangekomen pastoors, slechts over één bejaard Protestants predikant in Batavia beschikte, die hij, niemand weet waarom, tot professor honorarius benoemde en een even bedaagde in Semarang. Pas onder Raffles kwamen de eerste zendelingen uit.

Ook andere diensten werden door Daendels opnieuw georganiseerd, b.v. het boswezen, dat onder de Compagnie, zoals trouwens over de gehele wereld toentertijd, sterk verwaarloosd was. Men had er maar op los gekapt, getuige het kale Noorderkalksteengebergte.

Het *Onderwijs* werd verbeterd en de regenten opgedragen: „Voor het onderwijs van de jeugd in de zeden, gewoonten, wetten en godsdienstige begrippen van de Javaan en het oprigten van de daertoe... benoodigde scholen, mitsgaders het plaatsen van goede en geschikte onderwijzers... zal ook (door de regenten) gezorgd moeten worden". Uit dit voorlopig slechts zeer gedeeltelijk uitgevoerde voorschrift blijkt zowel de wens om de Indonesiërs te ontwikkelen, als belangstelling voor hun cultuurleven. Na Daendels kwam er niet veel meer van terecht. De Engelsen maakten er zich al heel weinig druk om.

Tenslotte zorgde Daendels voor de nodige reclame en verlichting door de uitgave van een officiële „*Bataviasche Koloniale Courant*", die wekelijks de lof van de Landvoogd verkondigde.

Al deze hervormingen en verbeteringen kostten geld, veel geld. Waar zou de landvoogd de middelen vandaan halen, terwijl uit de handel geen inkomsten meer te putten waren? Indië kon immers niets meer naar Europa uitvoeren? Daar zorgde de Engelse blokkade wel voor. 's Lands magazijnen lagen dan ook vol koloniale waren. Het enig mogelijke was de producten, bijzonder de koffie, wier teelt Daendels tot het ongelofelijke had opgedreven, aan neutralen (Amerikanen) te verkopen. Dit leverde nog iets op, ofschoon onvoldoende.

Daarom ging Daendels tot een bedenkelijk middel over, dat echter niet nieuw was: het verkopen van grond met heerlijke rechten daarop aan particulieren. Dezen werden dus niet alleen de eigenaars van de grond in onze zin, doch ook de heren over de opgezetenen, de bewoners. De politie had er b.v. geen toegang. Deze landheren bezaten de benoeming van Indonesische hoofden, konden er over herendiensten beschikken en mochten enkele belastingen heffen. Hiermede stond de staat dus sommige zijner bevoegdheden af aan particulieren, hetwelk niet steeds tot voordeel der opgezetenen strekte.

Deze z.g. „*particuliere landerijen*" om de grote steden gelegen, vooral in de Bataviase Ommelanden, waarvan sommige al uit de 17e eeuw dateren, zijn op de duur een bron van moeilijkheden geworden en gebleven tot op de huidige dag. Natuurlijk waren de koopsommen der vervreemde landerijen niet dadelijk in hun geheel inbaar, er had afbetaling in termijnen plaats, zoals bij de Chinees, die het land Probolinggo had gekocht. Daar echter Daendels onmiddellijk geld behoefde, gaf hij papier uit, met de opbrengst der landerijen als onderpand. In de wandeling

heette dit Probolinggo-papier en zoals het meer bij bankbiljetten het geval is, daalde het snel in waarde (tot 40%) en bezorgde zijn bezitters dus stroppen. De opbrengst dezer verkopingen beliep $3^1/_2$ millioen rijksdaalders. Ook naar andere, minder kieskeurige middelen greep onze Maarschalk, zoals „geforceerde leningen" van gegoede ambtenaren en particulieren, beslag op gelden bij de banken van lening, vendukantoren en weeskamers, enz. Toegegeven moet worden, dat Daendels zich zelve hierbij niet vergeten had. Zo kocht hij het *landgoed Buitenzorg*, dat tot dusver de aftredende G.G.'s aan hun opvolgers hadden overgedaan, als ambtswoning tegen de traditionele prijs, verkocht het omliggende land aan particulieren en het Paleis met de naaste omgeving weer aan het Gouvernement als ambtswoning voor zichzelf. De winst was 9 ton.

Aan het slot van zijn bewind nam „Zijne Excellentie de Maarschalk en Gouverneur-Generaal" het niet al te nauw.

Tegenover de Inheemse Vorsten en Regenten had de Compagnie zich in veel gevallen met de schijn voor het wezen vergenoegd en zich met een onderwerping in naam tevreden gesteld. Dit veranderde, nu Daendels als een vertegenwoordiger eens *Konings* optrad.

Wij zagen reeds hoe de regenten van vazallen tot ambtenaren werden, terwijl de Zelfbestuurders groter eerbied voor het gezag, dat de Maarschalk vertegenwoordigde, werd ingeprent.

Het scherpste conflict was dat met *Bantam*. Wij verhaalden reeds hoe de herendienstplichtigen bij de aanleg van Daendels' oorlogshaven stierven als ratten, evenals trouwens de hun toegevoegde Nederlandse officieren. Toen het de Bantamse soeltan of liever zijn rijksbestuurder verdroot zijn onderdanen aldus te zien verdwijnen, bracht 's landsvoogds vertegenwoordiger, de kommandant du Puy hem een hartig ultimatum, maar hij werd door de woedende Bantammers vermoord, zijn lijk beledigd. Dit eiste ogenblikkelijk wraak. De Maarschalk zelve ging met haastig samengeroepen troepen (1000 man) op stap en was de derde dag al in Bantam (21 November 1808). Hij zou zich op de vostelijke zetel hebben neergezet, onder het uitspreken van de woorden: „Nu ben ik Soeltan"! De Kraton werd geplunderd, de weerbarstige rijksbestuurder gefusilleerd en diens lijk in zee geworpen. De Soeltan moest voor straf naar Ambon en werd vervangen door een jeugdige kroonprins. Echter was diens gebied veel kleiner, dat bovendien, de dag na de bezetting, tot „domein van de koning van Holland werd verklaard". De nieuwe Soeltan mocht slechts een schijnbewind voeren in Pandeglang, terwijl in Semarang een prefect (landdrost) kwam. De Diamant, roemrijker nagedachtenis, werd geslecht. Met dit al bleef het in Bantam spannen en de Engelse intriges vonden er een vruchtbare bodem. Vanuit Poeloe Pinang steunden de Britten een opstandeling Ahmad, die zij als een ongelukkige vorst beschouwden.

Tjirebon, waar in 1808 weer een opstand was uitgebarsten, werd het volgende jaar gereorganiseerd. Een flink stuk kwam bij de Gouvernementslanden, de rest slechts in schijn onder soeltans, die in werkelijkheid weinig meer dan gewone regenten waren. In de *Vorstenlanden* was de daar aanwezige resident nog steeds onderworpen aan

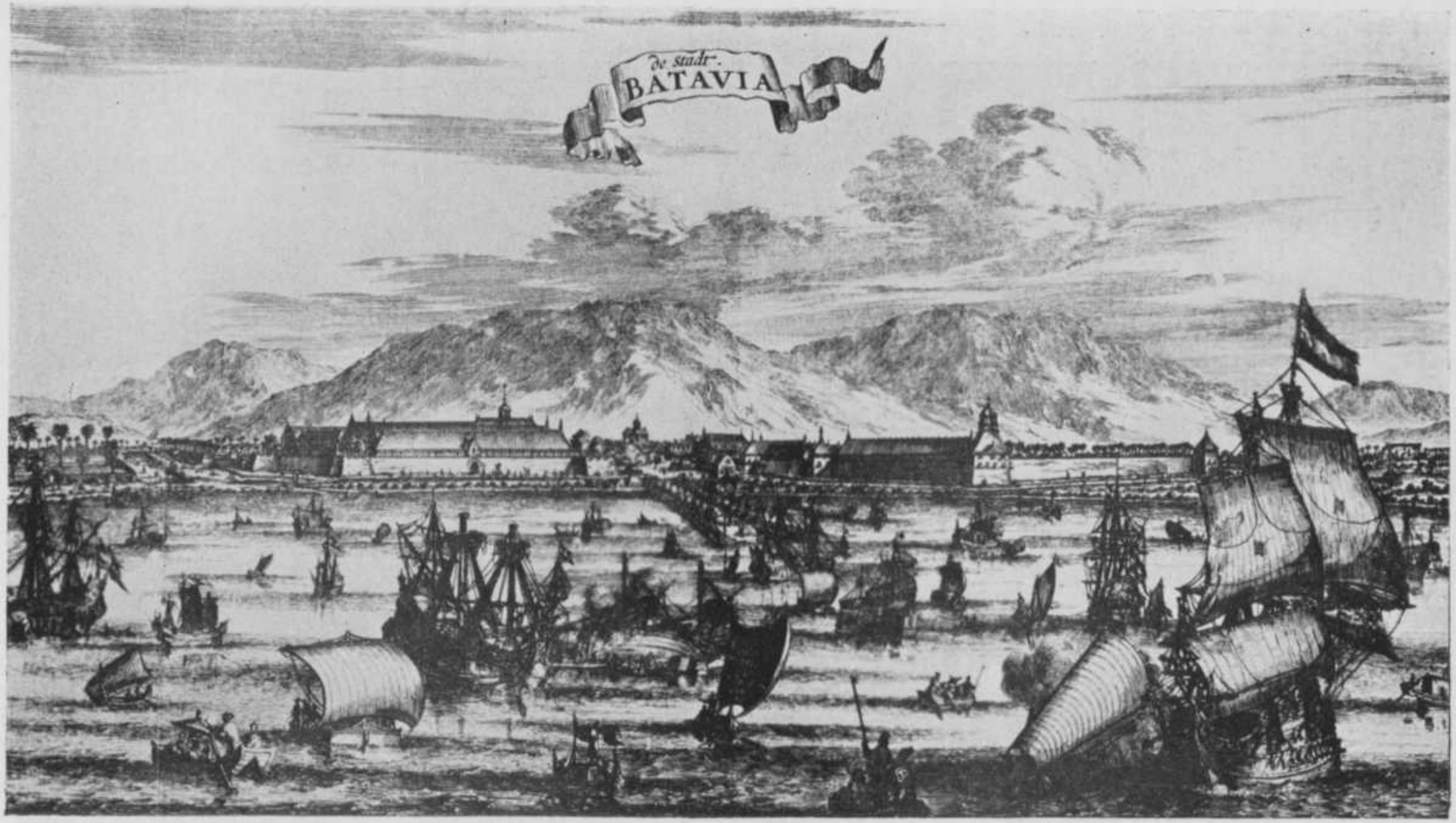

Gezicht op Batavia vanuit zee, omstreeks 1660

(Naar een betrouwbare gravure in: W. Schouten, Aenmercklijke Voijagie naar Oost-Indien, Amst. 1676)

De Vismarkt te Batavia

Schilderij van Beeckman in het Rijksmuseum

een, naar Daendels' inzicht, al te vernederend ceremonieel, dat echter wonderwel paste bij de omzichtige politiek, die de Compagnie daar na de verdragen van Gianti en Salatiga gevoerd had. Zo moesten de residenten bij sommige gelegenheden blootshoofds zonder pajoeng op een eerbiedige afstand voor de vorsten drie buigingen maken; als pachters der vogelnestklippen hun de wijn op een schenkblad, de sirih-doos en zelfs het waswater aanbieden. Daendels schafte dit af bij een ordonnantie op „het ceremonieel en de etiquette" (25 Februari 1808). Zijn vertegenwoordiger aan de hoven, thans „*minister*" geheten, werd van deze plichtsplegingen ontslagen en mocht voortaan boven zijn hoofd een pajong voeren, goud met blauw, het wapen van de koning van Holland verbeeldende, door de Landvoogd zelve ontworpen. Deze wijziging in het ceremonieel wekte natuurlijk heel wat in stilte gekoesterde verbittering. Omgekeerd vond Daendels ook het onderhandelen met Javanen „moeilijk en verdrietig".

Voorlopig bleef het echter rustig in Midden-Java, dank zij de traditionele onenigheid der zelfbestuurders. De Soeltan had zich willen verzetten, doch de Soesoehoenan kon tenslotte tot rede gebracht worden. Ook het bezoek dat Daendels in 1809 aan de Vorstenlanden bracht, liep zonder ongelukken af, al had hij ook de Soeltan op 4 palen van zijn Kraton, gezeten op een troon, ontvangen, waarheen twee gecommitteerden de onwillige vorst geleid hadden.

Toen kort daarop Jogja en Solo het weer eens met elkaar te kwaad kregen (volgens Daendels' voorstelling was de Soeltan de aanvaller) en ook in het eerstgenoemde gewest onenigheid over de opvolging dreigde (een gewoon verschijnsel), trad Daendels eind 1810 persoonlijk op met een geduchte legermacht: 15000 man bracht hij in beweging.

Dit krachtvertoon maakte met één slag een einde aan alle tegenstribbelen. *Soeltan Sepoeh* (zoon van Amangkoeboewana I) moest verschillende zijner hovelingen, o.a. zijn broeder Natakoesoema uitleveren, zijn verstoten rijksbestuurder, Danoeredja (II), herstellen en tenslotte feitelijk afstand doen ten gunste van zijn zoon, die mocht regeren als *Prins-Regent*. Daendels was echter zo onvoorzichtig Sepoeh te vergunnen in de Kraton te blijven wonen, zodat hij ruimschoots gelegenheid had om van daaruit, zelfs met zijn zoon, tegen het Gouvernement te intrigeren. Verder boette Jogja zijn weerspanningheid met een paar ton voor Daendels' troepen en een gebiedsafstand, die de komst der Engelsen net nog verhinderde. Deze konden intussen, dank zij Daendels zelve, in het Jogjase op een goede ontvangst rekenen. Het resultaat van dit alles was, dat de zelfbestuurders wel diep bogen voor de Maarschalk en Gouverneur-Generaal, doch hem in hun hart verfoeiden. Hij had zich trouwens ook buiten de Vorstenlanden vele vijanden gemaakt.

Met het oog op de Engelse overmacht beperkte Daendels zich er toe, slechts de allerbelangrijkste punten te verdedigen. *Bandjermasin* werd geliquideerd, op niet al te sierlijke wijze, gelijk wij zagen. De bezetting van *Palembang* werd tot een minimum gereduceerd, wat later fatale gevolgen zou hebben. Slechts Java en de Molukken zouden krachtig verdedigd worden, want de rest was al verloren. Op *Ambon* plaatste hij de Franse officier *Filz* met 1500 man. Toen de Engelsen nog maar

met 300 koppen aan land waren, gaf deze zich reeds over, want hij had geen voldoende levensmiddelen. Naar Batavia gekomen, om zich te verantwoorden, werd Filz voor de Hoge Militaire Vierschaar gedaagd, ter dood veroordeeld en op het Champ de Mars gefusileerd. Ook de overige posten gingen snel over, zodat feitelijk alleen maar Java overbleef. En hoe was daar de stemming onder de heterogene bevolking?

Zelfs bij zijn landgenoten had Daendels' doortastendheid veel ontevredenheid gewekt. De aanhangers van het deftige, oude régime waren geschokt en gekwetst door zijn onstuimig hervormen, de nieuwlichters waren vervreemd door zijn autoritair optreden. Veler belangen waren geschaad. Ook de Maçons, die toen heel wat in de melk te brokkelen hadden, waren Daendels' tegenstanders geworden. Bij Raffles zouden zij daarentegen een vriendelijk onthaal vinden. Bijzonder pijnlijk was voor vele trouwe vaderlanders Daendels' onverholen sympathie met de grote Keizer, wiens annexatie van het koninkrijk Holland hij openlijk toejuichte.

Vermaard is zijn heildronk op 2 September 1810, Lodewijk's verjaardag, toen hij de Keizer noemde „ons even dierbaar als broeder van onze Koning of als onze aanstaande souverein", zodat zijn opvolger Janssens terecht naar het vaderland kon schrijven, „dat de Europeanen de kolonie in de handen van de vijand wensten te zien, opdat een bestuur, dat allen verbittert, een einde zou nemen".

Bij de Inheemsen staat Daendels nog bekend als de donderende Gouverneur-Generaal (Koepernoer Djenderal Goentoer), terwijl de olijke Soendanezen zijn maalschalkstitel verbasterden tot „Mas Kalak" (kalak = boksbeugel).

Rekent men nu nog, dat vanuit Poeloe Pinang de Engelse agent Raffles door de ganse nog Nederlandse Archipel zijn spionnen uitzond om de zelfbestuurders de Hemel op aarde te beloven, indien zij naar zijn lokstem wilden luisteren, dan begrijpt men, in welk een vruchtbare bodem dit zaad moest vallen. Daendels' energiek, maar ondeskundig optreden tegen de Indonesiërs vergemakkelijkte de taak van een invalsleger. Het behoefde van de zijde der Vorsten zeker op geen ernstige tegenstand te rekenen. Geruchten, lasterpraatjes, beschuldigingen bereikten Holland en zelfs Parijs, o.a. dat Daendels van plan zou zijn een eigen rijk op Java te stichten, onder Engelse bescherming. Hoe dwaas deze verhalen ook mogen geweest zijn, zij schijnen toch Napoleon bewogen te hebben, de Maarschalk terug te roepen. Reeds enige jaren geleden (1809) had Daendels de Koning om ontslag verzocht, op grond van zijn wankele gezondheid. Pas de Keizer stond hem dit toe en zond de rechtschapen, maar ongelukkige *Janssens* naar Java, de laatste der „Franse" koloniën. Napoleon vroeg Daendels geen rekenschap van zijn beheer, maar nam hem mee op zijn tocht naar Rusland. Niet te ver van Van Hogendorp, verdedigde hij Modlin (in Polen) tot 1 December 1813 tegen de Russen en was toen zo verstandig om dadelijk het hof te maken, zowel mondeling als schriftelijk aan de Souvereine Vorst, die de oud-Patriot bedacht met het gouverneurschap van het ongezonde Guinee. Daar stierf hij reeds op 2 Mei 1818. Een merkwaardig en boeiend leven vond hier in een moordend klimaat een einde.

JANSSENS

(1811)

Soldaten: Gijlieden dient den keizer Napoleon; zijne leegers overwinnen alomme den vijand; het waren onze kameraden, die elders zegevierend gebruikt worden; laten wij onzen doorluchtigen monarch waardig zijn. Javanen, Madurezen en andere Indianen: Uwe wapenbroeders, de Europezen hebben in Europa de Engelschen overwonnen, zoo dikwerf zij tegen hun over stonden. Ik heb vertrouwen in ulieden.

Janssens proclamatie tot zijn leger op 8 Augustus 1811.

Sedert de laatste Franse steunpunten in de Indische Oceaan, Réunion en Mauritius (Ile de France) verdwenen waren en Java (met Nederland) bij Frankrijk was ingelijfd, was dit eiland als enig mogelijke basis voor een Franse aanval op Engels-Indië dubbel gevaarlijk geworden. Daarom verliet in April 1811 een vloot van 100 zeilen, onder generaal *Auchmuty*, Voor-Indië en zette via Poeloe Pinang koers naar Java.

De nieuwe Gouverneur-Generaal Janssens was met een snelvarend fregat door de Engelse blokkade heengebroken en had nog 500 man verse troepen, w.o. de noodlottige Franse brigade-generaal *Jumel* meegebracht, die gevoegd bij zijn 17.000 slecht bewapende en ongedisciplineerde Inheemsen en uitgediende Europeanen („une misérable armée") geen partij vormde voor de 12.000 uitmuntende Engelsen en Sepoys, die nog onverwachts kwamen opdagen. Men had n.l. niet gedacht, dat de Engelse vloot tegen de Oost-moesson op zou willen zeilen.

Ongelukkigerwijze had men te elfder ure ook nog het verdedigingssysteem en de kommandotaal gewijzigd. Niet zoals Daendels gewild had, aan de moerassige kust bij Tjilintjin (ten Oosten van Priok), maar op droge grond in het stevig versterkte kamp (retranchement) bij Meester-Cornelis zou men de vijand afwachten.

Daardoor konden de Engelsen ongehinderd bij Tjilintjin landen, naar Batavia oprukken en die plaats zonder slag of stoot innemen (10 Aug. 1811). Dat was al een morele nederlaag. Bij *Weltevreden* (ongeveer in de buurt van de tegenwoordige Kramat-bioscoop) had het eerste gevecht plaats, waarbij de „Fransen" na een korte schermutseling omgetrokken werden en vier stukken verloren.

Het was bij deze gelegenheid, dat de ongelukkige *Jumel*, die zomin Maleis als Nederlands verstond, in een poging om de Inheemse troepen tot groter activiteit te prikkelen: „lari, lari!" zou hebben uitgeroepen, aan welk bevel zijn manschappen maar al te vlug gehoorzaamden.

Vervolgens lagen de partijen enige dagen tegenover elkaar tussen Matraman en Meester-Cornelis en beschoten elkaar vanuit hun stellingen, zonder veel succes. Wat over dag stukgebombardeerd was, werd 's nachts weer hersteld.

Een overloper bracht de Engelsen echter uitkomst. Hij wees een Britse kolonne de weg door het moerasgebied ten Oosten van de Grote Postweg, zodat zij tegen de morgenstond in de rug der Fransen opdaagden en de slaperige bezetting overvielen.

Het was juist op dit historische ogenblik, dat de actieve Janssens Jumel, die hij pas uit zijn bed gehaald had, de mantel uitveegde wegens het niet uitvoeren zijner

bevelen. Het standje kwam te laat. Onder een luid Hoera! drongen de Engelsen de stellingen der Fransen binnen. Tevergeefs was de heldendaad van de overigens dronken sergeant Mulder, die zich met zijn redoute in de lucht liet vliegen, wat een geweldige slag en verwoesting veroorzaakte, zodat het Engelse opdringen een ogenblik tot staan kwam. Janssens vermocht echter zijn ongeregelde troepen niet tot een tegenaanval te brengen, zodat de Britten het offensief konden hervatten en spoedig alles hals over kop de benen nam. Het werd een hopeloze verwarring toen de Engelsen nog de in reserve gehouden cavalerie inzetten, die er lustig op in hakte. Wat konden Janssens' ruiters, op inheemse paardjes gezeten, tegen de zware Engelse cavaleristen met hun grote Perzische rijdieren uitvoeren? Zij joegen de vluchtelingen, die zich in de velden trachtten te redden, op, sabelden ze neer of namen ze bij honderden gevangen. Een der laatsten, die de wijk nam, was Janssens. Als door een wonder ontkwam hij aan gevangenneming, doordat hij bij Tjililitan over een klein bruggetje, waar de Engelsen geen erg in hadden, de Slokan Besar wist te passeren, zodat zijn vervolgers hem plotseling onbereikbaar aan de andere kant van de kali zagen galopperen. Misschien dat hij toen op de sommering om zich over te geven met een fier „pas encore!" (Nog niet!) antwoordde. Toch betaalden de Engelsen hun zege nog met ruim 500 doden en gewonden. (26 Augustus 1811).
In Buitenzorg trachtte de Gouverneur-Generaal te verzamelen wat hij kon, hetgeen niet veel was. De Inheemse soldaten, voor zover ze hun uniform nog niet hadden uitgetrokken, vermoordden hun officieren, voerden op eigen houtje oorlog tegen de dessabevolking en leefden op de boer. Daarom haastte Janssens zich naar Midden-Java, teneinde de strijd met de hulptroepen der Zelfbestuurders voort te zetten. Jumel begaf zich naar Tjirebon en bereikte die plaats, juist een half uur nadat zij voor de Engelsen had gecapituleerd, zodat hij prompt krijgsgevangene werd.
Janssens plaatste ondertussen wat hij in Midden-Java nog aan troepen bijeen kon brengen in een sterke stelling boven Semarang. De Engelsen landden echter onverwijld en herhaalden hun taktiek van Meester-Cornelis. Na een nachtelijke mars verschenen zij plotseling met een kleine macht voor Janssens troepen, die de aanval nu niet eens afwachtten, doch er zonder aarzelen van door gingen. Sommige troepenafdelingen behoefden hun wapens zelfs niet meer over te geven, aangezien zij ze al weggeworpen hadden. De Inheemse bondgenoten „wedijverden in verraad". Slechts Prins Prangwadana (later: Mangkoenagara II) bleef trouw tot het laatst. Janssens was verplicht onvoorwaardelijk te capituleren, daar hij, naar eigen verklaring, geen enkele soldaat meer over had. De *capitulatie van Toentang* (18 September 1811) was volledig. De Engelsen behandelden de rampspoedige Janssens, die nu voor de tweede maal in zijn leven zich moest overgeven, met de grootste beleefdheid (in scherpe tegenstelling tot hetgeen in Maart 1942 gebeurde). Spoedig volgden Oost-Java en de overblijvende posten in de Buitenbezittingen. Nergens wapperden meer Nederlandse vlaggen dan boven de factorijen in Deshima en Kanton.
Lord Minto, die de expeditie had bijgewoond, schreef verheugd aan de Directeuren der Oost-Indische Compagnie en het Hoofd van het Ministerie: „Een rijk, dat ge-

durende twee eeuwen bijzonder heeft bijgedragen tot de grootheid, voorspoed en aanzien van een der voornaamste en meest geachte staten van Europa, is aldus ontrukt aan de korte usurpatie van het Franse Gouvernement, gevoegd bij het gebied van de Britse Kroon en veranderd van een middelpunt van vijandelijke aanslagen en handelsmededinging in een vermeerdering van Britse macht en voorspoed".

HET ENGELSE TUSSENBESTUUR

(1811—1816)

While over Europe's ruined plains
Dread war in all its horror reigns...
These Eastern regions still are blest
With fertile wealth and peaceful rest,
The storm of War, on Java's shore
A moment raged, and was no more...
And thou, who once wert called to pay
Obedience to a Frenchman's sway
Who now embrace Britannia's cause
And live beneath her milder law,
With grateful hearts have need to sing
On this great day: God save the King!

Muntinghe op 4 Juni 1812.

De Europese bevolking was er aanvankelijk niet rouwig over, „dat de kolonie aan de klauwen van den overweldiger" ontrukt was, juist terwijl zij zich op hoog bevel gereed maakte om voor de eerste en laatste maal de verjaardag (15 Augustus 1811), „van onzen verheven Souverein" te vieren. Met groter geestdrift daarentegen luisterden Engelsen en Nederlanders samen de geboortedag van Engelands koning, George III op (4 Juni 1812) met dans, vuurwerk, gedichten en heildronken, o.a. op „our worthy Governor" *Mr. Raffles*. Bevond zich bovendien niet in Wellington's legerkamp de Erfprins van Oranje?

Het voormalig bezit der Nederlandse Oost-Indische Compagnie kwam te staan onder de Gouverneur-Generaal *Lord Minto*, die Java's verovering had bijgewoond, zetelende in Madras, welke tot luitenant-gouverneur over Java en Onderhorigheden (Palembang, Bandjermasin, Makassar, Madoera en de Kleine Soenda-eilanden) *Thomas Stamford Raffles* aanstelde. Naast deze kwam een Advisory Council (adviesraad), waarin behalve de Engelse legerkommandant nog twee Nederlanders zitting hadden: Cranssen en Muntinghe. Overigens liet Lord Minto hem grote vrijheid.

Raffles werd geboren in 1781 en was vrij jong, toen hij in dienst der Engelse Oost-Indische Compagnie trad. Hij werd haar secretaris in de nieuwe kolonie op *Poeloe Pinang*, die zij in 1786 op niet al te fraaie wijze verkregen had.

De jeugdige ambtenaar toonde dadelijk reeds een levendige belangstelling voor de Indonesische cultuur en had als wetenschappelijk helper o.a. de befaamde letterkundige *Abdoellah bin Abdoel Qadir Moensji* in zijn dienst, welk feit laatstgenoemde met trots in zijn Maleise herinneringen vermeldt.

Raffles' verstand was ook uitstekend en zijn opmerkingsgave buitengewoon, bijzonder wat betreft de Oosterse landen en volkeren, waaraan hij zijn hart had verpand. Zijn energie was verbazend, evenals zijn uithoudingsvermogen, blijkende uit zijn lange dagreizen van 60 à 70 mijl per dag. Op zijn karakter viel wel het een en ander aan te merken en volgens de hoogleraar Veth behoorde hij tot die personen, welke „in de eerste plaats Brits en in de tweede plaats mens zijn". Dit laatste kwam hem als handig politicus natuurlijk zeer te stade.

Vanuit het schiereiland Malakka had hij in alle stilte het gezag der Nederlanders bestookt en als een spin een web van intriges over het nog Nederlandse deel van de Archipel, „the other India" geweven. Tegen iedere prijs trachtte hij de Indonesische vorsten op zijn hand te krijgen en hij beloofde hun gouden bergen. Velen, afgeschrikt als zij waren door Daendels' barsheid, hadden wel oren naar deze zoete tonen gehad.

Spoedig moesten de zelfbestuurders, die naar zijn lokkend gefluit geluisterd hadden, ervaren, dat er tussen de Engelse agent van Poeloe Pinang en de luitenant-gouverneur Raffles een groot verschil was. Datgene, waartoe de een had aangespoord, nam de ander bijzonder kwalijk.

Dit was b.v. het geval met *Palembang*, waar de Soeltan van Raffles een brief dd. 2 Maart 1810 had ontvangen, welke o.a. de zinsnede bevatte: „Mijn vriend moet alle Hollanders en hun residenten uitwerpen en vernietigen en niet toestaan, dat iemand, die zich thans onder het Hollands gezag te Palembang ophoudt, er langer blijft". Toen de vorst hier niet snel genoeg op reageerde, zond Raffles nog een 80-tal geweren met ammunitie, waarna de soeltan het schrijven van de Engelsman aldus uitlegde, dat hij de Nederlandse vesting verraderlijk overviel, de Europeanen, mannen, vrouwen en kinderen liet ombrengen en de Javaanse soldaten met hun gezinnen opsloot in het ruim van een prauw, welke in de Moesi dichtgespijkerd tot zinken werd gebracht. Daarna verklaarde hij zich een onafhankelijk vorst, daar hij de moord had bedreven vier dagen vóór de capitulatie van Janssens (14 September 1811).

Een en ander gaf Raffles aanleiding in 1812 een expeditie naar Palembang te sturen, welke de al te voortvarende vorst door zijn broeder verving, die „als voldoening voor de moord van 1811" de tin-eilanden Banka en Billiton afstond.

Minder gelukkig was Raffles in *Zuid-Celebes* waar de Aroe Palakka met succes tegen de Britten een oorlog bleef voeren, totdat de Nederlandse vlag weer in Makassar gehesen werd.

Op Java zette Raffles ten opzichte van de Inheemse vorsten feitelijk de politiek van de door hem verfoeide Daendels voort.

De opstandige pangeran *Ahmad*, waarmede de Engelsen vóór de capitulatie van Toentang geheuld hadden, beschouwden zij thans als een rebel. Hij werd opgepakt en gedeporteerd, terwijl de soeltan bewogen werd, onder behoud van zijn titel, zijn overgebleven rijk maar aan de Britten af te staan, tegen een jaarlijkse vergoeding van 10.000 Spaanse realen.

Feitelijk was dit het einde van het Bantamse rijk. De schijnsoeltan, die in 1816 optrad, werd in 1832 van zeeroof beschuldigd en naar Soerabaja verbannen, waar hij de rest zijner dagen half waanzinnig doorbracht. Aan het vroegere zelfbestuur herinnerden toen nog slechts de afstammelingen van het oude vorstenhuis, die tot in deze tijd bij oproeren en dergelijke van zich deden horen.

Aangemoedigd door deze vlotte liquidatie van *Bantam*, besloot Raffles ook aan *Tjirebon* een einde te maken, dat, als gewoonlijk, door opstanden verontrust werd. Ook daar moesten de vorsten zich met een jaargeld tevreden stellen, terwijl zowel

in Bantam als Tjirebon het werkelijk bestuur door de Engelsen gevoerd werd. In de *Vorstenlanden*, bijzonder in Jogjakarte, deed Raffles aanvankelijk zeer onaangename ervaringen op.

Soeltan Sepoeh, die door Daendels was afgezet, maar in zijn eigen Kraton verbannen, trad opnieuw als vorst op, zette zijn zoon weer op zij en liet de rijksbestuurder, Danoeredja, die met Daendels had samengewerkt, in de Kraton lokken en wurgen. Maar tegenover de Engelsen trad hij niet minder vijandig op. De brief, die Raffles van hem in Semarang ontving, was gericht tot de luitenant-gouverneur als *broeder* en niet als *grootvader*, zoals onder de Compagnie reeds lang gewoonte was. De Soenan daarentegen handhaafde de oude vormen. Tegen de Soeltan moest dus worden opgetreden. Niettegenstaande de waarschuwing van de resident verscheen Raffles slechts met een klein gevolg, wat tot een heel vervelend toneel aanleiding gaf (December 1812). Toen de Soeltan de luitenant-gouverneur in de residentie kwam opzoeken en als gewoonlijk zijn dampar mas of gouden tabouret meebracht, liet hij onder deze een bankje plaatsen, zodat hij, naast Raffles gezeten, nog een voet boven deze zou uitsteken, aldus zijn meerder aanzien tot uiting brengende. Toen een Engelsman, die dit voorzag, het bankje wegschopte en de dampar weer op normale hoogte kwam te staan, trokken onderscheidene Javanen reeds hun krissen. Er gebeurden verder geen ongelukken, maar het was geen aangename inleiding tot de nu volgende besprekingen, die over het algemeen een voor de soeltan vrij gunstig verloop hadden.

Raffles' toegevendheid maakte hem overmoedig. Hij beging allerlei misdaden in de Kraton, kwam zijn geldelijke verplichtingen gebrekkig na en stookte ten slotte de Soesoehoenan aan om gemene zaak tegen de Engelsen te maken. De afwezigheid van talrijke Engelse troepen in Palembang schijnt hem bijzonder overmoedig te hebben gemaakt, terwijl hij de zijne vermeerderde.

Toen eindelijk de Engelsen de handen weer vrij hadden, besloten zij de Jogjase soeltan voor zijn overmoed te laten boeten. Tweeduizend man rukten tegen de Kraton op, welks 8000 verdedigers, na een voorafgaande kannonade uit het fort, slechts een geringe tegenstand boden (20 Juni 1812).

's Vorsten bijeengeschraapte schat, 750.000 Spaanse realen bevattende, viel in handen der Engelse troepen, benevens vele kostbaarheden en juwelen. Soeltan Sepoeh werd bij een proclamatie van de troon vervallen verklaard en naar Malakka verbannen (later naar Ambon). 's Vorsten zoon, die al geregeerd had, werd zijn opvolger als Amangkoeboewana III. Ook Soerakarta, welks medeplichtigheid men had leren kennen, moest menige veer laten. Het grondgebied van beide vorsten werd minder, terwijl vele hunner inkomsten aan het Engelse gouvernement overgingen, waartegenover zij jaargelden ontvingen van 100.000 Spaanse realen. Hun legers werden tot lijfwachten verkleind. De afstand van Kedoe, waar vele Jogjase groten hun apanages hadden, werd zeer pijnlijk gevoeld. Voor dezen moesten nieuwe aandelen gezocht worden. Tevens werd naast de Soeltan een half-onafhankelijke staat gesticht, die men als spiegelbeeld van de Mangkoenagaran kan beschouwen. Prins *Natakoesoema*, die de Engelsen geholpen had, werd met een

eigen gebied begiftigd, waarover hij als *Pakoe Alam* zou regeren. Aldus was het viertal zelfbestuurders volledig.
Het spreekt van zelf, dat de hovelingen, die in land bezoldigd werden en wier getal ook na de gebiedsvermindering niet afgenomen was, minder te verdelen kregen. In het overgebleven soeltanaat werd het daarom een groot gedrang naar aandelen, apanages, wat de goede stemming bij de Jogjase aristocratie niet verbeterde. Hierop komen wij terug.
Met Soerakarta had Raffles alleen in zoverre last, dat tussen de Kraton en de daar gelegerde *Sepoys* (of Sipajers, zoals ze toen hier genoemd werden), een samenzwering tegen het Engelse gezag werd gesmeed. Het plan werd tijdig ontdekt, een verantwoordelijk pangeran (Mangkoeboemi) verbannen en de zaak voorlopig maar blauw blauw gelaten, aangezien Raffles het einde van zijn bewind in het zicht had. Soerakarta ontliep daardoor een gestrengere tuchtiging.

Bij het *binnenlands* bestuur zette Raffles eveneens de tradities van Daendels voort. Bij gebrek aan voldoende Engelse, gebruikte hij ook nog in sterke mate Nederlandse ambtenaren, o.a. de met hem bevriende Muntinghe.
Het aantal residenties (onder Daendels prefecturen, landdrostambten) vergrootte hij tot 16 (de Vorstenlanden inbegrepen).
In de *rechtspraak* werden ook nog enige wijzigingen aangebracht. Raffles voerde de jury in, die allesbehalve populair is geworden en met het einde van het Engelse bewind, ook weer verdween. Een zegen was het afschaffen van de pijnbank, die trouwens al niet vaak meer werd toegepast. De Bataviase Statuten bleven in zwang. Op het houden van *slaven* kwam een belasting (1 Spaanse reaal per jaar), terwijl slavenhandel streng verboden werd. Aldus was dit verouderd instituut, dat op Java nooit grote afmetingen had aangenomen, bestemd binnen afzienbare tijd uit te sterven.

Belangrijker waren Raffles' *financiële* hervormingen. De bezetting door de Engelsen leverde voor de kolonie weinig voordeel op. Naar Engeland kon men n.l. de koloniale producten niet uitvoeren, want dat had er al meer dan genoeg van en kon ze door Napoleon's continentaal stelsel niet kwijt op het vasteland.
Evenmin konden ze naar Amerika vervoerd worden, aangezien Engeland daarmee van 1812 tot 1814 in oorlog was. Men bleef dus met de waren zitten, zodat deze niets opbrachten. De staatsinkomsten vloeiden daarom traag binnen. Raffles is er dan ook toe overgegaan de minder aanbevelenswaardige methoden van Daendels toe te passen, n.l. om landsgronden aan particulieren te verkopen („a questionable providing"). Echter proefde hij tevens de wrange vruchten van dit stelsel. De Chinees, die van Daendels het land Probolinggo gekocht had (voor één millioen, af te betalen in 20 termijnen), kostte het de grootste moeite om zijn afbetalingen te blijven voldoen en perste daartoe de laatste stuiver uit zijn rampzalige opgezetenen. Dezen tot het uiterste gedreven, kwamen in opstand, sloegen de „tjina Toemenggoeng", zoals zij hem noemden, benevens een paar Engelse officieren, die met het geval

niets te maken hadden, dood, en speelden voorts in de hoofdplaats mooi weer. Kort duurde hun vreugde, aangezien troepen uit Soerabaja al ras de orde herstelden. (Mei 1813). Raffles was echter wel zo wijs het land Probolinggo maar weer terug te nemen van de Chinese erfgenamen, zodat dit regentschap geen particuliere landerij is geworden.

Nog minder onschuldig was de „Banjermasin enormity". Raffles had aan zijn goede vriend Alexander Hare, die van de soeltan van Bandjermasin het land Maloeka verkregen had, om genoemde estate van arbeiders te voorzien, toegestaan een 3 à 4000 Javanen van de slechtste soort naar de overwal te vervoeren. Bij gebrek aan vagebonden heeft men ook met fatsoenlijke tani's genoegen moeten nemen en velen hunner hebben hun vaderland nimmer terug gezien.

Grondiger was Raffles' behandeling der belastingen. Ter vervanging der afgeschafte leveranties en contingenten, voerde hij het *Landrentestelsel* in. Zijn secretaris *Muntinghe,* die een warm aanhanger der ideeën van Dirk van Hogendorp was, heeft hem daarin gestijfd. In drie dagen zou het plan voor elkaar gebracht zijn, „onder de toejuiching der gemeente" (Muntinghe).

Dit was het volgende: Raffles ging uit van de onderstelling, dat alle grond aan de Vorst behoorde. Deze bewering baseerde hij op zijn vluchtige indrukken van de Vorstenlanden. De landbouwers zouden slechts 's Vorsten pachters zijn. Dezen waren daarom hun heer een zekere pacht, (Engels: rent) verschuldigd. Aangezien echter de Vorsten buiten hun eigenlijke gebied door het Gouvernement vervangen waren, maakte dit laatste aanspraak op de *Landrente,* die wij grondbelasting zouden noemen. Deze bedroeg niet minder dan een $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ van de opbrengst, naar gelang van de klassen, waartoe de grond werd gerekend, af te dragen in geld of in rijst.

De aanslag had billijkheidshalve hoofdelijk moeten geschieden, doch omdat daartoe nog ieder hulpmiddel ontbrak, geschiedde het dorpsgewijze, wat natuurlijk veel willekeur medebracht, omdat er nog nooit een behoorlijke opmeting der bebouwde gronden en op kaart brengen daarvan had plaats gehad (kadaster). Echter was dit reeds een belangrijke stap voorwaarts in de richting van een nauwere bemoeienis van het Europese bestuur met de bevolking. Had de Compagnie zich slechts met de regenten ingelaten en was pas opgetreden, wanneer dezen hun onderdanen wat al te zeer uitzogen, nu werd bemoeienis met de dessa, van wier bestaan men zich in deze dagen pas goed rekening gaf, regel. Men passeerde dus feitelijk de regenten, die over deze nieuwe maatregelen dan ook niet bepaald geestdriftig waren.

Afgezien daarvan liet de invoering aanvankelijk nog veel te wensen over, zodat het bij Raffles' vertrek een warboel was. Men had nog gepoogd in een aantal dessa's tot een hoofdelijke omslag der landrente over te gaan, door de grond op te meten, doch had dit na 50 van de 2700 Soerabajase dessa's wegens gebrek aan goede krachten opgegeven. Het bleef dus bij de gebrekkige dorpsgewijze aanslag, waardoor het beginsel gehandhaafd was. Ook de herendiensten, die Raffles had willen afschaffen, bleven voorlopig bestaan. Evenmin verdwenen de blandong-

diensten in de houtbossen, terwijl het Preangerstelsel der gouvernementskoffiecultuur het tot 1916 uithield. Delen wij voorts mede, dat Raffles zijn geliefd landrentestelsel in het later door hem bestuurde Benkoelen nimmer heeft ingevoerd en naar de oude beproefde methode van leveranties door volkshoofden terug greep.

Groot en onbetwistbaar zijn Raffles' verdiensten voor de *wetenschap*. Het kwijnend *Bataviaasch Genootschap* blies hij als voorzitter nieuw leven in. In de publicaties, grotendeels in het Engels, schreef hij o.a. een opstel over de verschrikkelijke uitbarsting van de Tambora in 1815, die naar schatting aan 56.000 mensen het leven kostte.

Ook voor de kerstening dezer landen voelde hij veel en riep een Javaans Bijbelgenootschap in het leven.

„'s Mans zedigheid wederhoudt te dezer plaatse de volle ontboezeming dier warme gevoelens van dankbare verkleefdheid, waarvan de boezems van alle leden zijn doortrokken", notuleerde de secretaris van het Genootschap, dd. 22 Maart 1816, de vergadering ter ere van de scheidende President.

Na zijn vertrek uit Java verscheen van zijn hand een tweedelige, rijk geïllustreerde *History of Java*, (1817) voor de eerste halve eeuw het standaardwerk over dit eiland, tot het door P. J. Veth's prachtwerk vervangen werd. Het getuigt van een scherpe opmerkingsgave en een warme belangstelling. Jammer dat hij verzuimde zijn talrijke Nederlandse medewerkers te vermelden. Zijn oordeel over onze landgenoten is overigens niet mals, allerminst over hun koloniaal systeem. Zeer is hij daarentegen ingenomen met de hulp van de Panembahan Natakoesoema van Soemenep, niettegenstaande diens vader door een onwankelbare trouw aan het Nederlandse gouvernement had uitgeblonken. Kort voordat deze in 1812 overleed, had hij zijn zoon laten beloven, hem onder de Hollandse vlag te laten begraven en het eert het Engelse bestuur hierin, na enige strubbeling, te hebben toegestemd. De zoon ontsluierde de luitenant-gouverneur enigszins de geheimen der Javaanse letteren en overleveringen, zodat daardoor eerst zijn boek is kunnen worden wat het is: een eerste poging om veel dieper dan Valentijn dit had kunnen doen, in Java's verleden door te dringen. De Nederlandse regering eerde deze merkwaardige man, mede om zijn diensten in de Java-oorlogen verleend, door hem tot soeltan te verheffen.

Vergelijkt men Daendels' bestuur met dat van Raffles, dan valt vooreerst op, dat de eerste onder heel wat ongunstiger omstandigheden werkte dan de laatste. Terwijl onze maarschalk zijn uiterste krachten moest inspannen om Java in verdedigbare toestand te brengen, kon de luitenant-gouverneur zich geheel aan de werken des vredes wijden, daar hij de bescherming van het eiland gerust aan de Britse vloot kon overlaten. Daarom behoefde hij ook niet zulke zware herendiensten van de bevolking te vergen. Daendels heeft ongetwijfeld een dieper stempel op Indonesië's bestuursorganisaties gedrukt dan zijn opvolger. Geen terrein van bestuurswerkzaamheid, of met Daendels begint een nieuw tijdperk: binnenlands bestuur, justitie, leger, eredienst, bosbouw, zelfs onderwijs, niets liet de grote organisator ongemoeid.

Daarentegen heeft Raffles voornamelijk het landrentestelsel op zijn crediet staan, doch de juiste toepassing daarvan is pas onder zijn opvolgers kunnen geschieden. Evenwel, Raffles is en blijft toch de man van hoge beschaving, getuige zijn „History of Java" — terwijl Daendels, niettegenstaande zijn rechtenstudie, nimmer boven het peil van „revolutie-generaal" is uitgekomen. Raffles' persoonlijkheid maakte dan ook op het slaperige Batavia een frisse en opwekkende indruk. Een „castle of indolence" heeft een spotter het eens genoemd. In het algemeen waren de Britten in deze door een jarenlange afsluiting vermufte en kleinsteeds geworden maatschappij een nieuw element. Zo werd o.a. de oorlog aan de al te Indische kabaja verklaard, die toen door bijkans alle koloniale dames gedragen werd (zoals nu nog de ietwat ouderwetse Chinese njonja's er zich mee tooien). Zuiver Europese vrouwen waren toenmaals ook een zeldzaamheid op Java. Zij stichtten voorts een liefhebberij-toneel, gaven een koloniale krant uit, die wèrkelijk een krant was, met veel mengelwerk, gedichten.
Daarom, ook al werd het verlies der onafhankelijkheid betreurd — deze was onder Daendels reeds feitelijk te loor gegaan — toch beschouwden velen het Engelse bewind als een verbetering boven de verkapte Franse heerschappij. Het hernieuwde verkeer met de buitenwereld was voor menigeen een verademing na de jaren lange opsluiting op het eenzame, geblokkeerde eiland, het laatste, dat Engelands zeemacht trotseerde.
De liefhebbers(sters) van het oude Indië viel het natuurlijk zwaar zich in de nieuwe omstandigheden te schikken en uit deze kringen zal wel het volgende opstandige versje zijn, gedicht door een „njonja toewa" (= oude mevrouw):

Tra tou minoem sari hari
Port, Madera, Brandy, Beer:
Tra tou makan Beef en Carry,
Makanan boesoek English Heer.

(Ik kan niet dagelijks port, madeira,
brandewijn en bier drinken;
Ik kan geen roastbeef met kerrie eten,
't Is slecht eten, Engelse heer).

Doch deze wanklank verstoorde nauwelijks de feestvreugde der partijen, welke Raffles in zijn prachtig huis op Rijswijk placht te geven en welke allerminst door de Bataviase dames en heren gemeden werden. En al moest men dan ook drinken op de gezondheid van „Farmer George", geestdriftiger klonk men op het welzijn van „Prins Willem VI" en diens zoon, welke onder de hertog van Wellington in Spanje lauweren oogstte. Men was het Oranjehuis in Indië niet vergeten. Omgekeerd had dit ook aan Indië gedacht.
Reeds in 1813 (na Leipzig) had de Engelse Regering aan de Prins, de latere koning Willem I beloofd, *alle* na 1803 veroverde bezittingen weer terug te geven. Toen de Engelse minister Castlereagh in Jan. 1814, kort na de bevrijding van Nederland, den Haag bezocht, wilde hij daarop enige uitzonderingen maken, o.a. de Kaap. Daar kwamen dan nog Demerary en Essequebo in de West bij.
Na langdurige onderhandelingen moest de Souvereine Vorst berusten (13 Augustus 1814: Verdrag van Londen).

Ten slotte kon Engeland zelve beslissen, wat het van zijn veroveringen wenste terug te geven of te behouden en het bezit van een steunpunt voor de vloot zoals de Kaap er een was, had voor de Britten een bijzondere aantrekkelijkheid. Van een *verkoop* van de Kaap is *nooit* sprake geweest.

Thans werden plannen beraamd, om de koloniën weer over te nemen. Een driemanschap werd als Commissarissen-Generaal er heen gezonden: Mr Elout als voorzitter, Buyskes als marine-deskundige, baron van der Capellen als toekomstig Gouverneur-Generaal.

Zodra dan ook langs de landweg het heugelijke nieuws van Nederlands bevrijding Indonesië bereikt had, maakte zich van de Nederlanders aldaar een uitbundige vreugde meester. Reeds een week later (31 Mei 1814) namen enige heren het initiatief tot het zenden van een „adres van gelukwensching aan Zijne Doorlugtige Hoogheid Willem Frederik Prins van Oranje Nassau, Souverein Prins der Vereenigde Nederlanden, alsmede een dankadres aan de Prins Regent van Groot Britanje" (de koning stond n.l. wegens krankzinnigheid onder curatele). Natuurlijk volgde ook een „nationaal feest", dat door omstandigheden eerst op de 24e Augustus 1814 kon plaats vinden, de geboortedag van de beminde Oranjevorst.

Raffles, ofschoon op dit festijn tegenwoordig, vernam het bericht der teruggave met groot leedwezen. Zijn droom, aan zijn vaderland een rijk wingewest toe te voegen, werd geen werkelijkheid. Zijn geestdrift voor zijn werk daalde merkbaar, toen hij er zich rekenschap van gaf, dat hij het zou moeten overdragen aan zijn gehate tegenstanders.

Het was voor de trotse luitenant-gouverneur een opluchting, toen hij zijn taak kon overgeven aan zijn Engelse opvolger, John Fendall (Maart 1816).

Raffles nam afscheid van Indonesië, maar niet voor goed.

Een dierbaar pand liet hij op Java achter: zijn eerste vrouw. Haar graf ligt op Tanah Abang (Batavia), maar in de tuin van Buitenzorg is een gedenkteken voor haar opgericht.

HET WERK DER COMMISSARISSEN-GENERAAL

(1816—1819)

> Weldra zal onze vlag wederom ontrold zijn in die gewesten waar de ondernemingszucht en noeste vlijt onzer vaderen, bijkans even groote wonderen gesticht hebben, als op hun geboortegrond.
>
> *De Souvereine Vorst op 7 Nov. tot de St.-Gen.*

Het was een statige vloot, die in het najaar van 1816 de havens van het herboren Nederland verliet. Zij had de Commissarisen-Generaal aan boord, wier taak het zou zijn de koloniën van de Engelsen over te nemen: *Elout*, *Buyskens* en *van der Capellen*. Het was 's Konings wens geweest de vloot eerder in zee te sturen, maar toen Napoleon uit Elba terugkeerde, moesten de voor Indië bestemde troepen eerst nog dienst doen op de slagvelden van Quatre Bras en Waterloo, zij het als reserve, zodat dit oponthoud gaf.

Niet de geringsten waren het, die de Koning voor de Koloniën en Bezittingen van het Rijk bestemd had. Buyskes, de minst op de voorgrond tredende, had reeds onder Daendels in Indonesië gediend en met deze heer onenigheid gehad. Hem zouden in de eerste plaats de marine-zaken moeten bezig houden. Elout, de bekwaamste, was al eens door Schimmelpenninck naar de Oost gezonden, maar, gelijk wij zagen, in New-York teruggeroepen. Hij vertegenwoordigde het liberale element in de Commissie-Generaal. Van der Capellen, bestemd om na het voleindigen van de taak der Commissie alleen als Gouverneur-Generaal achter te blijven, wist iedereen door zijn edel karakter voor zich te winnen.

Terecht liet men deze heren niet alleen gaan, doch stelde onder hun bevelen een 1800 man troepen, wier wapenen het verdwenen ontzag voor de Nederlanders dienden te herstellen. Bovendien ging nog een groot aantal aanstaande ambtenaren aan boord, terwijl een paar millioen gulden voor de eerste uitgaven zouden dienen. Ten slotte kregen de Commissarissen-Generaal een instructie mee, welke echter, daar men van Raffles' hervormingen nog niet op de hoogte was geweest, spoedig onbruikbaar bleek.

Bij de komst in Indonesië was er al dadelijk een teleurstelling. De Engelse luitenant-gouverneur *John Fendall* weigerde zijn medewerking, alvorens hij duidelijke orders uit Calcutta had ontvangen. Niet eerder wenste hij ook maar één plaats te ontruimen. Dit gaf natuurlijk wrijving en een wat scherpe, in het Frans gestelde briefwisseling, maar ten slotte, toen de vereiste stukken waren gekomen, kon de plechtige overdracht van het bestuur plaats vinden.

Op 19 Augustus 1816, kort voor 's Konings verjaardag, kon de Union Jack van het Bataviase Stadhuis gestreken en vervangen worden door de Driekleur, waarna des avonds John Fendall alle hoge Engelsen en Nederlanders aan een gezellig diner in de Harmonie ontving.

Hiermede waren natuurlijk nog lang niet alle moeilijkheden uit de weg geruimd. Behalve in Batavia had de bestuursoverdracht bijna nergens plaats gevonden. Het

heeft jaren geduurd, eer het verdrag van Londen volkomen ten uitvoer was gelegd en bij iedere plaats, die men zou overgeven, rezen van weerszijden nieuwe bezwaren, misverstanden, meningsverschillen.

De Engelse medewerking ging niet van harte en toen in 1818 *Raffles* opnieuw in de Archipel verscheen, namen de moeilijkheden zelfs toe. Deze was in dat jaar n.l. *gouverneur van Benkoelen* geworden en trachte van daaruit, wat hem op Java mislukt was, op Sumatra te herhalen, n.l. de stichting van een machtige Engelse heerschappij in de Archipel. Wij zullen op deze intriges naderhand terugkomen. Toen het Sumatraanse plan, dank zij de geringe medewerking van het moederland mislukt was, wierp hij zijn begerige blikken op *Singapore*. Dit schaars bevolkte eiland, waarop eertijds een grote havenstad moet gelegen hebben, was een bezitting van Djohor, dat op zijn beurt weer onder de souvereiniteit van Nederland stond. Gebruik makende van een troonstrijd in het Djohoorse vorstenhuis, liet Raffles zich dit eiland door een der pretendenten naar de troon, aanbieden en hees er op 20 Februari 1819 de Engelse vlag, een ernstige breuk op de Nederlandse rechten. Spoedig ontwikkelde deze vrijhaven Singapore zich tot de grote handelsmetropool van de Archipel, doordat zij de Inheemse handel naar zich toetrok.

Nederland protesteerde, doch ofschoon zelfs in Engeland sommigen de onrechtmatigheid van Raffles' daad toegaven, waren de aan Singapore verbonden voordelen te groot, dan dat men tot terugtrekken zou bereid zijn.

Engeland waagde er zelfs een afbreken der onderhandelingen op en pas toen Nederland op het punt van Singapore tot toegeven bereid bleek, was men ook van de andere zijde tot een schikking genegen.

Bovendien was er nog een meningsverschil over de tarieven (differentiële rechten), daar Nederland producten uit de vreemde met een zwaarder invoerrecht wilde belasten dan uit het eigen land, waartegen Engeland, dat juist in die jaren zoveel industrieproducten aan de koloniën kwijt kon, natuurlijk ernstige bezwaren had. Ten slotte kwam men tot een overeenkomst, het *tractaat van Londen* in 1824. Nederland stond daarbij al zijn bezittingen, die het nog op het vasteland van Azië bezat, b.v. het ontmantelde Malakka, de waardeloze factorijen in Voor-Indië, aan de Engelsen af, zo mede het eilandje *Singapore*, terwijl Engeland zich geheel uit de Archipel terugtrok en o.a. zijn oude bezitting *Benkoelen* opgaf.

Het Nederlandsch-Indische Gouvernement had dus de vrije hand op Sumatra gekregen, met één uitzondering. Raffles had zo'n hartelijk tractaat met Atjeh gesloten, dat Engeland dit rijk niet geheel in de steek kon laten. Er werd daarom bepaald, dat Nederland „er zich zonder dralen op zou toeleggen, om zijn verhouding tot Atjeh te regelen, zodat deze Staat, *zonder iets van zijn onafhankelijkheid te verliezen*, aan de zeevaarder en handelaar die blijvende veiligheid aanbiedt, welke er slechts door de *gematigde uitoefening van een Europese invloed* schijnt te kunnen worden gevestigd". Onmogelijke voorwaarden, die later tot eindeloze moeilijkheden zouden leiden. Het verdeelde, maar fiere Atjeh zou door zo'n gematigde Europese invloed heus niet van koers veranderen. Straat Malakka werd nu een grens, waardoor de zo verwante volkeren van Sumatra en de overwal sedert onder twee

verschillende staatsbesturen stonden, wat o.a. duidelijk in de geromaniseerde spellingen van hun Maleis tot uiting komt.
Een volgende taak was het herstel van het Nederlandse *gezag* bij de Indonesiërs. Het verdwijnen daarvan in 1811 had de bevolking een schok gegeven en het zou de vraag zijn, of zij evenveel eerbied als voorheen voor de driekleur zouden hebben. Over het algemeen bleek dit het geval te zijn. In het nieuwe Gouvernement herkenden de Inheemsen de oude Compagnie en bleven daarna ook die naam gebruiken, tot op de huidige dag in verschillende vormen.
Natuurlijk waren er uitzonderingen, met name op het anders zo getrouwe *Amboina*. De Engelsen hadden de bewoners der Molukken verlichting van het Compagniesjuk met zijn specerijenmonopolie, zijn hongitochten en wat dies meer zij, verleend. Toen de oude Compagnie in zijn nieuwe gedaante van Gouvernement terugkeerde, werd het specerijenmonopolie in volle glorie hersteld, wat geen geringe opschudding verwekte.
Daarbij kwamen nog enige bestuursfouten, als gewoonlijk.
Het gevolg was een hevige opstand op het eiland Saparoea in 1817. De resident *van den Berg* werd er met bijna zijn gehele gezin vermoord, slechts een driejarig kind ontkwam als door een wonder. De bezetting van het fortje Duurstede werd daarbij afgemaakt.
Troepen van Ambon, die het verzet op onhandige wijze trachtten te onderdrukken, leden bij hun landing een vernietigende nederlaag. De Commissaris-Generaal Buyskes zelve moest er aan te pas komen, om deze gevaarlijke opstand te bedwingen, met hulp van een op Java uitgeruste expeditie. Pas toen door de langdurige blokkade van de Oeliassers en de overgave van de voornaamste leider *Thomas Matoealesi* alle verzet gebroken was, keerde de rust terug.
Streng werd gestraft, doch het leed werd gedeeltelijk verzacht door het bezoek van de Gouverneur-Generaal van der Capellen in 1824, die uit naam des Konings de bewoners der Molukken tegemoetkoming hunner grieven toezegde. De hongitochten zouden worden afgeschaft, de aanplant zou vrij zijn, terwijl de prijzen voor de producten verhoogd werden.
Het duurde pas tot de Liberale periode eer de specerijen-monopolies werden opgeheven: dat voor kruidnagelen in 1864, dat voor muskaatnoten 9 jaar later. Hun oude bloei en betekenis hebben de Molukken echter nooit meer terug gekregen. Zij bleven goede soldaten en ambtenaren voor het Gouvernement leveren en het Christendom kwam er tot een nieuwe bloei. Ds *Josef Kam*, een der eerste zendelingen uitgezonden door het Nederlandsch Zendelinggenootschap, wist nog onder Raffles Indonesië te bereiken, werd voor de Molukken bestemd en slaagde er in de vervallen kerk der Molukken te herstellen.
Men eert thans nog zijn nagedachtenis. Hij is o.a. de uitvinder der befaamde Ambonese fluitorkesten, die de godsdienstoefeningen op kleine plaatsen begeleiden.

Een netelige kwestie was ook *Palembang*. Raffles had in 1812 dit Rijk getuchtigd voor de wrede wijze, waarop zij aan zijn inblazingen hadden gevolg gegeven, n.l.

door het uitmoorden der Nederlandse bezetting. Sedert was het er nooit rustig geweest, aangezien de door de Engelsen erkende vorst steeds met een afgezette te strijden had, welke natuurlijk zijn aanhang had.

In 1818 verscheen er de regerings-commissaris *Muntinghe*, die niet slechts met de onwillige Palembangers, doch ook met de in Benkoelen weer opgedoken Raffles te maken had. Deze zond de afgevaardigde Salmond met enige soldaten, om met de Soeltan een contract te sluiten. Het verdrag kwam tot stand en de Engelse vlag werd reeds gehesen, toen Muntinghe tussen beide kwam, Salmond met de zijnen gevangen nam en naar Batavia opzond.

Gedurende een tijdelijke afwezigheid van Muntinghe, bereidde de Soeltan een aanslag voor op de Nederlandse benteng; weliswaar werd de aanval afgeslagen, doch men oordeelde het toch maar beter Palembang te ontruimen, zij het niet voor goed. Een expeditie werd er in 1819 heengezonden, die echter de rivier zodanig met forten en hindernissen bezet vond, dat een aanval werd afgeslagen. Een der schepen kreeg niet minder dan 120 treffers. Een pijnlijke mislukking, die terwille van het Nederlandse gezag, niet meer mocht voorkomen. Daarom werd de tweede expeditie met de grootste zorg voorbereid. Pas in 1821 vertrok een nieuw eskader onder de Kock naar de Moesi, dat zich zelfs niet door de aan boord uitgebroken cholera liet afschrikken, om door te varen. Een poging om de zware versterkingen door een tocht in de rimboe van achteren aan te vallen, mislukte door de terreinmoeilijkheden. Alleen door de rivier op te varen kon men de forten in het front aantasten. De ontvangst liet niets te wensen over! Een hagelbui van kogels, ten dele van Engels fabrikaat, daalde op de houten vaartuigen neer, brandende vlotten dreven de rivier af, maar konden ontweken worden. Ondertussen bleven de Nederlandse zware schepen het antwoord niet schuldig, doch de batterijen konden pas voor goed tot zwijgen gebracht worden, nadat met grote heldenmoed een landing was tot stand gebracht. De Soeltan gaf zich over en werd naar Ternate verbannen.

Enige jaren heeft men het toen met enige schijnvorsten geprobeerd, maar toen uit opstanden duidelijk bleek, dat dezen zich hierin niet konden schikken, werd in 1825 het hele vorstenbestuur afgeschaft en Palembang onder direct gezag van een resident geplaatst. Als laatste herinnering aan het bestuur der vorsten hield men nog tot 1849 een rijksbestuurder of ferdana mantri aan, toen een uitgebreide binnenlandse opstand aanleiding was om ook dit ambt op te heffen.

Ook in een andere streek van Sumatra brak een hevige oorlog uit, waaraan evenmin Raffles geheel vreemd was, n.l. in de Padangse Bovenlanden, *Menangkabau*. Dit land had vrij laat de Islam omhelsd, doch toen met overtuiging. Toch droegen verschillende maatschappelijke instellingen, b.v. het bekende matriarchaat, nog een weinig Islamietisch karakter. Men verkoos in huwelijkszaken de oude adat boven de Moslimse wet.

Tegen deze verwaarlozing van het Islamietische recht verzette zich tegen het einde der vorige eeuw een partij, die men gewoonlijk *Padri's* noemt, welk woord, òf mannen van Pedir (daar kwamen de hadji's steeds langs) betekent, òf misschien

het overgenomen Portugese woord voor geestelijke is. In ieder geval schijnen sommigen hun licht opgestoken te hebben bij een toenmaals opkomende fanatieke secte in Arabië, de Wahabieten, welke, gelijk bekend, er thans de lakens uitdeelt.
Deze Padri's wilden breken met het matriarchaat en het Menangkabause familieleven op Arabische leest schoeien. Het is te begrijpen, dat dit felle optreden geen kleine beroering in de Menangkabau te weeg bracht. Vooral de adat-hoofden voelden zich bedreigd in hun gezag. Aan de andere kant keerden de padri's zich heftig tegen sommige volksgebruiken, zoals toewak-drinken, opium schuiven, dobbelen en hanengevechten, om maar te zwijgen van een slecht nakomen der godsdienstplichten.
Aanvankelijk met het woord, gingen zij spoedig er toe over hun leerstellingen met het zwaard te verbreiden en deinsden voor geen gewelddaden terug. Zo nodigden zij de laatste afstammelingen der vroegere keizers van Menangkabau op een vergadering in Kota Tangah, waar dezen allen, op één na verraderlijk werden vermoord.
Van deze keizerlijke afstammelingen had ook Raffles gehoord en het lokte hem uit, om zich met hen in verbinding te stellen. Wellicht kon hij met hulp van hun verouderde aanspraken zich van de macht over Sumatra meester maken. Zo ondernam hij in 1818 vanuit Benkoelen een reis naar het Singkarakmeer, waarop als toppunt van vredelievendheid hem zelfs zijn (tweede) echtgenote vergezelde. Op verzoek der adat-hoofden werd een kleine Engelse bezetting achtergelaten. Ook met de Padri's trachtte Raffles in verbinding te komen en hij zond hun een brief, die, op een staak gestoken, overgereikt werd. Het op dezelfde wijze verzonden antwoord luidde: „Wij zullen in vrede leven, zo de Compagnie (d.w.z. de Engelse) ons wil helpen om het *ware geloof* in te voeren". Op deze voorwaarde was moeilijk in te gaan.
Gelukkig voor de Nederlanders was Londen het niet eens met de voortvarende politiek van zijn luitenant-gouverneur van Benkoelen, en de Engelse bezetting moest op hoog bevel uit Midden-Sumatra verdwijnen. Het enige blijvende resultaat van deze expeditie was de ontdekking der *Rafflesia Arnoldi*, de grootste bloem der wereld, genoemd naar Raffles en zijn vriend Arnold.
Gelijk wij zagen, vestigde eerstgenoemde, na deze tweede mislukking zijner plannen, zijn aandacht op Singapore.
Nederland had onderwijl ook niet stilgezeten. Nadat Padang opnieuw bezet was, verschenen daar enige gevluchte adat-hoofden, die met de vertegenwoordigers van het Gouvernement een verdrag sloten, waarbij het Menangkabause rijk in zijn geheel onder het Nederlands-Indische gezag kwam. Tot deze handeling waren de adat-hoofden niet bevoegd, doch de vrees der Nederlanders voor verdere Engelse bemoeienis met Sumatra drong hen tot handelen.
Nu kwam het er op aan, dit verdrag uit te voeren. Dit betekende de verovering der Padangse Bovenlanden. Met afwisselend geluk werd gestreden, de Nederlandse troepen leden zelfs een flinke nederlaag bij *Marapalam*, doch in 1824 kwam men tot een voorlopige schikking met de Padri's van Bondjol, waar een krachtig middelpunt

der hervormingspartij gevestigd was. Dit scheen de strijd te zullen beëindigen, wat overigens de Nederlanders ook zeer te stade kwam, daar zij het volgend jaar hun troepen op Java hard nodig hadden tegen Dipanagara. Men beperkte zich tot het defensief en trachtte het veroverde door forten te beschermen, o.a. *Fort de Kock* op de Boekit Tinggi, genoemd naar de opperbevelhebber. *Fort van der Capellen* was in 1822 de eerste Nederlandse vestiging in de Bovenlanden.

Wat het *binnenlandse bestuur* betreft, hielden de Commissarissen-Generaal zich over het algemeen aan de instellingen van Daendels en Raffles. Bestuursindelingen en belastingstelsel werden dus gehandhaafd. Bij dit laatste ging men voorlopig door met de dessa's-gewijze aanslag, terwijl de eerste voltooid werd door de aanstelling van verschillende soorten van ambtenaren: residenten, assistent-residenten en controleurs en Inl. B.B.-ambtenaren: patihs en wedanas. De laatsten werden in de eerste plaats voor de cultures en landrente bedoeld. Daardoor werd het Nederlandse bestuur over Java heel wat intensiever, maar ook veel duurder dan het Engelse, b.v. in Brits-Indië. Aan de wanorde, die Raffles bij zijn vertrek had achtergelaten, kwam zo vrij spoedig een einde. Tenslotte hadden de Commissarissen-Generaal te worstelen met het probleem van Java's *Landelijk Stelsel*, of, gelijk het toendertijd genoemd werd, van de *Kolonisatie* op Java in verband met de steeds zorgelijker wordende toestand van 's lands financiën. Dit ingewikkelde vraagstuk blijve echter voor een volgend hoofdstuk bewaard.

Thans verdienen nog een paar zaken de bijzondere aandacht.

Met de Commissarissen-Generaal was meegekomen de hoogleraar *Reinwardt*, een der vele Duitsers die in Nederland en Indonesië een nieuw vaderland gevonden hadden. Hem werd de zorg voor landbouw, kunsten en wetenschappen opgedragen en in die functie heeft hij onder meer het onderwijs een algemene organisatie gegeven. Aan hem is het te danken, dat geen al te groot deel der Europese afstammelingen in de kampong opgroeide, maar tot bruikbare staatsburgers werd opgevoed. Bovendien maakte hij een ernstige studie der Indonesische natuur, deed uitgebreide studiereizen, tot in de Molukken toe, legde kostbare verzamelingen aan (waarvan helaas door het vergaan der schepen weinig in Nederland is aangekomen), terwijl hij vooral vermaard is gebleven als stichter van *'s Lands Plantentuin* te *Buitenzorg*, als „Kruidtuin" bedoeld, doch dank zij de uitstekende zorgen van de tuinbaas *Hasskarl* (als soldaat naar Indonesië gekomen, daar hem dit de enig mogelijke weg leek om de befaamde tropische plantengroei te zien te krijgen) en *Teysman* (die als Hollandse tuinknecht begonnen was), uitgegroeid tot een der beroemdste botanische tuinen der wereld.

Dank zij Reinwardt's reorganisatie van de geneeskundige dienst, kon de *koepok*-inenting sedert 1820 stelselmatig worden toegepast, waardoor de eertijds gevreesde pokken heel wat minder slachtoffers maakten dan voorheen. Bijzondere vermelding verdient hierbij de landheer *Andries de Wilde*, die Moslimse „geestelijken" als vaccinateurs opleidde, waardoor gemakkelijker het vertrouwen der schuwe bevolking gewonnen werd. Het spreekt vanzelf, dat het beteugelen van een zo gevaarlijke volksziekte als de pokken er sterk toe medewerkte om het

probleem van Java's overbevolking binnen niet al te lange tijd urgent te maken. Tenslotte werd ook de *Kerk* door de Commissarissen-Generaal gereorganiseerd en wel in het voetspoor van Daendels. Protestantse en Katholieke kerkgenootschappen werden op gelijke voet gesubsidieerd, waarbij, in verband met de verhoudingen in het vaderland, tweemaal zoveel Protestantse als Katholieke geestelijken een tractement ontvingen.

Daartegenover werden de geestelijken en staatsambtenaren, verdeeld in drie klassen, benoem-, afzet- en overplaatsbaar door het Gouvernement. Met de Protestanten bestond nog deze zwarigheid, dat oorspronkelijk slechts de Gereformeerden (na 1816 in Nederland gewoonlijk Hervormden genoemd) en Luthersen erkend waren, doch de overige Protestantse gezindten niet. Teneinde de nieuwe Protestantse Kerk voor alle schakeringen geschikt te maken, werd haar band met de Nederlands-Hervormde Kerk geslaakt en zij voortaan genoemd: Protestantse Kerk in Nederlands-Indië. Als grondslag werd aangenomen: „Het Evangelie overeenkomstig met het grondbeginsel van het Protestantisme". Men meende dat met deze vage bewoordingen Gereformeerden, Luthersen, Remonstranten, Doopsgezinden, enz. zich wel zouden kunnen verenigen. Toen enige jaren later (1854) onder zachte drang van bovenaf ook de Lutherse kudde binnen de gemeenschappelijke schaapsstal gedreven was, scheen de eenheid op kerkelijk gebied, waar men in Holland naar snakte, in Indië op bevel van hogerhand als bij toverslag tot stand gebracht. Zij was echter mogelijk gemaakt door de Indische lauwheid op godsdienstig gebied en werd op de duur geen daverend succes. De Gouvernementskerk leed sterk aan bloedarmoede.

De Katholieken pasten zich gemakkelijker aan, gingen rustig hun gang en legden de eerste grondslagen voor hun latere stevige positie.

In deze jaren deden ook de eerste zendelingen van het Nederlands Zendelinggenootschap hun intocht, doch moesten de eerste tijd vooral zich toeleggen op het herstel der verwaarloosde gemeenten op Java en in de Grote Oost. Ds J. Kam ontmoetten wij reeds op Ambon.

Nadat de zaken in Indonesië wat op orde waren gesteld, de a.s. Gouverneur-Generaal van der Capellen van een nieuw Regeringsreglement (1818) voorzien was, achtten de Commissarissen-Generaal hun taak afgelopen. Buyskes en Elout keerden voldaan naar het moederland terug (1819). „Ik verlang onuitsprekelijk naar Holland", schreef laatstgenoemde. De Koning benoemde hem daar tot minister van Koloniën. Bijna had hij zijn geboortegrond niet teruggezien daar hij voor de kust nog schipbreuk leed, doch gered werd.

DE JAVA-OORLOG

(1825—1830)

ONTSTAAN

„Hoor mij, Ngabdoelkamid! Ik heb U hier laten komen om U te zeggen, dat gij mijn ganse leger moet laten strijden. Overweldig daarmede Java. Als er iemand naar Uw lastbrief vraagt, zegt dan, dat is de Koran, laat hem daarin zoeken." De verschijning van de Ratoe Adil tot Pangeran Dipanagara op de berg Rasamoeni.

Uit: Babad Dipanagara.

Java's rustige maatschappelijke ontwikkeling werd pijnlijk onderbroken door een vijfjarige krijg, welke het land gruwelijk verwoestte en duizenden mensenlevens kostte: de *Java-oorlog*.

Jogjakarta was van de Vorstenlanden het gebied geweest, dat zich het langst tegen de Compagnie en later tegen het Hollandse en Engelse Gouvernement had verzet. De stichter van zijn vorstenhuis, Amengkoeboewana I, had de grootste roem verworven in een jarenlange guerilla tegen de scharen der Compagnie en hij mocht met voldoening op het resultaat terugzien. De Bataviase heren hadden hem ten slotte als Soeltan moeten erkennen en de helft van het Mataramse rijk gegund. Hoe zelfstandig zij hem achtten, kwam o.a. tot uiting in het reeds besproken ceremonieel — voor Javanen een nog veel belangrijker zaak dan voor Nederlanders uit de 18e eeuw — dat 's Compagnies residenten aan de Vorstenhoven in acht hadden te nemen. Daendels achtte het kwetsend voor de Majesteit eens Konings, als wiens vertegenwoordiger hij optrad, en schafte het met één pennestreek af, nieuweling, die hij was! Wat een kenner van Indië kon verwachten geschiedde, het wekte ontevredenheid. Jogja protesteerde, doch de IJzeren Maarschalk sloeg het verzet dadelijk neer en deed Soeltan Sepoeh er zwaar voor boeten. Hij verloor grondgebied en moest afstand doen ten gunste van zijn zoon, die prins-regent werd; hij mocht echter in de Kraton blijven wonen. Dit maakte de afstand tot een paskwil. De gedweeë zoon had niet de moed zich tegen aanwijzingen zijns vaders te keren.

Hoewel de Engelsen bij hun verovering van Java (1811) niet voor ernstig verzet tegen de verwisseling van gezag behoefden te vrezen, was het toch weer Jogja, dat het eerste weerspannig werd, niet Soerakarta. Raffles' eerste persoonlijk optreden liep er zelfs op een mislukking uit en pas toen hij met de nodige troepen kwam, bond Sepoeh in. Thans werd hij verbannen en Jogja verloor weer een pluim uit zijn staart, o.a. Kedoe.

Men ziet hieruit, hoe de lust tot onafhankelijkheid in Jogjakarta het levendigst was en dat juist dit gewest daardoor de bitterste vernederingen had moeten ondergaan, erger dan Soerakarta. Deze grieven werden vooral in de hofkringen scherp gevoeld. Immers, de verkleining van grondgebied bracht met zich mee een vermindering van het aantal aan rijksgroten, vorstelijke familieleden, toegekende apanages, gronden, waarvan zij het vruchtgebruik genoten; en opdat niemand zonder apanage zou blijven, moesten de overgeblevene verkleind, ge-pantjas-t worden. Dit wekte natuurlijk heel wat ontevredenheid. Het lagere volk had andere klachten.

Sedert eeuwen bestonden in de Vorstenlanden de z.g. *tolpoorten*. Wie daar passeerde, was verplicht voor zijn meegevoerde goederen tol te betalen. Eerst bescheiden in aantal, waren zij ten slotte tot een getal van 350 gestegen. Het Gouvernement had ze aan de Chinezen, die voor de beste tolgaarders doorgingen, verhuurd tegen dikwijls veel te hoge bedragen. Toch wist de onbarmhartige tolgaarder het pachtgeld wel met woeker uit de arme Javanen te persen. Men verhaalt, dat zelfs van kinderen in de slendang (= draagdoek), als zijnde draaglasten, tol geheven werd. De tollenaars plachten te fouilleren, wat natuurlijk kwaad bloed zette. Deze „oeang pantat" was buitengewoon gehaat. Dat al deze tollen handel en verkeer in de weg stonden, laat zich gemakkelijk begrijpen.

Dan werd de Javaan gedrukt door een groot aantal andere belastingen, zo talrijk en zo zinloos, dat het Gouvernement na het einde van de Java-oorlog er van de 34 in Kediri dadelijk 24 afschafte.

Een andere grief was het *landelijk stelsel* der Vorstenlanden.

De vorsten plachten van ouds hun dienaren, in de regel familieleden, niet met geld te belonen voor hun soms weinig meer dan symbolische diensten, doch met grond, d.w.z. de bodem mèt mensen èn vee er op, dus niet enkel de akkers, doch tevens alle belastingen en diensten die de nederige opgezetenen de Vorst plachten op te brengen en te bewijzen. Dit waren de z.g. *apanages*. Terwijl nu het Jogjakse rijksgebied kromp, toonde het aantal gegadigden voor zo'n apanage geen neiging om te slinken. Integendeel! De polygamie, in de Javaanse hogere kringen sterk in zwang en in het bijzonder bij de Vorst, maakte het aantal naaste familieleden steeds talrijker. Ieders aandeel werd dus steeds kleiner, daar de apanages onder verschillende belanghebbenden gesplitst werden en wilden deze dezelfde staat blijven voeren, als zij gewoon waren, dan moest ook meer uit de rampzalige opgezetenen gehaald worden.

In de dessa's hadden de apanagehouders hun vertegenwoordigers, rentmeesters, gewoonlijk *bekels* genaamd. Daar sommige dessa's onder meerdere apanagehouders verdeeld waren, was er ook meer dan één bekel. Deze heren hadden zoveel in de dessa's te vertellen, dat tenslotte het hele dessa-bestuur opzij geschoven werd en de almachtige bekels der apanagehouders er bij uitsluiting de lakens uitdeelden. Feitelijk bestond er in de Vorstenlanden geen dessabestuur meer, doch werd het land eenvoudig door de bekels, ten bate hunner lastgevers, beheerd, zonder dat dezen zich bijzonder om de bevolkingsbelangen bekreunden. In ieder geval misten de dessalieden het recht om zich door een vertegenwoordiger uit eigen kring, het zelf gekozen dessahoofd, te laten besturen. Toch mene men niet, dat de bevolking nijdig was op de apanagehouders. Voor de Vorst en zijn familieleden had men de diepste eerbied en mogelijke ontevredenheid zou zich ook in andere richting uiten, zeker niet tegen de Javaanse aristocratie. Deze kon van de bevolking dus zeer veel eisen, eer zij protesteerde.

Toen deden Europese ondernemers hun intocht in de Vorstenlanden. Dit was een bonte verzameling van oud-officieren en afstammelingen van Hollandse boeren, door van Imhoff nog naar Java gelokt, enz.

Wat het Gouvernement daarbuiten hun steeds had geweigerd, werd hun in de Vorstenlanden grif gegund, n.l.: land mét arbeidskrachten. De eerste, die hier baanbrekend werk verrichtte, was de Jogjase resident Nahuys zelve, die het land Bedaja huurde en anderen aanmoedigde zijn voorbeeld te volgen. Dit geschiedde en het was geen wonder. De *landhuurders* betaalden aan huur minstens zoveel als de apanagehouder met zijn bekels moeizaam uit de arme bevolking wist te persen en bovendien gaf hij voorschot. Het is bekend, welk een toverkracht er van dit woord (tot „*perskot*" in de volksmond vervormd) uitgaat in een land, waar crediet zo schaars en de rente zo hoog is.

Waardoor konden de Europese landhuurders zo gul met hun geld zijn? Omdat zij de gewillige tani's, die de apanagehouder volledig tot hun beschikking had gesteld, producten voor de Europese markt lieten verbouwen, welke veel meer opbrachten dan rijst, ketella, oebi, enz. die de nijvere landman in gewone omstandigheden uit de grond placht te halen. De bevolking stond feitelijk steeds tot hun beschikking. Niet slechts bewezen zij aan de landhuurders de herendiensten, die zij aan hun apanagehouders verplicht waren, doch in de overige tijd waren zij evenmin vrij. Tegen enige *betaling* mochten zij dan op de gehuurde landerijen der landhuurders werken, met hun vee het riet naar de molens vervoeren, de indigoplanten tot verfstof verwerken en dgl. meer. Aan deze vrijwillige diensten was feitelijk niet te ontkomen, zodat het geheel op een soort van slavernij geleek.

Niemand zou ook de moed hebben, teneinde zich aan deze werkzaamheden te onttrekken, de plaat te poetsen, de oude vorm van dienstweigering bij de Indonesiërs. Waar zouden ze heen gaan? De Vorstenlanden waren al zo overbevolkt; nergens was meer woeste grond, om er zich te vestigen. De tani bleef niets anders over, dan zich te schikken in zijn lot en getrouw de diensten te verrichten, die de landhuurder hem oplegde. En deze waren vele!

Toen de Gouverneur-Generaal *van der Capellen* in 1822 de Vorstenlanden bezocht, zag hij daar de landhuurderij met eigen ogen. Het systeem, waarvoor hij de Gouvernementslanden had willen besparen, stond hier in volle bloei. Niet enkel waren de Inheemsen volkomen afhankelijk van hun Javaanse meesters geworden, doch zeker slag van Europeanen had hiertoe zijn volle medewerking verleend, profiteerde er zelfs van. De welvaart der landhuurders berustte op toestanden, die het Gouvernement op eigen gebied nooit kon en mocht dulden. Ook konden de landhuurders, dank zij de volledige beschikking over de arbeidskrachten der bevolking, de Gouvernementsondernemingen in de Preanger een moordende concurrentie aandoen. Van der Capellen achtte dit een onhoudbare toestand en besloot aan de landhuurderij in de Vorstenlanden kort en goed een einde te maken. Door te verbieden, dat de souvereine rechten der zelfbestuurders aan derden werden overgedragen, maakte hij in 1823 aan het landhuren door Europeanen en Chinezen op korte termijn een einde.

Deze plotselinge maatregel schiep de grootste verwarring. In de eerste plaats waren de landhuurders vertoornd, omdat zij hun gehoopte winsten in rook zagen vervliegen, daar zij de gehuurde landen aan de apanagehouders terug moesten geven.

Laatstgenoemden raakten al heel lelijk in de knel. Zij kregen hun land wel terug, maar hoefden niet meer op een hogere huur te rekenen. Daar kwam nog bij, dat zij de ontvangen voorschotten moesten terug betalen en ook de kosten der verbeteringen, die de landhuurders op de landerijen hadden aangebracht. Er waren waterleidingen, sluizen, wegen en bruggen door de landhuurders aangelegd en dezen zagen die uitgaven gaarne vergoed.

In het Solose heeft men daar een mouw aan weten te passen, maar in Jogja was men minder handig.

Zelfs de tani's, reeds enigszins aan het werken op de ondernemingen gewend, mochten weer de hun vertrouwde producten telen en voor de bekels ploeteren.

Hun loon zal onder de Europese ondernemer allicht wat meer hebben bedragen, dan wanneer zij enkel met de apanagehouder te doen hadden. Het eerst toonde zich de nood der apanagehouders. Waar zouden zij op eens de verschuldigde bedragen vandaan halen? Het aanzien der Javaanse aristocraten berust nu eenmaal niet op een overvloed aan contanten. Vooral de Jogjase resident *Smissaert*, een der ongelukkigste figuren uit deze rampspoedige tijd, spande zich hevig in om van het Jogjase hof de voorgeschoten penningen terug te krijgen. De geëiste som beliep niet minder dan 40.000 Spaanse realen en de Kraton, platzak als zij was, bood 800. Met veel onwaardig loven en bieden, kwam men tot een bedrag van 26.000. Nadat men betaald had, was Schraalhans keukenmeester in de Kraton. Men begrijpt welk een onrust dit optreden van deze onvoorzichtige resident daar moest zaaien. De Javaanse aristocratie kreeg de indruk, dat haar belangen niet meer met die van het Gouvernement samenvielen. De geldnood deed naar een uitkomst, welke ook, uitzien.

Nu had men dus in Jogjakarta een natie, wier eer gekwetst was, een bevolking, die wanhopig uitgezogen was, en een aristocratie, die financieel volkomen aan de grond zat. Dit alles zou nòg geen opstand hoeven te weeg te brengen, want de Javaan is nu eenmaal geen revolutionnair. Hij volgt, indien hij het vertrouwen in zijn meerderen verloren heeft, een andere meerdere, een *leider*, wiens aanspraken hem minder betwistbaar lijken. Uit zich zelf zal hij geen oproer beginnen, maar hij wacht op een aanvoerder. Deze kwam: *Pangeran Dipanagara.*

Deze Jogjase grote had twee aspecten. Enerzijds was hij een prins van den bloede, kleinzoon van Soeltan Sepoeh, terwijl zijn vader en broeder eveneens Soeltan waren geweest, zij het voor korte tijd. Uiteraard bewoog hij zich in de hoogste kringen en bezat een statige dalem (residentie) te Tegalredja (op de weg van Jogja naar Moentilan, ten Westen van de z.g. Paal Poetih).

Hij meende aanspraak op de troon te mogen maken, onder meer op grond van een schriftelijke belofte van Raffles, die hem op listige wijze ontfutseld zou zijn.

Maar behalve vorstenzoon, was hij een mysticus, een geheimzinnig dromer, waartoe de opvoeding door zijn grootmoeder, een vrome vrouw, het hare wel zal hebben bijgedragen. Dikwijls trok hij zich in de eenzaamheid terug, binnen een grot, de Goewa Setjang, waar hij gezichten en visioenen had, o.a. van de Ratoe Adil.

Doch zijn dromen en overpeinzingen waren niet ketters. Hij wilde een streng

Islamiet zijn, kleedde zich daarom meest in het zwart en liet zich bij voorkeur Ngabdoelrachim noemen.
Zijn vurige vroomheid maakte hem echter niet tot een dier fanatieke Moslims, die desnoods over lijken gaan. Hij had een afschuw van de oorlog en kon geen dode zien. Bijzonder ergerde hij zich over het Jogjase hof zijner dagen. Zijn broeder, de Soeltan Amangkoeboewana IV, verbroederde zich z.i. te veel met de ongelovigen, de Christenen. Droeg deze geen Europese uniform, dronk hij niet veel sterke drank op de luidruchtige kratonfeesten, waar de Europese ambtenaren en landhuurders zich vertoonden en het soms uitgelaten toeging? De resident Nahuys, die deze nieuwe adat onder de Javaanse adel ingang trachtte te doen vinden, kon Dipanagara dan ook niet uitstaan. Meermalen uitte Dipanagara zijn ontevredenheid over deze toestanden en toen zijn broeder de Soeltan, die flink had meegedaan, reeds in 1822 overleed, zou Dipanagara daarover zijn voldoening hebben uitgesproken, met de woorden: „God dank! Nu zal alles wel beter gaan!"
Had hij er misschien op gehoopt ten minste tijdelijk als regent over Jogja in de plaats zijns broeder te treden? Zo ja, dan moet de teleurstelling voor hem wel heel grievend geweest zijn. Niet Dipanagara, maar zijn jeugdige neef Menol bleek voor het Soeltanaat bestemd en tot voogden werden benoemd Dipanagara en zijn oom Mangkoeboemi, terwijl het eigenlijke bestuur aan de Rijksbestuurder kwam. Dit was de kat op het spek vastbinden! Dipanagara uitte zijn ergernis door zich luide af te vragen, of men hem dan tot mannelijke kindermeid (emban) had verlaagd.
In zijn te Menado opgestelde gedenkschriften, die de oude babad-vorm handhaven en daarom Babad Dipanagara genoemd worden, verklaart hij: „Ik schaamde mij zo zeer, dat ik geen mensen zien kon. 't Was of ik in eens gestorven was. Mijn hart was geheel verbrijzeld en ik was van plan mij van kant te maken". Nog zou Dipanagara, die een besluiteloos en weifelend man was, geen sein tot opstand gegeven hebben, als hij niet de resident Smissaert op zijn weg ontmoet had. Men spreekt van ergerlijke tonelen tussen beide mannen bij gelegenheid van hoffeesten.
Meestal vertoonde Dipanagara zich niet in het publiek, was vaak in zijn grot en verwierf bij de bevolking de faam van een groot heilige. Maar zonder een behoorlijk voorwendsel zou de aarzelende Dipanagara toch nooit tot krachtige daden zijn overgegaan. De resident Smissaert verschafte hem er een.
De straatweg van Jogja naar Magelang, die langs Tegalredja liep, zou verbreed worden. Dipanagara voelde zich gekrenkt, omdat de paaltjes der arbeiders hem de weg belemmerden. Ook schijnt er een graf verplaatst te zijn. Dipanagara liet daarom de paaltjes wegnemen en door pieken vervangen.
Smissaert riep de pangeran ter verantwoording, omdat hij volk om zich heen verzamelde. Dipanagera, sterk in het lijdelijk verzet, weigerde te verschijnen.
Daarop zond de resident een afdeling Nederlandse cavalerie uit, om Dipanagara te halen. Deze verzette zich, een ruitergevecht ontstond, er vielen doden en gewonden. Dipanagara ontkwam op zijn uitstekend paard, maar zag van verre zijn dalem in vlammen opgaan. De Java-oorlog was begonnen (20 Juli 1825).

DE JAVA-OORLOG

(1825—1830)

VERLOOP

> Men moet inderdaad Dipanagara bewonderen, die trots zulk eene opeenstapeling van tegenspoed, na het verlies van zijn naaste bloedverwanten en bekwaamste bevelhebbers, nog den moed en de kracht in zich voelde, om de onze in beweging te houden.
>
> *Kapitein J. P. Schoenmaker.*

Van Gouvernementszijde was men volstrekt niet op een opstand voorbereid. Er lagen garnizoenen in de hoofdplaatsen Jogja en Magelang, zo mede in het fort te Klaten, maar de hoofdmacht van het Nederlands-Indische leger bevond zich op verre expedities naar Bone en Menangkabau.

In een oogwenk stond het hele Jogjase rijk in vuur en vlam. In de hoofdplaats trok zich de Europese bevolking binnen de wallen van het fort Vredenburg terug, waarheen ook de jonge Soeltan gebracht werd. Overigens vielen slechts de Kraton en het verblijf van de Pakoe Alam niet in handen der opstandelingen. Daar buiten zette de opstand zich voort tot aan Magelang, dat in het hoogste gevaar kwam. De Europeanen en Chinezen, die zich niet binnen de genoemde veilige plaatsen konden redden, waren verloren. Koffieondernemingen en tolpoorten werden geplunderd. De stemming onder de verdedigers was slecht. Opgesloten binnen een beperkte ruimte, gaven de leiders elkaar de schuld van het gebeurde. Het gebrek aan voedsel droeg er ook niet toe bij om de stemming te verbeteren.

Nog voordat Dipanagara de vaan des opstands verheven had, waren de aanhangers al toegestroomd. Vele groten verlieten het hof en schaarden zich onder zijn banier. Een volledige hofhouding werd samengesteld, rangen en titels toegekend.

Pangeran Dipanagara werd tot Soeltan uitgeroepen onder de langademige titel van *Ngabdoelkamid Eroetjakra Sajidin Panatagama Chalifat Rasoeloe'llah Sain.* Merkwaardig is in deze reeks de naam *Eroetjakra*, waarmede de Javaanse Messias, de Mahdi, de komende wereldverlosser wordt aangeduid: de *Ratoe Adil.*

In zijn persoon zouden het wereldlijke en geestelijke zich verenigen, hij zou een *priestervorst* wezen.

Dit trok het eenvoudige volk. Alle hopen, alle verlangens naar een Ratoe Adil, de Rechtvaardige Vorst, die het kromme recht zou maken, het vertrapte zou opheffen en de onderdrukkers vernederen, werden werkelijkheid in Pangeran Dipanagara. Vandaar dat diens hofruzie tot een grootse volksopstand groeide. Van een verongelijkte Pangeran, zoals er zo velen waren geweest, werd hij de afgod des volks, de hoop der vromen.

Dipanagara's aanhang bevatte twee elementen. Hij beschikte over een vrij behoorlijk georganiseerde kern, ingedeeld in bataljons, zelfs gestoken in bontgekleurde uniformen en getooid met wonderlijke namen als: toerkio's, boolkio's, arkio's, enz. Ten dele waren zij voorzien van vuurwapenen en kleine kruitfabriekjes, in de rimboe verborgen, zorgden voor de ammunitie.

Daarnaast volgde Dipanagara een groot getal ongeregelde benden, die langzaam inkrompen, wanneer de Gouvernementstroepen opdrongen, doch bij het kleinste succes van Dipanagara's scharen tot in het eindeloze aanwiesen. De meesten waren slechts met gepunte bamboe's en krissen bewapend.
Bij een nederlaag der Nederlandse troepen was de infanterie in de regel verloren. De verwoede kampongbevolking viel er als één man op aan en slachtte ze af. Zelden of nooit waagde Dipanagara zich in een grote veldslag, hoe graag de tegenpartij dit ook zou gewild hebben. Hij verkoos de kleine krijg, de guerilla en overviel eenzame afdelingen, voedseltransporten vanuit hinderlagen, waartoe het Javaanse landschap zich bijzonder goed leent.
Slechts een enkele maal zette hij zich vast in een versterkte stelling. Hierin volgde hij de voetsporen van zijn overgrootvader Amangkoeboewana I, die er zijn troon mee gewonnen had.
Toegegeven moet worden, dat niet zo zeer Dipanagara de leiding had, als wel verschillende figuren uit zijn omgeving, met name de jeugdige *Alibasa Sentot Prawiradirdja*, die een merkwaardig veldheerstalent ontwikkelde en zijn geestelijke leidsman *Kjai Madja*.
De Regering trof dadelijk maatregelen om de begane fout, zij het te laat, te herstellen. Smissaert c.s. verdwenen met stille trom en men dacht er zelfs over om hem in staat van beschuldiging te stellen. De tolpoorten werden afgeschaft, de landhuurderij in ere hersteld. Voorlopig hadden deze laatste twee maatregelen natuurlijk dadelijk weinig uitwerking, aangezien de tolhuizen toch uitgemoord waren en van een behoorlijke particuliere landbouw in oorlogstijd geen sprake kon zijn. Het was daarentegen ogenblikkelijk nodig, dat aan de bedreigde garnizoenen militaire hulp verleend werd. Met grote inspanning werd Jogja van voedsel en versterkingen voorzien, Magelang kon zich ternauwernood handhaven, in het Demakse leed het garnizoen van Semarang zelfs een nederlaag, waarbij het vrijwillig ruitercorps, dat voornamelijk uit handelsbedienden bestond, terwijl het de aftocht der vluchtende troepen dekte, grotendeels te gronde ging.
Gelukkig bleven de Indonesische Vorsten trouw. Prins Mangkoenagara werd vergund een eigen corps op te richten, het *Mangkoenagarase legioen*, dat aanvankelijk zelfstandig opererend, weinig gelukkig was en daarom bij andere troepenafdelingen werd gevoegd.
Zelfs de Soenan voerde ten Zuid-Westen van Solo bij Gawok zijn troepen persoonlijk tegen de opstandelingen aan.
Een andere, minder sympathieke maatregel was de oprichting van ongeregelde benden „djahats", die tegen die van Dipanagara een guerilla moesten voeren, doch helaas vriend noch vijand ontzagen.
Een beter corps was dat van de landheer *Dezentjé* uit Ampel, dat onder diens leiding uitmuntende diensten bewees.
Ook de vorsten van Madoera leverden eigen afdelingen, die zich zeer goed hielden.
Troepen werden voorts gehaald uit Celebes en Sumatra, waar men de begonnen vijandelijkheden onverwachts moest afbreken.

Zelfs kwamen extra geworven manschappen uit Nederland, een 3000, de gedunde gelederen versterken, een vrijwillig „expeditionnair corps". Na de twee jaar, waarvoor zich dit verbonden had, was nog één derde over! Op het eind van de oorlog had het Gouvernement, niettegenstaande de zware verliezen door ziekte en uitputting een 23.000 man op de been.

Het liefst had de toenmalige landvoogd *Du Bus*, Dipanagara's macht met één klap vernietigd, doch de Javanen ontweken elke beslissende veldslag stelselmatig en daardoor sleepte de oorlog zich tot in het eindeloze voort.

Dipanagara's veldheer Sentot haalde de stoutste stukjes uit, b.v. het overvallen en doden der nieuwe voogden van de jonge Soeltan. Geweldig was de indruk daarvan op de bevolking.

Toch lukte het rondom Jogjakarta wat ruimte te maken, terwijl de verder af uitgebroken opstanden, als die bij Semarang, onderdrukt werden.

Ten einde de vorstengraven van Imagiri te beheersen, nestelden Dipanagara's troepen zich tot tweemaal toe in de oude kraton van Plered, doch werden er even zoveel keren weer uitgedreven, op het laatst zelfs met een landmijn, tegen de muur geplaatst. Het was de enige maal, dat de opstandelingen zich ergens hebben vastgezet.

Nadat enigszins lucht was gemaakt rond de soeltansstad, poogden de Nederlanders door ver van het uitgangspunt zich verwijderende expedities, de vijand een beslissende nederlaag toe te brengen, hetgeen echter op vrij zware tegenslagen der Gouvernementstroepen uitliep. Het jaar 1826 eindigde vrij somber voor de Regering.

Een listige poging om de geestelijke invloed van de opstandige Prins te breken was het herstel van de 72-jarige Soeltan Sepoeh. Toen deze grijsaard n.l. op Ambon geïnterneerd zat, bezocht de edelmoedige Gouverneur-Generaal van der Capellen dit eiland en tot hem richtte Sepoeh het verzoek, naar zijn geboorteland te mogen terugkeren. Hij mocht zich daarop in Soerabaja vestigen, maar toen de Java-oorlog uitbrak, nam het Gouvernement voor alle zekerheid hem aan boord van het wachtschip.

Nu besloot de Regering hem voor de derde maal met het bewind over Jogjakarta te belasten, z.g. op zijn nederig verzoek. Men gaf aan dit herstel een zekere glans door een plechtige ontvangst in Buitenzorg en een statige optocht naar Jogjakarta. Jammer dat de geweerschoten der rebellen op de stoet de feeststemming enigszins verstoorden. Men hoopte dat Dipanagara of tenminste verschillende zijner aanhangers zich voor de oude Soeltan zouden komen vernederen, doch het omgekeerde gebeurde. Nòg twee pangerans liepen naar de vijand over. Soeltan Sepoeh had bij zijn volk blijkbaar afgedaan. Zijn brieven aan de opstandelingen werden zelfs genegeerd. Het Gouvernement won er geen een aanhanger door en maakte zich zelfs bespottelijk. Het zwaard zou moeten beslissen.

Sedert geruime tijd bestond er een meningsverschil tussen de landvoogd Du Bus, die om te bezuinigen naar Indonesië gezonden was en de opperbevelhebber, *generaal Merkus de Kock*. Wilde de eerste met het oog op de zorgelijke toestand van 's Lands

financiën snel een beslissing afdwingen, de laatste zag geen andere mogelijkheid dan het later zo genoemde *Bentengstelsel*, wat kostbaar en langdurig was, maar zeker tot de overwinning zou leiden. De onvindbare, ongrijpbare Dipanagara had men nooit een afdoende nederlaag kunnen toebrengen, omdat, indien hij langs de ene kant uit een landstreek gedreven was, langs een andere er weer binnendrong, zodra de Gouvernementstroepen hun hielen gelicht hadden. Slechts een blijvende bezetting der veroverde en van vijanden gezuiverde gebieden zou deze voor goed tegen invallen der rebellen vrijwaren.

Hiertoe zou een net van bentengs dienen, dat zich over het ganse tot vrede gebrachte gebied zou uitstrekken.

Natuurlijk trachtten de troepen van Dipanagara, toen zij de bedoeling van de bouw der bentengs begrepen, deze te verstoren, maar naar mate het aantal toenam, slaagde men er in Dipanagara en de zijnen tussen de rivieren Praga en Bagawanta te drijven, waarbinnen hij door een tiental mobiele kolonnes, die op de bentengs steunden, voortdurend opgejaagd werd. Met de dag werd nu Dipanagara's positie moeilijker. Zijn pogingen om door het rond hem gespannen net van bentengs heen te breken, mislukten.

Sommigen zijner aanhangers begonnen over te lopen, vooral toen het Gouvernement hun behoud der door Dipanagara verleende titels toezegde.

Zelfs de stoutmoedige Sentot liet hem in de steek en liep naar het Gouvernement over, mèt zijn legioen, door gebrek aan levensmiddelen gedwongen (September 1829). Generaal Cochius ontving hem met veel eerbewijzen te Imagiri. Daarna trad hij in Gouvernementsdienst en behaalde nog lauweren op Sumatra tegen de Padri's. Ook Kjai Madja werd op de Merapi-helling met zijn gewapende santri's gevat en naar Klaten gevoerd. (April 1829).

Het werd stil om Dipanagara, men begon het geloof aan zijn roeping te verliezen. In 1828 wilde hij het einde der Moslimse vasten luisterrijk vieren met talloze aanhangers. Hij wenste er zich tot Soeltan van heel Java te laten uitroepen, terwijl een Kraton zou gesticht worden. De feestvreugde werd echter verstoord door de komst van twee kolonnes Nederlandse troepen, die de menigte uiteendreven. Dipanagara ontkwam.

Eens fel vervolgd, was hij bijna in handen der Nederlandse dragonders gevallen, toen zij hem bij het oversteken van de Praga meenden te grijpen, doch de ruiter Doorenboom, die de sabel had opgeheven, werd door een Javaanse piek op het laatste moment nog gedood. Dipanagara scheen opnieuw zijn onkwetsbaarheid bewezen te hebben. Niemand wilde nog de 20.000 rijksdaalders verdienen, die op zijn hoofd gesteld waren.

Evenwel werd zijn toestand steeds hachelijker. Opgejaagd als een wild dier, zwierf hij door de bossen, uitgeput en vermagerd, met luttele aanhangers.

Ondertussen waren nooit de betrekkingen tussen Dipanagara en het Gouvernement geheel afgebroken. Meermalen werd de verbitterde krijg door wapenstilstanden onderbroken, waaraan men zich stipt hield. Bekend is hoe een Nederlandse troep, onkundig van zulk een tijdelijk staken der vijandelijkheden, op de Javanen aanviel

en plotseling uit hun scharen een Nederlands officier met een witte vlag zag te voorschijn treden, kapitein Roeps, die het misverstand ophelderde. Ofschoon de Nederlanders, zij het onopzettelijk, de wapenstilstand geschonden hadden, wreekten de Javanen dat toch niet op de in hun midden verkerende onderhandelaar.

In September 1828 had de landvoogd zelve, niettegenstaande zijn corpulentie, zich naar Salatiga begeven, ten einde met de opstandelingen te onderhandelen, zonder resultaat evenwel. Teslotte, in begin 1830, nam Dipanagara de Kock's vriendelijke uitnodiging om te onderhandelen aan en begaf zich daartoe naar het hoofdkwartier te Magelang, waar de generaal hem een eigen huis toewees. Deze betaalde ook zijn onderhoud en dat van zijn talrijk gevolg. Erg meegaande was de houding van de opstandige prins niet. Met kolonel Cleerens wenste hij niet te spreken, daar hij deze te laag van rang bevond. Met de Kock zelve kon hij evenmin tot een gesprek komen, daar deze even naar Batavia moest om de nieuwe Gouverneur-Generaal van den Bosch te begroeten.

Vier weken lang weigerde hij vervolgens over staatszaken te spreken, omdat het de Vastenmaand was. Hij wilde zelfs niet schrijven.

Ondertussen herstelde hij zich van de vermoeienissen, steeds meer aanhangers begonnen zich in en om Magelang te verzamelen.

Dipanagara's toon werd hooghartiger. Hij stelde de eis als hoofd der Moslims erkend te worden (Panatagana), wilde Soeltan heten en sprak de resident Nahuys in het Laag-Javaans toe.

Ter wille van de rust van Java en ook uit eerbied voor zijn persoon was het Gouvernement bereid geweest Dipanagara enige concessies te doen, b.v. in de vorm van een eigen gebied, zoals de prinsen Mangkoenagara en de Pakoe Alam er een hadden. Dipanagara wilde echter het onderste uit de kan hebben en verloor daarmede het spel geheel. Generaal de Kock's geduld was uitgeput. Hij verklaarde Dipanagara onomwonden, dat zijn eis onmogelijk kon worden ingewilligd en dat hij hem als zijn gevangene beschouwde.

Dipanagara protesteerde heftig, doch zweeg, toen buiten de regelmatige stap van een aanmarcherende kolonne gehoord werd. Kommando's weerklonken, de kolven der geweren sloegen op de grond, de deur ging open en een officier met getrokken sabel verscheen in de deuropening. Dipanagara was een gevangene, de Java-oorlog was ten einde (28 Maart 1830).

Met alle égards aan een prins van den bloede verschuldigd, in de Kock's eigen rijtuig werd Dipanagara nu naar Batavia en vandaar naar Menado gebracht. Een der officieren, majoor de Stuers, heeft zijn portret getekend, dat wij allen kennen. Daar men het veiliger vond hem binnen een vesting op te sluiten, werd Dipanagara naar het fort Rotterdam in Makassar overgebracht, waar hij in 1855, op 70-jarige leeftijd overleed.

Naar de letter der wet had de Kock Dipanagara wellicht weer moeten loslaten, doch op de verdere uitslag van de oorlog zou dit geen uitwerking hebben gehad. De wilde jacht op de van bijna allen verlaten vluchteling ware opnieuw begonnen, nog meer mensenlevens zouden verloren zijn gegaan en het einde hetzelfde

geweest zijn. Bovendien toonde Dipanagara zich geen bereidwillig onderhandelaar. Hij hield de zaak slepende, trachtte door een grote aanhang indruk te maken, stelde een onmogelijke eis. Lokte hij misschien de Kock's daad uit om niet de schijn op te wekken, zich te hebben onderworpen?

De Kock's beslissing was dus wijs; zij verhinderde Dipanagara zich zelf en anderen in het ongeluk te storten. Vermoedelijk was deze oplossing ook voor hem een verlossing. „Hoe ben ik toch daartoe gekomen", riep hij herhaaldelijk op zijn reis naar Semarang uit. Tijdens zijn ballingschap schreef hij zijn herinneringen op, in dichtvorm, maar waarheidsgetrouw en ontroerend, de *Babad Dipanagara*, een waardevolle geschiedbron voor deze verschrikkelijke jaren.

Men leert er tevens uit, dat Dipanagara alles was, behalve een democraat of een Indonesisch nationalist. Hij zocht naar voorbeelden in het verleden, staarde niet in de toekomst. Van democratie zou hij geschrokken zijn.

Toen eindelijk de vrede gesloten was, zag Midden-Java er vreselijk uit. Duizenden dessa's waren verwoest, pangerans kampeerden in armzalige hutten op de puinhopen hunner eertijds trotse dalems. Men schat de achteruitgang der bevolking op enige honderdduizenden. Buiten de hofstad was slechts Kota Gede, van wege de heilige graven, aan de vernieling ontsnapt.

Ook de Europeanen hadden zware offers gebracht. 8000 man waren bezweken, naast 7000 Inheemse soldaten. De onkosten bedroegen 20.000.000 gulden. Alle koffietuinen waren verwoest. De landhuurders waren geruïneerd.

De Regering stelde het Jogjase soeltanaat verantwoordelijk voor deze oorlog. Feitelijk, zo meende zij, hadden de dienaren van de jonge Soeltan alle recht op genade verbeurd, doch uit mededogen met diens jeugd, stelde het Gouvernement zich tevreden met een gebiedsafstand (tegen geldelijke schadevergoeding).

Een vraagstuk was, wat nu aan te vangen met Soerakarta. Zou men het ongemoeid laten, dan was het schone evenwicht tussen de twee gelijke helften van het oude Mataramse rijk verbroken, want Soerakarta zou groter wezen. Daarom diende dit laatste ook een veer te laten, tegen een geldelijke vergoeding.

Zo ging dus voor beide rijken de Mantjanagara verloren en beperkten zij zich voortaan tot het oude Mataramse en Padjangse gebied. Zo bleef het tot heden. Voor Soerakarta, dat het Gouvernement geholpen had, was de amputatie al zeer pijnlijk! De verontwaardigde Soenan verliet zijn Kraton en begaf zich naar het Zuiderstrand, wellicht om de godin van de Zuidzee, Njai Lara Kidoel, de beschermster van zijn geslacht, te raadplegen. Zijn Nederlandse lijfwacht werd hem achterna gezonden en vond hem slapende in Mantjingan. Men bracht de verbitterde vorst terug. Hij moest afstand doen en werd naar Ambon gezonden.

Sedert is de onrust in de Vorstenlanden niet meer ernstig verstoord. De bentengs in en om de Vorstenlanden, die vernieuwd en vermeerderd werden, hoefden dus geen dienst meer te doen.

De bekwaamste ambtenaren, die men kon vinden, werden naar het nieuwe gebied gezonden om het te besturen en de fouten, die men voorheen gemaakt had, te vermijden. Het Gouvernement bleef de Vorsten eren als souvereinen in hun gebied,

staande onder de Gouverneur-Generaal. Bij officiële gelegenheden zit de resident (later gouverneur), op een stoel gelijk met de Vorst en wandelen zij gearmd onder dezelfde pajoeng.
Dat de Vorsten hun aanstelling evenwel aan het Gouvernement te danken hebben, blijkt bij iedere regeringswisseling, wanneer de Regering bepaalt, wie de opvolger zal zijn en onder welke voorwaarden, teneinde een troonstrijd te voorkomen.
Voorts heeft de Regering in overleg met de Vorsten tal van hervormingen ingevoerd, die zij in het belang der bevolking noodzakelijk achtte, allereerst die der rechtspraak.
Zo begonnen de Vorstenlanden, die tot 1830 nog een eigen karakter droegen, veel daarvan te verliezen en aan de Gouvernementslanden gelijk te worden, o.a. werden een 35-tal jaren geleden missie en zending toegelaten.
Doch hoeveel karakteristieks ook moge afslijten, voor de rechtgeaarde Javaan klopt toch nog altijd Java's hart het krachtigst in het Vorstengebied. Geen manieren gaan boven die der Kratons en het Soloos is toch maar het mooiste Javaans dat er bestaat.
Aan de Vorstenhoven wordt als een kostbare schat bewaard de traditie der *Javaanse kunst*, toneel, dans en muziek, die de bewondering van het Westen hebben gaande gemaakt. In Jogja en Solo zijn thans Musea; het Java-instituut tracht de Javaanse kunst te bevorderen. De 19e eeuw zag ook de nabloei der Javaanse letteren. *Ranggawarsita*, de laatste der poedjangga's, dichtte zijn Poestakaradja Poerwa of het Oude Koningsboek, een dichterlijke kroniek van Groot-Java; *Jasadipoera* schreef de Babad Gijanti, de geschiedenis van de stichting van het Mangkoenagarase rijk.
Mangkoenagara IV verrijkte de litteratuur van zijn volk met een aantal keurige beschrijvende en moraliserende gedichten.
In dezelfde tijd begon de wetenschappelijke bestudering der Javaanse taal, ten behoeve van bestuur en zending. De afgevaardigde voor het Nederlands Bijbelgenootschap *Gericke*, de zendeling *Brückner* (Bijbelvertaling), de hoogleraar *Roorda* in Nederland (grammatica), de tolken *Winter* (Samenspraken) en *Wilkens* gaven ieder hun bijdrage en legden de eerste grondslagen.
Het Gouvernement liet ook de *landhuurderij* weer toe. Koning Willem I had hiertoe op verzoek van een Javaanse missie onder leiding van een rijksgrote, zijn toestemming gegeven. Het werd de gouden eeuw dezer landheren. Zij heersten nu als koningen over hun opgezetenen en wonnen fortuinen aan koffie en tabak, aan indigo en suiker. De *eerste spoorweg* op Java diende om hun voortbrengselen naar de Semarangse rede te vervoeren. Nog zijn hun namen als Dezentjé, Weijnschenk, enz. in de Vorstenlanden niet vergeten, evenmin als hun landheerlijk leven, dat zij op hun vorstelijke buitenplaatsen leidden, schitterend en overdadig.
De tani's kwamen echter soms in massa bij de resident klagen over hun zwaar lot, een oud gebruik, dat niet steeds op de juiste waarde geschat werd.
Een dertigtal jaren geleden maakte de Regering een einde aan deze patriarchale verhoudingen, waardoor het lot van de tani te veel afhing van de persoon van de

landheer. Het landelijk stelsel der Vorstenlanden werd hervormd. Aan de Europeanen werden nu slechts de akkers verhuurd, niet meer de wegen en kampongs. De door de bekels verdrongen dessa's werden opnieuw gesticht. Niet minder dan 26.000 bekels verdwenen.

Toch zijn de toestanden in de overbevolkte Vorstenlanden in sommige opzichten verre van rooskleurig, hoeveel er ook al verbeterd zij, telkens als een nieuwe zelfbestuurder optrad. Zelfs oppervlakkige bezoekers viel de sobere kledij der bevolking op.

DE GELDNOOD VAN HET GOUVERNEMENT

(1816—1830)

De ontwikkeling der zaak zal U.E. overtuigen dat hetgeen op eenen afstand van meer dan 3000 mijlen, in sommige zaken, voor *liberaal* gehouden wordt, in de toepassing hier ter plaatse, hoogst *illiberaal* zoude worden.

G. G. v/d Capellen aan Min. Elout.

Het Nederlandsch Indische Gouvernement, dat in 1816 de Archipel uit handen der Engelsen had overgenomen, verkreeg zijn inkomsten vnl. uit twee soorten bronnen: 1e. uit de *Gouvernements-cultures* in de Preanger, die daar al sedert de invoering van de koffie in het begin der 18e eeuw in zwang gebleven en zelfs door Raffles gespaard waren; 2e het pas door deze Engelse bewindsman ingevoerde *Landrentestelsel.*

Deze beide geldbronnen bleken op de duur niet in staat om in de behoefte van het Gouvernement te voorzien. Had de Koning op rijke baten uit het herkregen Java gehoopt, Nederlandsch-Indië kon zich zelf niet eens bedruipen, laat staan overschotten naar het Moederland zenden. De geldnood dwong zelfs om onder zeer ongunstige voorwaarden (n.l. onder garantie van alle inkomsten) 20 millioen bij de Firma Palmer & Co in Calcutta te lenen, doch de Koning verhinderde dit te elfder ure.

De installatie van het nieuwe, kostbaarder bestuur en de militaire expedities, noodzakelijk om voor het herstelde Nederlandse bewind ontzag te wekken, verslonden aanzienlijke sommen.

Tot overmaat van ramp braken op verschillende plaatsen onverwachte opstanden uit, met name in de Molukken en Palembang, eindelijk ook in de Padangse Bovenlanden en Bone, zodat nog aanzienlijker uitgaven vereist waren.

Bovendien stelden de inkomsten der *landrente* teleur. Deze is een grondbelasting, geheven van de bodem. Voor een billijke aanslag is het nodig, dat men nauwkeurig van het aantal bouw's natte en droge sawah, hun hoedanigheid enz. op de hoogte is. Door het ontbreken van een *kadaster*, tastte men omtrent deze feiten in het duister. Een poging tot een individuele aanslag is nog wel gedaan, doch na de opmeting van de eerste 50 dessa's had men er genoeg van en telde liever de dessa's i.p.v. de tani's. Hoeveel ieder moest opbrengen hing nu af van de handigheid van het dessahoofd, het aantal binnenkomende klachten over een te zware aanslag, de gewoonte in vorige jaren en andere dergelijke vage factoren. Wat er onder de hand voor ongerechtigheden gebeurden, ontging de Gouvernementsbelastingheffers gemeenlijk. Bij de vaststelling der landrenten was het dus in veel gevallen een kwestie van vragen en afdingen. Toch steeg de opbrengst langzaam, maar regelmatig.

Pas in de loop van de 19e eeuw kwam een behoorlijk kadaster tot stand en kon men tot een hoofdelijke aanslag overgaan, die veel billijker kan zijn. Een bijzondere reden, waarom de opbrengst aan de lage kant bleef, was de minderwaardigheid der producten, die de Javaanse landman op zijn velden verbouwde. Ofschoon geen

onbekwaam landbouwer is de tani toch zeer conservatief en als hij zelf iets nieuws onderneemt, dan zullen toch zijn oudere dessagenoten er wel voor zorgen, dat hij zulke nieuwigheden niet opnieuw zal uithalen. De dessa is behoudend. Nieuwe producten zal de landman slechts gedwongen planten, zoals indertijd de koffie door dwang was ingevoerd. Bovendien is zijn bedrijf van zulk een kleine omvang, dat hij zich niet aan iets nieuws met kans op mislukking waagt en geen tijd heeft om lang op de oogst te wachten.

Maar die oude en getrouwe producten als rijst, djagoeng, ketella en katjang zijn geen dingen, waar de Europese markt om roept en die dus hoge prijzen zouden kunnen opbrengen. Als de Indonesische tani er nu eens toe overging om zaken voort te brengen, waar in Europa vraag naar was, dan zou hij daar zelf, met vele anderen profijt van kunnen trekken! Aldus redeneerde men in Regeringskringen.

Vooreerst zou hij zelf meer voor zijn producten kunnen krijgen, de Hollandse koopman, de Hollandse zeevaarder zouden er meer aan verdienen en ook het vaderlijke Gouvernement zou heel wat meer aan belastingen in het laadje krijgen. Hoe zou men de behoudzieke tani er toe krijgen, om zich op nieuwe cultures te werpen, die gouden vruchten beloofden?

Er waren optimisten, die meenden, dat reeds het aanbod van hogere prijzen de conservatieve Javaan tot de aanplant van nieuwe gewassen zou bewegen. Doch dit bleek een illusie te zijn. Daarvoor is 's mans wereldkennis te gering (analfabetisme), zijn vrees voor het nieuwe te groot, zijn werkkapitaal te klein. Waarom zou hij zich toeleggen op het planten van koffiebomen, die hem pas na vier of vijf jaar hun vrucht in de schoot werpen, wanneer hij reeds een kwartaal na het beplanten van zijn sawah een padi-oogst kan binnen halen?

Alle Europeanen waren het er dus wel over eens, dat de Javaanse landman het niet alleen af kon. Hij behoefde leiding, desnoods zelfs enige dwang in de goede richting. Ziende hoe willekeurig soms de Inheemse vorsten met hun onderdanen omsprongen, hadden zelfs de meest vrijheidslievende Nederlanders weinig gewetensbezwaar tegen het uitoefenen van wat zachte dwang.

Doch welke Europeanen zouden de Indonesiërs de weg naar fortuin wijzen, of liever opdringen: ambtenaren of particulieren?

In die dagen was in Nederland de algemene opinie, dat de Staat moest zorgen voor orde en rust, voor bestuur en landsverdediging, desnoods ook voor onderwijs en kerk, maar in geen geval zich mocht inlaten met landbouw, handel of industrie. Dat diende enkel aan particulieren te worden overgelaten. De oude Oost-Indische Compagnie had weliswaar bijna twee eeuwen lang de functies van staats- en koopman niet zonder verdienste samengekoppeld, maar men meende in 1816 verre boven dit verouderde standpunt te zijn uitgekomen en schreef de ondergang dier Compagnie dan ook vrijwel eenstemmig toe aan dit door haar gevolgde onjuiste, om niet te zeggen zondige systeem van vermenging der totaal onverenigbare functies: ambtenaar en handelaar.

In 1816 was dan ook in Nederland besloten de economische ontwikkeling der kolonie, het aanleggen van plantages en bedrijven zoveel mogelijk over te laten aan

de vrijburgers, de *particulieren*. Vooral *Elout*, de voorzitter van het driemanschap der Commissarissen-Generaal, was een warm voorstander van dit idee en van der Capellen, de aanstaande Gouverneur-Generaal, stond aanvankelijk sterk onder zijn invloed. Het paste in dit systeem dan ook, dat in 1818 met zekere plechtigheid te Batavia een *beurs* geopend was, waar intussen later weinig van terecht kwam. Evenwel in de Indische werkelijkheid zien de zaken er wel eens anders uit dan in Nederland op papier en toen Elout met zijn liberale theorieën gerepatriëerd was en van der Capellen in Buitenzorg troonde, wijzigde deze zijn inzichten. Waar waren die energieke vrijburgers, die hun schouders moesten zetten onder het economische leven van gans een Archipel? Als ze er waren, dan waren het buitenlanders, meest Engelsen.

De vrijburgerstand, nog zo bloeiend in de 17e eeuw, was in de 18e sterk ingekrompen en de laatsten dier Mohicanen waren in de Franse en Engelse tijd ongeveer verdwenen. Wat er van de Bataviase burgerij nog overbleef, was geen klasse om veel respect in te boezemen, enige uitzonderingen daar gelaten. Velen kon men bovendien onder de rubriek avonturiers rangschikken. Hun gedunde gelederen waren enigszins aangevuld door Engelsen, die na 1816 waren blijven hangen. Zo groot was in die dagen hun getal, dat zij zelfs een kerk en een weeshuis bouwden; het laatste is het nog bestaande Parapattanwezengesticht te Weltevreden. Ook waren er Armeniërs bijgekomen, die eveneens een eigen kerkgebouw aan het Koningsplein bezitten. Slechts bij uitzondering kwamen er vrije kolonisten uit Nederland over. Liever belegde men zijn geld in Suriname dan in de Oost. Men denke slechts aan de figuur van de heer Kegge uit de Camera Obscura. Het Gouvernement voelde er dan ook weinig voor om aan deze bonte, uitheemse schare de economische welvaart van Indonesië toe te vertrouwen.

Daar kwam nog iets anders bij. De heren, die zich bereid verklaarden de verantwoordelijkheid voor omvangrijke cultuurondernemingen op zich te nemen, wilden dit slechts doen, indien de Indonesiërs *gedwongen* werden op hun terreinen te arbeiden. Alleen wanneer zij zeker waren van voldoende arbeiders, durfden zij het risico van een onderneming op zich te nemen. En van de werkwilligheid der dagloners was men allesbehalve overtuigd.

De Regering heeft zeer lang geaarzeld, alvorens zij de plannen dezer particuliere planters verwierp. Haar voornaamste argumenten waren: 1e. dat deze particuliere ondernemers niet van voldoende gehalte en bovendien vreemdelingen waren, zodat mogelijke winsten het buitenland zouden ten goede komen; 2e. dat het onderscheid tussen zulk een particuliere onderneming met min of meer gedwongen arbeid en een Amerikaanse slavenplantage niet groot meer zou zijn.

Waar zij kon heeft de Regering dan ook deze particuliere ondernemers de voet dwars gezet, b.v. de landheer Andries de Wilde, de stichter van Soekaboemi, die in zijn veelomvattende plannen werd gedwarsboomd en dus repatrieerde.

De landheren vermochten ten slotte slechts in één gebied vrij hun gang te gaan, n.l. in de *Vorstenlanden*. Daar ontstonden grootscheepse particuliere tabaks-, koffie- en indigo-ondernemingen, waarover wij reeds spraken.

Daartegenover stond, dat de productie onder toezicht van *ambtenaren* in de Preanger goede vruchten had afgeworpen en zijn recht van bestaan scheen te hebben aangetoond. Er heerste zelfs welvaart onder de bevolking! Had niet Raffles, die toch graag de philantroop uithing, dit systeem van gedwongen productie gehandhaafd, omdat de bevolking er zo aan gewend zou zijn? De gedachte kwam op, waarom men zulk een deugdelijk stelsel niet over heel Java zou uitbreiden.
Na de Java-oorlog, toen de rust op Java hersteld en de geldnood nog dringender was geworden, is de Regering daarom overgegaan tot een productie-systeem onder leiding van ambtenaren: het *Cultuurstelsel.*

HET CULTUURSTELSEL

(1830—1850)

> Wees geprezen eiland der eilanden, dat rijken, beschaamt! Of verdringt niet de Java-koffie alle andere? Of kruiden van het ene schiereiland tot het andere, kruiden beide Spanje en Zweden hunne geregten niet met onzen nageloogst? Laat Duitschland stoffen op zijn biete kroten; èn Oostzee èn Zwarte zee begroeten om strijd koffen en brikken met de gelouterde suiker van Java belaan.
>
> *E. J. Potgieter, Hanna.*

In 1830 verscheen bij de Koning een man, die reeds een roemrijke loopbaan achter de rug had, *Johannes van den Bosch*. Door de stichting der koloniën van weldadigheid: Willemsoord en Frederiksoord, waar de verarmde stadsbevolking een eerlijk stuk brood kon verdienen door heide-ontginning, had hij zich een goede naam verworven als practisch philantroop. Kort te voren was hij nog commissaris-generaal voor West-Indië geweest.

Ook nu weer kwam hij met een plan, waarvan de goede bedoelingen t.o.v. de Indonesiër onmiskenbaar waren, doch dat tevens bijzonder aantrekkelijk was, omdat het koeien met gouden horens voor de berooide schatkist beloofde: het *Cultuurstelsel.*

Een derde deugd van dit stelsel was, dat het de economische vrijheid van de landbouwer schijnbaar volkomen ongeschonden liet. Hij scheen niet gedwongen te worden te planten, wat hij niet wenste. „Van den Javaan zal niet meer arbeid mogen worden gevorderd, dan hij gaarne verrigt", heette het, terwijl „het Cultuurstelsel niet mocht worden ingevoerd, zo lang zulks door de bevolking niet wordt verlangd". *Elout*, de vrijheidsman, die toen net minister van Koloniën was, liet zich niet om de tuin leiden en nam zijn ontslag. Hij wilde „zijn vorst niet tegenwerken in het 65ste jaar zijns levens".

De Koning, daardoor niet van de wijs gebracht, bleef verrukt over van den Bosch' plannen en liet hem rustig zijn gang gaan. Ter vervanging van de liberale Du Bus zond hij van den Bosch als Gouverneur-Generaal naar de Oost, met zeer ruime bevoegdheden.

De Raad van Indië verzette zich tegen de plannen, vooral bij monde van het lid *Merkus*, doch die werd haastig naar de nieuwe Gouvernementsgebieden in Midden-Java gestuurd, om deze te organiseren. Aldus werd de oppositie het zwijgen opgelegd. Ten overvloede ontnam daarop de Koning aan de Raad bijna alle bevoegdheid om mee te regeren. Zij werd verlaagd tot een zuiver adviserend college (1836). De Gouverneur-Generaal hoefde zich niet meer aan de Raad van Indië te storen, benoemde zelfs haar leden, zodat hij zijn eigen adviseurs koos. Nog nimmer was een Gouverneur-Generaal op de Buitenzorgse troon zo machtig geweest! Met kracht en grote snelheid voerde van den Bosch zijn stelsel in. Het leek ook uiterst eenvoudig.

De bevolking mocht, indien zij dat wenste, een vijfde van haar grond met producten beplanten, die het Gouvernement behoefde: indigo, suiker, koffie, tabak. Deze

artikelen moest zij aan de Regering verkopen tegen „marktprijs". Daarvoor kreeg zij afschaffing der landrente.
Dit betekende dus: minder belasting en nog geld toe! Bovendien, als de wantrouwige boer nòg aarzelde, hoefde het ook niet en kon hij rustig alle waardeloze rommel planten, die hij wilde. Want „beter geen producten, dan die met krenking der pligten, die wij aan de bevolking verschuldigd zijn, te verkrijgen", luidde het officiëel. Kon het mooier! Als men geen grond bezat, moest men 66 dagen per jaar in de gouvernementscultures arbeiden.
Het grote voordeel voor het Gouvernement was, dat het eindelijk de zo zeer begeerde koloniale waren in ruime mate zou kunnen krijgen tegen een redelijke prijs, in tegenstelling tot de bescheiden opbrengst der landrente.
Producten, die nog een bewerking behoefden, zoals indigo en suiker, ontvingen deze van particulieren, welke daartoe van gouvernementswege voorschotten en fabrieksterreinen kregen.
Al die producten werden dan op Nederlandse schepen geladen, welke daardoor eindelijk wat te vervoeren kregen. Na 1816 was het aanvankelijk slap in de handel geweest, o.a. door de geringe opbrengsten van Java en de zware mededinging der Engelsen. Daarom had de Koning in 1824 een grote maatschappij opgericht, de *Nederlandsche Handelsmaatschappij*, in Indonesië gewoonlijk „Factorij" genaamd, die zich zou bezig houden met het aanvoeren en verhandelen van geweven goederen uit België (na 1830 uit Twente) naar Indonesië en het afvoeren vandaar van koloniale waren. In de beginne waren de resultaten maar matig geweest, eenvoudig omdat Java zo weinig opbracht, doch na de invoering van het Cultuurstelsel ging het met sprongen vooruit. De schepen der Nederlandsche Handelmaatschappij brachten de producten van Java naar Nederland, waar ze op de grote veilingen in Amsterdam verkocht werden. De winst werd eerlijk tussen deze grote maatschappij en de Koning verdeeld. Laatstgenoemde stortte vervolgens het ontvangen bedrag in de Nederlandse schatkist, die toen bedenkelijk sterke neiging vertoonde om leeg te worden. De Belgische opstand stelde de toch al niet bloeiende financiën van het Koninkrijk der Nederlanden op een zware proef.
Wanneer de leden der Staten-Generaal op de staatsbegroting de post: *Batig Slot* der Indische rekening ontwaarden, schoot er een glimlach over hun gelaat. Deze regelmatige Sinterklaas-verrassing van enige millioenen guldens gaf hun de verzekering, dat het beheer der „koloniën en bezittingen" in goede handen was. „Java was de kurk, waarop Nederland dreef" (minister Baud). Zij vroegen daarom slechts zelden naar de oorsprong van dit geld, want de Minister van Koloniën behoefde hen ook niet te antwoorden. Immers, het koloniaal beheer berustte „bij uitsluiting" onder de Koning. Hij was daarvoor geen enkele buitenstaander ook maar de minste verantwoording schuldig en de meesten begeerden die ook niet.
Welke maatregelen paste van den Bosch toe om zijn stelsel ingevoerd te krijgen? Wij zagen reeds, hoe hij het verzet van de Raad van Indië brak. Ten einde verder de ijver van Nederlands en Indonesisch B.B. aan te vuren, konden deze bij trouwe plichtsbetrachting op bepaalde gunsten rekenen, indien de productenopbrengst zich

in stijgende lijn bewoog. De Europeanen werden beloond met de z.g. „Cultuur- of Koffieprocenten", aldus bijgenaamd, omdat de koffie in het systeem een voorname rol speelde.
De Indonesische ambtenaren konden bovendien nog rekenen op versterking hunner positie. Zij werden meer ontzien, mochten wat potjes breken, kregen opnieuw ambtsvelden, terwijl bij vacatures sterker op erfelijkheid gelet werd, iets, waarvoor de Javaanse regenten zeer gevoelig zijn. Er werd zelfs beweerd, dat het eenvoudiger was om tien residenten, dan één regent te ontslaan. Mondeling verzekerde hun van den Bosch met 's Konings machtiging, „dat zij in hunne aloude voorregten zouden worden hersteld", als beloning voor hun trouw in de Java-oorlog, in de eerste plaats in hun „erfelijke regten".
Allen werden verrast met een ruime toekenning van onderscheidingen, ridderorden en titels. Van den Bosch werd er baron door, later zelfs graaf.
Dank zij deze opwekkende middelen was spoedig het ganse B.B. van hoog tot laag van geestdrift voor het nieuwe stelsel bezield.
Weldra schoten de koffiestruiken als paddestoelen uit de grond, golfden millioenen suikerrietpluimen, strekten eindeloze indigovelden, tabakstuinen zich uit. Heel Java was druk in de weer. Zwaar bevracht vielen de driemasters der Nederlandsche Handelmaatschappij de havens van den Helder en Hellevoetsluis binnen. Amsterdam werd weer het middelpunt van de handel in koloniale waren. De Nederlandse financiën begonnen er werkelijk weer beter uit te zien en de belasting-betalers herademden, terwijl de Factorij, dank zij de 5% provisie (na 1849 3%) ruime dividenden begon uit te keren.

Wat waren de gevolgen voor Java, het land, waaruit al die welvaart voortsproot? Een zeer belangrijk resultaat was, dat Java als met één slag een economische wereldmacht van betekenis werd op de Europese markt. In plaats van de bekende rijst en ketella, werden nu inderdaad waren geleverd, die in Europa opgeld deden. Geen nutteloze artikelen voor huiselijk gebruik, maar kostbare schatten bracht de Javaanse bodem op.
Bovendien had de zucht om de opbrengsten te doen stijgen nog dit belangrijke gevolg, dat de bebouwde grond op Java sterk toenam. Ganse woestenijen werden ontgonnen. Waar eertijds het oerwoud met zijn ongure bewoners het rijk alleen had, zag men nu de regelmatige rijen der koffieheesters, m.n. in het Kedirische en Madioense. Men ondernam zelfs grote bevloeiïngswerken, b.v. in Bagelen. Dit had weer tot gevolg, dat Java nu veel en veel meer mensen kon voeden dan te voren, wat van belang was voor de toen reeds vrij snel wassende bevolking. Het ophouden van oorlogen, de eenvoudige hygiënische maatregelen als de koepokinenting waren voldoende om het bevolkingsoverschot sterk te doen stijgen.
Van Straat Bali tot Straat Soenda kwam nu het hele eiland min of meer in cultuur, aan millioenen een bestaan aanbiedende. Daar de bevolking hiervan een dankbaar gebruik maakte, werd Java een der dichtst bevolkte landen der aarde, dat zich zelf niet alleen voedt, maar ook nog voedsel uitvoert, en wel zonder industrie van

betekenis. De bevolking steeg van 6 millioen in 1824 tot ongeveer 20 millioen in 1880.

Was deze groei der bevolking reeds een aanwijzing, dat de welvaart over het geheel toenam, nog duidelijker bleek dit uit de stijgende invoer van Twentse katoentjes. Knappe koppen rekenden uit, dat de Javanen zich door elkaar genomen beter kleedden dan vroeger.

Een ander, bijkomend gevolg van het Cultuurstelsel was, dat men Java veel beter leerde kennen. De bestuursambtenaren waren door hun cultuurbemoeienissen gedwongen zich veel meer met de bevolking in te laten dan voorheen. Men had directe aanraking met de dessa, zodat de kennis van land en volk zeer toenam. Er is beweerd, dat Nederland Indonesië nooit groter dienst heeft bewezen, dan door het Cultuurstelsel in te voeren; hetgeen wat overdreven lijkt. Immers, de bevolking heeft soms zwaar voor deze dienst moeten betalen. Het ergst drukten n.l. de vele slecht betaalde herendiensten op de bevolking. Terwijl slechts $^1/_{18}$ van de bodem door de gouvernementscultures in beslag werd genomen, riep men ongeveer 800.000 gezinnen of $^1/_4$ der bevolking op om op dit $^1/_{18}$ deel te arbeiden. Men werkte zeer slordig met de arbeidskracht der bevolking, die van heinde en verre werd tezamen geroepen. Reeds de reis naar de plaats der herendiensten kostte menigeen veel kostbare tijd, die onbezoldigd, aan het eigen bedrijf werd onttrokken. Wanneer nu nog, gelijk in Demak, een oogstmislukking samenviel met deze sterk opgedreven herendiensten, dan ontstond voedselschaarste, om niet te spreken van hongersnood, met als gevolg een aanzienlijke sterfte en een belangrijk volksverloop. Dit was met name het geval in Demak en Grobogan, in welk laatste gewest de bevolking tot op een tiende daalde. Dit trok zelfs de aandacht buiten Indonesië.

Niet overal was de toestand echter zo en er waren cultures, die slechts licht op de bevolking drukten, b.v. de koffie en suiker. Andere daarentegen als de indigo waren gehaat wegens de vele daaraan verbonden arbeid en sterke uitputting van de grond.

Niet steeds had een cultuur in een bepaalde streek dadelijk succes. De kennis van de tropische landbouw was nog gering, vergeleken bij de huidige stand der landbouwwetenschappen, zodat proefnemingen wel eens mislukten. In zo'n geval was de grootste schade voor de landbouwer.

Evenmin hield men voldoende rekening met de rechten op de grond van de Indonesische landbouwer. De suikerondernemingen konden niet volstaan met één vijfde van de individuële akkers der dorpsbewoners, doch behoefden een aaneengesloten areaal, dat ook geregeld verwisselde, om de bodem te laten uitrusten. Vandaar dat in zulke gebieden, als Tjirebon, soms heel vreemd met het privaateigendom werd omgesprongen en dit vaak wijken moest voor een vernieuwd communaal bezit. Bovendien wilde het ongeluk, dat de overige herendiensten, die van de bevolking gevergd werden, in plaats van te dalen, een sterke neiging vertoonden om nog toe te nemen. Ten behoeve van een nieuw defensiestelsel (dat van v. d. Bosch), moest een groot aantal vestingen worden gebouwd, waarvoor heel wat graafwerk nodig was. Hiertoe werden massa's arbeiders opgeroepen, waarvan er

in Soerabaja, voor de citadel Prins Hendrik, velen bezweken door malaria. Aan dit defensieplan van *van den Bosch* herinnert in Batavia nog de gelijknamige „Defensielijn" en de „Citadel", die het middelpunt van een uitgebreid retranchement zou vormen, waarvoor nooit voldoende troepen zouden kunnen gevonden worden om het te bezetten en dat ook nimmer geheel voltooid is.

Samenvattende kan men dus zeggen, dat het Cultuurstelsel weliswaar voor Java nuttig is geweest, daar het de productie van kostbare voortbrengselen sterk bevorderde, maar dat het door zijn overdrijving te veel van de bevolking eiste en dat zijn geldelijke baten slechts voor een deel aan Indonesië ten goede kwamen.

Daar het eerste voordeel van blijvende en de nadelen van voorbijgaande aard waren, mag men toch over het eindresultaat niet ontevreden zijn. Het moderne Java met zijn grootse landbouwondernemingen, zijn talrijke bevolking is zonder het Cultuurstelsel eenvoudig ondenkbaar.

Zonder van den Bosch geen goed bestuurd, rijk producerend Java met 50 millioen inwoners.

Ten slotte memoreren wij, dat in deze jaren (1837) het enige bezoek van een Oranjevorst aan Indonesië plaats vond, n.l. dat van *Prins Hendrik*, zoon des Konings, wie men soms wegens zijn belangstelling voor de zeevaart en aardrijkskunde de bijnaam van *„de Zeevaarder"* geeft. De ontvangst was luisterrijk en geestdriftig, maar voor de jeugdige vorstentelg ietwat te inspannend, zodat het overvolle programma niet geheel kon worden afgewerkt. Jammer, dat dit bewijs van persoonlijke belangstelling van het Oranjehuis voor Indonesië door allerlei oorzaken tot dusverre het enige is gebleven.

Wij eindigen met de eerste verzen, tot hem gericht in de Bataviase Schouwburg:

Welkom, welkom in deez' landen
Welkom Prins, aan Java's strand,
Dat door zooveel teedre banden
Blijft gehecht aan 't Vaderland.

BESTRIJDING VAN HET CULTUURSTELSEL

(1840—1860)

„O, bragt de dankbre Europeaan -
Die thans met nooit verzaadbre handen
Blijft graven in uw ingewanden,
Die thans Maleijer en Javaan,
Om uit uw altijd vloeijende aderen,
Zich vrucht en rijkdom op te gaderen,
In 't dierbaar juk gekromd doet gaan -
In ruiling voor de ontvoerde schatten,
Zoo wijd om 't strand uw golven spatten,
U 't hoogre licht des geestes aan!"

Ds Bern. ter Haar.

De nadelen van het Cultuurstelsel vielen pas sterk op, nadat het zijn hoogtepunt had overschreden, dat is ongeveer na 1848. In het moederland was men door de Indische baten over het algemeen blij verrast en alleen de Liberale Kamerleden ergerden zich er over, dat de Minister van Koloniën over hun *oorsprong* geen verantwoording wilde afleggen, wat de Conservatieve afgevaardigden uiteraard meer onverschillig liet. Na 1840 was hierin ten minste in zoverre een kleine wijziging gekomen, dat de *bestemming* dier gelden bij de wet zou bepaald worden. Wanneer dan ook een dergelijk wetsvoorstel de Staten-Generaal bereikte, knoopte men er enig geredekavel over het Indonesische beleid aan vast, waarbij de wel ingelichte minister meestal een gemakkelijke zege behaalde op de ondeskundige kamerleden. Er waren trouwens ook zeer deskundige Ministers van Koloniën, n.l. *van den Bosch* en *Jean Chrétien Baud* van 1834 tot 1848, die, beiden G.G.'s onder het Cultuurstelsel, dit systeem met kracht en geestdrift handhaafden.

In Indonesië was alles rustig. De enigen, die hoorbaar mopperden, waren vreemd genoeg de daar geboren Europeanen, de „blijvers". Het Gouvernement had alles te zeggen, regeerde oppermachtig, duldde geen tegenspraak. Des te vreemder keek het op, toen het op onverwachte tegenstand stuitte, n.l. op het hoofd der Katholieke Kerk in Indonesië, de *vicaris apostolicus Monseigneur Grooff* (1846).

Gelijk wij reeds zagen beschouwde het Gouvernement alle dominees en pastoors als ambtenaren en verdeelde ze dientengevolge in predikant 1e klas, pastoor 3e klas, enz. Het wilde hen ook geheel als ambtenaren behandelen, dus benoemen, ontslaan, overplaatsen, enz.

Nu wilde Mons. Grooff een drietal geestelijken, die zich z.i. misdragen hadden, ontslaan op grond van zijn kerkelijk gezag. Het Gouvernement erkende dat ontslag niet, omdat het die drie als ambtenaren beschouwde, wier ontslag slechts van de Gouverneur-Generaal afhing.

Mons. Grooff verving echter onvervaard de drie afgezette pastoors door vier, die hij kersvers uit Nederland had meegebracht, maar deze nieuwelingen werden nu weer niet door het Gouvernement erkend. Alleen de Gouverneur-Generaal mocht ambtenaren benoemen!

Resultaat: de door het Gouvernement erkende geestelijken waren door hun Bisschop afgezet en de door deze benoemde pastoors werden door het Gouvernement niet erkend. Een onaangename toestand! Ten slotte kon er nog maar één pastoor in heel Indonesië dienst verrichten, n.l. die te Padang. De twee partijen bleven op hun stuk staan, zelfs een persoonlijk onderhoud van de humane G.G. Rochussen met de volhardende vicaris apostolicus mocht niet baten. Beiden bleken onwrikbaar, ofschoon zij elkaar respecteerden. Het eind was, dat Rochussen tot zijn spijt zich genoodzaakt zag monseigneur met zijn vier priesters uit Indonesië te verbannen wegens onkoloniaal optreden en op de eerste de beste mailboot naar Suez te sturen, vanwaar hij per overlandmail Alexandrië en met een boot het vaderland bereikte. Dat was toen de kortste weg om te repatriëren.

In Nederland gaf koning Willem II, die Katholieke sympathieën had, de bisschop gelijk. Hij kwam wel niet in Indonesië terug, werd n.l. apostolisch visitator van Suriname, maar de verhouding der Katholieke Kerk tot het Gouvernement werd nu toch zodanig, dat het laatste ongeveer niets meer over de Kerk en haar dienaren te zeggen had (1847). Bovendien nam de Roomse Kerk de wijze voorzorg om sedert 1859 niet meer saeculiere geestelijken naar de Oost met zijn velerlei verleidingen te zenden, doch reguliere, n.l. de daartegen meer geharde Jezuïeten. Ofschoon deze orde thans niet meer de enig werkende, maar een deel van zijn terrein aan andere orden en congregaties heeft moeten afstaan, is Indonesië nog steeds in partibus infidelium, d.w.z. missie-terrein en behoren alle religieuzen tot een orde of congregatie, een feit, waarvan menig Protestant aldaar onkundig is.

Hier zij vast gememoreerd, dat al spoedig na de nieuwe regeling tussen Kerk en Staat de Missie een grote activiteit is gaan ontwikkelen, met name op het gebied van het onderwijs. De Katholieke zusters hebben hierbij een oude en goede reputatie door hun meisjesscholen met internaten.

Ook met de Protestanten had het Gouvernement enige moeilijkheid. Deze kwam niet van de zijde der Indische Kerk, daar dit eerwaardig genootschap het tot 1935 over het algemeen wonderwel met de Regering kon vinden en allerminst op het doorsnijden van de band tussen Kerk en Staat gesteld was. Het meest voelde zich de *Zending* bezwaard door de beperkingen, die het Gouvernement haar uit staatkundig belang (behoud van orde en rust) oplegde. Met het oog op de te vrezen ongeregeldheden onder de als fanatiek beschouwde bevolking, werd vaak de toegang aan zendelingen geweigerd, werden aan de verspreiding van godsdienstige geschriften, zoals in Indonesische talen overgezette Bijbels, hinderpalen in de weg gelegd.

Vandaar dan ook een zeer langdurig en ernstig onderhoud van de zendingsdirector *Van Rhijn* met de reeds genoemde G.G. Rochussen over dit onderwerp, dat tot geen volledige oplossing leidde (1846). Nog lang bleven de dienaren der Christelijke Kerk achtergesteld bij Islamieten, doordat zij een gouvernementele vergunning behoeven voor de uitoefening van hun ambtswerk.

De Indische Katholieken zullen met enige ontzetting de onversaagdheid van hun

bisschop aanschouwd hebben, vooral de kleine man. Toch zou het nog maar een drietal jaren duren, of die zelfde kleine man zou voor het eerst na ruim een halve eeuw, weer eens zijn stem verheffen. Dat was in het bloed- en revolutiejaar 1848. In de loop van Mei waren de eerste berichten per overlandmail over de schrikkelijke omwenteling in Europa overgebriefd. Zelfs in het lieve vaderland was het niet rustig gebleven en de populaire koning Willem II was, naar hij zelf zeide: „in 24 uur van conservatief liberaal" geworden. Zou men in Indonesië ook met de rode vlag zwaaien, barricades opwerpen, constituties fabriceren, voorlopige regeringen instellen, enz., enz.? Niet alzo! Indië maakte zich druk over het onderwijs!
Zo lang de Nederlanders in Indonesië waren, bestond er een groep blijvers van gemengde bloede, waarvoor de belangstelling en waardering niet overweldigend waren. Mocht deze groep ook al in de loop van de 18e eeuw enige invloed gewonnen hebben, doordat ook de hoogste kringen niet aarzelden huwelijksbanden met hier geborenen en getogenen aan te knopen, terwijl personeelsgebrek er toe noopte van alle beschikbare krachten gebruik te maken, na het herstel van het Nederlandse gezag in 1816 veranderde dit en liet men de Indo-Europeaan meestal niet veel meer dan het baantje van klerk.
Toch hadden de onderwijshervormingen van Prof. Reinwardt duizenden Indische jongelui voor de kampong gered en met het diploma van *Klein Ambtenaar* heeft menig jongmens zich tot in de 20ste eeuw de koning te rijk gevoeld.
Edoch, de eerzuchtigen en bekwamen wilden hoger op, maar werden in hun vaart gestuit door het ontbreken van behoorlijke onderwijsinrichtingen in Indonesië. Wanneer de Compagnie oudtijds lieden nodig had, in staat om de moeilijke talen en de dialecten der Inheemsen te doorgronden, dan stuurde zij wel een aankomend assistent of veelbelovend korporaal een tijdje de dessa in, om zich met een en ander vertrouwd te maken, of wel zij maakte gebruik van „Inlandse kinderen", waaronder Indo-Europeanen werden verstaan. Het nieuwe Gouvernement vond dit soort van opleiding toch wel wat heel sober en heeft daarom na de Javaoorlog in het hart der Javaanse cultuur een poging gedaan om een opleidingsschool van ambtenaren te stichten. Leider was een der eerste kenners van Javaanse taal en Letterkunde, de afgevaardigde van het Nederlands Bijbelgenootschap *Gericke.* Deze eerste poging om een soort van Middelbaar Onderwijs in het leven te roepen, leidde een kwijnend bestaan van 1832 tot 1843 en ging toen, ten dele door het wangedrag der ongedisciplineerde pupillen, te gronde. Minister Baud besloot daarom de opleiding der Indische ambtenaren naar Delft over te plaatsen. Een behoorlijk ambtenaar moest niet slechts Indië, doch ook Nederland kennen. Alleen Delft zou de toegang tot de hogere functies verlenen. De Solose instelling werd pas gewaardeerd, toen zij geliquideerd was. Onder de hier geboren Europeanen dook het verlangen naar Indisch Middelbaar Onderwijs op, de enige weg om langs de ambtelijke ladder omhoog te klimmen, want wie kon de dure studie en wat daaraan vast zat in Delft betalen?
Deze wens kwam tot uiting op de stormachtige vergadering van 22 Mei 1848 in de *Sociëteit de Harmonie* te Batavia. Woordvoerder was *dr ds Baron van Hoëvell.*

Deze eerwaarde heer was de gelukkige bezitter van vele talenten. Na aan de 10-daagse veldtocht te hebben deelgenomen als student-vrijwilliger, voltooide hij zijn theologische opleiding met een promotie in Groningen. Spoedig daarop vertrok hij naar Indië, waar hij naast zijn ambt van predikant te Batavia, ijverig de wetenschap bevorderde. Zijn grote talenkennis en welsprekendheid stelde hem in staat zowel zijn Nederlands- als Maleissprekende toehoorders te stichten. Als president van het Bataviaasch Genootschap wekte hij deze deftige, maar na Raffles ingesluimerde instelling tot nieuw leven. Doch het meeste opzien baarde zijn uitgave van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, waarvoor zijn vaardige pen menig artikel leverde. Zijn vele reizen schonken hem de stof voor zijn: Reis over Java, Madoera en Bali in het midden van 1847, waarin hij zijn liberale gedachten onbewimpeld uitsprak.

Aanvankelijk beschouwde het Gouvernement van Hoëvell's activiteit met welgevallen, drukte zelfs zijn tijdschrift op de Landsdrukkerij, doch kennisneming van 's mans verderfelijke tijdschriftartikelen deed haar inzien, wie zij voor zich had: een rasechte liberaal. Geen voldoende grond vindende om hem uit Indonesië te verwijderen, werkte het Gouvernement hem slechts tegen in zijn tijdschrift, door onthouding van waardevolle ambtelijke gegevens.

Toen deze gevaarlijke persoon dus op een grote vergadering in de Harmonie zou spreken — van Hoëvell was zéér welsprekend — en daarvoor veel belangstelling bleek te bestaan, nam het Gouvernement behoorlijke maatregelen. Men hield een half bataillon infanterie, een detachement cavalerie en zelfs enige stukken geschut gereed om te beletten dat deze vergadering, waarvoor eerst netjes verlof was gevraagd, de bakermat van een revolutie zou worden.

Gelukkig is van Hoëvell niet op een wit paard over een stapel lijken en via enige barricades het Paleis te Rijswijk binnen gereden. Hij bepleitte eenvoudig uitbreiding der Indische onderwijsmogelijkheden, een ogenschijnlijk redelijke zaak. In die geest werd een adres aan de Koning opgesteld.

In een navergadering is door de mindere goden toen nog druk geredekaveld over zekere „grondrechten", gelijk dat toen heette: recht van vereniging en vergadering, van godsdienst, vrijheid van drukpers. Kenmerkend voor de geringe vertrouwdheid met laatstgenoemd begrip, is het volgende misverstand. Sommige mensen zouden gemeend hebben, dat onder drukpersvrijheid verstaan werd, het recht om *gratis* vendutienieuws te laten *drukken!* Dit laatste trok natuurlijk!

Bij zijn hierop volgend onderhoud met de autoriteiten drong van Hoëvell aan op toekenning van meerdere politieke rechten aan de Europeanen.

Van hogerhand had men zijn optreden echter met misnoegen gadegeslagen. Daar was bovendien tot de hoogste kringen nog het valse gerucht doorgedrongen, dat ds van Hoëvell de Zondag vóór de beruchte vergadering in de Portugese kerk de eenvoudige Maleise gemeenteleden zou opgestookt hebben hem in de deftige Harmonie te komen horen. Een onzinnig lasterpraatje, te dwazer, omdat van Hoëvell die morgen juist dienst had gedaan op een oorlogsschip, ter rede liggende. De Protestantse Kerk, half officieel regeringsorgaan, werd nu gedwongen van

Hoëvell's ontslag te verzoeken, maar zó ver ging de regering niet. Zij beperkte zich tot een ernstige berisping, onder bedreiging met „meer gestrenge maatregelen". Van Hoëvell nam nu zijn ontslag en vertrok naar Nederland, om zijn zaak beter te verdedigen. Inderdaad gelukte dit.

De liberalen hadden gezegevierd. De conservatieve minister van Koloniën, Baud, was van het staatstoneel verdwenen en de nieuwe minister gaf van Hoëvell volkomen gelijk. De gouvernementele berisping werd ingetrokken en van Hoëvell beschouwd als een ambtenaar met verlof in Nederland. Dit verlof is echter niet meer door een tweede Indische periode gevolgd. Van Hoëvell bleef in Nederland, hoewel hij de preekstoel niet meer beklom. Hij werd tot lid der Tweede Kamer gekozen, waar hij tot 1862 zitting had. Daarna benoemde Thorbecke hem tot lid van de Raad van State. Zijn welsprekendheid en deskundigheid maakten hem tot een geducht tegenstander voor de conservatieven. Immers, met alle kennis en ijver, waarover hij beschikte, bestreed hij het Cultuurstelsel en zijn misbruiken.

Buiten de Kamer schreef hij menig artikel in zijn Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, dat na zijn vertrek uit Indonesië in Nederland verscheen.

Men kan zeggen, dat de nieuwe koers, die na 1848 ten aanzien der Koloniën gevolgd is, over het algemeen door van Hoëvell is aangegeven. Toen hij stierf in 1879 was het Cultuurstelsel feitelijk ter ziele.

Kwam Baron van Hoëvell uit aristocratische kringen voort, *Eduard Douwes Dekker* (1820—1887) was een Amsterdams volkskind. Zijn vader, een scheepskapitein, nam hem als negentienjarige jonkman naar Indië mee, waar hij achterbleef en op een bureau zijn ambtelijke loopbaan begon. Afgezien van een conflict met generaal Michiels in Tapanoeli was Douwes Dekker in de verschillende betrekkingen, die hij achtereenvolgens bekleedde, tot volle tevredenheid zijner superieuren werkzaam en zonder dat hij de Delftse inrichting had bezocht, werd hij beschouwd het radikaal van Indische ambtenaar te bezitten. In 1852 werd hem een tweejarig verlof naar Europa verleend, waarvan hij gebruik maakte om zich diep in de speelschulden te steken. Door zuinigheid hoopte hij de schade weer in te halen, te meer, waar hem het assistent-residentschap van *Lebak* wachtte, welke Bantamse plaats door hem grote vermaardheid zou verkrijgen (1856).

Wel was de grond in het Lebakse voor de koffieteelt ongeschikt, zodat het buiten het Cultuurstelsel viel, maar er bestonden tal van misbruiken, waarvan *Buffeldiefstal* door de Inheemse ambtenaren een der ergste was. Ook de regent van Lebak op wie Dekker als „oudere broeder" het toezicht had, ging hiervan niet vrij uit, eiste te veel diensten van de bevolking.

Het was echter gewoonte geworden, ter wille van de rustige rust, veel van het Inheemse B.B. door de vingers te zien. Bovendien was deze regent loyaal en had 30 dienstjaren.

De assistent-resident Douwes Dekker, wars van halfslachtigheid, kon zich hierbij niet zo maar neerleggen en diende reeds na een paar weken een formele aanklacht in tegen de schuldige regent. Dekker's chef, de bedachtzame resident van Serang,

ontstelde ervan en wilde hem weerhouden, keurde zijn gedrag af. Beducht, dat de regent onderwijl de lastige getuigen zou bewerken of verdonkeremanen, maakte Dekker evenwel haast en wendde zich rechtstreeks tot de Gouverneur-Generaal, *Duymaer van Twist,* deze verzoekende tussen hem en de Bantamse resident te beslissen (29 Febr. 1856). Dit was een ambtelijke fout. Dekker had zijn chef niet mogen passeren en zich onmiddellijk tot een hogere instantie, de G.G. wenden. De vurige strijder voor waarheid en recht ontving dan ook een ernstige berisping en een spoed-overplaatsing naar Ngawi, waar hij niets meer voor zijn Lebakse beschermelingen zou kunnen doen. Dekker vrezende, dat de zaak daarmee de doofpot in zou gaan, nam, om niet naar Midden-Java te moeten gaan, kordaat zijn ontslag en vroeg een gehoor bij de Landvoogd aan. Deze, juist op vertrek staande, verklaarde geen tijd te hebben en scheepte zich in, zonder Dekker gezien te hebben. Hij had het spel in Indonesië verloren.

Daar stond hij nu, zonder betrekking, zonder de zaak van het recht ook maar een streep vooruit te hebben gebracht. Ruim drie jaren bleef hij nog op Java rondhangen, trachtende een passend onderhoud voor zich en zijn gezin te vinden. Toen hem dit niet lukte, vertrok hij naar Europa, waar hij in zeer armoedige omstandigheden aankwam.

De kwestie van Lebak bleef hem met verontwaardiging vervullen, zelfs na jaren. Hij achtte zich een martelaar voor de goede zaak. Alles had hij verloren, maar nog bleef hem zijn groot schrijftalent. Dit stelde hem in staat zijn verontwaardiging over het z.i. gekrenkte recht te uiten in een autobiografische roman, waarin hij zelf en de zijnen onder schuilnamen voorkwamen. Hij gaf het boek de veelbetekenende titel van: *Max Havelaar* (zo noemde hij zich zelf) of de *Koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij* door *Multatuli* (= ik heb veel geleden).

Het deed, aldus van Hoëvell, bij zijn verschijnen (in 1860) „een zekere rilling door het land gaan". Nooit te voren waren de Nederlandse lezers zo duidelijk en scherp, zo meeslepend en in zo'n pakkende stijl gewezen op tekortkomingen van het Nederlandsch-Indische Gouvernement. „Ik wil gelezen worden", had Multatuli geschreven en dat werd hij ook. Sommige gedeelten zijn onvergetelijk geworden: Havelaar's (fictieve) *Toespraak tot de Hoofden van Lebak,* de geschiedenis van Saidjah en Adinda, ten slotte de opdracht aan „*den Koning, Groothertog, Prins ... meer dan Prins, Groothertog en Koning ... Keizer van het prachtige Rijk van Insulinde,* dat zich daar slingert om den evenaar, *als een gordel van smaragd.* Aan U durf ik met vertrouwen vragen, of uw keizerlijke wil is: ..dat daarginds Uw meer dan dertig millioenen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in Uwen naam?" Dit klinkt scherp, doch er was reden tot kritiek in het algemeen en Dekker voelde zich in het bijzonder gegriefd.

Nimmer heeft hij van de Koning antwoord ontvangen, evenmin is hij als ambtenaar hersteld. Deze schijnbare onverschilligheid van ambtelijke zijde heeft hem nog meer verbitterd. Hij bleef zich steeds de „man van Lebak" voelen, de ontslagen, verongelijkte assistent-resident, de „martelaar", die zich zelfs met Jezus van Nazareth dorst te vergelijken. Nog een kwart eeuw is hij blijven denken, spreken,

schrijven over de meest uiteenlopende onderwerpen, in een vurige, schitterende, originele stijl, die nog altijd boeit. Zijn onmaatschappelijkheid bracht hem vaak in benarde omstandigheden, daar hij voornamelijk van zijn pen moest leven.
Zijn grote betekenis voor Indonesië is, dat hij veler ogen voor de Indische noden heeft geopend. Niemand van hen, die na 1860 geroepen waren om „de gordel van smaragd" te besturen, liet de Max Havelaar ongelezen, ja zelfs ministers haalden hem aan. Allen moesten met zijn vlammende betogen rekening houden.
Naast de beheerste van Hoëvell trok dus ook de gevoelsmens Multatuli te velde tegen de sleur in het koloniale beheer. De een blonk uit in de Kamer, de andere op het terrein der Letteren. Aan beiden is Indonesië grote dank verschuldigd.

LIBERALE WETTEN VOOR INDONESIË

(1848—1870)

Ook ik verlang, dat de koloniën bijdragen leveren voor het moederland, maar het is mij niet hetzelfde langs welken weg.

Van Hoëvell, Parlementaire Redevoeringen.

De stemmen van van Hoëvell en Multatuli klonken niet vergeefs.
In het revolutiejaar 1848 hadden de liberalen de overwinning behaald. De Grondwet werd in hun geest herzien. Zij vormden daarna gedurende tientallen jaren de meerderheid in de Staten-Generaal. Driemaal belastte hun grote leider Thorbecke zich met de vorming van een ministerie en vele belangrijke wetten wist hij in 't Staatsblad te brengen. Maar ook al zat hij niet achter de ministerstafel, toch woei er een liberale wind door de beide Kamers. Het was de grote tijd der Liberale Partij. Wat had deze op haar program staan?
De Liberalen wensten een einde te maken aan de h.i. al te grote macht des Konings. De gezeten burgerij, of zoals eens gezegd is, „Het denkend deel der natie", diende meer invloed te hebben op het staatsbestuur. Dat kreeg zij ook. Verder moesten de „grondrechten" dier burgerij nader bevestigd worden. Ook dat geschiedde. De burgers ontvingen vrijheid van godsdienst, het recht van vereniging en vergadering, vrijheid van drukpers.
Ten slotte wensten de Liberalen, dat het Gouvernement zich zo weinig mogelijk met handel, landbouw of industrie bemoeide. Daar zouden de ondernemende burgers zelf wel voor zorgen. Als de Staat zich daarmede inliet, ging het toch maar verkeerd. Dus: vrije mededinging op ieder gebied. Dat bij deze maatschappelijke wedloop de sterkeren (de rijken) de zwakken (de armen) wel eens onder de voet liepen, werd aanvankelijk nauwelijks opgemerkt of slechts als een onvermijdelijk tussenstadium beschouwd, dat spoedig tot het verleden zou behoren.
Drie zaken wensten dus de Liberalen: 1e invloed op het staatsbestuur (ten koste des Konings), 2e grondrechten, en 3e vrijheid van handel en bedrijf.
Wat zou Indonesië hiervan kunnen gebruiken?
I. Vooreerst werd de *invloed des Konings* op het bestuur der Koloniën beknot, doch niet Indonesië zelf, maar de Nederlandse Staten-Generaal (met zijn Liberale meerderheid) plukten in de eerste plaats de vruchten daarvan. De woordjes „bij uitsluiting" waren vervallen.
Dat gebeurde op drie wijzen:
a. De Minister van Koloniën werd verplicht jaarlijks aan de *Staten-Generaal* een verslag uit te brengen over de toestand in de koloniën, d.i. het „*Koloniale verslag*". Zo kregen de leden der Volksvertegenwoordiging enig begrip van de overzeese toestanden, want als zij iets niet duidelijk of onjuist achtten, konden zij opheldering vragen. Dit prikkelde de Minister tot groter activiteit, want het is onaangenaam voor een misslag in het openbaar op de vingers getikt te worden. Er zaten in de

Staten-Generaal lieden als ds van Hoëvell, die Indonesië ter dege kenden en zich geen knollen voor citroenen lieten verkopen.

b. De wijze, waarop Indonesië bestuurd zou worden, regelde de Koning vroeger alleen of met hulp van zijn dienaren. Zo is onder Willem I en II vijf maal de Gouverneur-Generaal van een Regeringsreglement voorzien, n.l. in 1815, 1818, 1827, 1830 en 1836, enkel bij Koninklijk Besluit of dat van Commissarissen Generaal.

Nu kreeg Indonesië, net als Nederland zijn „Grondwet", eigenlijk: *de Wet op de Indische Staatsinrichting* (1854). Het had wat lang geduurd, omdat de heren het er pas na de derde indiening over eens geworden waren.

Dit was geen instructie des Konings aan zijn Gouverneur-Generaal, maar een regeling der Indische Staatsinrichting bij de *wet*. Dit betekent dus, dat niet alleen bij de samenstelling, doch ook bij elke wijziging de Staten-Generaal gehoord moesten worden. Dit is nog al eens gebeurd. Ofschoon onze wet op de Indische Staatsinrichting wel een 30 maal is gewijzigd, was het in 1940 nog steeds een kras oudje. Door de vaagheid van omschrijving van sommige punten, waaromtrent men het niet eens kon worden, bleek de tekst voor velerlei uitlegging vatbaar en kon de wet zich gemakkelijker aan de moderne behoeften aanpassen. Toch zijn de sporen van haar eerbiedwaardige leeftijd nog duidelijk te onderkennen. Met verbazing lezen we *thans*, dat uiterlijk op *1 Januari 1860* de slavernij in Indonesië afgeschaft is! Inderdaad zijn in het jaar 1859 ongeveer 4800 slaven, meest huisbedienden, vrijgekocht. Dit was het restant van een aantal, dat in 1814 nog circa 27000 bedroeg.

c. Ten slotte verklaarde de Grondwet: „De wet regelt de wijze van beheer en verantwoording der *koloniale geldmiddelen*". Dat betekende dus, dat de begroting van Indonesië jaarlijks bij de wet, dus alweer met medewerking der Staten-Generaal, zou worden vastgesteld. Pas in 1864 kwam de *Indische comptabiliteitswet* tot stand, waarbij dit werd vastgelegd, ingaande met het jaar 1867. Ook de Indische financiën kwamen dus onder toezicht der Nederlandse volksvertegenwoordiging.

Bovendien zouden, zodra daaraan behoefte bestond, verschillende onderwerpen bij de wet geregeld worden, uitgezonderd enige, die aan de Koning bleven voorbehouden.

Men zal zich nu afvragen, wat *Indonesië* aan al die veranderingen heeft. Men ziet wel, dat de invloed der Staten-Generaal, die vroeger te verwaarlozen was, nu bijzonder is gestegen. Wellicht merkt iemand meesmuilend op, dat het toch niet zoveel verschil maakt, of men door een Ministeriële kat, dan wel door een Liberale hond gebeten wordt?

Voor Indonesië lijkt mij het grote gewicht dezer wijzigingen te liggen in het feit, dat mogelijke fouten in het bewind minder gemakkelijk verborgen kunnen blijven. De Minister, de Gouverneur-Generaal en hun ambtenaren moesten beter op hun tellen passen, want zij konden nog door anderen dan door de Koning ter verantwoording worden geroepen. Men is dan ook in Indonesië begonnen meer ambtenaren te benoemen en scherper op hun doen en laten te letten.

In hoeverre werden in *Indonesië* zelf de staatkundige idealen der Liberalen, die in

West-Europa na 1848 zulke triomfen behaalden, verwezenlijkt? Voorlopig nog op bescheiden schaal. Van *invloed* op het *Indonesische bestuur* door de bevolking, hetzij Europeanen, Inheemsen of Chinezen, kwam niets. Daar verlangde ook geen mens naar, tenzij wellicht enige zeer vooruitstrevende Europeanen. Alleen de Raad van Indië, die onder van den Bosch tot een napraat-college was verlaagd, mocht weer wat te zeggen hebben. De Kroon benoemde haar voortaan (niet meer de Gouverneur-Generaal) en zij maakte mèt deze de verordeningen. Vandaar ook de aanhef: de Raad van Indië gehoord.

II. De *grondrechten* werden slechts zeer voorzichtiglijk toegekend: Vrijheid van godsdienst, maar Christenzendelingen, onder toezicht; het recht om verenigingen op te richten en vergaderingen te houden, maar niet over staatkundige onderwerpen; vrijheid van drukpers, maar onder censuur. Zelfs Thorbecke was over dit laatste onthutst en sprak verontwaardigd over een „gewrocht der duisternis". Gelukkig viel het in de practijk mee, alhoewel menig Indisch journalist wegens al te scherpe opmerkingen in 's Gouvernements hotel heeft gelogeerd.

III. Ten slotte de *vrijheid van handel en bedrijf*. Dit heeft de meeste voeten in de aarde gehad. De Liberalen waren voor een snelle opheffing der Gouvernementscultures, opdat er ruimte zou komen voor de particuliere ondernemers, die wel eens zouden tonen, dat zij de landbouw heel wat beter verstonden, dan die in voorschriften en reglementen vastgeroeste ambtenaren. Plaats daarom voor het particulier initiatief! Geen hinderlijke belemmeringen meer!

De ambtenaren daarentegen, die de tropische landbouw uit eigen aanschouwing kenden, waren minder geestdriftig daarvoor gestemd. Evenals indertijd van der Capellen, vreesden zij voor ongelukken, wanneer de kapitaalkrachtige Europeanen op de arme tani werden losgelaten, om maar te zwijgen van sommige vreemde Oosterlingen. Binnen korte tijd zou de Inheemse stakker diep in de schuld zitten en slechts als loonslaaf op de akker, die vroeger de zijne was, mogen arbeiden, tot hij er bij neerviel. De Inheemse, een kind in geldzaken, moest tegen zijn eigen zorgeloosheid worden beschermd. Niemand kon dat beter dan een vaderlijk Gouvernement.

Daarom werd in de Wet op de Indische Staatsinrichting de beperking en volslagen opheffing der Gouvernementscultures slechts in het vooruitzicht gesteld.

Toch is het daartoe binnen korte tijd gekomen.

Er was trouwens zelfs in het conservatieve kamp ongerustheid over de bedenkelijke uitwas van het Cultuurstelsel. De gewezen conservatieve minister, J. Chr. Baud, bood zelfs aan, de in 1854 naar Indonesië vertrekkende Gouverneur-Generaal *Duymaer van Twist* te vergezellen, ten einde zich persoonlijk van de misbruiken te vergewissen. Het aanbod werd evenwel niet aanvaard. Zijn werkzaamheid vond toen een uitweg in de oprichting van het *Koninklijk Instituut voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,* zodat deze bekwame staatsman toch nog voor Indonesië nuttig werk deed. De genoemde Duymaer van Twist, door Multatuli zo verguisd, schafte op Java de *passar- en warongpacht* af, wat het Gouvernement wel een drie millioen 's jaars kostte, doch de Inheemse handel van een zware druk bevrijdde.

De *Cultuurprocenten*, die de ambtenaren zo hadden aangevuurd, maar tevens in de verleiding gebracht, meer dan het wenselijke of zelfs geoorloofde van de bevolking te vragen, werden afgeschaft. Heel wat misbruiken werden daardoor voorkomen. Enige cultures, die zwaar op de bevolking drukten en weinig opbrachten, verdwenen, met name die van *tabak* en *indigo*. Toen deze laatste in 1865 werd opgeheven, bracht zij nog $1^1/_2$ millioen per jaar op. Zij was echter zeer gehaat bij de bevolking en putte de bodem uit.

Als voornaamste cultures bleven toen over die van *suiker* en *koffie*, die nog schatten bleven opbrengen. Zou men deze goudmijnen, die niet zo veel van de bevolking vergden, aan particulieren overlaten? Lang en breed is daar in de Nederlandse volksvertegenwoordiging en daar buiten over gepraat. Het werd een hevige strijd tussen voor- en tegenstanders van „*Vrije Arbeid*". Merkwaardigerwijze was Multatuli geenszins een onverdeeld voorstander van „Vrije Arbeid". Hij voorzag, en niet ten onrechte, dat de positie van de „vrije" arbeider in Indonesië niet veel beter zou zijn, dan die van de gedwongen werker onder het Cultuurstelsel. Bij „Vrije Arbeid" zou de Inheemse arbeider zelf mogen kiezen, welke arbeid hij het liefste deed, en dit was het ideaal van minister *Franssen van de Putte*. Hardnekkig verzetten zich de aanhangers der ambtenaren, de Conservatieven daar tegen, aangezien zij de economische zwakheid van de Inheemsen kenden.

De Liberalen hebben dan ook niet geheel hun zin gekregen; het kwam tot een compromis. Het resultaat kunnen we zien in de twee wetten, die minister *de Waal* in 1870 in het Staatsblad wist te krijgen: de *Suikerwet* en de *Agrarische wet*.

Volgens de eerste zou de suikercultuur, een der laatste twee overgebleven Gouvernementscultures, *geleidelijk* worden afgeschaft. Zéér geleidelijk, want er werd gevreesd, dat, indien de bevolking tè plotseling niet meer in suikerriettuinen en op suikerfabrieken *behoefde* te werken, zij ook niet meer zou *willen* werken. Daarom beloofde het Gouvernement nog 20 jaren lang de ondernemers een steeds verminderend aantal gedwongen arbeiders te zullen leveren.

Wat men vreesde, is niet geschied. De bevolking is op de ondernemingen blijven werken, ook nadat de arbeid volkomen vrij is geworden. Dit kon o.a. door Java's sterk toegenomen bevolking.

De Gouvernements-koffiecultuur, de oudste, weinig op de bevolking drukkende, mocht tot 1916 blijven bestaan. Toen werd ook zij opgeheven.

De *Agrarische wet* heeft betrekking op het grondbezit. Ten einde te voorkomen, dat de Inheemse landeigenaar zijn grond tegen een spotprijs aan een geldschieter zou van de hand doen, werd hem slechts vergund zijn sawah of tegal aan een landgenoot te verkopen. Europeanen of Vreemde Oosterlingen kunnen in de regel dus géén grondbezit verwerven, alleen Indonesiërs. Een uitzondering vormen die grondstukken, waarop Europese huizen, fabrieken, ziekenhuizen, enz. staan.

Maar hoe zullen dan niet-Indonesiërs zich op de landbouw kunnen toeleggen, als zij geen bouwgrond mogen bezitten? Hierin voorziet de wet door hun twee wegen aan te wijzen:

1e. zij kunnen grond van het *Gouvernement pachten* gedurende een tijdperk, dat

hoogstens 75 jaar mag zijn. Dit is echter lang genoeg, om van deze grond, die zelden dadelijk bijzonder vruchtbaar is, iets behoorlijks te maken door ontginning, irrigatie, bemesting, enz. Omdat het zo lang duurt, spreekt men van „*erf*-pachtsgronden".

2e. zelden kan men op dergelijke oorspronkelijk onvruchtbare erfpachtsgronden het veel water eisende suikerriet planten. Dat vraagt sawah's, die in de vlakte liggen, maar gewoonlijk in het bezit van Indonesiërs zijn. Europese suikerboeren mogen daarom van de *Indonesiër* grond *huren* voor een termijn van hoogstens 25 jaar; niet te lang, dan zou de eenvoudige landman het niet kunnen overzien; niet te kort, want dan zou de Europese planter tijd missen om de nodige verbeteringen aan te brengen, fabrieken te bouwen, spoorbanen aan te leggen, enz.

Deze wet heeft voor de Europese landbouw de weg geëffend, zonder de Indonesiër van zijn grond te beroven. Voor de Vorstenlanden gold zij echter niet. Hier bleven de landhuurders nog een 40-tal jaren de schepter zwaaien; evenmin voor de particuliere landerijen, die voor zover niet teruggekocht door het Gouvernement, nog steeds het pijnlijkste probleem der Bataviase Ommelanden vormen.

Daar buiten echter zag men de Europese cultures opbloeien, want ditmaal zijn de Europese ondernemers, gelijk onder van der Capellen, niet in gebreke gebleven, doch op het appèl verschenen.

Door hun komst in Indonesië konden deze landen veel meer voortbrengen, dan te voren, want zij brachten geld en kennis mee. Een niet te versmaden deel der winsten bleef in de vorm van grondhuur en arbeidsloon bij de Inheemse bevolking achter. Wij vermeldden reeds, dat omtrent deze tijd ook de *specerijenmonopolies* in de *Molukken* afgeschaft werden. Hier leidde de vergrote economische vrijheid echter niet tot een nieuwe opbloei. Inderdaad de Molukken waren het verleden, Java het heden, Sumatra de toekomst van Indonesië.

DE KOLONIAAL-LIBERALE TIJD

(1870—1898)

Ik geloof geen valsch profeet te wezen, wanneer ik beweer, dat de liberaal-koloniale politiek, welke sedert 1848 begon te leven.... met het tweemanschap van den G.G. Van Rees en den Min. v. Kol. Sprenger van Eijk haar laatste woord heeft gesproken. Voor wie een gevoelig oor en een helder oog heeft, staat het vast, beweer ik, staat het voor de overtuiging onomstootelijk vast, dat er een nieuw tijdperk moet en zal aanvangen voor Indië, in verhouding tot Nederland.

G. P. Rouffaer in 1887.

Met het jaar 1870 scheen een gelukkiger tijd voor Indonesië aangebroken te zijn. De boze dagen van het Cultuurstelsel waren geteld. De Gouvernementssuikercultuur werd langzamerhand aan particulieren overgedaan. Alleen de weinig drukkende koffiecultuur bleef als oudste ook het langst gehandhaafd tot 1916. Indonesië werd opgenomen in het wereldverkeer, het kwam a.h.w. dichter bij Europa te liggen. In 1869 was het *Suez-kanaal*, o.a. in tegenwoordigheid van onze Prins „Hendrik den Zeevaarder", met grote plechtigheid geopend en de weg naar het moederland belangrijk verkort.

Geen advertenties verschenen meer in de dagbladen, aankondigende het aanstaand vertrek van het fregatschip Johanna Maria, „varende een geëxamineerde doctor en eene melkgevende koe". De stoom begon de zeilen te vervangen, zodat men nu in ongeveer vijf weken in plaats van vroeger drie maanden Nederland kon bereiken. Toegegeven moet worden, dat het einde van de zeilvaart niet zonder glorie was. De snelvarende *clipperschepen* voeren soms in 71 dagen om de Kaap naar Europa. In 1871 werd de *Stoomvaartmaatschappij Nederland* opgericht. Het eerste stoomschip, de Willem III, kwam zelfs niet buiten de Europese wateren, maar verbrandde onderweg. Dadelijk daarop werd hij door de Prins van Oranje vervangen.

Daarvóór voeren de schepen van de Firma Ruys op de Oost, de Rotterdamse Lloyd. Na 1887 kwam er een wekelijkse maildienst.

Sneller dan de schepen ging reeds de berichtgeving. De eerste *telegraafverbinding* met Europa kwam tot stand. Een geweldige verbetering, al was het ook peperduur: voor 20 woorden f 73.—!

Voor de nieuwe *ijzeren stoomschepen* was de open rede niet meer geschikt. Bij Priok werd de eerste Oceaanhaven gegraven (1877), kort daarop van een dok voorzien. Andere havens volgden.

Ook Indonesië zelf had behoefte aan sneller vervoer, met name Java. De trage ossekarren bevredigden niet meer. Men dacht aan kamelen, ezels, olifanten en zelfs aan lama's. Geen dezer viervoeters voldeed. Sedert 1864 was echter een particuliere maatschappij begonnen met de aanleg van een *spoorweg Jogja—Semarang*, die de producten der Vorstenlanden zou afvoeren. In 1873 werd deze eerste Nederlandsch-Indische spoorweg plechtig geopend, het begin van een spoorwegnet van ruim 5000 kilometer. Zo populair was dit nieuwe vervoermiddel, dat een pas opgericht dagblad zich de „Locomotief" noemde.

Na deze eerste particuliere spoorweg, volgde nog een dergelijke van Batavia naar Buitenzorg; daarop kwam de Staatsspoor. In 1894 kon men al van Batavia naar Soerabaja rijden, zij het in drie dagen. Het was een gevaarlijke aanslag op het bestaan der zware *postkoetsen* met vier paarden (afgezien van de hulpkrachten bij steilten), één koetsier, lopers, die tot dusver in het binnenland het monopolie hadden gehad. Daendels' weg leek verlaten, tot op de komst der auto's.

Andere Westerse vindingen volgden: de *gasverlichting* in 1881, zo snel door de electriciteit gevolgd, dat zij zich enkel tot de allervoornaamste steden beperkte, de *telefoon*, die het leven „democratiseerde". Bekend is de opmerking van de telefoonjuffrouw aan een gebruiker, die een „Directeur" wilde opbellen: „Mijnheer, men bèlt geen Directeur op!"

In 1869 kreeg Batavia zelfs een *paardetram*, waar alles zo maar door elkaar zat! Technisch begon er dus iets in Indonesië te veranderen. Het kwam in de greep van het verkeer. Op economisch gebied was het woord aan de particuliere ondernemer gekomen, de „partikoelir sadja", het „waardige slot" bij officiële recepties.

Echter trad hij niet met die aandrang op de voorgrond, welke men eerst verwacht had. De Nederlandse kapitalisten waren er nog niet aan gewend, hun geld in Indische ondernemingen te steken. Veel te veel keek men naar Amerikaanse sporen of Russische staatsleningen. De meeste Indische ondernemingen beschikten daarom aanvankelijk over te weinig kapitaal. Het waren vaak rijk geworden planters, die hun spaarduitjes in een koffie- of suikeronderneming hadden gestoken, of wel aanzienlijke Indische families, die reeds verschillende geslachten onder de tropenzon hadden geboerd.

Dat ze weinig reserves hadden hinderde niet zo erg, als de zaken maar goed gingen. Kleine tegenvallers werden gemakkelijk uit de grote winsten gedekt.

De zaken gingen echter niet altijd naar wens. De *koffiebladziekte* teisterde sedert 1878 de koffieheesters, terwijl Brazilië als concurrent opkwam.

Tegelijkertijd had er een scherpe daling der suikerprijzen plaats, door de grote productie van de beetwortelsuiker uit Europa, welke sedert 1884 zwaar beschermd werd. Vele ondernemers konden hun schulden niet meer betalen en gingen bankroet. Tegen grote en langdurige tegenslagen bleken zij niet opgewassen.

De ondernemingen verdwenen daarom natuurlijk niet, maar gingen in andere handen over, n.l. in die der schuldeisers, kredietgevers, bankiers, die ze voortaan exploiteerden en tevens controleerden.

Wij merken dan ook op, dat na de crisis er minder ondernemingen zijn, die van één persoon afhangen. Tegenwoordig behoren de ondernemingen veel meer aan grote maatschappijen, zoals de H.V.A. (opgericht 1878), die er hun administrateurs, employé's en verder personeel op plaatsen.

Bezien wij thans enige takken van bedrijf wat nader, vooreerst die welke vóór deze periode reeds tot bloei waren gekomen, de kina en de Deli-tabak.

De *kina-bast*, sedert de 17e eeuw als koortswerend middel toegepast, werd oorspronkelijk alleen in het gebergte van Zuid-Amerika aangetroffen. Door de meer dan roekeloze wijze, waarop het gewonnen werd, nam de hoeveelheid beangstigend

af en steeg de prijs (tot f 200.— - f 300.— per kilo) tot groot nadeel der lijdende mensheid.

Het was dus niet enkel een baatzuchtige handeling, toen de Regering in Indonesië de reeds vermelde botanicus Hasskarl naar Zuid-Amerika uitzond, om daar in de oerwouden naar kina-plantjes te zoeken, die vervolgens per oorlogsschip Z.M. Prins Frederik Hendrik naar Indonesië gebracht werden. Op 13 Dec. 1854 bracht dit een 75 levende planten in Batavia aan; volgens de aanwijzingen van de geleerde Junghuhn zijn de kinaplanten op de hoogvlakte van Pengalengan in de grond gezet.

Dit is het begin geweest van een bloeiende cultuur, die Java veel winst en de zieken veel zegen heeft gebracht. Terecht heeft men die grote kenner van Java op de hoogvlakte van Lembang een graf tussen kinabomen gegeven. Wel 90% van alle kina ter wereld was van de Bandoengse kinine-fabriek afkomstig.

Tevens begon in deze tijd de eerste „ontluiking" van Deli. In 1863 had er zich een tabaksplanter, *Nienhuijs,* op aanraden van een Arabier, gevestigd en was in een gehuurd eenvoudig tuintje wat tabak beginnen te planten. Zijn huis was ook al even eenvoudig. Het resultaat viel buitengewoon mee. Zijn eerste zending (50 pakken) behaalde op de Europese veilingen fantastische prijzen.

Nienhuys besloot toen zijn vleugels uit te slaan en vroeg de Soeltan van Deli om grond en kreeg, gratis, zoveel als hij in een jaar kon beplanten. Nienhuys hield de vorst aan zijn woord en beplantte een terrein zo groot als een Nederlandse provincie (2000 bouw) met pisangs, wijd uit elkaar! Dit was de grondslag voor zijn tabaksonderneming. Chinese koelies (Maleiers waren er niet genoeg) liet hij uit Singapore komen. Hij leefde met hen als een der hunnen, wat heel wat zeggen wil voor iemand met een zwakke gezondheid.

Toen zijn onderneming bloeide, deed hij haar aan een daarvoor gestichte maatschappij, de Deli-maatschappij over (1869). Na 10 jaar repatrieerde Nienhuys en hij was niet de laatste planter, die in Deli carrière maakte. De energieke *Cremer* volgde hem op.

Sedert kwamen er meer kapers op de kust. De een na de andere onderneming verscheen. Medan werd een schitterende Europese stad. De Soeltan, ook rijk geworden, bewoonde nu een prachtig paleis, naast een even opzienbarende moskee. Een moeilijk probleem bleef de voorziening van werkkrachten in dit dun bevolkte gebied. Met grote kosten brachten de ondernemers koelies uit Java naar Deli en uiteraard niet de beste vertegenwoordigers van het Javaanse volk. Wanneer zij om een of andere reden in Deli de benen namen, betekende dit voor hun werkgever een belangrijke schadepost, daar hij zich voor hun uitkomen veel onkosten had getroost. Vandaar dat men sedert 1880 tot de z.g. *Poenale sanctie* overging, een bepaling, waarbij koelies, welke tot eenzijdige verbreking van het arbeidscontract overgingen door b.v. te drossen, strafrechtelijk vervolgd konden worden. Dit kwam er dus op neer, dat zij in zulk een geval door de politie konden worden opgepakt en naar de onderneming teruggebracht. Een dergelijke bepaling bestond ook bij de Banka-tinwinning.

Deze harde en strenge maatregel werd nodig geacht om de Delische wildernis tot een bloeiend gewest te maken. Het grote nadeel was, dat zij enerzijds wel de grote bandeloosheid der werknemers afdoende bestreed, anderzijds echter de macht van de planter over zijn koelies te zeer vergrootte, zodat allerlei misbruiken ontstonden. Dit leidde tot de z.g. *koelie-schandalen* van Deli (1903), waarover heel wat te doen is geweest. Deze wierpen zoveel stof op, dat de Regering tot ingrijpen gedwongen was. Een begin van *arbeidsinspectie* kwam tot stand, zodat de rechten van de koelies thans minder gevaar liepen in het gedrang te komen.

Naast de door Europeanen geleide landbouw, trad ook de Europese *mijnbouw* op de voorgrond. Juist in dit tijdperk nam de *tinwinning* een hoge vlucht. Al eeuwen werd om straat Malakka tin gedolven, met name op Banka. In 1823 werd de tinwinning aldaar een Gouvernementsbedrijf, in samenwerking met Chinese kongsi's (vennootschappen), daar de Chinees beter tegen het zware graafwerk bestand is dan de Indonesiër.

Billiton's tinrijkdom bleef lang onbekend, ofschoon reeds in 1822 geruchten daaromtrent de ronde deden. Misschien hield de bevolking zelve zijn schat geheim. Nadat nog in 1850 een onderzoeker het eiland voor tinarm had verklaard, werd het volgende jaar een tinader ontdekt. In 1852 werd aan Prins Hendrik der Nederlanden en Baron Tuyll van Serooskerken een concessie tot exploitatie verleend, welke concessie in 1860 ondergebracht werd in de *Billiton-maatschappij*. Dat deze zijn oprichters geen windeieren legde, bewijst wel de voorwaarde, waaronder het Gouvernement in 1892 de concessie verlengde: $^5/_8$ van de winst moest voor de Staat zijn! Na afloop der laatste concessie werd het een gemengd bedrijf, Indonesië levert $^1/_5$ der wereldtinproductie.

De pionier der petroleumonderneming van *Pangkalan Brandan* was eerst een planter, de heer Zijlker, die zijn fortuin gezocht had in Java, daarna op Sumatra's Oostkust, zonder veel succes evenwel. Toen hij eens op inspectie in de tabaksvelden, door een onweer overvallen, onderkomen zocht in een verlaten tabakskeet en daar de nacht doorbracht, merkte hij op, dat een der mandoers een flambouw ontstak, die een bijzonder helder licht verspreidde. Menende met een bijzonder harsrijke boomsoort te maken te hebben, vroeg hij de man naar de herkomst. Deze antwoordde, dat het heldere licht afkomstig was van een soort aardwas, dat sedert mensenheugenis van stilstaande poelen door de Inheemsen werd afgeschuimd. Zijlker liet zich de volgende morgen naar een dier poelen brengen en herkende direct de petroleumlucht. Hij liet wat van die olie verzamelen en naar Batavia ter onderzoek opsturen (1886). Het resultaat was uitstekend. Daarop wist Zijlker de terreinen, waar de poelen voorkwamen, behendig in handen te krijgen. Dit is het begin geweest van de petroleumexploitatie te Pangkalan Brandan, de eerste der *Kon. Bataafsche Petroleummaatschappij*, een wereld-concern, dat thans ook op Borneo en Java petroleum wint. Een merkwaardige bijzonderheid is, dat men aanvankelijk alleen maar „lampolie" trachtte te verkrijgen en met die lastige benzine feitelijk geen raad wist. Die liet men liever verbranden!

Wat de *batige sloten* aangaat, deze hielden langzamerhand op. Ze werden regelmatig

kleiner en na 1878 verschenen ze nog slechts „pro memorie" op de begroting. „Groet ze, mijne heren, gij zult ze niet wederzien", zei het kamerlid Wintgens bij die gelegenheid.

De gestadige opheffing der Gouvernementscultures was niet de enige oorzaak van het ophouden dezer buitengewone baten. Indonesië zelf stond voor grote uitgaven, te wijten aan de in 1873 uitgebroken Atjeh-oorlog. De zwaarste last van deze eindeloze krijg had Java te dragen. Het is daarom te begrijpen, dat de stemming onder het Europese publiek in de 80-er jaren niet zeer vrolijk was.

Het was niet meer de Europese maatschappij van voor een halve eeuw: geïmporteerde ambtenaren en een groot getal kleine Indo's, die klerkendiensten verrichtten. Er waren nu heel wat particulieren bij en het waren niet meer de Verloren Zonen der maatschappij in Europa. Daar gemeenteraden en andere vertegenwoordigende lichamen nog ontbraken, bezaten zij geen andere manier om hun ontevredenheid te luchten dan de pers, en wat voor een pers! Met grote behendigheid trachtten de Indische journalisten de autoriteiten en ook elkaar de waarheid te vertellen, zonder al te vaak met de „Gouvernements snuifdoos" kennis te maken. Hun manier van schrijven had iets van een scherpe sambal, was pedis. Men spreekt van „tropenstijl".

Zo bezorgd maakte het Gouvernement zich over deze krantenoorlog, die bijna uitsluitend tegen haar gericht was, dat zij een bekwaam auteur als *Conrad Busken Huet* naar Java ontbood om haar met de pen te verdedigen in de *Java-bode*, die ofschoon een der oudste periodieken van Indonesië, onder zijn redactie pas een echt dagblad werd.

Toen in 1878 een personele belasting, waarvan de ambtenaren waren vrijgesteld, werd ingevoerd, uitte zich de ontevredenheid der Europeanen door het indienen van adressen, die volgens de ambtelijke beoordeling „in minder voegzame toon" zouden gesteld zijn! Het onderwijs was nu beter: drie H.B.S.'n, in Batavia (K.W. III S.), Semarang en Soerabaja.

De voornaamste grief was echter, dat de Nederlanders, die in het vaderland aan een zekere „democratie" gewend waren, in Indonesië maar moesten gehoorzamen aan een ambtenarenhiërarchie. Over geen enkel ding, zelfs in hun naaste omgeving niet, hadden ze iets in te brengen. Wat deerde het hun, dat in het moederland de Staten-Generaal mee Indonesië bestuurde. Als in Madioen de dakgoot van de boei (gevangenis) moest hersteld worden, kon dat niet gebeuren zonder machtiging uit Buitenzorg. Alles werd in Indonesië vanuit één punt geregeerd. Er was een hinderlijke centralisatie, om niet te spreken van een drukkende, alles verpletterende bureaucratie, met een ontzaggelijke hoeveelheid geschrijf. Talloos zijn de anecdoten dienaangaande, waarvan wij er een enkele willen aanhalen: „Er was hier een referendaris, een gediplomeerd Groot Ambtenaar, die onder zich had een gedispenseerde, dus natuurlijk een zeer minderwaardige gedispenseerde. Om te tonen, dat hij werkelijk hard werken wilde, schreef hij veel stukken misschien wat haastig, zodat de komma's wat kort werden geplaatst. Hij werd bij de referendaris geroepen, die hem vroeg: „Mijnheer, wat zijn dat?" „Dat zijn komma's, Mijnheer!"

„Komma's, Mijnheer? Dat zijn geen komma's, U moet voortaan komma's maken van minstens drie millimeter lengte!" De volgende dag werd de gedispenseerde met behulp van een liniaal onderwezen in het juiste formaat der komma's.
Of ook het verhaal van die Indo-klerk, die met zijn chef in een open rijtuig zich over een niet al te vlakke weg voortbewoog. Plotseling deed een schok van het rijtuig zijn H.E.G. uit het rijtuig tuimelen, waarop onze vriend zijn chef onmiddellijk nasprong. Goed voorbeeld doet goed volgen!
Niet geheel ten onrechte noemde dan ook de Fransman Chailley-Bert Java „le paradis des fonctionnaires", het paradijs der ambtenaren.
Men vergeet bij al deze grapjes, dat de medaille ook nog een keerzijde heeft. Het Cultuurstelsel had het aantal ambtenaren zeer doen stijgen. Toen hun cultuurwerkzaamheden bij de afschaffing van het stelsel, ophielden, verminderden hun werkzaamheid en toewijding, geprikkeld door de lectuur van Multatuli, er niet op. Hun ijver zocht nieuwe terreinen om zich te ontplooien. Vandaar na 1870 een toenemende zorg voor de Indonesiër, die soms tot in details ging en buitenstaanders ontroerde wegens de grote aandacht aan de belangen der Inheemsen gewijd, maar ook wel eens verbaasd deed staan over de bemoeizucht t.a.v. tal van kleinigheden.
Vooral naar de mening van de import-Hollander was er wel wat heel weinig van de liberale heerlijkheid naar de Oost overgekomen.
Dat de Oosterlingen zelve er ooit naar zouden talen om mee te regeren, kwam nog bij nauwelijks iemand op.
Indonesiërs en Chinezen vermoedden niet, wat er onder Europeanen omging, eenvoudig omdat bijna niemand hun taal kende. Slechts een enkele waagde zich buiten de eigen kring, leerde Hollands en trachtte iets van de Westerse cultuur te begrijpen. Zowel door zijn volksgenoten als door de Hollanders werd hij met vreemde ogen aangekeken.
De niet-Europeanen vermaakten zich ook nog volkomen in eigen kring. Zelfs de Chinezen, ofschoon zich vreemdelingen voelende, konden het meestal opperbest in Indonesië vinden. Waren zij al niet sinds eeuwen de pachters van allerlei monopolies, zoals de opiumpacht, de pandhuispacht, die hun schatten opbrachten?
Zij hadden veel te veel belang bij de goede gezindheid van het Gouvernement om het ontrouw te worden. Zij werden rijk, vergaten weliswaar hun taal, maar hielden hun voorouderdienst in ere. Met het Moederland, het Hemelse bloemenrijk van het Midden, hielden alleen nog de singkeh's (nieuwelingen) relaties aan. Overigens bleven allen trouw aan de overgeleverde adat, kleedden zich Chinees, droegen de queue, woonden, volgens voorschrift, binnen de Chinese kamp en berustten er gedwee in, dat Chinezen enkel met een pas over Java mochten reizen, die geregeld bij het Hoofd van Plaatselijk Bestuur moest worden afgetekend.
Ook de *Indonesiërs* aanvaardden het Europese gezag als een beschikking des Hemels, waaraan niet te tornen viel. Beging het bestuur fouten en werd het volk onderdrukt, bleef bovendien de oude wettige wijze van remonstrantie als het in optocht zich begeven naar de drager van het gezag vruchteloos, dan verzette men

zich daartegen op de ouderwetse gewelddadige manier. Meestal werd men aangestookt door een geestdrijver, voorzag zich van primitieve wapens en onkwetsbaar makende toverspreuken en richtte onder de verantwoordelijk geachte ambtenaren een bloedbad aan. Alzo de droevige gebeurtenissen in *Tjilegon*, waaraan verschillende Europeanen, w.o. de assistent-resident van Anjer, ten offer vielen (1887).
Echter, aan de wettigheid van het uitheemse gezag dorst niemand te twijfelen. Het scheen of Allah dit volk op een gans bijzondere wijze onderscheiden had om over anderen te heersen. Wel schreef de Koran aan de Moslims de altijd durende strijd tegen de ongelovigen voor, de djihad, doch terecht wezen scherpzinnige Moslimse rechtsgeleerden er op, dat men van die verplichtingen ontslagen was, zodra het ontketenen van de heilige oorlog het bestaan van Mohammed's Gemeente zelve in gevaar bracht. Vandaar dat zelfs een strenge rechtsgeleerde als *Sajid Oethman* een loyaal onderdaan van het Gouvernement kon zijn, hetwelk zijn adviezen zeer op prijs stelde.
Aldus leefden de drie volken rustig, gescheiden naast elkaar voort, ieder met zijn eigen maatschappelijke taak: de Chinees in toko en werkplaats, de Indonesiër op sawah en in kaboepaten, de Europeaan op bureau en kantoor.
Het leek oppervlakkig wel of deze driedeling tot in alle eeuwigheid voorbestemd was te blijven bestaan.

Een figuur als de kunstschilder *Raden Saleh* was een uitzondering en bewees de juistheid van het spreekwoord, dat een zwaluw nog geen zomer maakt. Ontdekt door de Belgische schilder *Payen*, die met Reinwardt indertijd de Archipel had bereisd, mocht hij op kosten van het Ned.-Indische Gouvernement in Europa studeren. Hij bereisde verschillende landen, zelfs Algiers en verwierf enige naam. In 1851 naar zijn vaderland teruggekeerd, bouwde hij op Tjikini te Batavia zijn nog bestaand buitenhuis, dat nu het hoofdgebouw van het Koningin-Emma-ziekenhuis is. Hij overleed in 1880 te Buitenzorg.
Ofschoon niet ontbloot van talent, mist zijn penseel oorspronkelijkheid. Hij voer geheel in het vaarwater der Europese romantische school en ware het niet, dat hij wel eens Indonesische onderwerpen koos, zoals een bosbrand, een overstroming, een jacht op Java, men zou aan zijn schilderwijze nooit de Javaan herkennen.

DE BUITENGEWESTEN TUSSEN JAVA- EN ATJEH-OORLOGEN

(1830—1873)

Paréntah basandi adat.
Adat basandi paréntah.
(Bestuur en adat steunen op elkaar.)
Kato adat Menang-Kabau.

Het uitbreken van de Java-oorlog had storend gewerkt op de pacificatie der Buitengewesten. Niet alleen had men een expeditie tegen het lastige Bone ontijdig moeten afbreken, doch ook de strijd tegen de Padri's in Menangkabau diende tijdelijk te worden gestaakt. Slechts de Padangse Benedenlanden erkenden het Nederlandse gezag, dat velen in de Bovenlanden nog tartten.

Na de Java-oorlog stond de Regering voor de moeilijke beslissing, of men het onderbroken werk zou voortzetten, dan wel niet.

Nu stonden omstreeks 1830 zomin Nederland als Indonesië er financiëel al te best voor. In het moederland begonnen toen juist de moeilijkheden met het Zuiden en in de kolonie was sedert jaren al bezuiniging troef. Zou men het gezag in de Buitengewesten met grote kosten en offers uitbreiden, terwijl de kans gering was, om die uitgaven ooit door rijke baten vergoed te zien? Deze schraal bevolkte, weinig ontwikkelde gebieden golden immers als verliesposten! Bij resolutie van 30 November 1830 werd aan alle gouverneurs, residenten, enz. „op verbeurte van hun ambt" een strikte onthoudingspolitiek voorgeschreven.

Men moge dit een bekrompen standpunt achten, doch vergete niet, dat een algehele pacificatie der Buitengewesten binnen korte tijd niet slechts onberekenbare geldsommen zou hebben vereist, doch ook tal van soldaten en flinke bestuurders. Aan geld ware in de volgende jaren wellicht nog te komen geweest uit de rijke baten, die de Regering uit het Cultuurstelsel kwamen toestromen, doch geschikt mensenmateriaal ontbrak voorshands geheel. Alle bestuurskrachten waren op Java nodig en het kleine koloniale leger was nauwelijks voldoende om de ergste onrust en wanorde te bestraffen, waarbij men dan nog blij mocht zijn, als geen buitenlanders het pacificatiewerk ernstig kwamen verstoren.

In 1861 schreef dan ook de minister van koloniën Loudon: „Ik beschouw elke uitbreiding van ons gezag in de Indische Archipel als een schrede nader tot onze val en zulks te meer, daar wij reeds in dit opzicht ver boven onze krachten gegroeid zijn" (8 Juni 1861).

In 1830 maakte men op deze regel nog deze uitzondering, dat men ten minste Banka en geheel Sumatra wilde tot rust brengen. Daarom werd de oorlog tegen de *Padri's* voortgezet.

In 1832 veroverde Elout de plaats Bondjol, het middelpunt van het verzet, maar het volgende jaar deed een algemene opstand, veel van het gewonnene weer verloren gaan. Bondjol viel in handen der verzetslieden, terwijl de bezetting werd uitgemoord, Overste *Vermeulen Krieger*, die het met een 100 man te hulp had

willen snellen, zag zich gedwongen tot zijn beroemde *terugtocht* uit het fortje *Pisang*, waarbij hij onder ongelofelijke moeilijkheden het grootste deel zijner manschappen wist te redden. Ook een andere held, *Toontje Poland*, kreeg het te kwaad in de vesting *Amerongen*, die hij na een eervolle capitulatie gewond mocht verlaten.

Zelfs Fort de Kock werd tijdelijk door de vijand ingesloten.

Hetzelfde jaar nog deed men een energieke poging om Bondjol te heroveren, maar niettegenstaande de aanwezigheid van de Gouverneur-Generaal van den Bosch, gelukte dit niet: de troepen werden teruggeslagen.

Voor zijn vertrek uit de Bovenlanden vaardigde de landvoogd nog het z.g. „*Plakkaat Pandjang*" uit, waarbij hij de goedwillige inwoners verschillende voorrechten toekende. Hij hoopte hen daardoor nauwer aan het gezag in Indonesië te binden, doch later gaven deze bijzondere privileges moeilijkheden, b.v. bij de invoering van een andere rechtspraak, belastingen enz.

Nadat het jaren lang was geblokkeerd, viel Bondjol pas in 1837.

Dit was het werk van kolonel generaal *Michiels*, die niet slechts een belangrijk krijgsoverste was, doch ook een goed organisator. Als gouverneur van Sumatra's Westkust bracht hij dit gewest zowel tot rust als tot welvaart.

Dat zijn werk deugdelijk was, blijkt wel uit het feit, dat na zijn vertrek Midden-Sumatra geen ernstige onlusten meer gekend heeft.

Nu wenste Michiels geheel Sumatra te onderwerpen. De Atjehers had hij al uit Singkil geslagen. Voor de rest van het eiland achtte de minister van den Bosch een kwart eeuw noodzakelijk, doch Michiels meende het wel in één jaar af te kunnen en wel met een kleine troep. „De wil alleen is voldoende", schreef hij.

Reeds lagen de plannen klaar, Siak had zijn volledige onderwerping al aangeboden, met Djambi was een verdrag gesloten, enige vooruitgeschoven posten in de binnenlanden waren uitgezet, toen een bevel uit Den Haag alle verdere uitbreiding tegenhield en zelfs de voorposten terugnam.

Het droombeeld van een tot rust gebracht Sumatra verdween eensklaps in rook. Engeland of liever het afgunstige *Singapore*, had zich tegen deze grootse plannen uitgesproken en dat was voldoende. Het werk op Sumatra kon niet afgemaakt worden. Het Plein ordonneerde: voorlopig geen gezagsuitbreiding in de Buitenbezittingen. Men liet deze dus voor wat zij waren en trachtte in de eerste plaats Java in cultuur te brengen. Toch heeft zelfs de Regering in Nederland zich niet streng aan dit voorschrift gehouden en nog minder het Gouvernement.

De geringe bemoeienis met de Buitenbezittingen lokte n.l. verschillende buitenlandse avonturiers uit, die hier hun geluk kwamen beproeven: Amerikanen, Engelsen en zelfs een Deen.

Engeland, dat zijn wereldrijk koortsachtig uitbreidde, sloeg bij tijden begerige blikken op delen van Indonesië en het gevaar was niet denkbeeldig, dat het zich met die gelukzoekers zou verbinden, hetgeen inderdaad op één plaats het geval geweest is. De Soeltan van *Broenei* (Noord-Borneo), die met een opstand in *Serawak* te worstelen had, riep in 1841 de hulp in van de handelaar *James Brooke*,

een oud-militair, wiens vader ambtenaar bij de Engelse Oost-Indische Compagnie geweest was. Deze slaagde er in het oproer te dempen, maar ging niet meer weg, bleef er als vazal van de Soeltan tegen betaling van een 2000 dollar per jaar. Enige jaren heeft hij dat ook inderdaad betaald. In 1846 wist hij de belangstelling van het Britse gouvernement voor zijn bezitting te wekken, door op het gevaar der zeerovers te wijzen, en zo bezetten de Engelsen het eiland *Laboean*, dat voor de kust ligt, waarvan zij Brooke gezaghebber maakten. De Soeltan beloofde met geen andere mogendheden verdragen te sluiten.
De Britse actie, zo dicht bij het Nederlandse gebied, verwekte enige opschudding, zelfs in de Staten-Generaal.
Deze begerigheid van onze koloniale concurrent en buurman noopte de Nederlanders de grenzen van hun gezag nauwkeuriger aan te geven. Ter demonstratie benoemde de Regering *gouverneurs* over Borneo en Celebes, zodat elk verder binnendringen van vreemden dadelijk een onvriendelijke daad tegen Nederland zou betekenen. Zo handhaafde het Nederlandse gezag zo goed en kwaad als het ging, de eenheid van Indonesië.

Wat Indonesië zelf betreft, stond men weer voor andere moeilijkheden. In de Buitenbezittingen heersten wonderlijke toestanden. Enkele staatjes waren door verdragen met Nederland verbonden of er aan onderworpen, doch niet steeds hielden zij zich streng aan de bepalingen. Sommigen hoonden zelfs het Nederlandse gezag, b.v. Bone, dat in 1855 de Nederlandse vlag ondersteboven op zijn prauwen voerde.
Vele volkjes hielden er eigenaardige opvattingen omtrent zeeroof, strandrecht en dergelijke op na en plunderden niet slechts Indonesische en Nederlandse, doch ook buitenlandse vaartuigen.
De *Soeloe*-eilanden leverden tot in de 20ste eeuw onvervaarde zeeschuimers, de Atjehers loerden op de (vooral na 1869) steeds talrijker wordende schepen, die hun kusten passeerden, terwijl de *Baliërs* menig gestrand schip leegplunderden en de schipbreukelingen volgens hun oude adat, als slaven trachtten te verkopen.
Nederland werd voor al deze wandaden door het buitenland aansprakelijk gesteld; bovendien bestonden op menig eiland, vooral in de binnenlanden, ergerlijke gewoonten als kannibalisme, koppensnellen, slavernij en weduwenverbranding, die weliswaar zich nauw bij de oude godsdienstige opvattingen der Inheemsen aansloten en de Europeanen niet dadelijk last bezorgden, maar toch op de duur niet geduld konden worden, wilde Indonesië niet tot een aanfluiting der wereld worden. Tenslotte verstoorden de vele kleine oorlogjes de rust en welvaart der goedwillende ingezetenen, zodat een hoger, allen overheersend gezag broodnodig was. Om al deze redenen zag zich de Regering meermalen genoodzaakt gewapenderhand in te grijpen, indien dringende waarschuwingen niet baatten.
Vandaar dat er in deze zaken tussen Buitenzorg en het Plein niet steeds volkomen overeenstemming heerste. In de regel echter schonk de Minister van Koloniën achteraf zijn goedkeuring aan het krachtiger optreden in Indonesië. Hier, waar de behoefte aan rust en orde het sterkst gevoeld werd, was men eerder gestemd voor

gezagsuitbreiding, dan in het verre rustige Nederland. Begrijpelijk is dan ook het protest van de Raad van Indië in 1864 tegen eenvoudige tuchtiging van weerbarstige elementen, in plaats van een blijvende bezetting, die veel heilzamer zou werken.

Het is dan ook een feit, dat niettegenstaande die theorie van zo min mogelijk ingrijpen in de Buitengewesten, de praktijk hiermede vaak in strijd was. Bijna voortdurend is er oorlog gevoerd, steeds is het te kleine leger in actie geweest en heeft bijkans door de ganse archipel zijn kracht laten voelen.

Daar staat tegenover, dat in menig geval de militaire tuchtiging niet gevolgd werd door de instelling van een geregeld bestuur. Meestal liet men het bij een bestraffing, het ondertekenen van een waardeloos verdrag en trok daarna de troepen weer terug. Na een poosje was men dan weer even ver en kon opnieuw beginnen. Zo zijn voor Bone niet minder dan drie expedities nodig geweest (1824, 1858-1860, 1905-06), eer daar rustige toestanden heersten.

Ofschoon generaal van Geen vóór zijn expeditie tegen Bone gewaarschuwd had, „zoo Bone voortgaat zich tegen zijn weldoener te verzetten, heeft het zijne vernietiging te verwachten zoo zeker als de zon aan de hemel staat" bleef de vorstin het Gouvernement tarten en eindigde deze eerste oorlog met een tuchtiging (1824). De Java-oorlog benam het Gouvernement de gelegenheid er meer ernst van te maken.

30 jaar later opnieuw moeilijkheden. De vorstin beval o.a. de Nederlandse vlag ondersteboven op haar prauwen te voeren. Van Swieten joeg de vorstin weg, stelde een gepasseerde Aroe Palakka aan, maar zijn dagorder „Nimmer is de macht van het Gouvernement op Celebes zoo groot geweest als thans", was overdrijving (1858—1860). Pas de expeditie van 1905 en 1906 bracht rust.

Zo ook de bittere oorlogen tegen *Bali* in 1846, 1848 en 1849.

De eerste werd veroorzaakt door het plunderen van gestrande schepen op Bali, bij de Balinezen een oud gebruik of liever misbruik (tawan karang), maar volgens de Westerlingen een onduldbare toestand.

Zij leidde tot de stichting van een benteng in Boeleleng en de vernieuwing van een vroeger contract met Boeleleng en Karang Asem. De Baliërs trokken zich echter zo min van de vesting als van het beschreven papier iets aan. De bezettelingen konden b.v. niets meer op de passar kopen. Zelfs maakten de Inheemsen zich schuldig aan zeeroof tot onder de rook van Java.

Daardoor was de tweede expeditie noodzakelijk, welke veel te haastig en veel te klein werd opgezet, in verband met de onzekere politieke toestand in Europa en, naar men ten onrechte meende, ook hier te lande (1848). Door deze onvoldoende voorbereiding mislukte de tocht volkomen tegen de versterkingen van *Djagaraga*. Derhalve was een derde expeditie nodig, welke onder bevel van de bekende generaal *Michiels* gesteld werd (1849). Aanvankelijk scheen een schikking tot stand te kunnen komen.

Druk vergaderden de vorsten en de heren officieren in de vorstelijke poeri van *Singaradja*, terwijl zowel Balische als Nederlandse militairen onder een voor-

beeldeloze tucht langs de grote weg van Boeleleng naar Singaradja tegenover elkaar stonden opgesteld, een dubbele haag van bajonetten en pieken.
Ofschoon er afspraken werden gemaakt, hield men er zich niet aan, draalde en ten slotte moesten toch de wapenen beslissen.
Eerst scheen een frontaanval op het goed versterkte Djagaraga weer te mislukken. Gelegen op de waterscheiding tussen twee van de bergen naar de Noordkust stromende rivieren, was deze reeks van versterkingen inderdaad zeer moeilijk te nemen. Het gelukte echter de Nederlanders door het Westelijke ravijn 's nachts een kolonne omhoog te brengen, die de Baliërs onverwachts in de rug aanviel. Dezen waren volkomen verrast en na een dappere verdediging moesten zij hun onneembare stellingen opgeven. Noord-Bali werd daarop bij het Gouvernementsgebied gevoegd.
Het Zuiden legde intussen het hoofd nog niet in de schoot en daarheen werden nu de troepen overzee heengebracht. Na licht verzet werd Karang Asem genomen en vandaar de tocht naar Kloengkoeng, de oude zetel der Dewa Agoeng's, voortgezet. Terwijl men langs de kust voorttrekkende, bij *Koesamba* kampeerde, werd dit kamp plotseling door de Baliërs 's nachts overvallen. Wel werd deze aanval afgeslagen, doch generaal Michiels was door een kogel in het been zwaar gewond. Amputatie mocht niet baten. Een dag later bezweek de generaal; een gedenkteken ter plaatse herinnert aan zijn dood.
Ofschoon de expeditie geen volledige onderwerping wist te verkrijgen, kregen de overige Zuidelijke staatjes het toch zo benauwd, dat zij tot een schikking kwamen. Voorlopig liet men hun het zelfbestuur, terwijl zij de opperhoogheid der Nederlandse regering erkenden.
Ook op Borneo is zwaar gestreden. Een Engelsman Murray, aangevuurd wellicht door het voorbeeld van Radja Brooke, poogde in 1843 zich in *Koetei* te vestigen, maar werd er door de bevolking vermoord. Het volgend jaar sloot de soeltan een verdrag met de Regering, waarbij Koetei de Nederlandse souvereiniteit erkende. Sedert werd de rust er nooit meer ernstig verstoord.
Aan de andere kant van Borneo, in het *Pontianakse*, kwamen er moeilijkheden met de daar gevestigde Chinezen. Gelijk bekend hadden deze Hakka-Chinezen zich daar sedert het begin der voorafgaande eeuw gevestigd, belust op goud, en toen de mijnen uitgeput raakten, hadden zij zich op de landbouw toegelegd, onder aanhouding van hun voorvaderlijk dorpssysteem, dat aan buitenstaanders als kongsiwezen bekend staat. Deze kongsi's poogden een zeker zelfbestuur te handhaven, zoals zij dat in hun moederland gewoon geweest waren, waardoor zij met het Gouvernement in conflict kwamen.
De eerste pogingen om in het Pontianakse een geregeld bestuur in te voeren, moesten ontijdig worden afgebroken door het uitbreken van de Java-Oorlog (gelijk op Sumatra en Celebes). De strijd moest daarom hervat worden, hetgeen geschiedde, nadat de Chinezen op opiumsmokkel betrapt waren. Het bleken geduchte tegenstanders te zijn, die zich stevig versterkt hadden en zich taai wisten te verdedigen. Van 1850 tot 1854 is er hard gevochten.

Toen werden de kongsi's opgeheven en slechts de kongsi van Mandor, die niet aan het verzet had deel genomen, mocht blijven bestaan, zo lang het fungerende hoofd zou leven. Deze stierf in 1884 en met hem verdween de laatste zelfstandige Chinese kongsi. Helaas leidden oneerbiedige handelingen van de Europese ambtenaar t.o.v. het zieletablet van de kongsi-stichter tot een nieuw verzet. Zelfs in 1914 woelde een jong-Chinese partij nog onder de Dajaks.

Een der droevigste in Indonesië gevoerde oorlogen is de z.g. *Bandjermasinse krijg*, (1859-1863), zowel wat betreft zijn oorzaken als zijn gevolgen.

Bij de aanvang der Regering van *Soeltan Adam* (1825-1857), een om zijn vroomheid zeer geacht vorst, had de Regering het recht van benoeming der troonopvolgers verkregen en heeft daarvan een niet al te gelukkig gebruik gemaakt.

In 1842 stelde de vorst zijn jongere zoon *Praboe Anom* als troonopvolger voor, doch de Regering verkoos een onbenullige figuur, die, gelukkig voor het rijk, in 1852 overleed. Evenmin ging de Regering toen in op het voorstel om de zoon van de overledene, *Pangeran Hidajat Oellah* (dus de kleinzoon van de Soeltan) voor de troon te bestemmen, doch verkoos diens oudere, hoewel uit een bijvrouw geboren broeder *Tamdjid Illah*, die door de bevolking zeer gehaat was. Zij dwong zelfs de Soeltan hierin te berusten, maar deze, bij geheim testament van December 1855, herriep zijn goedkeuring en benoemde Hidajat tot zijn opvolger.

De resident, die hoopte op steenkolen-concessies voor het Gouvernement, handhaafde Tamdjid als kroonprins, terwijl ook Praboe Anom zich met die titel tooide. Een eigenaardige toestand! Een oplossing gaf de beslissing van 1856, waarbij Tamdjid troonopvolger, Hidajat rijksbestuurder en Praboe Anom in Bandjermasin geïnterneerd werd, waarheen de Soeltan hem, uit solidariteit volgde.

Op 31 October 1857 vertrok Soeltan Adam naar Martapoera, de oude residentie, om er de volgende dag reeds te overlijden. Zijn enige zoon Praboe Anom, was hem daarheen, tegen het uitdrukkelijk verbod van de resident, gevolgd, teneinde zijn vader in zijn laatste ogenblikken ter zijde te staan.

Thans werd Tamdjid tot 21ste en laatste soeltan in Bandjermasin uitgeroepen, terwijl de politie de hand op Praboe Anom trachtte te leggen, wat mislukte. Ten slotte wist Hidajat, als rijksbestuurder, Praboe Anom met veel goede woorden en beloften naar Bandjermasin te krijgen. De resident hield zich daar echter niet aan, sloot hem op in het fort en liet hem ten slotte naar Bandoeng overbrengen, tot misnoegen der bevolking, die zijn fout, terwille van zijn vader begaan, zo erg niet vond.

Hidajat, zich gepasseerd voelende, vroeg zijn ontslag, maar vergeefs. De Regering deed toen haar best om Tamdjid en Hidajat met elkaar te verzoenen, o.a. door een huwelijk tot stand te brengen tussen een zoon van de eerste met een dochter van de laatste, evenzo zonder resultaat, Tamdjid bleef in het geheim zijn best doen om zijn broeder ten val te brengen.

In Maart 1857 braken er in Moening onlusten uit, waarvan een afstammeling van de in 1787 verjaagde soeltan Amir, *Antasari* geheten, gebruik trachtte te maken. Hidajat, tot herstel van de rust naar Moening gezonden, onderschepte echter een

brief, waaruit hem bleek, dat de Soeltan Tamdjid de opstand had op touw gezet, ten einde hem, Hidajat, ten val te brengen.
Hidajat had er toen schoon genoeg van en brak zijn reis af, zonder zijn opdracht vervuld te hebben.
Hidajat, niet bepaald gerust gesteld door het lot van Praboe Anom, werd nu gemakkelijk het slachtoffer van intriges en kwaadsprekerijen en aarzelde naar Bandjermasin terug te keren.
Ondertussen brak de opstand in volle hevigheid uit. Mijn-etablissementen en zendingsposten werden uitgemoord, slechts weinige vrouwen en kinderen wisten door Hidajat's hulp te ontkomen.
Jammer dat deze het nooit gewaagd heeft, zich naar Bandjermasin te begeven, waar hem zelfs de soeltanswaardigheid wachtte, aangezien Tamdjid, hopeloos gecompromitteerd door de van Hidajat bij het Gouvernement ontvangen inlichtingen, van de troon had afstand moeten doen. De opstandelingen hielden Hidajat vast en zo kwam er van een verzoening met het Gouvernement niets terecht. Integendeel, misnoegd over het gering succes der verzoeningspogingen, besloot de Regering tot *inlijving* van het Bandjermasinse rijk (December 1859). Dit betekende dus een strijd met de wapenen tot het bittere einde.
Het gevechtsterrein bood hiertoe alle kans, doorsneden als het was door een netwerk van rivieren en zeearmen. Dit gaf de marine ruimschoots gelegenheid de landmacht ter zijde te staan.
Trouwens ook de tegenpartij wist zich op het water te doen gelden. De zwaarste slag, de Nederlanders toegebracht, was het aflopen van de stomer *Onrust* door een bloedverwant van Antasari, Soerapati geheten, op de Barito.
Overigens was het een oorlog, die zeer veel van het uithoudingsvermogen der Nederlandse soldaten vergde en waarbij het verlies aan zieken zeker opwoog tegen dat aan doden en gewonden op het slagveld.
Met grote verwoedheid voerden de Bandjarezen de strijd, die door het „beratib beamaal" (bidden om onkwetsbaarheid) een bijzonder dweepzuchtig karakter kreeg.
De weifelmoedige Hidajat onderwierp zich twee maal, eer hij naar Java kon verscheept worden. Antasari stierf aan de pest.
Pas in 1865 kon men de opstand als onderdrukt beschouwen.
Het bleek echter gemakkelijker om het oude soeltansbestuur op te heffen, dan het te vervangen. Het nieuwe bewind vermocht niet met zoveel autoriteit te regeren, als de afgezette traditionele vorsten en hun ambtenaren.
De geringe bemoeienis met de Buitenbezittingen bracht andere naties in de verleiding hun neus er in te steken, in het bijzonder de Britten.
Waar lagen n.l. de grenzen van Indonesië?
Naar het Oosten had men, om het af te bakenen, in 1828 op *Nieuw-Guinea* het *fort Du Bus* gesticht dat na een zware lijdensgeschiedenis in 1836 wegens de malaria en de koppensnellers weer ontruimd werd.

Ter handhaving van het gezag plaatste men toen langs de kust een aantal Nederlandse wapenborden, van welke echter weinig kracht uitging.
Sommige vond men later in het kustmoeras verzonken.
Gelukkig heeft Engeland van deze kans geen gebruik gemaakt.
De aanspraken der Nederlanders op dit deel van het grote eiland berustten op de vermeende souvereiniteit van Tidore, dat een Nederlandse vazal was.

In 1857 dook in het rijk van *Siak Sri Indrapoera*, sedert 1745 een Nederlandse vazalstaat, de avonturier *Wilson* op.
Deze was aanvankelijk door de Soeltan te hulp geroepen, doch eiste zulk een hoog loon in grond en maakte het zo bont, dat de vorst naar Riouw vluchtte en de tussenkomst der Nederlandse regering verzocht.
Er werd naar Wilson's benteng op Bengkalis een oorlogsschip gezonden, waarop deze met zijn bende gelukzoekers vluchtte en van Bengkalis verdween. Daar werd de Nederlandse vlag gehesen.
Terwijl de pers in Singapore vroeger elke uitbreiding van het Nederlandse gezag op Sumatra's Oostkust hardnekkig bestreden had, verzetten de Engelsen zich niet meer. Momenteel hadden zij ook de handen vol in Brits-Indië, waar de „mutiny" was uitgebroken, terwijl ook China hun aandacht vroeg.
Oudejaar 1857 werd het Siak-tractaat gesloten, waarbij de vorst zich enerzijds vazal van de koning van Nederland verklaarde, doch anderzijds steun ontving voor zijn zeer ver gaande aanspraken op allerlei betwijfeld gebied.
De gevolgen waren, dat nu Nederlandse ondernemers zich in dit rijke gebied konden vestigen, wat de merkwaardige opbloei van Deli ten gevolge had.
Doch ook werd het Gouvernement daardoor betrokken in allerlei grenskwesties tussen Siak en zijn buren, b.v. de Bataks en Atjehers.
De gewapende macht moest daarbij optreden teneinde Siak in zijn vermeende rechten te handhaven. Welke wrange vruchten men daarvan plukte, zal ons de geschiedenis van de Atjeh-oorlog leren.

DE ATJEH-OORLOG

(1873—1903)

De Heilige Oorlog is U als plicht opgelegd. Begrijpt dat goed; o broeders! Eerst komt de geloofsbelijdenis, dan het gebed. Na deze de strijd tegen de Hollanders.

Uit een Hikajat prang.

Gelijk wij zagen was het Atjehse rijk vroeger groot en machtig geweest en, ofschoon het gezag van de Soeltan over zijn onderdanen niet veel meer dan schijn was, waren de gloriedagen van voorheen niet vergeten. Het laatst hadden zij nog laten blijken van hun pretenties, toen het rijk van Siak geheel onder Nederlands gezag kwam. Op sommige delen daarvan maakte Atjeh aanspraak, b.v. op Batoe Bara, dat tot 1720 Atjehs was geweest. In 1863 beschoot een Atjeh-se vloot een aldaar gehesen Nederlandse vlag, die zij beweerden niet gezien te hebben, omdat al dat gebied feitelijk Atjehs was.

Gestijfd werden de Atjehers in hun vrijmoedige houding door het tractaat van Londen (1824). Zij wisten de Nederlanders daardoor aan handen en voeten gebonden, aangezien Nederland de Atjehse onafhankelijkheid gewaarborgd had, terwijl het tevens moest zorgen, dat de Atjehers zich internationaal fatsoenlijk gedroegen.

De bandeloze onderdanen van de Soeltan maakten zich meermalen aan zeeroof schuldig. De gelegenheid daarvan nam toe sedert de opening van het Suez-kanaal. Meer schepen dan te voren passeerden Atjehs kusten en de Atjehers ontzagen zo min Nederlandse als buitenlandse vaartuigen. Het laatste bracht het Gouvernement natuurlijk in moeilijkheden, afgezien van het beschamende dat er in lag, wanneer Engelse of Amerikaanse oorlogsschepen een Atjehse kustplaats tuchtigden wegens zeeroof.

Meermalen trachtte het Gouvernement met de Soeltan op goede voet te komen en er is ook wel eens een verdrag gesloten, doch dit werd gebrekkig nageleefd.

Pas toen de verhouding met Engeland behoorlijk geregeld was en Nederland Atjeh niet meer behoefde te ontzien, kon men eindelijk optreden. Sedert het *Sumatra-tractaat* van 1871 was Atjeh's onafhankelijkheid niet meer onschendbaar. Het Gouvernement kondigde nu de komst van een Nederlands gezantschap in Atjeh aan, maar Atjehse gezanten verschenen in Riouw met het verzoek, dit nog wat uit te stellen. De Soeltan wachtte nog antwoord op een brief aan de Soeltan van Turkije enz.

Op de terugweg deed het Gouvernements-oorlogsschip, dat de Atjehse gezanten vervoerde, ook Singapore aan. Van deze gelegenheid maakten zij gebruik om zich tot de consuls van *Italië* en *Amerika* te wenden. De laatste zou zelfs al een verdrag met Atjeh hebben ontworpen. Het schrikbeeld rees op, dat de eenheid van Indonesië door deze vreemde interventie in gevaar zou komen. De vice-president van de Raad van Indië zelve vroeg in Atjeh opheldering en genoegdoening en toen

deze niet gegeven werden, volgde ogenblikkelijk de oorlogsverklaring. Tien dagen later landde Generaal *Köhler* met een leger van 3000 man bij Oeleë Lheuë.
Men verwachtte een expeditie van de gewone soort: na een scherp gevecht de nederlaag der vijandelijke hoofdmacht, gevolgd door vredesonderhandelingen en eventuele onderwerping. Niets van dit alles geschiedde in Atjeh.
De slecht voorbereide expeditie mislukte smadelijk. Men wist de grote versterkte *moskee* te veroveren. Bij de bezichtiging sneuvelde generaal Köhler, onder de sedert naar hem genoemde boom. Toen men tegen de poort van de Dalem, meestal *Kraton* genoemd, het hoofd stootte, wist men niet, dat men er vlak voor stond en meende pas in een voorwerk te zijn. Kaarten en inlichtingen waren onvoldoende. Men overschatte de moeilijkheden en trok ontmoedigd terug. De Atjehers aan het juichen.
Een tweede expeditie, ditmaal van 8000 man, onder de oude generaal *van Swieten*, die de Java-oorlog en de 10-daagse Veldtocht nog meegemaakt had, en expres uit Nederland was overgekomen, had wat meer succes. De „Kraton" werd na een hevig bombardement omgetrokken en bleek verlaten te zijn. Dadelijk meende het Gouvernement het spel reeds gewonnen te hebben en staakte de strijd. Generaal *Pel* werd gouverneur en inderdaad werden enige hoofden bewogen het Nederlandse gezag te erkennen.
Ten einde de Atjehers van de goede gezindheid van het Nederlandse bestuur te overtuigen, herbouwde men de grote moskee, die in de strijd verbrand was. Aanvankelijk wilde geen Atjeher er een voet zetten.
Buiten Koeta Radja, de stad op de puinhopen van de Kraton gebouwd, waren de Atjehers allerminst ontmoedigd. De strandbewoners mochten zijn geweken, de berg-Atjehers wisten wat volhouden was en zouden niet bukken. Wat was er verdienstelijker in Allah's oog dan de strijd tegen de kafirs?
Toen enige jaren zonder veel resultaat verlopen waren, beval de Gouverneur-Generaal aan Generaal *Karel van der Heyden* de Atjeh-vallei te onderwerpen (1878). „De Boven-landers zwetsten niet meer, maar vloden". Groot-Atjeh was nu werkelijk veroverd. Overal heersten rust en orde. „Men leefde als in voortdurende feestviering, men dreef voordelige handel en de krijgsoversten konden geen volk meer vinden, dat hen volgde. Alles ging den éénogigen Koning hulde brengen" (Dokarim, Hikajat prang Kompeuni).
De krijgslust der Atjehers daalde tot het nulpunt. In 1880 viel er geen schot. Men meende het spel gewonnen te hebben en het buiten de militairen te kunnen stellen. Van der Heyden moest dus heen en een burgerlijk bestuur werd ingevoerd. De nog aanwezige troepen mochten slechts een afwachtende houding aannemen, maar de Atjehers lieten het er niet bij zitten. „Toen de éénogige Koning weg was, eindigde de rust" (ibid).
Van alle zijden werden de Nederlandse troepen bestookt. Er was geen sprake meer van verzoening en onderwerping. De burgerlijke gouverneur van Atjeh kwam toen met een drieledig voorstel: 1e. oorlog tot het uiterste, 2e. herstel van het soeltanaat, 3e. terugtrekken op een „geconcentreerde linie". Ofschoon hij het laatste plan het slechtste achtte, vond het toch de meeste bijval bij de Regering (1884).

In een kring om Koeta Radja heen werden nu 16 bentengs aangelegd, onderling verbonden met een ceintuurbaan, terwijl de verbinding met de hoofdplaats door drie straalbanen tot stand kwam. Het leger werd nu ter ruste gelegd in die bentengs, van waaruit de soldaten in de regel niet aanvallend mochten optreden. De verwachting was, dat de Atjehers, verlokt door de orde en welvaart, die binnen de linie heersten, van zelf tot onderwerping zouden komen. Het omgekeerde gebeurde. De ontruiming van een groot gebied en het zich terugtrekken binnen een versterkte linie golden voor een zware nederlaag der Hollanders en de Atjehers verdubbelden hun aanvallen.

Niettegenstaande er voor de posten een 1000 meter brede strook lag, die vrij gehouden moest worden van alang-alang e.a. onkruid (vaak ten koste van mensenlevens) besloop de vijand telkens onze troepen, drong de linie binnen, schoot schildwachten neer en vernielde zelfs meermalen de trambaan, waardoor ongelukken plaats vonden. De troepen, geteisterd door beri-beri (waar men nog geen raad op wist), bevonden zich „in de positie van de aan de ketting liggende aap, die door een aantal knapen zonder veel gevaar voor hun welzijn tot dolwordens toe geplaagd kon worden" (Snouck Hurgronje). Het moreel der manschappen zonk tot een laag peil en er kwamen zelfs deserteurs voor, die de Atjehers de behandeling van allerlei wapentuig leerden.

De Atjehers voeren zelfs op zee en beroofden passerende schepen, eenmaal een gestrande Engelsman, de *Hok Kanton*, wat het Gouvernement na 10 maanden onderhandelen een 25.000 dollars losgeld kostte en wel in goud geld. Papier werd geweigerd. Deze ellendige, vernederende, kostbare toestand duurde ongeveer 12 jaar (1884-96).

Het Gouvernement hoopte nog steeds op een verzoening met de voortvluchtige Soeltan, welke, ook indien zij tot stand zou zijn gekomen, toch weinig zou betekend hebben. 's Vorsten gezag was daarvoor te gering.

In 1882 blokkeerde men de kust, wat de handel en visserij der Atjehers benadeelde, maar de grote massa, met haar geringe behoeften, vrij koud liet.

Men poogde nu de vriendschap der hoofden te kopen met jaargelden en onderscheidingen. Dit deed niets anders dan hun hoogmoed nog aanwakkeren. Een der godsdienstige drijvers had zelfs de onbeschaamdheid het Gouvernement de vrede aan te bieden, mits men zich eerst tot de Islam bekeerde, het Bestuur voorop. Anders zouden ze uit Atjeh gejaagd worden en daarna kwam de hel voor die goddelozen!

Officieel deed men het voorkomen, of de oorlog uit was en slechts luttele „kwaadwilligen" nog wat „baldadigheden" pleegden. Toch voelde men in Weltevreden wel, dat er iets in Atjeh mis was en dit droeg er belangrijk toe bij, om de stemming van het koloniale publiek te doen dalen.

Over de miserabele toestand in Atjeh hadden twee mannen een eigen mening, n.l. een burger en een militair. De eerste was dr *Snouck Hurgronje*, de andere majoor *J. B. van Heutsz.*

Snouck Hurgronje was een zeer bekwaam oriëntalist, die van 1884 tot 1885 het

waagstuk bestaan had bijna een jaar lang, vermomd als de gelovige schriftgeleerde Abd al Gaffar, tevens oogarts en fotograaf, in Mekka te vertoeven, dat voor alle ongelovigen verboden grond is. Niet slechts verzamelde hij kostbare gegevens over heden en verleden der heilige stad, doch ook maakte hij bijzondere studie van de kolonie der „Jawah" aldaar, de Moslimse theologie studerende Indonesiërs in Mekka. Daardoor kon hij zijn landgenoten een beter begrip geven van de „hadji's", die men eertijds allen voor fanatici had uitgekreten.

In Atjeh wilde hij het waagstuk van Mekka herhalen, maar de gouverneur verbood het (1889). Daarom moest hij zijn gegevens omtrent het volk der Atjehers in Koeta-Radja en naaste omgeving verzamelen en hij slaagde daarin zo goed, dat hij een der beste kenners van het Atjehse volk is geworden. Hij diende bij het Gouvernement een Verslag in, waarin hij adviseerde: 1e het onbeduidende hof van de Soeltan links te laten liggen, 2e de oorlogspartij der fanatieke schriftgeleerden (oelama's) er flink van langs te geven, 3e. het vertrouwen in het Gouvernement te herstellen door bevordering der welvaart. Deze conclusies werden niet aanstonds aanvaard, maar op de duur wel (1892).

Naast de burger Snouck Hurgronje stond de soldaat *van Heutsz*. Behalve dat hij een houwdegen was — in 1890 werd hij levensgevaarlijk gewond en kende men hem de Eresabel met het opschrift „Voor betoonde dapperheid" toe — was hij ook een zeer bekwaam aanvoerder. Wegens ongenoegen met de gouverneur van Atjeh naar Mr. Cornelis overgeplaatst, schreef hij daar zijn brochure: *De onderwerping van Atjeh*, welke tot motto had: „De Atjeh-oorlog knaagt aan ons koloniaal bezit, hij moet eindigen. Laten wij eindelijk aan de beschaafde wereld toonen, dat wij daartoe in staat zijn". De slotsom luidde: dat „de Atjehers zich nooit anders dan gedwongen zullen onderwerpen en dat slechts hij, die toonde macht te bezitten om zijn wil te doen eerbiedigen, de meester zal zijn, aan wiens bevelen zij zich zullen onderwerpen". Duidelijk en logisch toonde hij aan, welke weg gevolgd moest worden om die onderwerping te verkrijgen.

Hoe gevaarlijk de slepende Atjeh-oorlog voor geheel Indonesië zou kunnen zijn, bleek wel uit de enige jaren later voorvallende mislukking op *Lombok*, welke een diepe indruk in de Archipel maakte.

Na de expeditie van Michiels en de daarop gesloten overeenkomsten was er op Bali buiten het Gouvernementsgebied weinig verbeterd. De vorsten gingen voort met hun geschillen door de wapenen te beslechten en in hun gedrag ten aanzien van weduwen, slaven en gestrande schepen was weinig verbetering te bespeuren. Het lag niet in de lijn van het Gouvernement krachtige maatregelen tegen deze euveldaden te nemen. Evenmin trok men dadelijk van leer, toen de toestanden op Lombok ten hemel schreiden.

Sedert 1849 stond dit met Karang Asem onder één vorst; 25.000 Baliërs overheersten er meer dan 12 maal zoveel Sasaks, die Moslims waren. Voor deze lieden bestond geen rechtszekerheid. De lijst hunner grieven, die zij na hun opstand het Nederlandsch-Indische Gouvernement aanboden, was inderdaad indrukwekkend: geen veiligheid van lijf en goed.

Toen zij ook nog als soldaten ten strijde tegen Kloengkoeng werden opgeroepen, was de maat vol. Zij kwamen in opstand. Wreed waren de Baliërs in het onderdrukken daarvan. Vrouwen en kinderen werden gedood. Duizenden vloden naar de Oostkust en verkozen de dood boven de Balische tirannie. In 1892 kwam een Sasaks gezantschap te Batavia om hulp smeken, maar de G.G. van Pijnacker Hordijk was afkerig van gewapende inmenging en verkoos vreedzame bemiddeling. Ondertussen verkochten de Sasakse vluchtelingen hun kinderen om aan eten te komen.

De houding der Baliërs was daarentegen hooghartig. De bemiddelende controleur werd verzocht heen te gaan. Ten einde raad besloot de Regering te handelen. Men was toen ook onder de G.G. van Wijk.

Een expeditie vertrok onder leiding van generaal *Vetter*. Eerst scheen alles goed te gaan. Het strenge ultimatum werd bijna geheel ingewilligd en de enige raddraaier, wiens uitlevering geweigerd werd, pleegde net op tijd zelfmoord. De troepen rukten naar de hoofdplaats Mataram op en Vetter beloofde de Sasaks tot onderwerping te zullen overreden.

Terwijl men hiermede bezig was, werd in de nacht van 26 op 27 Augustus 1894 het bivak overvallen. Tussen de hoge muren, die tempels en woonerven omheinen, hadden de manschappen het zwaar te verantwoorden en met zware verliezen (honderd doden) werden de troepen naar de kust terug gedreven. Een deel moest zelfs capituleren en verloor zijn geschut, werd echter redelijk behandeld. De onderbevelhebber, generaal *van Ham*, sneuvelde.

Groot was de ontsteltenis, ook in het moederland. Van Wijk nam echter snel zijn maatregelen. Binnen 5 dagen waren er al aanvullingstroepen op Lombok, vier weken later werd Mataram veroverd, op 18 November Tjakranagara. Vóór het einde van het jaar kon de expeditie naar huis, in 1902 was er al geen bezetting meer. De ongunstige indruk van het „*verraad van Lombok*" was uitgewist. 40 jaar later hielden de Lombokse oudstrijders hun laatste parade voor H.M. de Koningin bij het Huis ten Bosch. In hun gelederen merkte men ook de minister-president H. Colijn op.

Hoe zouden de Indonesische volkeren reageren, indien een katastrofe als van Lombok zich herhaalde? Atjeh hield het grootste deel van het veldleger gebonden, soms zelfs het geheel. Er moest toch nog iets overblijven voor de buitenlandse vijand? De gebeurtenissen op Lombok waren koren op de molen van Snouck Hurgronje en Van Heutsz.

In 1896 kwam het in Indonesië tot een crisis. De toenmalige gouverneur van Atjeh, de brave generaal *Deykerhoff*, was een tegenstander der plannen van Snouck-Hurgronje en van Heutsz en had zijn hoop gevestigd op een bondgenoot, die hem wellicht heel Atjeh in handen zou kunnen spelen: *Teukoe Oema*. Deze verzetsman werd officiëel begenadigd en benoemd tot „Panglima prang besar" (= opperbevelhebber). Als zodanig mocht hij een legioen van 250 man kommanderen. Bovendien schonk het goedgelovige Gouvernement aan deze politicus nog 880 geweren, munitie, geld en opium. Drie dagen later pleegde hij verraad. Toen wist

men tenminste, wat men aan hem had. Het zachte Atjeh-systeem had afgedaan. Generaal Deykerhoff werd ontslagen, per telegram van Heutsz ontboden en ter beschikking gesteld van de gouverneur van Atjeh. Twee jaar later was hij zelf gouverneur, terwijl tegelijkertijd Snouck-Hurgronje de eerste adviseur van Inlandse zaken werd.

Een nieuwe geest was in de ingedommelde „kompeuni" gevaren. Men wachtte de vijand niet meer binnen een benauwde linie af, doch zocht hem op in zijn element, de rimboe. Bijzonder goede diensten verrichtte hierbij het in 1890 opgerichte keurcorps, de *marechaussees* (1890), speciaal voor de Atjehse vechtwijze opgeleid, strijdend met de karabijn, maar vooral met de klewang. Spoedig leerden de Atjehers de kracht der „manoesie" kennen en vrezen.

Marsausee, Marsausee
't Is terlaloe Marsausee
Satoe mati, ganti sapoeloeh
't Is terlaloe Marsausee.

Marechaussee, Marechaussee,
't Is reusachtig, Marechaussee
Eén dood, tien in de plaats!
't Is reusachtig, Marechaussee.

Vijf jaar lang doorkruisten de kolonnes van duizenden manschappen Atjeh's binnenlanden en braken het grootste verzet. Van Heutsz vergde veel van zijn mannetjes. „Alles kan", was zijn lijfspreuk, en het kon ook. Beroemd is zijn verovering van de bergvesting *Bateé Ilië* op 3 Februari 1901, net zijn 50ste verjaardag. Vaak zien wij dit feit in cantines afgebeeld, omdat een fotograaf van Heutsz en zijn staf vereeuwigde, een bijzonderheid in die dagen.

Een zijner medewerkers verklaarde dan ook, dat van Heutsz „leerde, dat men met honderd man doen kon, waar men voorheen wel duizend man voor nodig achtte". Streng trad hij op tegen nodeloze vernielingen en plunderingen. Overtreders kwamen onverbiddelijk voor de krijgsraad. Aan de andere kant had hij ook hart voor zijn mensen, die de „Kale", zoals hij genoemd werd, op de handen droegen. Hoe vaak kwam men geen oud-soldaten tegen, die er zich op beroemden onder van Heutsz gediend te hebben.

De Soeltan van Atjeh, opgejaagd van schuilhoek tot schuilhoek, gaf zich ten einde raad in 1903 aan van Heutsz over. Hij mocht in Atjeh blijven wonen, doch heeft dit recht helaas verbeurd door samen te spannen tegen het Gouvernement.

Want hoewel de oorlog officiëel uit was, bleven kleine groepjes fanatiekelingen de hopeloze strijd nog hardnekkig voortzetten, in de hoop hun leven voor het geloof te offeren, mits ze maar een paar gehate ongelovigen konden meenemen. Zo schreven kort na de Russisch-Japanse oorlog enige onrustige oelama's een brief aan „Sipadoeka Soelôtan Djapoen" met het verzoek om oorlogstuig.

Er werd daarom nog voortdurend rusteloos gepatrouilleerd, waardoor langzamerhand de rust terugkeerde. Het opgroeiende geslacht leerde de oorlog vergeten en daarmee de bittere haat tegen de kafirs.

De opgejaagde bevolking vestigde zich weer in haar herstelde dorpen. Niet meer gingen vrouwen en kinderen voor de militairen haastig op de vlucht. In 1901

werd de eerste grote landbouwtentoonstelling in Koeta Radja gehouden, natuurlijk vergezeld van een grote „kandoeri" (= maaltijd). Zelfs cultuurondernemingen vestigden zich in Atjeh.
Werd de rust onder gouverneur *van Daalen*, de aanvoerder van de beroemde tocht naar de Gajo- en Alaslanden (1904) nog wel eens verstoord, onder zijn opvolger *Swart* namen vooruitgang en welvaart zienderogen toe.

De Atjeh-oorlog had niet slechts getoond hoe gevaarlijk zulk een slepende oorlog voor Indonesië kon zijn, doch ook, wat met bescheiden middelen, maar die krachtig en vastberaden aangewend, kon bereikt worden. Het door het Concentratiestelsel geschokte vertrouwen in het leger werd hersteld en het ontplooide een geestkracht, die tot heil werkte voor gans de Archipel. Dit behoort echter tot een volgend hoofdstuk, de gezegende en belangwekkende regering van koningin Wilhelmina behandelende.

HET LEVEN DER EUROPEANEN IN INDONESIË IN DE XIXe EEUW

„Gij zoudt niet gelooven, hoe sterk het contrast is, tusschen Uwe verzen en de maatschappelijke omgeving hier."

Huet aan Potgieter 18-2-1875.

Het leven der Europese bevolking in het midden der vorige eeuw verschilt zoveel van tegenwoordig, dat het een bijzondere beschouwing verdient.

Had men een honderd jaar geleden aan de Europeanen de vraag gesteld om welke redenen en met welk recht zij zich in Indonesië bevonden en aldaar een leidende plaats innamen, dan zou hun antwoord in de meeste gevallen geluid hebben, dat zij deze positie te danken hadden aan *hun meerdere beschaving*, hun *hogere cultuur*. Nederlands roeping zou dus wezen: verlichting te brengen in deze duistere, onontwikkelde landen en de bewoners naar een hogere bestemming te leiden. Zie daar de Europese opvatting op zijn best! Of dit allen even levendig voor de geest stond, is een andere kwestie. Velen dachten ongetwijfeld: Het zal mijn tijd nog wel uithouden!

Gelijk in onze glorietijd de gewoonte was, rechtvaardigden de Nederlanders hun aanwezigheid in de Oost dus niet meer met hun *Christendom*, dat inderdaad voor velen een vrij formele zaak was geworden.

Dit kwam duidelijk tot uiting door het opgeven van de wettelijke scheiding tussen Christenen en niet-Christenen. Sedert 1853 maakte men verschil tussen Europeanen en Indonesiërs en rekende dus voortaan de Inheemse Christenen, die eerst bij de Nederlanders geteld waren, tot de Indonesische bevolking. Doch men moge deze zaken op papier wijzigen, dit veranderde niets aan het feit, dat de Christen-Ambonezen zich veelal nauwer aan de Europeanen verbonden gevoelen, dan aan hun Islamietische mede-Indonesiërs. In Ambon leeft het z.g. „Corpus Christianum" nog en de Ambonese soldaat in Atjeh waagde zijn leven niet alleen voor het Koebermèn (Gouvernement), doch ook voor Toewan Isa (Here Jezus).

Sedert Daendels was de Staat over het algemeen ongelovig en handhaafde slechts uit traditie een zekere bevoorrechting der Christenen. Het belangrijkste daarvan was het betalen der predikantstractementen aan de z.g. Protestantse Kerk in Indonesië en het bekostigen van een evenredig aantal pastoors.

Grondslag der Prot. Kerk was, gelijk wij reeds zagen, de „godsdienstleer der Evangelische of Protestantse Kerk, overeenkomstig het grondbeginsel van het Protestantisme". Voor een dergelijke vage grondstelling liepen zomin voorgangers als gelovigen bijzonder warm, zodat het voornaamste kenmerk dezer periode lauwheid was. De Protestantse Kerk werd een Gouvernementsinstelling ter voorziening van zekere geestelijke behoeften. Hierbij verging de Regering steeds meer de lust zich met geestelijke zaken in te laten en meermalen deed zij pogingen om de scheiding tussen Kerk en Staat te bevorderen. Vergeefs! De band tussen

beide mocht niet zonder wederzijdse toestemming worden verbroken en voorlopig voelde de Kerk er niets voor om op eigen benen te staan.
De *Katholieke Kerk* was na het incident met Mons. Grooff ongeveer baas in eigen huis geworden en kon zich echt als Kerk gedragen, wat ook in buiten-kerkelijke kringen soms waardering vond.
De geringe orthodoxie der Protestantse Kerk — er kwamen bijna uitsluitend vrijzinnige predikanten uit — gaf aanleiding tot het stichten der *Gereformeerde Kerk in Batavia* (1877), de z.g. *Kwitang-kerk*, die heel lang op rechtspersoonlijkheid heeft moeten wachten.
Voorlopig bleef dit een kleine, weinig invloedrijke kring, die niet voor vol werd aangezien.
Hierbij kan men de *zendingsvrienden* rangschikken, soms hier te lande georganiseerd in hulpverlenende zendingsgenootschappen of in dat voor In- en Uitwendige Zending (opgericht 1851). Het Gouvernement, beducht om het sluimerende fanatisme der Islamietische millioenenmassa te ontketenen, belemmerde niet slechts de bedevaart naar Mekka, daar zij iedere hadji als een dweper doodverfde, maar legde ook de zendingsarbeid menige hinderpaal in de weg, door het binnendringen der zendelingen of van hun gevaarlijke tractaatjes te verbieden.
Het gevolg was een zekere oppositie in zendingskringen tegen het Gouvernementsbeleid.
De klachten der zendelingen over de materialistische zijde van het gevoerde bewind bereikten zelfs hun geestverwanten in het vaderland. Merkwaardig, dat deze liberale geest de orthodoxe Protestanten in Indonesië steeds is blijven bezielen. Dit hoeft niet te verwonderen: in deze statische maatschappij was de *zending het enige dynamische.* Daar de Missie aanvankelijk niet zo op de voorgrond trad, kreeg de zending daarover juist de meeste hoon te vernemen.
Kon de orthodoxie in Indonesië ter sluiks een bescheiden oppositie voeren, grootser was het optreden der *Vrijmetselaren.*
In bijna alle grote plaatsen verhieven zich hun statige tempels, met hun poëtische namen, waaraan de Indonesiërs de bijnaam „roemah setan" gaven. Een onvriendelijke exegese vertaalt deze uitdrukking door „duivelshuis", terwijl een meer sympathieke verklaring er een verbastering van St. Jan in wil zien. Vele aanzienlijke heren (geen dames!) lieten zich in de broederketen opnemen, waaronder zelfs Z.E. Eerens (van huis uit R.K.), en generaal de Kock.
Hun geestdrift en idealisme verhieven velen boven het materialisme van de Indische alledag.

Was er tot op 1860 een vrij algemeen, gemoedelijk aanvaarden der grondwaarheden des Christendoms, na dat jaar constateert men een verandering, die ongetwijfeld aan moederlandse invloed moet worden toegeschreven. Het openlijk verloochenen van het Opperwezen en het propageren van het atheïsme, dat men nog in een Junghuhn gegispt had, kon nu meer algemeen en zonder afkeuring geschieden. Het blijkt echter niet, dat de kleine man, de eenvoudige Indo-Europeaan door deze

Dageraads-ideeën erg beroerd is geweest. Hij bleef het Christelijk geloof trouw, zonder er evenwel in geestdrift voor te ontvlammen. Het hoorde bij zijn Europeaan-zijn.

Een ernstiger vijand voor het Christendom was de wereldgezindheid der Europeanen. Deze werd in de hand gewerkt door de moeilijkheden om een normaal huwelijksleven te leiden en door het ontbreken van een corrigerende omgeving. Vele jongelui, uit een beschermende kring losgerukt, voelden hier geen knellende banden meer en raakten op drift. Het gebrek aan blanke vrouwen, soms het verbod van ondernemerszijde om een wettig huwelijk te sluiten, deden het *concubinaat* welig tieren, wat echter in ieder geval nog beter was dan de van overheidswege *gereglementeerde ontucht*. De huishoudster, deftig „ménagère" geheten, was een weinig geziene, maar wel vertrouwde figuur in de oude Indische samenleving. In de tangsi (kazerne) zijn velen dier huishoudsters trouwe helpsters en verzorgsters van haar laki (man) geweest. Met ere mag genoemd worden *Fie*, de verknochte „njai" van Toontje Poland, die haar gewonde man zelve uit het strijdgewoel sleepte en toen uitgeput in elkaar zakte. Later is hij met haar getrouwd.

Intussen leed onder deze ongeregelde verhoudingen menigmaal de opvoeding der Indische jeugd en het was een geluk, dat verscheidene weeshuizen gereed stonden om de vaak verwaarloosde „anak kolong" op te vangen en tot bruikbare leden der maatschappij te vormen. Bijzonder moet vermeld worden de pupillenschool te Gombong, welker opheffing tot voor kort nog door velen betreurd werd.

Politiek leven ontbrak, bij ontstentenis van vertegenwoordigende lichamen. Zelfs na de zege van het liberalisme in het moederland, bleef de conservatieve richting de toon aangeven in het ambtelijke. De keuze der landvoogden werd ook weinig bepaald door de politieke constellatie in Nederland. Multatuli's optreden gaf ook hier wel een zekere schok, doch bracht het bureaucratische apparaat niet aan het wankelen, spoorde slechts aan tot naarstiger behartiging der belangen van de Inheemse.

De *pers*, de enige weg, waarlangs de publieke opinie der Europeanen zich kon uiten, was meestal heftig in de oppositie (tropenstijl!), zonder echter consequent liberaal te zijn. Daarvoor zat men nu eenmaal in een kolonie. Zoals een mopperend employé het eens tegen mij uitdrukte: „Ik zou wel graag socialist worden, maar kan niet; ik moet het gezag handhaven". Van Hoëvell's dromen zelfs vonden hier maar een matige waardering. Multatuli achtte daarom het verschil tussen voor- en tegenstanders van „vrije Arbeid" in beginsel niet groot. Gedachten aan emancipatie der Indonesiërs bleven nog sterk op de achtergrond.

Ongeremd door een reglement op de pracht en praal als onder Mossel, kon de *onderlinge wedijver* der Europeanen vrij haar gang gaan. Europees Indonesië leefde groots en deftig in *kapitale buitenhuizen* op eindeloze erven aan statige lanen, of droomde er ten minste van het eens zo ver te brengen. Er waren heel wat minder Europeanen dan thans, doch hun rijkdom was groter. Een middenstand ontbrak; de Chinees vervulde die lege plaats zeer geschikt. De Indo-groep leverde de meeste klerken en andere mindere goden. Een Indo-aristocratie kwam eigenlijk slechts in

de Vorstenlanden voor, de grote landhuurders als de Dezentje's en de Weijnschenken, doch ook elders ontbrak zij niet. Men doorbladere slechts het dikke boek, bevattende de afstammelingen van Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk. De import-krachten hadden echter na de sterke ver-indisching aan het slot der 18e eeuw weer de leiding genomen en hoopten ieder voor zich nog eens een *toewan besar* te worden. Helemaal achteraan kwam *Jan Fuselier*, min of meer een paria, met zijn talrijk al of niet gewettigd kroost. In de eerste helft der eeuw werd hij soms nog gerecruteerd uit de ge-aboleerden, zijnde strafgevangenen, wie een deel der straf was kwijtgescholden, mits zij voor koloniaal tekenden. Dit droeg niet bij tot verhoging van het respect voor de lagere krijgsmansstand, aan welke ook steevast de toegang tot zo iets voornaams als de sociëteit ontzegd bleef. Trouwens, hoe had de stakker daar ooit van zijn schamele soldij goede sier kunnen maken. Zijn armoede dreef hem van zelf tot de min oirbare vermaken van de kampong.

De *Soos*, nog uit de vorige eeuw daterende, begon een steeds ruimere plaats in het maatschappelijk leven in te nemen, vooral in dat der vrijgezellen. Maar nòg hadden glorieuze festiviteiten in de eigen huizen der groten dezer aarde plaats. Hoogte-punten waren de *recepties*, gehouden met veel lampengeschitter, rijtuigen-gedraaf, drommen deftige bedienden in lange toro's, een keur van geïmporteerde spijzen en dranken waar de ganse Europese gemeenschap zich dan placht te vertonen, en heus niet alleen uit belangstelling voor de persoon van de gastheer.

Daarnaast waren er *muziekavondjes*, waar aan de vleugel sentimentele romances ten beste werden gegeven. De romantische tijdgeest, zelfs in de tropen onmisken-baar, gaf aanleiding tot *serenades* op het erf van bewonderde schonen.

En dan de *bals*, die steeds meer een rage werden, maar nog niet de openhartigheid der huidige dancings bezaten. Zo vermaakte men zich binnenshuis.

Daar buiten was de *komedie*, waar het liefhebberij-gezelschap niet slechts kluchten zoals thans, doch ook zeer serieuze stukken als Othello opvoerde, met name het sedert 1817 in Batavia werkzame „Ut desint..." Van tijd tot tijd bracht ook de reizende Franse of Italiaanse *opera* vertier en een enkele harer leden bleef hier wel eens als musicus of anderszins hangen. De hogere cultuur was hier sterk Frans georiënteerd. Wegens de vele Franse toko's werd de Rijswijkstraat in Batavia eertijds de *Franse buurt* genoemd. Typerend was, dat Zandvoort (niet in Noord-Holland, maar bij de nieuwe oceaan-haven Tandjong Priok) als Petit-Trouville bekend stond.

Al deze edele Europese geneugten werden al spoedig naar 's lands gelegenheid vermaleist. Een ondernemende Indo-Europeaan vertaalde en bewerkte de Europese opera- en toneelteksten in het Maleis, liet ze door Inheemse straat-artisten instuderen, gooide er wat Indonesische grappenmakers, ronggengs (straatdanseres-sen) en krontjong-muzikanten doorheen, en zie daar: de *Maleise opera* was geboren, alias Opera Stamboel of Bangsawan of hoe dit gedrocht, hetwelk alle volksaarden zulke vrolijke avonden heeft bezorgd, ook moge heten. De Europese muziek vond zijn Bataviase imitatie in de *ronzebons*, die wij steeds dieper en dieper hebben zien

zinken tot de straatmuziek van een valse klarinet, een kapotte hoorn, een gebarsten gong en een alles overheersende Inheemse trommel.
Het *menu* verschilde sterk van het tegenwoordige. Het ontbijt met nasi goreng of slecht brood was sober. De nadruk viel op de *rijsttafel* van plm. 1 uur, soms gevolgd door een biefstuk met een glas bier. 's Middags, na de rust, had kokki wat lekkers klaar gemaakt als gebakken pisang en 's avonds, te half 9, wanneer de kinderen door baboe gevoerd en naar bed gebracht waren, schaarde men zich aan de avondmaaltijd, die meest *makanan blanda* (Europees eten) was. Zo was het in familie's, die zich respecteerden. In verband met het late eten begonnen vermakelijkheden als schouwburg en concerten pas om 9 uur en eisten dus een deel van de nachtrust op. Want om half zes begon de dag al met een kop koffie.
Nog werd veel sterke drank genoten. In lagere regionen: de vierkante pot; in hogere: ingevoerde Franse wijnen. Gekoelde dranken behoorden nog tot de hoge uitzondering. Over de geneeskundige kracht van de alcohol kan men van oudgasten nog wonderverhalen vernemen. Men denke aan de uitdrukking „muskietenvestje": bittertjes als voorzorgsmaatregel tegen malaria.
Het *baden* was thans algemeen geworden en geschiedde uit een geweldige *mandi*-bak, die baren wel eens voor een zwembassin plachten aan te zien; doch zodra ze hun *pikol rijst* op hadden, wisten ze het wel. Door verbeterde hygiënische omstandigheden was het Oosten niet langer meer het graf der Hollanders. Batavia was voor hen een gezonde stad geworden. Van tijd tot tijd stak wel eens de *cholera* het hoofd op en veroorzaakte een kleine paniek. Overigens ging hier nòg menig jong leven ontijdig te gronde. Men wandelt niet ongestraft onder palmen!
Het leven der Europeanen was trouwens niet licht. Er moest hard gewerkt worden onder moeilijke omstandigheden. *Regelmatig buitenlands verlof* was er niet! Naar *boven* gaan, was nog geen gebruik geworden. Er bestonden feitelijk nog geen koele berg-vacantie-oorden. Plaatsen als Bandoeng, Magelang, Garoet en Salatiga vond men al heel hoog. Ieder hoopte echter op het lot uit de loterij, dat hem tot een man in bonis zou maken. Dan kon hij zijn Indische loopbaan besluiten met een welgeslaagde *lelang* (vendutie) en *Jan Oost* voor goed vaarwel zeggen.
De *slavernij*, reeds door Raffles bestreden, stierf regelmatig uit. 1 Januari 1860 was het einde. De weinig overgebleven huisslaven werden tot hun ontzetting vrij verklaard. Toch waren de bedienden nog heel wat talrijker en veelsoortiger dan nu, met name het talrijke rijtuigpersoneel; de kebon, die bij ontstentenis van een waterleiding de reusachtige mandibak uit de put moest vullen; de nachtwakers, die van uur tot uur de tijd op de tong-tong aangaven. De *slaaf met pajong* had echter afgedaan, maar nog niet de keurige djongos met het *leitje* voor de bezoekers (komt nog sporadisch voor) of met de *tali-api* (lont) voor de in de mode gekomen sigaren (geëxpireerd). Alleen hogere B.B.-ambtenaren voerden nog de statie-parasol, tot van Heutsz ook daar een eind aan maakte.
Een belangrijke rol speelden de *voertuigen*, de graadmeters van iemands stand. Naast de onnozele biekjes voor de kleine burgerij verschenen fikse Australiërs in het gareel. Het paard werd populair. Een eigenaardig verschijnsel bij een zeevarend

volk! Geen groter vermaak dan de *harddraverijen* (later races verdoopt) met de daaraan verbonden gokpartijen en toneelvoorstellingen. Tal van fraaie rijtuigen zag men in de vooravond langs de schaduwrijke lanen van Konings- en Waterlooplein voorbij rijden, bestuurd door deftige koetsiers met hoge hoeden, waarin de autoriteiten met hun ega's gezeten waren. Gelukkig dat de opkomende rijtuigondernemingen er voor zorgden, dat ook de mindere goden de smaad van te voet te gaan konden ontlopen. Europese rijtuigmodellen werden aangepast bij de kleine Inlandse paardjes en, getooid met al of niet verbasterde Europese namen, binnen het bereik der kleine beurzen gesteld. Zo deden de Ebro's (van: Eerste Bataviase Rijtuig-Onderneming), de Deeleman's (naar de eigenaar genoemd), de Sado's (van: *dos-à-dos)*, de Dokkars (van dog-car), en de Karpeer (kar met *veren*) hun intocht. Helaas! Wat is er nu van al die rijtuigheerlijkheid nog over?

Op de grote straatweg was de viervoeter nog onbeperkt meester. De spoorweg bedreigde zijn heerschappij nauwelijks. Beschikte men over geen eigen gerij, dan moest men van de zware *postkoetsen* gebruik maken. Hier en daar vindt men nog wel langs de weg een verlaten *posthuis*.

Geen andere sport kende men dan het *jagen*, waaraan uiteraard slechts de heren konden meedoen. Er werden wel drijfjachten op tijgers en bantengs gehouden. Voorts werden de stroeve ledematen der onvrijwillige deelnemers enigszins lenig gehouden door de exercities der *schutterij*, welke ongeveer dezelfde reputatie genoot als in het moederland.

Het *herencostuum* was een compromis tussen Oost en West. De snit was zuiver Europees, maar de kleur en stof waren enigszins bij de tropen aangepast. Naast zwarte kwamen witte dunne stoffen voor, b.v. een witte broek met zwarte jas en een echte Europese hoed. Daarnaast ook hoeden van stro.

De dames handhaafden de *Inheemse dracht* uit de vorige eeuw, die echter niet meer voor het allerdeftigste gold. Thuis liepen zij dus in *sarong* en *kabaja* op muiltjes en gingen er zelfs mee winkelen en naar de passar. Alleen bij feesten kwam de Europese japon uit de *kamferkist*, met de schoenen, wat geen onverdeeld genoegen baarde.

's Avonds, na het mandiën, maakten de heren zich „lekker" met *slaapbroek* en *kabaja*. Loom rustende in luier- of schommelstoel ging men in het donker der voor- of achtergalerij „klimaat schieten", om zich de volgende morgen weer per as naar het gloeiende kantoor in de benedenstad of te paard naar de blakerende kebon te begeven.

Wanneer de afschuwelijke *tjelana monjet* (apenpakje) der kinderen is uitgevonden, is evenmin na te gaan als de datum der invoering van de *gouden pet* bij het B.B. De *geestelijke belangstelling* was noch algemeen, noch diep. Boeken waren een schaars artikel: leestrommels met overzeese tijdschriften begonnen op te komen; dagbladen waren aanwezig, doch hadden lang niet zulk een verspreiding als in het moederland. In menig Indo-gezin verscheen nimmer een krant. De redacteuren moesten wonderen doen om met het schaarse nieuws de weinige kolommen te vullen. Het *onderwijs* breidde zich geregeld uit, beperkte zich echter in hoofdzaak tot

Europeanen en Christen-Inlanders. Gelijk wij zagen, had Prof. Reinwardt het lager onderwijs gereorganiseerd. Het bezorgde zijn abituriënten het z.g. Klein-Ambtenaars-diploma. Moeilijker was het evenwel het Groot-Ambtenaars te verwerven, waartoe slechts Delft toegang gaf. Nadat particulieren reeds enige mislukte pogingen hadden gedaan, werd in 1860 het Gymnasium Koning Willem III te Weltevreden opgericht, dat zeven jaar later in een H.B.S. V werd omgezet, met een opleiding voor de Delftse Academie.

Voor de meisjes voorzagen de Roomse zustersscholen met internaten reeds lang in een behoefte.

Aan Indonesiërs werd slechts middelbaar vakonderwijs verstrekt, voor zoverre bij het Gouvernement behoefte aan daar opgeleide krachten bestond.

Dit eenvoudige onderwijsstelsel heeft ongetwijfeld duizenden Indo-Europeanen voor de kampong bewaard en het Nederlands helpen handhaven. Het *Maleis* werd er door teruggedrongen, schoon niet geheel verdreven. Men kon zelfs van een zekere Maleise cultuur in Indo-kringen spreken. Hun krontjong en opera Stamboel bezigden Maleise teksten. Trouwens Indo-Europeanen in Midden-Java lieten bij bruiloften wel de wajang vertonen of een Javaanse danseres optreden. Ook met hun belangstelling voor doekoens (Inheemse geneesheren), pidjetten (masseren), main djoedi (dobbelen) en klandestiene hanengevechten ging de Indo-Europese in de Inheemse maatschappij over.

Sedert Daendels waren hier en daar pogingen tot grootse *stadsaanleg* gedaan, die tot onder het Cultuurstelsel aanhielden, zelfs in een kleine plaats als Patjitan. Langs de statige pleinen en lanen schaarden zich de deftige herenhuizen met hun neo-klassieke voorgalerij. Achter dit front met zijn zuilen en kroonlijsten zou men niet de boerderij-achtige, maar gezellige achtergalerij vermoed hebben. Daartussen in lag de heerlijk-koele binnengalerij met zijn frisse slaapkamers daarnevens, zo geschikt voor het verkwikkende middagdutje.

Deze koud-voorname behuizingen, die door heel Indonesië werden aangetroffen — eigenlijke stadshuizen kwamen niet meer voor — waren voorzien van meubelen, die over het algemeen niet veel van de toen in Europa gebruikelijke verschilden, zij het dat de makelij ietwat grover was. De Chinese meubelmaker had nu eenmaal zo zijn eigen opvattingen van meubelstijl. Als typisch koloniale meubelen kunnen vooral de stoelen gelden, wat begrijpelijk is, gezien het vele zitten en liggen, waartoe het klimaat dwingt. Laat-klassiek zijn nog de sierlijke Raffles-stoelen en de om onbegrijpelijke reden aldus genoemde Madoerese banken. Later duiken op de schommelstoel of krosi gojang en de luierstoel of krosi males, met zijn halve stuivers op de uitslaande armleuningen, waarop de oudgast zo recht behaaglijk zijn benen kon uitstrekken. Andere karakteristieke meubelen waren de knaapjes om de verkoelende of opwekkende dranken binnen het bereik van de loom rustenden te brengen, en de ronde bittertafel, onmisbaar in de Soos, waar hij soms een ronde opening in het midden had voor de djongos (bediende), die de pait-glaasjes vol schonk. Ook sommige kasten met schildvormige panelen en slanke kolonnetten schijnen een origineel Indisch type te vertegenwoordigen en het is de vraag of de

Indische meubelkunst der 19e eeuw toch niet een origineler karakter draagt dan gemeenlijk wordt aangenomen.
De ontzaggelijke kamers met hun witgekalkte muren werden verder aangekleed met enorme vergulde spiegels, liefst twee als pendanten tegenover of naast elkaar, grote potten met palmen, spoedig vergeelde lithografieën met romantische of frivole voorstellingen en een grote verscheidenheid van lampen, waaronder de z.g. astraal-lampen bijzonder de aandacht vragen.
De koloniaal-liberale periode poogde de huizen wat minder koel-majestueus te maken door dakversieringen van houtzaagwerk, pleisterreliefs, erkers met bont gekleurd glas en andere griezeligheden. Er werden zelfs zwakke pogingen gedaan om het Gooise villaatje hier te introduceren. Evenwel, wat men aan schilderachtigheid won, ging verloren aan bewoonbaarheid. De oude Indische woningen, hoeveel kwaad men van deze bakbeesten van huizen mag zeggen, waren *koel*. En dat is veel waard in Jan Oost, waar de „koperen ploert" de grootste vijand is.
Evenmin als in vorige eeuwen bestond er een eigen *koloniale schilderkunst*. Op doorreis schilderden kunstenaars hier wel eens, maar dan in Europese trant. Wij vermelden slechts de Belg Payen, die een hele galerij van Indische gezichten naliet, doch van de Indische atmosfeer even weinig snapte als van de anatomie der Javanen. Zijn leerling *Raden Saleh* ontving zo'n goede opleiding in Europa, dat hij totaal vergat Oosterling te zijn. Men kan hem tot de Franse romantische school rekenen. De portrettengalerij der landvoogden werd in de Bataviase en Buitenzorgse paleizen onverdroten voortgezet.
Op het gebied der *letteren* waren de dichters zeer schaars. Wel raakten in het vaderland verscheidenen als ter Haar en Hofdijk in geestdrift voor de nooit geziene tropenweelde, maar de enige, die Java niet slechts bezong, doch ook bezocht, was de vroeg gestorven zee-officier *H. A. Meyer*.
Rijker is het proza. Nog altijd het lezen waard zijn de vele werken van *Van Rees*, al was het alleen maar om het kleurige en levendige, thans historie geworden beeld van zijn tijd, dat hij schetste. Wij noemen enkel zijn „Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier" (in 1941 nog herdrukt), zo mede de beide biografieën van Vermeulen Krieger en Toontje Poland.
Ed. Douwes Dekker schreef meer over zich zelf, dan over „Insulinde". Toch is hij de grootste, die in en over Indonesië geschreven heeft. Men leze zijn „Saidjah en Adinda" echter niet aan een gezelschap Indonesiërs voor!
Annie Foore (pseud. van Mevr. Fr. IJzerman-Junius) opent de rij der Indische damesschrijfsters. Haar „Bogoriana" verdient vermeld te worden.
Maurits (pseud. van P. A. Daum) ging de realistische kant op. Hij was een journalist van de Java-bode, die feuilletons voor zijn dagblad nodig had en daarom onder zijn redactiewerk door nog een zevental Indische romans neerpende. Een der beste, „Goena-Goena" is kort geleden nog herdrukt in de Wereldbibilotheek.
Op *wetenschappelijk* gebied zette het Bataviaasch Genootschap zijn werkzaamheden met meer of minder enthousiasme voort. Wij noemden reeds van Hoëvell. Naar mate de natuurwetenschappen meer op de voorgrond traden, vroegen deze

om een eigen organisatie. Dit werd in 1850 de *Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië.*

In het begin vermeerderden voornamelijk buitenlanders onze kennis omtrent de Archipel. Wij vermeldden al *Raffles. Wallace* is nog bekend om de naar hem genoemde lijn, die onze eilandenwereld in een Aziatische en een Australische verdeelde. Van de Duitsers ondernam *Müller* op last van het Gouvernement stoute tochten dwars door Borneo, beklom *Junghuhn* alle kraters van Java en beschreef dit eiland, terwijl *Friederich* voor het eerst ernstige studie van het Hindoeïstische Bali en zijn cultuur maakte.

In de tweede helft der eeuw traden ook de Nederlanders sterker op de voorgrond. Vooreerst enigen, die nooit de tropen bezochten: de rijksarchivaris *de Jonge,* die de opkomst van het Nederlandse gezag hier te lande in vele delen te boek stelde; *H. Kern,* die de grondslag voor de Indonesische taalwetenschap legde; *P. J. Veth,* die het nooit geziene Java geestdriftig èn wetenschappelijk beschreef.

Wèl betraden Indonesië's bodem: *Snouck-Hurgronje,* de wereldvermaarde Islamicus, de eerste adviseur voor Inlandse zaken; *Brandes,* de grondlegger der Javaanse archeologie; *van der Chijs,* de redder en organisator van 's Lands Archief; *Rouffaer,* de geniale dilettant, die zowel op het gebied der oudheidkunde, als op dat der volkenkunde zijn sporen ten volle verdiend heeft.

Op het gebied der z.g. exacte wetenschappen mogen slechts genoemd worden: *Treub,* die de Buitenzorgse Plantentuin tot een wereldberoemde instelling wist te maken; *Verbeek,* de geoloog, die de Krakatau-uitbarsting van 1883 verdienstelijk beschreef; *Eykman,* die het eerst de vitaminen op het spoor kwam en zo onze soldaten en kettingberen van de beri-beri verloste.

Zo werd de achterstand van het begin der eeuw aan het einde schitterend ingehaald.

DE REGERING VAN KONINGIN WILHELMINA

Maar hoe heerlijk is dan ook het doel dat wij nastreven! Het is: de vorming daarginds in het verre Oosten van een volkerengemeenschap, die haar welvaart en haar hoogere beschaving verschuldigd is aan Nederland en dit dankbaar erkent.

C. Th. van Deventer: Insulinde's Toekomst.

De luisterrijke *inhuldiging* van koningin Wilhelmina op 6 September 1898 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, was het begin van een tijd van grootse bloei en ontwikkeling voor Indonesië. Tientallen jaren was de Atjeh-oorlog de nachtmerrie der koloniale bewindhebbers geweest. Nu kwam het einde in zicht. De geconcentreerde linie met al haar droevige herinnering werd geschiedenis, van Heutsz' kolonnes vervolgden de vijand tot in zijn verste schuilhoeken. Wij zagen reeds hoe in 1903 de pretendent-soeltan zich kwam onderwerpen, die in 1907 het in hem gestelde vertrouwen helaas beschaamde. Beter gedroeg zich *Panglima Polem*, die van een geëerd tegenstander tot een getrouw en geacht ambtenaar werd, een koninklijke onderscheiding ontving en na zijn dood door in- en uitheemsen betreurd werd.

Atjeh's gouverneur en pacificator, generaal van Heutsz, werd in 1904 tot de troon van Buitenzorg geroepen.

Onder zijn bewind werd het Nederlandsch-Indisch gezag over de gehele Archipel verbreid. Om dit gezag, dat op vele plaatsen slechts in naam bestond, tot een werkelijkheid te maken, trokken snelle kranige troepenafdelingen door die gebieden, waar de zelfbestuurders de bevelen of wenken der Regering in de wind sloegen of nog aan geen enkele tucht gewend waren. Het waren geen strafexpedities, die na de voltooiing van hun taak het land weer aan zich zelf, d.w.z. aan zijn eigen verwarring overlieten, maar brengers van een nieuwe, betere orde. Meestal volgde op de pacificatie de instelling van een burgerlijk bestuur, waarna vrij geregeld de vele soldaten vervangen werden door enige vreedzame politie-oppassers. Het nam tevens de voorzorg de zelfbestuurders niet meer te vermoeien met ellenlange contracten, vaag en met veel woorden, die zij soms maar half begrepen. Scherp en krachtig moest hun de nieuwe positie worden duidelijk gemaakt. Vandaar de invoering ener *Korte Verklaring*, die slechts drie artikelen telde: 1e. de Inheemse zelfbestuurder belooft zich aan de Regering te onderwerpen; 2e. zich nooit met een buitenlandse mogendheid in te laten; 3e. aan alle regeringsorders te gehoorzamen. Van de 350 zelfbestuurders hebben 330 de Korte Verklaring getekend. Alleen de oudere hebben nog een lang contract, zoals de Javaanse vorsten.

Grote expedities werden zelden meer ondernomen. De laatste waren tegen het voor de derde maal in een eeuw weerspannige Bone (1905), waarmede Zuid-Celebes eindelijk en voorgoed tot rust was gebracht, en tegen Badoeng en Kloengkoeng op Bali (1908). De laatste is vermaard door de heldhaftige wijze waarop het vorstengeslacht zich ten dode wijdde (poepoetan).

Verschillende oude vijanden van het gezag werden tot rede gebracht. De partij van de pretendent-Soeltan in Bandjermasin onderwierp zich ten slotte. Soeltan Taha in Djambi, die sedert 1858 in de binnenlanden oppositie voerde, sneuvelde in 1904.

Streken waar nog nooit enig gezag was geweest, als Korintji, Soemba, Ceram, werden nu gepacificeerd, tot heil der bevolking.

Bij dit pacificeringswerk speelde een bijzonder krachtige rol de kapitein der marechaussee *Christoffel*, wiens daden bijna legendarisch werden. Hij was het die o.a. de pretendent-soeltan van Bandjermasin onschadelijk maakte (1905), die hetzelfde jaar dwars door Flores trok, van Endeh tot Manggarai. Hij voerde de expeditie aan, die aan het drijven van de geheimzinnige Batakse priesterkoning *Si Singamangaradja* een einde maakte.

Al deze harde maatregelen waren noodzakelijk, want de deugd kan in deze boze wereld nu eenmaal niet zonder zeker geweld staande blijven.

Een enigszins modern karakter droeg het verzet in Djambi (1916), naar aanleiding van enige bestuursmaatregelen, waardoor het contact met de bevolking verloren was gegaan. Hier speurde men de invloed van de nieuwe nationalistische bewegingen: Sarekat Islam en Sarekat Abang. Evenzo was verzet in West-Borneo te Mampawa beïnvloed door de Chinese revolutie. Daar aanwezige Chinezen wilden het land onder de nieuwe Chinese republiek brengen en wisten zelfs de Dajaks mee te slepen. Beide verzetspogingen mislukten.

Tevens werd een begin gemaakt met de verkenning van die eilanden, waarvan nog weinig of niets bekend was, met name: *Nieuw-Guinea.*

Daar werden de eeuwige sneeuwvelden, drie eeuwen geleden door schipper Carstensz opgemerkt en vermeld, voor de eerste keer door mensen betreden, n.l. door *Lorentz.*

Ook maakte men daarbij kennis met de kleinste onderdanen van H.M., de *Berg-Papoea's*, die nog midden in het stenen tijdperk leefden.

Weinige jaren daarop mochten zowel Zending als Missie zich over een rijke oogst van dopelingen verheugen, wat vooral verblijdend was voor de Utrechtsche Zendingsvereeniging, die sedert 1856 op deze onvruchtbare akker ploegde en de eerste tijd meer zendelingsgraven dan bekeerlingen telde.

Het mooie van al dit pacificatiewerk van het Gouvernement was, dat het tot stand kwam in een tijd, toen er juist bezuinigd moest worden. Maar van Heutsz toonde aan, dat het rust en orde scheppen weliswaar in de beginne vrij kostbaar is, doch op de duur gouden vruchten afwerpt voor allen. Vanaf 1906 had van Heutsz dan ook geregeld een batig saldo op zijn begroting.

Zo heerste dan van Sabang tot Merauke een gezag, dat er wezenlijk een was, en niet enkel maar een in naam. Na 1909 behoefden geen grootscheepse expedities meer uitgezonden te worden. Indonesië was voor het eerst sedert Madjapahit tot rust en eenheid gebracht, doch deze orde en welvaart waren groter dan zij ooit onder Hajam Woeroek of Gadjah Mada hadden kunnen zijn. Terecht noemt een Indonesisch politicus van Heutsz dan ook de *grondlegger der Indonesische eenheid.*

Zowel in Indonesië als in het moederland werden na zijn dood in 1927 monumenten voor hem opgericht en toen zijn stoffelijk overschot naar het vaderland werd overgebracht — hij stierf te Montreux, waarheen hij zich ter wille van zijn geschokte gezondheid begeven had — was ook een Indisch detachement aanwezig, bestaande uit *alle* landaarden, beladen met eretekenen onder zijn oog verdiend, om hun grote aanvoerder de laatste eer te bewijzen.

Van de kansen hun door het pacificatiewerk geboden, maakten Westers kapitaal, Westerse kennis en ervaring en Westerse ondernemingszin gretiger gebruik, dan voorheen en grootse ondernemingen werden opgericht. De crisis der vorige eeuw was glansrijk overwonnen. De tropische landbouw werd nu volgens verfijnde methodes beoefend, waarvan het Cultuurstelsel nog geen weet had gehad.

Daar één onderneming niet alles onderzoeken kan, werkten vele samen en stichtten proefstations ter bestrijding van ongedierte en plantenziekten, ter verbetering en veredeling der soorten, ter uitbreiding van de opbrengst.

Zo werd het suikerriet het beste der wereld. Was de opbrengst per bouw in 1834 nog slechts $6^3/_4$ pikol, in 1925 was deze gestegen tot 148, dus tot het 22-voudige.

Een nieuw product, dat steeds in belang toenam, was de rubber, uit Malakka naar Sumatra en elders overgebracht. Niet enkel Europeanen, ook vele Inheemsen wierpen zich met succes op deze cultuur.

Onder de grote ondernemers verdient bijzondere vermelding de heer *Bosscha*, de „Vorst van de Malabar", die op de hoogvlakte van Pengalengan grote theeondernemingen stichtte. Zijn herinnering bewaren zijn graf, te midden zijner theetuinen, en de door hem geschonken *Bosscha-sterrewacht*.

De indigo-cultuur verdween natuurlijk, verdrongen als zij werd door de uitvinding der aniline-verfstoffen. De koffie-cultuur herleefde, nadat de arabica door ziekten was te gronde gegaan, door de invoering van de robusta-soort, die beter tegen plantenziekten bestand was.

Voor de ondernemingen kon men niet meer met gedroste kolonialen of gepensionneerde ambtenaren als employé volstaan; een opleiding aan de Koloniale Landbouwschool te Deventer of zelfs aan de Landbouwhogeschool te Wageningen werd noodzakelijk, wilde men in de cultures slagen.

Nu begon ook de mijnbouw een rol van betekenis te spelen. De steenkolen der Ombilin-velden, van staatswege gewonnen, werden naar de vrijhaven Sabang gevoerd, dat tot een belangrijk kolenstation gemaakt werd.

Nog belangrijker werd de aardolie. Ofschoon haar aanwezigheid reeds lang bekend was, begon de winning pas goed na 1890 door de „Koninklijke" te Pangkalan Brandan. Onder de kundige en krachtige leiding van de heer Deterding werd de B.P.M. een der geweldigste maatschappijen ter wereld. Nieuwe steden als Tjepoe, Balikpapan en Tarakan, danken aan haar ondernemingszin hun bestaan.

De Gouvernementsinwinning op Banka en Billiton betekende een vaste en rijke bate voor de schatkist: het „tinpotje".

Het behoeft geen betoog, dat vele duizenden Indonesiërs, Europeanen en Chinezen

bij deze ondernemingen voordeel hebben, daar zij hun middellijk of onmiddellijk een bestaan verschaffen.
Van de winsten wordt tegenwoordig een zeer belangrijk gedeelte in Indonesië achtergehouden. Door deze stijgende belastingopbrengsten kon men zeer veel voor de bevolking doen.
Ook technisch ging Indonesië met reuzenschreden voorwaarts. Wij beperken ons tot de vooruitgang bij het verkeer en de posterijen.
De driedaagse spoorwegverbinding, tussen Batavia en Soerabaja, die nog vóór de eeuwswisseling tot stand kwam, was in 1930 tot een „ééndaagse" geworden, in 1936 aangevuld door de „nacht-express", die zo'n bezienswaardigheid was, dat het zelfs Z.V.H. de Soesoehoenan van Solo behaagde, er 's avonds eens naar te gaan kijken.
De gekoelde rijtuigen maken het reizen niet meer tot een beproeving.
Feitelijk is de trein al weer ouderwets. De autobus kwam, zag en overwon. Men reist zodoende goedkoper in Indonesië dan in het moederland.
Ter zee spreidde de in 1888 opgerichte K.P.M. een net van lijnen uit, dat de meest afgelegen eilanden uit hun isolement verloste.
De mailboten der twee bekende stoomvaartlijnen verbinden ons met Amsterdam en Rotterdam op een wijze, die met elke buitenlandse scheepvaartlijn kan wedijveren. Haar met verfijnde smaak versierde boten worden nu door oliemotoren gedreven. Niet meer het beruchte kolenladen in Port-Said!
Het modernste is natuurlijk het luchtverkeer. Eerst opstijgingen van ballons, bij wijze van volksvermaak, b.v. luitenant Rambaldo, die er zo ongelukkig bij omkwam in 1911; daarna vliegdemonstraties, waarbij de later als legerkommandant bekende luitenant ter Poorten bijna het leven had verloren.
Dan een militaire luchtvaart, aarzelend beginnende tijdens de eerste Wereldoorlog.
Eindelijk de vermetele vliegtochten van Nederland naar Indonesië: de eerste, die er nog 55 dagen over deed (1924); de eerste retourvlucht in 1927 van Geysendorffer met de kapitalist van Lear Black; de tochten van Koppen met de Postduif.
Na een paar proefvluchten een geregelde luchtlijn in 1930, eerst tweewekelijks, in 1937 al drie maal in de week, met een verrassend laag percentage ongelukken.
Sedert 1928 heeft Nederlandsch-Indië zijn eigen luchtdienst, de K.N.I.L.M.
De nieuwe verkeersmiddelen versnelden natuurlijk het postverkeer. Nog meer werd dit bevorderd door de radio. Reeds in 1917 werden de eerste pogingen gedaan om hiermede verbinding met het moederland te krijgen en werd de kolossale Malabarantenne boven een kloof gespannen, de hoogste der aarde. Pas 10 jaar later sprak H. M. de Koningin voor het eerst door de aether haar overzeese volken toe. In 1929 opende haar Moeder het radio-verkeer Holland—Indië.
Brengers van al deze stoffelijke weldaden waren nog steeds de Europeanen. Onjuist is het echter hen daarom allen over één kam te scheren en voor louter materialisten te verslijten. Toegegeven, dat de Europeaan uiteraard meer aandacht besteedde aan stoffelijk gewin dan in het moederland, doch juist in de laatste tijd kwam daarin een merkwaardige verandering.
Begunstigd door een betere *tropenhygiëne* nam het aantal Europeanen sterk toe en

het waren niet alleen ambtenaren en planters. Vogels van allerlei veren staken thans de Oceaan over. Er viel een sterke opleving van geestelijk en godsdienstig leven te bespeuren.

De Indische Kerk ontwaakte uit haar dommel, trachtte zich te ontworstelen aan de „dominocratie" en deed pogingen om de banden met de staat te verbreken. Pas in 1935 kwam de administratieve scheiding tot stand, helaas nog niet de financiële. Steeds meer begon deze Kerk zich haar roeping als Kerk bewust te worden, wat ook blijkt uit haar levendiger zendingsactie.

Daarnaast groeiden en bloeiden in vrijheid de *Gereformeerde Kerken* (eerste kerk in 1873 te Batavia), wier zendingsterreinen in Midden-Java ten Zuiden en op Soemba liggen. Hier werden door een onverdroten toewijding als van de zendingsarts Dr *Scheurer*, die het Petronella-hospitaal te Jogja stichtte, en dr *van Andel*, de nestor der Solose zending, grote dingen tot stand gebracht.

De Katholieke Kerk breidde haar werk zo zeer uit, dat de Jezuïeten het niet meer afkonden, maar ook andere orden en congregaties werden toegelaten. Wij noemen bijzonder het missiecentrum Moentilan, waar de vriend en kenner der Javanen, pater *van Lith*, met vrucht gearbeid heeft.

Naast de Missie weerde zich haar oudere zuster de *Zending*, die het aantal Christenen in Indonesië belangrijk deed stijgen.

Een bijzondere vermelding verdient de arbeid der Rijnse Zending in Batakland, waar sedert 1861 de voortrekker *Nommensen* voorwaarts (tole) ging en voorts de merkwaardige samenwerking van de zendeling *Kruyt* en de afgevaardigde voor het Nederlandsch Bijbelgenootschap dr *Adriani* onder de Toradja's van Midden-Celebes.

Pa van der Steur begon juist omtrent de eeuwswisseling zijn groot werk voor de verwaarloosde Indische jeugd, zijn enorm groeiend weeshuis te Magelang.

Terwijl dus het godsdienstig leven zich in krachtiger vormen dan voorheen uitte, bleek ook, dat op het gebied der kunst hoger eisen werden gesteld.

Liefhebberij-komedie of Stamboel konden hieraan niet meer voldoen.

Er werden *kunstkringen* opgericht, musici uit het moederland ontboden, kunsttentoonstellingen georganiseerd. Zelfs Nederlandse toneelgezelschappen kwamen uit, b.v. dat van de grote Royaards.

Trouwens het hele huiselijke leven der Europeanen onderging een grote wijziging. Omstreeks 1900 lag het zwaartepunt van het gezelligheidsleven nog in de „Soos", die zo goed en kwaad als het ging in de kunst- en amusementsbehoeften der Europese gemeenschap voorzag. Daarbij kwamen dan nog jaarlijks gehouden races met de onvermijdelijke gokpartijen, (aan een Chinees verpacht tot stijving van de Sooskas). Met de 20e eeuw begon het Soosleven te kwijnen. Men trok zich meer terug in eigen huis, dat er gezelliger uit zag, dank zij het verschijnen in groter getalen van de *Hollandse huisvrouw*. Slaapbroek, kabaja en sarong maken plaats voor het Europese kostuum; de vierkante pot week voor de gekoelde inhoud van de ijskast, al of niet electrisch. Zelfs de rijsttafel begon in Europese kringen tot de uitzonderingen te behoren. Het oude Indië, *het Indië van tempo doeloe* (= oude tijd), waarop *Bas*

Veth zo venijnig kon mopperen in zijn berucht: Het Leven in Nederlandsch-Indië, ging tot het verleden behoren.
Het nadeel van deze veranderingen was, dat de importkracht dit land minder leerde kennen dan voorheen. Men kon er wonen, zonder ernstig met land en volk in aanraking te komen. Het afschrikwekkendst in dit opzicht is wel de „bergdessa" Bandoeng, die de argeloze totok zelfs nog de illusie van een Nederlands klimaat voorspiegelt.

Wij zagen reeds, dat sedert jaren vooral de totoks hun stem verheven hadden tegen de in Indonesië welig tierende bureaucratie, wier centralisatie alles vanuit Buitenzorg trachtte te regelen.
Hierin kwam verandering in het begin dezer eeuw (1903—05). De eerste, z.g. *kleine decentralisatie* werd ingevoerd. Men stelde *locale raden* in, waardoor enerzijds het centrale bestuur belangrijk ontlast werd en aan de andere kant de ingezetenen, in de eerste plaats de Europeanen, naar hun wens een bescheiden aandeel kregen in het plaatselijk bestuur.
Deze locale raden waren voor een deel *Stadsgemeenteraden*, waarin de Europeaan zijn hartstocht voor zelfbestuur en medezeggenschap kon botvieren, andersdeels landschapsraden, die minder in de smaak vielen.
Sedert 1908 hadden de Europeanen er kiesrecht, 15 jaar later ook de andere bevolkingsgroepen. Zo kreeg Batavia een burgemeester, zelfs wethouders.
Het is inderdaad een feit, dat thans aan de plaatselijke belangen heel wat meer aandacht wordt besteed dan voorheen, toen er slechts een controleur kota voor had te zorgen. De straten en wegen der nieuwe stadsgemeenten zien er over het algemeen keurig verzorgd uit. Alleen de politie bleef onder de resident berusten, zomede de burgerlijke stand, wat weer een sprekend verschil met het moederland is.

Het feit, dat men Hollandser leefde dan in de vorige eeuw, deed tijdelijk vergeten, dat men zich met een heel klein groepje Europeanen tussen een geweldige overmacht van Indonesiërs bevond; één Europeaan op 240 Indonesiërs! De voorstelling, dat men in een belegerd fort was, omsingeld door millioenen wraakgierige Oosterlingen, vervaagde. Er kwam een streven op om met deze belegeraars een wapenstilstand, ja zelfs vrede te sluiten. Enkelingen poogden zelfs, niettegenstaande het meestal eenzijdig geïnterpreteerde woord van Kipling: „East is East and West is West, and never the twain shall meet", een brug(getje) te slaan over de afgrond die tussen blank en bruin gaapte. Men deed de verrassende ontdekking, dat de Indonesiërs mensen waren, waarmede het de moeite waard was kennis te maken, ook al waren zij anders geaard dan wij.
Enkelen traden als pleitbezorgers der Indonesiërs op, vestigden de aandacht op hun talrijke noden en zorgen, erkenden, dat vele hunner grieven billijk waren.
Anderen wilden nog verder gaan en hen zo snel mogelijk aan zelfregering helpen, die hun, naar zij meenden, te lang onrechtvaardig onthouden was. Zij

juichten, wanneer de Indonesiërs bij de Regering op groter volksinvloed aandrongen, ja, weinigen gingen zelfs zover, dat zij de Indonesiërs tegen de Regering opstookten, les gaven in politieke strijdmethoden. Deze laatste soort heeft deze richting natuurlijk een slechte naam bezorgd, en terecht.

Al deze lieden, die zich min of meer ten bate der Indonesiërs inspanden, vatte men samen onder de naam: *Ethische Richting*, een naam, geschapen door een harer voorlopers, de redacteur van de Locomotief, *Mr P. Brooshooft*, die in 1901 een brochure het licht deed zien: „De *Ethische* koers in de koloniale politiek".

Een harer wegbereiders was ook *K. F. Holle*, die zich niet ten onrechte de bijnaam verwierf van „vriend van de landman", wegens het vele, dat hij voor de Soendase tani's met woord en daad heeft verricht.

Jammer dat velen, tot die Ethische Richting behorende — gelukkig niet allen — hun sympathie voor de Indonesiërs paarden met onwetendheid omtrent diens werkelijke aard en toestand, en deze ondeskundigheid heeft de „Ethici" veel kwaad gedaan. De tegenpartij achtte hen bodemloze idealisten, die met de nuchtere werkelijkheid geen rekening hielden, die de Indonesiër met zaken, als democratie wilden verblijden, waarvoor hij h.i. de eerste eeuwen zeker niet rijp zou zijn en wellicht nooit, enz., enz.

Tot hen, die met de Ethische Richting sympathiseerden behoorden geleerden als de grote Islamkenner *Snouck-Hurgronje;* de adatrecht-kenner *van Vollenhoven;* de directeur van Onderwijs *Abendanon;* de journalist *Lievegoed;* ingenieur *van Kol,* de Indische deskundige van de S.D.A.P., enz.

Bij verschillende schrijfsters van Indische romans, zoals de dames *Augusta de Wit* en *Kooy van Zeggelen* bespeurt men er ook van, met name bij de eerste in haar ietwat onwezenlijk: *Orpheus in de Dessa!*

Als vader der Ethische Richting staat mr *van Deventer*, advocaat te Semarang (Tjandi) te boek. Na, geïnspireerd door zijn ver familielid Multatuli, als lid der rechterlijke macht naar Indië te zijn getrokken, ging hij enige jaren later over naar de advocatuur. Als advocaat van grote handelsmaatschappijen verzamelde hij zich binnen enige jaren een aanzienlijk fortuin, maar nimmer vergat hij het land, waar hij het gewonnen had. In 1899 schreef hij zijn beroemd *Gids-artikel: Een Eereschuld.*

Een ereschuld is er een, die men volgens de letter der wet niet behoeft te voldoen, maar, wil men een man van eer genaamd blijven, toch betaalt, b.v. speelschulden. De ereschuld, waarop van Deventer doelde, waren de honderden millioenen guldens, die Nederland van Indonesië genoten had, ook nadat de Indische begroting bij de wet werd vastgesteld.

Volgens van Deventer was Nederland verplicht, althans een aanzienlijk deel daarvan aan het nu verarmde Indonesië terug te betalen. De financiële nood was thans zo hoog gestegen, dat van Deventer zelfs van nog zwaarder belasting geen heil verwachtte.

Wanneer echter Indonesië van Nederland een ruime tegemoetkoming ontving, zou het zich daarmede een wapenrusting kunnen aanschaffen, die het geschikter maakte

in de economische strijd. Van Deventer zag die wapenrusting drieledig: *Irrigatie, Emigratie, Educatie.* Door irrigatie zou de vruchtbaarheid van de bodem en dus de opbrengst evenredig verhoogd worden; door emigratie zouden woeste streken der Buitengewesten ontgonnen worden en dus meer gaan opbrengen; door meer educatie (onderwijs) zouden de onontwikkelde Indonesiërs in staat gesteld worden zich op winstgevende bedrijven toe te leggen. Aldus van Deventer's drievoudig ideaal om Indië „op te heffen", zoals men dat toen noemde.

De Regering is niet geheel van Deventer's spoor gevolgd. Aan Indië's dringendste geldnood kwam spoedig een einde door zwaarder belasting der Europeanen en terugbetaling door het moederland van een deel der van Indische, echter in Nederland gevestigde ondernemingen, geheven belastingen. Daarom behoefde Nederland Indonesië slechts gedeeltelijk financieel tegemoet te komen. Bovendien liep nu de Atjeh-oorlog ten einde, die zulke hoge eisen aan de Indische schatkist had gesteld. Nederland nam f 40.000.000 schuld van Indië over.

In 1912 kreeg Nederlandsch-Indië rechtspersoonlijkheid en kon op eigen naam geldleningen aangaan.

Doch overigens heeft de Regering op royale wijze van Deventer's opheffingsplannen ten uitvoer gebracht. Noemen wij het allervoornaamste.

Van Heutsz stichtte de *volksscholen*, een geniale greep van Idenburg, waardoor aan het allerergste analfabetisme een einde zou komen. Was deze school voor de massa, de scholen met Nederlands waren voor de beter gesitueerden bedoeld, met name de H.I.S. voor de Inheemse en de H.C.S. voor de Chinese jeugd. Dieper nog dan in het moederland bleek hier de Mulo wortel te schieten, zodat men aan deze populaire school een verlengstuk voegde, de A.M.S., waarvan de abituriënten een einddiploma in hun zak kregen, dat met dat ener Middelbare School gelijkwaardig verklaard werd.

Op particulier initiatief der grote ondernemers kwam in 1920 de eerste *Hogeschool* tot stand, n.l. de Technische, op de duur door het Gouvernement overgenomen. Dra volgden de Rechts- en Geneeskundige Hogescholen (1924 en 1927). In 1940 kwam de Litteraire Faculteit ter wereld, tegelijk met de Landbouwhogeschool, en in het oorlogsjaar 1942 zou de Indische Universiteit het licht zien, toen de krijg alle plannen dooreen wierp. Zo is het Indisch onderwijs van vóórklasse tot doctorsbul in hoofdzaak voltooid.

De emigratie der Javanen werd sedert 1903 naar de *Lampongs* geleid en bevorderd, doch had pas de laatste decennia enig belangrijk succes te boeken tegenover de steeds nijpender en dreigender wordende overbevolking.

Op het gebied der irrigatie behielden de Nederlandse ingenieurs hun oude goede naam van bekwame waterbouwkundigen, die in samenwerking met de bevolking aanzienlijke gebieden vruchtbaarder maakten.

Ten slotte dienen nog enige maatregelen vermeld te worden, die het gevoerde regeringsbeleid duidelijker illustreren.

Een hormat-circulaire beperkte het overdreven eerbetoon aan Nederlandse ambtenaren verschuldigd. Daarmede verloren de residenten o.a. hun fraaie pajongs.

In 1904 werden aan de Indonesische militairen voortaan schoenen verstrekt, een maatregel, die belangrijker is dan zij lijkt in dit land, waar het maatschappelijk aanzien sedert de komst der Europeanen vaak in de schoenen is gaan liggen.
Omstreeks 1912 hadden de agrarische hervormingen in de Vorstenlanden plaats, waarover ter plaatse al gesproken is, terwijl twee jaar later de herendiensten op Java werden opgeheven, in de verwachting, dat de landman zijn aldus verworven vrije tijd aan de vergroting van zijn eigen welvaart zou besteden.
In 1917 begon men de particuliere landerijen, deze zweer op het gelaat van Java, terug te kopen.
Van 1908 dateren de pogingen om via de *Volkslectuur* (Balai Poestaka) de enigszins geletterde massa van goede en goedkope boeken te voorzien. Uit deze tijd dateert ook het *volkscredietwezen*, dat in de zéér dringende behoefte aan crediet bij de Indonesiërs tracht te voldoen, voor zover het in 1901 gouvernementeel geworden pandhuiswezen daarin niet reeds voorziet.
Alzo zag men bij het begin der 20e eeuw duidelijke en tastbare bewijzen, dat er op menigerlei terrein een nieuwe geest over de bestuurders dezer gewesten vaardig geworden was.
Hoe stonden de *Indonesiërs* tegenover deze tekenen des tijds?
Reeds vóór deze periode trachtten sommigen uit de hogere kringen iets van de Westerse beschaving machtig te worden, hetgeen via de kennis van het Nederlands mogelijk was.
Met welke grote moeilijkheden zelfs deftige regentenfamilies te worstelen hadden, om aan de jongeren onder hen Westers onderwijs te bezorgen, kan men nalezen in de boeiende herinneringen van Pangeran *Achmad Djajadiningrat* (geb. 1877). Men moest tenslotte voor huisonderwijzer genoegen nemen met ieder soort Europeaan, die zich als paedagoog aanmeldde en vaak niet meer was dan wrakhout op de levenszee. Het is tenslotte deze Achmad gelukt om aan de kundige hand van Prof. Snouck Hurgronje het einddiploma der H.B.S. 5-j. c. te behalen. Merkwaardig voor de tijd was, dat deze Bantamse regentenzoon het Europese onderwijs slechts kon volgen onder de schuilnaam van „Willem van Bantam": Willem naar Z.M. de Koning, van Bantam naar zijn geboorteplaats Serang, in de residentie Bantam. Bij voorbaat zij hier reeds medegedeeld, dat onze „Willem" het tot lid van de Raad van Indië en gedelegeerde van Nederland bij de Volkenbond heeft gebracht.
Met andere bezwaren had de regentsdochter *Raden Adjeng Kartini* van Japara te kampen. Weliswaar mocht ze tot haar 12de jaar de Europese school bezoeken, doch daarna sloten zich de deuren van de Japaarse Kaboepaten onverbiddellijk voor haar om, dat was de bedoeling, naar oude adat zich pas weer te openen, wanneer zij als bruid in statige optocht daaruit gedragen zou worden. Echter was haar vader een verlicht regent, die zijn dochter op de kroningsfeesten te Semarang „officieel" de vrijheid terug schonk. Gelukkig had zij in die jaren van opsluiting Hollandse boeken mogen lezen en met haar Nederlandse vrienden corresponderen. Ook na haar bevrijding zette zij die briefwisseling voort en na haar vroege dood

in 1904 werden die brieven uitgegeven door de directeur van Onderwijs, Mr Abendanon, onder de sprekende titel: „Van Duisternis tot Licht". Voor het eerst maakten buitenstaanders nu kennis met de stille strijd, die er binnen de kaboepatenmuren gestreden werd tussen oud en nieuw, ook reeds in de kringen der vrouwen. Dit waren de eerste schuchtere tekenen van een langzaam ontwaken, een groeiend verlangen om kennis te nemen van de schatten van het Westen.

Intussen was het Gouvernement zelve reeds enige tientallen jaren doende geweest om kennis van het Westen onder de Indonesische jeugd te verspreiden, ten einde over voldoende hulpkrachten bij verschillende takken van dienst te kunnen beschikken. Oudtijds leerde een jongeling van goede familie het bestuursambt als *magang* bij een deftig regent, in wiens woning hij behalve administratieve ook huiselijke diensten bewees, en zo al doende het vak leerde. Sedert 1879/1880 had de Regering echter in enige plaatsen *Hoofdenscholen* opgericht, welke tot de bekende *Osvia's* (Opleidingsscholen voor Inlandse Ambtenaren) uitgegroeid zijn.

Het medische onderwijs begon in 1851 reeds met een *„Dokter Djawa-school"*, waarvan de voornaamste bedoeling was goede vaccinateurs te vormen. Met de eeuwswisseling was dit eenvoudige schooltje zodanig uitgebouwd, dat het met ere de naam van *Stovia* kon dragen, School tot opleiding van Inlandse Artsen. Dit is later de *Geneeskundige Hogeschool* geworden. (1927).

Tegelijkertijd met de „dokter Djawa-school" zag de eerste Kweekschool voor Inlandse onderwijzers het licht, n.l. die te Solo.

Op de duur kregen al de bovengenoemde scholen het Nederlands als voertaal. De Hollands sprekende abituriënten dier inrichtingen waren de eerste bescheiden voorlopers der later zo bewegelijke groep, die men „Inheemse intellectuelen" zou noemen.

De *Russisch-Japanse oorlog* (1904—1905), waarin een kleine Aziatische staat een grote half-Europese zware slagen toebracht, gaf aan alle Aziaten, ook die van Indonesië een groter zelfvertrouwen. Waarom zouden zij ook niet ten minste de gelijken der tot dusver allen overschaduwende Westerlingen kunnen worden? Men noemt dit wel eens „het ontwaken van het Oosten".

Na de Russisch-Japanse oorlog ontwaren wij dan ook hier de z.g. „Inlandse of nationalistische beweging".

Men mene niet, dat deze beweging een regelmatig verloop had, integendeel; het gaat sterk op en af. Het begint meest met een druk bezocht congres, waar de nieuwe pakkende leuzen voor het eerst weerklinken, gevolgd door een verwonderlijk snelle groei. De massa, opmerkzaam geworden, wordt meegesleept, loopt, schreeuwt, doet mee. Zelfs buiten de eigenlijke kring der beweging, doet zich haar invloed gevoelen en aanvankelijke tegenstanders vinden het geraden hun program van actie in de geest der nieuwe stroming te wijzigen. Na een poosje komt er een inzinking. De leiders kunnen de beweging niet meer aan, soms zelfs niet de financiële verantwoordelijkheid. De Regering blijkt machtiger te zijn, dan men dacht en hoopte, de belangstelling verflauwt, de zaak verloopt, stort in elkaar en de kleine man is een teleurstelling rijker en zijn gestorte contributie armer. Blijvend

is echter een sterker wordend gevoel van zelfbewustzijn, een ontevredenheid met de bestaande koloniale verhoudingen, die zij hoe eer hoe liever verzacht, zo mogelijk zelfs opgeheven wenst te zien, zodat er voldoende brandstof over is, voor een nieuwe oplaaiing der nationalistische gevoelens, die daarvoor dan weer een andere aan het *Westen ontleende vorm* zullen kiezen.

In de meeste gevallen zijn de gekoesterde idealen n.l. zuiver Westers van vorm. Wel worden figuren uit het verleden, als die van Dipanagara gaarne als blinkende voorbeelden aan de op heldenverering beluste jeugd voorgehouden, doch tussen deze helden en de moderne volksleiders gaapt een diepe afgrond, waarvan de laatsten zich nauwelijks bewust zijn. Jammer, dat door al die politieke opwinding de rustige arbeid van vele stille werkers niet opgemerkt wordt of vele geschikte krachten van opbouwende arbeid afgetrokken worden.

Het begin der Inheemse beweging is zeer eenvoudig, gelijk de stichter van *Boedi Oetama* een bescheiden man was. Deze, de gepensionneerde arts *dr Wahidin Soedira-oesada* liep eerst lang met het plan rond voor een groot studiefonds, waartoe hij de bovengenoemde studie-inrichtingen afreisde. Het kwam echter, na een groot Javanen-congres in de Kweekschool te Jogja, tot de oprichting der vereniging *Boedi Oetama* (1908). Groot was de geestdrift voor dit „schone streven", zoals Boedi Oetama betekent.

Java vooruit! was de leuze. Verrassend was de snelle groei der vereniging, die vooral onder de gestudeerden, meestal Javanen, leden wierf (in 1909: 10.000). Ofschoon nog lieden met klinkende namen de leiding kregen, gold toch als beginsel, dat niet geboorte of afkomst, doch karakter en opleiding in de maatschappij de doorslag zouden moeten geven. Immers, de Inheemse maatschappij was veel meer dan de Europese door onoverbrugbare standsverschillen en daarbij horende plichtplegingen in scherp gescheiden standen gesplitst. Men kent de anecdote, medegedeeld door Chailley-Bert, omtrent die Javaanse aristocraat, welke bij een eerbiedig neergehurkte tani, naar een door hem achtervolgd hert informeert. De goede ziel beijvert zich zodanig om beleefd en nederig te antwoorden, dat na de verstrekte informatie het hert reeds lang onbereikbaar is.

Overigens muntte de toon der eerste vergaderingen van Boedi Oetama uit door grote waardigheid. Het werkprogramma was overstelpend, maar van de vele werkzaamheden, die men zich had voorgesteld te verrichten, kwam alleen van het onderwijs iets terecht, terwijl pogingen tot handeldrijven geregeld mislukten. Politiek bleef voorlopig buiten beschouwing.

De buitenwereld was bijzonder verrast over levenstekenen in kringen, waar men ze allerminst had verwacht. Ongerustheid wekten zij in genen dele. De leden van Boedi Oetama waren intellectuëlen en de bevolking merkte er nog nauwelijks iets van. Deze werd pas beroerd door de tweede grote vereniging, de *Sarekat Islam*.

Het waren merkwaardigerwijze de Chinezen, die aanleiding gaven tot de oprichting dezer Moslimse vereniging.

In het begin der eeuw voelden de Chinezen zich verongelijkt. Zij waren van hun

financiële monopolies beroofd, sedert opium- en pandhuispacht gouvernementsdiensten geworden waren (resp. sedert 1894 en 1904), terwijl het volkscredietwezen de „tjina mindering" een zware concurrentie begon aan te doen.
De bepalingen, die hun bewegingsvrijheid belemmerden waren echter gebleven (passen en wijkenstelsel, eerst sedert 1910 opgeheven). Ook deed de Regering minder voor het onderwijs der Chinese kinderen, dan voor dat der Inheemse jeugd, terwijl juist in deze jaren de dienst der belastingen ten aanzien der Chinezen de duimschroeven nauwer begon aan te draaien. Over het algemeen konden slechts de gegoeden hun kinderen door huisonderwijzers laten onderrichten, of naar ouderwetse Chinese schooltjes sturen, die uiteraard geheel op Chinese leest geschoeid waren. Voor de Maleis sprekende Chinezen ontbrak nagenoeg alles.
Sedert het jaar 1900 begon de beweging der *Tiong Hwa Hwee Kwan-scholen*, wier doel was de Chinese taal, voor zover door de hier geboren Chinezen vergeten, weer in ere te herstellen. Feitelijk was het voor velen een nieuwe taal, daar men niet het dialect der voorouders, doch de taal van het rijk, het z.g. Mandarijn-Chinees op deze scholen doceerde. Zelfs meisjes werden er toegelaten.
Opmerkelijk was, dat het Chinese moederland voor het eerst sedert 500 jaar weer belangstelling toonde voor de afgedwaalde zonen, die de graven hunner voorouders verwaarloosd hadden door naar het verre Zuiden te trekken. Meer dan eens kwamen keizerlijke afgevaardigden de nationale scholen bezoeken. Er bestaat een foto, waarop men de gevallen minister K'ang Jou-wei als mandarijn breeduit tussen de vrouwelijke leerlingen van een dergelijke school in Batavia ziet zitten.
Het was wonderlijk, hoe gemakkelijk de Chinezen voor het bijna vergeten moederland gewonnen werden.
De oprichting der eerste Gouvernements H.C.S. (Hollands-Chinese school) in 1908 en de opheffing der beperkende bepalingen vermochten daaraan niets meer te verhelpen; de Chinezen bleven naar China kijken.
Toen in *China* de *revolutie* uitbrak en het eeuwenoude keizerrijk voor een *republiek* met zeer hoge aspiraties moest plaats maken, kende de geestdrift hier te lande geen grenzen. De uiterlijke kentekenen der onderwerping aan de gehate Mandsjoe's (de queue) verdwenen als bij toverslag. De nieuwe vijfkleurige regenboogvlag verving bij feestelijke gelegenheden de keizerlijke drakenbanier.
Mogelijk is, dat de Chinezen hun gewonnen zelfvertrouwen een weinig te sterk getoond hebben; op sommige Indonesiërs maakte het althans de indruk van aanmatiging. Er ontstond tussen beide bevolkingsgroepen een zekere spanning, die hier en daar uitliep op vechtpartijen, met name in plaatsen, waar Indonesische kooplui en industriëlen woonden, n.l. in Solo (de wijk Lawejan) en Soerabaja, zodat de politie er aan te pas moest komen.
In Indonesische handels- en industrie-kringen ging men daarom over tot de oprichting van handelsverenigingen, waarop men, om de Chinezen te weren, de vlag van de *Islam* plantte. Vandaar de naam: *Sarekat Dagang Islam*. Toen ook anderen dan kooplui werden toegelaten, werd het *Sarekat Islam* (1912).
De stichter in Solo was een der schaarse Javaanse kapitalisten: *Hadji Samanhoedi*

uit Lawejan, terwijl in Soerabaja, waar de beweging meer volks werd, de begaafde handelsbediende Tjakra-aminata de leiding nam.
De groei van de Sarekat Islam was nog wonderbaarlijker dan die van Boedi Oetama. Binnen korte tijd telde de S.I. haar leden bij de honderdduizenden. Zij richtte zich ook niet enkel tot de Javaanse intellectuelen, doch tot de brede Islamietische volksmassa, ook die buiten Java, en beroerde dus de gehele Archipel. Deze geweldige volksbeweging baarde dan ook niet weinig opzien, mede door de nationale congressen, waar de afgevaardigden van alle zijden toestroomden. Wat de S.I. echter in de breedte won, verloor zij aan diepte. Van de oorspronkelijke handelsopzet kwam weinig of niets terecht. Meer en meer stuurde men de politieke kant op. Ieder die grieven had, uitte die door middel van de plaatselijke afdeling der S.I. en de ambtenaren werden met requesten overstelpt.
De Gouverneur-Generaal Idenburg (1909—1916) nam een afwachtende houding aan en toen de S.I. om erkenning, d.w.z. om goedkeuring harer statuten verzocht, werd deze geweigerd. Volgens de Regering was de S.I. te groot om door één hoofdbestuur in de hand gehouden te worden. Het ware daarom onbillijk, dit voor de euveldaden van één te laten boeten, b.v. door verbod van de ganse vereniging. Het leek daarom beter dit hoofdbestuur en de afdelingen afzonderlijk te erkennen. De Regering kon dan zo nodig tegen iedere afdeling bijzonder optreden, zonder dat het nodig was het hoofdbestuur te treffen en daarmede de hele vereniging.
Ondertussen was de Sarekat Islam bij enige Europeanen in de leer geweest. Vooreerst had zij haar licht opgestoken bij de heer *Douwes Dekker* (familielid van de man van Lebak), die de *Indische partij* gesticht had. Deze groep trachtte Indonesiërs en Indo-Europeanen achter haar banier te verenigen onder de naam van „Indiërs" en stond een zeker Indisch nationalisme voor met de leuze „Indië voor de Indiërs". Het was duidelijk tegen de geboren Nederlanders gericht en kon daarom in het oog van het Gouvernement geen genade vinden.
Daarom is Douwes Dekker met de zijnen lid geworden van de reeds goedgekeurde Indo-Europese vereniging *Insulinde* en wist deze zo van zijn geest te doortrekken, dat zij al spoedig even vermaard was als de Indische Partij.
Tot zijn medestanders behoorden *dr Tjipta Mangoenkoesoemo* en de latere paedagoog *Ki Adjar Dewantara*, welke laatste in 1913, bij gelegenheid der „Onafhankelijkheidsfeesten" in Nederland een strijdschrift het licht deed zien, geheten: „Als ik Nederlander was", wat tot hun verbanning aanleiding gaf.
Van deze mensen leerde de Sarekat Islam de leuze: Los van Nederland en zinspeelde op een vrijheidsoorlog, b.v. door te beweren, „dat men zich voor zijn land moest kunnen opofferen" (1917), hetgeen natuurlijk zéér ongepast geacht werd!
Verder ging de S.I. ter school bij de socialisten. Europeanen hadden in 1914 een *Indische Sociaal-Democratische Vereniging* opgericht en de meest linkse elementen daarvan poogden hun actie ook over de Indonesische volksmassa uit te breiden. Alzo b.v. *Ir Baars* en *Sneevliet*, die feitelijk communist was.
Een hunner vurigste leerlingen was de zeer jeugdige *Semaoen*.
De gematigde leden zijn later uit die *Indische Sociaal-Democratische Vereniging*

getreden en hebben een eigen organisatie in het leven geroepen, de *Indische Sociaal-Democratische Partij* (I.S.D.P.), terwijl de meer rode elementen in de vereniging achtergebleven, welke later in de *Partai Kommunis Indonesia* (P.K.I.) overging, opgericht in Semarang (1920).

Deze Indische Communisten hebben de Inheemsen les gegeven in revolutionnaire actie, in het stichten van vakverenigingen, het op touwzetten van stakingen en meer van dergelijke anti-kapitalistische acties. Er klonken kreten: „dat men de strijd moest aanbinden tegen het „zondig kapitalisme"." Men poogde op grond van de Koran te verdedigen, dat de Islam in lijnrechte tegenstelling stond tegenover het kapitalistische stelsel. De moeilijkheid was natuurlijk, dat men de kapitalisten in eigen kring (b.v. de rijke Hadji's) niet voor het hoofd mocht stoten, vandaar de toevoeging „zondig". Zo begon de volksbeweging een enigszins rumoerig en verontrustend karakter aan te nemen. De onlusten in Djambi schijnen niet geheel buiten zekere S.I.-afdelingen om gegaan te zijn (1916).

De afdeling Semarang, waar Semaoen de leiding had, toonde zich zeer onafhankelijk en schoof sterk naar links op.

De Sarekat Islam zelve bracht in deze tijd weinig tot stand, waarop zij trots kon zijn. Van haar opbouwend werk kwam niets terecht. Haar coöperatieve toko's legden het tegen de Chinees schoon af. Menig penningmeester bezweek voor de verleiding en ging er met de kas van door. De ontevredenheid groeide, het ledental slonk. Zou de S.I. op de duur aan de druk van links weerstand kunnen bieden?

Gelukkig voor de S.I. begingen de rode broeders de onhandigheid, zich al te onverschillig tegenover de godsdienst te verklaren. Zij noemden zich „neutraal" (ook al weer een Westers begrip), wat de meesten ergerde. Met de moed der wanhoop heeft toen de S.I. onder leiding van *Hadji Salim* de rode belagers van zich afgeschud, waarop dezen zich bij de Partai Kommunis Indonesia aansloten (1922). Deze partij luisterde scherp naar de bevelen uit Moskou en zou weldra van zich doen horen.

Intussen was de *eerste Wereldoorlog* uitgebroken (1914-1918).

Ofschoon Indonesië niet zo sterk als het moederland de wereldverwarring aan den lijve ondervonden heeft, ging deze vreselijke worsteling toch niet onopgemerkt aan de bewoners van de Archipel voorbij.

Het begon, als in Nederland, met een bestorming der winkels en banken, vooral door Europeanen. Gelukkig bewaarden de bankdirecties hun kalmte en betaalden rustig uit tot de storm geluwd was. Toch bleef er een zeldzame belústheid op edel metaal bestaan, welke trouwens in het Oosten steeds zeer sterk is geweest.

Ook bleek duidelijk, dat in Indonesië minder van schaarste en gebrek sprake zou zijn dan in het moederland, waar men toch enige zorgvolle jaren heeft doorgemaakt. Slechts enige bijzondere Europese artikelen zouden de Nederlanders zich gedurende de oorlog moeten ontzeggen. Daarnaast trad een geleidelijke prijsstijging van ingevoerde waren in, die voor een 53 artikelen niet minder dan 200% bedroeg. Er bleek ook enige schaarste aan rijst te bestaan. De prijzen gingen omhoog en de Regering deed wat zij kon om dit volksvoedsel binnen het bereik van de kleine

man te houden. Maximumprijzen werden vastgesteld en rijst van buiten ingevoerd, waarvoor het Gouvernement echter zeer hoge prijzen moest betalen. Ook werd gestreefd naar uitbreiding van de rijstbouw.

Tarwe (voor brood) kwam voortaan uit Australië en Amerika, waarmede trouwens toen meer economische banden werden aangeknoopt.

Het wegblijven van verschillende zaken prikkelde sommigen om de vervaardiging daarvan in Indonesië te proberen, b.v. lucifers, inkt, zeep. In de meeste gevallen waren deze fabrieken echter ééndagsvliegen, b.v. de even haastig opgebloeide als spoedig verwelkte palmolie-industrie.

Daarentegen ontstond gedurende de oorlog een zeer sterke vraag naar Indische producten als petroleum, rubber, zodat daarmede enorme winsten werden behaald.

Het verkeer met Nederland ondervond grote belemmeringen. De mailboten meden sedert 1915 het Suez-kanaal en kozen de oude weg om de Kaap, tot ook deze in 1917 moest verlaten worden voor de allermodernste door het Panama-kanaal (geopend Augustus 1914). Pijnlijk was de overlast, die de oorlogvoerenden de ingezetenen aandeden, hun censuur op de brieven, die zich zelfs uitstrekte tot de correspondentie tussen de Landvoogd en de Minister van Koloniën.

Vandaar de eerste pogingen om door de Malabar-antenne verbinding met het moederland te krijgen, opdat men onafhankelijk van de onderzeese kabel zou zijn.

Leger en vloot deden al het mogelijke om de neutraliteit te handhaven, hetgeen gezien het zeer sobere materiaal, niet veel kon zijn. Gelukkig hebben geen ernstige gevaren de Archipel bedreigd. Alleen de eerste oorlogsmaanden waren spannend door het rondzwerven van de Duitse kruiser Emden, die in de haven Poeloe Pinang zijn stoutste stukje uithaalde, doch op de Cocos-eilanden zijn graf vond.

Overigens miste onze vloot onderzeeboten en vliegtuigen. Het leger beschikte in het geheel over 34 kanonnen. Uitzending van versterkingen uit Nederland was bijkans onmogelijk. Toch heerste er een goede geest. Er werden vrijwilligerskorpsen, tot oefening in de wapenhandel opgericht, terwijl in het laatste oorlogsjaar de Europese militie tot stand kwam. Met de weinige beschikbare middelen werd de stelling Bandoeng ingericht.

Toen doordrong, hoe zwak Indonesië eigenlijk was, ontstond er uit alle groepen der bevolking een grootscheepse beweging „Indië Weerbaar", die nog in oorlogstijd een deputatie naar de Koningin zond (Januari 1917), maar spoedig door meningsverschil uiteen ging. Bovendien werden deze gewesten hevig geteisterd door de Spaanse griep, die in 1918 over de wereld meer slachtoffers zou gemaakt hebben dan de hele wereldoorlog. Op Ceram bezweek o.a. 10 tot 12% der bevolking.

De wereldoorlog had ook geestelijke gevolgen. Indonesië, zoveel jaren gescheiden van het moederland, voelde zich zelfstandiger, kreeg neiging op eigen benen te staan. Waarom steeds luisteren naar de kommando's uit den Haag; wist men het zelf niet veel beter? Vooral de jaren kort voor en na de vrede ging er een vlaag van democratie en nationalisme over de wereld. De staten, waar sterke en machtige regeringen waren geweest, hadden aan het kortste eind getrokken en bevonden zich na hun nederlaag in een toestand van revolutie. De z.g. democratische mogendheden

daarentegen speelden de eerste viool en verdeelden het nieuwe Europa bij het befaamde verdrag van Versailles naar welgevallen. Geen volk zou meer zuchten onder een vreemd juk, doch elk zou zelf mogen beslissen over eigen lot! Aldus de theorie, die toen veel opgeld deed en waarvan in Europa het een en ander en daarbuiten voorlopig ongeveer niets verwezenlijkt werd.

Het viel bezwaarlijk te ontkennen, dat aan deze idealen Indonesië slechts heel gebrekkig beantwoordde. Kon het er iets van gebruiken?

Velen meenden die vraag in bevestigende zin te moeten beantwoorden. Ofschoon een sterke dosis van deze medicijn verderfelijk zou wezen, kon een kleine hoeveelheid, bedachtzaam toegediend, versterkend en regenererend werken. De Nederlandse Regering besloot daarom tot de oprichting van een *Volksraad*, met voorlopig slechts een raadgevende bevoegdheid. Dientengevolge werd de wet op de Nederlandsch-Indische staatsinrichting voor de zoveelste maal gewijzigd en o.a. verrijkt met dit korte en krachtige artikel: „Er is een Volksraad".

Welke voordelen bevatte deze instelling voor Indonesië?

Vooreerst kregen de bestuurden een beperkt recht van meespreken in 's lands zaken. Door hun adviezen, opmerkingen, klachten kon de Regering duidelijker en sneller vernemen, wat er voor wensen en bezwaren onder de bevolking leefden en daarmede rekening houden. Een zeer bescheiden vorm van een volksvertegenwoordiging dus.

Maar ook waren de afgevaardigden van geheel Indonesië samengebracht in één raad, waar leden van alle bevolkingsgroepen gelijk kinderen van één natie naast elkander zaten, spraken en stemden over gemeenschappelijke belangen, onder leiding van een voorzitter, die de Maharadja uit Nederland hun gezonden had. Er school een zinnebeeldige betekenis in, wanneer de bewindsoverdracht van de scheidende aan de optredende Landvoogd voortaan plaats vond in de Volksraad, d.w.z. als voor de ogen van het Volk van Indonesië. In zekere zin had Douwes Dekker dus school gemaakt.

De eerste maal, dat de Gouverneur-Generaal zich tegenover de Volksraad stelde was op 18 Mei 1918, toen Z.E. van Limburg Stirum een fijn geciseleerde openingsrede uitsprak. Zou dit lichaam er toe kunnen bijdragen, dat de verschillende volksdelen elkander beter begrepen? Zeker zijn door haar veler ogen voor de algemene belangen geopend. Sommigen dachten bij hun eerste optreden als Volksraadslid slechts aan het volk, dat zij vertegenwoordigden, doch kregen op de duur meer belangstelling voor de andere bewoners van de onmetelijke Archipel. Dat menigeen dit „praat-college" niet steeds op de juiste waarde schatte, blijkt wel uit zijn bijnaam, „komedie-omong", die het in de Bataviase volksmond kreeg. De opening van de Volksraad beloofde reeds veel, doch nog schoner verschieten openden zich, toen de Gouverneur-Generaal in November 1918 opnieuw haar vergaderzaal, waaruit de deftige Raad van Indië had moeten wijken, betrad.

De plotselinge wapenstilstand, die toch nog onverwachts gekomen was, en de onberaden poging van socialistische zijde om zich van de leiding in Nederland meester te maken, wekten niet slechts een golf van trouwbetuigingen aan de

Koningin, doch waren tevens aanleiding om verregaande hervormingen in het vooruitzicht te stellen. De idealistische Graaf van Limburg Stirum kon hieraan evenmin weerstand bieden en zegde een nieuwe, belangrijke wijziging der Nederlandsch-Indische Staatsinrichting toe.

Daar in de toekomst Indonesië hierover geraadpleegd diende te worden, werd een herzieningscommissie benoemd, welke grootse plannen van zelfbestuur ontwierp, die wel niet zover gingen, als sommige linkse Volksraadsgroepen hoopten, maar toch een grondige wijziging der verhouding Moederland—Indië inhielden.

Deze zeer vooruitstrevende groepen, verenigd in een *Radicale Concentratie,* dachten n.l. een bijna volledig parlementair stelsel in te voeren op streng democratische grondslag vóór 1921! Ging men hier niet op in, dan zou de genoemde Radicale Concentratie voor rustverstoring geen verantwoordelijkheid wensen te dragen!

Bij de grondwetsherziening van 1922 werd in ruime mate met Indonesië's wensen rekening gehouden, o.a. verdween toen de naam, die tot zovele misverstanden aanleiding kon geven: *Koloniën*, en sprak men daarna eenvoudig over het *grondgebied van het Koninkrijk buiten Europa*. Door deze herziening werd de mogelijkheid geschapen tot een ruime mate van zelfbestuur.

Zo scheen Indonesië dus waarlijk snel op weg te zijn van wingewest tot zelfbestuur, doch de naaste toekomst leerde, dat de verwachtingen te hoog gespannen waren. Er kwam nog een teleurstelling bij. De herziene Grondwet had, evenals de Commissie tot herziening van de wet op de Nederlandsch-Indische staatsinrichting, veel schoons voorgespiegeld omtrent Indonesië's grotere zelfstandigheid. Aan deze verwachtingen beantwoordde de herziening van genoemde wet slechts gedeeltelijk. Toch kwam er bij die herziening in 1925 nog veel waardevols tot stand, b.v. een belangrijke vergroting van de macht van de Volksraad ten koste van de Raad van Indië. Maar in Nederland was de democratische roes enigszins uitgewerkt. „Reactie was troef"! Begrijpelijk is, dat dit in kringen, waar men naar democratie hunkerde, teleurstelling baarde.

Voorts plantte ook de in Europa reeds een eeuw woedende strijd tussen Kapitaal en Arbeid zich ook naar de Archipel voort.

De jaren 1914—1920 waren voor Indonesië financiëel zeer voordelig geweest. De prijzen der Indische producten waren hoog en velen hadden flink O.W. gemaakt. Dit werkte natuurlijk ook terug op de belastingen en de Regering had daardoor de aangename rol van St. Nicolaas kunnen spelen. Met vele prettige en nuttige instellingen had zij de bevolking kunnen verblijden. Na 1921 werd dat anders. Toen werd Indonesië getroffen door de z.g. *eerste malaise*. Er kwamen werkloosheid, belastingverhoging en al de andere bekende crisisnarigheden. De bevolking ondervond hiervan de bittere gevolgen en begon te morren. Sommige lieden kwamen de schijnbaar eenvoudige verklaring aandragen, dat dit uitsluitend de noodlottige gevolgen waren van het *Kapitalistische* stelsel der Europeanen.

De scheidende Gouverneur-Generaal *Fock* (1921-1926) verklaarde dan ook aan opvolger *de Graeff*, het te betreuren, dat het vertrouwen der Indonesiërs zo geschokt was. Dit diende hersteld te worden.

Ondertussen begon de Sovjet-republiek een ongezonde belangstelling voor deze gewesten te koesteren. De arbeiders hadden daar de „kapitalisten" uitgemoord of verjaagd en de dictatuur van het proletariaat uitgeroepen, terwijl zij zich tot de proletariërs aller landen richtten om zich te verenigen onder het rode vaandel met de sikkel en hamer, de emblemen van boeren en arbeiders. Vanuit Kanton, een vuurrood centrum, is via Singapore gestadige propaganda naar Indonesië gevoerd en sommige Indonesische leiders zijn in Moskou op bezoek geweest. Men importeerde zelfs goedkope sarongs, met het sikkel- en hamer-embleem versierd.

De gevolgen in Indonesië bleven niet uit. De P.K.I. werd met de dag revolutionairder. Men hield vergaderingen onder de „poekoel dan arit" en de woorden „kaoem boeroeh diseloeroeh doenia bersatoelah" (= Proletariërs aller landen, enz.), zong de Internationale en vertoonde lichtbeelden van grote buitenlandse communisten. Op voorstel van Semaoen sloot men zich bij de 3e Internationale aan, gevestigd te Moskou, welke stad deze zeer jonge man bezocht. Hij ontmoette er de verbannen Sneevliet en sprak er Lenin zelve!

De stelselmatige propaganda droeg vruchten. Onder leiding van de P.K.I. werden vakverenigingen van arbeiders in elkaar gezet, vervolgens stakingen uitgeroepen e.a. revolutionnaire acties begonnen, b.v. naar aanleiding van de gevangenneming van de leider Semaoen, de „radja mogok" (= stakingskoning).

De eerste krachtproef met de Regering viel in 1923: een pandhuisstaking, een spoorwegstaking en zelfs een ziekenhuisstaking!

Deze eerste pogingen van het Indonesische proletariaat om het economische leven stop te zetten, mislukten voorshands jammerlijk, tot groot nadeel voor de betrokkenen. Semaoen werd verbannen en de beweging gedeeltelijk onderdrukt. Zij zette echter toch door en ontwierp in stilte een volledig bestuur voor dit eilanden-rijk: van dessa-sovjet tot eilanden- en centrale sovjet, geheel naar Russisch model.

Dat de beweging allerminst dood was, bewezen wel de opstanden van 1926 en 1927, voornamelijk in *West-Java* en *Menangkabau*.

Vanuit het Bantamse werd een enigszins georganiseerde aanval op Batavia in elkaar gezet, die tot voornaamste resultaat had, dat in de nacht een postkantoor in de Benedenstad tot het morgenkrieken door oproerlingen bezet werd gehouden, een blamage voor de politie. Ook in het Bantamse zelf vielen ongeregeldheden voor, die snel en krachtig onderdrukt werden. Helaas vielen er slachtoffers, een 250. In de eerste maanden van 1927 hadden ook in de Padangse Bovenlanden onlusten plaats, welke eveneens slechts een kort leven beschoren was.

Sedert onheugelijke tijden waren zulke ernstige, met elkaar samenhangende verzetsbewegingen in de Archipel niet voorgevallen. Geen wonder, dat zeker soort Europese pers alarm blies, vooral bij monde van de heren *K(areltje) Wybrands* en *Zentgraaff* en zonder meer de schuld gaf aan dat „slappe ethische gedoe" der Regering, die maar sprak van vertrouwen winnen, inplaats van de orde te handhaven, wat de kwaadgezinden maar overmoedig had gemaakt.

Terecht trof het Gouvernement strenge maatregelen. Een breed en diepgaand onderzoek werd ingesteld, waarvan het resultaat was, dat 4500 lieden tot vrijheidsstraffen werden veroordeeld, terwijl een 1500 door de Gouverneur-Generaal, de Raad van Indië gehoord, op grond der z.g. „exorbitante rechten" uit de samenleving werden verwijderd en aan de Boven-Digoel werden geïnterneerd. Gelukkig zijn velen daar tot inkeer gekomen en mochten terug komen. De P.K.I. werd natuurlijk onmiddellijk ontbonden en verboden.

Toch wenste de geestdriftige Gouverneur-Generaal *de Graeff* van zijn hervormingsplannen geen afstand te doen, hoezeer hem het voorgevallene ook teleurstelde. Zowel naar Europese als Indonesische zijde trachtte hij, naar Amerikaans voorbeeld, het vertrouwen te herstellen door persconferenties, zonder veel resultaat evenwel. Aan beide zijden bleef de verhouding gespannen. Onversaagd deed Z.E. evenwel zijn gewone landvoogdelijke reis door het pas tot rust gebracht gebied Sumatra.

De hervormingen in het Nederlandsch-Indische staatsbestel kwamen intussen toch tot stand. De macht van de Volksraad werd vergroot en deze werd van een raadgevend tot een medewetgevend lichaam. Slechts in bepaalde gevallen en onder bijzondere omstandigheden mocht de Regering van haar beslissingen afwijken, daar de ministeriële verantwoordelijkheid nog ontbrak. Haar machtsuitbreiding ging ten koste van de Raad van Indië, die met twee Indonesische leden werd versterkt. In de Volksraad werd de invloed der Indonesiërs vergroot door de invoering van de z.g. „Inlandse meerderheid" van 50%.

De grootscheepse *bestuurshervorming* of „grote decentralisatie", in 1922 begonnen in West-Java, werd over geheel Java en zelfs daar buiten voortgezet. Over West-, Midden- en Oost-Java, zo mede over de Vorstenlanden werden Gouverneurs aangesteld. De eerste drie gewesten, provinciën genaamd, kregen bovendien provinciale raden. Hun gebied werd verdeeld in gemeenten en regentschappen, ieder met gekozen raden. Deze zonden tevens afgevaardigden naar de provinciale raden en Volksraad.

Zo kon zelfs de eenvoudigste dessaman zich verbeelden enige invloed op het staatsbewind uit te oefenen, aangezien hij koos de kiesmannen (door hem „kasmin" genaamd), die kozen de leden van de regentschapsraad, welke kozen de Volksraadsleden. De stadsgemeenten droegen een meer Europees karakter.

Deze democratie werd getemperd, doordat de Regering voor iedere volksgroep in elk college het aantal vertegenwoordigers had bepaald en behalve in de Gemeenteraad, naast de gekozen leden een bepaald aantal leden benoemde. De bedoeling was, dat in de gemeente het Europese, in het regentschap het Indonesische element de boventoon zou voeren.

Het voortzetten van haar plannen bezorgde de Regering niet steeds onverdeelde bijval. De een vond het te weinig, de ander te veel.

Het verzet der Indonesiërs vond zijn voornaamste uiting in de *nationalistische* beweging. Nadat n.l. de volksbeweging eerst sterk bekoord was geweest door het Islamietische ideaal en vervolgens een tijd de Sovjet-ster had gevolgd, werd zij

ten slotte gegrepen door het denkbeeld van de nationale staat, waarvan men Rousseau als de vader kan beschouwen.

Dit Indonesisch nationalisme is geboren op Leidse en Amsterdamse studentenkamers. Vele Indonesiërs voltooiden hun studie, aangezien daartoe in hun geboorteland nog geen gelegenheid bestond, in Nederland, vaak op kosten van het Gouvernement. In Nederland viel hun het eigenaardige verschil in bestuur en maatschappij tussen „moederland en koloniën" duidelijker op. Overigens meden zij daar het contact met de Westerlingen meer dan wel nuttig voor beide partijen was.

In 1922 werd in Nederland opgericht de Indonesische Vereniging of *Perhimpoenan Indonesia*. Het doel was: eenheid, democratie, vrijmaking van Indonesië met eigen krachten, dus non-coöperatie. Het orgaan dier vereniging droeg de duidelijke titel van: *Indonesia Merdeka*. De dichter *Nata Soerata*, die samenwerking met de Nederlanders bepleitte, schrapten zij als lid. In de keuze hunner bondgenoten waren zij niet kieskeurig. Evenals de P.K.I. stonden zij in verbinding met Moskou en namen deel aan een congres der Liga tegen koloniale onderdrukking. Toen het de Nederlandse Regering te erg werd, liet zij een inval op de studentenkamers doen, arresteerde enige leiders en begon een proces. Verdediger was de sociaal-democraat mr Duys. Het eindigde met vrijspraak en wel door een leemte in de wet. In Nederland is terecht samenzweren tegen de rust van Nederland strafbaar; samenspannen tegen de orde in Indonesië echter *niet*.

Op deze formele gronden ontsprongen de jeugdige idealisten de dans. Hun arbeid was niet te vergeefs. De Perhimpoenan Indonesia vond overzee haar voortzetting in z.g. *Studieclubs*, waarvan die in Soerabaja (gesticht 1924) onder de verstandige leiding van *dr Rad. Soetama* prachtige, opbouwende arbeid verricht heeft, terwijl die in Bandoeng, waarvan *dr Tjipta* een der leiders was, meer afbrekend te werk ging. Uit deze kringen kwam de *Partai Nasional Indonesia (P.N.I.)* voort (gesticht 1927), waarvan de welsprekende *ir Soekarno* de leiding nam.

Het doel der P.N.I. was „het beëindigen van het Hollandse bestuur over Indonesië", dus hetzelfde als wat de Perhimpoenan Indonesia reeds nastreefde.

Om haar doel te bereiken, trachtte de P.N.I. duidelijk te maken, dat er een Indonesische „natie" bestond. De eenheid van taal werd aangetoond door het verheffen van het Maleis tot de „*Bahasa Indonesia*". Men ontwierp een nationale vlag „*Sang Merah Poetih*" (Rood-wit = Soenanskleuren; de er aanvankelijk op aangebrachte „kapala banteng", stierenkop, is wellicht aan de padvinderij ontleend). De sombere Sumatraanse *kopiah* gold voor de nationale dracht. Men zong geestdriftig het pas gecomponeerde *Indonesia-Raja-lied*, al was hiervan de muziek weinig nationaal:

Indonesia tanah air koe	Indonesië, mijn vaderland,
tanah toempah darahkoe!	het land mijner geboorte!
Disanalah akoe berdiri,	Daar sta ik,
djadi pandoe Iboekoe.	als gids mijner moeder.
Indonesia kebangsaankoe	Indonesië, mijn nationaliteit,
bangsa dan tanah airkoe!	volk en vaderland!

Marilah kita berseroe:	Komt, roepen wij uit:
Indonesia bersatoe!	Indonesië zij een!
Hidoeplah tanahkoe,	Leve mijn land,
hidoeplah negerikoe	leve mijn staat,
bangsakoe rakjatkoe semoeanja!	mijn natie, mijn hele volk!
Bangoenlah djiwanja,	Ontwake zijn ziel,
bangoenlah badannja	ontwake zijn lichaam
oentoek Indonesia raja!	voor Groot-Indonesië!

Doch het sterke sentiment deed alle schoonheidsgebreken over het hoofd zien.
Men ging de boer op, trachtte door grapjes, spreekwoorden, oude volksverhalen vat op de massa te krijgen en kreeg dat ook tot op zekere hoogte. Pangeran *Dipanagara* werd tot volksheld uitgeroepen (de Indische Partij had dit trouwens al gedaan) en zijn beeltenis overal verspreid.
Verenigingen, die tot dusverre slechts een volksbelang beoogden te behartigen, liquideerden vrijwillig, zoals Jong Java, dat zich oploste in een Indonesia Moeda. Er ontstond een neiging om de weinige Europese namen in Indië door „Indonesische" te vervangen, b.v. Batavia door Djakarta, zelfs Jogjakarta door Mataram, enz. De tegenstelling tot de „sana-partij" (de Europeanen) werd steeds scherper.
Als „Boeng Karno" sprak — en hij was zéér welsprekend — stroomden de toehoorders bij duizenden toe. De taal der leiders werd steeds overmoediger, hun vele toespelingen op een mogelijke of noodzakelijke bevrijdingsoorlog werden voortdurend duidelijker. Er werd druk op de bevolking uitgeoefend. Men moest opstaan bij het ten gehore brengen van het z.g. Indonesia Raja, welk gebaar de Regering zelfs een circulaire waardig keurde. De bevolking werd er bingoeng (= beduusd) van en wist tenslotte niet meer, waaraan zich te houden.
Het was daarom voor sommigen een opluchting, toen ten slotte de Regering ingreep (eind December 1929). Een overval leidde tot de arrestatie van de leiders der P.N.I. Bij de huiszoeking kwam voldoende materiaal voor de dag om een proces tegen hen te beginnen. Ir Soekarno, Dr Tjipta Mangoenkoesoema e.a. werden tot vrijheidsstraffen van $1\frac{1}{2}$ tot 4 jaar veroordeeld en na afloop van hun verkorte straftijd, geïnterneerd. Hun schepping, de P.N.I. viel in duigen, ontbond zich zelf (1930).
De fout der volksleiders was, dat zij te weinig rekening hielden met de grote massa, die niets liever wil, dan een rustig bestaan onder een betrouwbaar bestuur. Het ondergraven van de bestaande gezagsorganen, zonder die door nieuwe te vervangen, is een arbeid, die de veiligheid van millioenen in gevaar kan brengen. Waar pijnlijke tegenstellingen bestaan, dienen deze in de zeer gecompliceerde maatschappij van Indonesië niet nodeloos verscherpt te worden, gelijk de P.N.I. deed. Helaas was ook de andere partij niet steeds even wijs en terwijl het verstandig zou wezen andermans erksterogen te ontzien, stond zij er juist op te dansen.
De rassentegenstellingen begonnen zich toe te spitsen.
Waren er in de eerste jaren van de Volksraad nog wel partijen, die tot *alle rassen*

sprekende leuzen in hun banier voerden, zoals de Politiek-Economische Bond, de Vrijzinnige Bond, hun aantal is in de loop der jaren sterk geslonken en beperkt zich nu in hoofdzaak tot de z.g. clericale partijen, de Indische Katholieke Partij en de Christelijk Staatkundige Partij (eertijds: Chr. Ethische partij), tegenhangers van dergelijke groeperingen in Nederland, en zelfs in die partijen was het samengaan van Indonesiërs met Europeanen zeldzaam. Het nationale verschil begon alles te overheersen.

Naar mate de ongerustheid der Europeanen t.a.v. het groeiende nationalisme steeg, klom ook hun ontevredenheid over wat zij een slap ethisch bewind achtten. Ten einde daartegen te protesteren richtten zij de *Vaderlandsche Club* op (V.C.), het eerst in Soerabaja, waar het hart van de handel klopte. Deze organisatie werd een groot succes, vooral in militaire en handelskringen. Zeker de meerderheid der z.g. totok-Europeanen sloot zich aan bij de V.C. of stemde op zijn candidatenlijsten. Merkwaardigerwijze kwam de V.C. minder vaak in conflict met de Indonesiërs, tegen welke zij was bedoeld, of met het Gouvernement, welks lankmoedigheid zij betreurde, dan wel met een andere Europese groepering, het *Indo-Europees Verbond* (I.E.V.).

Sedert het begin der eeuw waren verenigingen van Indo-Europeanen opgericht, vooral ten doel hebbende hun maatschappelijke positie, die vaak niet schitterend was, te verbeteren.

Inderdaad raakten de Indo-Europeanen lelijk in het nauw, daar zij niet meer het monopolie der klerkenbaantjes hadden, doch te concurreren kregen met de élite der Inheemsen en Chinezen. Omgekeerd merkten zij tot hun spijt op, dat vele hoge betrekkingen door personen bekleed werden, die daartoe opzettelijk uit Nederland waren uitgezonden en het griefde hen in hoge mate, dat maatschappijen met Angel-Saksische relaties een bepaalde voorkeur voor importkrachten koesterden. De Indo-Europeaan in zijn strijd om een goede positie wist daarom niet steeds dadelijk, tegen wie hij zich het eerste zou keren, tegen de opdringende Indonesiër of tegen de Totok, die, naar hij meent, er op uit is hem de mooie baantjes voor de neus weg te pikken. Vandaar conflicten met Inheemsen èn Totoks, zowel in de Volksraad als daar buiten. Immers van zuiver maatschappelijke vereniging is het I.E.V. ook een politieke partij geworden met vele leden in alle raden, echter zonder programma van beginselen.

Gelukkig heeft het I.E.V. onder zijn voortreffelijke voorzitter *Dick de Hoog* (1924—1939) ook prachtig opbouwend werk verricht, b.v.: scholen opgericht, studiebeurzen uitgereikt, armen verzorgd en een landbouwkolonie in de Lampongs gesticht, de *Giesting*.

Wij mogen evenmin vergeten, dat naast de politieke bedrijvigheid der Indonesiërs, de stille arbeid der rustige werkers wel minder opvalt, doch geenszins verwaarloosd mag worden.

Nemen wij als voorbeeld het werk van *Ki Adjar Dewantara*, de stichter der *Taman-Siswa-scholen*. Zich eerst op politiek terrein bewegende, botste hij daar zo

sterk met de wil van het Gouvernement, dat hij besloot aan zijn bedrijvigheid een andere richting te geven, n.l. zich te wijden aan de opvoeding van zijn volk. Tegenover de op Westerse leest geschoeide scholen stelde hij zijn „nationaal" onderwijs en wijl hij daarvoor geen Gouvernementssubsidie kon noch wilde vragen, waagde hij het met de z.g. „*wilde scholen*". Niettegenstaande verguizing zette hij zijn werk onverdroten voort, breidde het uit en vond allerwege navolging. Geen soort van onderwijsvereniging, of het heeft zijn „ongesubsidieerde scholen", zoals het deftig heette. De laatsten dreigden zelfs de gesubsidieerde te overvleugelen en de Regering overwoog zelfs iets voor dit wilde onderwijs te doen.

Een andere krachtige beweging, die in tegenstelling tot de politieke acties, een gestadig en regelmatig verloop had, is *Moehammadyah*. Stichter was de vrome en ernstige *Hadji Dahlan*.

Het doel was het godsdienstige leven der Islamieten te verheffen, dat maar al te zeer bekneld is tussen grof bijgeloof en verouderde opleidingsmethoden. Middelen waren: jeugdbeweging (onder de groene vlag van de Profeet), onderwijs (ook gesubsidieerd), leeszalen, boekuitgaven, ziekenverzorging (nog bescheiden). In sommige gevallen was dit een treden in de voetstappen der Zending. Op het einde der Vasten werden hier en daar grote godsdienstoefeningen op openbare pleinen gehouden, b.v. in Batavia en Jogja.

De Regering, die dit rustige initiatief der Indonesiërs toejuichte, vergemakkelijkte ook het verkrijgen der schoolsubsidies. De godsdienst verleende aan deze beweging een grote bestendigheid.

Nauwelijks was de Indonesische massa uit zijn P.N.I.-droom ontwaakt of de malaise viel haar rauw op het lijf. Trouwens haar niet alleen. Sedert 1929 verspreidde zich een *wereldcrisis* van ongekende omvang van uit de beurs te New-York over de ganse wereld en trof ook Indonesië. De prijzen der producten vielen met schrikwekkende snelheid. Grote ondernemingen moesten het bedrijf staken; anderen konden het slechts voortzetten na belangrijke salarisverlagingen van alle aangestelden of ontslag van hen, voor wie geen werk meer was. Vandaar een geweldige werkeloosheid in *alle* kringen.

De opbrengsten van in- en uitvoerrechten bleven verre beneden de ramingen en de Gouvernements-begrotingen vertoonden enorme tekorten, waaraan drastische bezuinigingen en salarisverlagingen slechts gedeeltelijk konden tegemoet komen. Mooie plannen, als van de Litteraire Faculteit, werden voor onbepaalde tijd opgeborgen. Maar de Regering, onder leiding van de affabele G.G. *de Jonge* (1931—1936) zette er alles op, om een sluitende begroting te krijgen. Het valt moeilijk te beseffen, hoe groot het leed is geweest, dat deze *malaise* bracht. Europeanen zagen hun voorspoedige loopbaan plotseling en voor goed afgebroken. Gelukkig dat de Indonesische massa zich over het algemeen nog wel wist te redden, niet zozeer door de van hogerhand verleende crisissteun als wel door het eeuwenoude systeem van onderling hulpbetoon, waarop echter, naar mate de tijd voortschreed, een steeds dringender beroep werd gedaan.

Het is verheugend, dat de Inheemsen in deze crisistijd, niet zoals 10 jaar te voren,

het Gouvernement en de Europeanen de schuld der malaise gegeven en getracht hebben door stakingen, oproeren en dergl. hun toestand te verbeteren. In heel Indonesië is het rustig gebleven, behalve . . . . op zee.
De bemanning van de kruiser, die de roemrijke naam van de *Zeven Provinciën* droeg, kon zich niet met een noodzakelijke salarisverlaging verenigen en pleegde muiterij, net terwijl de kommandant te Koeta-Radja aan de wal was. De officieren werden opgesloten en onder de niet onverdienstelijke leiding van een zekere „Jan de Regelaar", zette de oproerige kruiser koers naar straat Soenda. Daar maakte één vliegtuigbom een spoedig einde aan dit waanzinnig avontuur, dat zelfs nog enige verdwaasde opvarenden het leven heeft gekost. Het was de eerste maal in de wereldgeschiedenis, dat een vliegtuig zulk een oorlogsschip de baas werd. Aangenamer is het te vernemen, dat Nederland — ofschoon ook met circa een half millioen werklozen bezwaard — Indonesië te hulp snelde met een geschenk van *25 millioen gulden*. Veel productieve arbeid kon daardoor worden ondernomen, veel leed verzacht.
Naar mate de crisis week en de welvaart herleefde, ontbrandde ook de politieke strijd.
Na de zelf-ontbinding der Partai Nasional Indonesia (P.N.I.) in 1930, hadden de nationalisten getracht hun idealen te verwezenlijken met hulp ener nieuwe organisatie, de „Partai Bangsa Indonesia" (partij v/h Indonesische volk) onder leiding van de bekende Soerabajase dr Soetama. In 1935 gelukte het deze zijn P. B. I. te verenigen met de oudste vereniging: Boedi Oetama, welke daarmede van het terrein verdween. De nieuwe organisatie voerde de naam van „Partai Indonesia Raja" (partij van Groot-Indonesië) en besloot onder zekere voorwaarden met de Nederlandsch-Indische Regering samen te werken aan de verbetering van Indische toestanden. Deze Parindra, zoals zij gewoonlijk bekend staat, werd nu voortaan binnen en buiten de Volksraad de woordvoerster der nationalistische stromingen, waarbij een kleine groep van hardnekkige non-coöperators in het niet viel. Ogenschijnlijk was dit een verbetering, doch wij merkten reeds op hoe in de Volksraad de groeperingen, die alle rassen poogden te omvatten, steeds zeldzamer werden en de politieke scheidslijnen meer en meer begonnen samen te vallen met de rasverschillen, wat te betreuren was. Aan de ene zijde riep men dringend om staatkundige rechten voor de grote (Indonesische) massa (97 % der bevolking), welke de andere groep slechts zeer geleidelijk wenste toe te kennen, naar mate die massa in eenheidsbesef, maatschappelijke betekenis en ontwikkeling was vooruitgegaan. Die moesten derhalve het eerst bevorderd worden. Voorlopig diende dus de macht in handen te blijven van hen, die in handel, industrie, landbouw en wetenschap alsnog de toon aangaven, d.w.z. bij de schaarse Europeanen.
Een petitievoorstel van het Volksraadslid Soetardja vroeg in 1936 de bevordering ener Rijksconferentie met het doel om aan Indonesië binnen de omraming van het Koninkrijk groter zelfstandigheid te verlenen. Weliswaar nam de Volksraad dit aan, doch de Nederlandse Regering, wier leider, de minister-president Colijn, reeds meermalen getoond had geen vriend te zijn van de wijze, waarop de

nationalisten zich de zelfstandigheid van hun land voorstelden en die nastreefden — hij voelde meer voor een federalistisch dan voor een één en ondeelbaar Indonesië — wees het verzoek in besliste termen af en schaarde zich onomwonden aan de zijde van hen, die intellectuele, economische en sociale vooruitgang stelden boven politieke rechten (1938). *De Tweede Kamer verwierp het voorstel.*

Op vele nationalisten maakte deze stroeve afwijzing een pijnlijke indruk.

Het was hierna, dat daarom steeds krachtiger de leuze van „Indonesia-berparlement" (d.i. in het bezit van een volwaardig parlement) werd aangeheven. Inderdaad kon men de Volksraad nog bezwaarlijk een volmaakt Parlement noemen, gelijk deze in vol-ontwikkelde democratische staten, zoals: Nederland, Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten voorkomen. Sommigen spraken ook van een „Vóór-Parlement", waarin de volkswil nog niet volkomen tot uiting kon gebracht worden en enige correctie van hogerhand behoefde. Doch men bedacht daarbij niet, dat in de genoemde landen de maatschappelijke toestanden heel wat eenvoudiger waren dan in Indonesië met zijn grote verschillen in ras, godsdienst, ontwikkeling, welvaart, taal en levenswijze. Wat in Europa nog met grote moeilijkheden gepaard gaat, zou in Indonesië waarschijnlijk zeer weinig kans van slagen hebben.

Zo vertoonde Indonesië vóór de tweede Wereldoorlog geenszins het vredige beeld van het toekomstparadijs, waar de leeuw zich naast het lam neervlijt. Er waren nog veel meningsverschillen, belangentegenstellingen, ras- en geloofsonderscheidingen. Natuurlijk is in een samenleving wrijving onvermijdelijk; doch is het nodig, dat botsingen ontstaan? Grotendeels hangt dit van de mensen zelve af. De Oranjefeesten van 1938-1939 vertoonden een Indonesië, waarin Oost en West één van hart en ziel schenen in hun loyale houding ten opzichte van dat Vorstenhuis, hetwelk sedert eeuwen ten nauwste met zijn belangen verbonden is.

Intussen begon het er in Oost-Azië, waar het sedert 1905 tamelijk rustig was geweest, benauwd uit te zien. China kwam eindelijk uit de chaos, waarin het na de revolutie van 1911-12 gedompeld was, gesterkt en herenigd te voorschijn. Dit wekte de bezorgdheid van het naburige Japan, dat, eer China al te krachtig zou zijn geworden, zich een wereldpositie wilde verzekeren. In 1937 begon het z.g. „conflict" met China, feitelijk een brutale verovering, maar ook voor andere delen van Groot Oost-Azië koesterde Dai Nippon een ongezonde belangstelling. Het verplichtte de Indonesiër door de invoer van goedkope katoentjes e.a. industriegoederen, waarmede het tevens de Europese belangen schaadde en trachtte zelfs op cultureel terrein de ontwikkelde Indonesiër voor zich te winnen, door hem gemakkelijke studiegelegenheid in Japan aan te bieden.

Niet voor niets plaatste de Koningin in 1936 op de Buitenzorgse troon een diplomaat, die zijn sporen in Washington reeds verdiend had, Jhr van Starkenborch Stachouwer, tevens, wat meer zegt, een stoere Groninger.

In 1940 achtte Japan zijn kans gekomen. Nederland was in Mei overweldigd, Engeland vocht voor zijn bestaan, Nederlandsch-Indië was bijna geïsoleerd, gaf wel blijken van bezorgdheid, doch niet van ontmoediging.

De inval van Hitler's scharen in het moederland, het vertrek der Regering naar

Londen, de kloeke houding onzer Vorstin wekten in Indonesië medegevoel en geestdrift onder alle kringen. De Indische vrijgevigheid verloochende zich ook thans niet. Gul werd geofferd ten bate van de grote worsteling voor vrijheid en recht. Een gevoel van saamhorigheid scheen de ganse bevolking te doorstromen. Het leek of één ogenblik allen bereid waren tot een offer voor het gemeenschappelijke vaderland. Helaas duurde deze stemming slechts kort.

Velen, die deze dagen in Indonesië hebben doorgebracht en met de Indonesiërs in contact stonden, hebben sterk de indruk gekregen, dat van hogerhand niet levendig genoeg op deze loyale en vaderlandslievende gevoelens is gereageerd. Ambtelijke stroefheid, wellicht ook overgrote voorzichtigheid beletten al te grif in te gaan op tegelijkertijd geuite wensen en verlangens. Men aarzelde en een gunstig ogenblik, dat wellicht nooit zo zal terugkeren, ging voorbij.

Wel werd in September 1940 door de Regering een commissie-Visman ingesteld, die eventuele hervormingen zou voorbereiden, doch haar rapport kwam te laat om op de massa nog enige invloed uit te oefenen. Op de dag na de oorlogsverklaring aan Japan werd het de Landvoogd aangeboden.

Intussen was de aanval uit het Noorden feitelijk reeds begonnen.

Eerst had Nippon geprobeerd de Zuidelijke landen door zachte dwang in zijn gareel te spannen. Met Frans Indo-China gelukte dit helaas. Tweemaal zond de Japanse Regering onderhandelaars naar Batavia, z.g. om economische besprekingen te voeren, inderdaad om Indonesië en zijn millioenenbevolking te brengen binnen de „Groot-Aziatische Gemeenschappelijke welvaartssfeer": in September 1940 de minister Kobayashi, het volgende jaar de heer Yoshizawa, doch vergeefs. Men wenste niet het schandelijke voorbeeld der Vichy-regering te volgen. Nederlandsch-Indië hield vol, tot veler verbazing, exporteerde zo veel kinine en rubber naar de geallieerden als het maar kon, wapende zich zo sterk mogelijk met het weinige, dat Amerika voor ons over had, en wachtte de onvermijdelijke beproeving gelaten af.

Binnen 4 uur, nadat het bericht van de verraderlijke aanval op Pearl Harbour het Paleis bereikt had, deelde de ernstige stem van Zijne Excellentie de volken van Indonesië mede, dat men in oorlog was met het keizerrijk Japan.

Weinigen, die toen naar de radio geluisterd hebben, zullen dit ogenblik vergeten. Bijna niemand vermoedde toen nog, welk een reeks van rampen Indonesië zou treffen.

DE KONINGEN VAN SINGASARI (1222—'92) EN MADJAPAHIT (1294—1451)

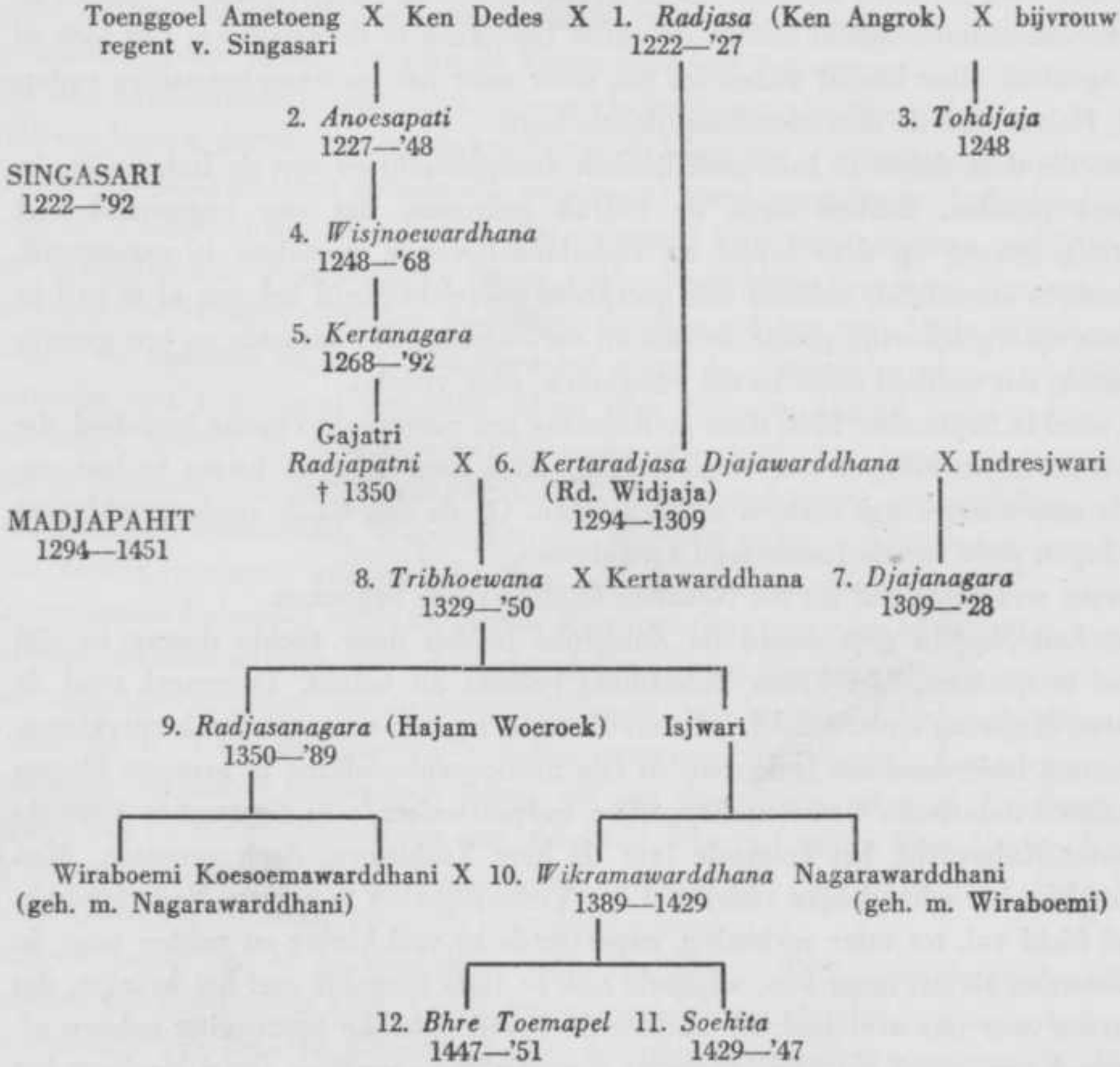

BEKNOPTE STAMBOOM DER VORSTEN VAN DEMAK

(gedeeltelijk legendarisch)

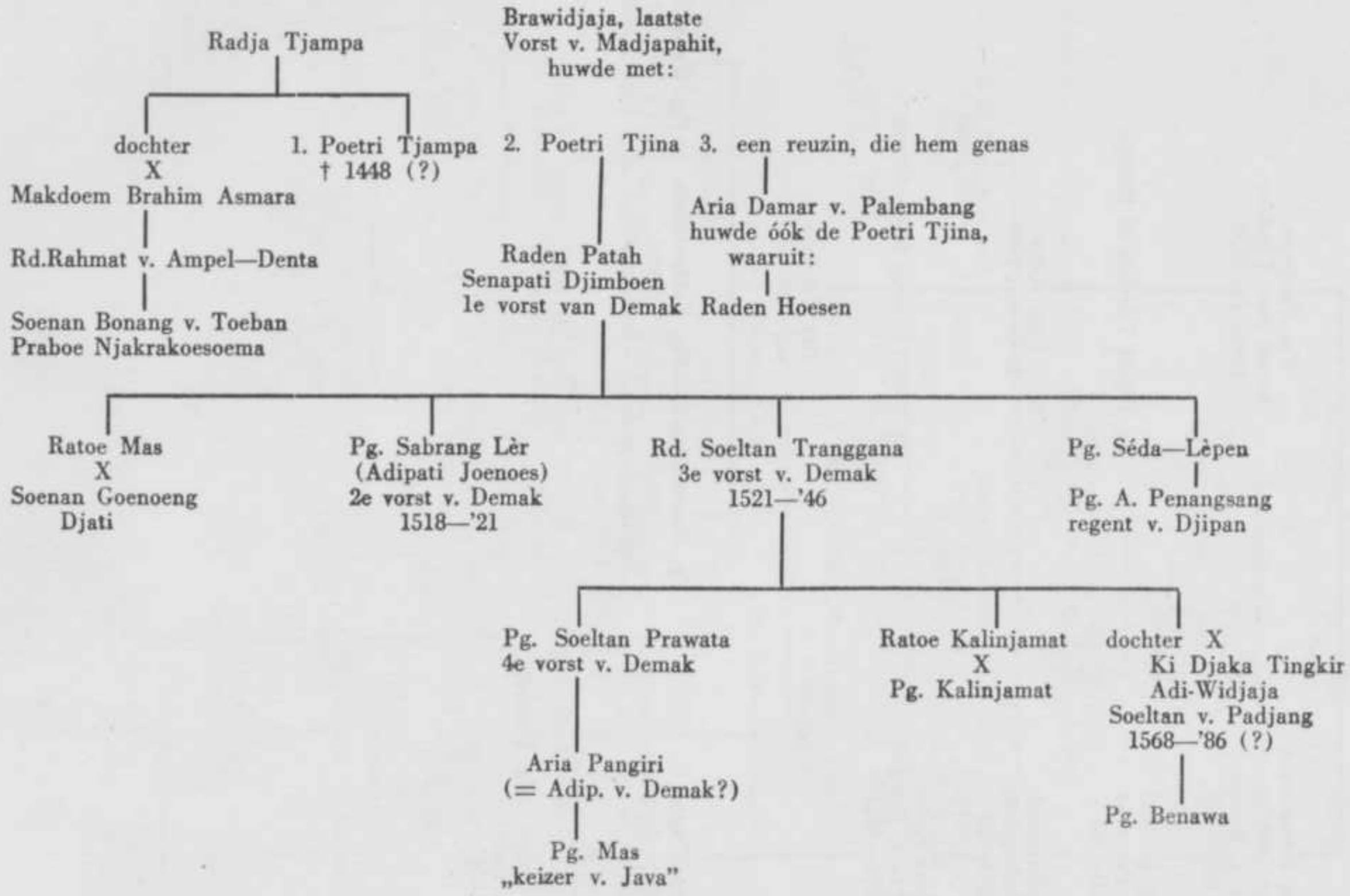

BEKNOPTE STAMBOOM DER VORSTEN VAN BANTAM EN TJIREBON

Soesoehoenan Goenoeng Djati
Sjech Ibn Maulana
(Port. Faletehan)
overl. ca. 1570

Maulana Hasanoedin
Pg. Sebakinking
1e vorst v. Bantam
ca. 1550—'70

Pg. Joesoep
Pg. Pasarean
1570—'80

Mochammad
Pg. Sedangrana
1580—'96

Abdoel Kadir
1e Soeltan v. Bantam
1596—1651

Abdoel Fatah
Soeltan Ageng
1651—'82

Abdoel Kahar
Soeltan Hadji
1682—'87

Pg. Poerbaja

Pg. Pasarean
heerst over Tjirebon
overl. ca. 1550

Pg. Dipati Tjirebon of Swarga

Pan. Ratoe
1570—ca. 1650

Pg. Dipati Sedang Made Gajam

Pan. Girilaja
ca. 1650—'62

Pg. Martawidjaja
werd:
Soeltan *Sepoeh*

Pg. Kartawidjaja
werd:
Soeltan *Anom*

Pg. Wangsakarta
werd:
Pan. *Tjirebon*

DE VORSTEN UIT HET MATARAMSE HUIS

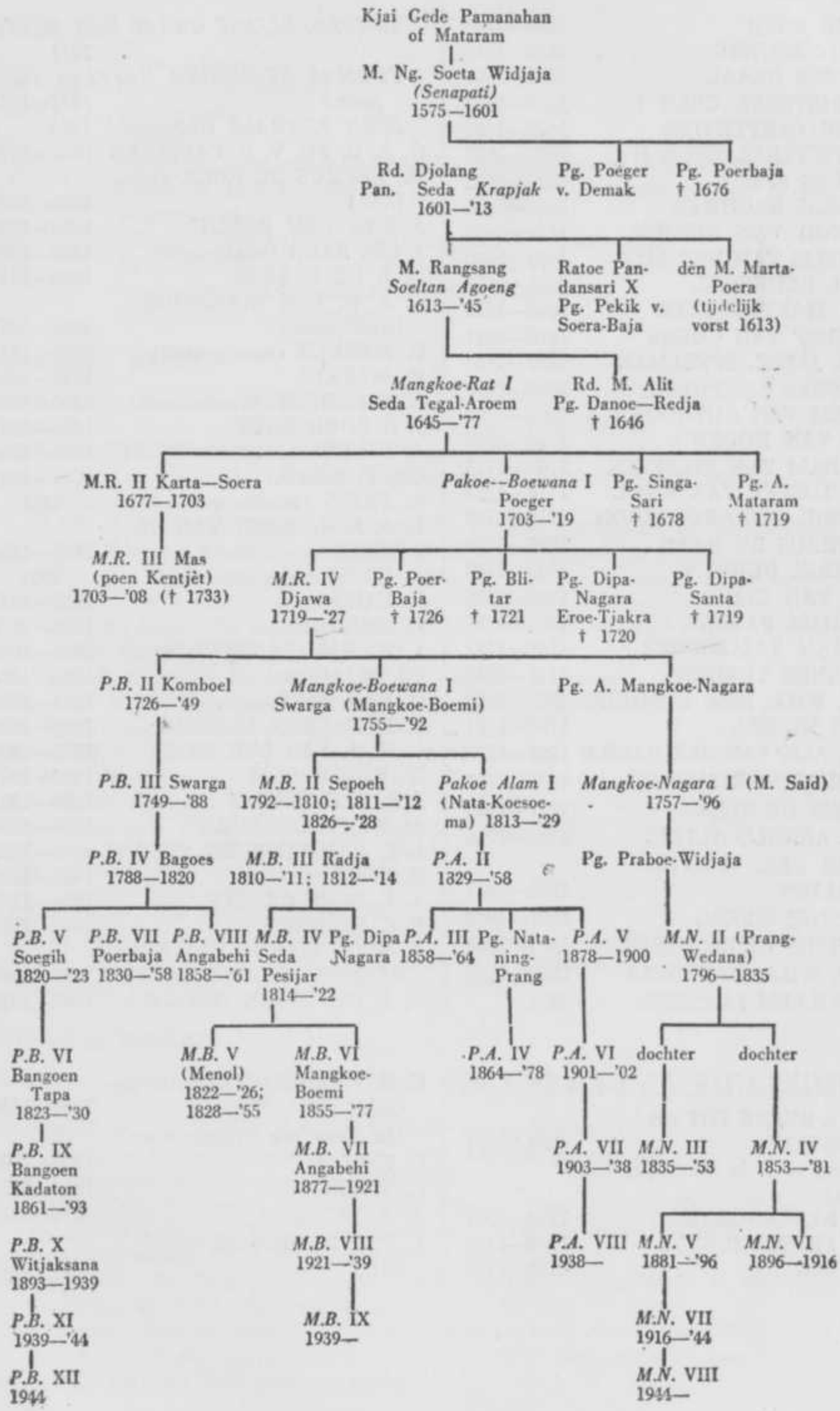

GOUVERNEURS-GENERAAL

PIETER BOTH	1610—1614
GERRIT REIJNST	1614—1615
LAURENS REAAL	1615—1619
JAN PIETERSZ. COEN I	1619—1623
PIETER CARPENTIER	1623—1627
JAN PIETERSZ. COEN II	1627—1629
JACQUES SPECX	1629—1632
HENDRIK BROUWER	1632—1636
ANTONIO VAN DIEMEN	1636—1645
CORNELIS VAN DER LIJN	1645—1650
CAREL REINIERSZ.	1650—1653
JOAN MAETSUYCKER	1653—1678
RIJCKLOF VAN GOENS	1678—1681
CORN. JANSZ. SPEELMAN	1681—1684
JOHANNES CAMPHUIJS	1684—1691
WILLEM VAN OUTHOORN	1691—1704
JOAN VAN HOORN	1704—1709
ABRAHAM VAN RIEBEECK	1709—1713
CHRISTOFFEL VAN SWOL	1713—1718
HENDRIK ZWAARDECROON	1718—1725
MATTHEUS DE HAAN	1725—1729
DIEDERIK DURVEN	1729—1732
DIRK VAN CLOON	1732—1735
ABRAHAM PATRAS	1735—1737
ADRIAAN VALCKENIER	1737—1741
JOHANNES THEDENS	1741—1743
GUST. WILL. BAR. v. IMHOFF	1743—1750
JACOB MOSSEL	1750—1761
PETR. ALB. VAN DER PARRA	1761—1775
JEREMIAS V. RIEMSDIJK	1775—1777
REINIER DE KLERK	1777—1780
WILL. ARNOLD ALTING	1780—1796
PIETER GER. V. OVERSTRATEN	1796—1801
JOHANNES SIBERG	1801—1804
ALBERTUS HENR. WIESE	1804—1808
HERM. WILL. DAENDELS	1808—1811
JAN WILLEM JANSSENS	1811

Engels tussenbestuur:

Sir GILB. ELLIOT GRAAF VAN MINTO	*1811*
THOMAS STAMFORD RAFFLES (luit.-gouv.)	*1811—1816*
JOHN FENDALL (luit.-gouv.)	*1816*
G. A. G. PH. V. D. CAPELLEN	1816—1826
H. MERKUS DE KOCK (luit.-G.-G.)	1826—1830
J. VAN DEN BOSCH	1830—1833
J. Chr. BAUD (waarnemend)	1833—1836
D. J. DE EERENS	1836—1840
C. S. W. VAN HOGENDORP (waarnemend)	1840—1841
P. MERKUS (waarnemend)	1841—1843
P. MERKUS	1843—1844
J. C. REIJNST (waarnemend)	1844—1845
J. J. ROCHUSSEN	1845—1851
A. J. DUYMAER VAN TWIST	1851—1856
CH. F. PAHUD	1856—1861
A. PRINS (waarnemend)	1861
L. A. J. W. SLOET VAN DE BEELE	1861—1866
A. PRINS (waarnemend)	1866
P. MIJER	1866—1872
J. LOUDON	1872—1875
J. W. VAN LANSBERGE	1875—1881
FR. 'S JACOB	1881—1884
O. VAN REES	1884—1888
C. PIJNACKER HORDIJK	1888—1893
C. H. A. VAN DER WIJCK	1893—1898
W. ROOSEBOOM	1898—1904
J. B. VAN HEUTSZ	1904—1909
A. W. F. IDENBURG	1909—1916
J. P. VAN LIMBURG STIRUM	1916—1921
D. FOCK	1921—1926
A. C. D. DE GRAEFF	1926—1931
B. C. DE JONGE	1931—1936
A. W. L. TJARDA VAN STARKENBORGH—STACHOUWER	1936—1945
H. J. VAN MOOK (luit.-G.G.)	1942—1948

COMMISSARISSEN-GENERAAL

H. A. v. REEDE TOT DRAKENSTEIN (alleen voor de Westelijke kantoren)	1684—1691
S. C. NEDERBURGH	1792—1799
S. H. FRIJKENIUS	1792—1799
J. SIBERG	1793—1799
C. H. VAN GRASVELD (tevens G.G.)	1805—1806
(In New-York teruggeroepen)	
C. T. ELOUT	1805—1806
C. T. ELOUT	1816—1819
A. A. BUYSKES	1816—1819
L. P. J. DU BUS DE GISIGNIES	1826—1830

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

voor verdere studie.

Afkortingen:

N.I.: Nederlandsch-Indië.
O.-I. Comp.: Oost-Indische Compagnie.
Gesch.: geschiedenis.
Jav.: Javaans.
K.B.G.: Koninklijk Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te Batavia.
K.I.: Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië te 's-Gravenhage.
I.I.: Indisch (voorheen: Koloniaal) Instituut te Amsterdam.
B.P.: Balai Poestaka (Volkslectuur) te Batavia.
P.: Patria, Vaderlandse cultuurgesch. in monografieën.
J.I.: Java-Instituut te Jogjakarta.

ALGEMENE WERKEN:

Colenbrander, H. T., Koloniale Gesch. 1925—'26. 3 dln.
Stapel, F. W., Gesch. v. N.I. 2e dr. 1943. (Ned. Hist. Bibliotheek.)
Gesch. van N.I., onder leiding van F. W. Stapel, 1937 & vlg., 6 delen.
I *A. N. J. Th. à Th. v. d. Hoop*, Praehistorie. *N. J. Krom*, Hindoe Jav. tijd. *R. A. Kern*, Verbreiding v. d. Islam.
II *C. C. Berg*, Jav. geschiedschrijving. *C. Wessels*, Portugezen en Spanjaarden. *H. Terpstra*, Fransen en Engelsen. Ned. Voorcompagnieën.
III *F. W. Stapel*, De oprichting der V.O.C. De Ned. O.-I. Comp. i. d. 17e eeuw.
IV *E. C. Godée Molsbergen*, De Ned. O.-I. Comp. i. d. 18e eeuw.
V *F. W. Stapel*, De Bataafse Republiek en de Franse tijd. Het Engelse tussenbestuur. Het Koninkrijk der Nederlanden.
VI *I. J. Brugmans*, De moderne tijd ... (nog niet verschenen).
Vlekke, B. H. M., Nusantara. A History of the E. I. Archipelago. 1943.
—— Gesch. van de Indische Archipel. 1947.
Furnivall, J. S., Netherl. India. A study of plural economy. 1944.
Wat Indië ontving en schonk, samengesteld onder leiding van *C. W. Wormser. 1946.*
Indië schrijft zijn eigen gesch. Samengest. d. *F. W. Stapel, H. Martin, H. Hoogenberg.* 1943.
Godée Molsbergen, E. C., Gesch. v. d. Ned. O.-I.Comp. en N.I. in beeld. 1925.

JAVA:

Raffles, Th. St., The history of Java. 1817. 2 delen.
Veth, P. J., Java, geographisch, ethnologisch, historisch. 2e dr. 1896—1907. 4 delen.
Deventer, M. L. v., Gesch. der Nederlanders op Java. (1886—87). 2 delen.
Lekkerkerker, C., Land en Volk van Java. dl. I. 1938.

INHEEMSE BRONNEN:

Hooykaas, C., Proza en Poëzie van Oud-Java. 1933.
—— Over Maleise Literatuur. 1937.
Bezemer, T. J., Vier eeuwen Maleise Literatuur in vogelvlucht.
—— Proza en Poëzie van oud en nieuw Java. Ingeleid en vertaald.
Gonda, J., Letterkunde v/d Ind. Archipel. 1948.
Prapantja, Nagarakertagama. Voor het eerst vertaald door Prof. *H. Kern.* (Verspr. Geschr. dl. VII en VIII 1917/'18. Id. 2e dr. door *N. J. Krom* in Bijdr. K.I. 1919.
Populaire uitgave bij B. P. (Volkslectuur) 1922.
Pararaton (De). Het Boek der Koningen van Tumapel en Madjapahit. 1e dr. door *J. Brandes* in Verhandel. K.B.G. 49, 1896. 2e dr. in Verh. 62, 1920.
Babad Tanah Djawi in proza. Jav. Gesch. lopende tot 1647 der Jav. jaartelling. In opdracht v.h. K.I. naar de uitgave van *J. J. Meinsma*, i. h. Ned. vertaald door *W. L. Olthoff.* (1941). (Jav. en Ned. tekst met register).

Babad Gijanti, 3 delen met register, 1937. B.P. (Jav.). In dezelfde uitgave ook een Babad Tanah Djawi in dichtmaat (wschl. nog niet compleet verschenen).
Babad Tjeribon, uitg. door *D. A. Rinkes*. Verh. K.B.G. 59.
Djajadiningrat, Hoes., Critische beschouwing v. d. Sadjarah Banten. diss. 1913.
Cense, A. A., De Kroniek van Bandjarmasin. diss. 1928.
Poerwasastra, M., Tjariossipoen tanah Balambangan, djamanipoen Wong Agoeng Wilis. B.P. (Jav.).
Soewignja, Kjai Ageng Pandhanarang. 1938. B.P. (Jav.).
Sadjarah Malajoe, Uitg. door *W. G. Shellabear* b/h Methodist Publishing House. Duitse vertaling (en verkorting) van *Hans Overbeck* in: Malaiische Weisheit und Geschichte. Jena 1927.
Hikajat Hang Toeah. B.P. 1924. Eveneens in Duitse vert. door *Hans Overbeck*. 1922.

EUROPESE BRONNEN:

Dam, P. v. Beschrijvinge der O. I. Comp. Uitg. *F. W. Stapel*. 1927—43, 3 dln. (Rijks Geschiedk. Publ.).
Verhaal (Historisch) v. h. begin, voortgang en tegenwoordigen staat der koophandel v. d. Gen. Ned. Geoctr. O.-I. Comp. 1768—72.
Corpus diplomaticum Neerlando-Indicum. Verzameling van politieke contracten. Uitgegeven door *J. E. Heeres* en *F. W. Stapel*, dl. I—V, 1596—1752. 1907—'38. K.I.
Plakaatboek (N.I.). 1602—1811, bijeengebr. d. *J. A. v. d. Chijs*. 1885—1900. 17 dln. K.B.G.
Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia. 1624—'82. 1887—1931. K.B.G.
Opkomst (De) v. h. Ned. gezag in O.-Indië. Verzameling van stukken uit het oud-koloniaal archief, uitgegeven door *J. K. J. de Jonge*. 1862—'88, 13 dln. (dl. 4—13; over Java).
Reisebeschreibungen von deutschen Beambten und Kriegsleuten im Dienst der Niederl. W. und O.-Ind. Kompagnie. 1602—1797. 1930—'32. 13 dln.
(deze e.a. buitenlandse reisbeschrijvingen zijn verwerkt in: *H. Terpstra*, Buitenlandse getuigen van onze koloniale expansie. 2e dr. 1944. P.).

PRAEHISTORIE:

Callenfels, P. V. van Stein, Korte Gids voor de praehistorische verzameling v/h Kon. Bat. Gen. .... 1934. K.B.G.
Hoop, A. N. J. Th. à Th. van der, Megalithics remains in South-Sumatra. diss. 1932.
—— Catalogus der Praehistorische Verzameling. 1941. K.B.G.
Kleiweg de Zwaan, J., De oudste mensheid v/d Ind. Archipel. 1943.

HINDOEISTISCHE TIJD:

Coedès, G., Histoire ancienne des Etats hindouises d'Extrême-Orient. Hanoi 1944.
Krom, N. J., Inleiding tot de Hindoe-Jav. Kunst. 2e herz. dr. 1923.
—— Het oude Java en zijn kunst. 1923. (V.U.B. 23.)
—— Hindoe-Jav. Gesch. 2e herz. dr. 1931.
Fruin-Mees, W., Gesch. van Java. 2e herz. dr. 1922—'25. I. Hindoetijdperk. II. Mohammedaanse rijken.
Stutterheim, W. F., Leerboek der Ind. Cultuurgesch. 1932—'35. 3 dln.
I. De Hindu's. II. Het Hinduïsme i/d Archipel. III. De Islam en zijn komst i/d Archipel.
With, K., Java. Buddhistische und brahmanistische Architektur und Plastik auf Java. Neue gekürzte Ausg. 1922.
Stutterheim, W. F., Cultuurgesch. van Java in beeld. 1926. J.I.
Krom, N. J., Baraboedoer, het heiligdom v/h Boeddhisme op Java. 1930.
—— De levensgesch. v/d Buddha o/d Barabudur. 1926.
Stutterheim, W. F., Tjandi Baraboedoer. Naam, vorm, beteekenis. 1929.
Schnitger, F. M., Forgotten kingdoms in Sumatra. 1938.
Stutterheim, W. F., Oudheden van Bali. 1930. 2 dln.
Ramayana (Het) op Jav. Tempel-reliëfs door *J. Kats*. z.j. B.P.

TOCHTEN:

Keuning, J., Petrus Plancius, theoloog en geograaf. 1946.
Werken der *Linschoten-Vereeniging, o.a.*
Itinerario van J. H. v. Linschoten. 1579—'92.
De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië. 1595—'97.
De tweede schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië. 1598—1600.
De reis om de wereld door Ol. v. Noort. 1598—1601.
De reizen van Ab. Jansz. Tasman. 1642—'44.
Reisen van Nic. de Graaff. 1639—'87.
De Reis van Mr. Jac. Roggeveen. 1721—'22.
Bontekoe, Willem Ysbrantsz., Journael ofte gedenckwaerdige beschryvinge v/d O.I. reyse. 1915. (Herdr. v/d Mij. der Ned. Lett. No. 1).

POPULAIRE UITGAVEN:

Boer, M. G. de, Van oude Voyagien. 3e dr.
Balen, W. J. v., Naar de Ind. wonderwereld met Jan Huyghen v. Linschoten. 1942.
Mollema, J. C., De 1e Schipvaart der Hollanders naar O.-Indië. 2e uitg. 1936.
—— De reis om de wereld van Ol. v. Noort. 1937. P.
Bree, L. W. de, Jac. Roggeveen en zijn reis naar het Zuidland. 1942.
Stapel, F. W., De O.I. Compagnie en Australië.

COMPAGNIESTIJD:

Valentijn, Fr., Oud en Nieuw Oost-Indiën. 1724—'26. 5 dln.
——, uitgegev. door S. Keijser. (2e dr.) 1856—'58. 3 dln. (beknopt).
Kalff, S., De „loffelijcke Compagnie". Histor. overzicht der O.I. Comp. 1916.
Mac. Leod, N., De O.I. Comp. als zeemogendheid in Azië. 1927. 2 dln.
Milo, T. H., De invloed v/d zeemacht o/d gesch. der Ver. O.I. Comp. Rede. 1946.
Reus, G. C. Klerk de, Geschichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und financiellen Entwicklung der Ned. O.I. Comp. 1893.
Schoute, D., De geneeskunde in den dienst der O.I. Comp. in N.I. 1929.
Perron, E. du, De Muze van Jan Companjie. 1939.
Wall, V. I. v/d, Het Holl. Koloniale Barokmeubel. diss. 1939.
—— Ned. Oudheden in de Molukken. 1928.
—— Oude Holl. Buitenplaatsen van Batavia. dl. I. 2e dr. 1943.
Loos-Haaxman, J. de, De Landsverzameling Schilderijen in Batavia. Landvoogden-portretten en Compagniesschilders. 1941. 2 dln.

GOUVERNEURS-GENERAAL:

Stapel, F. W., De G.G.'s van N.I. in woord en beeld. 1941.
Colenbrander, H. T., Jan Pieterszoon Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. 1919—'34. 6 dln. (dl. 6 bevat de levensbeschrijving) K.I.
Gerretson, C., Coen's eerherstel. 1944.
Stapel, F. W., Cornelis Janszoon Speelman. 1936. K.I.
Krom, N. J., Gouv.-Gen. G. W. v. Imhoff. 1945. P.

ANDERE PERSOONLIJKHEDEN:

Molsbergen, E. C. Godée, Jan van Riebeeck en zijn tijd. 2e dr. 1943. P.
Rumphius-Gedenkboek. 1702—1902. 1902. Uitg. Kol. Mus.
Ballintijn, G., Rumphius de blinde ziener van Ambon. 1944.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS:

Roo de la Faille, P. de, Iets over Oud Batavia. 1919. K.B.G.
Haan, F. de, Oud Batavia, 2e dr. 1935. 2 dln. K.B.G.
Loos—Haaxman, J. de, Joh. Rach en zijn werk.... 1928. K.B.G.
Vermeulen, J. Th., De Chineesen te Batavia en de troebelen van 1740. diss. 1938.

Haan, F. de, Priangan. De Preanger Regentschappen onder het Ned. bestuur tot 1811. 1910—'12. 4 dln. K.B.G.
Faber, G. H. von, Gesch. van Indië's eerste koopstad (oud Soerabaia). 1931.
Liem Thian Joe, Riwajat Semarang (1416—1931) (Mal.).
Madoera en zijn Vorstenhuis. 1936.

OVERGANGSTIJD 1795—1816:

Sillen, J. A. v., Dirk v. Hogendorp (1761—1822). 1890.
Haak, A., Daendels. 1938.
Boulger, D. Ch., The life of Sir Stamford Raffles. 1897.
Hahn, Em., Raffles of Singapore. 1946.
Collect, Oct., J. A., l'Ile de Java sous la domination française. 1910.

NEDERLANDSCH INDIë:

Gedenkboek voor N.I., ... regeringsjubileum van H.M. de Koningin. 1898—1923. .... 1923.
Indië (Ned.) onder het regentschap van Kon. Emma. 1890—'98. 1898.
Idema, H. A., Parlementaire gesch. van N.I. 1897—1918.
Feith, Jan, Holland over Zee. Ons O.- en W.-Indië gedurende de laatste 40 jaren, beschreven voor landgenoten, jong en oud. 1941.

PERSONEN:

Mijer, P., J. C. Baud geschetst. 1878.
Wormser, C. W., Frans Junghuhn. z. j. I. I.
Croo, M. H. du, Generaal Swart, pacificator van Atjeh (1943).
Lamster, J. C., J. B. van Heutsz. 1942. P.
Middelberg—Idenburg, C. J., A. W. F. Idenburg. 1935.
Rullmann, J. C., Dr. H. Colijn. Een levensschets. 3e dr. 1933.
Colenbrander, H. T. en *J. E. Stokvis,* Leven en Arbeid van Mr. C. Th. v. Deventer. 1916—'17. 3 dln.
Vierhout, M., Raden Adjeng Kartini. 1879—1904. Een Javaanse over de nooden en behoeften van haar volk. 1943.
Djajadiningrat, P. A. Achmad, Herinneringen. 1936.

ONDERDELEN:

Schoute, D., De Geneeskunde in N.I. i.d. 19e eeuw. 1935.
Naber, J. W. A., Onbetreden paden van ons koloniaal verleden 1816—'73. Naar nog onuitgegeven familie-papieren. 1938. P.
Gerretson, C., Gesch. der „Koninklijke". 2 dln. 1932—'36.
Broersma, R., Oostkust van Sumatra. 1919.
Schadee, W. H. M., Gesch. van Sumatra's Oostkust.
Reitsma, S. A., Korte Gesch. der N.I. spoor- en tramwegen. 1928.
Blumberger, J. Th. Petrus. De nationalistische beweging. 1933.
—— De Indo-Eur. Beweging in N.I. 1939.
Mollema, J. C., Rondom de muiterij op „De Zeven Provinciën". 1934.
Tien jaar Japansch gewroet in N.I. Publ. v/d Regering van N.I. 1942.

VERZAMELDE OPSTELLEN:

Berg, N. P. v. d., Uit de dagen der Compagnie. Geschiedk. schetsen. 1904.
Molsbergen, E. C. Godée, Tijdens de O.-I. Compagnie. 1932.
Wall, V. I. v. d., Vrouwen uit den Compagniestijd. 1932.
—— Figuren en feiten uit den Compagniestijd. 1932.
Kielstra, E. B., Indisch Nederland. Geschiedk. schetsen. 1910.
—— De Indische Archipel. Geschiedk. Schetsen. 1917.
Victor Ido, (Hans van de Wall), Indië in den goeden ouden tijd. Radiovoordrachten voor de Nirom gehouden. 2 dln. 1936.

ZENDING EN PROT. KERK:

Troostenburg de Bruyn, C. A. L. van, De herv. kerk in Ned. O.-I. onder de O.-I. Cie. 1884.
—— Biogr. woordenboek van O.-I. predikanten. 1893.
—— Krankbezoekers in Ned. O.-I. 1902.
Mooij, J., Gesch. v/d Prot. Kerk in N.I. 1e boek. 1923. (nooit vervolgd.)
Boetzelaer v. Asperen en Dubbeldam, C. W. Th. De Prot. Kerk in N.I. Haar ontwikkeling van 1620—1939. 1947.
Coolsma, S., De Zendingseeuw voor Ned. O.-I. 1901.
Dijkstra, H., Het Evangelie in onze Oost .... 1900—'01. 2 dln.
Nortier, C. W., Anderhalve eeuw Zending. 1947.

PERSONEN:

Callenbach, J. R., Justus Heurnius, eene bijdrage tot de gesch. des Christendoms in Ned. O.-I. diss. 1897.
Schreiner, Wilh., In de worsteling om de wereld (Batak-zending). U. h. Duits d. *D. Pol.* 1927.
Brink, H. v. d., Dr Benj. Fred. Matthes, zijn leven en arbeid in dienst van het Ned. Bijbel-Genootsch. 1943.
N. Adriani, I. Schets v. leven en arbeid door Dr *H. Kraemer. II.* Zooals wij hem zien uit zijn brieven.... door *A. E. Adriani.* 1930.
Verder de reeks: Onze Zendingsvelden.

MISSIE:

Visser, B. J. J., Onder Portugeesch-Spaansche vlag. De Kath. Missie v. Indonesië. 1511—1605. 1926.
—— Onder de Compagnie. Gesch. der Kath. Missie v. N.I. 1606—1800. 1934.
Wessels, C., De gesch. der R.K. Missie in Amboina.... 1546—1605. 1926.
Aernsbergen, A. I. v., Chronologisch overzicht v/d werkzaamheid der Jezuieten in de Missie van Ned. O.-I..... 1859—1934. 1934.

PERSONEN:

Schurhammer, G., De H. Franciscus Xaverius. De Apostel van Indië en Japan. 1927.
Hoeck, F. v., De Soldatenpastoor F. Henricus Verbraak S.J. 1924.

KRIJGSGESCHIEDENIS:

Booms, A. S. H., Neerlands krijgsroem in Insulinde. Schitterende daden .... i/d 19 eeuw .... 1902. 2 dln.
Louw, P. J. F. e.a., De Java-Oorlog van 1825—'30. 1894—'97. 6 dln. K.B.G.
Rees, W. A. v., De Bandjermasinsche Krijg van 1859—'63. 1865. 2 dln.
—— Vermeulen Krieger. 1870.
—— Toontje Poland .... 1867.
—— Ind. typen en krijgstafereelen.
—— Herinneringen uit de loopbaan v/e Ind. Officier. (1e dr..) 1863—'65.
Miles, Herinneringen uit den v. Heutsz-tijd e.a. verhalen. I & II. z.j. Uitgegeven d/h hoofdbest. der Eur. O.-O. vereniging O.A.B.
Zentgraaff, H. C., Atjeh. 1938.
Kempees, E. S. de, De tocht van Overste v. Daalen door de Gajo- en Alas- en Bataklanden. Febr.—Juli 1904. 1905.
Croo, M. H. du, Marechaussee in Atjeh. Herinneringen en ervaringen van .... *H. J. Schmidt* 1902—'18. 1943.
Gedenkboek v/h Korps Marechaussee van Atjeh en Onderh. 1890—1940.
Cool, W., De Lombok Expeditie. 1896.
Schoemaker, J. P., Het verraad van Lombok. 1895.
Gent, L. F. van, Nederland-Menado (1896—1921). 1923. B.P. (Mal.).
—— Nederland—Ambon (1896—1921). 1924. B.P. (Mal.).

REGISTER

A.

ABBASIDEN, Moh. dynastie, 53.
ABD AL GAFFAR = Snouck Hurgronje, 440.
ABD-AR-RAOEF v. SINGKEL, wetgeleerde, 301.
ABD'OELDJALIL RIJAT SJAH, (soelt.) v. Djohor, 307—8.
ABDOELLAH BIN ABDOEL QADIR MOENSJI, Mal. letterkundige, 374.
ABDOELLAH, Siakse prins, 319.
ABDOEL RAHMAN (Sjerief), stichter van Pontianak, 316.
ABENDANON (mr J. H.), Dir. v. O. & E., 460, 463.
ACADéMIE DE MARINE, zeevaartschool, 174.
ACHTER-INDIë, 12, 14, 15, 27, 50.
ADAM (Soelt.) v. Bandjermasin, 435.
ADAMS (W.), Eng. stuurman, 326.
ADAMSBRUG, bij Ceylon, 46.
ADAT, volksgebruik, 18.
ADEN, 73, 125.
ADI LANGOE, bij Demak, 91, 287.
ADIPATI ANOM (Pang.) = kroonprins, later:
Amangkoerat II, 108, 211-2, 215-7.
Amangkoerat III, 225.
Pakoeboewana III, 264.
ADISANDIKA, (Pang.), Bantamse prins, 270-1.
ADITJAWARMAN, Sumatr. vorst, 66, 73, 301.
ADIWIDJAJA (Pang.), soelt. v. Padjang, 99-100.
ADRIANI (dr Nic.), taalgeleerde, 202, 458.
ADRICHEM (D. v.), opperh. v. Soeratte, 334.
AFRIKA, 123-4, 127, 170, 325, 342, 344.
AFRIKAANS (e taal), 343.
AFRIKANERS, 343.
AGENG (soelt.) v. Bantam, 227-31, 234.
AGENG (Ratoe), gemalin v. Pakoeboewana II, 246.
AGOENG (soelt.) v. Mataram, 106-13, 117, 154, 156, 157, 169, 181, 206, 208, 209, 214, 224, 247, 268, 281, 282, 284, 287, 289, 318.
AHMAD, (Pang.), Bant. pretendent, 368, 375.
AHMEDABAD, in India, 73, 337.
AI (poeloe), een der Banda-eiln., 194.
AJODHJA, rijk v. Rama's vader, nu: Ouah, 45.
AJOEDHIA, oude hoofdstad v. Siam, 75.
AKBAR, Gr.-Mogol, 333.
ALAM (Radja), vorst in Siak, 308.
ALAOE'D-DIN SJAH (soelt.), v. Malakka, 77.
ALAOE'D-DIN RIAJAT SJAH (soelt.), v. Atjeh, 300.
ALBOQUERQUE (Alf.), Port. onderkoning, 125-127, 130, 336.
ALEXANDER DE GR., 38, 73, 127, 302.
ALEXANDER VI (paus), 131.
ALEXANDRIë, 412.
ALFOEREN, volksstam, 11, 192.
ALGIERS, 429.
ALI (radja), Boeginees grote, 309, 310, 317.
ALIEF, keizer v. Menangkabau, 302.
ALIT (Mas), Balambangans regent, 273.
ALIT (Pang.), Matarams prins, 208, 209, 213.
ALMEIDA (ds J. Ferreira d'), Port. predikant, 175.
ALMEIDA (Franc. d'), Port. onderkoning, 125, 336.
ALOEN-ALOEN, plein vóór de Kraton, 69, 108, 109, 156, 229, 233, 279, 280.
ALOR, eiland, 11.
ALTING (mr W. A.), G.G. 168, 353.
AMANGKOEBOEWANA I, Swarga, (Soelt.) v. Jogjakarta, 267, 268, 276-278, 289, 369, 389, 395.
AMANGKOEBOEWANA II, Sepoeh, 278, 369.
AMANGKOEBOEWANA III, Radja, 376.
AMANGKOEBOEWANA IV, Seda Pesijar, 393.
AMANGKOEBOEWANA V, Menol, 391, 393, 396.
AMANGKOERAT I, Tegalwangi, (Soenan) v. Mataram, 157, 208-219, 222, 224, 225, 247, 284, 287-289, 293.
AMANGKOERAT II, Kartasoera, 177, 218-222, 224, 225, 238, 281, 285, 287, 288.
AMANGKOERAT III Mas, 238-241, 259.
AMANGKOERAT IV Djawa, 247, 249, 251.
AMANGKOERAT (Ratoe), gemalin v. A. R. IV, 249.
AMBON, AMBOINA, AMBONEZEN, 11, 65, 70, 94, 96, 129-133, 136, 146, 147, 165, 173, 177, 183, 184, 187, 188, 189, 191-193, 198, 220, 221, 229, 269-271, 331, 369, 376, 384, 388, 396, 399, 445.
AMBTSGELD, belasting, 168, 354.
AMERIKA, Amerikanen, 166, 198, 344, 367, 377, 404, 424, 425, 431, 438, 468.
AMERONGEN (fort), op Saparoea, 431.
AMIENS (Vrede v.), (1802) 338, 341, 345, 358, 361, 362.
AMIR, prins v. Bandjermasin, 319, 320, 435.
AMOEK (Ki), kanon, 93, 113, 114.
AMOGHAPASJA, bodhisattwa, 58, 66.
AMPEL (Denta), wijk in Soerabaja, 87, 246, 287.
AMPEL, in Soerakarta, 395.
AMPEL (Soenan), wali, 70, 82, 87—89.
AMPHIOEN, opium, 175, 220, 286, 428, 465.
AMPHIOEN-SOCIETEIT, opium-monopolie, 168, 313.
AMRAL = Speelman, 217.
AMSTERDAM, stad, 47, 57, 139, 142, 145, 146, 358, 408, 415.
AMSTERDAM, (Fort), in Menado, 203, 204.
AMSTERDAM, schip, 141.
AMSTERDAM, (soelt.), v. Ternate, 191.
ANDEL (dr H. v.), miss. predikant, 458.

ANGROK (Ken), 1e vorst v. Singasari, 55—57.
ANIMISME, zieleleer, 17, 18.
ANJER, in W.-Java, 361, 364, 429.
ANNAM, in Achter-Indië, 37, 60, 317.
ANOESAPATI, vorst v. Singasari, 57.
ANOM (soelt.) v. Tjirebon, 231.
ANOM (Praboe), Bandjarese prins, 435, 436.
ANTASARI, pretendent in Bandjermasin, 435, 436.
ANTWERPENAREN, 116.
APANAGES, lenen, 377, 389, 390—392.
ARABIë, Arabieren, 38, 53, 74, 85, 88, 123, 124, 277, 301, 316, 386, 425.
ARBEID (Vrije), 421, 447.
ARDJOENA, een der 5 Pandawa's, 41, 53, 54.
ARDJOENAWIWAHA, Jav. dichtwerk, 50, 53.
ARIFIN (Soelt.) v. Bantam, 269—270.
ARISBAJA op Madoera, 217, 261.
ARMENAULT (R.H.), res. v. Tjirebon, 273.
ARMENIëRS, 404.
ARNOLD, vriend v. Raffles, 386.
ASSAHOEDI, op Ceram, 187, 190.
ATHENE, 352.
ATJEH, Atjehers, 11, 50, 74, 96, 110, 229—302, 312, 383, 431, 432, 437—445, 461.
ATJEH-OORLOG, 427, 430, 437 en vlg., 454.
ATJEHSE TAAL, 11.
AURANGZEB, Gr.-Mogol, 333—334.
AUSTRALIë, 9, 190, 153, 162, 347, 348, 468.
AWATARA'S, verschijningen v. Wisjnoe, 23, 45.
AZEVEDO (J. L. d'), Port. vlootvoogd, 133.
AZOREN, archipel, 153.

B

BAARS (ir A.), agitator, 466.
BABAD, Jav. „Kroniek",
Babad Dipanagara, 80, 393, 399.
Babad Tanah Djawi, 61, 91, 101, 219, 283.
BABAR, Gr.-Mogol, 333.
BABARONG, bij Kartasoera, 250.
BABOELLAH, vorst v. Ternate, 135, 136.
BADJANG RATOE, poort te Madjapahit, 68.
BADOEIS, volkje in W.-Java, 79, 114, 115.
BADOENG, op Bali, 454.
BADOET (Tjandi), bij Malang, 39.
BAGAWANTA, riv. in M.-Java, 265, 397.
BAGELEN = Z.-Kedoe, 408.
BAHASA INDONESIA, Nieuw-Maleis, 311, 473.
BAJALALI, in Soerakarta, 263, 277.
BAJAT (Soenan), wali, 81, 84, 98, 101.
BAJOE, vesting in O.-Java, 124.
BAKA (Ratoe), mythisch vorst, 44, 46.
BALAMBANGAN, Balambangers, 79, 88, 94, 95, 103, 108, 109, 197, 208, 210, 214, 237, 245, 272—274.
BALAPOETRA, Sjailendra-koning, 37.
BALDAEUS (ds Phil.), predikant, 133, 340.
BALE-AGOENG, hal, 70, 85.
BALI, Baliërs, 15, 28, 48, 51, 55, 58, 64, 66, 69, 70, 79, 94, 95, 102, 109, 141, 197, 234—236, 245, 246, 260, 272—275, 288, 432—434, 441, 442, 453, 455.
BALI (Kampong), te Batavia, 294.
BALI (Straat), 109, 111.
BALINESE TAAL, 11.
BALIKPAPAN, in O.-Borneo, 456.
BALITOENG, vorst v. Oud-Mataram, 40, 45.
BALL (kap.), Eng. zee-officier, 361.
BANDA (-eilanden), Bandanezen, 129, 130, 133, 136, 152, 165, 181, 193—197, 274.
BANDA (Kampong), in Batavia, 294.
BANDA NEIRA, eiland, 194.
BANDAWASA (Prins), mythisch vorst, 44.
BANDJERMASIN, Bandjarezen, 261, 316, 318—321, 361, 369, 374, 378, 435, 436, 455.
BANJERMASIN, enormity, 378.
BANDJERMASIN (Kroniek v.), 100.
BANDOENG, in W.-Java, 271, 425, 435, 449, 459, 468, 473.
BANGIL, in O.-Java, 240.
BANGKALAN, op Madoera, 261.
BANJOE ALIT, in O.-Java, 274.
BANJOE BANDJIR, gamelanwijs, 236.
BANJOEDANA, bij Solo, 98, 250.
BANJOEMAS, in M.-Java, 225, 228, 247, 271.
BANJOEWANGI, in O.-Java, 274.
BANKA, eiland, 38, 302, 305, 307, 338, 375, 425, 426, 427, 430, 456.
BANTAM, Bantammers, in W.-Java, 93, 96, 108, 111, 113—117, 122, 140, 141, 143, 147, 149, 154, 178, 184, 187, 205, 214, 227—231, 234, 269—271, 276, 286, 289, 290, 293, 295, 303, 304, 313, 315—317, 336, 343, 365, 366, 368, 375, 376, 415, 416, 462, 471.
BANTIK, in de Minahassa, 203.
BANTOESTAMMEN, in Afrika, 343.
BARABOEDOER (Tjandi), in M.-Java, 15, 30, 34, 41—43.
BARBAREN (Rode), N.-Europeanen, 330.
BARITO, rivier in Z.-Borneo, 320, 436.
BARODA, in N.-India, 337.
BAROMBONG (Kasteel), in Makassar, 200.
BASSON, in Z.-Borneo, 320.
BASTIAN (Ad.), Duits ethnograaf, 11.
BATAKS, Batakland, in Sumatra, 19, 73, 437, 455, 458.
BATAKSE TAAL, 11.
BATAVIA, 14, 93, 108, 110, 111, 117, 148, 150, 152—154, 156, 157, 165, 167, 174—177, 191, 204, 205, 211, 214, 216, 220, 221, 227, 229, 234—236, 238, 244, 247, 249, 251, 253—257, 259—261, 264, 269, 270, 272, 286, 291, 294, 297, 307, 317, 320, 325, 332, 338, 340, 342, 348, 355, 356, 358, 361, 363, 364.
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VOOR K. & W., 47, 93, 173, 175, 358.
BATAVIASE STATUTEN, wetboek, 162.
BATEE ILIë, in N.-Sumatra, 443.
BATENBURG (Fort), bij Batavia, 294.
BATIKKEN, 207, 286.
BATJAN, eiland, 130.

BATOE, bij Malang, 222.
BATOE BARA, in O.-Sumatra, 438.
BATOE GILANG, in Bantam, 116.
BATOE TOELIS, bij Buitenzorg, 65.
BATOERS, draagkoelies, 282.
BATTICALOA, op Ceylon, 334.
BATTICALOA (Verdrag v.), (1766), 339, 341.
BAUD (J. Chr.), G.G. en Min. v. Kol., 407, 411, 413, 415, 420.
BAWEAN, eiland, 141.
BEGIN (Fort Goed), bij Demak, 239.
BEHAIM (Mart.), Duits geograaf, 124.
BEKEL, meier, 207, 390, 392, 400.
BELAHAN (Badpl.), in O.-Java, 50.
BELGIë, 407.
BELVEDERE (Fort), in Soerabaja, 298.
BENARES, in N.-India, 31, 42.
BENAWA (Pang.), Padjangse prins, 101-103.
BENGALEN, in N.-India, 30, 309, 334, 337, 359.
BENGKALIS, eiland ten O. v. Sumatra, 437.
BENG KONG, 1e kap.-Chinees v. Batavia, 151.
BENKOELEN, in Z.-Sumatra, 227, 231, 261, 300, 303, 313, 378, 383, 385, 386.
BENTENGSTELSEL, i.d. Java-oorlog, 397.
BERCHEM (W.v.), Dir. v. Koromandel, 333.
BERG (Blauwe) = Salak-Gede, 294.
BERGH (J. R. v. d.), Res. v. Saparoea, 384.
BERGJAVANEN = Soendanezen, 296.
BERGMAN (H. F.), officier, 247.
BERG-PAPOEA'S, op N.-Guinea, 15, 455.
BERLIJN, 358.
BESAKIH, rijksheiligdom op Bali, 79.
BESCHERMER (Fort de), te Tjirebon, 231, 293.
BESTUURSHERVORMING, 472.
BETAWI = Batavia, 157, 294.
BEURS, te Batavia, 404.
BEVERE (W. H. de), officier, 240.
BEWAARDER (Fort de), te Pasoeroean, 241.
BEWEGING (Nationalistische), 463 en vlg., 473.
BEWINDHEBBERS DER V.O.C., 145, 168.
BHAGAWADGITA, Lied des Heren, i.d. Mahabharata, 54.
BHAIWARA = Mahakala, 66, 67.
BHAKTI, vreze Gods, 54.
BHARADA (Mpoe), Boeddh. tovenaar, 51, 58.
BHARATA, stiefbroeder v. Rama, 45.
BHATARA GOEROE, Sjiwa als asceet, 24, 27, 45, 56.
BIADJOE'S, Dajakse stam, 319.
BIJBELGENOOTSCHAP (Ned.), 379, 400, 458.
BIJBELVERTALINGEN, 172, 331, 340, 400, 412.
BILLITON, eiland, 305, 307, 375, 426, 430.
BILLITON-MAATSCHAPPIJ, 426.
BIMA, een der Pandawa's, 41, 43, 54, 78, 197.
BINTAN, eiland in Riouw-Archipel, 306.
BINTARA = Demak, 91.
BIRMA, in Achter-Indië, 32, 126.
BITJAK (Kjai), poesaka-gong, 113, 221.
BLAEU (Fam.), cartografen, 347.
BLITAR, in O.-Java, 46, 70, 285.
BLITAR (Kj. Adip.), Mataramse prins, 156.
BLITAR (Pang.), zoon v. P.B. I, 243, 246—248, 272.
BLOEDRIVIER, in Z.-Afrika, 344.
BLORA, in M.-Java, 267.
BODHI-BOOM, 31.
BODHISATTWA, a.s. Boeddha, 31, 42.
BOEANG (Ratoe Bag.), Bant. pretendent, 270, 271.
BOEAREKSA (Toem.), v. Kendal, aanvoerder, 155.
BOEBAT, bij Madjapahit, 66.
BOEDDHA, godsdienststichter, 23, 30—34, 38, 41—43, 68, 71, 339.
BOEDDHISME, Boeddhisten, 35, 39, 49, 58, 68, 339, 340.
BOEDI-OETAMA, Jav. vereniging, 464, 466, 477.
BOEGINEZEN, Boegies, volk op Celebes, 102, 198—201, 221, 225, 301, 307—311, 315—317, 319, 320.
BOEI, gevangenis, 427.
BOEKIT PERAK, rijksschat, 221.
BOEKIT SEGOENTANG, bij Palembang, 37, 38, 75.
BOEKIT TINGGI = Fort de Kock, 387.
BOELELENG, op Bali, 197, 237, 245, 272, 433, 434.
BOEMINATA, kroonprins, 266.
BOENGAJA, in Z.W.-Celebes, 200.
BOEREN, Afrikaners, 343—345.
BOEROE, eiland i.d. Molukken, 11, 130, 196.
BOESMANS, volksstam in Z.-Afrika, 343.
BOETON, eiland b. Celebes, 199, 201.
BOGOR = Buitenzorg, 168.
BOLAäNG MONGONDOU, rijk in N.-Celebes, 202.
BOMBAI, in Z.-India, 334, 346.
BONANG (Soenan), wali, 81, 82, 88.
BOND, (Polit.-Econ.), partij, 475.
BOND (Vrijzinnige), partij, 475.
BONDJOL, in M.-Sumatra, 386, 430, 431.
BONE, in Celebes, 201, 394, 402, 430, 432, 433, 454.
BONGAJA, in Celebes, 200.
BONGAAIS VERDRAG (1667), 166, 197, 200, 202.
BONTHAIN, in Celebes, 199.
BONTIUS (dr Jac.), arts, 153, 177.
BOR (Liv.), geschiedschrijver, 177, 187.
BORNEO, 9, 11, 18, 67, 73, 78, 79, 94, 107, 150, 170, 286, 315, 426, 434, 455.
BORT (Balth.), vlootvoogd, 331.
BOSCH (Joh. v. d.), G.G., 398, 406—410, 420, 431.
BOSCH (Defensielijn v. d.), in Batavia, 409, 410.
BOSSCHA (K. A. R.), ondernemer, 456.
BOSSCHA-STERREWACHT, 456.
BOTELHO (N. A.), Port. admiraal, 300.

BOTH (Pieter), G.G. 146—148.
BOUWKUNST (Eur.), 173, 176, 178, 344, 451, 452.
BOVEN-DIGOEL, op N.-Guinea, 472.
BRAAM (J. P. v.), admiraal, 169, 309.
BRAAM—HOUCKGEEST (A. E. v.), afgezant naar China, 332.
BRAGANZA, Port. dynastie, 335.
BRAHMA, Hindoeïst. god, 23, 45.
BRAHMANEN, 1e kaste der Hindoe's, 21, 24—26, 31, 33, 35, 49, 79, 82.
BRAHMANISME, 32, 34.
BRAMA-FEEST i.d. Tengger, 95.
BRANDES (dr J. L. A.), taalkundige-archeoloog, 42, 44, 47, 68, 453.
BRANTAS, rivier in O.-Java, 48, 50, 58, 62, 221, 240, 286.
BRATA-JOEDA, Jav. epos, 52, 54.
BRAWIDJAJA, myth. vorst, 64, 80, 100.
BRAZILIë, 360, 424.
BREDA (Vrede v.) (1667), 152, 181.
BRITO (Ant. de), 1e Port. hoofd v. Ternate, 131.
BRITS-INDIë, nu India, 336, 371, 387, 437.
BRITTEN, zie ook Engelsen.
BROACH, in N.India, 337.
BROECKE (P. v. d.), hoofd v. h. fort Jacatra, 150.
BROENEI, op Borneo, 317, 431.
BRONSTIJD, 14, 15.
BROOKE (Sir James), stichter v. Serawak, 431, 432, 434.
BROOSHOOFT (mr P.), journalist, 460.
BROUWER (Hendr.), G.G., 154.
BRüCKNER (G.), zendeling, 460.
BRUG (Rode), in Soerabaja, 217, 298.
BRUSSEL, 139.
BUFFELVELD = Koningsplein, te Batavia, 364.
BUITENGEWESTEN, 430 en vlg.
BUITENKERK (Port.), te Batavia, 173, 254, 325.
BUITENZORG, in W.-Java, 65, 67, 168, 176, 270, 295, 368, 372, 381, 387, 396, 404, 406, 423, 427, 429, 432, 452—454, 459, 478.
BURGERS, vrijburgers, 174, 404.
BURGH (J. R. v. d.), Gouv. v. Java's Oostkust, 275.
BUURT (Franse) = Rijswijkstr. te Batavia, 448.
BUS DE GHISIGNIES (L. P. J. burggr. du), G.G., 396, 398, 406.
BUS (Fort du), op N.-Guinea, 437.
BUYSKES (A. A.), G.G., 381, 382, 384, 388.

C

CABO DE LA BOA ESPERANZA = Kaap de Goede Hoop, 124.
CAERTEKOE (M. Wz.), bevelhebber, 157, 306.
CALCUTTA, in N.-India, 382.
CALCUTTA-STEEN, inscriptie, 48, 49.
CALICOET, in Z.-India, 124, 125, 127, 333, 334, 337.
CALVINISME, Calvinisten, 171, 177, 343. Zie ook Kerk (Geref.).
CAMBAJA, in W.-Indië, 73, 74, 125.
CAMOES (Luis de), Port. dichter, 123, 124, 335.
CAMPHUYS (Joh.), G.G., 164.
CANANOOR, in Z.-India, 125, 334, 336, 337.
CAPELLEN (G. A. G. Th. v. d.), G.G., 381, 382, 384, 388, 391, 396, 402, 404, 420, 422.
CARDEEL (Hendr. Lucaszn.), metselaar, 178, 227, 229.
CARNATICA, in Z.-India, 333.
CARON (Fr.), opperhoofd in Japan, 327, 336.
CARSTENSZ (Jan), Schipper, 455.
CASTLEREAGH (Lord), Eng. staatsman, 380.
CASTRO (Alf. de), missionaris, 134.
CATHARINA DE BRAGANZA, gemalin v. Karel II, 336.
CELEBES, 181, 198—201, 375, 395, 433, 434, 455, 458.
CELEBES-TALEN, 11.
CELLIERS (Jan), Afrik. dichter, 342.
CERAM, Cerammers, eil., 11, 130, 135, 136, 187, 196, 455, 468.
CEUTA, in Marokko, 123.
CEYLON, 32, 46, 59, 75, 122, 129, 162, 163, 165, 167, 174, 211, 241, 250, 251, 254, 259, 263, 269, 271, 320, 325, 333—335, 337—341.
CHAILLEY-BERT (J.), Frans schrijver, 428, 464.
CHALIA'S, kaneelschillers, 339, 340.
CHAMP DE MARS = Koningsplein 364, 370.
CHASTELEIN (C.), Raad v. Indië, 295.
CHAVONNES (N. Pasques de), officier, 245, 246.
CHIJS (mr J. A. v. d.), landsarchivaris, 453.
CHINA, Chinezen, 9, 14, 33—39, 49, 50, 61, 63, 67, 72—76, 80, 91, 116, 126, 127, 134, 136, 147, 151, 152, 155, 156, 160, 165, 167, 173, 174, 184, 207, 228, 238, 253—258, 286, 310, 317, 318, 325, 330—332, 356, 367, 377, 378, 380—391, 394, 420, 425, 426, 428, 429, 434, 435, 437, 447, 451, 455—458, 461, 464, 465, 467, 475, 478.
CHINSOERA, in N.-India, 337.
CHRISTENDOM, 133, 172, 192, 204, 384, 445, 447. Zie ook: Kerk.
CHRISTOFFEL (H.), officier, 455.
CHRISTUSORDE, Port. ridderorde, 123.
CINNAMON-GARDENS, te Colombo, 341.
CITADEL, te Batavia en Soerabaja, 410.
CLEERENS (J. B.), officier, 398.
CLIVE (Rob.), Eng. kolonisator, 338.
CLUB, vaderlandse, partij, 475.
COCHIN, in Z.-India, 125, 333, 334, 336, 337.
COCHIUS (F. D.), generaal, 397.
COCOS-EILANDEN, 468.
COEN (Jan Pietersz.), G.G., 108, 148—154, 156, 157, 159, 161, 162, 166, 177, 194—196, 330, 347.

COILANG, in Z.-India, 336.
COLA'S, volk in Koromandel, 50, 59.
COLENBRANDER (H. T.), historicus, 173.
COLIJN (dr H.), staatsman, 442, 478.
COLOMBO, op Ceylon, 334—337, 339—341.
COMMISSARISSEN-GENERAAL, 353—355, 381 en vlg., 404.
COMMISSARISSEN tot en ov. d. zaken v. d. Inlander, 296.
COMITé tot de zaken der O.I. handel en bezittingen, 354, 357.
COMPAGNIE (Aziatische), 360.
COMPAGNIE (Eng. O.I.), 310, 374.
COMPAGNIE (Kleine), in Bengalen, 337.
COMPAGNIE (Verenigde Oostindische), V.O.C. passim.
COMPAGNIE VAN VERRE, te Amsterdam, 139, 144.
COMPTABILITEITSWET (Ind.), (1864), 419.
CONCENTRATIE (Radicale), i.d. Volksraad, 470.
CONCENTRATIESTELSEL, in Atjeh, 444.
CONCUBINAAT, 447.
CONDITIES, dronken, 178.
CONFUCIANISME, zedeleer, 330.
CONGO-RIVIER, 124.
CONQUISTADORES, veroveraars, 171.
CONSERVATIEVEN, 411, 447.
COOK (James), ontdekkingsreiziger, 347, 348.
COOK-STRAIT, in N.-Zeeland, 347.
CORPUS CHRISTIANUM, eenheid v. Kerk en Staat, 445.
COS, (Sim.), gouv. v. Ternate, 202.
COSTER (W. Jz.), gouv. v. Ceylon, 334.
COUNCIL (Advisory), v. Raffles, 374.
COUPER (Jac.), opperh. v. Japara, 223, 225.
COUPERUS (Louis), schrijver, 87.
COURANT (Bataviasche Koloniale), v. Daendels, 367.
COYETT (F.), gouv. v. Formosa, 331.
COYETT (F. J.), gezant naar Kartasoera, 250.
CRANGANOOR, in Z.-India, 336.
CRANSSEN (W. J.), ambtenaar, 374.
CREMER (J. Th.), ondernemer, 425.
CULTUURPROCENTEN, 421.
CULTUURSTELSEL v. v. d. Bosch, 295, 405 en vlg., 420, 423, 428, 451, 456.
DAALEN (G. C. E. v.), officier, 444.
DAENDELS (mr Herm. Will.), Maarschalk en G.G., 292, 296, 298, 304, 320, 361 en vlg., 375—377, 379, 380, 382, 387, 389, 451.
DAGERAAD, Vrijdenkersvereniging, 447.
DAGOB, stoepa, 34.
DAHA = Kediri, 52, 63.
DAHLAN (Hadji), stichter v. Moehammadyah, 476.
DAIMIO, Jap. leenman, 328.
DAJA, in N.-Sumatra, 299.
DAJAKS, volksstam, 315, 317, 319, 320, 363, 435, 455.
DAJAKSE TALEN, 11.
DAKKA, in N.-India, 337.
DAKSA, vorst v. (oud) Mataram, 40.
DAM (mr P. v.), advocaat der V.O.C., 161, 336.
DAMPAR MAS, troonzetel, 279, 376.
DAMAR WOELAN, Jav. held, 283.
DANAREDJA, bergje v. Japara, 220, 243.
DANCKAERTS (ds Seb.), predikant, 172.
DANOEREDJA (Dip.), rijksbestuurder van Mataram, 249—251.
DANOEREDJA (Dip.), rijksbestuurder van Jogjak., 369, 376.
DASAMOEKA = Rawana, 45, 46.
DASARATA, vader v. Rama, 45.
DAUM (P. A.), journalist-romanschrijver, 452.
DECENTRALISATIE (Kleine), 352, 459.
DECENTRALISATIE (Grote), 352, 472.
DEDES (Poetri), gemalin v. K. Angrok, 55—57.
DEFENSIELIJN v. d. Bosch, te Batavia, 409, 410.
DEKKER, (Ed. D.), schrijver, 415—417, 452.
DEKKER (Douwes), politicus 466, 469.
DELANGOE, bij Solo, 276.
DELFT, 146.
DELFTSE ACADEMIE, 413, 415, 451.
DELI op O.-Sumatra, 424—426, 437.
DELIMAATSCHAPPIJ, 425.
DEMAK, in M.-Java, 64, 91—94, 96—100, 102, 108, 115, 122, 145, 239, 272, 283, 297, 318, 395, 409.
DEMERARY, in Guyana, 380.
DEMOENG, in O.-Java, 214.
DENEN, 116, 227, 333, 359, 431,
DEPOK, in W.-Java, 295.
DESHIMA, eil. bij Nagasaki, 160, 162, 327—329, 332, 378.
DES(S)A, Jav. dorp, 285, 286.
DESTARATA, vader der Kaurawa's, 54.
DETERDING (H.), petroleummagnaat, 456.
DEVENTER (Kol. Landbouwschool te), 456.
DEVENTER (mr C. TH. v.), advocaat, 454, 460.
DEWA AGOENG, oppervorst v. Bali, 95, 109, 111, 141, 197.
DEWADATTA, neef v. Boeddha, 31.
DEWANTARA, (Ki Adjar), Jav. paedagoog, 466, 475.
DEWA ROETJI, myth. dwerg, 78.
DEWI SJRI, rijstgodin, 23, 24.
DEYKERHOFF (Christ.), generaal, 442, 443.
DEZENTJE (J. A.), landheer v. Ampel, 395, 400, 448.
DHARMAPALA, Boeddh. geleerde, 39.
DHARMADJA, Jav. dichter, 52.
DIAMANT, fort in Bantam, 229, 230, 270, 368.
DIAZ, Port. gezant, 302.
DIAZ (Barth.), ontdekkingsreiziger, 124.
DIEMEN (Ant. v.), G. G., 150, 158, 161, 162, 187, 188, 306, 347.
DIEMENSLAND (v.) = Tasmania, 347, 348.
DIëNG-PLATEAU, in M.-Java, 41.
DIENST (Oudheidk.) in Ind., 43, 46, 47, 69—71.

DIESTPOORT (eigl. Dietzpoort), te Batavia, 255, 256.
DILLI, op Port. Timor, 197.
DIPANAGARA (Pang.), Jogjase prins, 387, 389, 392 en vlg., 436, 464, 474.
DIPANAGARA (Pang.), Mataramse prins, 247.
DIPASANTA (Pang.), Mataramse prins, 247.
DIRECTEUR-GENERAAL v. d. Handel, 161.
DIU, in N.-India, 125, 334.
DJABALKAT, heuvel te (Tem)Bajat, 98.
DJABOENG (Tjandi), bij Kraksaän, 71.
DJAGARAGA, op Bali, 433, 434.
DJAGASOERA, Soenans lijfwacht, 282.
DJAGO (Tjandi), bij Malang, 58, 59.
DJAHATS, vrijcorpsen, 395.
DJAILOLO, rijk op Halmahera, 130, 191.
DJAJABAJA, vorst v. Kediri, 52, 53.
DJAJADININGRAT (Toem.), v. Oengaran, 239.
DJAJADININGRAT (Pang. Achmad), Jav. edelman, 462.
DJAJAKARTA of Djakarta, ook: Jacatra, nu Batavia, 93, 108, 110, 114, 117, 148—151, 157, 159, 259, 295, 474.
DJAJAKATWANG, vorst v. Kediri, 61, 63.
DJAJANAGARA, vorst v. Madjapahit, 63-65.
DJAJANINGRAT = Kj. Ag. Pengging, 99.
DJAJAPOESPITA (Pang. Aria), reg. v. Soerabaja, 243, 246, 247.
DJAJAWISJNOEWARDHANA, 4e vorst van Singasari, 57.
DJAKA DOLOK = Kertanagara v. Singasari, 58.
DJAKARTA, zie: Djajakarta.
DJAKA TINGKIR = soelt. v. Padjang, 96, 99.
DJAMAN BOEDA = Hindoeïst. tijd, 82.
DJAMBI, Djambiërs op Sumatra, 37, 38, 59, 61, 304, 305, 307, 431, 455, 467.
DJANGGALA, Jav. rijk, 52, 56, 57.
DJANGRANA, regenten v. Soerabaja, I: 284; II: 239, 242, 243, 245; III: 243.
DJAPAN = Madjakerta, 103.
DJATAJOE, wondervogel, 46.
DJATI (Goen.), Djatiberg bij Tjirebon, 114.
DJAWI (Tjandi) bij Prigen, 76, 85.
DJEMBATAN RANTEI, ophaalbrug in Bantam, 229, 230.
DJINA-BOEDDHA, mijmer-Boeddha, 58.
DJIPANG = Bodjanegara, 99, 102.
DJNANABHADRA, Jav. geleerde, 36.
DJOEANA, in M-Java, 257.
DJOEROEMARTANI, minister v. Senapati, 101.
DJOEROETAMAN, medeplichtige v. Senapati, 101, 102.
DJOHOR, Djohoriten, 77, 300, 301, 305—310, 315, 383.
DJOHOR LAMA, 305.
DODOT, Jav. statiekleed, 283.
DOEFF (Hendr.), opperh. v. Deshima, 328.
DOEKOENS, Tengger. priesters, 95.
DOERGA, gemalin v. Sjiwa, 24, 27, 44, 45, 83.
DOERSASANA, held der Kaurawa's, 54.
DOKARIM, Atjehs dichter, 439.
DOKTER DJAWASCHOOL, 463.
DOMBA (Sjech), gezel v. Soenan Bajat, 98.
ĐORA, dienaar v. Adji Saka, 22.
DORDTSE KERKORDE, 172.
DOORENBOOM, huzaar K.N.I.L., 397.
DRADJAT (Soenan), wali, 88.
DRAKE (Sir Fr.), Eng. zeevaarder, 135.
DRIEDUYM (F. G.), dichter 171.
DUBOIS (Eug.), palaeontoloog, 13.
DUITSLAND, Duitsers, 168, 169, 172, 313, 343, 366, 387, 453.
DURVEN (Died.), gouv. v. Ceylon, 165.
DUSSELDORF, 13.
DUTCH BURGHER UNION, op Ceylon, 341.
DUURSTEDE (Fort), op Saparoea, 384.
DUYMAER v. TWIST (mr A. J.), G.G. 416, 420.
DUYS (mr J. E. W.), Kamerlid, 473.
DYNAMISME, krachtleer, 17, 18.

E

ECK (L. J. v.), gouv. v. Ceylon, 341.
EDAM, eil. i.d. baai v. Bat., 270.
EDRISI, Arab. geograaf, 59.
EERENS (D. J. de), G.G., 446.
EGYPTE, 27, 73, 125, 361.
ELMINA, o/d kust v. Guinea, 124.
ELOUT (mr C. Th.), G.G. en Min. v. Kol. 361, 381, 388, 402, 404, 406.
ELOUT (C. P. J.), officier, 430.
EMBRAT = Heemraden, 294.
EMDEN, Duitse kruiser, 468.
EMMA (Koningin), 457.
ENDEH, op Flores, 197, 455.
ENGELAND, Engelsen, 111, 116, 122, 135, 149—153, 157, 159, 162, 166, 169, 177, 181, 194, 196, 199, 201, 227, 231, 261, 273, 292, 296, 301, 310, 313, 314, 319, 326, 330, 332, 333, 336—338, 341, 344—346, 348, 351, 353—362, 368 enz., 404, 407, 431, 432, 437, 438.
ENGELHARDT (Nic.), gouv. v. Java's Oostkust, 365.
ENKHUIZEN, 146.
ERASMUS, schip, 326.
ERATH (C. H. v.), opperh. v. Padang, 299.
ERBERVELT (Pieter), burger, 165.
ERESCHULD (Een), art. v. v. Deventer, 460.
ERFPACHTSGRONDEN, 422.
ERFPRINS (Fort), b. Madoera, 365.
ERLANGGA, Jav. vorst, 48—52.
EROETJAKRA, Jav. Messias, 247, 394.
ERP (T. v.), genie-off., 43.
ESSEQUEBO, in Guyana, 380.
ESTAING (J. B. C. H. H. d'), Frans vlootvoogd, 314.
ETEN (Eur.), 175, 176, 449.
EIJKMAN (dr C.), arts, 453.

HOOG (Dick de), voorzitter I.E.V., 475.
HOORN, 146, 149.
HOORN (J. v.), G.G., 296.
HORMATCIRCULAIRE, 461.
HOTTENTOTTEN, HOTNOTS, Afrik. volksstam, 343.
HOUDON (J. A.), Frans beeldhouwer, 338.
HOUTMAN (Corn.), vlootvoogd, 116, 139—142, 300.
HOUTMAN (Fred.), gouv. v. Ambon, 185, 300.
HUET (Corn. Busken), schrijver, 205, 427, 445.
HUGENOTEN, 342, 343.
HUISHOUDSTER = Njai, 447.
HUIS TEN BOSCH, in Den Haag, 442.
HULFT (Ger.), Dir. Gen. 161, 335.
HULSEBOS (ds A. J.), predikant, 150, 151.
HURDT (Anth.), Dir. Gen. 220.
HWOEI-NING, pelgrim, 36.

I

IBRAHIM, Menangkab. avonturier, 307.
IDENBURG (A.W.F.), G.G., 461, 466.
IJEJASOE, sjogoen, 326.
IJZERMAN (dr ir J. W.), ouheidkundige, 43.
IJZERMAN-JUNIUS (mevr. Fr.), schrijfster, 452.
I-KWAN, vader v. Koxinga, 331.
ILE DE FRANCE = Mauritius, 371.
ILMOE, geheime wetenschap, 83.
IMAGIRI, in Vorstenlanden, 113, 210, 217, 238, 264, 281, 396, 397.
IMAGARI, in O.-Java, 49.
IMHOFF (G. W. bar. v.), G.G., 166—168, 174, 249, 254—256, 260, 263, 265, 266, 269, 270, 297, 313, 319, 340, 341, 366, 390.
INDIA, Indië, zie: Voor-Indië.
INDIë WEERBAAR (Comité), 468.
INDO-CHINA, 14, 49, 479.
INDO-EUROPEANEN, 172, 173, 175, 176, 413, 427, 428, 446—448, 450, 451, 466. Zie ook: Mestiezen.
INDONESIA BERPARLEMENT, 478.
INDONESIA MERDEKA, leuze, 473.
INDONESIA MOEDA, vereniging, 474.
INDONESIA RAJA, volkslied, 473, 474.
INDONESISCHE TALEN, 11.
INDRA, hemelgod, 57.
INDRAGIRI, in O.-Sumatra, 76, 77, 302, 307.
INDRAPOERA, in W.-Sumatra, 301.
INSTITUUT (Ind.), te A'dam, 47, 57.
INSTITUUT (Kon.), voor T., L. en Vk. v. N. I., 420.
INSULINDE = INDONESIë, 11, 416.
INTAN (Raden), Lampongs hoofd, 304.
INTEN (Kota) = Kasteel v. Batavia, 151, 229.
ISABELLA, Ternat. vorstin, 133.
ISKAK (Maulana), vader v. Soenan Giri, 88.
ISKANDAR DOELKARNAIN, 73, 302.
ISKANDAR MOEDA, Soelt. v. Atjeh, 300, 301, 306.
ISKANDAR SJAH, vorst v. Malakka, 75.
ISKANDAR THANI, Soelt. v. Atjeh, 300, 301.
ISLAM, Islamieten, 55, 73, 74, 80, 84, 89, 91—93, 130—132, 158, 172, 173, 198, 206, 208, 209, 318, 385, 440, 446, 467, 476.
ITALIE, 123, 438.
I-TSING, pelgrim, 37, 39.

J

JAARTALTEMPELTJE, te Panataran, 70.
JACATRA, zie: Djajakarta.
JACATRA (Fort), bij Batavia, 294.
JACATRAWEG, 151, 164, 165.
JACOBIJNEN, 356, 357.
JAFNAPATNAM, op Ceylon, 334, 335, 340.
JAGER (Herb. de), taalgeleerde, 177.
JAGO (Sao), Port. heilige, 126.
JAN (Paap), legendarisch vorst 124.
JAN DE REGELAAR, muiteling, 477.
JANG DI PATOEWAN, „keizer" v. Menangkabau, 302.
JANSSENS (J. W.), G. G. 345, 346, 361, 370 & vlg. 375.
JAPAN, Japanners 9, 12, 33, 34, 53, 61, 62, 67, 68, 134, 147, 152, 155, 160, 165, 195, 262, 318, 325—330, 347, 443, 478, 479.
JAPARA, in M.-Java, 92, 96, 99, 100, 111, 112, 135, 151, 211, 216, 219, 220, 238, 243, 247, 258, 260, 282, 283, 291, 297, 462.
JASADIPOERA, Jav. dichter, 400.
JATAKA'S, vóór-levens v. Boeddha, 43.
JAVA, Javanen, passim.
JAVA's OOSTHOEK 273, 275—277, 296, 297, 405.
JAVAANSE TAAL, 11, 29, 177, 178, 227, 318, 400.
JAVABODE, dagblad, 427.
JAVA-OORLOG, 379, 389 & vlg. 430, 433, 434, 439.
JAWAH, Indonesiërs in Mekka, 441.
JEHANGIR, Gr.-Mogol, 333.
JERUZALEM, 352.
JEZUIETEN, monniksorde, 133, 172, 412.
JOAO I, kon. v. Portugal, 123.
JOAO II, idem, 124.
JOAO IV, idem, 335.
JOEDANAGARA (Toem.), reg. v. Soemenep, 214, 223, 291.
JOEDISTIRA, oudste Pandawa, 54, 83.
JOESOEP (Panemb.), vorst v. Bantam, 115.
JOESOEP (Sjech), godgeleerde, 228, 231, 343.
JOGJA(KARTA), kraton, 36, 41, 43, 46, 113, 178, 211, 247, 264, 267, 268, 277, 369, 376, 377, 389, 391—396, 398, 458, 464, 474.
JONGE (Jhr mr B. C. de), G.G. 476.
JONGE (Jhr mr J. K. J. de), rijksarchivaris, 453.
JONG HOLLAND = Bali, 141.
JONG JAVA, jeugdvereniging, 474.

JONKER (Kap.), v. Manipa, 192, 200, 221, 222, 229.
JERAM, op Malakka, 77.
JULIUS II, paus, 110.
JUMEL, Frans officier, 371, 372.
JUNGHUHN (F. W.), natuurvorser, 272, 425, 446, 453.
JURY, 377.

K

KAAP (de Goede Hoop), 124, 142, 145, 163, 167, 170, 183, 203, 231, 251, 261, 292, 325, 342—345, 361, 380, 381, 423, 468.
KAAPSTAD, 342, 344—346.
KAAPSE PATRIOTTEN, 344.
KAAPVERDISCHE EILN., 131.
KABESARAN, rijksschat, 301.
KABOEPATEN, regentswoning, 56, 97, 279, 284, 285, 429, 462, 463.
KADASTER, 378, 402.
KADILANGOE, ook Adilangoe, 91, 287.
KADJANG, in O.-Java, 247.
KADJORAN, in Soerakarta, 213, 287.
KADJORAN (Rad.) Ambalik, opstandige, 212, 213, 216, 217, 223.
KAEMPFER (E.), arts, 323.
KAFFERS, in Z.-Afrika, 343—345.
KAFFEROORLOGEN, 343.
KAFIRS, ongelovigen, 89, 227, 228, 439, 443.
KAHOERIPAN, kraton in O.-Java, 49, 52, 63.
KAIRO, 74, 121, 124, 183.
KAKAPPAR, in O.Java, 221.
KAKIALI„ kap. Hitoe, 187, 188.
KALAK (Mas) = Daendels, 370.
KALAM-MOENJENG, poesaka-kris, 89, 224.
KALANGS, bosvolk, 283, 286, 287.
KALASAN, in Jogjakarta, 36.
KALASAN (Tjandi), 36, 41.
KALI = Doerga, 83.
KALI BESAR = Gr. rivier in Batavia, 168.
KALIDJAGA (Soenan) wali, 18, 83, 92, 97, 98, 100, 101, 112.
KALIMAT SJAHADA, Mosl. geloofsbelijdenis, 83.
KALING(GA), in Z.-India, 35.
KALINJAMAT (Ratoe), vorstin v. Japara, 99, 100.
KAM (ds Jos.), predikant, 384, 388.
KAMA, liefdegod, 52.
KAMAHAYANIKAN (Sang hyang), Boeddh. leerboek, 30.
KAMAL, op Madoera, 251.
KAMBODJA, rijk in Achter-Indië, 37, 52.
KAMBODJA (Daëng), Mak. grote, 308, 309.
KAMERS der V.O.C., 145, 146, 354.
KAMESJWARA I, vorst v. Kediri, 52.
KAMPAR, in Sumatra, 76, 77, 300.
KAMPE, in N.-Sumatra, 59.
KANDI, op Ceylon, 334, 339—341.
K'ANG JOU-WEI, minister, 465.
K'ANG-SJI, keizer v. China, 253.
KANITèN (Adip.), reg. v. Pati, 103.
KANNIBALISME, 18, 21, 432.
KANTON, in China, 49, 332, 372, 471.
KANTOR PALèS = Departement v. Justitie te Weltevreden, 364.
KANWA, Jav. dichter, 50.
KAPAHA, op Ambon, 188.
KAPENAARS, 346.
KAPALA BANTENG, nationalistisch symbool, 473.
KAPILAWASTOE, in N.-India, 30.
KAPTAI, Chin. titel, 317.
KAPITEIN HITOE, adathoofd op Ambon, 130, 183, 187, 194.
KARANG ASEM, op Bali, 433, 434, 441.
KARANG HANTOE, in Bantam, 114.
KAREL II, kon. v. Engeland, 152, 336.
KARTA, vorstenverblijf in Jogjakarta, 113, 208, 247.
KARTASOERA ADININGRAT, kraton in Soerakarta, 164, 225, 233, 235—243, 245—247, 250, 251, 257—260, 281, 288, 293.
KARTINI (Rad. Adj.), Hervormster, 462.
KASEPOEHAN, kraton in Tjirebon, 69.
KASIMBAZAR, in N.-India, 337.
KASTEEL v. BATAVIA, 151, 154, 155, 157, 167, 176, 189, 200, 294, 340, 355, 364.
KASTEEL v. KAAPSTAD, 342, 346.
KASTEEL v. VERRE, op Ambon, 183, 184.
KASTEELSKERK in MAKASSAR, 173.
KASTEN bij de Hindoe's, 24, 25, 83, 84.
KATS (J.), taalkundige, 110.
KAURAWA'S, „slechte" partij i/h Mahabharata, 54.
KAWI, oud-Javaans, 62.
KEBO KANIGARA, (Ki) en Ki Kebo Kenanga, vorsten v. Pengging, 99.
KEDAH, in Malakka, 50, 310.
KEDIRI, in O.-Java, 13, 52, 53, 55—57, 61, 63, 78, 103, 107, 217, 220, 221, 229, 230, 237, 240, 273, 293, 390, 408.
KEDOE, in M.-Java, 36, 284, 376, 389.
KEIZERSDAG, gerechtsdag, 279.
KELANG, eil. bij Formosa, 33.
KELANIYA-TEMPEL, bij Colombo, 339.
KELOED, vulkaan in O.-Java, 70, 222, 273.
KEMP (J. T. v/d), zendeling, 345.
KEMPEI TAI, Jap. geheime politie, 326.
KENDAL, in M.-Java, 155.
KEPOETREN, vrouwenverblijf, 280.
KERK (Gereformeerde), tijdens V.O.C., 146, 147, 171—173, 204, 272, 341, 345, 366.
KERK (Katholieke) en Missie, 131, 133—136, 171, 172, 182, 185, 319, 366, 367, 388, 411, 412, 446, 458.
KERK (Lutherse) te Batavia, 168, 172, 366, 367, 388.
KERK (Nieuwe Geref.), 440, 458.
KERK (Protestantse), 366, 367, 374, 388, 412, 414, 445, 446, 458.
KERKGEBOUWEN (Katholieke), 127, 134.
KERKGEBOUWEN (Prot.), 153, 162, 173, 236, 254, 292, 325, 340, 341.
KERK (Nieuwe) te A'dam, 454.
KERKERAAD (Geref. of Prot.), 172.

F
FACTORIJ = Ned. Handel-Mij., 407, 408.
FALATEHAN = Soenan Goenoeng Djati, wali, 92, 93, 114.
FALCK (Im. Will.), gouv. v. Ceylon, 338, 341.
FAMILIEHUIZEN, 18, 279.
FA SJIëN, pelgrim, 35, 36.
FATIMA, Bant. prinses, 269, 270.
FENDALL (John), Eng. Lt. Gen. 381, 382.
FERDANA MANTRI, rijksbestuurder, 385.
FERINGGI = Portugezen, 126.
FIDJI-EILN., 348.
FIE, huishoudster v. T. Poland, 447.
FILZ (kol), Franse kommandant v. Ambon, 369, 370.
FLORES, eil., 15, 197, 455.
FOCK (D.), G.G., 470.
FOEKIEN-CHINEZEN, 253.
FOORE (Annie), pseud. v. mevr. F. J. J. A. IJzerman-Junius, 452.
FORDAATSE TAAL, op Formosa, 331.
FORMOSA OF TAIWAN, 162, 163, 253, 325, 326, 331.
FORT DE KOCK = Boekit Tinggi, in M.-Sumatra, 67, 387, 430.
FORT v/d CAPELLEN, in M.-Sumatra, 387.
FRANCISCANEN, monniksorde, 95.
FRANKEN, 126, 330.
FRANKRIJK, Fransen, 14, 116, 138, 161, 227, 331, 333, 335—337, 351, 353, 355, 357, 358, 361, 362, 370—373, 380, 448, 478.
FREDERIKSOORD, kol. v. weladigheid, 406.
FREYTAS (J. de), Port. officier, 131, 132.
FRIEDERICH, taalgeleerde, 453.
FRIJKENIUS (Sim. H.), Comm. Gen., 353.
FUSELIER (Jan) = soldaat K.N.I.L., 448.

G
GADJAH MADA, rijksbestuurder v. Madjapahit, 59, 64—66, 68, 74, 76, 456.
GADJAH MATI, geëvac. Balambangers, 109.
GAJO- EN ALASLANDEN, in N.-Sumatra, 444.
GALOEH, in W.-Java, 65.
GALLE, op Ceylon, 334, 335.
GALVAO (Ant.), Port. gouv. v. Ternate, 132, 133.
GAMA (Vasco da), ontdekker, 124, 125.
GAMELAN, Jav. orkest, 85.
GANDRING, smid, 55, 56.
GANESJA, zoon v. Sjiwa, 24, 27, 45.
GANTER, in O.-Java, 56.
GAREBEG-FEESTEN in Vorstenlanden, 27, 69, 106, 245, 260, 279, 280, 282.
GARENDI (Mas), pretendent, 258.
GAROEDA, rijdier v. Wisjnoe, 23, 50.
GAROET, in W.-Java, 449.
GAWOK, in Soerakarta, 395.
GAZELLENPARK, te Benares, 31, 42.
GECOMMITTEERDE tot en over de zaken v/d Inlander, 296.
GEEN (J. J. bar. v.), generaal, 433.
GELDRIA (Fort), in Paliakatte, 333, 336.
GELGEL, op Bali, 95, 109, 111, 141, 197.
GENOOTSCHAP (Bataviaasch) voor K. & W. 47, 93, 173, 175, 358.
GENUA, 73.
GEORGE III, kon. v. Engeland (Farmer George), 374, 380.
GEORGE IV (Prins Regent), 381.
GERICKE (J. F. C.), Bijbelvertaler, 400, 413.
GESENG (Soenan), wali, 83.
GEUZEN, 343.
GEYSENDORFFER (C. J.), vlieger, 457.
GIANTI, in Soerakarta, 369.
GIESTING, I.E.V.-kolonisatie, 475.
GIRI, bij Soerabaja, 89, 90, 130, 224, 225.
GIRI (Priestervorsten v.), 78, 81, 82, 88—90, 94, 98, 100, 103, 109, 112, 113, 223—225, 287.
GIRI KADATON, 89.
GIRILAJA (Panemb.), vorst v. Tjirebon, 117, 229, 293.
GIRINDRAWARDHANA, vorst v. Kediri, 78.
GOA in Z.-India, 125, 127, 133—135, 137, 138, 300, 306, 334—336.
GOA, rijk in Celebes, 198—201.
GOBIUS (J. F.), kommandeur, 245.
GODéE MOLSBERGEN (E. C.), landsarchivaris, 343.
GOEDJARAT, in India, 73, 74, 87.
GOENOENG DJATI (Soenan), wali, 81, 82, 93, 114, 117, 205, 231, 293.
GOENOENG LAJANG, paard, 302.
GOENS (Ryklof v.), G.G., 162, 163, 208, 211, 220, 335, 339, 340.
GOENS (Ryklof v.), Jr., gouv. v. Ceylon, 339—340.
GOES (Joh. Antonides v/d), dichter, 299.
GOESTI (Pang.), 269—271.
GOESTI AGOENG, opstandige vazal op Bali, 197.
GOEWA SETJANG, grot, 392.
GOGODOG, in O.-Java, 215.
GOLKONDA, in India, 333, 337.
GOMBONG, in M.-Java, 447.
GONG, Jav. muziekinstrument, 364.
GOUVERNEUR-GENERAAL, ambt, 146, 147, 160, 161.
GRAAFF-REINET, in Z.-Afrika, 344, 345.
GRAEFF (A. C. D. de), G.G., 470, 472.
GRASVELD (Ch. H. v.), Commissaris-Gen., 361.
GRAVE, 300.
GRAVENVERERING, 16, 85, 89, 98, 117.
GRESIK OF GRISSEE, in O.-Java, 87—89, 107, 245, 246, 261, 283, 297, 361, 364.
GRIEP (Spaanse), epidemie, 468.
GROBOGAN, in M.-Java, 266, 409.
GRONDRECHTEN, 420.
GRONINGEN, 414, 478.
GROOFF (Mons. J.), apostol. vicaris te Batavia, 411—412, 446.
GROOT-ATJEH, in N.-Sumatra, 439.

GROOT-CONSTANTIA, in Z.-Afrika, 343.
GROOTMOEDIGHEID (Fort de), te Solo, nu Vastenburg, 263.
GROOT-MOGOLS, keizers v. Indië, 125, 300, 333, 334, 337.
GRUYS (J.), commissaris te Padang, 312.
GUGTEN (Adr. v.), dichter 263.
GUINEE OF GUINEA, in Afrika, 124, 370.

H

HAAG (den), 142, 336, 380, 431.
HAAN (F. de), landsarchivaris, 168.
HAAR (ds Bern. ter), dichter, 411, 452.
HAARLEM, schip, 342.
HADJI'S, Mekkagangers, 84, 228, 287, 385, 441, 446, 467.
HADJI (Radja), avonturier, 309.
HADJI (Soelt.), v. Bantam, 178, 228—231.
HAGEN (Stev. v.d.), vlootvoogd, 144, 183—185, 193.
HAIROEN, soelt. v. Ternate, 132—135.
HAJAM WOEROEK, vorst v. Madjapahit, 28, 55, 65—70, 72, 281, 456.
HAKKA-CHINEZEN, vnl. in W.-Borneo, 253, 317, 434.
HALMAHERA, eil., 11, 130, 133, 185.
HAM (P. P. H. v.), generaal, 442.
HAMEL (Hendr.), boekhouder, 329.
HANDELMAATSCHAPPIJ (Ned.), N.H.M., 351, 360, 407, 408, 416.
HANDELSVERENIGING (A'dam), H.V.A., 424.
HANG LI PO, Chin. Prinses, 75.
HANG TOEAH, Maleise held, 76—77.
HANOEMAN, aapheld, 46.
HAO, kinderl. piëteit, 318.
HARE (Alex), Eng. avonturier, 378.
HAREN (O. Z. v.), dichter, 227.
HAREN (W. v.), dichter, 167, 206, 233.
HARMENSZ (Wolf.), vlootvoogd, 182, 193.
HARMONIE (Societeit de), te Batavia, 357, 382, 434.
HARTINGH (Nic.), gouv. v. Java's Oostkust, 261, 263, 265—268.
HARTSINCK (A.), res. v. Solo, 277.
HARTSINCK (P.), vlootvoogd, 361.
HASSAN (Emir), Moslims aanvoerder, 125.
HASSAN OEDIN, vorst v. Bantam, 114—115.
HASSKARL (J. K.), plantkundige, 387, 425.
HASTINA-POERA = Ngastina, in N.-India, 53.
HASTINGS (Warren), G.G. v. Br.-Indië, 301.
HATOE NOEKOE, rots op Ambon, 183.
HATTUM, 362.
HAYE (J. B. de la), Frans vlootvoogd, 336.
HEEMRADEN, hoofden ov. d. Ommelanden, 294.
HEEMSKERCK (Jac. v.), vlootvoogd, 193.
HEIDELBERG, Heidelbergmens, 12.
HELDER (den), 408.
HELLEVOETSLUIS, 408.
HENDRIK (Prins) der Nederlanden, „de Zeevaarder", 410, 423, 426.
HENDRIK (Citadel Prins), te Soerabaja, 410.
HENDRIK DE ZEEVAARDER, Port. prins, 123, 124.
HENRIQUE (Dom) = Hendrik de Zeev.
HEREN XVII OF MAJORES, in Patria, 146, 147, 168, 181.
HERMANSZ (Wolfert), vlootvoogd, 184, 193.
HERSTELLER (De), schip, 167.
HERSTELLING (Fort de), te Tjirebon, 263.
HEURNIUS (ds J.), arts-predikant, 111, 153, 156, 172.
HEUTSZ (Joh. Ben. v.), G.G., 351, 440—443, 449, 454, 456.
HEYDEN (Kar. v.d.), generaal, 439.
HEYDT (J. W.), kaartenmaker, 176.
HIDAJAT OELLAH (Pang.), Bandjermas. Prins, 435, 436.
HIDEJOSHI, sjogoen, 330.
HIKAJAT HANG TOEAH, Maleise roman, 76.
HIKAJAT MALAM DAGANG, Atjehs epos, 301.
HINAJANA, Zuidel. Boeddh. kerk, 32, 33, 343.
HIND (Golden), Eng. schip, 135.
HINDOE'S, Hindoestan, 9, 10, 21, 23, 25, 30, 43.
HINDOEïSME, Hindoeïsten, Hindoe-Javanen, 55, 82, 84, 95, 96, 121, 175, 275.
HINDOETRAPPEN, bij de Diëng, 41.
HIRADO, in Japan, 326, 327.
HITLER (Ad.), 479.
HITOE, Hitoeëzen op Ambon, 65, 89, 90, 96, 97, 130—133, 135, 136, 183, 184, 188, 193.
HITOE (Kapitein), 130, 183, 187, 194.
HITOE LAMA, 130.
HOEGLI, riv. in Bengalen, 169, 338.
HOEMAJOEN, Gr.-MOGOL, 333.
HOëVELL (W. R. bar. v.), predikant, 413—415, 417—419, 447, 452.
HOEWAMOHEL = W.-Ceram, 130, 187.
HOFDIJK (W. J.), dichter, 212, 452.
HOFFMAN (Chr.), opperh. v. Bandjermasin, 320.
HOGENDORP (Dirk v.), koloniaal hervormer, 177, 337, 354, 357—360, 362.
HOGENDORP (G. K. v.), staatsman, 358, 360.
HOGENDORP (mr W. v.), vader v. D. en G. K., 358—360.
HOHENDORFF (J. A. v.), gouv. v. Java's Oostkust, 258, 260, 264—267, 276.
HOK KANTON, Eng. schip, 440.
HOKUSAI, Jap. tekenaar, 328.
HO LING = Kaling(ga), 35.
HOLLANDIA (redoute) te Batavia, 155, 156.
HOLLANDIA (Fort), op Banda, 195.
HOLLE (K. F.), planter 460.
HOLSTEYN (J. Fr.), vlootvoogd, 214.
HOMO MODJOKERTENSIS, prehist. mens, 13.
HONGI-TOCHTEN i/d Molukken, 182, 187, 192, 384.

KERN (prof dr J. H. C.), taalgeleerde, 12, 14, 47, 453.
KERN (dr R. A.), oriëntalist, 302.
KERTADJAJA, vorst v. Kediri, 56.
KERTANAGARA, vorst v. Singasari, 57—59, 61—63, 65, 66.
KERTARADJASA = Raden Widjaja, 63.
KETELAAR (J. J.), gezant, 334.
KETELTROMMEN, bronzen trommels, 15, 85.
KETJIL (Radja), avonturier, 307, 308.
KEW (Brieven v.), door Willem V, 314, 356, 361.
KEYZER (P. de), stuurman, 139.
KHMERS, volk in Kambodja, 37.
KIDAL (Tjandi), bij Malang, 57, 58.
KIDOENG SOENDA, Jav. gedicht, 65, 66.
KIDOENG SORANDAKA, Jav. gedicht, 64.
KIEWIET DE JONGE (H. J.), voorzitter A. N.V., 342.
KIMELAHA, Ternat. stadhouder, 130.
KINDERZEE, a/d Zuidkust v. Java, 19.
KIPLING (Rud.), Eng. dichter en schrijver, 459.
KIRANA (Ratoe), gemalin v. Kamesjwara I, 52.
KLATEN, in Soerakarta, 394, 397.
KLEIN-AMBTENAARS examen, 413.
KLEIN-AZIE, 125.
KLERK (R. de), G.G., 176, 196, 259.
KLINGEN, Indiërs, 35.
KLOENGKOENG, op Bali, 197, 434, 442, 454.
KLUIZENAARS, 49, 84, 98, 209.
KNOL of CNOL (Gouv.), kommandeur op Java's Oostkust, 239—241, 243.
KOBAYASHI, Jap. min., 479.
KOCK (H. M. bar. de), generaal, 385, 396—399, 446.
KOCK (Fort de) = Boekit Tinggi, 67, 387, 430.
KOEBILAI KHAN, Mong. keizer v. China, 61, 63, 73.
KOEDADOE, in O.-Java, 62.
KOEDOES, in M.-Java, 29, 68, 85, 105, 112, 204, 286.
KOEDOES (Soenan), wali, 99, 102.
KOELOEK, Jav. hoofddeksel, 283.
KOENING (Soenan) = M. Garendi, pretendent, 258, 259.
KOEPANG, op Timor, 197.
KOEPERNOER DJENDRAL GOENTOER = G.G. Daendels, 370.
KOEPOKINENTING, vaccin. 296, 387, 408.
KOESAMBA, op Bali, 434.
KOETARADJA, in O.-Java = Singasari, 57.
KOETARADJA, in Atjeh, 439—441, 444, 477.
KOETEI, in O.-Borneo, 320, 321, 434.
KOETI, rebel, 64.
KOFFIE-BLADZIEKTE, 424.
KOFFIE-PROCENTEN, 408.
KOFFIE-SERGEANT, 296.
KOFFIE-TEELT, 66, 231, 242, 409, 415, 421, 424, 426.
KOH-I-NOOR, diamant, 337.
KöHLER (G. M.), generaal, 439.
KO-HONG, koopliedenorganisatie, 332.
KOL (H. H. v.), politicus, 460.
KOLONIAAL INSTITUUT, zie: Instituut (Ind.).
KOLONIAAL VERSLAG, nu: Ind. Verslag, 418.
KONGSI, Chin. organisatie, 317, 318, 426, 434, 435.
KONINGIN EMMA-ZIEKENHUIS te Batavia, 429.
KONINGSPLEIN te Batavia, 364, 370, 404, 450.
KOOY v. ZEGGELEN (mevr. M. C.), schrijfster, 460.
KOPIAH, nation. hoofddeksel, 473.
KOPPEN, vlieger, 457.
KOPPENSNELLEN, 18, 432.
KORA-KORA, oorlogsprauw, 136, 142, 192.
KORAN, Alkoran, 83, 85, 200, 389, 429, 467.
KOREA, 329.
KORINTJI, in Z.-Sumatra, 455.
KOROMANDEL (Kust v.), in Z.-India, 163, 334, 336—338, 340.
KOTA GEDE, in Jogjakarta, 29, 100, 101, 207, 286, 399.
KOTA INTEN = Kast. v. Batavia, 151, 229.
KOTA JAVA, op Ambon, 97.
KOTA TAHI, te Batavia, 157.
KOTA TANGAH, in M.-Sumatra, 303, 380.
KOTAWARINGIN, in Z.-Borneo, 319.
KOTA WARWIJK = Kast. v. Verre, op Ambon, 183, 184.
KOWTOW, buiging, 332.
KOXINGA, Chin. vrijbuiter, 186, 253, 331.
KOXINDERS, aanhang v. Koxinga, 331.
KRAK, landengte, 50.
KRAKSAAN, in O.-Java, 71.
KRAMA, beleefde woordkeus, krama-inggil, eerbiedige woordkeus, 29, 285.
KRAMAT, in Batavia, 371.
KRAPJAK (Panemb.), vorst v. Mataram, 104—106.
KRATON, hofstad, 28, 46, 89, 178, 249, 268, 276 en vlg., 288, 289, 439.
KRAWANG, in W.-Java, 295.
KRESJNA, Ardjoena's wagenmenner, 23, 54.
KROESKAMP (dr H.), 302.
KRONTJONG, muzieksoort, 137, 177, 451.
KRUISVAARDERS, kruistochten, 121, 123, 125, 171,
KRUYT (dr A. C.), zendel.-ethn., 202, 458.
KSATRIJA'S, ridderkaste, 24, 26, 79.
KUFFELER (W.), officier, 234.
KUNST (Eur. beeldende), 176, 429, 452.
KUNSTKRINGEN, 458.
KWITANG-KERK (Geref.), te Batavia, 446.

L

LABETAKA, op Banda, 193.
LABOEAN, eil. bij Borneo, 432.
LAKSJMI, gemalin v. Wisjnoe, 50.

LAKSMANA, broeder v. Rama, 45, 46.
LALITAWISTARA, leven v. Boeddha, 43.
LAMA'S, Tibet. geestelijken, 26, 33.
LAMONGAN, in O-Java, 258.
LAMPONGS, in Z.-Sumatra, 9, 114, 116, 141, 207, 271, 299, 303, 304, 461, 475.
LAMPONGSE TAAL, 11.
LANDAK, in W.-Borneo, 315, 316.
LANDDROSTEN, landdrostambten, 365, 366, 368, 377.
LANDERIJEN (Partic.), 367, 368, 462.
LANDHUUR(DERS), 391, 395, 400.
LANDRENT(E), landrentestelsel, 359, 378, 380, 402.
LANDSARCHIEF, te Batavia, 176.
LANDSDRUKKERIJ, te Batavia, 414.
LANDSESKADERS, landsvloot, 169, 276.
LANFONG, kongsi in W.-Borneo, 317.
LANGKA = Ceylon, 46.
LARA-DJONGGRANG (Njai), myth. prinses, 44, 45.
LARA-DJONGGRANG-TEMPELS bij Prambanan, 40, 43—46, 70.
LARA KIDOEL (Njai), godin v/d Zuidzee, 399.
LASEM, in M.-Java, 107.
LAWEJAN, bij Solo, 29, 207, 264, 286, 465, 466.
LAWOE, berg in M.-Java, 78, 104, 265.
LEAR BLACK, kapitalist, 457.
LEBAK in W.-Java, 231, 415, 416, 466.
LEIPZIG (slag bij) (1813), 380.
LEITIMOR, op Ambon, 135, 136, 183, 184.
LEMAH TJITRA, woonpl. v. Bharada, 58.
LEMAH ABANG (Sjech) of Siti Djenar, wali, 86, 97, 99.
LEMAIRE (Jacq.), zeevaarder, 145.
LEMAIRE (straat), 145.
LEMBANG, bij Bandoeng, 425.
LEMBAH, in O.-Java, 64.
LEMESME, Frans kaper, 313.
LENIN, 471.
LERAN, in O.-Java, 80.
LETTERKUNDE (Eur.), 177, 416, 417, 452, 459.
LETTERKUNDE (Indische), 43, 45, 53, 54.
LETTERKUNDE (Indones.) Atjehs, 301; Javaans, 50, 52, 55, 68, 78, 86, 109, 110, 113, 178, 283, 393, 399, 400; Maleis 76, 178; Soendanees, 296.
LEUVEN, 162.
LIBERALEN, Liberalisme, partij, 362, 384, 411, 413, 415, 418—421, 423, 447.
LIEFDE (DE), schip, 326.
LIEVEGOED (A. J.), journalist, 460.
LIGA tegen Kolon. onderdrukking, 473.
LIGA (Santa) tegen Venetië, 110.
LIGOR, op Malakka, 59.
LIGHT (FR.), Eng. kolonisator, 301, 310.
LIMBURG STIRUM (J. P. graaf v.), G.G., 469, 470.
LINGGA, Sjiwa-symbool, 36, 37, 78.
LINGGAPATI, tegenstander v. Kertanagara, 58.
LINIE (Geconcentr.), in Atjeh, 440.
LINSCHOTEN (Jan Huyg. v.), zeevaarder, 128, 138—140.
LISSABON, 127, 138, 140, 183.
LITH (F. v.), missionaris, 458.
LLOYD (Rotterd.), rederij, 423.
LOCOMOTIEF, dagblad, 423.
LODEWIJK (Fort), in Westervaarwater, 365.
LODEWIJK NAPOLEON, kon. v. Holland, 361, 362, 365, 366, 370.
LODJI, handelsfactorij, 296.
LOEMADJANG, in O.-Java, 64, 273, 274.
LO FONG-PHAK, kongsihoofd, 317.
LOGE (Vrijmetselaars-), 446.
LOHGAWE, kluizenaar, 55, 56.
LOLODA, Vorst v. Bolaäng Mong., 202.
LOMBOK, eil., 68, 89, 94, 197, 441, 442.
LONDEN, 386.
LONDEN (Tractaat v.) (1814), 380; (1824), 338, 383, 438.
LORENTZ (H. A.), geograaf, 455.
LONTOR, een der Banda-eilanden, 195.
LOUDON (jhr mr J.), min. v. Kol. en G.G., 430.
LOUIS (Fort), in Pondichéry, 336.
LOYOLA (Ignat. de), stichter der Jezuïetenorde, 133.
LUCAS (Eng.), vlootvoogd, 345.
LUSITANIëRS = Portugezen, 92, 96, 131, 137, 300, 335.
LUSIADOS (Os), Port. epos, 124.
LUTHERANEN, Lutherse Kerk, zie: kerk (Lutherse).
LUTJEGAST, 347, 348.
LUZAC (P.), gezaghebber, 274.

M

MAAGDELIJNSSTERKTE, te Batavia, 156.
MAAS, 146.
MACAO, 127, 305, 330, 331.
MACARTNEY (G. M.), Eng. gezant, 332 353.
MAC CLUER (J.), Eng. zeevaarder, 196.
MACLAINE PONT (ir H.), architect en archeoloog, 68.
MADAGASKAR, 11, 177, 313.
MADIOEN, in O.-Java, 49, 103, 104, 237, 265, 266, 408.
MADIOEN (Panemb.), regent, 101.
MADJA (KJAI), raadsman v. Dipanagara, 395, 397.
MADJAKERTA, in O.-Java, 13, 51, 58, 103.
MADJAPAHIT, kraton in O.-Java, 27, 28, 46, 55, 58, 61—73, 75, 77—80, 82, 87, 89—92, 94, 95, 99, 100, 103, 107, 112, 121, 122, 129, 206, 216, 219, 221, 235, 272, 283, 287, 301, 318, 435.
MADOERA, eil., 89, 107, 112, 223, 235, 240-242, 245, 246, 251, 252, 257, 258—262, 272.
MADOERESE TAAL, 11.
MADRAS, in Z.-India, 336, 374.

MADRASAH's, Islam. scholen, 81, 87, 89, 90.
MAETSUYCKER (mr Joh.), G.G., 161—163, 177, 200, 220.
MAGALHAENS (F. de), Port. ontdekkingsreiziger, 131, 145.
MAGALHAENS (Straat), 326.
MAGELANG, in M.-Java, 41, 42, 393—395, 398, 449, 458.
MAGIE, toverij, 25.
MAHABHARATA, Ind. epos, 41, 50, 52—54, 78.
MAHADEWA, Sjiwa als vorst, 23, 45.
MAHAJANA, Noordel. Boeddh.kerk, 32, 33, 36, 39.
MAHAKALA, Sjiwa als doodsgod, 24.
MAHARADJA (Sri) = soelt. Abd'oeldjalil (Ri'ajat) Sjah, 307.
MAHESA TJAMPAKA, neef van Djaja Wisjnoewardhana, 57.
MAHMOED (Soelt.), v. Djohor, 307, 309, 310.
MAHMOED SJAH (Soelt.) v. Malakka, 77.
MA HOEAN, reiziger, 80, 87.
MAJA, Boeddha's moeder, 30.
MAKASSAARSE TAAL, 11.
MAKASSAR, op Celebes, 89, 102, 112, 213—216, 220, 221, 228, 229, 231, 258, 272.
MALABAR, in Z.-India, 334, 335, 337.
MALABAR, in W.-Java, 456.
MALABAR-antenne, 468.
MALAISE, 1e, 470; 2e, 476.
MALAJA (Adip.) = Rad. Troenadjaja, 222.
MALAJOE = Djambi op Sumatra, 37, 50, 59, 66.
MALAJOE (Fort), op Ternate, 147, 185.
MALAKKA, stad op gelijknamig schiereil., 38, 74—77, 88, 90, 92, 95, 110, 112, 115, 121, 126, 127, 130, 132, 133, 154, 157, 160, 178, 184, 188, 206, 299—302, 304—307, 309, 310, 320, 335, 376, 383.
MALAKKA (schiereil.), 11, 12, 170, 375, 456.
MALAKKA (zeestraat), 37, 38, 59, 116, 147, 310, 383, 426.
MALANG, in O.-Java, 39, 55, 57, 58, 70, 94, 237, 241, 243, 273, 274, 285.
MALANG (Ratoe), gemalin v. Amangkoerat I, 212.
MALEIERS, volk, 11, 12, 39, 72, 77, 110, 126, 187, 220, 231, 286, 305, 306, 308—311, 315, 318, 425.
MALEISE TAAL, 11, 77, 134, 136, 172, 174, 175, 177, 178, 185, 300, 371, 384, 451.
MALIK AL SALEH, vorst v. Samoedra, 74.
MALIK IBRAHIM, wali, 87.
MAMPAWA, in W.-Borneo, 316, 317, 455.
MANAAR, eil. bij Ceylon, 335.
MANDALA'S, Hindoeïst. scholen, 25, 26, 81.
MANDARAKA (Kjai), raadsman v. Senapati, 101, 104.
MANDARIJN-CHINEES, 465.
MANDARSJAH (Soelt.), v. Ternate, 189.
MANDOR, in W.-Borneo, 317, 435.
MANDSJOE-DYNASTIE in China (1644—1912), 253, 318, 331, 465.
MANGGARAI, op Flores, 455.
MANGKOEBOEMI (Pang.) = Amangkoeboewana I, 263—267, 277, 289.
MANGKOENAGARA (Pang.) = Amangkoerat IV, 246.
MANGKOENAGARA (Pang.) = Pakoeboewana II, 247.
MANGKOENAGARA (Pang. Aria), 249, 250, 263.
MANGKOENAGARA I (M. Said), 259, 263, 268, 276—278, 289.
MANGKOENAGARA II, 278, 372.
MANGKOENAGARA IV, 400.
MANGKOENAGARAN, 376, 395, 398.
MANGKOENAGARASE LEGIOEN, 395.
MANGKOENINGRAT (Pang), vazalvorst v. Balambangan, 272.
MANGOENDIPOERA (Rad. Toem.), architect, 178.
MANILLA, 136.
MANILLA (Njai Ageng), echtgenote v. Rad. Rahmat, 87.
MANIPA, eil., 189, 192.
MANOëL, kon. v. Portugal, 124, 131, 132.
MANOëL = Tabaridji v. Ternate, 131, 132.
MANSOER SJAH (Soelt.), v. Malakka, 76, 77.
MANTEAU (ds Car.), predikant, 221.
MANTJANAGARA, binnenland, 267, 399.
MANTRAJANA, magisch Boeddhisme, 33.
MARA, de Boze i/h Boeddhisme, 31.
MARAPALAM, in M.-Sumatra, 386.
MARDIJKERS, Port. sprekende Christen-Indonesiërs, 155, 173, 176, 220, 297, 325.
MARECHAUSSEE, korps in Atjeh, 443.
MARLBOROUGH (Fort), in Benkoelen, 230. 313, 314.
MARRE (Jan de), dichter, 165, 177, 238, 294.
MARSDEN (W.), Eng. taal- en geschiedkundige, 177.
MARTADJOETA, Jav. vlootvoogd, 97.
MARTAPOERA, in Z.-Borneo, 318, 435.
MARTAPOERA (Dip.), broeder v. Soelt. Agoeng, 106.
MAS (Kali), in Soerabaja, 88, 106, 107.
MAS (Pang.), Demakse prins, 115.
MAS (Soenan) = Amangkoerat III, 238—241, 259.
MASEYCK (Corn. v.), gezant, 110, 111.
MASONIO (Lor.), missionaris, 183.
MASULIPATNAM, in Z.-India, 336.
MATAN, in W.-Borneo, 316.
MATARAM, in M.-Java, (oud) 40, (nieuw) 93, 95, 98, 100—113, 117, 122, 153—159, 162, 163, 205—268 (passim), 283, 288, 289, 389, 474.
MATARAM (Kjai Gede) = Kjai Gede Pamanahan, 100.
MATARAM (Pang. Aria), prins 247.
MATARAM, op Lombok, 442.
MATELIEF (Corn.), vlootvoogd, 305.
MATJAN WOELOENG = Toem. Joedanagara v. Soemenep, 214, 223, 291.

MATOEALESSI (Thom.), Amb. rebel, 384.
MATRIARCHAAT, 385.
MAURITIUS, ook: Ile de France, 146, 347, 371.
MAURITIUS, pakhuis in Batavia, 149, 150.
MAURITS (Prins), stadh., 142, 145, 194, 300.
MAURITS (pseud. v. P. A. Daum), schrijver, 338.
MAURITSHUIS, museum, 338.
MAX HAVELAAR, roman v. E. D. Dekker, 416, 417.
MEDAN, in O.-Sumatra, 425.
MEDANG, kraton v. Oud Mataram, 40.
MEESTER CORNELIS, bij Batavia, 295, 364, 371, 372, 396, 441.
MEEUSEN (Thonis) = Ant. v. Diemen.
MEEUWENBAAI, in W.-Java, 365.
MEGALITHISCHE CULTUUR, 15, 16.
MEKKA, 77, 83, 88, 92, 93, 106, 111, 113, 227, 228, 236, 441, 446.
MENADO, in N.-Celebes, 163, 203, 363, 393, 398.
MENANGKABAU (ers), in M.-Sumatra, 38, 70, 73, 74, 301, 302, 307, 312, 313, 385, 386, 394, 430, 471.
MENARI (Poeloe), in W.-vaarwater, 261, 365.
MENDOET (Tjandi) bij Baraboedoer, 42.
MENDOZA (Don Furtado de), Port. vlootvoogd, 184.
MENGWI, op Bali, 272.
MENOL (Soelt.) = Amengkoeboewana V, 393, 396.
MENT (Eva), echtgenote v. J. Pz. Coen, 149.
MERAKBAAI, in W.-Java, 365.
MERAPI, vulkaan in M.-Java, 99, 101, 213, 397.
MERAUKE, op N.-Guinea, 455.
MERDIKA-DESSA'S, vrij v. staatsbelasting, 28, 287.
MERKUS (P. L.), G.G., 406.
MEROE, hemelberg, 75.
MESSIASVERWACHTING, 247, 395.
MESTIEZEN, halfbloeden, zie: Indo-Europeanen.
MEUBELEN (Eur.), 176, 451, 452.
MEURON (P. I. de), Zwitsers officier, 169.
MEYER (H. A.), zee-off. en dichter, 452.
MICHIELS (A. V.), generaal, 415, 431, 433, 434, 441.
MIDDELBURG, 145, 416, 300.
MIDDELLANDSE ZEE, 73, 121, 122, 183.
MIDDELPUNT (Fort), te Batavia, 294.
MIJNBOUW, 313, 317, 318, 456.
MINAHASSA, Minahassers, 201—204, 363.
MINARET, menara, 85, 116.
MINDANAO, 204, 310.
MING-DYNASTIE (Chin.), 1368—1644, 72, 330, 331.
MINTO (Sir G. Elliot, graaf v.), G.G. v. Br.-Indië, 372, 374.
MIR JAFFIR, Ind. grote, 338.
MISBRUIKEN onder de V.O.C., 161, 166, 168.
MISSIE, zie Kerk (Kathol.).
MISSING LINK, 13.
MODDERAARS (Tjirebonse), 293.
MODLIN, 370.
MOEARA TEWE, in Borneo, 320.
MOEDA (Radja) = D. Kambodja, 309.
MOEHAMMAD, de profeet, 74.
MOEHAMMAD (Pang.), vorst v. Bantam, 115, 116.
MOEHAMMAD SAKANDAR SJAH, vorst v. Malakka, 75.
MOEHAMMADYAH, vereniging, 476.
MOENARA, berg in W.-Java, 270.
MOENING, in Z.-Borneo, 435, 436.
MOENTILAN, in M.-Java, 42, 392, 458.
MOERIA-GEBERGTE in M.-Java, 91.
MOESI, riv. in Z.-Sumatra, 38, 115, 304, 375, 385.
MOESLIM, Islamiet, 86.
MOEZAFFAR SJAH (Soelt.), v. Malakka, 76.
MOHAMMED, profeet, 74, 83, 84, 92.
MOHAMMED (Radja), v. Siak, 308.
MOHR (ds J. M.), pred.-sterrekundige, 173.
MOKKA, 242, 325.
MOKO-MOKO'S, bronzen trommen, 15.
MOLUKKEN, archipel, 73, 74, 89, 90, 94, 96, 106, 112, 121, 122, 124, 126, 127, 129—136, 142, 146, 147, 149, 185—187, 189, 191, 192, 200, 202, 205, 206, 227, 280, 325, 333, 361, 369, 384, 406, 422.
MONGOLEN, 60, 61, 72—74, 121.
MONTMARTRE, 133.
MONTREUX, 456.
MOORDENAARSBAAI, in N.-Zeeland, 347.
MOREN, Moros, 90, 123.
MORO (tai), te Halmahera, 133.
MOSKEE, bedehuis, 85, 89, 91, 92, 98, 116, 268, 280, 287.
MOSKOU, 467.
MOSLIMS, 80, 84—87, 90, 99, 112, 114, 115, 121, 123, 124, 174, 208, 228, 230, 238, 276, 287, 304, 315, 330, 398, 429, 441.
MOSSEL (Jac.), G.G., 168, 175, 265, 266, 269, 270, 309, 338, 355, 447.
MOZAMBIQUE, 124.
MUIDERKRING, 149.
MULDER, sergeant, 372.
MüLLER (G.), reiziger, 453.
MULTATULI, pseud. v. E. D. Dekker, 11, 415—417, 420, 428, 447, 452, 460.
MUNTINGHE (mr H. W.), ambtenaar, 374, 377, 378, 385.
MURRAY, Eng. avonturier, 434.
MUSEUM, 12, 14, 47, 51, 57, 64, 93.
MYSTIEK, 85, 86.

N

NAGARAKERTAGAMA, Jav. gedicht, 28, 52, 55, 57, 58, 68.
NAGASAKI, in Japan, 327.
NAGASAKI-E, Jap. prenten, 328.
NAGA-TEMPELTJE te Panataran, 70.
NAHUYS v. BURGST (H. G. bar. v.), ambtenaar, 391, 393, 398.

NAKOELA, een der Pandawa's, 54.
NALA en DAMAJANTI, fragment uit Mahabharata, 54.
NALANDA, klooster, 37.
NAMBI, opstandeling, 63, 64.
NAMROED, Makass. avonturier, 225.
NANTES (Edict v.), (1598), 342.
NAPOLEON BONAPARTE, 351, 360—363, 370, 374, 377.
NAROTTAMA, dienaar v. Erlangga, 49.
NASSAU (Fort), te Banda, 194.
NASSAU (pakhuis), te Batavia, 149, 150.
NASSAUSE VLOOT, landsvloot, 187.
NATA(Pang.), Bandjar. prins, 319, 320.
NATAJOEDA, reg. v. Kedoe, 284.
NATAKOESOEMA (Ad.) rijksbestuurder, 251, 257.
NATAKOESOEMA (Pang.) = Pang. Pakoe Alam, 369, 376, 377.
NATAKOESOEMA (Panemb.) v. Soemenep, 379.
NATAL, in Z.-Afrika, 314.
NATASOERATA, dichter, 11, 41, 473.
NATURELLEN, inboorl. in Z.-Afrika, 345.
NEANDERTHALER, prehistor. mens, 13.
NECK (J. Chr. v.), vlootvoogd, 141—143.
NEDERBURGH(mr S. C.), comm. gen., 353, 355—360.
NEDERLAND (Stoomvaartmij.), rederij, 423.
NEDERLANDSE TAAL, 174, 343.
NEGAPATNAM, in Z.-India, 169, 334, 335, 337, 338, 341.
NEGOMBO, op Ceylon, 334, 335.
NERANGKOESOEMA (Dipati), rijksbestuurder, 288.
NEW-YORK, 342, 361, 363, 382.
NGABDOELRACHIM = Pang. Dipanagara, 393.
NGANTANG, bij Malang, 273.
NGASTINA, hoofdstad der Kaurawa's, 53.
NGAWI in O.-Java, 416.
NGENIS (Kjai Gede), myth. vorst, 264.
NGOKO, gemeenzaam Javaans, 29, 285, 396.
NIAS, Niassers, 15.
NIASSISCHE TAAL, 11.
NICOBAREN, archipel, 50.
NIENHUYS (J.), planter, 425.
NIEUW-GUINEA, eil., 9, 11, 196, 197, 347, 348, 437, 454, 455.
NIEUW-HOLLAND = Australië, 347.
NIEUW-HOORN, 151.
NIEUW-ZEELAND, 347.
NILA OETAMA, myth. stichter v. Singapore, 38.
NIPPON (Dai) = Japan, 326, 327, 478, 479.
NIRWANA, Boeddh. hiernamaals, 32, 33, 34.
NJAI, huishoudster, 447.
NJAKRAKOESOEMA = Soelt. Agoeng, 106.
NOESA BAROENG, eil. bij O.-Java, 275.
NOMMENSEN (L. I.), zendeling, 458.
NOORDERKWARTIER, prov. Holland, 146.
NOORDERKALKSTEENGEBERGTE, 104, 242, 367.
NOORD-HOLLAND, 362.
NOORDWIJK, in Batavia, 228, 294.
NOUVELLES (Batav.), krant, 168.
NOVA ZEMBLA, 139.

O

OCTROOI der V.O.C., 145, 358.
ODORICO DE PORDENONE, missionaris, 64.
OEDAJANA, vorst op Bali, 48.
OEDARA (Patih), vorst v. Madjapahit, 78.
OEDJOENG GALOEH, haven, 50.
OEDJOENG PANDANG, fort te Makassar, 200.
OEKOENGS, Minahass. volkshoofden, 202.
OEKOER, in W.-Java, 108, 109, 295.
OELAMA'S, wetgeleerden, 93, 443.
OELEE LHEUë, in N.-Sumatra, 439.
OELI, dorpsverband, 129, 130, 188.
OELIASSERS, archipel, 191, 384.
OELILIMA'S EN OELISIWA'S, Molukse tweedeling, 193.
OEMA (Teukoe), Atjehs grote, 442.
OENGARAN, in M.-Java, 41, 258, 263.
OENTOENG (Si), Soerapati, 233.
OEPATJARA, waardigheidstekenen, 279, 280.
OERAWAN (Demang), rijksbestuurder, 251.
OERANG GADANG RADJO, Menangkab. ambtenaren, 303.
OETHMAN (Sajid), Arab. wetgeleerde, 429.
OLDENBARNEVELDT (Joh. v.), raadspensionaris, 144.
OMBILIN, in M.-Sumatra, 456.
OMMELANDEN v. Batavia, 155, 176, 234, 256, 291, 295, 296, 422.
ONDERWIJS, 25, 81, 87, 88, 90, 133, 134, 168, 174, 339, 340, 345, 367, 387, 412, 413, 427, 450, 451, 456, 461—465, 475, 476.
ONRUST, eil. voor Batavia, 242, 361, 365.
ONRUST, stoomschip, 436.
ONTMOETING (Fort de), bij Oengaran, 263.
OOST-FRIESLAND, 362.
OOST (De Grote), 122, 162, 196.
OOSTHOEK (v. Java), t.o.v. Soerabaja, 52, 69, 72, 104, 109, 214, 242, 245, 260, 262, 268, 273, 285, 297.
OOSTINJEVAARDERS, schepen, 169, 342, 347, 353.
OPAK, riv., 317.
OPERA, 448.
OPIUM, zie: Amphioen.
OPIUMPACHT, 428, 465.
OPPERBEWINDHEBBER der V.O.C., 168, 357.
ORANDA = Hollanders, 328.
ORANG KAJA, aristocraten, 129, 193.
ORANG KAJA-FEEST, 192.
ORANGKLAASJES, Mardijkers, 297 .
ORANG OEDIK, bovenlander, 16.
ORANJE(HUIS), 142, 154, 357, 380, 410. 478.

ORANJE (Fort), op Ternate, 134, 185, 186.
ORANJERIVIER, in Z.-Afrika, 343.
ORMOES, in Perzië, 73, 125, 127.
ORTATAN, heilige boom, 193.
OSSENBERCH (H. W. v.), gouv. v. Java's Oostkust, 276.
OUD BATAVIA, museum, 153.
OVERBEKE, (mr Aern. v.), dichter, 177.
OVERSTRATEN (mr P. G. v.), G.G., 278, 361.

P

PAAL POETIH, te Jogjakarta, 392.
PAASEILAND, 145, 166.
PADAGANGAN, in M.-Java, 266.
PADANG, in W.-Sumatra, 163, 299, 301, 312, 321, 386, 412.
PADANG ROTJO, in M.-Sumatra, 67.
PADANGSE BOVENLANDEN, 307, 385, 387, 402, 430, 431, 471.
PADBRUGGE (Rob.), gouv. v. Ternate, 191, 203.
PADJADJARAN, rijk in W.-Java, 65, 66, 90, 93, 295.
PADJANG, kraton in Soerakarta 93, 95, 99—102, 110, 113, 115, 122, 225, 283, 304, 318, 399.
PADRAO, gedenksteen, 93, 124, 130.
PADRI'S, sekte, 303, 385, 386, 397, 430.
PAGAR ROEJOENG, in M.-Sumatra, 67, 301, 302, 307.
PAGODE, Boeddh. monument, 34.
PAHANG, in Malakka, 76, 77, 309.
PAINAN, in W.-Sumatra, 313.
PAINANSE TRACTAAT, (1667), 312.
PAJONG, zonnescherm, 130, 175, 282, 283.
PAKKETVAART-MIJ. (Kon.), rederij, 457.
PAKOE (Rad.), 1e Soenan Giri, 88.
PAKOE ALAM, zelfbestuurder, 369, 376, 377, 394, 398.
PAKOEAN, kraton, in W.-Java, 65, 93, 114, 115.
PAKOEBOEWANA I, Poeger (Soenan), 178, 223, 239—243, 245—247, 288.
PAKOEBOEWANA II, Komboel, 249—252, 257—259, 263—265, 288, 289, 297.
PAKOEBOEWANA III, Swarga, 264—266, 276.
PAKOEBOEWANA IV, Bagoes, 276—278.
PAKOEBOEWANA VI, Bangoen Tapa, 399.
PALAKKA, (Aroe) v. Bone, 199, 200, 221, 375, 433.
PALEMBANG, in Z.-Sumatra, 16, 37, 38, 59, 77, 91, 92, 115, 140, 299, 304, 305, 361, 369, 374—376, 384, 385, 400.
PALIAKATTE, in India, 333, 336.
PALM (W.A.), res. v. Solo, 276.
PALMER & CO., Firma te Calcutta, 402.
PAMALAJOE, tocht n. Djambi, 59, 61.
PAMANAHAN (Kjai Gede), stichter v./h. Mataramse huis, 100, 101.
PAMEKASAN, op Madoera, 107.
PANAKAWANS, dienaren, 58.
PANAKKOEKANG, fort in Makassar, 198.
PANAMA-KANAAL, 468.
PANANGKARAN, Sjailendra-vorst, 36.
PANARAGA, in O.-Java, 103, 105, 259, 265, 266.
PANAROEKAN, in O.-Java, 94, 95, 364.
PANATAGAMA, godsdienstregelaar, 398.
PANATARAN (Tjandi), bij Blitar, 46, 64, 70.
PANDAWA'S, „goede" partij i/h Mahabharata, 54, 83.
PANDEBROEK, Jav. melodie, 178.
PANDEGLANG, in W.-Java, 367.
PANDHANARANG (Kjai Ag.) = Soen. Bajat, wali, 97.
PANDHUISPACHT, pandhuisdienst, 428, 462, 465.
PANDJALOE, rijk v. Kediri, 52, 56.
PANDJI, myth. held, 52.
PANDJI SAKTI (Goesti), vorst v. Boeleleng, 197, 237, 272.
PANDOE, vader der PANDAWA'S, 54.
PANGERANSWONING, deftig Jav. huis, 279, 284.
PANGIRI (Aria), vorst v. Demak, 99, 100, 115.
PANKALAN BRANDAN, in N.-Sumatra, 426, 456.
PANOETOEP (Soes.) = Pang. Aria Mataram, 247.
PANTOEN, dichtvorm, 296.
PAPOEA'S, op N.-Guinea, 15, 455.
PARAMESJWARA, vorst v. Malakka, 75.
PARAPATAN-wezengesticht te Batavia, 404.
PARARATON, Jav. kroniek, 55, 57, 58.
PAREGREG, burgeroorlog, 72.
PARIJS, 133, 370.
PARINDRA, partij, 477.
PARRA (P. A. v/d), G.G., 168, 173, 272, 275, 298.
PARTAI BANGSA INDONESIA, 477.
PARTAI INDONESIA RAJA, 477.
PARTAI KOMMUNINS INDONESIA, 467, 471, 473.
PARTAI NASIONAL INDONESIA, 473, 474, 477.
PARTIJ (Chr. Ethische of Staatk.), 474.
PARTIJ (Indische), 466, 474.
PARTIJ (Indische Sociaaldemocr.), 467.
PARTIJ (Kathol. Staatk.), 475.
PARTINI-TUIN, in Solo, 78.
PARWA'S, hoofdstukken v/h Mahabharata, 54.
PASAREAN (Pang.), zoon v. Soen. Goen. Djati, 114.
PASEI, in N.-Sumatra, 74, 93, 299.
PASEMAH-hoogvlakte, in Z.-Sumatra, 16.
PASIR, in O.-Borneo, 136, 319—321.
PASISIR, kuststreek v. Java, 112, 291.
PASOEROEAN, in O.-Java, 49, 52, 103, 104, 107, 237, 240, 241, 260, 261, 272, 273, 297.
PASSAR- EN WARONGPACHT, 420.
PATAH (Rad.), 1e vorst v. Demak, 84, 91, 92, 100.
PATANI, op Malakka, 300.

PATI, in M.-Java, 104, 110, 257.
PATINGGI, Ambon, luit., 295.
PATJITAN, in O.-Java, 267.
PATNA, in N.-India, 337, 358.
PATRIOTTEN, partij, 362, 370.
PATRIOTTEN (Kaapse), 344.
PATTINGALLOANG, Makass. prins, 177.
PAULO (Ant.), onderkoopman, 111.
PAULO (Sao), fort in Ternate, 131, 134.
PAULUS IV, paus, 127.
PAWON (Tjandi), bij Baraboedoer, 41, 42.
PAYEN (A. A. J.), Belg. schilder, 429, 452.
PAYS (Jan), Ambon. hulpprediker, 189, 190.
PEARL HARBOUR, 479.
PEDANDA'S, Balische priesters, 34.
PEDIR, in N.-Sumatra, 385.
PEDJENG, op Bali, 15.
PEGIRIAN (Kali), in Soerabaja, 106.
PEGON, Javaans in Arab. letters, 227.
PEKALONGAN, in M.-Java, 265, 297.
PEKIK (Pang.), prins v. Soerabaja, 104, 109, 112, 212, 283.
PEKING, 12, 72, 75, 331, 361.
PEKING-MENS, 12, 13.
PEL (J. L. J. H.), generaal, 439.
PELANGI = Portugezen, 330.
PENANGGOENGAN, berg bij Madjapahit, 61, 79.
PENANGSANG (Pang. Aria), vorst v. Djipang (Bodjanegara), 99, 100.
PENDAPA, open hal, 280.
PENGALENGAN, in W.-Java, 425, 456.
PENGGING, bij Solo, 44, 97, 99.
PENGGING (Kjai Ageng) = Djajaningrat, 99.
PENNISTEN, schrijvers, 356.
PEPE-ZITTEN, protest, 28.
PERANAKANS (Balische), in Balambangan, 273, 274.
PERHIMPOENAN INDONESIA, vereniging, 473.
PERINGGI = Portugezen, 330.
PERKENIERS, op Banda, 196.
PERLAK, in N.-Sumatra, 74.
PERRY (M. C.), Amerik. vlootvloogd, 328.
PERS, 168, 369, 380, 420, 427.
PERZIE, Perzen, 74, 125, 127, 163.
PERZISCHE paarden, 372.
PESANTREN, Mosl. godsdienstschool, 81.
PESCADORES, archipel, 331.
PETAPAHAN, in O.-Sumatra, 302.
PETERSBURG = LENINGRAD, 360.
PETIT-TROUVILLE = Zandvoort bij Priok, 448.
PETROLEUM-MIJ. (Kon. Bataafsche), 426, 456.
PETRONELLA-HOSPITAAL, te Jogjakarta, 458.
PEUREULA = Perlak, in N.-Sumatra, 74.
PHILIPPIJNEN, 131, 186, 218, 348.
PIAGEM, acte, 282.
PIDIë, in N.-Sumatra, 299.
PIELAT (J. C.), gouv. v. Ceylon, 340.
PIJNACKER HORDIJK (C.), G.G., 442.
PINANG (Poeloe), bij Malakka, 301, 310, 368, 370, 371, 375, 468.
PINATIH (Njai Gede), pleegmoeder v. Soenan Giri, 88.
PINGIRS, geëvacueerde Balambangers, 109.
PISANG, in M.-Sumatra, 430.
PIT (Laur.), gouv. v. Koromandel, 336.
PITHECANTHROPUS ERECTUS, oermens, 13.
PLAKKAAT PANDJANG, proclamatie, 431.
PLANCIUS (ds Petr.), predikant en geograaf, 139.
PLANTENTUIN ('s Lands), te Buitenzorg, 387.
PLASSEY (Slag bij), (1757), 338.
PLEIN (Het), ministerie v. O.G., 431, 432.
PLERED, kraton in Jogjakarta, 208, 209, 225, 238, 396.
PLERED (Kjai), poesaka-lans, 113.
POEA ADOE, Boegin. functionaris, 320.
POEGER (Pang.) = Soenan Pakoeboewana I, 216, 223, 225, 238, 239, 280.
POELOSARI, berg in W.-Java, 114.
POENTJAK, pas in W.-Java, 364.
POEPOETAN, wijding ten dode b/d Baliërs, 235.
POERBAJA (Kjai Adip.), Mataramse prins, 156.
POERBAJA (Pang.), broeder v. Soelt. Agoeng, 209, 210, 215.
POERBAJA (Pang.), Bantamse prins, 228, 231, 234.
POERBAJA (Pang.), broeder v. Amangkoerat IV, 243, 246—248, 251, 272.
POERBAJA (Pang. Aria), zoon v/d voorgaande, 251.
POERBAWIKSOEMA (Rad.) = Poerbaja (Pang. Aria), 251.
POERNAWARMAN, vorst v. Taroemanagara, 35.
POERWAREDJA, in M.-Java, 12.
POESAKA'S, heilige erfstukken, 13, 89, 91, 102, 113, 134, 157, 198, 217, 218, 221, 280, 301.
POETJANGAN, klooster, 50.
POETRI TJAMPA, vorstin v. Madjapahit, 87.
POETRI DEDES, gemalin v. K. Angrok, 55.
POLAND (Toontje), officier, 430, 447, 452.
POLEM (Panglima), Atjehs volkshoofd, 454.
POLEMAN (Christ.), officier, 199, 215.
POLO (Marco), Ital. reiziger, 59, 73, 74.
PONDICHERY, in Z.-India, 164, 336.
PONTIANAK, in W.-Borneo, 316, 317, 434.
POORTEN (H. ter), legerkommandant, 457.
PORONG, in O.-Java, 221, 273.
PORT SAID, 457.
PORTUGEZEN, 77, 78, 90, 92—97, 100, 106, 110, 113, 116, 121, 140—142, 144—146, 149, 157, 159—163, 173—177, 181, 183—185, 187, 188, 193, 194, 197, 205, 299, 300, 302, 304—306, 309, 326, 327, 330, 331, 333—336, 339, 340.

PORTUGESE TAAL, 172—174, 325, 386.
POSTWEG (Gr.), v. Daendels, 364, 371, 424, 450.
POTAPAHAN, op Sumatra, 302.
POTGIETER (Ev. J.), dichter en schrijver, 351, 406, 445.
POTJOET MOEHAMAT, Atjehs epos, 301.
PRABALINGGA OF PROBOLINGGO, in O.-Java, 367, 368, 377, 378.
PRADJNAPARAMITA, bodhisattwa, 57.
PRAGA, riv. in M.-Java, 397.
PRAGOLA (Adip.), v. Pati, 110.
PRALAMBANGS, voorspellingen, 53.
PRAMBANAN (Tjandi) of L. Djonggrang, 27, 43, 44, 46, 70, 100, 104, 263.
PRANATJITRA, Jav. gedicht, 110.
PRANGWEDANA (Prins), Mangkoenagara II, 372.
PRAPANTJA, Jav. dichter, 68—70.
PRAWATA (Soelt.), vorst v. Demak, 41, 94, 99, 100.
PREANGER (regentschappen), in W.-Java, 229, 231, 234, 241, 258, 270, 289, 291, 294—296, 391, 402, 404.
PREANGERSTELSEL, 295, 379.
PREFECTEN (prefecturen) = residenten (residenties), 365, 368, 377.
PRIAMAN, in W.-Sumatra, 301.
PRIANGAN = Preanger-regentschn., 289, 291, 294—296.
PRIGEN, in O.-Java, 71.
PRINS (Jan), pseud. v/d dicht.-zeeoff. C .E. Schepp, 218.
PRINS v. ORANJE, schip, 423.
PRINS WILLEMS-EILN. = Fidji-eiln., 348.
PRIOK (Tandjong), bij Batavia, 361, 365, 371, 423, 448.
PROVINCIëN (De Zeven), kruiser, 477.
PRUISEN, 358, 362.
PUTTE (I. D. Franssen v/d), min. v. Kol., 359, 421.
PUY (P. du), officier, 368.

Q

QUAALBERGEN (Corn. v.), vlootvoogd, 336.
QUATRE BRAS (slag bij), (1815), 382.
QUELPARTS-EILN., 329.

R

RAAD der Aziat. Bezittingen, 359.
RAAD v. Indië, 146, 147, 160, 161, 294, 365, 406, 420, 469.
RAAD v. Justitie, 165, 294, 298, 366.
RACH (J.), tekenaar, 176.
RADJA ALAM, „keizer v. Menangkabau", 302.
RADJA BLANDA = Nederburgh, 354.
RADJA BOEKIT = Priestervorst v. Giri, 90, 97.
RADJA-RADJA, Cola-vorst, 50.
RADJASA (Sri) = K. Angrok 56.
RADJENDRACOLADEWA, Cola-vorst, 50.
RAFFLES (Th. St.), luit. gouv. v. Java, 46. 53, 100, 304, 305, 310, 328, 370, 374 en vlg. 383—387, 389, 392, 402, 404, 414.
RAFFLES-MUSEUM, te Singapore, 76.
RAFFLES-STOELEN, 451.
RAGANATHA, rijksbestuurder v. Kertanagara, 58.
RAHMAT (Rad.) = Soenan Ampel, wali, 80, 82, 87—89.
RAKSASA'S, reuzen, 43.
RAMA, held, awatara v. Wisjnoe, 23, 45, 46.
RAMAJANA, Ind. epos, 45, 70.
RAMA (Panemb.) = Rad. Kadjoran Ambalik, 212, 223.
RAMBALDO (Luit.), ballonvaarder, 457.
RAMELAN of RAMADAN, vastenmaand, 83.
RANAMANGGALA (Pang.), regent v. Bantam, 116, 151.
RANGAKUSHA, Jap. studiekring, 328.
RANGGA LAWE, opstandeling, 63, 64.
RANGGAWARSITA, Jav. dichter, 400.
RANIR, Ind. geleerde, 301.
RAOENG (Goen.), in O.-Java, 274.
RASSERS (dr W. H.), oriëntalist, 279.
RATOE (Pang. of Panemb.), vorst v. Tjirebon, 117.
RATOE ADIL, Jav. Messias, 389, 392, 394.
RAWANA OF DASAMOEKA, reus, 45.
REAEL (dr L.), G.G., 147, 149.
RECONQUISTA v. Spanje-Portugal, 171.
REES (W. A. v.), officier en schrijver, 172, 452.
REFORMATION, Eng. schip, 111.
REGERINGSREGLEMENT, 388, 419.
REGLEMENT op de pracht en praal, 175, 356.
REINWARDT (C. P. C.), natuurvorser, 387, 413.
REMBANG, in M.-Java, 52, 242, 257, 260, 261, 297.
REPUBLIEK (Bataafse), 336, 338, 354, 360—362.
RETOURVLOTEN, 147.
RéUNION, eil., 371.
REVENGIE (Fort), op P. Ai, 194.
REYNST (G.), G.G. 147.
RHEEDE (Adr. v.), tot Drakesteyn, hr. v. Meydrecht, Comm. Gen., 161, 337.
RHIJN (L. J. v.), afgevaardigde N.Z.G., 412.
RIEBEECK (Jan v.), stichter v. Kaapstad, 342.
RIEBEECK (mr Abr. v.), G.G., 295.
RIEMSDIJK (J. v.), G.G. 275, 296.
RIEMSDIJK (W. V. H.), landheer, 448.
RIJKSBESTUURDER of Patih, 281.
RIJSWIJK, buurt in Weltevreden, 228, 380.
RIJSWIJK (Fort), bij Batavia, 228, 294, 380.
RIJSWIJK, (Vrede v.), (1697), 336.
RIJSWIJKSTR. te Batavia, 448.
RINGGIT (Goenoeng), in O.-Java, 214.
RIOUW-ARCHIPEL, 307—310, 316, 317, 358, 437, 438.
ROCHUSSEN (J. J.), G.G., 412.
RODE ZEE, 125, 127.

ROEMAH SETAN, Vrijmetselaarsloge, 446.
ROEN (Poeloe), een der Banda-eiln., 181, 194.
ROEPS (Kap. J. J.), officier, 398.
ROGERIUS (ds Abr.), predikant, 340.
ROGGEVEEN (mr Jac.), ontdekkingsreiziger, 145, 166.
ROME, 122, 149, 352.
RONDE (Krijn de), vlootvoogd, 307.
RONZEBONS, Bataviaas orkest, 448, 449.
ROODHAREN = N.-Europ. in China, 330.
ROORDA (dr T.), taalgeleerde, 400.
ROOTHAAS (Adr.), vlootvoogd, 335.
ROSENGAIN, een der Banda-eiln., 193.
ROSS (ds J. Th.), predikant, 356.
ROTTERDAM, 146, 163, 199.
ROTTERDAM (Fort), te Makassar, 190, 200.
ROUFFAER (G. P.), ethnograaf-historicus, 423, 453.
ROIJAARDS (W.), toneelspeler, 458.
RUMPF (mr I. A.), gouv. v. Ceylon, 340.
RUMPHIUS (G. E.), natuurvorser, 177, 183.
RUSLAND, 370.
RUSSISCH-JAPANSE oorlog, 351, 443, 463.
RUSTENBURG, in Z.-Afrika, 344.
RUYS (Firma), reders, 423.

S

SABAKINGKING (Pang.), vorst v. Bantam, 115.
SABANG, haven op P. Wé, 455, 456.
SABRANG LOR (Pang.) = Pati Joenoes, 92.
SADEWA, een der 5 Pandawa's, 54.
SADJARAH MALAJOE, Mal. kroniek, 72, 76, 126.
SAHARA, 123.
SAID (Mas) = Mangkoenagara I, 295, 263, 264, 266—268, 289.
SAIDI, opstandeling, 189, 190.
SAINT MARTIN (Is. de), lid v/d Raad v. I., 230, 296.
SAJID, afstammeling v/d Profeet, 301.
SAKA (Adji), myth. vorst v. Java, 21.
SAKA-JAARTELLING, Jav. jaartelling, 22.
SALAT, sembajang, Mosl. godsdienstoefening, 83, 86.
SALATIGA, in M.-Java, 97, 99, 239, 263, 268, 277, 369, 398, 449.
SALDANHA-BAAI, in Z.-Afrika, 345.
SALEH (Raden), Jav. schilder, 429, 452.
SALIDO, in W.-Sumatra, 313.
SALIM (Hadji Ag.), politicus, 467.
SALMOND, Eng. officier, 385.
SALOMON MANOPPO, kon. v. Bollang Mong., 203.
SAMANHOEDI (Hadji), stichter S. I., 465.
SAMBAS, in W.-Borneo, 315, 317.
SAMOEDRA, in N.-Sumatra, 74, 299.
SAMOLLA, voorvechter, 203.
SAMORIJN, vorst in Z.-India. 125, 127.
SAMPANG, op Madoera, 107, 257, 363.
SAMPANG (Adip.) = „Tjakraningrat I v. Madoera", 107.
SAMPANG (Pang.) = Tjakraningrat II, 291.
SAM PO TOA LANG, legendar. Chinees, 72.
SANCTIE (Poenale), in S.O.K., 425.
SANDJAJA, Jav. vorst, 36, 39.
SANGA (Tjandi), op de Oengaran, 41.
SANG SAPOERBA, mijth. vorst, 38.
SANNAHA, vader v. Sandjaja, 36.
SANOESI PANé, Mal. dichter, 65.
SANSKRIET, gewijde taal der Hindoe's, 23, 73, 75, 77.
SANTRI'S, Islam. godsdienstleerlingen, 277.
SAPAROEA, eil. der Molukken, 384.
SAPOE DJAGAD, kanon, 113.
SARANGAN, in O.-Java, 265.
SAREKAT ABANG, partij, 455.
SAREKAT DAGANG ISLAM, partij, 455, 465.
SAREKAT ISLAM, partij, 456, 464—467.
SARI (Tjandi), bij Kalasan, 41.
SASAKS, Islamieten op Lombok, 441, 442.
SASTRA GENDING, geschrift v. Soelt. Agoeng, 113.
SATMATA (Praboe), 1e Soenan v. Giri, 78, 88, 89, 97.
SCHEPENBANK of College v. Schepenen te Batavia, 174.
SCHEURER (B. J.), zendingsarts, 458.
SCHIMMELPENNINCK (R. J.), raadpensionaris, 360—362, 382.
SCHOENMAKER (J. P.), officier, 394.
SCHOLEN (Wilde), ongesubsidieerd onderwijs, 475.
SCHOUTE (W. Cz.), ontdekkingsreiziger, 145.
SCHOUTEN (Wouter), reiziger, 176.
SCHUTTERIJ te Batavia, 154, 174, 450.
SCIPIO (Pieter), sergeant, 295.
SEDAH (Mpoe), Jav. dichter, 52.
SEDEKAH, heilmaaltijd, 85.
SEKTI, toverkracht, 18, 25, 70, 106.
SELAMANGLENG (grot v.), bij Toeloeng Agoeng, 53.
SELAMON, op Banda, 193, 195.
SELANGOR, in Malakka, 308, 313.
SELIR, bijvrouw, 281.
SEMANGKA (Fort), in Z.-Sumatra, 303.
SEMAOEN, volksleider, 466, 467, 471.
SEMARANG, in M.-Java, 81, 97, 169, 173, 174, 177, 211, 220, 233, 237, 239, 243, 249—251, 257, 258, 260, 263, 265, 266, 272, 276, 283, 284, 286, 289, 291, 297, 364—368, 372, 395, 399, 462, 467.
SEMBODRA, dienaar v. Adji Saka, 22.
SENAPATI INGALAGA (Pang. of Panemb.), vorst v. Mataram, 100—104, 113, 206.
SENAPATI v. KEDIRI, aanvoerder, 103, 104.
SENEN (Mr Corn.), godsdienstonderwijzer, 175, 295.
SENENAN, Jav. toernooi, 280.
SENTOT PRAWIRADIRDJA (Alibasa), Jav. aanvoerder, 395—397.
SEOEL, 329.
SEPOEH (Soelt.), Amangkoeboewana II, 278.

SEPOEH (Soelt.), v. Tjirebon, 231.
SEPOYS = Sipajers, Br.-Ind. troepen, 371, 377.
SERANG, in W.-Java 415, 462.
SERAT KALISMASADA, Hind. toverboek, 83.
SERAWAK, in Br.-Borneo, 431.
SERRAO (Fr.), Port. kapitein, 130.
SETAMI (Njai), heilig kanon te Solo, 113, 157, 219.
SEWOE, (Tjandi), bij Prambanan, 43, 46.
SHIMABARA-OPSTAND in Japan, 327.
SIAK (Sri Indrapoera) in O.-Sumatra, 299, 302, 307, 308, 431, 437, 438.
SIAK-TRACTAAT, (1858), 437.
SIAM, Siamezen, 32, 59, 75, 76, 198, 201, 317, 340.
SIBERG, (J), G.G., 353.
SIDAJOE, in O.-Java, 141, 251, 252, 260, 261.
SIEBOLD, (Ph. F. von), geneesheer, 328.
SILEBAR, in Z.-Sumatra, 115.
SINDOK, O.-Jav. vorst, 40, 48, 49.
SINGA (Radja), vorst v. Kandi (Ceylon), 334, 339.
SINGAMANGARADJA (Si), Bataks priestervorst, 73, 455.
SINGAPORE, Singapoera, bij Malakka, 38, 60, 67, 74, 77, 383, 386, 425, 431, 437, 471.
SINGARADJA, op Bali, 434.
SINGASARI, bij Malang, 55—57, 61—63, 65, 121.
SINGASARI (Tjandi), 62.
SINGASARI (Prins), 25, 91, 263, 268, 272—274.
SINGASAREN, wijk, 281.
SINGHALEZEN, bewoners v. Ceylon, 339—341.
SINGKARAKMEER, in M.-Sumatra, 386.
SINGKEH, Chinees, nieuweling, 428.
SIPAJERS, Sepoys, 377.
SINGKIL, op Sumatra, 431.
SITA, echtgenote v. Rama, 45, 46.
SITI DJENAR (Sjech) = Lemah Abang, wali, 86, 97, 99.
SITINGGIL = Lemah doewoer, hoge grond vóór Kraton, 247, 249, 250, 264, 280, 282, 288.
SJABANDER, havenmeester, 116, 286.
SJAH JEHAN, Gr.-Mogol, 333.
SJAILENDRA, Jav.-Sum. vorstengeslacht, 36, 37, 39, 41.
SJA'IR, Mal. dichtvorm, 178.
SJAKA'S, Ind. vorstengeslacht, 30.
SJAKJAMOENI = Boeddha, 30, 31.
SJIWA, Hindoeïst. god., 23, 27, 34, 36, 37, 45, 52, 56, 68, 71.
SJIWA-BOEDDHA, 34.
SJIWAIETEN, Sjiwa-vereerders, 49, 68.
SJIWASASANA, wetboek, 50.
SJRIWIDJAJA = Palembang, 37—40, 48—50, 53, 59, 67, 75—77, 305, 310.
SLAMEIERS, Kaapse Indonesiërs, 231, 261, 343.
SLAMETAN, heilmaal, sedekah, 85.
SLAUERHOFF (J.), dichter, 121.
SLAVEN, slavernij, 155, 175, 198, 234, 377, 419, 449.
SLOKAN BESAR, te Batavia, 372.
SLOOT (J. A.), kommandeur te Japara, 223.
SLOT (Batig), 407, 426, 427.
SMARADAHANA, Jav. gedicht, 52.
SMEROE, vulkaan, in O.-Java, 273.
SMISSAERT (A. H.), res. v. Jogjakarta, 292, 293, 295.
SMITTEN (Will. ter), gezaghebber op Java's Oostkust, 251.
SNEEVLIET (H. J. F. M.), Comm. agigator, 466, 471.
SNOUCK HURGRONJE (Ch.), Arabicus, 440—443, 453, 460, 462.
SOA, wijk, 129, 130.
SOCIETEIT, Soos, 448, 451, 458.
SOCIETY (Asiatic) of Bengal, 173.
SOEDRA'S, landbouwerkaste, 24, 25.
SOEGRIWA, apenkoning in Ramajana, 46.
SOEJOEDANA, held der Kaurawa's, 54.
SOEKABOEMI, in W.-Java, 404.
SOEKADANA, in W.-Borneo, 107, 315—318.
SOEKAWATI, in Soerakarta, 263, 266.
SOEKOEH (Tjandi), op de Lawoe, 78.
SOELA-EILN., archipel, 190.
SOELEIMAN, Arab. koopman, 38.
SOELEIMAN, vorst v. Djohor, 308, 309.
SOELOE-EILN., 67, 169, 204, 303, 310, 432.
SOELTAN, titel, 93, 111, 113, 208.
SOEMBA, eil. 455, 458.
SOEMBAWA, eil., 201.
SOEMEDANG, in W.-Java, 108, 109, 295.
SOEMENEP, Madoera, 61, 107, 223, 261, 291.
SOENDA-(landen), 65, 66, 90, 108.
SOENDA (Straat), 38, 116, 140, 147, 184, 271, 347, 365, 408.
SOENDA-eilanden (Kl.), 181, 197, 306, 374.
SOENDA KALAPA, nu Batavia, 93, 114.
SOENDANEZEN, 11, 108, 232, 370.
SOENDANESE taal, 11.
SOENGAI LANGSAT in Sumatra, 59.
SOENG-DYNASTIE, China (960—1276), 61.
SOENJA RAGI, bij Tjirebon, 178.
SOEPIT OERANG, Jav. rijk, 94.
SOERA (Ki Gede), vorst v. Palembang, 304.
SOERA Agoel-agoel, Jav. veldheer, 155.
SOERAKARTA, kraton en gebied, ook: Solo, 43, 113, 259, 264, 266, 268, 289, 376, 377, 389, 399.
SOERABAJA, in O.-Java, 49, 50, 52, 58, 82, 87, 94, 112, 113—119, 122, 173, 212, 214, 216, 217, 219, 221, 223, 224, 237, 240, 242, 243, 245, 246, 248, 259—261, 272, 273, 282—286, 289, 291, 297, 298, 315, 359, 364—366, 375, 378, 396, 410, 457, 465, 466, 473, 475, 477.
SOERAMBI, voorgalerij, 85, 91, 98.
SOERAPATI, Bal. avonturier, 197, 231, 234—237, 240, 241, 243, 245, 250, 252, 259, 272, 273, 288.
SOERASOWAN, kraton v. Bantam, 114, 116.

SOERATTE, in N.-India, 337.
SOERJA ALAM (Soelt.), v. Padjang, 100.
SOERIADININGRAT (Rad.) = Tjangkraningrat III v. Madoera, 245, 246.
SOERIA TIRTAJASA (Pang.) = Soelt. Ageng v. Bantam, 231.
SOESOEHOENAN, SOENAN, titel, 113, 208.
SOESOEROEH (Rad.), myth. vorst, 61, 95.
SOETAMA (dr), nationalist, 477.
SOETARDJA, Volksraadslid, 477.
SOLO of Soerakarta, in Soerakarta, 156, 264, 268, 463, 465.
SOLO-rivier, in M. en O.-Java, 13, 259.
SOLOR, een der Kl. Soenda-eiln., 197.
SOMBOPOE, kasteel in Makassar, 200.
SONCK (Mart.), gouv. v. Ternate, 193.
SORA, opstandeling, 63.
SOUTELANDE (Fort), bij Batavia, 294.
SOWJET-REPUBLIEK, 471.
SPAANSE GRIEP, Epidemie, 468.
SPANJE, Spanjaarden, 123, 128, 131, 133, 136, 138, 139, 144, 146, 149, 159, 170, 181, 185, 188, 191, 202, 331, 347, 380.
SPECERIJ-EILN. = Molukken, 131, 162.
SPECERIJEN-MONOPOLIE, 126, 384.
SPECX (J.), pl. G.G. 172, 326.
SPEELMAN (Corn.), G.G. 161—165, 178, 198—201, 214, 216, 217, 219, 220, 225, 231, 265, 275, 288, 290.
SPEELWIJK (Fort), Bantam, 231, 269—271.
SPEULT (Herm. v.), gouv. v. Ambon, 152.
SPIEGEL (L. P. v. d.), raadpensionaris, 353.
SPIJSBERGEN of Goenoengans bij Garebegs, 280.
SPILBERGEN (Jor. v.), gezant op Ceylon, 334.
SPOORWEGEN, 400, 423, 424, 457.
SPRENGER v. EIJK (J. P.), min. v. Kol., 423.
SRAGEN, in Soerakarta, 266.
STADHUIS te Batavia, 153, 294, 298, 382.
STADSGEMEENTERADEN, 459, 472.
STADSTUIN TE SOERABAJA, 217, 246.
STADSWATERPOORT te Batavia, 251.
STARKENBORGH-STACHOUWER (A. W. L. Tjarda v.), G.G., 478.
STATEN-BIJBEL, 343.
STATEN-GENERAAL, 145, 344, 354, 407, 418, 419, 427.
STATENLAND, nu: N.-Zeeland, 347.
STATUTEN (Batav.), wetboek, 162, 377.
STAVORINUS (J. S.), reiziger, 177.
STEL (Sim. v/d), gouv v/d Kaap, 343.
STEL (W. A. v/d), gouv. v/d Kaap, 344.
STELLENBOSCH, in Z.-Afrika, 343, 344.
STEUR (Joh. v/d), al. Pa v/d Steur, godsdienstleraar, 458.
STOCKUM (H. v.), G.G., 353.
STOEPA, Boeddh. monument, 34, 42.
STRALENDORFF (F. Chr. v.), res. te Soerakarta, 263.
STUDIECLUBS (Indones.), 473.
STUERS (F. V. H. A. ridder de), officier, 398.
STUTTERHEIM (dr W. F.), archeoloog, 47, 69.
SUEZ (Landengte v.), 125, 412.
SUEZ-KANAAL, 423, 438, 468.
SUFFREN (P. A. de), Frans admiraal, 169, 170, 338, 341.
SUIKERWET (1870), 421.
SUMATRA PASSIM.
SUMATRA-TRACTAAT, (1872), 438.
SURINAME, 404, 412.
SWART (H. N. A.), generaal, 444.
SWELLENDAM, grens-distr. v. Kaapland, 344.
SWIETEN (J. v.), generaal, 433, 439.
SYDNEY, in Australië, 348.
SYRIë, 73, 123.

T

TABARIDJI, kon. v. Ternate, 131—133.
TACK (Franç.), officier, 164, 230, 231, 233, 235, 236, 288, 305.
TAFELBAAI, bij Kaapstad, 342.
TAHA (Soelt.), Djambisch pretendent, 455.
TAIWAN OF TAJOEAN = Formosa, 325, 331.
TAMAN Siswa-scholen, Jav. nationaal onderwijs, 476.
TAMBORA, vulkaan op Soemba, 379.
TAMBRALINGGA (Ligor), op Malakka, 59.
TAMDJID ILLAH, vorst v. Bandjermasin, 435, 436.
TAMILS, volk in Z.-India, 340.
TAMPAKSIRING, op Bali, 53,
TANAH ABANG bij Batavia, 236, 254, 255.
TANAH ABANG (Kerkhof), te Batavia, 236, 381.
TANDJONG PRIOK, haven v. Batavia, 35.
TANDJOENG West, landhuis, 176.
TANGER, 363.
TANGERANG, in W.-Java, 248, 255.
TANTRISME, Boeddh. magie, 39, 58.
TAPA, Jav. ascese, 15, 25, 33, 53, 81, 89, 114.
TAPA (Kjai), geestdrijver, 270, 271.
TAPANOELI, in N.-Sumatra, 313—315.
TARA, Boeddh. godin, 36, 41.
TARAKAN, in O.-Borneo, 456.
TARIK, in O.-Java, 62.
TAROEMA (nagara), W.-Jav. rijk, 35, 38.
TASMAN (Abel Jansz.), ontdekk., 162, 325, 347, 348.
TASMANIA, 348.
TATTELIE, i/d Minahassa, 203.
TAWANG ALOEN, Soenan v. Balambangan, 210, 237, 272.
TAWAN KARANG, Bal. strandrecht, 433.
TAWANG MANGOE in Soerakarta, 265.
TEGAL, in M.-Java, 156, 218, 219, 258, 265, 297.
TEGALREDJA, in Jogja, 192, 193.

TEGALWANGI (Soenan) = Amangkoerat I, 117, 208, 218, 288.
TELOEKABESSI, Ambons leider, 188.
TEMBAJAT OF BAJAT, in Soerakarta, 98, 109, 112, 212, 224, 287.
TEMPO DOELOE, oude tijd, 459.
TENGGER, Tenggerezen, O.-Java, 79, 95, 248.
TEPIL, kap. Hitoe, 183.
TERNATE i/d Molukken, 11, 89, 96, 130—136, 142, 147, 184, 185, 187—191, 196, 202, 203, 385.
TERRA AUSTRALIS = Zuidland, 347.
TEXEL (Rede v.), 141.
TEYSMANN (J.), plantkundige, 387.
THAILAND, Thais, 52, 59.
THORBECKE (J. R.), minister, 418, 420.
THUNBERG (C. P.), chirurgijn, 328.
TIBET, Tibetanen, 26, 33, 34.
TIDAR, berg bij Magelang, 42.
TIDORE, i/d Molukken, 11, 130—135, 185, 191, 196, 437.
TIJDREKENING, 109, 113.
TIJDSCHRIFT voor N.I., 414, 415.
TIJGERGEVECHTEN i/d Vorstenlanden, 217, 243, 281.
TIKOE, in W.-Sumatra, 301.
TIKOES (Tjandi), te Madjapahit, 68.
TIMOR, een der Kl. Soenda-eiln., 11, 173.
TIMOR-DILLI, 197.
TINGKIR, in M.-Java, 99.
TIONG HWA HWEE KWAN-scholen, Chin. nationaal onderwijs, 465.
TIPU (Soelt.), v. Mysore, 357.
TIRTAJASA, kraton b. Bantam, 228—231.
TIRTAJASA (Soelt.) = Soelt. Ageng, 228.
TIRTAWIGOENA (Rad. Toem.), Jav. schrijver, 283.
TITSINGH (Is.), opperh. v. Deshima, 329.
TJABOLANG (Serat), Jav. leerdicht, 109.
TJAKAL BAKAL, dessastichter, 19, 26.
TJAKRA-AMINATA, voksleider, 466.
TJAKALELE-DANS, Minah. krijgsdans, 202.
TJAKRANAGARA, op Lombok, 442.
TJAKRANINGRAT I (Pang.), v. Madoera, 107, 209, 213.
TJAKRANINGRAT II (Panemb.), 213, 217, 223, 235, 239, 242, 291.
TJAKRANINGRAT III (Pang.), 245, 246, 291.
TJAKRANINGRAT IV (Pang.), 246, 251, 257—261, 292.
TJAKRANINGRAT V (Soelt.), 363, 365.
TJAMPA, rijk in Achter-Indië, 22, 49.
TJAMPA, (Poetri), prinses in Madjapahit, 80, 82, 87.
TJANDI, tempel, 26, 27, 34, 36, 39, 41—48, 53, 57, 58, 62, 69—71, 78, 79, 80, 82, 87.
TJANDRA SENGKALA, jaartalspreuk, 78.
TJANGGAL, in M.-Java, 35, 36.
TJANGGOE, bij Madjapahit, 58.
TJARINGIN, in W.-Java, 271.
TJATJAH, herendienstplichtige, 285.
TJENTINI (Serat), Jav. leerdicht, 109.
TJEPOE, o/d grens v. M. en O.-Java, 456.
TJIANDJOER, in W.-Java, 271.
TJIKINI (Ziekenhuis), te Batavia, 429.
TJILEGON, in W.-Java, 429.
TJILILITAN, bij Mr.-Cornelis, 372.
TJILINTJIN, bij Batavia, 371.
TJILIWOENG, Gr. Riv. v. Batavia, 93, 148, 150, 155, 156.
TJINA MINDERING, geldschieter, 465.
TJINA TOEMENGGOENG, te Prabalingga, 377.
TJINKO, in W.-Sumatra, 312.
TJIPANAS, in W.-Java, 271.
TJIPTA Mangoenkoesoema, nationalist, 466, 473.
TJIREBON, in W.-Java, 69, 93, 104, 108, 112, 114, 117, 156, 210, 229, 230, 231, 233, 241, 258, 275, 283, 290, 293, 295, 298, 368, 372, 375, 376, 409.
TJISADANE, riv. in W.-Java, 295.
TJITAROEM, riv. in W.-Java, 35.
TOEBAN, in O.-Java, 59, 63, 82, 87, 88, 104, 107, 129, 142, 258.
TOEGOE, bij Batavia, 35.
TOELOENG AGOENG, in O.-Java, 53.
TOELOENG BAWANG, in Z.-Sumatra, 271, 303.
TOEMAPEL = Singasari, 55—57.
TOEMASIK = Singapore, 38, 60, 74, 76, 77.
TOEMPANG (Tjandi) bij Malang, 58.
TOENGOEL AMETOENG, reg. v. Singasari, 55, 57.
TOENTANG, bij Oengaran, 372, 375.
TOERNOOI, Jav. steekspel (Senenan), 280, 281, 284.
TOEWAN GOESTI = P. Erbervelt, 165.
TOHDJAJA, 3e vorst v. Singasari, 57.
TOLPOORTEN, 390, 394, 395.
TOMBARIRI, i/d Minahassa, 203.
TOMBO'S, kadaster, 340.
TOMOHON, i/d Minahassa, 202, 203.
TONEEL (Eur.), 177, 451.
TONKIN, 37, 326.
TONSEA, i/d Minahassa, 203.
TOOROP (Jan), schilder, 12.
TORADJA'S, volk in M.-Celebes, 15, 202, 458.
TORDESILLAS (Verdrag 1494), 131, 171.
TORRES (L. V. de), Spaans zeevaarder, 348.
TORRES-straat, 348.
TOTOKS, volbloeden, 475.
TRANGGANA (Soelt.), 3e vorst v. Demak, 92—94.
TRAPPENPYRAMIDEN, 16, 98.
TREK (Grote), in Z.-Afrika, 345.
TREUB (Melch.), bioloog, 453.
TRIMOERIT, Hindoeïst. drie-eenheid, 23, 45.
TRINCOMALE, op Ceylon, 334, 338.
TRINIL, in O.-Java, 13.
TROENADJAJA (Rad.), Madoer. prins, 197, 213—217, 219—224, 229, 238, 252, 285, 289, 291, 293, 295, 297.
TROPENSTIJL, 427.
TROPONEGRO (C. L.), officier, 273.

TRUYTMAN (Joh.), vlootvoogd, 198.
TSJENG HO, Chin. zeevaarder, 72, 80.
TSJ'IEN-LOENG, Chin. keizer, 256.
TSJORT, Tibet. stoepa, 34.
TULBAGH (R.), gouv. v/d Kaap, 344.
TURKIJE, Turken, 300, 438.
TUTUCORIN, in Z.-India, 335.
TUYLL v. Serooskerken (V. G. bar.), 426.
TWEEDELING, 193, 280.
TWENTE, 407, 409.

U

UITENHAGE DE MIST (J. A.), gouv. v/d Kaap, 345.
UNIE (Z.-Afrika), 345.
UNITARISSEN, partij, 362.

V

VALCKENIER (A.), G.G., 165, 167, 254—256, 303.
VALENTIJN (ds Fr.), predikant en historicus, 88, 104, 105, 106, 173, 174, 176, 177, 193, 239, 240, 307, 315, 379.
VALKENOOG (Fort), te Toeloeng Bawang, 303.
VASCONCELLOS (S. de), Port. officier, 136.
VASTENBURG (Fort), te Solo, 263, 277.
VEERE, 145.
VELDWACHTER (Fort de), te Bajalali, 263.
VELSEN (J. v.), hoofd te Kartasoera, 257, 258.
VELUWE, 362.
VENETIë, 73, 110, 242.
VENTIMIGLIA (P. Ant.), missionaris, 319.
VERBEEK (R. D.), geoloog, 453.
VERBOND (Indo-Eur.), partij, 475.
VERENIGING (Ind. Soc. Dem.), partij, 466.
VERENIGING (Natuurk.), in N.-I., 453.
VERDE (Kaap), 123.
VERHOEFF (P. W.), vlootvoogd, 194.
VERIJSSEL (Hugo), commissaris, 258, 261.
VERKLARING (Korte), 454.
VERMEULEN (J. Th.), archivaris, 256.
VERMEULEN KRIEGER (F.), officier, 430, 452.
VERSAILLES (Vrede v.), (1784), 169, 338; (1919), 469.
VERSLAG (Kolon.), nu: Ind. Verslag, 418.
VERWINNAARSEIL., in straat Boeton, 199.
VETH (P. J.), geograaf en historicus, 374, 379, 453.
VETH (B.), schrijver, 459.
VETTER (J. A.), generaal, 442.
VICHY-REGERING, 479.
VICTORIA (Fort), te Ambon, 184, 269.
VIERKANTSBIJLEN, 14.
VIERSCHAAR (Hoge Milit.), 366, 370.
VIJFHOEK (Fort de), bij Batavia, 294.
VINCENT (Kaap St.), 123.
VISMAN (F. H.), lid v/d Raad v. Indië, 479.
VISRIVIER, in Z.-Afrika, 343—345.
VISSCHER (Fa.), te Rome (Pescatore), 149.
VITTORIA, schip, 131.
VLACK (Piet.), gouv. v. Banda, 110.
VLAMINGH v. OUTSHOORN (Arn. de), vlootvoogd, 177, 187, 190.
VLIERDEN (v.) = Daendels, 363.
VLIET (Jer. v.), gouv. v. Malakka, 304.
VLISSINGEN, 145.
VOLLENHOVEN (Prof. C. v.), jurist, 460.
VOLKSLECTUUR = Balai Poestaka, 462.
VOLKSCREDIETWEZEN, 462.
VOLKSRAAD, 352, 469, 470, 472.
VOLTAIRE, Frans schrijver, 34.
VONDEL (J. v/d), dichter, 129, 198, 325, 335.
VOOR-COMPAGNIEëN, 139, 144, 334.
VOOR-INDIë OF INDIA, 9, 21, 23—25, 27, 31, 32, 35, 37, 39, 41, 50, 59, 121, 124, 147, 162, 197, 220, 228, 325, 333, 336, 337, 359, 383, 387, 437.
VORSTENLANDEN OP JAVA, 27, 67, 69, 84, 85, 97, 99, 109, 112, 169, 368, 376, 377, 389—391, 399—401, 404, 422, 423, 462.
VOS (Jan), dichter, 144.
VREDENBURG (Fort), te Jogjak., 394.
VRIENDSCHAPSEILN. = Tonga-eiln., 347.
VRIJBURGERS, burgers, 168, 174, 404.
VRIJHEIDSOORLOGEN, der Afrikaners, 345.
VRIJMETSELAREN, 173, 370, 446.
VROUWENWACHT, i/d kratons, 225, 279.
VUYST (Piet.), gouv. v. Ceylon, 165, 340.

W

WAAL (E. de), min. v. Kol., 421.
WADJAK, in O.-Java, 13.
WADJRABODHI, Boeddh. geleerde, 39.
WAGENAAR (Zach.), opperh. v. Japara, 327.
WAGENINGEN (L.H.S. te), 456.
WAHABIETEN, Islam. secte, 277, 386.
WAHIDIN SOEDIRA-OESADA (dr M. Ng.), stichter v. B.O., 464.
WAISJA'S, landbouwerskaste, 24.
WAJANG KOELIT OF POERWA, schimmenspel, 17, 19, 54, 58, 70, 85, 185, 280, 283, 451.
WAJER, een der Banda-eiln., 193, 195.
WALI, Islamprediker, 78, 80—84, 86—90, 112—114, 206, 209, 223, 287, 291—293.
WALLACE (A. F.), Eng. natuurvorser, 453.
WALVISBAAI, in Z.-Afrika, 124.
WANAKERTA = Kartasoera, 225.
WARINGIN-KOEROENG, op de aloen-aloen, 279.
WAROEGA'S, grafbussen, 203.
WARWIJCK (Wybr. v.), vlootvoogd, 141, 183.
WASHINGTON, 478.
WATERKASTEEL, te Jogja, 178, 268.
WATERLOO (Slag bij), (1815), 360, 382.
WATERLOOPLEIN te Batavia, 364, 450.
WAWANI, op Ambon, 188.
WEDI, bij Bajat, 98.
WEERT (Seb. de), gezant naar Kandi, 334.
WEESHUIZEN, 174, 404, 458.
WEGENER (mr C. H. C.), raad extra-ord, 357.

WEINSCHENK, landheren, 400, 448.
WELLINGTON (A. Wellesley), Eng. maarschalk, 372, 380.
WELTEVREE (Jan Jz.), matroos, 329.
WELTEVREDEN, landgoed, wijk te Batavia, 364, 371, 404, 440.
WENDIT, bij Malang, 70.
WENER CONGRES (1814—'15), 338.
WENGKER, m. Jav. rijk, 49.
WERELDOORLOG, (1e), 467 e.v.; (2e), 478.
WERKOEDARA = Bima, 54.
WESTERVAARWATER, bij Soerabaja, 215, 245, 258, 261, 365.
WEST-INDIë, 406.
WET o/d Ind. Staatsinrichting, (1854), 419, 420, 469, 472.
WET (Agrarische), (1870), 421.
WETENSCHAP (Eur.), 177, 452, 453.
WIDJAJA (Rad.) = Kertaradjasa, 62, 63.
WIDJADJA, vorst v. Wengker 49.
WIESE (A. H.), G.G., 361.
WIJCK (jhr. C. H. A. v.), G.G., 442.
WIJNKOOPSBAAI, in W.-Java, 295.
WIKRAMAWARDHANA, vorst v. Madjapahit, 72.
WILDE (Andr. de), landheer, 387, 404.
WILDE (Herm. de), commandeur, 239—241.
WILHELMINA (Prinses), gemalin v. Pr. Willem V, 355.
WILHELMINA (Koningin), 442, 444, 454, 457, 468, 478.
WILIS (Wong Agoeng), Balisch opstandeling, 272, 274.
WILKENS (J. A.), Javanicus, 400.
WILLEM III (Prins), 331.
WILLEM IV (Prins), 168.
WILLEM V (Prins), 314, 332, 343, 354, 356, 362.
WILLEM I (Koning), 354, 370, 380—392, 400, 402, 406, 409.
WILLEM II (Koning), 372, 412—414.
WILLEM III, schip 423.
WILLEM v. BANTAM = Achm. Djajadiningrat, 462.
WILLEMSOORD, kol. v. weldadigheid, 406.
WILSON, Eng. avonturier, 437.
WILTENS (ds C.), predikant, 172.
WINTER (C. F.), Javanicus, 400.
WINTGENS (mr W.), Kamerlid, 427.
WIRABOEMI, prins v. Madjapahit, 72.
WIRAGOENA (Rad. Toem.), Jav. grote, 110, 208, 274.
WIRANAGARA (Pang.) = H. Lz. Cardeel, 227.
WIRANAGARA (Pang Aria) = Soerapati, 237.
WIRARADJA, reg. v. Soemenep, 61, 62, 64.
WIRASABA, in O.-Java, 107.
WIRATA, plaats i/h Mahabharata, 54.
WISJNOE, Hindoe-god, 23, 35, 45, 50, 54, 57.
WIT (Augusta de), schrijfster, 460.
WIT (Witte de), vlootvoogd, 150.
WOERARE, begraafplaats, 58.
WOLVENDAALSE KERK Colombo, 340, 341.
WONG MADJAPAHIT, op Bali, 95.
WRINGIN LAWANG, poort te Madjapahit, 68.
WURTEMBERG, 169.
WWATEN, graf, 48.
WYBRANDS (Kar.), journalist, 471.

X

XAVERIUS (Franc.), missionaris 127, 129, 133, 134.

Y.

YA-VADI = Java, 35.
YEDO, 328.
YOENG-LO, Chin. keizer, 72.
YORK (Fort), te Benkoelen, 313.
YOSHIZAWA, Jap. gezant, 479.

Z.

ZAINOEL ABIDIN, vorst v. Ternate, 130.
ZANDVOORT, bij Tg. Priok, 448.
ZEELAND, 144—147.
ZEELANDIA (Fort), op Formosa, 331.
ZEEUW (Bar.), koopman, 189.
ZENDELING-GENOOTSCHAP (Ned.), 345, 384.
ZENDING (Prot.), 345, 384, 388, 400, 413, 446, 455, 458.
ZENDING (Rijnse), 458.
ZENDINGSVERENIGING (Utr.), 455.
ZENTGRAAFF (H. C.), journalist, 471.
ZIJLKER (A. J.), industrieel, 426.
ZODIAKBEKERS, der Tenggerezen, 95.
ZUID-AFRIKA, 124, 342—346.
ZUIDERGEBERGTE, op Java, 46, 101, 102.
ZUIDLAND (Het onbekende), 166, 347.
ZUIDZEE = Ind. Oceaan, 151, 166.
ZUIDZEE (Stille), Pacific, 78, 166, 348.
ZUILEN (De vijf), v/d Islam, 83.

INHOUD

Inleiding 5

I. DE INDONËSIERS EN ZUID-OOST AZIË (tot 1650)

Indonesië tussen de werelddelen 9
De Indonesiërs 11
De beschaving der Hindoe's 21
Het Boeddhisme 30
Midden-Javaanse koningen (tot ± 1000) 35
Midden-Javaanse tempels 41
Erlangga (928—1049) 48
Het rijk van Kediri (1050—1222) 52
Het rijk van Singasari (1222—1292) 55
Opkomst van Madjapahit (1292—1328) 61
De bloeitijd van Madjapahit (1328—1389) 65
Madjapahit's achteruitgang, Malakka's opkomst (1389—1520) 72
De Wali's op Java (1400—1570) 80
Wali's van de Oosthoek (1489—1520) 87
De Soeltans van Demak (± 1500—1546) 91
De Soeltan van Padjang (1568—1586) 96
Senapati van Mataram (1575—1601) 101
Soeltan Agoeng (1613—1645) 106
West-Java na de islamisering (1550—1650) 114

II. DE WESTERLINGEN IN INDONESIË (1511—1800)

De grote veranderingen in de Archipel (1200—1800) 121
De Portugezen in Azië (1415—1580) 123
De Portugezen in de Molukken (1511—1600) 129
De wilde vaart der Nederlanders (1595—1602) 138
Oprichting der Oost-Indische Compagnie (1602—1619) 144
Stichting van Batavia (30 Mei 1619) 149
Batavia tussen Bantam en Mataram (1619—1645) 154
Gouverneurs-Generaal na Coen (tot 1700) 159
De tijd van stilstand (1700—1743) 165
Baron van Imhoff, de Hersteller (1743—1750) 167
Laatste jaren der Compagnie (1750—1800) 169
Nederlandse cultuur in Indonesië onder de Compagnie 171

III. DE INDONESIËRS TIJDENS DE V.O.C. (1600—1800)

Oost-Indonesië en de V.O.C. 181
Vestiging van het gezag der Compagnie in de Molukken (1599—1605) . . 183
De strijd om het kruidnagelmonopolie (1625—1655) 187

De tragedie van Banda (1621) 193
De strijd met de Makassaren (1666—1669) 198
De Minahassa (1654—1800) 202
Java (1646—1796) 205
Amangkoerat I Tegalwangi (1645—1677) 208
De samenzwering van Kadjoran (1672—1677) 212
Troenadjaja's val (1677—1680) 219
De ondergang der priestervorsten (1680) 223
Bantam verliest zijn handelsmarkt (1682) 227
De lotgevallen van Soerapati (1686—1703) 233
De Gouden Soenan (1703—1708) 238
De Soerabajase oorlog (1718—1723) 245
Pakoe Boewana II (1727—1749) 249
De Chinezenmoord (Oct. 1740) 253
De Chinese en Madoerese oorlogen (1741—1745)) 257
De Splitsingsoorlog (1746—1757) 263
De grote Bantamse opstand (1750—1751) 269
Balambangan's einde (1767—1777) 272
De evenwichtspolitiek (1757—1808) 276
De cultuur der Vorstenlanden tijdens de Compagnie 279
Eindbeschouwing over Java 288
Compagnies eigen landen (1680—1800) 291
Madoera (1680—1812) 291
Tjirebon (1650—1800) 293
Priangan (1660—1811) 294
De Pasisir (1677—1811) 297
Sumatra (1500—1800) 299
Padang (1665—1795) 312
Borneo (1500—1800) 315

IV. DE V.O.C. BUITEN INDONESIË.

De Compagnie buiten de Archipel 325
Japan 326
China 330
Voor-Indië 333
Ceylon 339
Kaap de Goede Hoop 342
De omzeiling van Australië 347

V. DE INDONESIËRS IN „NEDERLANDSCH OOST-INDIË" (sedert 1800).

„Nederlandsch Oost-Indië" 351
De Commissie Nederburgh (1793—1799) 353
Dirk van Hogendorp (1799—1808) 358

Herman Willem Daendels (1808—1811) 362
Janssens (1811) 371
Het Engelse tussenbestuur (1811—1816) 374
Het werk der Commissarissen-Generaal (1816—1819) 382
De Java-oorlog (1825—1830). Ontstaan 389
De Java-oorlog (1825—1830). Verloop 394
De geldnood van het Gouvernement (1816—1830) 402
Het Cultuurstelsel (1830—1850) 406
Bestrijding van het Cultuurstelsel (1840—1860) 411
Liberale wetten voor Indonesië (1848—1870) 418
De koloniaal-liberale tijd (1870—1898) 423
De Buitengewesten tussen Java- en Atjeh-oorlogen (1830—1873) 430
De Atjeh-oorlog (1873—1903) 438
Het leven der Europeanen in Indonesië in de XIXe eeuw 445
De regering van Koningin Wilhelmina 454

BIJLAGEN

De koningen van Singasari en Madjapahit 480
Beknopte stamboom der vorsten van Demak 481
Idem van Bantam en Tjirebon 482
De vorsten uit het Mataramse Huis 483
Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal 484

Beknopte bibliografie 485
Register 490

KAARTEN

Indonesië tijdens het Hindoeïsme *en*
Java, Hindoeïstische rijken . . . . . vóór-schutblad
Indonesië onder het Gouvernement *en*
Java onder het Gouvernement . . . . . achter-schutblad
Indonesië tijdens de islamisering *en*
Java, de eerste islamietische Rijken . . . . . t.o. pag. 81
Indonesië tijdens de V.O.C. *en*
Java, tijdens de Compagnie . . . . . t.o. pag. 233

Druk U.N. — Utrecht